

ANNALES

*Rivista di cultura in mediterranea studi
Annali di studi italiani e mediterranei
Annals for Italian and Mediterranean Studies
Series Human and Social Sciences, 15, 2005, 2*

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 15, 2005, 1

KOPER 2005

Annales, Ser. hist. sociol., 15, 2005, 1

ISSN 1408-5348

UDK 009

Letnik 15, leto 2005, številka 1

UREDNIŠKI ODBOR/ prof. Furio Bianco (IT), Tomaž Bizajl, dr. Milan Bufon,
COMITATO DI REDAZIONE/ dr. Lucija Čok, dr. Lovorka Čoralić (HR), dr. Darko Darovec,
BOARD OF EDITORS: dr. Goran Filipi (HR), dr. Vesna Mikolič, Aleksej Kalc, dr. Avgust
Lešnik, prof. John Martin (USA), dr. Robert Matijašić (HR),
dr. Darja Mihelič, prof. Edward Muir (USA), prof. Claudio
Povolo (IT), dr. Drago Rotar, Vida Rožac-Darovec, dr. Mateja
Sedmak, Salvator Žitko

Glavni urednik/Direttore responsabile/Chief Editor: dr. Darko Darovec

Odgovorni urednik/Redattore responsabile/

Responsible Editor: Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors: Alenka Obid, dr. Mateja Sedmak

Lektorji/Supervisione/Language Editors: Marco Appolonio (it.), Lea Kalc Furlanič (sl.), Richard Harsch
(angl.), Peter Štefančič (sl.),

Prevajalci/Traduttori/Translators: Petra Berlot (it./sl., sl./it., it./angl., sl./angl.), Violeta Jurkovič
(sl./angl.), Sergio Settomini (sl./it.), Tullio Vianello (sl./it.)

Oblikovalec/Progetto grafico/Graphic design: Dušan Podgornik

Prelom/Composizione/Typesetting: Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa/Print: Grafis trade d.o.o.

Izdajatelj/Editori/Published by: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče
Koper / *Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche
di Capodistria / University of Primorska, Science and Research
Centre of Koper*©, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko/
Società storica del Litorale©

Za izdajatelja/Per gli Editori/Publishers represented by: dr. Darko Darovec, Salvator Žitko

Sedež uredništva/Sede della redazione/ Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče

Address of Editorial Board: Koper, SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijska/Via Garibaldi
1, p.p. /P.O.Box 612, tel.: ++386 5 66 37 700, fax 66 37 710;

e-mail: annales@zrs-kp.si, **internet:** <http://www.zrs-kp.si/>

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 31. 5. 2005

Sofinancirajo/Supporto finanziario/ Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije,

Financially supported by: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Mestna občina
Koper, Občina Izola, Občina Piran, Banka Koper ter drugi
sponzorji

Annales - series historia et sociologia izhaja dvakrat letno.

Annales - series historia naturalis izhaja dvakrat letno.

Letna naročnina za obe seriji je 7000 SIT, maloprodajna cena tega zvezka je 2500 SIT.

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročnino sprejemamo na sedežu uredništva.
Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura/Circulation: 700 izvodov/copie/copies

Revija Annales je vključena v naslednje podatkovne baze / Articles appearing in this journal are abstracted and
indexed in: Historical Abstract and America: History and Life (ABC-CLIO, USA); Sociological Abstracts (USA),
International Medieval Bibliography, University of Leeds (UK), Referativni Zhurnal Viniti (RUS).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Andrej Pinter: Historizacije javne sfere: od dilem o nastanku k rekonstrukciji razvoja ideje javne sfere 1 <i>Historizations of the Public Sphere: from Dilemmas of its Emergence to the Reconstruction of its Development</i> <i>La storicizzazione della sfera pubblica: dilemmi sulla comparsa della sfera pubblica e sulla sua ricostruzione</i>	Ksenija Šabec: Nacionalne države pred izzivi evropske kulturne identitete. Evropski državljani in državljanke o pripadnosti nacionalni in evropski kulturni identiteti 69 <i>Nation States Meeting the Challenges of European Cultural Identity. European Citizens on their Adherence to the National and European Cultural Identities</i> <i>Gli stati nazionali dinanzi alle sfide dell'identità culturale europea. I cittadini europei sull'appartenenza all'identità culturale nazionale ed europea</i>
Aleksander Panjek: La valorizzazione degli alimenti tradizionali e la storia dell'agricoltura. Un'indagine sugli agriturismi al confine italo-sloveno tra Gorizia e Capodistria 15 <i>Ovrednotenje tradicionalne hrane in zgodovina poljedelstva. Analiza ponudbe turističnih kmetij na italijansko-slovenskem obmejnem območju med Gorico in Koprom</i> <i>Appreciation of Traditional Food and the History of Agriculture. A Study of Agrotourism in the Italian-Slovene Border Area between Gorizia and Koper</i>	Martina Pikelj Bratuž: Komparativna analiza formalno-pravnega varstva narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji, Republiki Italiji in v zakonodaji Evropske unije 83 <i>A Comparative Analysis of Formal-Legal Protection of National Minorities in the Legislations of the Republic of Slovenia, the Republic of Italy and the European Union</i> <i>Analisi comparativa della tutela formale-giuridica delle comunità nazionali in Slovenia, in Italia e nella legislazione dell'Unione Europea</i>
Alessio Fornasin: I sistemi informativi geografici per la storia del Friuli. Ricerche in corso 25 <i>Geografski informacijski sistemi za zgodovino Furlanije. Raziskave v teku</i> <i>Geographic Information Systems for the History of Friuli. Researches in Progress</i>	Maša Filipović: Stanovanjski vidik izključenosti migrantov v Sloveniji 97 <i>The Housing Aspect of the Exclusion of Migrants in Slovenia</i> <i>L'alloggio: un aspetto dell'emarginazione degli immigrati in Slovenia</i>
Katja Vrtačnik: Tourism Cycle(s) of Portorož – Portorose 39 <i>Turistični cikel/cikli v Portorožu</i> <i>Le fasi dello sviluppo turistico di Portorose</i>	Wiga Bednarkowa: A Cognitive Definition of One in Love and an Object of Love in the Context of the Conceptualisation of Love by Teenagers 111 <i>Kognitivna definicija zaljubljenca in predmeta ljubezni v luči najstniške konceptualizacije ljubezni</i> <i>Una definizione cognitiva dell'innamorato e dell'oggetto d'amore nel contesto della concettualizzazione d'amore tra adolescenti</i>
Milan Bufon: Med konvergenco in divergenco: dileme evropskih integracijskih procesov 55 <i>Between Convergence and Divergence: Dilemmas of European Integration Processes</i> <i>Tra convergenza e divergenza: i dilemmi dei processi di integrazione europea</i>	

Barbara Buršić Giudici: I soprannomi famigliari di Sissano 121
Domača imena Šišana
Family Nicknames of Sisan

Sandra Tamaro: Toponimija boljunštine u rukopisnom rječniku boljunskih govora..... 135
The Boljun Dialect Toponymy in the Manuscript Dictionary of Boljun Idioms
La toponomastica di Bogliuno nel dizionario delle parlate di Bogliuno

Rita Scotti Jurić: La funzione ricreativa della lingua: invenzioni ed effetti poetici nel discorso dei bambini bilingui 145
Poustvarjalna funkcija jezika: invencije in poetični učinki v govoru dvojezičnih otrok
The Re-Creative Function of Language: Inventions and Poetic Figures in the Discourse of Bilingual Children

Barica Marentič Požarnik: Učenje za prihodnost – kaj nam o tem pove zgodnje učenje? 157
Learning for the Future – What Does Early Learning Tell Us?
Apprendimento per l'avvenire – cosa ci può far conoscere a proposito l'apprendimento precoce?

Andreja Istenič Starčič, Andrej Brodnik: Usposabljanje učiteljev za uporabo informacijsko-komunikacijske tehnologije 163
In-Service Teacher Training for the Use of Information-Communication Technology
Qualificazione degli insegnanti per l'utilizzo della tecnologia dell'informazione e della comunicazione

Darija Skubic: Vpliv vzgojiteljevih vprašanj na otrokovo sporazumevalno zmožnost 169
Impact of Pre-School Teachers' Questions on Children's Communicative Competence
L'influsso delle domande dell'educatore sulla competenza comunicativa del bambino

Barbara Bajd: Novi pristopi pri poučevanju naravoslovja – uporaba preprostih ključev 179
New Approaches in Teaching Natural Sciences – Simple Key Use
Nuovi approcci nel campo dell'insegnamento delle scienze naturali – uso di chiavi semplici

Mara Cotič, Darjo Felda, Lea Kozel: Statistika na začetku šolanja: Strategija reševanja statističnega problema 185
Statistics in Early Stages of Education: The Strategy of Solving Statistical Problems
La statistica nei primi anni di scuola: Strategia per risolvere un problema statistico

Rado Pišot, Joca Zurc: Raziskave celostnega razvoja otroka kot osnova didaktike gibalne/športne vzgoje 195
Children's Holistic Development Researches as the Motor/Sports Didactics Foundation
Ricerche relative allo sviluppo complessivo del bambino quale base per la didattica dell'educazione motorio/sportiva

POROČILA IN OCENE
 RELAZIONI E RECENSIONI
 REPORTS AND REVIEWS

Karmen Medica: "Slovensko kulturno društvo Istra" v Pulju 207

Verena Perko: Teoretična študija o muzeju Krasa 209

Mark Tulij Cicero: Lelij – O prijateljstvu (**Jadranka Cergol**) 213

Jack P. Shonkoff, Deborah A. Phillips: From Neurons to Neighborhoods: the Science of Early Childhood Development (**Joca Zurc**) 214

Frank J. Lechner – John Boli: The Globalisation Reader (**Nijaz Ibrulj**) 216

Robert Hanna: Kant and the Foundations of Analytic Philosophy (**Nijaz Ibrulj**) 217

J. M^o. Blázquez Martínez, J. Remesal Rodríguez (eds.): Estudios sobre el Monte Testaccio (Roma) I (**Milan Lovenjak**) 218

Donald Davidson: Problems of Rationality (**Nijaz Ibrulj**) 221

Navodila avtorjem 223
Istruzioni per gli autori 225
Instructions to authors 227

Kazalo k slikam na ovitku 229
Indice delle foto di copertina 229
Index to pictures on the cover 229

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2004-09-06

UDK 32.019.51:141.7(4)

HISTORIZACIJE JAVNE SFERE: OD DILEM O NASTANKU K REKONSTRUKCIJI RAZVOJA IDEJE JAVNE SFERE

Andrej PINTER

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: andrej.pinter@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Javna sfera, ki opisuje prostor družbene samorefleksije, je pomembno orodje za pojasnjevanje družbenega razvoja in sprememb. Ta zorni kot je lahko tudi primerno izhodišče za interpretacijo razprav o zgodovinskem nastanku javne sfere. Sprožile in razmahnile so se predvsem s poskusom kritične teorije družbe, da bi obnovila linearistične poglede na povezavo med družbeno oziroma politično tradicijo in oblikovanjem normativnih struktur (Habermas). Toda svoja spoznanja o tej dilemi so dejansko že mnogo prej ponudili vsaj Tönnies, Arendtova in Sennett. Pri analizi vseh štirih teorij se izkaže, da so oblike javne sfere vezane na oblike politične organiziranosti človeške koeksistence. Trditi je tudi mogoče, da te različne oblike kažejo nekatere univerzalne elemente ideje oziroma pojma javne sfere. Obenem pa velja, da nobena konceptualna ali pravno-formalna koncepcija javne sfere ne more biti dokončna in tudi ne linearno povezana s preteklostjo in prihodnostjo hkrati.

Ključne besede: javna sfera, Jürgen Habermas, kritična teorija družbe, filozofija zgodovine, modernizem

LA STORICIZZAZIONE DELLA SFERA PUBBLICA: DILEMMI SULLA COMPARSА DELLA SFERA PUBBLICA E SULLA SUA RICOSTRUZIONE

SINTESI

La sfera pubblica si riferisce ad un ambito specifico dell'autoriflessione sociale e rappresenta uno strumento importante per l'illustrazione del progresso e i cambiamenti sociali. Questa prospettiva può anche essere un punto di partenza adatto per l'interpretazione del dibattito sulla comparsa storica della sfera pubblica. A provocare e propagare tali discussioni è stato soprattutto il tentativo della teoria sociale critica a rinnovare le idee linearistiche riguardanti il collegamento fra la tradizione sociale o politica e la formazione delle strutture normative (Habermas). In realtà, le proprie cognizioni sul dilemma le avevano offerte già molto tempo prima anche Tönnies, Arendt e Sennett, per nominare solo alcuni. L'analisi di queste quattro teorie ha rivelato che i generi della sfera pubblica sono definiti dai modi in cui la coesistenza umana viene organizzata politicamente. In aggiunta, è possibile asserire che questi generi diversi manifestano alcuni elementi universali dell'idea o concetto della sfera pubblica. D'altra parte è anche vero che nessuna nozione concettuale o legale formale della sfera pubblica possa essere definitiva o collegata linearmente e contemporaneamente con il passato e con il presente.

Parole chiave: sfera pubblica, Jürgen Habermas, teoria sociale critica, filosofia della storia, modernismo

1. UVOD

Javno sfero praviloma opredeljujemo kot specifičen družbeni prostor svobodnega komuniciranja, izmenjavanja informacij o vprašanjih, ki so v splošnem interesu neke politično organizirane družbe oziroma skupnosti, in tudi kot prostor javnega predstavljanja zasebnih, parcialnih interesov skupni presoji. Grobo vzeto je javna sfera "omrežje za komuniciranje informacij in pogledov na stvari", ki imajo politični značaj in se nanašajo na skupno družbeno življenje (Habermas, 1996, 360–366). Toda to ni zgolj območje, v katerem deluje kritična javnost kot specifična oblika združenosti, niti ni območje, ki bi se sporadično vzpostavljalo zgolj in samo zaradi kritičnosti javnosti do posameznih institucij oblasti oziroma drugih virov moči, temveč gre za prostor, v katerem nenehno poteka skozi kompleksne komunikacijske procese nekakšno vsem vidno, vsem tudi dostopno *zrcaljenje* celotnega življenja v politično organiziranih družbah. Javna sfera je brez dvoma prostor družbene samorefleksije. Ta proces vključuje širok spekter akterjev, posameznike, skupine, institucije, in ima zato univerzalni pomen za družbeno delovanje. Javna sfera tudi ni vezana na eno samo fizično lokaliteto, pač pa s pomočjo različnih sredstev oziroma tehnologij javnega predstavljanja (zlasti z različnimi množičnimi mediji in v zadnjem času vse bolj tudi z računalniškimi omrežji, ki omogočajo komuniciranje) združuje posamezna prizorišča javnega dogajanja v enotno, koherentno zrcalo dane družbe kot celote. Javno sfero lahko zato razumemo kot strukturiran skupek razpršenih lokalitet, v katerih poteka družbeno komuniciranje in ki nastajajo kot emergentni učinki družbenih integracij oziroma parcialnih oblik koordiniranja skupnega delovanja (npr. Habermas, 1989; 1996; Hohendahl, 2000; Peters, 2001; Keane, 2003).¹

Znano je, da je javna sfera pojem, ki ga je v širši akademski prostor uvedel nemški teoretik Jürgen Habermas s svojim sistematičnim delom, zlasti s svojo študijo *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1989/1962). V zadnjem času se je uveljavila kot orodje družboslovnega in humanističnega raziskovanja, še posebej v komunikologiji in politični filozofiji, pa tudi v socioloških in zgodovinskih raziskavah.² S pojmom javna sfera je mogoče učinkovito proučevati – kritizirati in tudi vrednotiti – politične ureditve sodobnih družb ter procese družbenega komuniciranja, izražanja osebnih ali skupnih preferenc

ter oblikovanja javnega mnenja. Uveljavila se je celo pronicljiva ocena, da je živahna javna sfera nujna sestavina stabilnih demokratičnih družb, obseg, v katerem dogajanje v javni sferi vpliva na politično odločanje, pa velja za mero demokratičnosti.

Zaradi obče dostopnosti, širokega dosega in intenzivnosti komunikacijskih procesov, ki v javni sferi potekajo, je danes razmeroma splošno sprejeta ideja, da je to dinamično območje, ki se vzpostavlja neodvisno od kapitala ali mehanizmov administrativnih in korporativnih oblasti, lokus politične avtonomije (Habermas, 1996; Warner, 2002; Keane, 2003; Splichal, 2003). S tega zornega kota je razumljivo, da je ideja javne sfere v zelo kratkem času postala eno od konceptualnih torišč razprav o demokraciji in njenih različnih pomanjkljivostih (gl. Bohman, 1996; Young, 2000; Peters, 2001; Eriksen, 2004).

V pretežni meri so različne teoretske predstave o javni sferi opre na modernistično tradicijo v družbeni misli, pri tem pa so povezane zlasti s prizadevanji, da bi osvežili na nekaterih mestih skrhane modernistične poglede na demokratično politiko (Jay, 1985; Dahlgren, 1991; Garnham, 1992; Fraser, 1992; Bohman, 1996; Young, 2000). Gradivo za takšno konceptualno obnovo nima enotnega disciplinarnega izvora. Pomembna značilnost pojma oziroma ideje o javni sferi je namreč, da ne le omogoča, ampak celo zahteva združevanje spoznanj, ki jih ponujajo (predvsem družboslovne) discipline, kakor jih lahko v klasičnem smislu opredelimo; v tem je morda tudi del razlage za dejstvo, da se je raziskovanje javne sfere razmeroma široko uveljavilo v aktualni literaturi. Teorija javne sfere ni vezana le na interdisciplinarno raziskovanje, pač pa gre za transdisciplinarni pojem, ideja, s katero je bil ta pojem aktualiziran, pa je vir polemik med zelo različnimi teoretskimi pristopi (Calhoun, 1992; Hohendahl, 2000; Passerin d'Entreves, Vogel, 2000).

Razprave o javni sferi v zadnjem času opozarjajo na nekatera bistvena vprašanja o značilnostih sodobnih družb in njihovega razvoja, denimo, kako so strukturirani komunikacijski procesi, kako se uresničuje svoboda govora, kakšna je meja med javnim in zasebnim, s kakšnim učinkom delujejo množični mediji in tako dalje. Teoretske opredelitve javne sfere pa zelo pogosto izpostavljajo tudi zgodovinske manifestacije in procese, ki so privedli do njene današnje oblike in vloge ter tudi do njenih konkretnih značilnosti (Habermas, 1989; Ca-

1 Članek je nastal v okviru mednarodnega projekta Emediate (EU, 6. OP) o zgodovini evropske javne sfere, ki ga koordinira EUI iz Firenc.

2 "Javno sfero" je treba konceptualno jasno ločiti od bolj znanega oziroma prepoznavnega pojma "javnost". Grobo je mogoče reči, da javnost pomeni socialno kategorijo, abstraktno skupino razpršenih posameznikov, ki skupaj delujejo, denimo tako, da javno uporabljajo svoj razum, javna sfera pa opisuje *družbeni prostor*, zlasti njegov ustroj, naravo komunikacijskih procesov v njem in tudi značaj prevladujočih tem, ob katerih se strukturirajo javne razprave. Več o pojmu javnost govorijo znani teoretiki (Dewey, 1999; Splichal, 1997; Warner, 2002). Zanimivo je še morda pripomniti, da je v nemškem izvirniku znamenite Habermasove knjige *Strukturwandel der Öffentlichkeit* slednji izraz v nemščini hkrati razumljen kot "javnost" in kot območje javnosti oziroma kot "javna sfera" (o tem glej Peters, 1993; Hohendahl, 2000; Kleinstüber, 2001).

stigione, Sharpe, 1995; Hohendahl, 2000; Passerin d'Entreves, Vogel, 2000). Prav ta, za teorijo javne sfere nekoliko ožji in bolj specifičen vidik je predmet pričujočega besedila. Kakšna je bila javna sfera v preteklosti? Kdaj se pojavi? Kako se je razvijala? Kako tesno je povezana z modernizacijskimi procesi v Evropi? Smemo govoriti o različnih zgodovinsko pogojenih modelih javne sfere? Kakšen je pomen zgodovinsko utemeljenih konceptualizacij javne sfere?

Oprtost teoretskih refleksij o javni sferi na rekonstrukcije preteklih pojavov seveda ni brez posledic. Četudi je po eni strani očitno, da se je pojem javna sfera v literaturi uveljavil predvsem zaradi svoje aktualnosti, je dejstvo, da so v javnem življenju, ki ga opisuje, elementi preteklosti nenehno prisotni. Refleksije o javni sferi so povezane s premisleki o zgodovinskih dejstvih in tudi s proučevanjem preteklih oblik javnega življenja. Problem, ki ga velja pozorneje predstaviti, je, kakšne teoretske posledice ima vpetost ideje javne sfere v premislek o preteklosti. Lahko bi govorili celo o neke vrste *paradoksu*. Po eni strani je ideja o javni sferi očitno zgodovinska ideja, za katero je mogoče pokazati več konkretnih zgodovinskih manifestacij, po drugi strani pa normativne obravnave javne sfere opredeljujejo specifičen zorni kot za pogled na vprašanja preteklosti. Kakšne implikacije ima torej konceptualizacija javne sfere kot aktualne teoretske kategorije za teoretski odnos do preteklosti.

Motivacijo za proučevanje povezave med javno sfero in zgodovino je treba v prvi vrsti izpeljati iz konstitutivne vloge modernistične družbene misli, iz katere se napaja pretežni del teoretskih spoznanj o javni sferi (gl. Thompson, 1995; Bohman, 1996). Za modernistično tradicijo je zgodovina bistveno izhodišče v iskanju pojasnitev družbenega razvoja. Ker je javna sfera, *sui generis*, specifični intersubjektivni prostor družbene samorefleksije, je povezovanje zgodovinskega premisleka in pojma javne sfere vselej oris razvoja družbenega komuniciranja. Prepričanje, da je zgodovina ključ za razumevanje družbenega razvoja, je še posebej značilno za kritično teorijo družbe. Sociološki in politični kontekst sodobnih nacionalnih držav je za to tradicijo v celoti odvisen od procesa modernizacije. Vendar ne gre prezeti, da lahko tudi pred modernizacijo evropskih družb že razločimo prostore intenzivnega komuniciranja med državljani, skupinami (denimo verskimi ločinami) in predstavniki institucij, kjer so obravnavana splošna vprašanja, ki dajejo barvo družbeni samorefleksiji in jo usmerjajo. Drugače rečeno, tudi pred modernizacijo držav najdemo prostore, v katerih potekajo vsem vidni komunikacijski procesi o skupnih vprašanjih oziroma transparentno *zrcaljenje* življenja v politično organiziranih družbah.

Še preden lahko govorimo o moderni obliki javne sfere (ki je temelj družbenega in političnega življenja v sodobnih demokracijah), v bistvu najdemo empirične

primere, ki jih lahko poimenujemo javna sfera. O tem, koliko je takšnih primerov v preteklosti, kako jih opredeliti, in še zlasti o tem, kako daleč v preteklost sega njihov nastanek, v literaturi ni enotnega odgovora. Ostra polemika o tem vprašanju se je ob koncu minulega stoletja razvila med Habermasom in nekaterimi zgodovinarji, ki so dokazovali zgodovinsko netočnost njegovih tez (Baker, 1992; Eley, 1992; Barry, 1995; Brooke, 1998; Mah, 2000). Iz revidiranja nekaterih Habermasovih idej so nastali tudi drugačni odgovori na vprašanje, kako daleč v preteklost seže javna sfera kot empirična kategorija in kako daleč nazaj lahko sledimo nastanku normativnih okvirov, ki so podlaga za idejo javne sfere.

Negativna posledica razprave med Habermasom in zgodovinarji je bila zagotovo ta, da je povzročila zastranitev in delno pozabo drugačnih konceptualizacij povezave med javno sfero in zgodovino. Zaradi vpliva Habermasove teorije javne sfere – in zaradi številnih zanimivih kritik njegove zgodovinske analize – se je pozornost na nekatere druge tehtne odgovore na vprašanje, kako daleč v preteklost seže nastanek javne sfere, zmanjšala do te mere, da so že skoraj pozabljeni. Tako se v tem okviru danes le redko pojavljajo teorije Hannah Arendt, Richarda Sennetta ali starejšega klasika sociološke misli, Ferdinanda Tönniesa. V prispevku zapolnjujem to vrzel in komentiram tudi druge teoretsko pomembne odgovore na vprašanje, kako zgodovinsko umestiti nastanek javne sfere.

2. LOKUS EVROPSKE MODERNIZACIJE IN KRITIČNA TEORIJA JAVNE SFERE

Pri popularizaciji javne sfere v družboslovni literaturi je imela odločilno vlogo znamenita študija *Strukturne spremembe javnosti* (1989). V njej je nemški teoretik Jürgen Habermas s pozicije kritične teorije družbe opredelil idealnotipsko kategorijo meščanske javnosti, ki se je po njegovi oceni pojavila na prehodu iz 17. v 18. stoletje kot ključni vzvod modernizacijskih procesov v novodobni Evropi. Čeprav je osrednja vloga v njegovi knjigi namenjena javnosti kot socialni kategoriji, je dejstvo, da je meščanska javnost zase opredelila tudi prepoznaven *prostor* delovanja, ki je nastal med področjem zasebnosti ter domeno delovanja institucij političnih oblasti. Habermas je ta prostor poimenoval *liberalna javna sfera* in ga upravičeno povezal s kompleksnimi modernizacijskimi procesi, iz katerih je nenazadnje izšla tipična oblika formalnega ustroja politično organiziranih skupnosti – nacionalna država. Liberalna javna sfera je bila družbeno področje, kjer se je sprožila in kjer je v pretežnem delu potekala modernizacija (evropskih) držav. Kot konkretna družbena tvorba naj bi bila predvsem prostor kritičnega rezoniranja, kjer so zasebniki kot državljani s svojimi argumenti presojali delovanje oziroma politike oblasti. Namenjena je bila razreševanju konfliktov in oblikovanju skupne volje gle-

de vprašanj, ki so bila v občem interesu. Način konfrontacije je bil, po Habermasovi oceni, "svojevrsten in v zgodovini ni imel predhodnika – to je bila javna diskusija" (Habermas, 1989, 296). Važen razvojni impulz za razvoj meščanske javnosti in družbenega prostora, v katerem je delovala, torej liberalne javne sfere, je bil skladno s to teorijo množični tisk, ki je v času od 17. do 19. stoletja postopoma razvijal nove oblike politične funkcionalnosti. Ideali, ki jih je meščanska javnost v tem času zagovarjala, individualizem, svoboda govora in tiska, liberalna koncepcija lastnine, so bili po Habermasovi oceni osnovna podlaga za kasnejšo pravno oziroma formalno ureditev nacionalnih držav.

Izjemen sprejem te ideje med širšim akademskim občinstvom, h kateri je celo bolj kot nemški izvirnik iz leta 1962 prispeval razmeroma pozen prevod Habermasove knjige *Strukturne spremembe javnosti* v angleški jezik iz leta 1989, je med drugim potrdil, da je Habermasova povezava več na videz ločenih ravni argumentacije o javnosti in javni sferi uspešno rešila problem sistematične analize značilnosti demokratičnega razvoja evropskih držav.³ Kot ocenjuje Kellner, je bila "Habermasova analiza javne sfere predmet intenzivne kritične interpretacije, ki je zbistrla njegova zgodnejša stališča, privedla do revizij v njegovem delu in omogočila intenzivno zgodovinsko in konceptualno raziskovanje same javne sfere. Malo knjig je bilo tako sistematično analiziranih, kritiziranih in preiskanih v razpravah in malo jih je navdahnilo tako veliko teoretskih ali zgodovinskih raziskav" (Kellner, 2000, 266).

Polemična ideja Habermasove kritične teorije javne sfere je bila, skladno z zornim kotom kritične teorije kot take, pokazati nekatere sistematične razvojne pravilnosti in razloge, zaradi katerih je v drugi polovici 20. stoletja – pa seveda tudi kasneje – dejansko stanje javnega življenja zbujalo prej skrb kot demokratično upanje.⁴ Za naslovni problem sta izmed vseh različnih idej, ki jih je uvedlo delo *Strukturne spremembe javnosti*, pomembni predvsem Habermasova programska motivacija za kritično teorijo javne sfere in obenem tudi povezava med sodobnim pojmovanjem javne sfere z njenim preteklim razvojem.

Habermasova osrednja teza je bila, da je oblika meščanske javnosti in z njo povezane liberalna javna sfera rezultat razsvetljenske družbene misli ter nekaterih sprememb sprejetih družbenih praks, ki so se po zlomu

fevdalnega družbenega reda oprle na prodirajoče tehnološke pridobitve (predvsem na tisk). Za Habermasa je bila opredelitev meščanske javnosti in liberalne javne sfere v pomenu zgodovinskega dejavnika evropske modernizacije izhodiščni korak teoretske posplošitve. S pomočjo sidrskih konceptov "meščanska javnost" in "liberalna javna sfera" je poskušal določiti linearno logiko razvojnih procesov, ki so vodili do oblikovanja javne sfere in javnosti v sodobnih evropskih demokracijah. Spoznanje, ki ga je omogočila uporaba te logike, je bilo: "*Öffentlichkeit* prej ko slej ostaja organizacijsko načelo naše politične ureditve. *Öffentlichkeit* je očitno več in nekaj drugega kot zaplata liberalne ideologije, ki bi jo socialna demokracija lahko brez škode odvrгла. Če nam bo uspelo historično razumeti strukture kompleksa, ki ga danes dovolj nejasno subsumiramo pod naziv '*Öffentlichkeit*,' lahko upamo, da bomo poleg sociološke razjasnitve pojma sistematično doumeli tudi našo lastno družbo skozi eno njenih osrednjih kategorij" (Habermas, 1989, 16).

Prepričljivost prikaza normativne moči javne sfere je tesno povezana z namero kritične teorije družbe, ki ji je Habermas pripadal kot njen legitimni naslednik. Temelji namreč na implicitni filozofiji zgodovine, ki jo kritična teorija družbe privzema po nemški klasični filozofiji, po Heglu in Marxu. Preteklost, skladno s tem pogledom, na neki način že vsebuje (bolj ali manj skrito) podobo želene prihodnosti. Zaton živahne javne sfere in umik kritične, racionalne in polemične meščanske javnosti, ki je značilen za množične demokracije druge polovice 20. stoletja, je skladno s tem zornim kotom negativna subverzija oziroma odklon od želene uresničitve demokratičnih idealov, na katerih so nastale družbene in politične prakse iz preteklosti (Habermas, 1989, 231–235). Habermas je ponudil tudi sociološko pojasnitev za takšen odklon, ki je skladna s poskusom rekonstrukcije linearnega razvoja ideje javne sfere in ki naj bi bil posledica usihanja kritične oziroma širjenje manipulativne publicitete. V tem smislu je bila njegova skrb usmerjena v oceno, da utegne javna sfera "izgubiti antagonistično ost tekmujočih potreb" (Habermas, 1989, 234).

Habermasova ideja je deloma predstavljala odmik od klasičnega historičnega materializma, ki so ga razvijali predstavniki prve generacije frankfurtske šole. Na to je opozoril že McCarthy, ko je zapisal: "V vsej svoji raznolikosti in kontingenci je zgodovina /pri Ha-

3 Temu Habermasovemu delu lahko pripišemo tudi velik del "zaslug" za uveljavitev številnih novih modelov javne sfere (antagonistične, dialoške, mediatizirane, elektronske), ki so se razvili v zadnjem času; nastali so namreč predvsem s kritičnimi interpretacijami Habermasovih idej. Čeprav se pozornost teoretikov javne sfere že preusmerja na nekatere njegove kasnejše ideje in tudi na druge prispevke h konceptualizaciji tega pojma, je delo *Strukturne spremembe javnosti* neponovljiv elaborat o moderni družbeni misli, obenem pa je konstitutiven za raziskovanje zgodovine evropske javne sfere.

4 Pregled vseh kompleksnih vprašanj, ki jih je odprla Habermasova študija *Strukturne spremembe javnosti*, bi krepko preseglal okvir pričujočega besedila. V literaturi je dostopnih nekaj celovitih prikazov te Habermasove študije in nekaterih elementov njene recepcije med bolj ali manj naklonjeno akademsko skupnostjo – npr. Calhoun, 1992; Peters, 1993; Škerlep, 1997; Hohendahl, 2000; Kleinstüber, 2001.

bermasu/ privzela obliko procesa učenja. Morda smo vajeni takšnega pogleda. Ko gre za razvoj tehničnega znanja in sposobnosti proizvodnje, se večinoma zgodovino morale in politike, pa tudi družbene organiziranosti nasploh, prikazuje kot golo spremembo. Habermas hoče vztrajati, da *Gattungsgeschichte* kaže tudi v tej razsežnosti učenje, da je zgodovina vrste formativen proces, ki ima prepoznavno smer in določljiv telos" (McCarthy, 1984, 270).⁵ Če je po eni strani Habermas razvijal specifičnost svoje koncepcije zgodovinskega razvoja modernih družb, je po drugi strani ohranil vez z intenco filozofije zgodovine, kakor so jo uporabljali predstavniki prve generacije kritične teorije. V nekem intervjuju je omenil, da je bila študija *Strukturne spremembe javnosti* mišljena kot "poskus z novimi sredstvi nadaljevati hegeljanski in weberjanski marksizem iz dvajsetih let devetnajstega stoletja" (Habermas, 1992, 148). Nova sredstva sta predstavljala zlasti pojma "meščanska javnost" in "liberalna javna sfera", pri čemer je bila osnovna teoretska kompozicija te študije namenjena pojasnjevanju družbenega razvoja, in je bila zato odločno umeščena v historicistično perspektivo.

3. ŠTIRI TEORIJE O NASTANKU JAVNE SFERE

Čeprav je javna sfera razmeroma nov pojem, saj je dobil večjo teoretsko veljavo v zadnjih dvajsetih letih, je očitno, da sega zgodovinski razvoj te ideje in tudi empirične kategorije, ki jo (v različnih okoliščinah) opisuje, bistveno dlje v preteklost. Toda kako daleč? Kako natančno je sploh mogoče opredeliti nastanek javne sfere? So korenine njene sodobne podobe tudi dejavniki njenega aktualnega razvoja? Tovrstna vprašanja so bila aktualna kot odziv na vlogo meščanske javnosti in seveda tudi na model liberalne javne sfere v historicistični rekonstrukciji evropske modernizacije, ki jo je ponudila kritična teorija družbe (Habermas, 1989; 1992). Zamisel, da je mogoče z idealizacijo racionalnega potenciala, ki ga je uspela meščanska javnost razviti v liberalni javni sferi, odkriti okoliščine, v katerih družbeno komuniciranje konstruktivno učinkuje na de-

lovanje institucij politične oblasti, namreč predpostavlja določljivost, celo nespremenljivost teh pogojev. V tem smislu je idealnotipska kategorija, kakor jo je opredelil Habermas (1989; 1992; 1994), morala pomeniti izhodiščno točko linearnega razvoja *sodobne* javne sfere, ki je privedel tudi do sodobnih normativnih pričakovanj v zvezi s kritično javnostjo in demokratično javno sfero. Toda ali res smemo z zadostno upravičenostjo razmišljati o vzpostavitvi javne sfere šele v času po zlomu fevdalnega družbenega reda in postopnem vzponu meščanstva, kot to velja za Habermasovo teorijo?

Čeprav Habermasova zgodovinska skica nastanka javne sfere v evropski zgodovini ni najbolj natančna, so v kritičnem dialogu z njeno teoretsko podlago nastale nekatere alternativne pojasnitve. Vprašanja o zgodovinski genezi javne sfere je večplastno in zato ne more biti vezano zgolj na teoretsko intenco Habermasove zgodovinske rekonstrukcije. Ne gre spregledati, da je vprašanje o genezi javne sfere del teoretskih analiz avtorjev, ki so raziskovali modernizacijo evropske družbe neodvisno od Habermasovega dela ali celo mnogo pred njim.⁶

3.1 Javna sfera – dediščina antične politične kulture

Najvidnejši zagovorniki teze, da je javna sfera kot poseben družbeni prostor nastala kot del antične politične kulture, so Hannah Arendt (1998), Richard Sennett (1978) in Zygmunt Bauman (1999, 1998). Javna sfera, kakor jo poznamo danes, se je po njihovem mnenju razvila iz prototipskih oblik politično organiziranega življenja v mestnih državah stare Grčije in Rima. "Z nastankom mestnih držav so prebivalci poleg svojega zasebnega življenja pridobili še svoje drugo življenje" (Arendt, 1998, 24). Poleg območja domovanja so lahko vstopali v raznobarven prostor javnega dogajanja, ki je potekalo v fizični združenosti in povezanosti meščanov. To drugo življenje je bilo za svobodne prebivalce mestnih držav celo pomembnejše od zasebnosti, kajti skozi javno sfero je vodila pot k slavi in časti, po kateri so hlepeli v antiki. Prototip antične javne sfere je bila *agora*, prizorišče javnega nastopanja in zavzemanja

5 Opozoriti je vseeno treba, da v Habermasovi študiji o strukturnih spremembah javne sfere (Habermas, 1989) zgoraj omenjena linearistična logika družbenega razvoja in velikih družbenih oziroma političnih premen ni podana eksplicitno naravni teorije zgodovine. O mostu med Habermasovo teoretsko namero v tem zgodnjem delu in hegeljansko filozofijo zgodovine pa lahko vseeno sistematično razmišljamo še na podlagi nekaterih njegovih kasnejših spisov. V tem kontekstu velja omeniti delo *Communication and the evolution of society* (Habermas, 1979), kjer je bil eden od ciljev pokazati, kako je mogoče historični materializem, kakor ga poznamo iz klasičnega marksizma in ki "pogosto nereflektirano privzema hegeljansko filozofijo zgodovine" (gl. Habermas, 1979), izpopolniti s teorijo komunikativnega delovanja, z namenom, da bi bilo možno razgrniti ustreznejšo spoznavno podlago za rekonstrukcijo družbenega razvoja. Zgornji McCarthyjev sklep nazorno ilustrira tale Habermasov odlomek: "Marx je po eni strani lokaliziral procese učenja, ki so razvojno pomembni, na raven objektivirajoče misli – tehničnega, organizacijskega znanja ter instrumentalnega in strateškega delovanja, skratka, na raven *proizvodnih sredstev* – obstajajo pa dobri razlogi, za predpostavko, da procesi učenja potekajo tudi na ravni moralnega premisleka, praktičnega znanja, komunikacijskega delovanja in konsenzualne regulacije konfliktov v delovanju" (Habermas, 1979, 97–98).

6 Prikaz relevantnih teorij o tem, kako je potekala geneza javne sfere, če jo razumemo kot specifični prostor družbene samorefleksije, ki se vzpostavlja z intenzivnim komuniciranjem o perečih vprašanjih in opredeljevanjem skupnega interesa, je organiziran kronološko, tj. glede na vmeštitev javne sfere v evropsko zgodovino.

za interese oziroma njihovo izrecno zagovarjanje. Agora je bila, kot piše Bauman, "bistvena za resnično avtonomijo polisa. Brez agore ne bi ne polis ne njegovi prebivalci mogli pridobiti, kaj šele ohraniti svobode, da so odločali o pomenu skupnega dobrega oziroma kaj storiti, da bi skupno dobro uresničili" (Bauman, 1999, 87). V antičnem pojmovanju javne sfere so retorika, javni govor in nastop pred množico zbranih someščanov sodili med osrednje načine doseganja časti. "Govor in delovanje sta bila razumljena kot enaka in enako pomembna" (Arendt, 1998, 26). Politično življenje v polisu je tako potekalo predvsem skozi prepričevanje, odločitve pa so bile prvič v celoti sprejete z drugimi sredstvi kot s fizično prisilo ali s pretnjo nasilja (Arendt, 1998, 26).

Skupaj z institucionalizacijo politično artikulirane skupnosti interesno povezanih zasebnikov (polis) je za antično tradicijo značilna uveljavitev razlikovanja med javnim in zasebnim. "Zelo verjetno je, da se je nastanek mestnih držav in s tem območja javnosti zgodil na račun zasebnosti družine in gospodinjstva" (Arendt, 1998, 29). Del zasebnega, ki je v celoti zajemalo človeško existenco pred politično organiziranostjo urbanih središč, se je umaknilo specifičnemu območju intersubjektivnosti, kjer pa zasebna identiteta ni imela enake teže ali celo ni bila pomembna. Če je bil v antični politični kulturi prostor javnosti artikuliran s političnim delovanjem oziroma sodelovanjem pri oblikovanju politične volje, je bila zasebnost zgolj področje nujnosti, preživetja in osnovnih človekovih potreb. Nastanek mestnih držav je normiral udejstvovanje izven zahtev preživetja in intimnosti, ki jih je izpolnjevalo zasebno domovanje. Sodelovanje v javni sferi je omogočalo prizadevanje po nesmrtnosti. "Skozi dolga obdobja pred nami – danes pa ne več – so ljudje vstopali v območje javnosti, ker so hoteli, da bi bilo nekaj njihovega ali nekaj, kar jim je bilo skupnega z drugimi, trajnejše od njihovih zemeljskih življenj" (Arendt, 1998, 55). Slava in javno priznanje sta bila zagotovilo, da so dejanja presegla smrtnost človeškega telesa. Javna sfera je sicer strukturirala dogajanje, ki je bilo vzporedno zasebnosti in utemeljeno na njej, vendar je zasebnikom omogočala oziroma zagotavljala drugačno ontologijo in pogled na svet (Arendt, 1998, 30–75).

V antiki je bila javna sfera prostor enakosti, in sicer enakosti, ki je ni vključevala predpolitična dominacija in moč, niti predpolitično izvajanje oblasti (Arendt, 1998, 32). Kompleksno dinamiko družbenega življenja v mestnih državah je določalo javno nastopanje z namenom prepričati in tudi združevanje z namenom razsoditi sporna vprašanja, ki so zadevala vse meščane hkrati. V tem procesu je imel vsakdo (izmed svobodnih) neodtujljivo pravico sodelovanja. Javna sfera, kot jo je institucionaliziralo življenje v grških mestnih državah, je bila področje tako imenovane "participativne demokracije".

Za grško misel, kakor jo povzemajo Arendtova, Sennett in Bauman, je bilo značilno, da je razumela človeško sposobnost političnega delovanja v ostrem nasprotju z naravnim združevanjem in dejavnostjo v območju zasebnosti, katere središče je predstavljal dom. Ta meja v teoretskem smislu omogoča proučitev sprememb v delovanju javne sfere, še posebej radikalno spremenjene vloge vsega, kar je imelo javni značaj, do česar je prišlo v poznih obdobjih rimskega imperija; tedaj je "javno življenje postalo zgolj stvar formalne obveznosti" (Sennett, 1979, 3). Ideja, da je zgodovinski nastanek javne sfere kot empirične kategorije povezan z antično politično kulturo, je pri vseh treh avtorjih del njihovih širših teoretskih kompozicij. Za naslovno vprašanje je bistveno predvsem to, da je antična predstava pri vseh obravnavanih avtorjih podlaga za kritično vrednotenje sodobne javne sfere. Zlasti za Arendtovo in Sennetta predstavlja antična javna sfera jedro romantične podobe o participativni demokraciji. Za Baumana pa je antična javna sfera primer artikulacije smisla skozi komunikativno delovanje v skupnosti; tega po njegovem v sodobnem času primanjkuje.

3.2 Javna sfera – učinek transnacionalne sholastične znanosti

Na pomen akademskega srednjeveškega akademskega in teološkega prostora za razvoj kritične publicitete in deloma tudi za sodobno pojmovanje kritične javne sfere je opozoril klasik nemške sociologije, Ferdinand Tönnies (1998). Po njegovem mnenju je treba nastanek specifičnega "območja javnosti" iskati v povezavi z "življenjem mest"; tam je namreč mogoče prepoznati razvito politično življenje (Tönnies, 1998, 80). Javna sfera kot prostor, kjer je omogočeno delovanje kritične in relikvirajoče javnosti, je po Tönniesovi oceni nastala s prenosom elementov, ki so se razvili s prakso sholastičnih disputov, v druge dejavnosti iz urbanega življenja. Disputi so zaradi svoje jezikovne vezanosti na univerzalni intelektualni jezik omogočali prehajanje specifičnih lokalnih kontekstov in s tem prispevali k povezanosti intelektualnega družbenega prostora. Tematska ozkost sholastičnih disputov (interpretacije verskih besedil) je bila po drugi strani pogoj prostorske difuzije – ker so bile teme disputov širše razumljive, so bile lahko tudi predmet razpršene in zelo obsežne recepcije. Takšna javna sfera še ni obče dostopno področje kritičnega razuma državljanov. Medtem ko so bili spori teologov "mnoga stoletja v žarišču javnega interesa", pa so druge akademske razprave težje pritegnile pozornost širših krogov (Tönnies, 1998, 81–82).

Čeprav tako vzpostavljena javna sfera posameznikom ne zagotavlja obče dostopnosti, je za Tönniesa nedvomno predhodnica "infrastrukture", v kateri se zlasti s pomočjo tiska vzpostavi ograjeno za hkratno komunikacijsko delovanje in vključenost niza ključnih akterjev.

Izhodišče nastajanja racionalne javnosti in z njo povezane kritične javne sfere je bila po Tönniesu pretežno odvisna od religioznega značaja srednjeveških družb. Zaradi krščanstva je že obstajalo izjemno razpršeno občinstvo, ki je bilo zmožno razmeroma enotne presoje; četudi je bil obseg vprašanj, ki so imela status obče pomembnih, prav zaradi tega skupnega izhodišča ožji. Tönnies je drugi ključni dejavnik tega procesa prepričljivo opredelil kot razmah "mnenjskih bojev", katerih specifični modus se je v srednjem veku zaradi odmevnosti teoloških disputov, porajajoče se literarne kritike ter znanstvenega razpravljanja preselil v središče javnega življenja (Tönnies, 1998, 94–117).

Povečevanje obsega komuniciranja med geografsko razpršenimi prostori, ki ga prinese srednjeveško življenje, je bil ključen dejavnik pri nastajanju javne sfere. Okrepil je namreč refleksivni učinek združevanja in srečevanja ljudi zaradi ekonomskih, verskih ali političnih ciljev. Skozi redno srečevanje se je izoblikoval pomen oznanjanja in kazanja osebnih razpoloženj, pogosto sicer oprtih na verska doživetja. Z rastjo oziroma večanjem mest se je razvila mreža informacijskih tokov, ki so bili nujni za upravno in tudi ekonomsko delovanje in so predstavljali stvarno podlago za oblikovanje javnega prostora. Razvoj srednjeveških mest in zlasti razmah trgovanja, ki je še dodatno spodbujalo izmenjavo informacij med oddaljenimi lokalitetami, je bil po Tönniesovi oceni tesno povezan z antično politično kulturo. Toda ta povezava se kaže skozi posamezne elemente javnega življenja, ne skozi celoto njegovega ustroja (kakor je bilo po oceni Arendtove v antiki). Po Tönniesovem mnenju srednji vek, če nas zanima področje javnosti, ni predstavljal zgolj izvirnega začetka, temveč je bil "v isti sapi tudi nadaljevanje nekega družbeno razvitejšega obdobja in krepkega javnega življenja: tistega, ki ga je predstavljalo zahodnorimsko cesarstvo" (Tönnies, 1998, 81).

Pomen antične politične kulture se je kazal predvsem v negovanju pisnih in ustnih načinov prenašanja znanja ter negovanja retoričnih sposobnosti. Te so se ob učinkih delovanja specifičnih srednjeveških institucij (univerza, cerkev, aristokratski dvori) še intenzivirale in modificirale ter se s pomočjo novih omrežij za pretok informacij preobrazile v nastavek za živahno javno sfero. "Če so za opravljanje naloge časnikov, da posredujejo novice, obstajali drugi načini in poti, da so z njihovo pomočjo vsaj tisti, ki so opravljali pomembne posle, prihajali do takšnih novic, pa so bili izmenjavi in križanju mnenj na voljo le govorniški oder, prižnica in kateder, v senci katerih se je že kmalu začela dvigati prava književnost, še posebej v antičnih mestih. Temu sta se v srednjem veku pridružila še disput (s katedra in razglas tez, ki so jih razobesili na javnem kraju kot izziv tistim, ki bi jim hoteli ugovarjati, in kot prošnjo tistim, ki bi jih radi branili)" (Tönnies, 1998, 81).

3.3 Javna sfera – epifenomen plebejskih oblik družbenosti

Ideja o tem, da lahko nastanek javne sfere, kakor jo poznamo danes, povežemo s praksami življenja navadnih podložnikov v času fevdalizma, temelji na spoznanju, da nastanek meščanstva ni pomenil tudi izuma političnega antagonizma. Analize nekaterih raziskovalcev dokazujejo, da je mogoče v družbenih praksah plebejskega življenja že prepoznati široko področje kulturne in politične avtonomije, ki se razvije neodvisno od države in tudi meščanstva (Eley, 1992; Zaret, 1992; Beaud, Kauffman, 2001). Takšna plebejska javna sfera je lahko razvila močan vpliv na skupno življenje družbe in je zanimiva kot oblika združenosti, torej po načinu, kako je zagotavljala družbeno kohezivnost med posameznimi člani, in ne toliko zaradi oblik združevanja, ker so bile te v odnosu do oblasti razmeroma grobe, npr. upori, ulični protesti, nepokorščina, hujskaštvo in sorodne "spontane" oblike. Politični učinki delovanja ljudskih množic so predhodni organom in institucionalnim vzporedom meščanske javne sfere, namreč organiziranim društvom, tisku in javnim razpravam. Mehanizmi, ki jih razvije antagonizem plebejskega prebivalstva do institucij oblasti, so obstajali že mnogo pred mehanizmi, ki jih je ob urbanizaciji in tehnološkem napredku usvojila meščanska javnost in jih institucionalizirala v liberalni javni sferi.

V nekaterih primerih se javna sfera kot del plebejske kulture oblikuje kot izrecno politični prostor, ki podeljuje dokončno obliko javnemu mnenju (Zaret, 1992, 119–220; Beaud, Kaufmann, 2001, 63–65). V tej obliki antagonizma v odnosu do oblasti je predmet, o katerem se javno mnenje oblikuje z intenzivnim komuniciranjem, pogosto vezan na verska vprašanja. David Zaret (1992) omenja razvoj verske reformacije v Angliji kot primer, ki kaže, v čem so verske zadeve primeren predmet za aktivno sodelovanje navadnih ljudi v oblikovanju skupnih preferenc. "V Angliji je mogoče razvoj reformacije, in sicer od začetne recepcije luteranskih nazorov pod Henrikom VIII. pa do kasnejšega vzpona puritanizma, meriti kot rast javne sfere v verskem življenju. Spodbujanje navadnih ljudi k sodelovanju v verskih razpravah je bilo tako sredstvo razširjanja reformističnih nazorov kot tudi poglobljena tema sporov, ki so delili reformiste od verskih konzervativcev. Zgodnji spisi, ki so oporekali katoliškim množicam, so se že drzno sklicevali na javno mnenje" (Zaret, 1992, 221).

Javna sfera je bila v kontekstu plebejskih oblik družabnosti prostor, v katerem se pretakajo informacije o zasebnosti, intrige, dodatno pa jih zaznamujejo pretnje z javnim razkritjem. "Plebejsko mnenje, v katerem se prepletajo zamere in privrženost kralju, izumi svoj lastni način desakralizacije, ki je bliže emocionalnemu razdoru s kraljem, ki je kriv nedostojnega vedenja, kakor pa racionalni argumentaciji" (Beaud, Kaufmann, 2001, 65).

V tem smislu je mogoče izraze preferenc, občutij in izmenjavo informacij še vedno jemati za podlago javni sferi, kolikor so vpete v medosebne komunikacijske tokove. Takšna oblika javne sfere predpostavlja zaupanje, podelitev legitimnosti, ki jo je mogoče prenesti tudi v območje zasebnosti.

3.4 Javna sfera – iznajdba razsvetljenske filozofije

Teza, da je geneza javne sfere del novodobne meščanske politike in se napaja na idealih razsvetljenske filozofije, je ključ Habermasove rekonstrukcije zgodovinskih sprememb javne sfere (1989). Po njegovem mnenju se je kritična meščanska javnost oblikovala po zlomu fevdalnega družbenega reda, in sicer na podlagi rezonirajočih publik, ki so se uveljavile sprva v dejavnostih literarnih salonov in kavarniških združb novo-veške Evrope in se kasneje formirale v značilno družbeno kategorijo, v katero so bili vključeni avtonomni zasebniki, ki so s svojimi partikularnimi interesi prispevali k uresničevanju egalitarno zasnovanega načela pravične argumentacije v javnem razpravljanju o skupnih dilemah (Habermas, 1989, 26–105).⁷ Meščanska javnost in z njo povezana javna sfera, kakor jo je rekonstruiral Habermas, je postala empirični referent mehanizmom, s katerimi je mogoče pojasniti razvoj sodobnih demokracij. Javna sfera je postala merilo politične ontologije.

Epohalne družbene prakse, ki so se uveljavile zaradi pobude meščanske javnosti, so bile vezane predvsem na kritično rezoniranje v javni sferi; na "javno rabo razuma", kakor je ta pojav imenoval Immanuel Kant (1996). Takšna meščanska javnost je bila nosilka kritične publicitete, ki je zasebnikom omogočala posredno sodelovanje pri določanju in podeljevanju politične legitimnosti. "Načelo nadzora, ki ga je meščanska publika postavila nasproti [obstoječemu] načelu vladavine, torej publiciteta, je hotelo spremeniti vladavino kot tako, ne pa samo zamenjati eno legitimacijsko podlago za drugo" (Habermas, 1989, 296).

Zgodovinski nastanek modela liberalne javne sfere, katerega osrednji nosilec je rezonirajoča meščanska javnost, institucionalizirala pa se je med drugim tudi z delovanjem političnega tiska, je skladno z materialistično oziroma historicistično interpretacijo družbenega razvoja v *Strukturnih spremembah javnosti* (Habermas, 1989)

pojasnjen kot posledica sprememb v produkcijskih odnosih in razmerjih med fevdalnimi posestniki ter meščanstvom kot novim "družbenim razredom", tj. trgovci, obrtniki, uradniki in drugimi zasebno preskrbljenimi posamezniki.⁸ Te spremembe so vodile v nove oblike družabnosti, ki so se razvile iz delovanja starejših literarnih publik, in na politična vprašanja pozornih kavarniških omizij, iz delovanja čitalnic ter družabnih klubov. Takšne združbe so po vsej zahodni Evropi nastajale v 17. in 18. stoletju. S presojanjem družbenega in političnega dogajanja so opredelile temelje družbeni samorefleksiji, ki jo lahko prepoznamo še danes. "Obča dostopnost k tisti sferi, ki jo je pravna država institucionalizirala v njenih političnih funkcijah, je morala biti vnaprej določena s strukturo meščanske družbe, ne pa šele za nazaj s politično ustavo, ki si jo je ta družba oblikovala. Javnost je bila zagotovljena tedaj, če so ekonomski in socialni pogoji vsakomur dopuščali enako možnost, da je izpolnil kriterij pripustitve. /.../ Jeremy Bentham ne bi bil mogoč brez Adama Smitha" (Habermas, 1989, 102).

V razmerah, ki jih opisuje Habermas, se je "kot pendant oblasti konstituirala meščanska družba", za katero so bili osnovni družbeni problem neenako porazdeljeni viri družbene moči (Habermas, 1989, 32). Z idejo, da reševanje nasprotij in različnih interesov v tem obdobju ni več zgolj nasilno, ampak se prestavi v medij kritične konfrontacije, Habermas tematizira ključno konceptualno potezo liberalistične misli, ki je "razprla" področje javnosti, kakor pojasnjeno v uvodnem poglavju. Spremenjen odnos med različnimi družbenimi razredi in vlogami, ki so jih privzemali, naj bi povzročil tudi zahteve po redefiniciji tega, kar je lahko javno in kaj je v javnem spodobno. "Dejavnosti in odvisnosti, ki so bile dotlej izobčene v okviru hišnega gospodarstva, so čez gospodinjski prag stopile pred oči javnosti" (Habermas, 1989, 32). Oblike meščanskega združevanja in izražanja so institucionalizirale javno rabo posameznikovega razuma. Oznaka "institucije javnosti", ki jo je v tej pomenski zvezi uvedel Habermas, ne opisuje formalno organiziranih ali reguliranih organizacij, temveč oblike združevanja in javnega nastopanja, ki se ohranjajo z novim medijem politične konfrontacije, z argumentiranim dialogom (Habermas, 1989, 40, 44–58). Habermas je ob neki priložnosti izrazil tudi prepričanje, "da je mogoče pokazati, da vsebujejo formalne značilnosti

7 Za raziskovanje plebejske kulture je nasprotno bistvena opredelitev mehanizmov, s katerimi je km ečko prebivalstvo na prehodu iz srednjega v novi vek samostojno vstopalo v kritičen odnos do oblasti. Ideja o kulturni in politični avtonomnosti plebejske javne sfere se je pravzaprav izkristalizirala šele v devetdesetih letih 20. stoletja. V svojih revizijah študije o nastanku javne sfere je Habermas menil, da nastanek plebejske javne sfere "označuje specifično fazo v zgodovinskem razvoju življenjske vezi malomeščanskih slojev in slojev pod njimi. Po eni strani gre za varianto meščanske javne sfere, ker se zgleduje po njej. Po drugi strani gre za več kot to, ker razvija emancipacijski potencial meščanske javnosti v novem socialnem kontekstu. Plebejska javnost je na neki način meščanska javnost, ki je izgubila svoje socialne predpostavke" (Habermas, 1994, 25).

8 Bolj poglobljeno razpravo o problematiki pojma meščanske javnosti v navezavi na marksistično družbeno kritiko, kakor jo razvija Habermasovo zgodnje delo o javni sferi, glej v McCarthy (1984, 384–385), Giddens (1985, 100 in passim.), Škerlep (1989, 302–304), Kramer (1992, 239–241).

meščanskih sistemov prava in ustave, meščanske politične institucije nasploh, *konceptualno strukturo moralno-praktične misli in interpretacije*, ki jo je treba imeti za superiorno glede na vgrajene moralne kategorije tradicionalnih in pravnih političnih institucij" (Habermas, 1992, 102; poudarek dodan). Politične subjektivitete oziroma javnosti, ki se uveljavijo v modelu liberalne javne sfere, so torej v spremenljivem obsegu, vendar opazno vplivale na skupno odločanje politično organiziranih skupnosti, obenem pa so bile tudi kar najbolj neposredno – kot družbeni akterji – izpostavljene posledicam teh odločitev.

4. NORMATIVNE PRVINE ZGODOVINSKIH REKONSTRUKCIJ JAVNE SFERE

Vsem štirim teorijam o nastanku javne sfere v evropski zgodovini, ki so predstavljene zgoraj, je skupno, da sodobna pričakovanja v zvezi z javno sfero (kolikor je mogoče reči tudi za Tönniesa, da ponuja neke vrste "sodobna" pričakovanja) povezujejo z immanentno logiko družbenega razvoja, kakor se kaže v javnem življenju. Javna sfera je koncipirana kot indikator družbenega napredka in skozenj se opredeljujejo tudi njegove smernice. Na tem mestu ne bi želel razpreti premisleka o tem, kako različna so lahko normativna pričakovanja, ki so povezana na eni strani s sodobnimi predstavami o javni sferi in z rekonstrukcijami zgodovinskega razvoja njenih posamičnih pojavnih oblik na drugi strani. Jasno je namreč, da obstaja občuten razkorak, denimo, med idejo Hannah Arendt, da je v javni sferi (če jo normiramo glede na antični model) javni govor praktično izenačen z delovanjem, in pa med idejo Jürgena Habermasa, da je že liberalna javna sfera primer (morda celo merilo) slehernega poskusa razmejitve med komunikativnim delovanjem oziroma rezoniranjem in instrumentalnim delovanjem oziroma praktičnim odločanjem v domeni politične oblasti, ki ga prepoznamo ali bi ga želeli prepoznati v današnjem času. Razlika med obema idejama je praktično tako zelo velika, kot je razlika med participativno in reprezentativno demokracijo, vključno s pripadajočimi normativnimi elementi obeh modelov. V tem razdelku je zato vprašanje o vezi med idejo javne sfere in zgodovino njenih pojavitev prevedeno v premislek o tem, kako različne teorije o genezi javne sfere *izpeljujejo* normativne elemente za potrebe sodobne kritične refleksije družbenega oziroma javnega življenja.

Izhodišče premisleka te vrste je lahko le raznolikost zgodovinskih kontekstov, v katere so umeščeni idealni ali tudi zgolj prvobitni modeli javne sfere. Primerjalna ocena ob pregledu teorij o genezi javne sfere v evropski zgodovini v tem smislu pokaže, da imamo očitno z *neko* obliko javne sfere opraviti v sleherni politično organizirani koeksistenci. Ta sodba je v izrazitem nasprotju z linearno historicistično razlago, ki jo je v svojem zgodnjem delu zagovarjal Habermas (1989).⁹ Značilnosti družbenega konteksta in še posebej značilnosti politične organiziranosti in struktur, ki so lastne konkretnim političnim telesom, opredeljujejo tudi specifične poteze svojih lastnih javnih sfer. Kakor je liberalna javna sfera po zlomu fevdalizma nastala z umestitvijo kritične, meščanske javnosti med domeno formalne politike in med območje zasebnosti, tako tudi v drugih primerih značilnosti javne sfere izvirajo iz družbenega in političnega konteksta, v katerem se javna sfera kot področje družbene samorefleksije razpre.

Postavil bi celo drzen sklep, da se v vsaki kompleksni obliki politične organiziranosti človeške koeksistence izoblikuje takšen specifičen prostor, (bolj ali manj svobodno) področje za družbeno samorefleksijo oziroma prostor, kjer poteka vsem vidno, vsem dostopno *zrcaljenje* družbenega življenja – tj. v vseh kompleksnih oblikah politično organiziranih skupnosti se razvije neka oblika javne sfere. O nastanku javne sfere je tedaj mogoče govoriti le v neposredni zvezi z genezo politične organiziranosti; to misel enakovredno dokazuje pojasnjevanje geneze javne sfere v antičnem polisu, v komunikacijski dinamiki srednjeveških urbanih središč ali po v procesu modernizacije po zlomu fevdalnega družbenega reda.

Pregled štirih teorij o genezi javne sfere v evropski zgodovini dokazuje, da lahko nekaterim značilnim obdobjem družbenega razvoja pripišemo tipične oblike javne sfere. Pregled je tudi pokazal, da je mogoče s primerno stilizacijo teh oblik odkriti nekatere elemente, ki govorijo o univerzalnih potezah javne sfere. Ti univerzalni elementi, ki se prenašajo iz obdobja v obdobje, so predvsem: (1) *razmejitev od zasebnosti*, (2) *soočanje mnenj*, (3) *antagonistično komuniciranje* v odnosu do institucij oblasti ter (4) *nenehna napetost med individualnim in skupnim*. Morda za ponazoritev teh elementov zadoščajo kratke ponazoritve glede na posamezne teorije geneze javne sfere, kot so predstavljene zgoraj. Meja med javnim in zasebnim se je kot samoumeven element organiziranja političnih skupnosti

9 Drugo vprašanje, ki bi prav tako zaslužilo celovito obravnavo (in ne le omembo kot v Pinter, 2004), je, ali se je Habermas prav zaradi tega spoznanja odrekel historicistični filozofiji zgodovine v nedavnem teoretskem opusu o javni sferi (Habermas, 1996). Nesporo je, da se akademski premislek o javni sferi ni osredotočal na pojavne oblike javne sfere iz preteklosti, dokler ni bil razvit model liberalne javne sfere, ki se je opiral na linearistično filozofijo zgodovine, ki jo je Habermas prevzel in predelal po zgledu prve generaciji kritične teorije družbe (gl. tudi Habermas, 1979, 95–98). V tem smislu gre njegovemu prizadevanju po generalizaciji in iskanju univerzalne zgodovine kot teoretske rekonstrukcije izreči vse priznanje za prvenstvo in paradigmatško razkritje enega ključnih problemov ideje javne sfere.

pojavil sprva že v polisu (Arendt, 1998; Bauman, 1999). Tudi v kasnejših obdobjih je ustrezna in okoliščinam primerna razmejitev med obema področjema ena od osrednjih prioritet akterjev, ki javno nastopajo (npr. Habermas, 1994). Konfrontacija mnenj je nesporna sestavina javne sfere v vseh predstavljenih teorijah. Konfrontacije oziroma konflikti so bili, denimo, značilni za sholastične dispute, za antično agoro in tako dalje. Antagonizem kot način družbenega komuniciranja do institucij oblasti je mogoče nazorno prikazati na modelu plebejske javne sfere, ki generira izjemno velik akcijski in kritični naboj, četudi je morda zaradi pristranih mehanizmov participacije redko v celoti preveden v formalne oziroma politične odločitve. V vseh predstavljenih teorijah pa lahko opazimo tudi neke vrste nerazrešeno nasprotje med individualnim in skupnim. Posamezniki v javni sferi predstavljajo in zagovarjajo svoje osebne interese, iz katerih pa nastane neki skupni interes, neki skupni predmet pozornosti, četudi to ni konsenz. Seštevek vseh teh štirih potez ponuja osnovno ogrodje za izpeljavo normativnih prvin, ki so relevantne za sodobno razumevanje javne sfere.

Ob tem utegne biti zanimiva primerjava med Tönniesovim in Habermasovim načinom historizacije javne sfere. Obema je namreč skupno, da dokončno odprte javne sfere zasebnikom naslanjata na urbanizacijo in modernizacijo družb. Tönniesova pojasnitev se razlikuje od Habermasove historicistične razlage, ki temelji na tezi o razrednih bojih, čeprav sta obe na podoben način razvojno orientirani. Za Tönniesu so ključna prvina javnega življenja mnenjski, ne razredni boji. Historizacija je zato pri Tönniesu mnogo bolj kot pri Habermasu vezana na spremenjene modalitete izražanja, ne pa na spremenjene modalitete interesov. Medtem ko Habermas za bistven dejavnik oblikovanja modernih političnih struktur postavlja kritično publiciteto in racionalizirano izražanje (zlasti ekonomskih) interesov vzpenjajočega se meščanstva, deloma tudi zato, da bi se izognili "brutalnosti", ki je bila vsajena v plebejski tradiciji izražanja nezadovoljstva, je Tönniesov poudarek sociološki ustrežnejši. Svojo oceno namreč podaja s pomočjo opozorila o spreminjanju vloge akademskih disputov v javnem življenju in njihovega približevanja drugim družbenim praksam.¹⁰ Ta razlika v teoretski konceptualizaciji je dobro razvidna iz naslednjega odlomka: "Na približevanje raznolikega zasebnega življenja (...) javnemu življenju v bistvenem obsegu vpliva lajšanje in stopnjevanje občevarja (v pomenu različnih oblik komuniciranja). Zbiranje ljudi, se pravi združevanje zaradi političnih in poslovnih ciljev, je s tem olajšano in po-

množeno; kmalu pride tudi do združevanja z namenom izmenjave mnenj in – kar je še pomembnejše – označevanja in uveljavljanja skupnih mnenj in odločitev: z namenom 'izkazovanja' razpoloženja in še zlasti nezadovoljstva. To vse pa se dogaja v povezavi s prometom predmetov, torej tudi knjig in spisov, pisem in sporočil. Po tej poti se sporočajo tudi mnenja, pa naj gre za govornjena, pisna, tiskana ali brzojavna" (Tönnies, 1998, 83).

Če je v ospredju primerjave med Habermasovim in Tönniesovim implicitnim pojmovanjem družbenega razvoja napetost med splošnim (družba kot celota) in konkretnim (javna sfera kot družbeni prostor samorefleksije), lahko po drugi strani stopnjevanje problematičnosti tega razmerja najdemo tudi v spremenjenem teoretskem pogledu kot učinku historizacije javne sfere. S tem zornim kotom so se namreč uveljavile nekatere tipične poteze pojma, ki vplivajo na teoretske razprave. Harold Mah ugotavlja, da je očitna posledica historizacije javne sfere "spacializacija" tega pojma (Mah, 2000, 156–168). Z zgodovinsko obravnavo je javno oziroma javnost tipično koncipirana kot družbeni prostor, šele v drugi vrsti pa je pozornost namenjena akterjem. Podobno velja za javnost kot sociološko kategorijo. Po Mahovi oceni je tipično za historizacijo pojma javna sfera to, da je bolj pomemben obče dostopen prostor kritične družbene refleksije kakor pa različne možnosti za vzpostavitev homogenega družbene subjektivitete iz struktur javne sfere. Kritična javnost kot enotna, vendar še vedno abstraktna, kolektiviteta, ki deluje v javni sferi, je z vidika historičnih rekonstrukcij sekundarnega pomena. Spacializacija javne sfere je po Mahovi oceni skladna z interesom, da se osvežijo nekatere predstave o "zaposavljenih družbenih skupinah" (Mah, 2000, 163).

Teoretska obravnava javne sfere kot družbenega prostora nasploh, ne le v zgodovinski perspektivi, zahteva neke vrste prostorsko obravnavo javnega. Morda v tem smislu ni najbolj upravičeno reči, kar implicira Mahova analiza, da so bili poskusi zgodovinske analize javne sfere (ali oblik javnosti) prvi, ki so opozorili na pomen prostorske komponente javnosti. Toda nesporno obstaja neki drugi učinek historizacije javne sfere; v povezavi z odkrivanjem konkretnih skupin in akterjev, ki so delovali v javni sferi, so zgodovinske analize opozorile na problematičnost *dostopa*. Ta pojem ima razmeroma manjši referenčni okvir v sodobnih družbah. Danes se preprosto zdi, da so informacije, ki se nanašajo na sporna vprašanja ali oblikovanje skupnega interesa, dostopna, le poiskati jih je treba. Podobno se je zaradi razvitosti medijske infrastrukture uveljavilo prepričanje, da je mogo-

10 Po drugi strani je Tönniesu in Habermasu skupna racionalistična ideja o razvezi praktičnega uma po zlomu fevdalizma. Publike razsvetljenih zasebnikov prevzamejo pobudo pri določanju tem, okoli katerih se giblje javno življenje. Prav ta vidik je bistven za sodobno pojmovanje javnosti kot sociološke kategorije. Ohranil se je tudi v mnogih standardnih razpravah o javnosti in javnem mnenju, denimo pri Parku, Blumerju, V. O. Keyu, Millsu in drugih. Povezanost Tönniesovih in Habermasovih idej, morda celo teza, da je Tönnies pomembno vplival na zasnovo Habermasovega projekta, bi pravzaprav zaslužila ločeno pozornost.

če nove informacije zelo enostavno posredovati v uporabo drugim, dostopnost pa ni problematična; danes ni težko sporočiti množičnim medijem ali tiskovnim agencijam osnovnih poant o kakšnem dogodku. Od tod določena mera samoumevnosti, ko govorimo o dostopnosti, o vstopanju v javno sfero. Toda javna sfera se je zgodovinsko oblikovala skupaj s problematizacijo dostopa: dostopa do informacij, do virov moči in tudi do možnosti javnega predstavljanja. Na primer, meščanska kritična javnost, ki jo je obravnaval Habermas, je po njegovi oceni zase zahtevala ime, da je simbolno razrešila o lastnem statusu v družbi (Habermas, 1989, 24). Z imenom je bil kritični javnosti v tem primeru zagotovljen tudi dostop do javne sfere.¹¹

Enako pomemben premik v teoretski pozornosti, ki ga je sprožilo intenzivno historiziranje javne sfere, je premik v proučevanju: namreč, s historizacijo javne sfere se je zorni kot prestavil s strukture na procese transformacije. Kot ugotavlja Barry, je bilo mogoče zaradi tega premika bolj natančno razmišljati o družbenem delovanju in načinih izražanja oziroma predstavljanja v javnosti (Barry, 1995, 221). Podobno ocenjuje tudi Joseph Bradley, da so "evropski in ameriški zgodovinarji uporabljali /pojmem javne sfere in z njo povezanih pojmov/ kot analitične kategorije v proučevanju oblikovanja individualne in skupinske identitete, razmerij med posameznikom in državo, reformističnih gibanj, državljanstva (zlasti pri tistih, ki jim je bilo odrekano), politične kulture ter območij javnega in zasebnega življenja" (Bradley, 2002, 1095). Več o podobnih razmišljanjih glej tudi La Vopa (1992) in Brooke (1998).

Ko govorimo o spremenjenem gledanju na javno sfero, do katerega je prišlo s historizacijo tega pojma, ne gre prezreti izrecne transcendence nacionalnih kontekstov. Dolgo časa je veljalo, da je javna sfera kot lokus modernizacije primerna za izostritev nekaterih naprednih evropskih družb, ki so (predvsem zaradi svoje nadpovprečne ekonomske razvitosti) hitreje od drugih absorbirale važne spremembe in inovacije, zlasti izume na širšem področju komunikacij in informacijskem pretoku. Toda izkazalo se je, da so morda zgodovinske konkretizacije javne sfere celo povednejše, ko gre za manjše državne tvorbe, ki jih težko opredelimo kot del avantgarde v uveljavljanju sodobnih demokracij. Historizacije javne sfere so opozorile na razvoj političnih sistemov v primerih, ki niso izstopajoči zaradi nedvoumnosti ali kronološke prvenstvenosti. Ob historizaciji javne sfere je obilo priložnosti tudi za analize primerov družbenega razvoja, ki niso zaradi ničesar izpostavljeni ali vredni posnemanja (Barry, 1995; Wolff, 2001). V tem smislu velja razumeti idejo McLuskega, ki je zapisal, da "razmeroma skrite predstave iz zgodovine komuniciranja,

pogosto pomenijo ogrožja za drugačne poglede na komuniciranje, ki čakajo na priložnost, da se jih omeni in razvije. Toda nekatere lahko ponudijo osnovo za bolj kritično, bolj humanistično raziskovanje" (McLuskie, 2003, 26).

Naštete teoretske značilnosti pojma javna sfera, ki jih povzroča njegova historizacija v literaturi, imajo torej pozitivne in tudi negativne implikacije. Očitna težava v zvezi s tem je, da historizacija javne sfere po eni strani terja povezovanje zgodovinske in teoretske ravni analize, po drugi pa takšna prizadevanja sooča z novo in težko obvladljivo stopnjo kompleksnosti. Na očitno težavo takšne premostitve je opozoril že Kramer (1992). Iz preteklosti se je mogoče naučiti mnogo načinov za izboljšanje družbenega življenja. Pretekle izkušnje so celo bistvene za upravičeno teoretsko kritiko. Toda preteklost vendarle ni vsemožen vodnik po prihodnosti.

5. SKLEP – K SODOBNI REKONSTRUKCIJI IDEJE JAVNE SFERE

Ko gre za pojem javna sfera, je skoraj samoumevno, da ima njena preteklost močno oporo v sodobni intelektualni tradiciji, tudi v zgodovini drugih sodobnih idej; ideja javne sfere je bistvena za razumevanje mnogih sodobnih družbenih in političnih kategorij, saj se skozi ideale, pričakovanja in ocene demokratičnih praks tesno prepleta z bogato intelektualno tradicijo, ki jo dolgujemo evropski družbeni misli (Peters, 2001; Splichal, 2003). Javne sfere kot teoretskega konstrukta praktično ni mogoče obravnavati brez premisleka o zgodovinsko specifičnih pridobitvah novodobne civilizacije, kot so publiciteta, svoboda govora, svoboda združevanja. Kot je, denimo, za klasične razsvetljske ideje o svobodi tiska že pred časom zapisal John Keane, so se s procesom deregulacije evropskih množičnih medijev "zmagoslavno vrnile" tudi v javne razprave (Keane, 1991, 56).

Ne glede na to, kako je opredeljeno izhodišče zgodovinske geneze javne sfere (tj. kako odgovorimo na vprašanje o tem, kdaj je nastala javna sfera oziroma katero teorijo sprejmemo kot upravičeno), velja priznati, da je njena bistvena prelomnica na ravni normativnih pričakovanj povezana z zlomom fevdalnega družbenega reda. Šele z modernizacijo družbenega življenja in političnih struktur se v celoti razmahnejo tudi dejavnosti, ki jih danes prepoznamo v različnih javnih sferah (npr. v regijskih, nacionalnih, transnacionalnih, mediatiziranih idr.). V tem smislu posebna pozornost pri proučevanju nastanka oblike moderne javne sfere, ki se je v artikulirani obliki pojavila z delovanjem meščanske javnosti in z njo povezanega liberalnega modela javne sfere, ni arbitrarna, temveč sega v jedro sodobne (evropske)

11 Problematiziranje dostopa v povezavi s pojmom javne sfere ima bogato tradicijo v nekoliko starejši literaturi, vendar bi pregled tega korpusa informacij krepko presegal obseg in vsebinski okvir tega besedila; več o dostopu in javni sferi glej v (Sparks, Dahlgren, 1991; Keane, 1992; Venturelli, 1994).

civilizacije. Vseeno pa velja ob sklepu tega premisleka opozoriti na nekaj omejitev v zvezi s to Habermasovo zamisljijo (Habermas, 1989).

Ker modernizacija nacionalnih držav dejansko zajame le zadnjo fazo v razvoju sodobnega pojmovanja javne sfere oziroma povode njenih zadnjih večjih sprememb, je zmotno reči, da model, ki ga lahko iz tega procesa izpeljemo, vključuje tudi dejavnike njenega nastanka. Gre namreč za genezo javne sfere znotraj specifičnega načina politične organiziranosti. Habermasov poudarek določa bistvo *moderne* javne sfere, ne pa javne sfere nasploh, tj. njegov model liberalne javne sfere ni univerzalni korelat politične organiziranosti človeških družb. Osnovni motiv, s katero je zaznamovana obravnavo moderne javne sfere pri Habermasu, je pri-soten že prej v zgodovini; konfliktno soočanje mnenj je, denimo, že del plebejske sociabilnosti, lastno je srednjeveškemu sholastičnemu disputu in tudi antični koncepciji javnega življenja. Razmislek o moderni javni sferi mora zato vključevati konkretne vire politične avtonomije in konkretne mehanizme za uresničevanje suverene politične volje vseh državljanov, da jo lahko razlikujemo od njenih preteklih oblik.

Zakaj je ta kritična opomba pomembna? Ta čas v sferi javnega življenja potekajo odločilne spremembe. Javna sfera, kakor jo poznamo v evropskih demokracijah, postopoma prerašča okvire nacionalne države. Medtem ko je umeščenost javne sfere v politiko in administrativni sistem nacionalne države bistveni element slehrnega premisleka o modernizaciji, je treba danes napraviti še korak naprej. Medtem ko je na spoznanju o nujnosti javne sfere za delovanje demokratične nacionalne države temeljil Habermasov očrt liberalne javne sfere, se danes kaže, da je nujno tudi na transnacionalni, morda celo na globalni ravni vzpostaviti prostore skupne samorefleksije. Morda se kmalu izkaže za resnično skrito pričakovanje, da akcijski in idejni naboj kritične javnosti (ki je v času vzpona meščanstva tako pritegnil Habermasa) v nedavni preteklosti ne zmore več vznikati znotraj infrastrukture in političnega sistema nacionalne države. Morda se celo pričakuje, da je za vznik kritične in odzivne javnosti nacionalna država, kot si jo tradicionalno predstavljamo, premalo. Zdi se, da nekateri avtorji resno računajo na možnost izhoda iz težav s sodobno javnostjo, z demokratičnim deficitom in s splošnim mankom politične participacije v novih velikih družbenih spremembah, ki jih vnašajo procesi globalizacije (Galtung, 2000).

S tem vse očitnejšim procesom v mislih je treba ponovno ovrednotiti dejstvo, da se je v zadnjih letih pojem javna sfera v teoretski literaturi široko uveljavil zaradi družbenih sprememb, ki so potekale v tem času. Družboslovna aktualizacija tega pojma je potekala dobesedno vzporedno z zlomom socializma v Srednji in Vzhodni Evropi, precejšen zagon pa je črpala tudi iz

številnih revolucionarnih sprememb v Latinski Ameriki in na Daljnem vzhodu (gl. Calhoun, 1992; Avritzer, 2002; Keane, 2003). Produktivni normativni naboj javne sfere kot teoretske kategorije se je ujel z učinki družbenih gibanj, zaradi katerih so se težnje po demokratizaciji totalitarnih političnih sistemov oblikovale skozi množične medije in kritično publiciteto. Raziskovanje javne sfere je postalo praktično sinonim za opozorila o spontanem odpiranju vprašanj glede uresničevanja demokratičnih načel, kot so, denimo, svoboda govora, združevanja in tiska. Glede tega se je oblikovalo prepričanje, da odkritje prelomnih sprememb v javni sferi dejansko pomeni opredelitev prelomnih sprememb v družbi kot celoti. Takšno mnenje je bilo še dodatno okrepljeno ob izrecni tezi Habermasove epohalne teorije, v kateri je bila javna sfera postavljena za lokus evropske modernizacije in je torej prav tako povezala družbeni razvoj s spremembami značilnosti javnega življenja.

Ekstrapolacija teoretskih predstav o javni sferi (zlasti idealnotipskih podob o tem pojmu) v preteklost, kakršno je populariziral Habermas, pa tudi nekateri drugi raziskovalci, kot so Keane (1991), Thompson (1995) in drugi, je opozorila na dinamiko družbenega razvoja, ki ga sprožajo prizadevanja po redefiniciji družbene realnosti in razmerij med akterji. Vizije družbenega razvoja, ki pridobijo svojo elokventnost v javni sferi, so v tem kontekstu razumljene kot neposreden povod delovanja oziroma tudi sprememb. Z ekstrapolacijo teoretskih kategorij v preteklost se je izkazalo, da prihaja skupaj z novimi predstavami o družbeni stvarnosti tudi do preobrazbe splošnih predstav o javni sferi. Vse bolj očitno postaja, da utegnejo biti dosedanja prizadevanja v zvezi s preteklimi pojavnimi oblikami (modeli) javne sfere in z razvojno logiko tega pojma nasploh izjemno dragocena, ko bo treba sistematično premisliti raznorodne normativne elemente nastajajoče evropske javne sfere. Če bi bilo zavoljo sklepnega obračuna v tem besedilu treba povzeti prispevek ideje javne sfere k dinamiki družbenega razvoja, je zagotovo vsaj delno tudi v tem, da ostro izpodbija pred časom popularni akademski nihilizem, da je pravzaprav prišlo že do konca velikih idej in zgodovinskega razvoja; da je spopad ideologij zaključen in da je s tem mogoče zaključiti tudi spoznavno ukvarjanje s preteklostjo. Izkazalo se je namreč, da lahko teorije javne sfere ne le bogato zajamejo pretekle izkušnje z različnimi oblikami (in tudi modeli) javne sfere, ampak tudi zaradi specifične družbene in politične relevantnosti tega pojma iščejo logiko ekstrapolacije normativnih prvin, ki so se skozi preteklost izklesale in uveljavile. Prav zato, ker je teh preteklih modelov več, se zdi optimistično tudi spoznanje, da nobena konceptualna ali pravnoformalna koncepcija javne sfere ne more biti dokončna in tudi ne linearno povezana s preteklostjo in prihodnostjo hkrati.

HISTORIZATIONS OF THE PUBLIC SPHERE: FROM DILEMMAS OF ITS EMERGENCE TO THE RECONSTRUCTION OF ITS DEVELOPMENT

Andrej PINTER

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

e-mail: andrej.pinter@zrs-kp.si

SUMMARY

The paper links the notion of the public sphere and its historical definitions with recent debates. These links are often operationalized by researchers with questions such as, what was the public sphere like in the past, when precisely it emerged, how our contemporary understanding of the notion developed. Broader interest in this particular aspect was initially triggered by the revolutionary social change at the end of the 20th century, as claims for political reform sprung directly from the public sphere. The notion of the public sphere, which refers to the realm of societal self-reflection, has thus become an instrument for explaining social development and change. This issue is divided into three parts in the text. First the idea of the critical theory of society that placed the public sphere at the center of European modernization and that subsequently extrapolated its determinants from a theory of the public sphere is presented. In opposition to this idea, alternative explanations of the emergence of the public sphere in European history are outlined: one locates the birth of the public sphere in ancient politics; the second links it with the emergence of urban centers in the Middle ages, and the third links it with the plebeian practices of expressing dissatisfaction during feudalism. It turns out that forms of the public sphere are connected to the forms of the political organization of human coexistence. It can also be argued that these different forms indicate some universal characteristics of the public sphere idea. Given the present situation, in which globalization plays an important role, the need also arises to reinterpret the historical experience. The gradual emergence of the European public sphere is a case in point. The paper argues that this enables one to see why the history of the public sphere and its idea is not connected simultaneously to the past and its future in linear fashion as is assumed in the early Habermasian model of the liberal public sphere.

Key words: public sphere, Jürgen Habermas, critical theory of society, philosophy of history, modernity

LITERATURA

Arendt, H. (1998): The Human Condition. Chicago, Chicago University Press.

Avritzer, L. (2002): Democracy and the Public Space in Latin America. Princeton, Princeton University Press.

Baker, K. M. (1992): Defining the Public Sphere in Eighteenth-Century France. V: Calhoun, C. (ed.): Habermas and the Public Sphere. Cambridge, MIT, 181–211.

Barry, J. (1995): A Historical Postscript. V: Castiglione, D., Sharpe, L. (eds.): Shifting the Boundaries: Transformation of the Languages of Public and Private in the Eighteenth Century. Exeter, Exeter University Press, 220–237.

Bauman, Z. (1999): In Search of Politics. Cambridge, Polity.

Beaud, P., Kaufman, L. (2001): Policing Opinion: Elites, Science, and Popular Opinion. V: Splichal, S. (ed.): Vox Populi-Vox-Dei? Public Opinion and Democracy. Cresskill, Hampton Press, 55–84.

Bohman, J. (1996): Public Deliberation. Cambridge, MIT.

Bradley, J. (2002): Subjects into citizens: societies, civil society and autocracy in tsarist Russia. American Historical Review, 64, 6. Washington, 1094–1123.

Brooke, J. L. (1998): Reason and passion in the public sphere: Habermas and the cultural historians. Journal of Interdisciplinary History, 29, 1. Cambridge, Mass, 43–67.

Calhoun, C. (ed.) (1992): Habermas and the Public Sphere. Cambridge, MIT.

Castiglione, D., Sharpe, L. (eds.) (1995): Shifting the Boundaries: Transformation of the Languages of Public and Private in the Eighteenth Century. Exeter, Exeter University Press.

Dahlgren, P. (1991): Introduction. V: Dahlgren, P., Sparks, C. (eds.): Communication and Citizenship. London, Routledge, 1–25.

Dewey, J. (1999): Javnost in njeni problemi. Ljubljana, FDV.

Eley, G. (1992): Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century. V: Calhoun, C. (ed.): Habermas and the Public Sphere. Cambridge, MIT, 289–339.

- Eriksen, E. O. (2004):** Conceptualizing European Public Spheres. General, Segmented and Strong Publics. Referat na CIDEL konferenci "One EU – Many Publics?" Stirling, VB, februar 2004.
- Fraser, N. (1992):** Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. V: Calhoun, C. (ed.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MIT, 109–142.
- Galtung, J. (2000):** Alternative models for global democracy. V: Holden, B.: *Global democracy: key debates*, London, Routledge, 143–161.
- Garnham, N. (1992):** Media and the Public Sphere. V: Calhoun, C. (ed.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MIT, 359–376.
- Giddens, A. (1985):** Reason Without Revolution? Habermas' Theorie des kommunikativen Handelns. V: Bernstein, R. (ed.): *Habermas and Modernity*. Cambridge, Polity, 95–121.
- Habermas, J. (1979):** Communication and the evolution of society. Boston, Beacon Press.
- Habermas, J. (1989):** Strukturne spremembe javnosti. Ljubljana, ISH.
- Habermas, J. (1992):** Autonomy and solidarity. London, Verso.
- Habermas, J. (1994):** Predgovor k novi izdaji (1990) 'Strukturnih sprememb javnosti'. *Javnost/the Public*, 1, 1–2. Ljubljana, 23–42.
- Habermas, J. (1996):** Between facts and norms. Oxford, Polity.
- Hohendahl, P. U. (2000):** Öffentlichkeit. Stuttgart, Metzler.
- Jay, M. (1985):** Habermas and modernism. V: Bernstein, R. (ed.): *Habermas and Modernity*. Oxford, Polity, 125–139.
- Kant, I. (1996):** An Answer to the Question: What is Enlightenment? V: Schmidt, J. (ed.): *What is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*. Berkeley, University of California Press, 58–65.
- Keane, J. (1991):** The media and democracy. Oxford, Polity.
- Keane, J. (2003):** Global civil society? Cambridge, Cambridge University Press.
- Kellner, D. (2000):** Habermas, the Public Sphere and Democracy: A Critical Intervention. V: Hahn, L. E. (ed.): *Perspectives on Habermas*. La Salle, Open Court, 259–287.
- Kleinstüber, H. J. (2001):** Habermas and the Public Sphere: From a German to a European Perspective. *Javnost/The Public*, 8, 1. Ljubljana, 95–108.
- Kramer, L. (1992):** Habermas, history and critical theory. V: Calhoun, C. (ed.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MIT, 236–258.
- La Vopa, A. J. (1992):** Conceiving a public: ideas and society in eighteenth-century Europe. *Journal of Modern History*, 64, 1. Chicago, 79–116.
- Mah, H. (2000):** Phantasies of the public sphere: rethinking the Habermas of historians. *Journal of Modern History*, 72, 2. Chicago, 153–182.
- McCarthy, T. (1984):** The critical theory of Jürgen Habermas. Cambridge, MIT.
- McLuskie, E. (2003):** Reading Humboldt through the theory of communicative action. *Javnost/the Public*, 10, 3. Ljubljana, 25–44.
- Passerin d'Entrevez, M., Vogel, A. (eds.) (2000):** Public and Private. Legal, Political and Philosophical Perspectives. London, Routledge.
- Peters, J. D. (1993):** Distrust of representation: Habermas on the public sphere. *Media, Culture, and Society*, 15, 4. London, 541–571.
- Peters, J. D. (2001):** Realism in social representation and the fate of the public. V: Splichal, S. (ed.): *Public opinion and democracy*. Cresskill, Hampton Press, 85–102.
- Pinter, A. (2004):** Public sphere and history: Historians' response to Habermas on the 'worth' of past. *Journal of Communication Inquiry*, 28, 3. London, 157–176.
- Sennett, R. (1979):** The fall of public man. Houndmills, MacMillan.
- Splichal, S. (1997):** Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju. Ljubljana, FDV.
- Splichal, S. (2003):** Principles of publicity and press freedom. Lanham, Rowman and Littlefield.
- Škerlep, A. (1989):** Pojemovanje javnosti v kritični teoriji Jürgena Habermasa. *Spremna beseda*. V: Habermas, J.: *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana, ISH, 301–319.
- Škerlep, A. (1997):** Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji. Ljubljana, FDV.
- Thompson, J. B. (1995):** The Media and Modernity. A Social Theory of the Media. Cambridge, Polity.
- Tönnies, F. (1998):** Kritika javnega mnenja. Ljubljana, FDV.
- Warner, M. (2002):** Public and Counterpublics. *Public Culture*, 14, 1. Durham, 49–90.
- Wolff, L. (2001):** Venice and the Slavs. Stanford, Stanford University Press.
- Young, I. M. (2000):** Inclusion and Democracy. Oxford, Oxford University Press.
- Zaret, D. (1992):** Religion, Science, and Printing in the Public Spheres in Seventeenth-Century England. V: Calhoun, C. (ed.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MIT, 212–235.

original scientific article
received: 2004-10-28

UDC 94:631.11(450.36:497.4-15)

LA VALORIZZAZIONE DEGLI ALIMENTI TRADIZIONALI E LA STORIA DELL'AGRICOLTURA

Un'indagine sugli agriturismi al confine italo-sloveno tra Gorizia e Capodistria

Aleksander PANJEK

Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche di Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 1
Università degli Studi di Trieste, Dipartimento di Scienze geografiche e storiche, I-34127 Trieste, p. Europa 1
e-mail: aleksander.panjek@zrs-kp.si

SINTESI

Il contributo esplora alcune possibilità di applicazione delle conoscenze storico economiche alle politiche di sviluppo rurale, con particolare riguardo all'agriturismo in quanto uno dei possibili elementi di tale sviluppo. A tal fine ripercorre brevemente l'evoluzione della politica agricola della UE fino alle tendenze più recenti, ricostruisce sinteticamente l'evoluzione storica dell'agricoltura nel territorio considerato e infine confronta la storia della produzione agricola con l'attuale offerta enogastronomica nelle aziende agrituristiche dell'area tranfrontaliera del Friuli orientale, del Collio, del Carso e dell'Istria settentrionale. L'impressione è che ci siano ampi margini di miglioramento nella valorizzazione dei prodotti tradizionali.

Parole chiave: storia economica, sviluppo rurale, sviluppo sostenibile, cooperazione transnazionale

APPRECIATION OF TRADITIONAL FOOD AND THE HISTORY OF AGRICULTURE A Study of Agrotourism in the Italian-Slovene Border Area between Gorizia and Koper

ABSTRACT

The paper explores some of the possible applications of historical-economic knowledge on the policies of rural development, with a particular focus on agrotourism as one of the possible elements of such development. To this purpose the paper briefly recaptures the evolution of the agricultural policy of the European Union up to its most recent trends, synthetically reconstructs the historical evolution of agriculture in the area under examination and confronts the history of agricultural production with the current enological-gastronomic offer at agrotourism farms in the border areas of eastern Friuli, the Collio range, Kras and northern Istria. According to the results there seems to be a wide margin of improvement left for the appreciation of traditional products.

Key words: economic history, rural development, sustainable development, transnational cooperation

1. SUL SIGNIFICATO DELL'AGRICOLTURA E SULLO SVILUPPO RURALE

Nei decenni seguenti la seconda guerra mondiale si perseguirono in agricoltura obiettivi di carattere essenzialmente quantitativo, attraverso la meccanizzazione, l'utilizzazione di prodotti chimici e l'introduzione di varietà vegetali e animali più produttive. Tendenza generale era la standardizzazione: delle materie prime, dei prodotti trasformati e dei consumi.

In particolare nell'Europa allora "occidentale", tra gli anni '70 e '80 l'aumento del reddito portò al progressivo sviluppo, in una parte della società, di una domanda più attenta alla qualità dei prodotti agricoli. Contemporaneamente nacquero e si affermarono correnti di pensiero sensibili alla qualità dell'ambiente e quindi anche ai modi di produzione agricola e industriale, al loro impatto sull'ambiente e sui prodotti alimentari. All'istituzione di aree di interesse naturalistico protette¹ si aggiunse un ripensamento sul ruolo dell'agricoltura e dello spazio rurale, per lungo tempo di fatto subordinati al processo di industrializzazione.

L'allargamento dell'Unione ai paesi dell'Europa centrale e orientale ha posto diverse questioni in particolare nell'ambito della politica agricola, che è tradizionalmente uno dei settori di intervento e dei capitoli di spesa più importanti fin dai primi passi della Comunità, anche perché l'agricoltura continua a essere un settore importante nell'economia di diversi tra i nuovi paesi membri. In questo senso l'analisi dell'area di confine tra Italia e Slovenia, e quindi tra un paese fondatore dell'Unione e uno degli 'ultimi arrivati', risulta particolarmente interessante. La contiguità tra i due paesi e la presenza su entrambi i versanti del confine di caratteristiche e potenzialità produttive analoghe è stato in effetti uno dei nodi affrontati nelle trattative tra la Slovenia e l'Unione per l'accesso alla comunità e al sostegno economico al settore agricolo.

Nella politica agricola, i paesi europei applicano ormai in misura crescente nuovi concetti sullo sviluppo delle aree rurali e introducono nuovi strumenti d'intervento.² Si persegue la tutela del territorio e del paesaggio rurale (inteso come insieme di elementi naturali e antropici, definiti "patrimonio", inteso come il risultato dell'interazione storica tra natura e uomo). Ci si propone di fermare l'esodo dalle campagne e di ripopolare le aree rurali. Si tenta quindi di offrire nuove opportunità di lavoro alla popolazione rurale attraverso la valorizzazione dei prodotti tradizionali (sia nella coltivazione

sia nella trasformazione), lo sviluppo del turismo e l'attività di formazione professionale e culturale. Si avviano iniziative pedagogiche volte a far conoscere il mondo rurale alla popolazione urbana, soprattutto infantile. Vengono ideati e attuati programmi di cooperazione transnazionale tra aree rurali. Si tenta, infine, di sviluppare e diffondere l'agricoltura biologica. L'obiettivo è quello dello sviluppo territoriale integrato, cioè dell'insieme dei settori agricolo, di trasformazione e commercializzazione, da raggiungere valorizzando il patrimonio culturale e le risorse ambientali in funzione del turismo (turismo rurale, ecoturismo, agriturismo), innovando al contempo i prodotti tradizionali.³ Attraverso attività di formazione, consulenza e assistenza finanziaria, con i progetti "Leader" (UE) si è teso per esempio a potenziare le capacità delle comunità rurali affinché siano in grado di garantire il proprio sviluppo.

Non si pensa quindi più allo sviluppo dell'agricoltura soltanto in quanto attività produttiva, ma piuttosto allo sviluppo rurale nel complesso. "Considerare lo sviluppo del mondo rurale unicamente in funzione dell'agricoltura causa diversi problemi, oramai ben noti. Si sa, in effetti, che la popolazione agricola non rappresenta che una piccola percentuale della forza lavoro delle zone rurali: in un certo qual modo, la nozione stessa di sviluppo rurale è scaturita dalla presa di coscienza del fatto che la crescita vertiginosa di produttività nel settore agricolo ha obbligato ad inventare nuove fonti di ricchezza e di occupazione nel mondo rurale per mantenervi la popolazione e frenare l'esodo demografico. Si può dire che sia stato proprio il successo dello sviluppo del modello produttivistico nel settore agricolo a sollevare la problematica dello sviluppo rurale" (Hervieu, 1999). Si tenta quindi di sostenere uno sviluppo che sia sostenibile tanto dal punto di vista ambientale quanto da quello sociale e culturale.

Negli ultimi anni si è fatta strada una nuova concezione, la "plurifunzionalità dell'agricoltura". Oltre alla produzione di generi alimentari (e quindi di merci), all'agricoltura vengono riconosciute importanti funzioni non commerciali, quali la tutela del paesaggio, la tutela dell'ambiente (biodiversità, gestione dei biotopi e limitazione degli incendi da un alto e conservazione del suolo, della qualità delle risorse idriche e prevenzione dell'erosione dall'altro), lo sviluppo delle zone rurali e la tutela del patrimonio architettonico (cultura abitativa e edilizia produttiva). Sono queste le premesse teoriche su cui si basa la riforma della politica agricola comunitaria (PAC) nell'ambito della Agenda 2000, che prevede la

1 I parchi nazionali più "antichi" vantano però ormai una storia più che secolare.

2 Per il panorama recente dei programmi di sviluppo rurale nei vari stati membri dell'Unione Europea si veda Europa Agriculture, 2005. Singoli stati hanno attuato politiche di sviluppo delle aree rurali anche indipendentemente dalle politiche comunitarie, precedendole nel tempo, mentre in altri casi tali provvedimenti sono stati successivi all'entrata nella Comunità. Gli approcci e i modi di attuazione sono piuttosto vari. Per una sintetica visione d'insieme si veda Jouen, 2001.

3 Per una rapida analisi delle differenti strategie adottate dai singoli stati nell'ambito dei progetti Leader, si veda Jouen, 2001.

difesa del modello agricolo e rurale europeo (Givord, 2001). L'accento viene quindi posto sullo stretto legame tra agricoltura e ambiente.

L'agriturismo risponde, o quantomeno può rispondere, a un'ampia gamma di istanze attuali: alla valorizzazione delle diversità regionali, alla difesa del paesaggio e dell'ambiente, alla valorizzazione delle attività agricole e delle produzioni tradizionali e tipiche, alla diffusione dell'agricoltura biologica, alla creazione di nuovi posti di lavoro nelle aree rurali (anche nelle attività economiche indotte), alla crescita del turismo rurale, all'interesse per le culture locali, alla valorizzazione del patrimonio architettonico e quindi, in definitiva, allo sviluppo rurale nel complesso. Nel caso specifico qui analizzato, esso può essere anche uno dei percorsi attraverso cui attuare una maggiore integrazione transnazionale.

2. ATTIVITÀ E PRODUZIONI AGRICOLE NEL LITORALE ITALO-SLOVENO DALL'ETÀ MODERNA AI GIORNI NOSTRI

In questo contributo ci soffermiamo sulla valorizzazione dei prodotti agricoli tradizionali nella fascia litoranea dell'Adriatico nord-orientale, una zona a cavallo del confine italo-sloveno, nell'ambito delle locali aziende agrituristiche.

Per fare ciò, ripercorreremo innanzitutto per sommi capi la storia dell'agricoltura in quest'area, a partire dall'età moderna. La valorizzazione dei prodotti tipici non può infatti prescindere dalla conoscenza dell'evoluzione storica della produzione agricola in un determinato territorio: la "tipicità" e la "tradizionalità" delle produzioni vanno intese nella loro corretta prospettiva storica. A partire dal 18. e in particolare dal 19. secolo, l'agricoltura europea ha infatti attraversato mutamenti di amplissima portata, strettamente correlati al complessivo sviluppo sociale ed economico. In questo periodo di tempo gli indirizzi produttivi dell'agricoltura possono essere mutati, pur mantenendo, a volte, alcune fondamentali caratteristiche di lungo periodo.

È necessario sottolineare come l'area analizzata presenti una grande varietà geografica: vi è una zona collinare (il Collio), una di pianura (il lembo sud-orientale della pianura friulana), una valliva (la valle del Vipacco), una d'altipiano (il Carso, territorio peculiare) e infine una zona costiera (tra Trieste e Pirano). Accanto ai fattori umani (istituzioni, rapporti sociali ed economici,

relazioni commerciali, cultura), le diverse condizioni ambientali hanno storicamente influenzato in misura notevole i caratteri fondamentali dell'attività agricola e del paesaggio agrario.

Nel corso del 16. secolo vi fu in tutta l'area (soprattutto nelle zone del Collio e di pianura, ma anche nelle altre) una notevole espansione delle superfici coltivate a vite e quindi un sensibile orientamento in direzione della produzione vinicola.⁴ Da un lato si trattò di sviluppi che rispecchiavano il momento di crescita economica e commerciale a livello europeo, accompagnata da una tendenza alla specializzazione regionale della produzione agricola in base alle vocazioni culturali (Slicher van Bath, 1978, 81-82; Topolski, 1979, 202; Abel, 1976, 171). Dall'altro esso fu un movimento espansivo che si innestava su tradizioni culturali preesistenti. La viticoltura è attestata nei dintorni di Trieste almeno dall'epoca romana e anche durante il medioevo la viticoltura fu presente in tutta l'area interessata.⁵

Tra il Cinque e il Settecento i vini con la maggiore proiezione commerciale erano indubbiamente i bianchi del Collio (ribolla, *prosecco* e vino di colle), dove la vitivinicoltura rappresentava l'attività economica più importante in assoluto, e quelli dell'Istria nord-occidentale (Capodistria e dintorni). Il vino veniva esportato in particolare oltralpe, soprattutto in Carinzia, ma anche altrove. Godevano di buona considerazione ed esito anche i vini bianchi della pianura friulana orientale, della valle del Vipacco e del territorio di Trieste. I vini rossi erano invece per lo più destinati al consumo locale e venivano prodotti in tutte le zone (in Carso il rosso veniva detto *terrano*, nome che mantiene ancor oggi). A proposito dei gusti del tempo va sottolineato come in età moderna venissero prediletti i vini bianchi dolci. Il vino veniva quindi consumato preferibilmente ancora giovane, tanto che i mercanti acquistavano già il mosto.

Oltre a questa fondamentale vocazione e attività in campo vinicolo, per quanto riguarda le altre produzioni la situazione si presentava più variegata. L'intera area era importatrice netta di cereali e l'unica zona che raggiungeva e superava l'autosufficienza cerealicola era quella della pianura friulana, dove oltre al frumento, il genere più importante, venivano coltivati la segale, il grano saraceno e altri cereali minori. Nel Collio la cerealicoltura era invece molto limitata. In Carso, dove il terreno e il clima sono piuttosto avversi all'agricoltura, oltre al frumento e all'avena vi era un'importante diffusione dei cereali minori: segale, spelta, orzo, sorgo e

4 Tranne ove altrimenti indicato, le notizie sulla storia dell'agricoltura di quest'area sono tratte da Panjek 2002, 2003 e 2003 (cui si rimanda anche per una più ampia rassegna di fonti e bibliografia). Oltre alle opere citate altrove in questo contributo si vedano almeno Moritsch, 1969 e Darovec, 2004.

5 La cronaca in rime di Ottocaro elenca la presenza in quest'area dei seguenti tipi di vino: *pinol*, vino di Muggia, *ribolla*, vino di colle (del Collio), vino di Vipacco e *terrano*, cfr. *Ottokars Österreichische Reimchronik* (J. Seemüller, 1890-1893, 457; cit. in Valenčič, 1970a, 293).

miglio. Nella zona costiera triestina e capodistriana i cereali erano poco diffusi. Il mais iniziò a diffondersi a partire dalla metà del '600 e sarebbe entrato in misura importante nell'alimentazione soprattutto a partire dal '700.

L'allevamento che superasse il fabbisogno di bestiame da lavoro era concentrato in Carso, ed era essenzialmente ovino e caprino. Venivano utilizzati i pascoli locali, ma si ricorreva anche al trasferimento delle greggi in zone limitrofe e viceversa (Pivka e Istria settentrionale). Insieme al plurisecolare disboscamento, il pascolo delle pecore e capre contribuì sicuramente in modo sensibile a creare il caratteristico paesaggio carsico, spoglio e roccioso, su cui si intervenne con iniziative di rimboschimento a partire dalla metà del 19. secolo. L'allevamento bovino rivestiva un'importanza notevolmente minore ed era limitato ai buoi da lavoro e a una parte del bestiame di passaggio che dalla Carniola e dall'Ungheria veniva condotto e venduto nella pianura Padana, dando vita a vivaci traffici e contrabbandi da parte della popolazione locale. Era presente anche l'allevamento di suini, per i quali almeno in parte veniva ancora praticato il pascolo brado nei boschi.

La coltivazione degli alberi da frutto rivestiva una certa importanza soprattutto nella valle del Vipacco e nella zona costiera. Nel 16. secolo, ad esempio, contadini e mercanti della valle del Vipacco e di Trieste sono attestati come venditori di frutta a Lubiana. Lungo la costa, oltre alle mele, pere, pesche e susine si produceva anche frutta più tipicamente meridionale e mediterranea, come i fichi, le mandorle, le more. La frutta veniva consumata fresca, cotta, ma anche secca (mele, pere, susine, pesche, ciliegie, Valenčič, 1979b, 321–323). Caratteristica della zona costiera era la coltivazione delle olive, in gran parte destinate alla produzione di olio.

Altro tratto tipico della zona costiera, tanto a livello di paesaggio quanto di attività economica, erano infine le saline. La produzione e la commercializzazione del sale rivestiva una notevole importanza economica per le città della costa, soprattutto Trieste e Pirano.

Dopo la metà del 18. secolo la crescita dei centri urbani di Trieste e Gorizia iniziò ad acquisire dimensioni significative, che non rimasero senza conseguenze per il mondo agricolo circostante. Vi fu innanzitutto un fenomeno di urbanizzazione da parte della popolazione dell'entroterra. Inoltre, la crescita della popolazione urbana comportò un aumento della domanda alimentare. Entrambi i fenomeni continuarono ad agire sul mondo rurale anche nel corso del secolo successivo, accrescendo anzi la loro influenza. Nelle campagne si

innesco un graduale processo di mutamento degli indirizzi produttivi con l'obiettivo di rifornire il crescente mercato urbano. Tali sviluppi furono in un primo tempo frenati dal persistere, su buona parte del territorio, di rapporti di produzione e di possesso della terra caratteristici dell'età di antico regime. Nella seconda metà del '700 avvenne anche la vendita da parte dell'erario di una parte delle terre ad uso comune.

Nell'800, eventi e processi importanti furono l'esonero del suolo, la costruzione delle linee ferroviarie e l'esponentiale crescita demografica di Trieste. L'esonero del suolo fu l'atto con il quale la monarchia asburgica abolì ogni residuo del sistema feudale e trasformò in proprietà i diversi titoli di possesso della terra. In generale, ciò comportò un restringimento delle superfici soggette a sfruttamento comune da parte delle comunità di villaggio nonché dei diritti di pascolo. In alcuni casi la riforma consentì uno sfruttamento più razionale della terra. Insieme a fattori socio-economici di più ampia portata, essa contribuì comunque al declino delle tradizionali pratiche legate al pascolo e all'arretramento dell'allevamento di bestiame minuto: si pensi che tra il 1869 e il 1910 il calo dei capi di bestiame minuto superò il 60%. Il numero dei bovini rimase invece pressoché immutato, mentre vi fu un sensibile aumento dell'allevamento di suini.⁶ Era in declino anche l'allevamento dei cavalli (Czoernig, 1969, 85). La diminuzione delle pecore e capre si riflette anche nel progressivo avanzamento del bosco, avvenuto nello stesso periodo. In Carso, per esempio, mentre ancora intorno alla metà dell'800 soltanto il 7,3% della superficie produttiva era coperta da bosco, nel 1896 tale percentuale era già passata al 21% e nel 1929 al 30% circa (Valenčič, 1970c, 425). In precedenza, tra quelle qui esaminate il Carso era stato la zona dove la pastorizia aveva rivestito maggiore importanza. Fu proprio verso la fine dell'800 che si intensificarono le operazioni di rimboschimento, che con il tempo hanno portato a un mutamento di fondo del paesaggio carsico, largamente ricoperto dal pino nero artificialmente introdotto.

Le principali linee ferroviarie dell'area vennero aperte al traffico nell'arco di mezzo secolo, tra il 1857 (inaugurazione della linea Trieste – Lubiana che collegava la città portuale a Vienna) e il 1906–1909 (inaugurazione della linea Trieste – Gorizia – Salisburgo). I nuovi collegamenti, e già la sola linea Trieste – Lubiana, significarono per l'agricoltura del Litorale la possibilità di accedere a mercati più lontani di quello triestino. L'agricoltura poté allora meglio sfruttare la propria collocazione geografica nell'ambito della monarchia, in

6 Si noti che queste considerazioni riguardano anche zone montane e quindi un'area significativamente più ampia (l'intera "Primorska"). In cifre assolute pecore e capre passarono da oltre 100.000 a meno di 40.000 capi, Novak, 1970, 384–385. Il calo dell'allevamento di pecore fu evidentemente dovuto anche alla scarsa qualità della lana che se ne ricavava, Fanfani, 1979, 28.

particolare le condizioni climatiche più miti rispetto alle regioni continentali. In effetti fu soprattutto nella seconda metà dell'800 che nella valle del Vipacco, nel Collio e nei dintorni di Gorizia prese avvio un processo di specializzazione produttiva nell'orticoltura e nella frutticoltura. La valle del Vipacco si specializzò in particolare nella produzione di frutta (ciliegie, albicocche, noci, fichi) e verso la fine del secolo essa divenne la principale zona produttrice di ciliegie e di frutta a maturazione precoce di tutta l'Austria. La produzione di ciliegie e la frutticoltura in genere assunsero notevole importanza in tutta la zona di Gorizia, che in base ai piani delle autorità preposte allo sviluppo agricolo doveva puntare strategicamente proprio sulla produzione di frutta a maturazione precoce (Valenčič, 1970b, 331–332). Anche nell'orticoltura si puntò sulle primizie: nei dintorni di Gorizia e nel Collio si producevano patate, piselli, asparagi e insalate di vario tipo che venivano trasportati via ferrovia e venduti a Vienna, Graz e Praga. In questo campo vi fu uno sviluppo veloce, tanto che l'esportazione di ortaggi da Gorizia passò da una media annuale di 2.000 quintali nel periodo 1870–1875 a 12.000 nel 1886–1890 (Valenčič, 1970d, 275–276; Czoernig 1969, 74–83). L'esponentiale crescita demografica di Trieste stimolò gli agricoltori nei suoi dintorni a specializzarsi soprattutto nell'orticoltura per soddisfare la domanda cittadina: si coltivava insalata, radicchio, cipolla, cappucci, cavoli cappucci, asparagi, carciofi, zucche, zucchine e meloni (Valenčič, 1970d, 276). Un certo sviluppo della frutticoltura e dell'orticoltura vi fu anche lungo la costa nei pressi di Capodistria e Pirano, dov'era sviluppata anche l'olivicoltura. Uliveti erano inoltre presenti sulla ripida costa carsica sul mare presso Aurisina e sulle pendici inferiori del Collio (Czoernig, 1969, 74, 82).

La viticoltura continuò a rappresentare un settore importante in tutte le zone del Litorale anche durante il 19. e l'inizio del 20. secolo. Come in buona parte d'Europa, verso la fine dell'800 si susseguì una serie di malattie della vite, tra cui la fillossera, a cui si rispose innestando le viti su piede americano. Nel complesso le superfici vitate non diminuirono, aumentarono anzi nei dintorni di Capodistria e Pirano; aumentò anche la produzione complessiva. Le zone a maggiore densità di vigneti rimasero comunque il Collio, la valle del Vipacco e la zona costiera tra Trieste e Pirano (Valenčič, 1970a, 295–302).

Dal punto di vista dell'appartenenza politica, l'esito della prima guerra mondiale significò per il Litorale il passaggio alla sovranità italiana. Per l'agricoltura locale l'inserimento nel nuovo stato comportò innanzitutto il doversi misurare con la forte concorrenza dei prodotti italiani e la perdita dei tradizionali mercati continentali. Così, per esempio, la zona di Gorizia perse d'importanza in quanto fornitrice di ortaggi e frutta a maturazione precoce delle città asburgiche. L'orticoltura

si rafforzò invece nella zona costiera (Trieste, Capodistria, Pirano; Valenčič, 1970d, 277). Per quanto riguarda la viticoltura, la legislazione e il mercato italiani richiedevano una maggiore attenzione alla qualità del prodotto (Valenčič, 1970a, 304). Lo stesso vale per la frutticoltura e in entrambi i casi furono introdotte varietà ritenute di qualità superiore. In generale, la frutticoltura conobbe un periodo di espansione, mantenendosi negli ambiti geografici ed entro gli indirizzi produttivi ormai noti. La pratica dell'essiccazione della frutta perse terreno a favore della vendita di prodotti freschi da tavola. È comunque da rilevare l'elevata produzione di fichi, mandorle e soprattutto di olive nella zona costiera: negli anni '20 il raccolto medio di olive superava i 24.000 quintali (Valenčič, 1970d, 338–340).

Dopo la seconda guerra mondiale l'area fu suddivisa tra due stati, l'Italia e la Jugoslavia. Il trasferimento di popolazione dalle zone passate alla Jugoslavia, che ne seguì, comportò un notevole riassetto demografico ed economico nelle campagne. Da una parte vi fu un fenomeno di spopolamento, cui seguì un almeno parziale abbandono delle aree coltivate. Dall'altra, sul versante italiano, esso portò all'insediamento in area rurale, seppure periurbana, di popolazione non attiva in agricoltura. Per ragioni complesse, che non è il caso di approfondire in quest'occasione, dal punto di vista dell'agricoltura vi fu quindi una complessiva perdita di importanza del settore, in termini assoluti in un caso, in termini relativi nell'altro.

A questi sviluppi si aggiunsero processi diffusi in tutta Europa nel secondo dopoguerra, quali l'abbandono dell'agricoltura, l'inurbamento e il passaggio ad attività prevalentemente extra-agricole anche da parte della popolazione rimasta nelle campagne. Le zone rurali più prossime ai centri urbani furono in seguito interessate dall'espansione dell'insediamento residenziale da parte di popolazione urbana. Una parte delle campagne si trasformò quindi in periferia o in area residenziale. Lo spazio rurale veniva fruito in misura crescente come spazio per il tempo libero da parte dei cittadini. L'agricoltura locale subì inoltre la forte concorrenza dei prodotti presenti in misura crescente e a prezzi contenuti sul mercato internazionale. A parte la pianura, nessuna delle zone del Litorale si presta infatti alla meccanizzazione su larga scala.

L'abbandono delle attività agricole e dell'allevamento ha comportato un ulteriore avanzamento del bosco, che è andato a ricoprire superfici in precedenza utilizzate per le colture o per il pascolo. Vi è stata, quindi, un'accelerazione del processo di mutamento del paesaggio agrario tradizionale, avviatosi già nella seconda metà dell'800. Tra tutte le colture quella che sicuramente meglio ha resistito al declino è la vite: gli agricoltori rimasti hanno anzi mostrato la tendenza a specializzarsi nella viticoltura, con una conseguente crescita delle superfici coltivate a vigneto. Tali processi

hanno continuato a operare fino a tempi molto recenti, e soltanto negli ultimi anni vi sono segni di ritorno all'attività agricola, diversa dalla viticoltura e all'allevamento. Nel complesso, le superfici coltivate continuano comunque a diminuire. Ciò vale tanto per le zone in Italia quanto per quelle in Slovenia (dal 1991). Una maggiore ripresa della coltivazione è tutt'ora resa difficile dall'impossibilità di utilizzare mezzi meccanici e, recentemente, anche dai crescenti danneggiamenti causati dagli animali selvatici, divenuti più numerosi per l'avanzamento del bosco.

Tanto in Italia quanto in Slovenia sono comunque ormai attive diverse iniziative che, con il supporto tecnico e finanziario delle autorità locali, statali e di varie agenzie europee (EU e Consiglio d'Europa), tendono a portare a una inversione di tendenza.⁷ Da entrambe le parti del confine le soluzioni individuate riflettono gli indirizzi più recenti del pensiero legato alle modalità dello sviluppo rurale: si punta alla valorizzazione dei prodotti tipici e al loro miglioramento, alla

ripresa di attività tradizionali (che nel caso dell'allevamento ovino e caprino hanno anche una funzione di conservazione del paesaggio tradizionale), sui prodotti di qualità e sulla diffusione dell'agricoltura biologica. Si vuole inoltre favorire e stimolare la presa di coscienza, da parte della popolazione locale, delle potenzialità di sviluppo insite nelle tradizioni culturali e culturali.

3. AGRITURISMO E VALORIZZAZIONE DEI PRODOTTI TRADIZIONALI

Questa breve ricostruzione storica ci porta a due considerazioni fondamentali. La prima è che i prodotti tradizionali del Litorale coprono un ampio spettro tipologico, la seconda è che nel corso degli ultimi secoli gli indirizzi produttivi sono mutati in misura sensibile, alcune produzioni sono andate scomparendo mentre altre si diffondevano e acquisivano importanza (vedi tabella 1).

Tabella 1: Produzioni agricole economicamente importanti e mutamenti nel tempo, per zone.

Tabela 1: Ekonomsko pomembne poljedeljske panoge in spremembe skozi čas po območjih.

Genere	Collio	Pianura e Gorizia	Vipacco	Carso	Costa
Frumento		sì	sì	fino al 19. sec.	
Cereali minori		fino al 19. sec.	fino al 19. sec.	fino al 19. sec.	
Granturco		dal 17. sec.	dal 17. sec.	dal 17. sec (?)	dal 17. secolo
Viticultura	sì	sì	sì	sì	sì
Frutticoltura	aumenta dalla metà del 19. sec.	aumenta dalla metà del 19. sec.	sì, aumenta dalla metà del 19. sec.	aumenta dalla metà del 19. sec.	sì, aumenta dalla metà del 19. sec.
Olivicoltura	seconda metà 19. sec.			limitata	sì, aumenta dalla metà del 19. sec.
Orticoltura	dalla metà del 19. sec.	dalla metà del 19. sec.		dalla metà del 19. sec.	dalla metà del 19. sec.
Allevamento bovino	limitato	limitato	limitato	limitato	limitato
Allevamento suino	aumenta dalla metà del 19. sec.	aumenta dalla metà del 19. sec.	aumenta dalla metà del 19. sec.	aumenta dalla metà del 19. sec.	
Prod. salumi	aumenta dalla metà del 19. sec.	aumenta dalla metà del 19. sec.	aumenta dalla metà del 19. sec.	aumenta dalla metà del 19. sec.	
Allevamento ovino e caprino				fino al 19. sec.	
Prod. formaggi				fino al 19. sec.	
Pollame	sì	sì	sì	sì	sì

Fonte: vedi testo e bibliografia.

⁷ Desidero ringraziare le responsabili dell'ufficio regionale dell'unità per la realizzazione del programma di cooperazione transfrontaliero, a cura del Ministero dell'Economia sloveno e PHARE, di Štanjel (Republika Slovenija, Ministrstvo za ekonomijo, PHARE, Program prekomejnega sodelovanja, Enota za izvajanje programa, Regionalna pisarna, Štanjel) per le informazioni e il materiale messi a disposizione (2002).

Le aziende agrituristiche prese in considerazione nella nostra analisi sono 28 nella provincia di Gorizia (I), 11 nella provincia di Trieste (I) e 15 nell'area litoranea slovena e rappresentano buona parte di quelle attualmente esistenti; il numero complessivo delle aziende segnalate dalle fonti è di 63 in Italia e 15 in Slovenia.⁸ I dati riportati nella tabella 2 si basano sulle dichiarazioni dei gestori delle singole aziende e quindi, oltre alle caratteristiche dell'offerta enogastronomica, riflettono anche il grado di coscienza e conoscenza degli operatori. È evidente che l'indagine potrebbe essere approfondita con un'ampia ricerca 'sul campo', non solo dal punto di vista della verifica (e degustazione) dell'offerta, ma anche attraverso interviste dirette agli operatori. Dato il carattere preliminare e di verifica

metodologica di questo contributo, con cui si intendono esplorare alcune possibilità di applicazione delle conoscenze storiche alle politiche di sviluppo del territorio rurale, tale iniziativa deve per il momento essere (purtroppo) rinviata a un momento successivo.

La tabella 2 evidenzia come la grandissima parte delle aziende agrituristiche, di tutte le zone e in entrambi gli stati, individui nel vino il punto forte della propria offerta e al contempo il prodotto tradizionale più interessante. Anche l'offerta di carni suine e dei loro prodotti è generalizzata, meno nel Collio dove vengono proposti soprattutto piatti freddi (salumi e insaccati). Un buon grado di diffusione hanno infine gli ortaggi, sia freschi sia come ingredienti di vari piatti tipici.

Tabella 2: L'offerta enogastronomica nelle aziende agrituristiche, suddivise per zone e stato (numero delle aziende offerenti : numero complessivo aziende rilevate).

Tabela 2: Vinska in gastronska ponudba na turističnih kmetijah glede na območje in državo (število ponudnikov: skupno število kmetij).

	Collio		Pianura e Gorizia	Carso		Valle del Vipacco	Costa capodistriana	
	Italia	Slovenia	Italia	Italia	Slovenia	Slovenia	Italia	Slovenia
Cibi a base di frumento			2:14	2:14		2:5		3:4
Cibi a base di cereali minori			1:14			1:5		
Cibi a base di mais		1:2	1:14		1:4	1:5	1:1	
Vino	10:10	2:2	11:14	14:14	3:4	4:5	1:1	3:4
Grappa	1:10		2:14	8:14	2:4			1:4
Frutta	1:10	2:2	2:14	3:14	1:4	2:5		2:4
Olio d'oliva							1:1	1:4
Ortaggi	3:10	1:2	9:14	14:14	3:4	5:5	1:1	2:4
Carne bovina	1:10		2:14	4:14		1:5	1:1	1:4
Carne suina	3:10		6:14	12:14	1:4	5:5	1:1	
Salumi e insaccati	8:10	1:2	12:14	11:14	3:4	5:5	1:1	3:4
Carne di asino				1:14				1:4
Carne ovina e caprina			1:14	1:14	1:4			1:4
Formaggio ovino e/o caprino				2:14				
Formaggio (non specificato)	1:10			1:14				2:4
Pollame	4:10		4:14	4:14	1:4	2:5		1:4
Prodotti biologici	2:10		2:14	3:14				

Fonte: vedi nota 8.

8 L'area su cui è stata effettuata l'indagine comprende le province di Gorizia e di Trieste in Italia e i comuni di Brda, Solkan, Šempet r-Vrtojba, Ajdovščina, Vipava, Miren-Kostanjevica, Komen, Sežana, Divača, Koper/Capodistria, Izola/Isola e Piran/Pirano in Slovenia. Nella fonte utilizzata per l'area italiana (Agriturismo, 2005) il tipo di offerta enogastronomica non viene specificato per 5 aziende della provincia di Trieste e per 15 di quella di Gorizia, che sono quindi state escluse dall'analisi. Utilizziamo invece tutte le aziende elencate dalla fonte per il territorio sloveno (Slovenija Countryside, 2005). Il rilevamento è stato effettuato nel 2002.

Fig. 1: La "frasca" indica la »osmizza« (o "private"): alle origini dell'agriturismo (foto: A. Panjek).
Sl. 1: "Fraska" kaže pot do osmice: začetki turizma na kmetiji (foto: A. Panjek).

Per tutte le altre voci dell'offerta enogastronomica legata ai prodotti tradizionali si riscontra una diffusione piuttosto limitata, in alcuni casi sporadica. Si noti in particolare come, in definitiva, sia rara la proposta di frutta, di formaggi ovini e caprini, di olio d'oliva, di cibi a base di mais e di cereali minori, tutti prodotti che tradizionalmente hanno rivestito grande importanza commerciale o nell'alimentazione locale. Risulta inoltre ancora piuttosto scarsa l'attenzione rivolta ai prodotti biologici. Ad ogni modo le zone in cui l'offerta appare più completa e diversificata sono la pianura e i dintorni della città di Gorizia, la parte italiana del Carso e la costa slovena.

L'impressione generale è che ci siano ampi margini di miglioramento nella valorizzazione dei prodotti tradizionali. Se l'importanza del vino riflette, oltre alla plurisecolare tradizione produttiva, anche la tendenza alla diffusione della viticoltura negli ultimi decenni, la scarsa rilevanza di altri alimenti indica una coscienza piuttosto debole di quali siano i prodotti tipici. Sembra soprattutto mancare una prospettiva storica di più lungo periodo. Dal confronto tra le tabelle 1 e 2 appare infatti piuttosto chiaramente come la percezione della tradizionalità dei prodotti e dei cibi riesca a risalire al massimo alla fine dell'Ottocento. La tradizione del passato tende cioè a coincidere con le conoscenze delle persone più anziane e con quanto ancora viene tramandato. Dal momento del rilevamento (2002) l'offerta si è lievemente ampliata, in particolare per quanto riguarda la diffusione dei formaggi ovini e caprini, la cui produzione viene sostenuta insieme al ritorno a questo tipo di allevamento, soprattutto in Carso, in funzione del recupero delle tradizioni produttive e della tutela del paesaggio agrario tradizionale.

La via da percorrere è indubbiamente quella di una maggiore collaborazione e capacità di comunicazione tra gli operatori agrituristici, le agenzie per lo sviluppo turistico e rurale e le scienze storiche, in particolare la storia economica. Una migliore conoscenza di quella che si può definire la 'storia del territorio' renderebbe infatti possibile sia una valorizzazione più corretta e completa delle produzioni tradizionali, sia a un'offerta gastronomica più diversificata e interessante. Con la recente entrata della Slovenia nell'Unione Europea si aprono inoltre nuove possibilità di cooperazione in favore dello sviluppo rurale. La zona analizzata è infatti indubbiamente assai composita da un punto di vista geografico e produttivo, ma ciò che la rende particolarmente interessante è il fatto che il confine divide, o meglio divideva, zone dalle caratteristiche uguali. Si pensi al fatto che una parte del Collio è in Italia e l'altra in Slovenia, lo stesso si dica del Carso, mentre anche l'area di Dolina (*Breg*) e Muggia in Italia ha molto in comune con l'area collinare e costiera slovena tra Capodistria e Pirano. Ciò vale sia per la tradizione culturale sia per i possibili percorsi di sviluppo. Sarebbe dunque da sostenere un rafforzamento dell'integrazione transfrontaliera anche nell'elaborazione di comuni strategie in favore dello sviluppo rurale, quindi dello sviluppo del settore agricolo, della trasformazione e della commercializzazione, di una maggiore valorizzazione delle colture tradizionali, del patrimonio culturale e delle risorse ambientali. Il tutto ha evidentemente l'obiettivo di un maggiore sviluppo turistico (agriturismo, turismo verde e rurale), che va perseguito anche attraverso la tutela del paesaggio rurale.

OVREDNOTENJE TRADICIONALNE HRANE IN ZGODOVINA POLJEDELSTVA Analiza ponudbe turističnih kmetij na italijansko-slovenskem obmejnem območju med Gorico in Kopro

Aleksander PANJEK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

Univerza v Trstu, Oddelek za geografijo in zgodovino, I-34127 Trst, p. Europa 1

e-mail: aleksander.panjek@zrs-kp.si

POVZETEK

Cilj prispevka je bil raziskati nekaj možnosti prenašanja zgodovinsko-ekonomskega znanja v politiko razvoja ruralnih področij. V ta namen smo najprej naredili kratek pregled razvoja kmetijske politike Evropske skupnosti in Evropske unije od njenih začetkov do najnovejših trendov (večnamenskost poljedelstva, uveljavljanje tradicionalne proizvodnje in kulturne dediščine, turizem, ruralni in trajnostni razvoj). Sledi strnjen povzetek zgodovinskega razvoja poljedelstva v različnih območjih tega raznolikega ozemlja, ki ga lahko zaokrožimo s sklepom, da je tipološki spekter tradicionalnih izdelkov kar širok in da se je usmerjenost proizvodnje v zadnjih stoletjih občutno spremenila. Analizirali smo tipologijo vinske in gastronomske ponudbe večine obstoječih turističnih kmetij, analiza pa temelji na informativnem materialu, ki so ga le-te objavile. Za temo raziskave smo izbrali kmečki turizem, ker predstavlja enega od možnih elementov trajnostnega razvoja podeželja. Iz primerjave med zgodovino kmetijske proizvodnje in aktualno vinsko in gastronomsko ponudbo, ki zaključuje prispevek, je razvidno, da je v uveljavljanju tradicionalnih izdelkov še veliko prostora za napredek. Splošni vtis, ki sledi iz raziskave, je namreč, da je dojemanje tradicionalnosti izdelkov in hrane še vedno takšno, kakršno je bilo v najboljšem primeru ob koncu 19. stoletja. Tradicija preteklosti se največkrat ujema z znanjem starejše generacije in izročili, ki se še vedno prenašajo skozi rodove. V prispevku smo tako izpostavili vsaj dve poti, ki lahko pripeljeta do višje kvalitete in širše ponudbe. Do tega cilja na eni strani vodi tesnejše sodelovanje in boljše komuniciranje med ponudniki kmečkega turizma, agencijami za razvoj podeželja in turizma ter zgodovinskih znanosti, predvsem ekonomske zgodovine. Glede na to, da gre za obmejno področje med dvema državama, kjer je meja do nedavna potekala sredi območij podobnih značilnosti (kot npr. slovenska Brda in italijanski Collio ter slovenski in italijanski Kras), pa je po drugi strani potrebno okrepiti tudi čezmejno (in naddržavno) povezanost med Italijo in Slovenijo pri načrtovanju skupnih strategij razvoja podeželja.

Ključne besede: ekonomska zgodovina, razvoj podeželja, trajnostni razvoj, naddržavno sodelovanje

FONTE E BIBLIOGRAFIA

Abel, W. (1976): Congiuntura agraria e crisi agrarie. Storia dell'agricoltura e della produzione alimentare nell'Europa centrale dal XIII secolo all'età industriale. Torino, Einaudi.

Agriturismo (2005): Agriturismo Friuli Venezia Giulia. <http://www.agriturismofvg.com> (2005-03).

Czoernig, C. von (1969): Il territorio di Gorizia e Gradisca. Gorizia, Cassa di Risparmio di Gorizia (ristampa, edizione originale Wien 1873).

Darovec, D. (2004): Davki nam pijejo kri. Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike. Knjižnica Annales Majora. Koper, Annales.

Europa Agriculture (2005): [http:// europa.eu.int/comm/agriculture/rur/index_it](http://europa.eu.int/comm/agriculture/rur/index_it) (2005-03).

Fanfani, T. (1979): Economia e società nei domini ereditari della monarchia asburgica nel Settecento (Le contee di Gorizia e Gradisca). Studi e Ricerche V, 1978, Università di Trieste. Milano.

Givord, D. (2001): Difendere il modello rurale ed agricolo europeo all'interno dell'OMC. In: LEADER Magazine n°25, inverno 2000–2001, Il modello rurale europeo. Rural Europe, Biblioteca LEADER dello sviluppo rurale. Rural Europe – Commissione europea – AEIDL 2001. <http://europa.eu.int/comm/archives/leader2/rural-it/biblio/model/art02.htm>.

- Hervieu, B. (1999):** Agricoltura e sviluppo rurale: la necessaria convergenza. In: LEADER magazine n°15 – estate 1997, Agricoltura e sviluppo rurale. Rural Europe, Biblioteca LEADER dello sviluppo rurale. Rural Europe – Commissione europea – AEIDL 1999. [Http://europa.eu.int/comm/archives/leader2/rural-it/biblio/agri/art01.htm](http://europa.eu.int/comm/archives/leader2/rural-it/biblio/agri/art01.htm).
- Jouen, M. (2001):** L'Europa rurale alle soglie del terzo millennio. La parole chiave: "diversità". In: LEADER Magazine n°25, inverno 2000-2001, Il modello rurale europeo. Rural Europe, Biblioteca LEADER dello sviluppo rurale. Commissione europea, Direzione generale dell'Agricoltura. [Http://europa.eu.int/comm/archives/leader2/rural-it/biblio/model/art01.htm](http://europa.eu.int/comm/archives/leader2/rural-it/biblio/model/art01.htm).
- Moritsch, A. (1969):** Das nahe Triester Hinterland. Zur wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zum Gegenwart. Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas, Bd. VII. Wien-Köln-Graz.
- Panjek, A. (2002):** Terra di confine. Agricolture e traffici tra le Alpi e l'Adriatico: la contea di Gorizia nel Seicento. Storia goriziana e regionale. Gorizia, Edizioni della Laguna.
- Panjek, A. (2003):** Il paesaggio agrario del Carso. Caratteri, elementi ed evoluzione in età moderna e contemporanea. In: Quaderni del Centro studi economico-politici "Ezio Vanoni", 2003, 1/2. Trieste.
- Panjek, A. (2004):** Fevdalna renta in agrarno gospodarstvo na Krasu na podlagi cenitev gospodstev (1615–1637). Acta Histriae, 12, 2004, 2. Koper, 1–72.
- Rural Europe (2005):** Rural Europe. Archives. [Http://europa.eu.int/comm/archives/leader2/](http://europa.eu.int/comm/archives/leader2/) (2005-03).
- Seemüller, J. (ed.) (1890–1893):** Ottokars Österreichische Reimchronik. In: Monumenta Germaniae historica, Deutsche Chroniken, 5, 457.
- Slicher van Bath, B. H. (1978):** L'agricoltura nella rivoluzione demografica. In: Storia Economica Cambridge, 5, Economia e società in Europa nell'età moderna. Torino, Einaudi.
- Slovenija Countryside (2005):** Countryside. Slovenija – Your official Travel Guide to Slovenia by Slovenian Tourist Board. [Http://www.slovenia-tourism.si/?podezelje_1=0](http://www.slovenia-tourism.si/?podezelje_1=0) (2005-03).
- Topolsky, J. (1979):** La nascita del capitalismo in Europa. Crisi economica e accumulazione originaria fra XIV e XVII secolo. Torino, Einaudi.
- Valenčič, V. (1970a):** Vinogradništvo. In: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, vol. 1. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Valenčič, V. (1970b):** Sadjarstvo. In: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, vol. 1. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Valenčič, V. (1970c):** Gozdarstvo. In: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, vol. 1. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Valenčič, V. (1970d):** Vrtnarstvo. In: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, vol. 1. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

original scientific article
received: 2004-11-23

UDC 910.26(450.36):659.2

I SISTEMI INFORMATIVI GEOGRAFICI PER LA STORIA DEL FRIULI. RICERCHE IN CORSO

Alessio FORNASIN

Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Scienze Statistiche, I-33100 Udine, via Treppo, 18
e-mail: fornasin@dss.uniud.it

SINTESI

In questo lavoro vengono presentati i primi risultati di una ricostruzione della geografia amministrativa del Friuli tra età moderna e contemporanea. L'articolo si compone di tre parti. Nella prima vengono presentati i metodi utilizzati per la costruzione delle carte, metodi che si rifanno ai Sistemi Informativi Geografici. Nella seconda si illustrano le fonti, i problemi incontrati e le soluzioni adottate per costruire una carta georeferenziata 'a punti' del Friuli. Nella terza si presentano fonti, problemi, soluzioni ed esiti finali di alcune carte georeferenziate 'a poligoni'.

Parole chiave: Friuli, Sistemi Informativi Geografici, Cartografia storica, Confini

GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEMS FOR THE HISTORY OF FRIULI. RESEARCHES IN PROGRESS

ABSTRACT

The paper presents the first results of a reconstruction of administrative geography of Friuli between the beginning of the modern age and the present. The article is divided into three parts: the first introduces the mapping methods that have been used, which draw on the Geographic Information Systems; the second illustrates the sources, problems encountered and solutions adopted for the construction of a "dot-pattern" map of Friuli with geographical references; while the third presents the sources, problems and solutions as well as final results of several "polygon-pattern" maps with geographic references.

Key words: Friuli, Geographic Information Systems (GIS), historical cartography, borders

INTRODUZIONE

Con questo articolo intendo presentare i primi risultati di un lavoro che sto conducendo da qualche anno volto a ricostruire la geografia amministrativa del Friuli tra età moderna e contemporanea.

Sebbene le ricerche che si rifanno a temi di geografia storica del Friuli siano alquanto numerose, in particolare per quel che riguarda l'età moderna, lo strumento ancora oggi più sicuro ed affidabile, ed anche quello più frequentemente richiamato, per affrontare uno studio in chiave geografica delle vicende del passato di questo territorio, è la 'vecchia' carta, vecchia perché pubblicata nel 1913, di Gian Lodovico Bertolini e Umberto Rinaldi (Bertolini, Rinaldi, 1913), nella quale sono riprodotti i confini politico-amministrativi della Patria del Friuli alla fine della Repubblica di Venezia.¹

Dalla comparsa di questa importante opera ad oggi non sono state elaborate ulteriori carte che approfondiscano il lavoro iniziato. Esistono diversi contributi che però o indagano il dettaglio territoriale relativo a singole amministrazioni (feudali, ecclesiastiche, comunali, vicinali) o, e in questo caso mi riferisco solo a singole carte, ripropongono i confini esterni di grandi comprensori territoriali (l'intero Friuli o il patriarcato di Aquileia). Esistono poi molte altre pubblicazioni, senza dubbio i contributi numericamente più consistenti, che propongono riproduzioni e contestualizzano storicamente molte delle numerose piante e i tanti disegni relativi al territorio friulano che si trovano nei nostri archivi (Bianco, 1994; De Cillia, 2000; Di Donato, 1993; Foramitti, 1994; Lago, Rossit, 1998). Manca, quindi, una carta che sia al contempo generale e contenga informazioni più dettagliate da permettere dei maggiori e più particolareggiati approfondimenti.

Il lavoro che qui presento è nato per cercare di dare risposte a questa esigenza. Esso rappresenta la prima proposta di una cartografia che possa essere utilizzata per la ricerca storica in ambito friulano sia per l'età moderna che per quella contemporanea.

L'articolo si compone di tre parti. Nella prima vengono presentati i metodi che ho utilizzato per la costruzione delle mappe, e che si rifanno ai Sistemi Informativi Geografici. Nella seconda si illustrano le fonti, i problemi incontrati e le soluzioni adottate per costruire una mappa georeferenziata 'a punti' del Friuli; essa verrà quindi presentata nella sua interezza. Nella terza si presentano fonti, problemi, soluzioni ed esiti finali di alcune mappe georeferenziate 'a poligoni'.

I METODI

Dal 1913, data di pubblicazione della carta Bertolini-Rinaldi, ad oggi sono stati effettuati passi molto importanti nell'ambito della cartografia storica. In particolare, un avanzamento decisivo è stato fatto, non molti anni or sono, con la nascita dei sistemi informativi geografici (Geographical Information System – GIS). I sistemi informativi geografici,² secondo la definizione corrente, sono dei sistemi computerizzati con cui è possibile gestire, elaborare ed analizzare informazioni di varia natura associate al territorio (Unwin, 1986; Favretto, 2000; Peverieri, 1995). Tali operazioni sono rese possibili da dei software che consentono di georeferenziare delle informazioni, cioè di attribuire loro delle coordinate spaziali: nel caso nostro longitudine e latitudine.³ Non si approfondirà qui la tematica relativa ai GIS, questione che, peraltro, è oggetto di innumerevoli studi e anche di una imponente manualistica, ma si vuole solo dire che le nuove carte che verranno di seguito presentate si basano su questi principi.

Le indagini condotte con questi metodi non sono molto frequenti nel nostro paese nel campo della ricerca storica, anche se, recentemente, sono comparsi alcuni primi lavori che le utilizzano (Panjek, Borruso, 2002; Morabito, 2003a; 2003b). Come è ovvio maggior attenzione a questi metodi è stata prestata dai geografi, che hanno prodotto anche per il nostro territorio, diversi studi (Battigelli, 2002; Molteni, 2001; Pascolini, 2001).

Per meglio far capire la novità di questo approccio e, soprattutto, le sue maggiori potenzialità, in termini di ricerca sia qualitativa che quantitativa rispetto a quelle condotte con metodi tradizionali, vanno evidenziate alcune sue caratteristiche.

Gli elementi georeferenziati, indipendentemente dalla scala e dall'orientamento della mappa e dalla prospettiva con cui vengono visualizzati, conservano sempre tra loro, analogamente ai punti disposti su un piano cartesiano, il rapporto dato dalle distanze che ciascuno ha rispetto a tutti gli altri. Una volta determinata la posizione geografica dei vari elementi che compongono una mappa, essi possono essere riutilizzati, ogni qual volta si presenti la necessità, senza doverli nuovamente disporre, come si è invece costretti a fare con le mappe cartacee. È anche attuabile la sovrapposizione di un numero molto ampio di mappe riportanti ciascuna elementi di tipo diverso: ad esempio una mappa può riguardare solo le linee ferroviarie, un'altra gli stabilimenti industriali con un numero di addetti superiore a 200, un'altra ancora la densità della popolazione. Sull'insieme di queste mappe è agevole effettuare delle

1 La carta è stata riprodotta in Ferrari 1963. Una carta che è derivazione di questa anche in Paschini 1934–36.

2 Aggettivati anche come 'spaziali' o 'territoriali' o, ancora, 'ambientali'.

3 Il software che ho utilizzato per i miei lavori è MapInfo Professional™. Rimando per il suo utilizzo alla manualistica relativa.

elaborazioni, che evidentemente sono impossibili da fare utilizzando quelle di tipo cartaceo, utilizzando i database ad esse collegati. Ad esempio si possono calcolare in breve tempo quante sono le industrie con più di 200 addetti che si trovano ad una distanza maggiore di 10 km dalla più vicina linea ferroviaria, oppure qual è il numero di persone che abitano entro un raggio di 5 km da queste stesse industrie. Come è facilmente intuibile, gli esempi si potrebbero moltiplicare.

Una volta costruita, una mappa può essere modificata, corretta, integrata un numero infinito di volte, permettendo quindi di raffinare e arricchire sempre di più il nostro strumento di ricerca. In indagini diverse, a seconda degli obiettivi che si intendono perseguire, agli elementi che costituiscono il nostro spazio sono conferite quelle informazioni che rispondono alle esigenze di quella specifica indagine.

Nella mappa di base si possono attribuire ai singoli elementi che la compongono tutta una serie di informazioni qualitative o quantitative. A titolo di esempio, una volta determinata la posizione di un elemento sul territorio, diciamo un punto che indica l'ubicazione di un villaggio, siamo in grado di attribuirgli delle informazioni demografiche relative ad un dato istante, come la popolazione nell'anno 1768, ma anche in chiave storica: il numero di abitanti nel 1768, nel 1790 e nel 1881. In un altro momento possiamo collegare a questo stesso punto delle caratteristiche climatiche, come temperatura media e precipitazioni annuali, delle caratteristiche economiche, per esempio i prezzi delle derrate alimentari, e così via. Possiamo, cioè, arricchire costantemente la nostra base di dati mantenendo sempre le informazioni territoriali ad essa associate. Fatto questo, con i software a disposizione è semplice e rapido costruire delle mappe tematiche in modo da presentare al meglio su un territorio le caratteristiche che abbiamo attribuito ai suoi elementi geografici. Insomma, una volta costruita, una mappa base (quella cioè in cui vengono individuati gli elementi geografici) diventa strumento utilizzabile per ricerche ulteriori.

Nella logica dei sistemi informativi geografici, gli elementi che costituiscono una carta possono essere punti, linee o poligoni, e ognuno di questi elementi gode di particolari proprietà. I punti definiscono le coordinate dove si trova, per dire, una casa, un centro abitato, un albero, una persona. Le linee definiscono altre caratteristiche del territorio: delle curve di livello o delle strade. Esse hanno una ulteriore caratteristica, cioè il senso. Così, a titolo di esempio, nel caso di un fiume disposto su una carta georeferenziata, la linea che lo segnala può anche indicare la direzione in cui scorrono le acque. I poligoni sono utilizzati per definire dei territori. Le linee che li compongono ne delimitano i confini. I poligoni hanno anche un'area, e quindi ci servono per riprodurre il territorio di comuni, di stati, di parrocchie e così via.

Gli elementi che ho utilizzato per costruire le mappe di base che qui presento sono punti e poligoni. I primi rappresentano i centri abitati, i secondi rappresentano i confini, rispettivamente, delle parrocchie e dei comuni del Friuli dalla caduta della Repubblica di Venezia ad oggi.

IL DATABASE *TOPONIMI*. UNA MAPPA GEOREFERENZIATA DEI CENTRI ABITATI DEL FRIULI

Georeferenziare i centri abitati, attribuire cioè loro longitudine e latitudine, è problema di relativamente facile soluzione. Sulla base di alcune mappe già esistenti è infatti cosa piuttosto semplice individuare i centri abitati e attribuire delle coordinate ad un punto posto più o meno al centro di un gruppo di case, di un paese, di una città. I software oggi a disposizione consentono di effettuare per ogni punto questa operazione in pochi secondi. Il problema, piuttosto, è quello di definire il livello di dettaglio a cui si vuole arrivare. Possiamo, a titolo di esempio, attribuire delle coordinate solo ai capoluoghi di comune, ma molte informazioni possono essere scomposte a livello di frazione. Le frazioni possono essere di dimensioni ragguardevoli, ma essere anche composte da uno sparuto gruppo di case. Alcune località, ad esempio, godono dello status di frazione anche se gli abitanti sono una decina. Anche una singola casa o un singolo appezzamento coltivato a volte hanno un nome attraverso il quale, in un determinato contesto storico e sociale, viene individuato senza possibilità di dubbio un distinto e specifico luogo. È utile georeferenziare tutti questi elementi? Qual è il momento in cui è meglio fermarsi?

La mia opinione a riguardo è che nel caso della ricerca storica sia la stessa fonte ad imporre il livello da utilizzare per l'individuazione dei punti. Infatti, visto il carattere incrementale del livello di informazione contenuto in una mappa georeferenziata, la problematica è inerente alla architettura di una base di dati piuttosto che ad una logica strettamente geografica. A titolo di esempio, esempio che sarà meglio approfondito più avanti, costruendo una mappa che utilizza le informazioni contenute nelle *Anagrafi* venete, si potranno usare i punti relativi a ciascuno dei toponimi segnalati in questo documento, quindi, nel caso della Patria del Friuli, circa 900. Per costruire una mappa sulle giurisdizioni feudali della stessa Patria, riportati nelle enumerazioni del Cinquecento, i toponimi saranno, invece, molti più di 1.000. Se intendiamo fare delle elaborazioni su un censimento otto o novecentesco, dove per ogni comune sono indicate oltre che le sedi municipali anche le frazioni, si tratterà di attribuire delle coordinate solamente a qualche centinaio di punti.

Tra le località relative alle giurisdizioni, però, sebbene siano più numerose, non vi sono tutte quelle contemplate dalle *Anagrafi*. Le frazioni individuate

dall'ISTAT nei censimenti della popolazione non coincidono nemmeno in parte con i nomi di luogo riportati nelle *Anagrafi* e con quelli menzionati nei documenti relativi alle giurisdizioni feudali. Ognuna delle fonti citate, insomma, raccoglie un insieme di toponimi. Nello specifico nessuno dei tre insiemi è direttamente confrontabile con un altro.

Dal punto di vista pratico, quindi, per costruire una mappa a punti, ciascuno dei quali rappresenta un centro abitato o, se si vuole, un toponimo, mi sono limitato a inserire le coordinate relative a ciascuna località mano a mano che si presentava la necessità di farlo, sulla base delle esigenze imposte dalle diverse ricerche che ho affrontato. La base di partenza, cioè la mappa geo-

referenziata, che è servita da carta elettronica nella quale inserire gli 'spilli' virtuali messi a disposizione dal software per individuare le coordinate, è la Carta regionale numerica a scala 1:25.000. Si tratta di uno strumento molto dettagliato che copre tutto il territorio del Friuli-Venezia Giulia. Poiché molti dei punti che ho inserito si trovano al di fuori del territorio regionale mi sono servito anche della mappa, anch'essa digitalizzata, dei comuni italiani, e di altre mappe, questa volta cartacee, che soddisfacevano di volta in volta delle esigenze particolari.⁴ Tutti i punti inseriti, inoltre, sono stati posizionati in maniera da preservare la massima coerenza rispetto alle coordinate loro attribuite dalle fonti ufficiali (ISTAT o IGM).

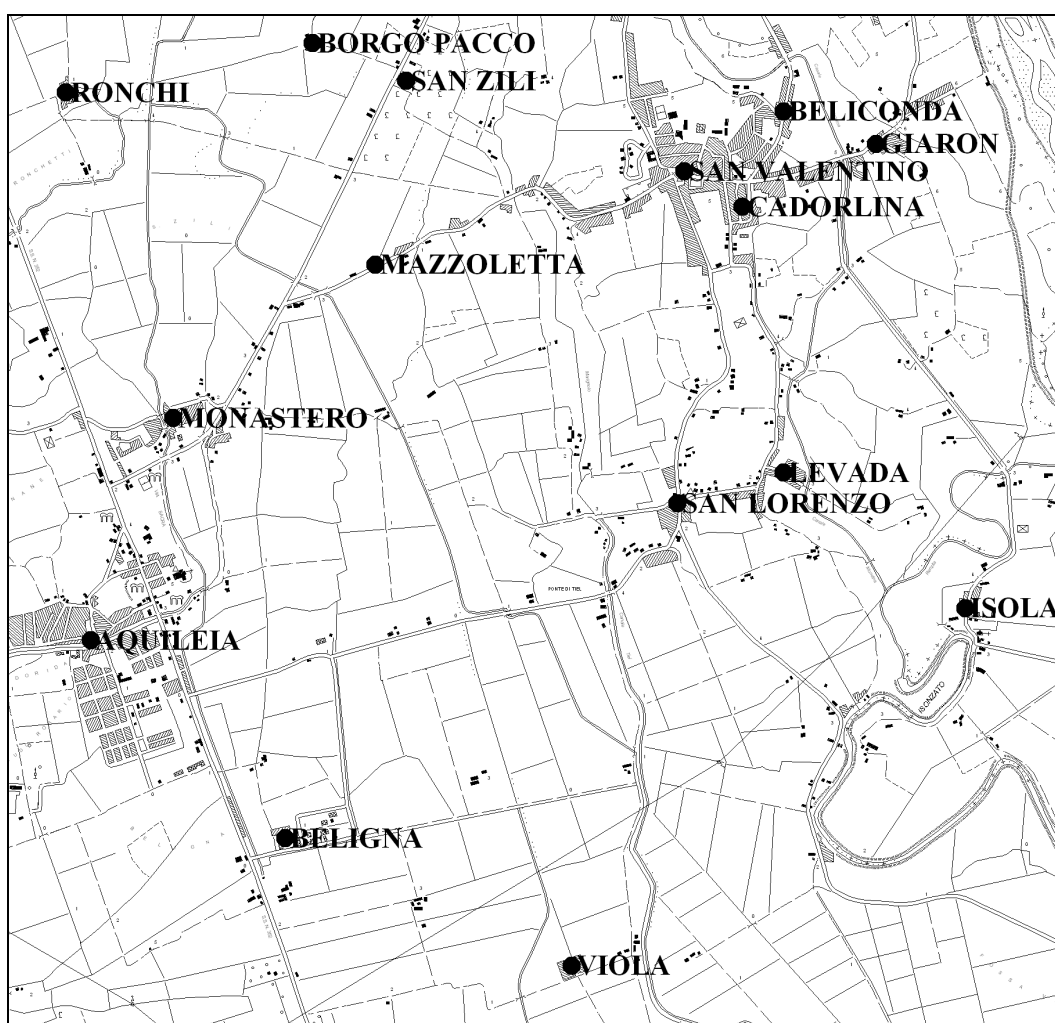

Fig. 1: Punti georeferenziati a cavallo dei territori dei comuni di Aquileia e Fiumicello (Carta regionale numerica 1:25.000; database Toponimi).

Sl. 1: Georeferenčne točke na meji med ozemlji občin Oglej in Fiumicello (Regionalni številčni zemljevid 1:25.000; podatkovna baza Toponimi).

4 Come la carta IGM a scala 1:50.000, oppure la carta stradale del Friuli-Venezia Giulia a scala 1:150.000 edita dalla Tabacco.

Un esempio del lavoro effettuato è illustrato nella figura 1, che rappresenta solo un caso riferito ad un'area circoscritta della bassa friulana orientale. A ribadire la prospettiva storica di lungo periodo di questo lavoro e il contemporaneo sviluppo di diversi tipi di supporti elettronici che interessano, oltre alla georeferenziazione di toponimi, anche le trasformazioni amministrative intervenute nel territorio friulano fino praticamente ai giorni nostri, l'esempio non è stato scelto casualmente. L'aquileiese, infatti, non faceva parte né della Repubblica di Venezia né, fino a tempi relativamente recenti, del Regno d'Italia, essendo stato inglobato nel nostro paese solo

dopo la conclusione del primo conflitto mondiale.

La mappa completa, se riportata in forma tabellare, altro non è che una base di dati dalla struttura semplicissima. Accanto al nome (e ad un codice) pertinente a ciascuna località individuata, trovano posto, su altrettante colonne, due cifre, relative, rispettivamente, alla longitudine e alla latitudine.⁵ Già in questo momento, con l'utilizzo di software attualmente sul mercato, sarebbe possibile definirne anche l'altitudine. Al database così costruito ho posto il nome di *Toponimi*, dall'elemento base che ha costituito (e costituisce) la ricerca e la collocazione di un punto sulla carta geografica.

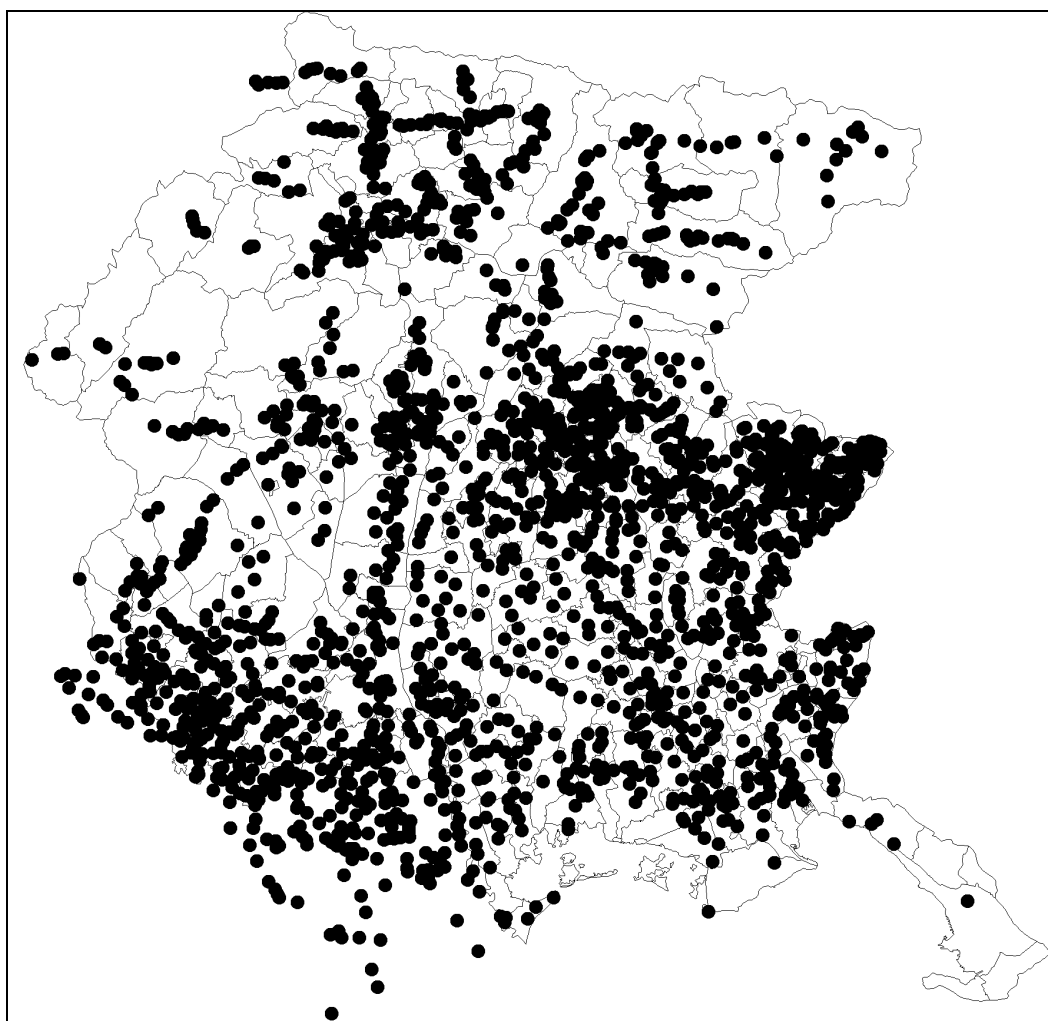

Fig. 2: Punti georeferenziati e i confini comunali dell'attuale Friuli-Venezia Giulia (database Toponimi).
Sl. 2: Georeferenčne točke in občinske meje današnje Furlanije-Jujske krajine (podatkovna baza Toponimi).

5 Nella tabella che ho costruito le coordinate sono espresse in gradi decimalizzati e fanno riferimento alla proiezione equidistante cilindrica che è quella usata di default dal programma MapInfo Professional™. Nella visualizzazione della carta, il software converte automaticamente le coordinate delle diverse mappe vettoriali sovrapposte in questa proiezione o in qualunque altra a scelta dell'operatore, in modo da far coincidere, indipendentemente dalla proiezione 'originale', tutti gli elementi geografici separatamente trattati.

Al momento presente (marzo 2005) i punti georeferenziati nel database *Toponimi* sono oltre 2.000 (per la precisione 2.102) e sono distribuiti su tutto il territorio delle attuali province di Udine, Gorizia e Pordenone. Parte delle località georeferenziate si trovano anche nelle province di Treviso, Venezia e Belluno e in territorio sloveno.

Il lavoro, benché molto avanzato, non può dirsi completato, né prevede, per sua natura, un punto di arrivo definitivo. Le continue trasformazioni territoriali, l'ininterrotto evolvere dei toponimi, che si modificano scompaiono o sorgono ex novo (Frau, 1978; Desinan, 2002), rendono le imprese di questo tipo un perpetuo *work in progress*. Comunque sia, l'insieme dei punti attualmente georeferenziati è visibile nella fig. 2.

La relativa facilità nella costruzione di un database di punti georeferenziati è data dal fatto che la posizione di un villaggio o di una città non cambia mai o quasi. La localizzazione di un centro abitato è, se così si può dire, dotata di una lunga inerzia. È fin troppo ovvio sostenere che una località rimane sempre nello stesso posto, anche se non mancano i centri abitati che con il trascorrere dei secoli hanno cambiato letteralmente posizione. In Friuli è successo, ad esempio, al villaggio di Rosa, presso Codroipo, 'costretto' a cambiare dislocazione a seconda dello spostamento del corso del Tagliamento, o la frazione La Maina, in comune di Sauris, trasferitasi sulle sponde del lago artificiale che l'ha sommersa. Altri villaggi, poi, sono addirittura scomparsi senza lasciare quasi traccia di sé, come quello di Borta, nei pressi di Socchieve, sepolto da una gigantesca frana il 15 agosto 1692 (Lago, Rossit, 1988, 177). Vi è poi il caso, questo piuttosto frequente, della nascita di nuovi insediamenti dovuta all'espansione di centri preesistenti, alle bonifiche, all'effetto dei piani regolatori.

Riguardo a questa mappa è importante precisare che vi sono rappresentati tutti i toponimi attualmente considerati, indipendentemente, quindi, dal loro riferimento cronologico. Naturalmente questo elemento viene tenuto in considerazione. *Toponimi*, infatti, nella sua forma stabilizzata, sarà un database temporale, in cui sarà possibile visualizzare la posizione di tutti i punti in una prospettiva diacronica.

TERRITORI, COMUNI, PARROCCHIE. CONFINI AMMINISTRATIVI E MAPPE STORICHE DEL FRIULI

Definire i confini

Se, come abbiamo visto, realizzare una mappa a punti è relativamente semplice, ben altro discorso va fatto per una mappa con i confini amministrativi o parrocchi-

ali. Per questi elementi, infatti, le problematiche relative alla loro definizione sono assai maggiori. In primo luogo, infatti, non sempre è facile o possibile individuare i confini precisi di un territorio amministrativo. In secondo luogo i confini, e non solo nel passato, erano soggetti a cambiamenti molto frequenti, problematica che, ovviamente, si acuisce in una prospettiva di lungo periodo.

Lavorando sui confini, quindi, contrariamente a quanto è dato fare con i centri abitati, è impossibile costruire un'unica base di dati che consenta di comprendere tutte le informazioni relative a questi corpi territoriali. La strada alternativa, e unica praticabile, è quella di realizzare più mappe. Si possono così costruire delle serie di rappresentazioni riferite ad uno stesso oggetto (ad esempio i confini comunali) che riproducono passo passo tutti i cambiamenti avvenuti in un determinato arco temporale, oppure elaborare delle carte che riguardano elementi territoriali diversi (ad esempio parrocchie, comuni e giurisdizioni feudali) riferite ad un medesimo istante o, ancora, e questo è l'obiettivo di lungo periodo di questo lavoro, costruire una serie di mappe storiche che si riferiscono ad elementi territoriali diversi.

È opportuno ribadire che la realizzazione di queste carte, sebbene sia un lavoro piuttosto complesso e che richiede delle ricerche storiche di base, è sì una ricostruzione storica, ma una ricostruzione la cui ragion d'essere è data dalla sua funzionalità nel supportare i risultati di altre ricerche ancora. Una volta costruite una o più mappe, infatti, esse non sono altro che uno strumento di lavoro da utilizzare per meglio comprendere ciò che si vuole studiare. Esse potrebbero essere paragonate ad un foglio elettronico senza dati: solo se vi inseriamo numeri e formule ci è di supporto per comprendere il significato delle informazioni che abbiamo raccolto.

Relativamente al passato, la costruzione di mappe o carte territoriali georeferenziate, come si è visto, si deve scontrare con innumerevoli ostacoli, quindi non sempre si riescono a trovare delle soluzioni soddisfacenti per la loro realizzazione. Le importanti raccolte documentarie conservate nei nostri archivi ci permettono di costruire e raffinare sempre di più le nostre conoscenze sui confini del passato e sui loro mutamenti: confini tra stati, comunità, parrocchie. Tuttavia, per la realizzazione delle carte che sono qui di seguito riportate, due sono le fonti che sono state utilizzate intensivamente, anche se per la cura di singoli particolari si è fatto ricorso ad una molteplicità di documenti. La prima è la carta georeferenziata relativa ai confini comunali attuali (già presentata nella fig. 2) l'altra è costituita dal complesso delle *Corografie* – cioè delle mappe distrettuali – del catasto austriaco, la cui pubblicazione risale al 1826.⁶

6 Le *Corografie* sono ventuno. Venti sono conservate presso l'Archivio di Stato di Udine, mentre quella che completa la serie è conservata presso la Biblioteca Civica "V. Joppi" di Udine.

La ragione per cui ho preso come punto di partenza proprio queste due mappe deriva dalla loro genesi. Infatti, sebbene i confini siano soggetti a mutamenti frequenti anch'essi conservano, in quanto entità che si sono venute a creare storicamente, una certa 'inerzia' geografica. Inerzia che si esprime in forma molto più debole rispetto a quella che abbiamo visto caratterizzare i centri abitati, ma che esiste e va tenuta in considerazione.

La base di partenza data dalle *Corografie* del catasto austriaco (derivato da quello francese) è di grande importanza sia per ricostruire la serie delle carte successive sia per ricostruire la serie delle carte precedenti. Le ragioni di ciò sono essenzialmente due, entrambe ugualmente importanti. La prima è che il livello di dettaglio nella corografia catastale è assai maggiore che nelle carte a livello comunale. I comuni censuari erano di dimensioni più piccole rispetto a quelli amministrativi, e ricadevano interamente nel territorio di uno solo di questi. Grazie a queste corografie è così possibile definire i limiti di molte frazioni e di numerosi piccoli villaggi. La seconda è che le *Corografie* del catasto austriaco ricalcano quasi interamente il risultato dell'imponente lavoro svolto dai funzionari napoleonici per la definizione, la prima, dei confini delle comunità (Corbellini, 1992; Corbellini, 2001).

Dei confini, naturalmente, esistevano anche prima che i periti francesi provvedessero a descriverli, ma non erano così ben definiti come invece le nuove esigenze di razionalizzazione del prelievo fiscale imponevano, e non solo riguardo alla loro suddivisione fisica ma alla 'stratificazione' di diritti diversi: uno stesso pascolo poteva essere utilizzato da diverse comunità, oppure in un certo bosco, dove una *vicinia* aveva diritto di raccogliere la legna, potevano sussistere delle servitù a favore degli abitanti di altri villaggi. Insomma, l'insieme dei diritti di sfruttamento di una palude, di un bosco o di un pascolo era difficilmente attribuibile agli abitanti di una sola comunità. Anzi, la regola era proprio l'opposto. Per gli stessi uomini del passato era assai arduo districarsi nelle questioni che inevitabilmente sorgevano a causa di questa generale incertezza. Per affermare le proprie ragioni, le comunità si affidavano agli uomini di legge, ed affrontavano cause lunghe ed onerose, che potevano protrarsi per secoli.

Il più delle volte ad essere contesi erano proprio gli incolti, i territori paludosi, i pascoli. I territori, insomma, dove non esistendo la serrata e quotidiana sorveglianza implicitamente imposta dal lavoro sulla propria terra non si erano determinate nel tempo quelle linee confinarie 'naturalì', che suddividevano le proprietà delle famiglie di un villaggio da quelle di un altro.

La grande conflittualità generata dall'incertezza dei confini ha quindi dato luogo a raccolte documentarie mastodontiche, alcune delle quali sono ancora oggi conservate negli archivi sia pubblici che privati (Pe-

deroda, 2001). Questa documentazione è costituita molto spesso da processi susseguenti a liti, intimidazioni, soprusi, risse: vere e proprie guerre tra comunità, che hanno contraddistinto la storia di questo territorio.

Spettò ai funzionari napoleonici prima e a quelli austriaci poi tentare di mettere ordine in quella materia che, complice, in Friuli, il complicato groviglio dei confini tra repubblica e impero, non era mai stata affrontata così di petto. Fu solo con l'impianto catastale che si giunse ad una definitiva soluzione delle numerosissime controversie confinarie che avevano condizionato la vita delle comunità per tutta l'età moderna. Le nuove esigenze fiscali dello stato imposero così un ordine, in questa materia, che non era mai esistito prima. La certezza del diritto, infatti, passava anche attraverso la certezza dei confini.

Non fu cosa semplice, ma alla fine, sebbene con fatica, i nodi vennero sciolti e la mappa amministrativa realizzata. Solo indagini minuziose potranno chiarire nel dettaglio come si superarono i dubbi, quali interventi vennero adottati e perché. Comunque, anche se a volte una comunità vide affermate le sue ragioni sull'altra, più spesso fu il compromesso a regolare l'attività dei periti preposti ad individuare i confini. Ma in fondo quella linea sulla carta geografica non era altro che una, spesso l'unica, sintesi possibile di confini, stabiliti dalla tradizione e dalla storia, che comunità diverse ponevano sistematicamente a proprio vantaggio e a svantaggio dei vicini. Essa quindi, per quanto inevitabilmente approssimativa, sanciva un compromesso che ho cercato di recepire per costruire le mie mappe.

In conclusione, allora, ho utilizzato i confini attuali (anch'essi frutto di un portato storico) e quelli del 1826 per costruire tutti i confini intermedi e precedenti. Si vedrà che i limiti amministrativi sono serviti da guida anche per costruire quelli delle parrocchie. È evidente che i due tipi di confine hanno funzioni ontologicamente diverse, i primi servono a dividere territori sui quali viene fatta gravare un'imposta, i secondi servono ad attribuire ad un sacerdote delle anime da curare. I primi possono, anzi devono, essere tracciati sul terreno; i secondi, anche se esistono i documenti che li definiscono, non necessariamente.

Tuttavia, in periodi in cui i parroci, per provvedere al proprio mantenimento, procedevano alla esazione della decima o del quartese, anche la dimensione spirituale raggiungeva inevitabilmente dimensione territoriale. Confini amministrativi e confini parrocchiali, anche se non in maniera automatica, avevano quindi la tendenza a sovrapporsi. Restavano, è vero, scoperti numerosi territori, ma erano sempre quelle aree più povere, di agricoltura stentata: paludi, acquitrini, pascoli, boschi. Era a causa di queste terre che le liti imperversavano.

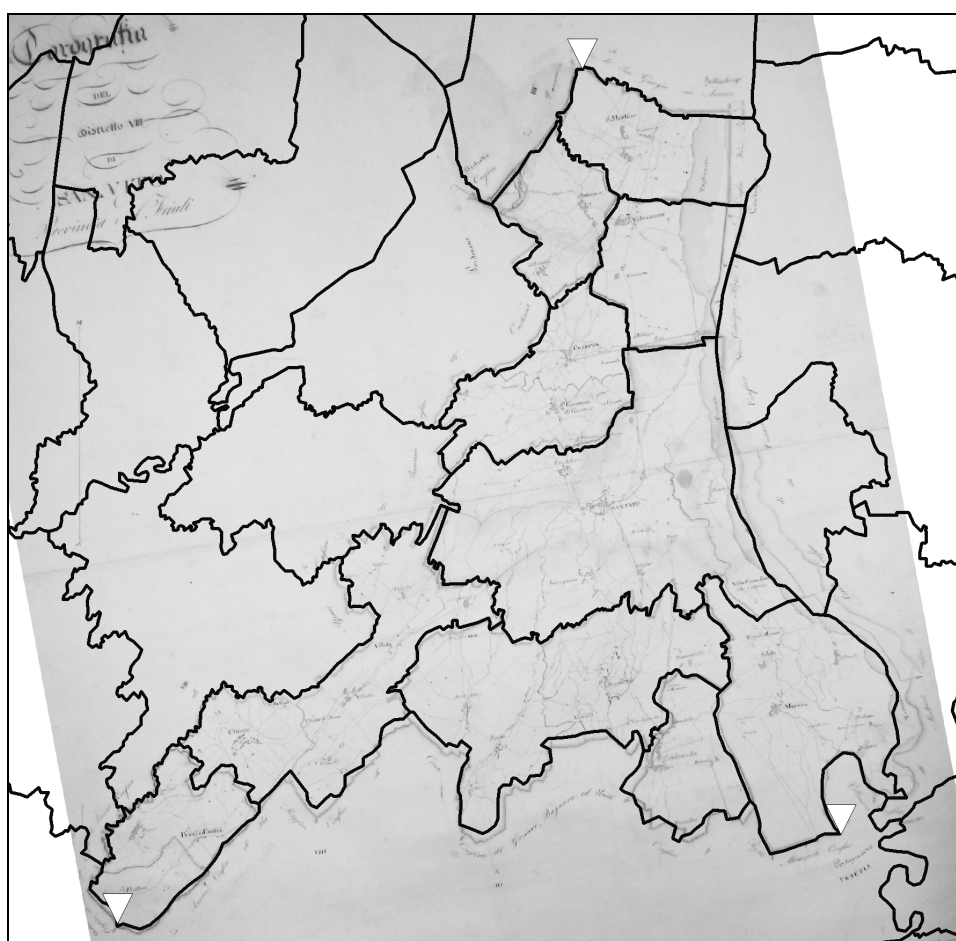
In generale, quindi, si può affermare, senza sbagliarsi di molto, che una comunità avesse i 'suoi' confini e che

questi confini venissero riconosciuti in diversi ambiti: religioso, amministrativo, giurisdizionale.⁷ Non sono rari i casi (le stesse *Anagrafi* abbondano di esempi) in cui il confine della parrocchia serviva anche a designare il confine di una comunità.

È ben vero che, ciò nonostante, in molti casi è assai difficile, e in particolar modo per quanto riguarda le parrocchie, fissare un confine esatto, tuttavia, sebbene si giunga a risultati a volte approssimativi, il potere esplicativo dato dalle informazioni georeferenziate è, nel suo complesso, notevole anche se nei dettagli esse sono imprecise o incomplete.

Costruire i confini

È evidente che mentre la carta del Friuli-Venezia Giulia è già disponibile in formato elettronico, per quanto riguarda l'utilizzo delle *Corografie* è stato necessario un lavoro di ricostruzione vero e proprio. Dal lato pratico la procedura adottata è stata la seguente: le 21 mappe cartacee sono state preventivamente digitalizzate. Una volta trasposte su supporto elettronico (nella terminologia GIS quelle ottenute con questo processo si chiamano "mappe raster"), sono state georeferenziate sulla carta digitale del Friuli-Venezia Giulia ricorrendo a una serie di punti in comune facilmente individuabili.⁸

*Nota: i triangoli bianchi indicano i punti di calibrazione.

Fig. 3: Georeferenziazione della Corografia del Distretto di San Vito al Tagliamento (ASU, 1).

Sl. 3: Georeferenčnost horografije okraja San Vito al Tagliamento (ASU, 1).

7 Ci sono le consuete eccezioni: è universalmente riconosciuta la complessità della maglia territoriale delle giurisdizioni friulane. Anche dal punto di vista spirituale, una comunità poteva essere divisa tra due parrocchie. Proprio quest'ultimo è il caso del villaggio di Grions, come documentato in Pagnucco 2003.

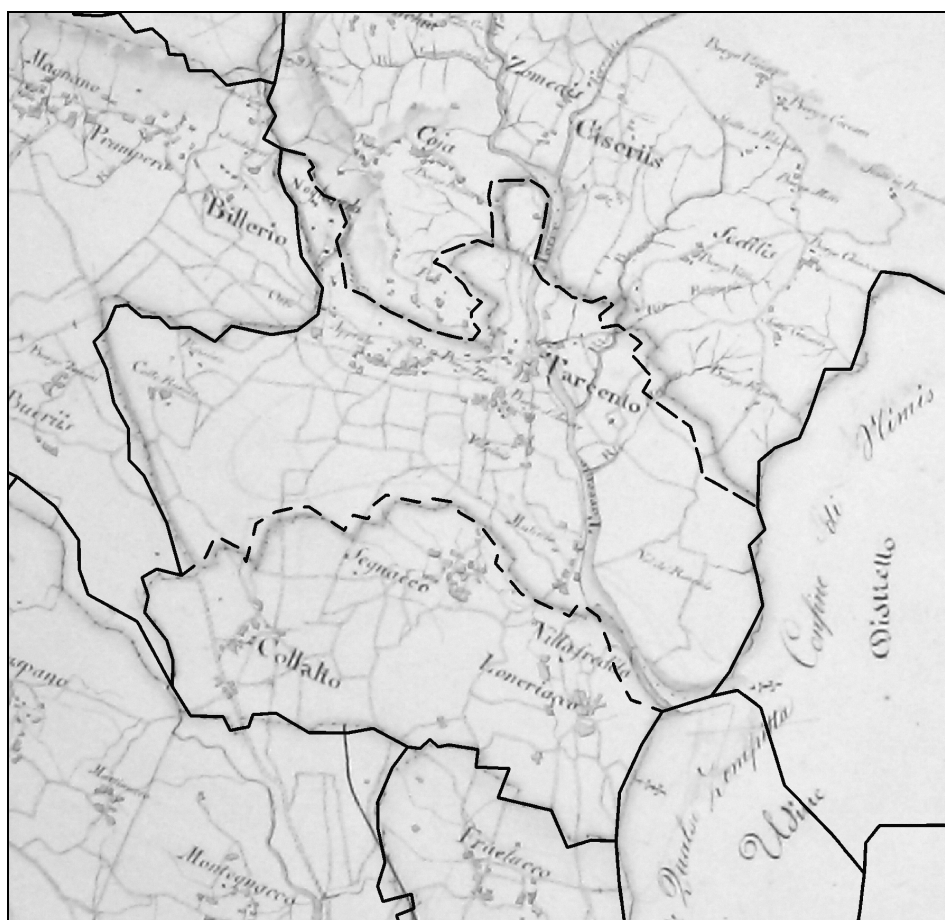
8 Per la procedura rimando al manuale d'uso del programma e, soprattutto, alla dettagliata descrizione pubblicata in Amaduzzi 2001.

La figura 3 illustra questa fase del lavoro. Nell'immagine, che riguarda la *Corografia* del distretto di San Vito al Tagliamento, sono evidenziati in bianco i punti di controllo per la calibrazione della mappa sulla carta che riporta i confini amministrativi del giorno d'oggi.

Una volta effettuata questa operazione, sempre con il supporto del software specifico, sono stati ricostruiti i confini delle comunità.⁹ Un esempio di questa fase del lavoro è illustrata nella figura 4.

Nella figura la linea tratteggiata indica i confini costruiti con l'ausilio della mappa catastale, quella grigio scuro si riferisce, invece, ai confini comunali attuali. Come si può vedere, i limiti dei comuni am-

ministrativi tratti dal catasto ricalcano quasi sempre il perimetro di quelli odierni, anche se il territorio riprodotto è stato scelto con l'intento di far risaltare le differenze. Per quanto riguarda le linee simili ma non perfettamente sovrapposte che si vedono in figura, fin dove sembrava plausibile o congruente con tutte le informazioni a disposizione si sono mantenuti i confini odierni, sicuramente costruiti, immagino, con criteri più avanzati rispetto a quelli delle mappe d'insieme del catasto austriaco, negli altri casi, quelli cioè in cui è documentato un cambiamento di confine, ho provveduto a rettifiche e correzioni.

Legenda: il tratteggio si riferisce ai confini dei comuni costruiti sulla base della *Corografia*, la linea continua ai confini della carta attuale.

Fig. 4: Ricostruzione dei confini tra i comuni di Segnacco, Tarcento e Ciseriis nel 1881 sulla base della mappa distrettuale austriaca (ASU, 2).

Sl. 4: Rekonstrukcija meja med občinami Čenta, Segnacco in Ciseriis iz leta 1881 na podlagi avstrijskega okrajnega zemljevida (ASU, 2).

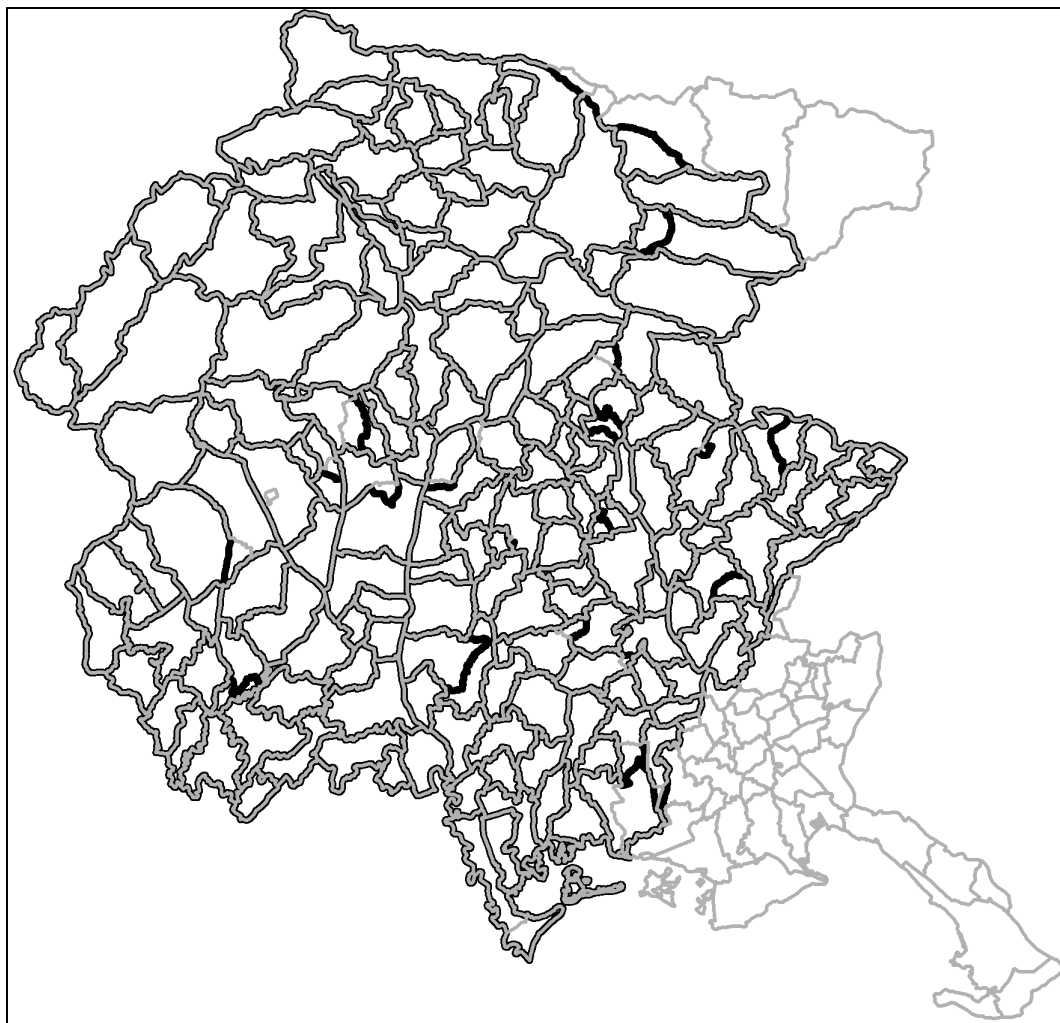
⁹ La ricostruzione dei confini dei comuni è stata effettuata nell'ambito della ricerca "Anagrafe storica delle famiglie friulane sulle basi delle fonti di archivio" promossa dall'Archivio di Stato di Udine.

Un esempio di carta storica dei confini comunali costruita con questo criterio è dato dalla carta della Provincia del Friuli al 1881¹⁰ (Fig. 5). Essa è posta direttamente a confronto con i confini comunali attuali. Il punto di partenza, infatti, è stata proprio la mappa digitale riferita al giorno d'oggi, mentre le modifiche sui confini amministrativi sono state effettuate ricorrendo alle informazioni confinarie riportate sulle *Corografie*. La serie delle modifiche sui confini è stata quindi fatta a ritroso sulla base del dettagliato elenco recentemente

pubblicato dall'ISTAT (ISTAT 2001).

I cambiamenti confinari, come si può vedere, non sono numerosissimi, tuttavia i comuni coinvolti sono una trentina.

Come dicevo, se *Corografie* e carta digitale del Friuli-Venezia Giulia sono stati gli strumenti più importanti che ho utilizzato, essi non sono tuttavia gli unici. In particolare, in aggiunta a questi, ho sfruttato numerosi altri supporti per la costruzione di due carte riportanti i confini delle parrocchie friulane alla fine del

Fonti: vedi testo.

Legenda: in nero i confini del 1881, in grigio quelli odierni.

Fig. 5: Confini comunali della Provincia del Friuli al 1881 e della Regione Friuli-Venezia Giulia oggi.

Sl. 5: Občinske meje v Furlanski provinci leta 1881 in današnje občinske meje v deželi Furlaniji – Julijski krajini.

¹⁰ La carta è stata presentata in una prima versione alle "Giornate di studio sulla popolazione", Bari 27-29 gennaio 2003. Essa è stata realizzata per costruire delle carte tematiche relative ai matrimoni celebrati in Friuli nel 1881, data in cui venne effettuato il terzo (secondo per questo territorio) censimento del Regno. La relazione, che ho presentato con Marco Breschi, dal titolo *Le caratteristiche socio-demografiche degli sposi friulani alla fine dell'Ottocento*, non è pubblicata.

Settecento. Per queste due carte sono stati fonte imprescindibile i toponimi contenuti nelle *Anagrafi* venete del 1768 e 1790, le cui risultanze sono riferite, come è noto, proprio ai singoli territori parrocchiali (Schiaffino, 1971; 1980; Morassi, 1993; Rossi, 2000). I toponimi, una volta individuata la loro collocazione sul territorio,

sono stati spesso fondamentali per decidere dove far passare, per forza di cose approssimativamente, una linea confinaria. Anche la carta politico-amministrativa di Bertolini e Rinaldi è stata poi un supporto molto importante per disegnare alcuni dei tracciati più 'problematici'.¹¹

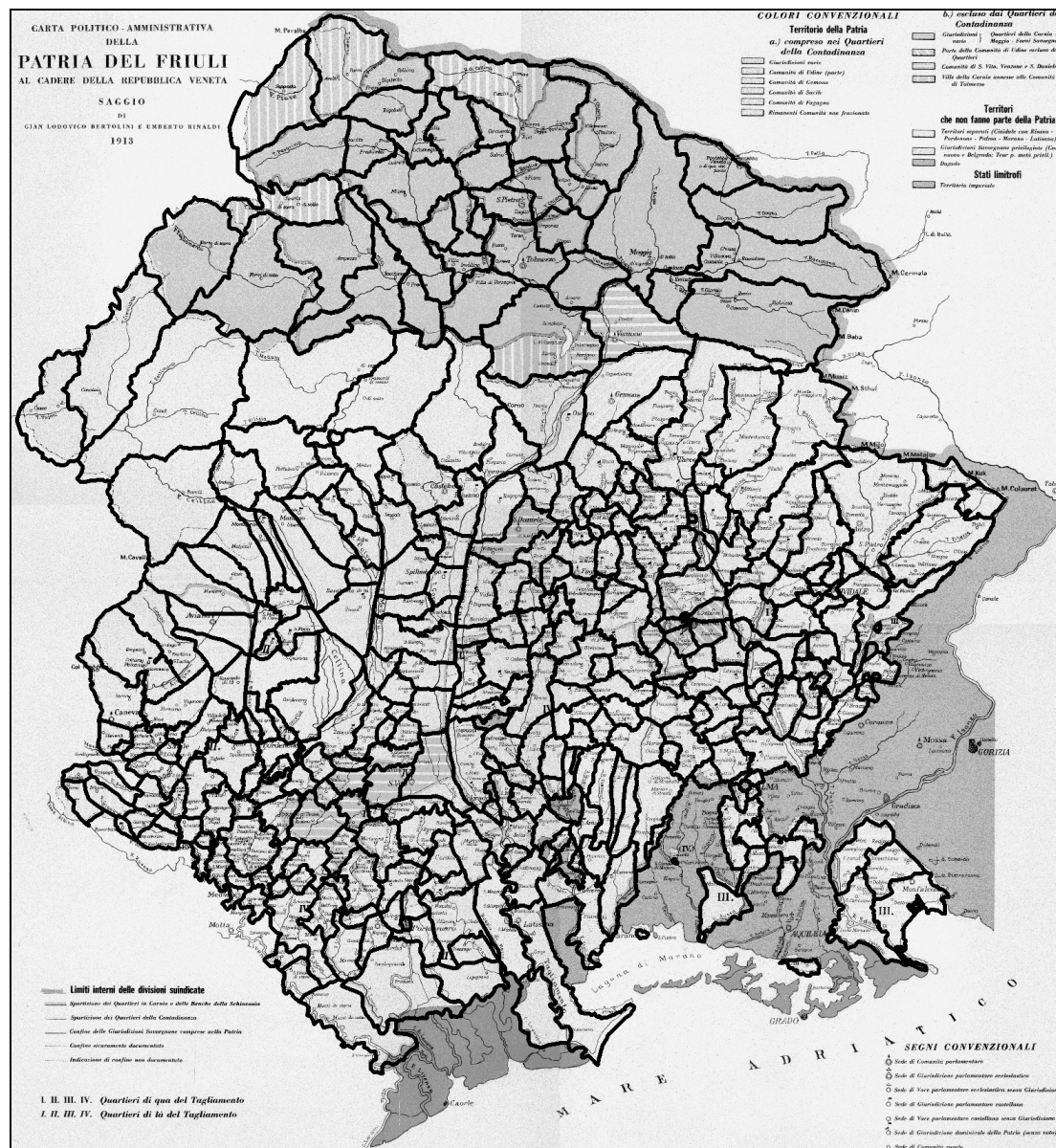

Fig. 6: I confini delle parrocchie friulane nel 1790 (ASV, 1).

Sl. 6: Meje med furlanskimi župnijami leta 1790 (ASV, 1).

11 Una delle fonti utilizzate per la costruzione della carta Bertolini-Rinaldi ritengo sia stata proprio l' *Anagrafe* del 1790, sulla quale sono riportate oltre che l'appartenenza 'spirituale' degli oltre 900 villaggi della Patria del Friuli anche quella giurisdizionale nella scala politico-amministrativa utilizzata dai due autori. Mi piace pensare che proprio per il fatto di utilizzare la carta Bertolini-Rinaldi per ricostruire alcuni dei confini di quella proposta in questo lavoro, venga, seppur in altro ambito, sostanzialmente riprodotta quella 'inerzia' storica dei confini cui ho fatto cenno in precedenza.

Poiché tra 1768 e 1790 vennero create, scorporandole da quelle preesistenti, diverse nuove parrocchie, presento la carta riferita all'*Anagrafe* più recente (Fig. 6), che quindi contiene anche le informazioni dell'altra. Per meglio chiarire alcuni aspetti del lavoro descritti in precedenza, i confini delle parrocchie del Friuli sono sovrapposti a quelli amministrativi dello stesso periodo della mappa Bertolini-Rinaldi.

Chi ha una certa familiarità con i confini dei comuni odierni può facilmente osservare che le linee riportate su questa carta seguono tracciati notevolmente diversi rispetto a quelli amministrativi attuali.

CONCLUSIONI

In questo lavoro sono state presentate tre carte digitali georeferenziate costruite mediante l'utilizzo di sistemi informativi territoriali. Nella prima vengono individuati, grazie alle loro coordinate geografiche, 2.102 punti pertinenti ad altrettante località del Friuli-Venezia Giulia e di alcuni territori contermini. Ad ognuno di questi punti corrisponde un toponimo. Nella seconda sono visualizzati i confini amministrativi a livello comunale della Provincia del Friuli al 1881. Nella terza sono riportati i confini delle parrocchie che

insistevano sul territorio della Patria del Friuli al 1790.

Le ultime due sono altrettanti esempi di serie distinte di carte. L'una è in fase di avanzata realizzazione ed è relativa alle carte amministrative su base comunale del Friuli dal 1866 al 1915. L'altra, pur in via di perfezionamento, può dirsi già conclusa, e riguarda i confini delle parrocchie del Friuli alla fine del Settecento.

Una carta georeferenzata, una volta costruita, può essere un importante supporto per un numero illimitato di ricerche su base territoriale. Alcune indagini che si sono avvalse, seppure in maniera limitata, di versioni precedenti di queste carte già sono state effettuate, altre, in cui verranno impiegate in maniera più intensiva, sono attualmente in corso.

RINGRAZIAMENTI

Ringrazio Sergio Zilli per i suggerimenti che mi ha elargito con la consueta generosità dopo la lettura di una versione preliminare di questo articolo. Il lavoro è stato reso possibile grazie anche all'aiuto di Mirco Cusin, Marzia Di Donato e Anna Paola Peratoner. Resta naturalmente fermo che imprecisioni, lacune, errori vanno addebitati al solo autore.

GEOGRAFSKI INFORMACIJSKI SISTEMI ZA ZGODOVINO FURLANIJE. RAZISKAVE V TEKU

Alessio FORNASIN

Univerza v Vidmu, Oddelek za statistiko, I-33100 Videm, Ulica Treppo, 18
e-mail: fornasin@dss.uniud.it

POVZETEK

Prispevek predstavlja rezultate rekonstrukcije administrativne geografije Furlanije od začetka moderne dobe do današnjih dni. Razdeljen je na tri dele: v prvem delu so predstavljene metode, ki smo jih uporabili za izdelavo zemljevidov in ki se naslanjajo na tehnologijo geografskih informacijskih sistemov (GIS).

Viri, ki smo jih največkrat uporabili, da bi dosegli zadani cilj, so digitalni zemljevid Furlanije-Juljske krajine z mejami sedanjih občin, regionalni številčni zemljevid v merilu 1:25.000, vseh 21 zemljevidov okrajev avstrijskega katastra iz leta 1826 ter beneške matične knjige (Anagrafi) iz leta 1790, kjer so po župnijah navedeni vsi kraji pod deželno upravo Furlanije.

V drugem delu so opisani viri in izbrane rešitve za izdelavo točkovnega georeferenčnega zemljevida Furlanije. Zemljevid s pomočjo geografskih koordinat določa 2102 točk, ki ustrezajo ravno toliko krajem v Furlaniji-Juljski krajini in na nekaj sosednjih območjih. Vsaka točka tako predstavlja en toponim.

Tretji, zadnji del prispevka, predstavi vire, probleme in rešitve ter končne rezultate nekaterih georeferenčnih zemljevidov, razdeljenih na poligone. Na enem od teh zemljevidov smo rekonstruirali tudi administrativne meje pokrajine Furlanije na občinskem nivoju iz leta 1881, spet na drugega pa smo vnesli meje med župnijami, ki so obstajale na ozemlju pod deželno upravo Furlanije leta 1790.

Omenjeni rekonstrukciji ponazarjata dve različni seriji zemljevidov. Prva je že blizu realizacije, rekonstrukcije iz te serije pa se nanašajo na občinah temelječe administrativne karte Furlanije iz obdobja med leti 1866 in 1915. Druga serija, za katero lahko kljub manjšim sprotnim izpopolnitvam rečemo, da je že zaključena, pa zadeva meje med župnijami Furlanije ob koncu 18. stoletja.

Ključne besede: Furlanija, geografski informacijski sistemi (GIS), zgodovinska kartografija, meje

FONTI E BIBLIOGRAFIA

ASU, 1 – Archivio di Stato di Udine (ASU), Catasto austriaco, Corografia del Distretto di San Vito al Tagliamento.

ASU, 2 – ASU, Catasto austriaco, Corografia del Distretto di Tricesimo.

ASV, 1 – Archivio di Stato di Venezia (ASV), Deputati aggiunti alla provision del denaro pubblico, b. 210 bis.

Amaduzzi, S. (2001): La georeferenziazione. In: Molteni, E. (ed.): *Estimi e catastricazioni descrittive. Cartografia storica. Innovazioni cartografiche. Metodologie di rilevamento e di elaborazione in funzione della conoscenza e dell'intervento nell'ambiente urbano. Risultati dell'attività di ricerca.* Venezia, Regione Veneto, 54–60.

Battigelli, F. (2002): Terra di castellieri. Beni culturali territoriali nel Medio Friuli. Tolmezzo, Creativa.

Bertolini, G. L., Rinaldi, U. (1913): Carta politico-amministrativa della Patria del Friuli al cadere della Repubblica Veneta. Udine, Società storica friulana.

Bianco, F. (1994): Le terre del Friuli. Mantova – Verona, Astrea-Cierre.

Corbellini, R. (1992): Statistiche napoleoniche. In: Corbellini, R., Cerno, C., Sava, C. (eds.): *Il Friuli nel 1807. Dipartimento di Passariano. Popolazione, risorse, lavoro in una statistica napoleonica.* Udine, Società Filologica Friulana, 21–35.

Corbellini, R. (2001): Le fonti cartografiche e documentarie. In: Molteni, E. (ed.): *Estimi e catastricazioni descrittive. Cartografia storica. Innovazioni cartografiche. Metodologie di rilevamento e di elaborazione in funzione della conoscenza e dell'intervento nell'ambiente urbano. Risultati dell'attività di ricerca.* Venezia, Regione Veneto, 25–33.

De Cillia, A. (2000): I fiumi del Friuli. Udine, Gaspari.

Desinan, C. C. (2002): Escursioni fra i nomi di luogo del Friuli. Udine, Società Filologica Friulana.

Di Donato, M. (1993): Le carte salvate. Pianta e stampe storiche restaurate della Biblioteca Civica "Joppi" di Udine. Udine, Associazione italiana biblioteche.

Favretto, A. (2000): Nuovi strumenti per l'analisi geografica, i GIS. Bologna, Patron.

Ferrari, G. (1963): Il Friuli. La popolazione dalla conquista veneta ad oggi. Udine, Camera di commercio industria e agricoltura.

Foramitti, P. (1994): Il Friuli di Napoleone. Atlante dei territori compresi tra il Tagliamento e l'Isonzo. Monfalcone, Edizioni della Laguna.

Frau, G. (1978): Dizionario toponomastico del Friuli-Venezia Giulia. Udine, Istituto per l'enciclopedia del Friuli – Venezia Giulia.

Istat (2001): Unità amministrative. Variazioni territoriali e di nome dal 1861 al 2000. Roma, Istat.

Lago, L., Rossit, C. (1988): *Theatrum Fori Iulii.* Trieste, Lint.

Molteni, E. (2001): *Estimi e catastricazioni descrittive. Cartografia storica. Innovazioni cartografiche. Metodologie di rilevamento e di elaborazione in funzione della conoscenza e dell'intervento nell'ambiente urbano. Risultati dell'attività di ricerca.* Venezia, Regione Veneto.

Morabito, F. (2003a): Flussi di traffico e passaggi alpini tra '700 e '800: le vie grigione. In: Cafaro, P., Scaramellini G. (eds.): *Mondo alpino. Identità locali e forme d'integrazione nello sviluppo economico. Secoli XVIII–XXI.* Milano, Angeli, 285–295.

Morabito, F. (2003b): Per una rappresentazione cartografica della regione economica lombarda nel XIX secolo. In: Piola Caselli, F. (ed.): *Regioni alpine e sviluppo economico. Dualismi e processi d'integrazione. Sec. XVIII–XX.* Milano, Angeli, 43–68.

Morassi, L. (1993): Per una lettura delle anagrafi venete. In: Pecorari, P., Silvano, G. (eds.): *Continuità e discontinuità nella storia politica, economica e religiosa. Studi in onore di Aldo Stella.* Vicenza, Neri Pozza, 265–284.

Pagnucco, V. (2003): Ravis nel Medioevo. Vecchie e nuove congetture. *Ce fastu?* 79, 1. Udine, 67–92.

Panjek, A., Borruso, G. (2002): Carte storiche tematiche georiferite per la storia del territorio. In: *Geomatica per l'ambiente, il territorio e il patrimonio culturale. Atti della VI conferenza Nazionale ASITA, II.* Perugia, ASITA, 1683–1688.

Paschini, P. (1934–36): Storia del Friuli. Udine, Istituto delle edizioni accademiche.

Pascolini, M. (2001): Le aree campione e i territori di riferimento. In: Molteni, E. (ed.): *Estimi e catastrificazioni descrittive. Cartografia storica. Innovazioni cartografiche. Metodologie di rilevamento e di elaborazione in funzione della conoscenza e dell'intervento nell'ambiente urbano. Risultati dell'attività di ricerca.* Venezia, Regione Veneto, 38–53.

Pederoda, C. (2001): Il catasto di Maniago attraverso le fonti d'archivio. In: Molteni, E. (ed.): *Estimi e catastrificazioni descrittive. Cartografia storica. Innovazioni cartografiche. Metodologie di rilevamento e di elaborazione in funzione della conoscenza e dell'intervento nell'ambiente urbano. Risultati dell'attività di ricerca.* Venezia, Regione Veneto, 34–37.

Peverieri, G. (1995): GIS. Strumenti per la gestione del territorio. Milano, Il Rostro.

Rossi, F. (2000): Le Anagrafi venete, 1766–1785: qualità dei dati, in Rosina, A., Rossi F. (eds.), *Il sistema demografico alla fine delle grandi epidemie.* Venezia, il Dogado, Chioggia tra Seicento e Settecento. Padova, CLEUP, 273–306.

Schiaffino, A. (1971): Contributo allo studio delle rilevazioni della popolazione nella Repubblica di Venezia: finalità, organi, tecniche, classificazioni, in *Le fonti della demografia storica in Italia. Atti del seminario di demografia storica 1971–1972, I/I, Roma, CISP*, 285–353.

Schiaffino, A. (1980): La popolazione della Terraferma veneta nella seconda metà del '700 secondo le "Anagrafi". In: *La popolazione italiana nel Settecento*, Bologna, CLUEB, 173–189.

Unwin, D. J. (1986): *Analisi spaziale: un'introduzione geocartografica.* Milano, Angeli.

original scientific article
received: 2005-01-06

UDC 796.5:711.455(497.4 Portorož)

TOURISM CYCLE(S) OF PORTOROŽ – PORTOROSE

Katja VRTAČNIK

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of geography, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: katja_vrtacnik@yahoo.com

ABSTRACT

The article presents the development of tourism in Portorož. It deals with how tourism influenced the cultural landscape, how it changed and how tourists' perception of the environment and thus also tourist demand changed. By means of Butler's model of tourism development the article presents the phases of tourism development and factors that were the cause of the changed tourist supply and demand, way of thinking and land scape changes.

Keywords: Portorož, development of tourism, tourist supply, tourist demand, environmental perception

LE FASI DELLO SVILUPPO TURISTICO DI PORTOROSE

SINTESI

L'articolo presenta l'evoluzione turistica di Portorose, l'influenza del turismo sul paesaggio culturale, i cambiamenti di quest'ultimo, i mutamenti nelle esigenze ambientali da parte dei turisti e, di pari passo, della richiesta turistica. Servendosi del modello di Butler di sviluppo turistico, l'autore presenta le varie fasi dell'evoluzione turistica ed i fattori che sono stati all'origine dei cambiamenti nell'offerta e nella richiesta turistica, nel modo di pensare e dell'ambiente.

Parole chiave: Portorose, sviluppo del turismo, offerta turistica, richiesta turistica, esigenze ambientali

INTRODUCTION

The aim of this article is to present the development of tourism in Portorož, which is the biggest seaside resort in Slovenia (265553 tourist arrivals and 984137 overnight stays in 2003) and it is also one of the tourist resorts with longest tradition.

Since organized tourism in Slovenia is more than one hundred years old, and since there have been many political and economic changes, this economic activity has gone through different stages through which trends in tourism and tourists' motives for travelling and their perception of the environment have changed greatly.

As tourist demand and supply are closely intertwined, there have been also changes in tourist supply. Therefore, the author tried to reconstruct tourist demand and environmental perception connected with it also by means of analysing tourist supply in the past.

Throughout the development of tourism in Portorož there have been different factors influencing tourist trade, tourists and their environmental perception, which is why it is extremely difficult to say how tourism might develop in the future. However, by finding recurring patterns and recognizing processes and factors influencing tourism over time this research offers an insight into the laws of tourism development and thus it can help us when making some general predictions.

MATERIALS AND METHODS

Among the so called evolutionary models of tourism development there are two of them that are frequently cited. The Butler's model (Pearce, 1995; Gartner, 1996; Horvat, 1999) presents the developmental cycle of a tourist area through different periods and can be applied also to development of individual tourist places. Another and more complex is Miossec's model, which is a space – temporal model of development of tourism in which the author exposes the hierarchical connection between various places and is because of this used mostly when analysing development of tourist regions (Horvat, 1999).

When analysing the complex and problematic nature of tourism development in Portorož, the author resorted to Butler's hypothetical model of tourism development.

In his model Butler states that tourist places and regions are dynamic areas which develop in a longer period of time. He divided the developmental cycle of tourist places and areas into six phases based on the extent of tourist trade and the effect of tourism development in various periods:

- 1st phase: **Discovery of tourist potential** in a certain place or area and appearance of the first tourists.
- 2nd phase: **Beginning of tourism development**; it marks a period in which there are already so many tourists that the natives decide to build the first tourist

facilities for accommodation and catering of guests; the initial tourist supply is formed.

- 3rd phase: **Accelerated tourism development** in which tourists' visits to a certain place or area increase significantly. This prompts accelerated building of numerous and various tourist infrastructure, which is supposed to assure even greater attractiveness of a tourist place and increase tourist visits. Advertising and promotion are now necessary to maintain the size of the created industry.

- 4th phase: **Consolidation of tourism development** in a place or area. In this phase the early influx of tourists begins to level off.

- 5th phase: **Stagnation of tourist trade**. Tourist flow slows to the point where there is no growth in new arrivals. Since tourist accommodation capacities are full and since tourists' interest falls, a part of tourist flows diverts to other more attractive tourist places or areas.

- 6th phase: **Rejuvenation or decline**. In this period development of a tourist place finds itself on a turning point. If there are no new investments, renovations of the existing tourist capacities and spreading of tourist supply, the stagnation continues or it is possible that even the decrease of tourist trade occurs. On the contrary, it is also possible that further development of a tourist area ensues but at some higher level (Pearce, 1995; Gartner, 1996, 8 in Horvat, 1999, 11–13).

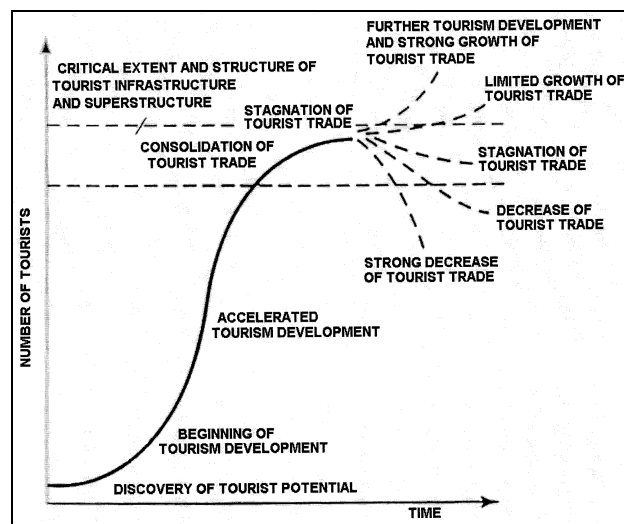

Fig. 1: Butler's hypothetical model of resort life cycle (Horvat, 1999, 12).

Sl. 1: Butlerjev hipotetičen model življenjskega cikla turističnega kraja (Horvat, 1999, 12).

The data and information needed for the analysis were obtained from historical materials, such as old

pictures, maps, tourist brochures, newspapers, statistical data etc. Unfortunately, some materials (including statistical data) were lost during the WWII. Additional information was obtained also from the previously published works on development of tourism in Portorož (Pucer, 1985) and its tourist transformation (Jeršič, 1990) and from the local residents by means of the method of interview.

PORTOROŽ IN THE PERIOD OF NON-ORGANIZED TOURISM

Portorož or more precisely San Lorenzo, the place where today the Metropol hotel and Casino are, was mentioned already in the 12th century in connection with a Benedictine monastery and the church of Saint Lawrence. This settlement was later called after a small church Sancta Maria Roxe or Santa Maria delle Rose. People used also the name Porto delle Rose or shortly Porto Rose, which means the Bay of Roses.

Fig. 2: The location of Portorož (Gobbo, Trnkoczky, 2004).
Sl. 2: Lokacija Portoroža (Gobbo, Trnkoczky, 2004).

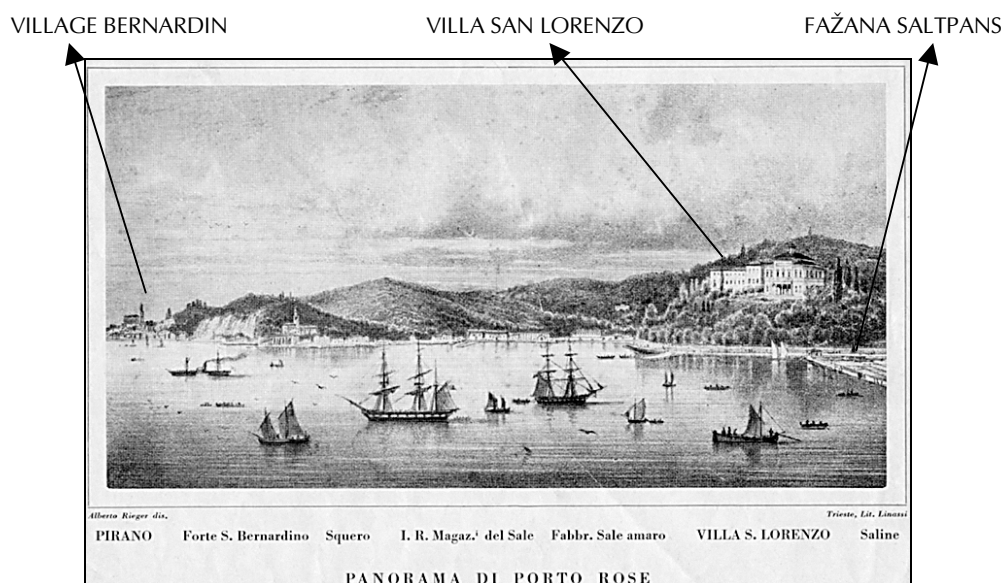

Fig. 3: The panorama of Portorož in 1865 (PAK).
Sl. 3: Panorama Portoroža leta 1865 (PAK).

The location was known as a spa as early as in the 13th century. At that time the Benedictines living in the monastery of Saint Lawrence started to use sea water and brine to cure tuberculosis, rheumatism and dropsy. The voice about it quite fast spread in the nearby and more distant surroundings. And due to the power of word of mouth very soon patients started to come. First, they were coming on their own (non-organized) and later in an organized way.

The first building built especially for tourist purposes was Villa San Lorenzo (1830). It served as a sanatorium for Austro-Hungarian officers. Beneath this villa the first baths at the Slovene seaside were formed.

It can be seen from figure 3 that the environment in the bay of Portorož at the beginning of development of tourism there was very different from the way it is today. Portorož was just a small village surrounded by fields, vineyards, olive groves, fruit trees, almond trees etc. It can be also seen that it was obviously quite an important port.

The first tourist infrastructure was erected in the area where there are biggest and most important hotels today.

TOURISM IN PORTOROŽ UNTIL THE FIRST WORLD WAR

From the decline of the Venetian republic and until the WWI the area of the Northern Adriatic was under the Austro-Hungarian rule. The exception was the period between 1806 and 1813 when it was French (Napoleon established the Illyrian Provinces).

In 1879, doctor Giovanni Lugnano from Piran started to heal rheumatism in the saltpans prescribing brine to achieve his purpose. He started to give advice to, at that time still unorganized, patients. People reported about successful recoveries, which is why more and more patients started to come.

In 1885 the first organized trips and café renovations for tourist purposes were reported about. In 1890 a joint-stock company consisting of wealthy and well-educated

people from the community of Piran was established. They built a spa and settled baths.

Due to its lie close to Trieste, good traffic connections by land (Trieste was from 1857 connected by the Southern Railway Line with Vienna) and sea (the first steamboat started to sail along the Istrian coast (Trieste-Piran-Novigrad-Poreč-Rovinj-Pulj) already before 1845), its wide, open location protected from the winds by the surrounding hills, mild climate, lush Mediterranean vegetation, the nearby salines offering saline mud and brine (aqua madre) used for healing and the sea (Von Fischer, 1910, Riedl, 1927) Portorož became a popular spa and summer holiday resort of foreign and domestic tourists (in 1891 Portorož hosted 335 guests). Since it is open to the south and protected from the strong north wind called bora, it was appropriate also as a winter holiday resort.

In 1894 the new spa with baths started to implement its mission under the name Portorose. The new patients were joined by the patients who were being treated by the brine and the saline mud in the saltpans at Lucija and Sečovlje. Portorož was in 1897 proclaimed also as a climate spa wholesome for people with bronchitis and other respiratory diseases.

The first guests, mostly patients, came to Portorož mostly from central and south-eastern Europe, for example, from towns in Istria, Carniola, Dalmatia, Croatia, Austria (mostly from Vienna), Bohemia and Moravia, Galicia, Hungary, Germany, Italy, France, but there were also tourists from Egypt, America, Turkey and England.

The A-H monarchs supported development of tourism, especially because they were in favour of the idea of "a sound mind in a sound body" (Šorn, 1996). Many tourist buildings were built, traffic communications improved, additional tourist activities were offered etc.

The building with the biggest influence on faster development of tourism in Portorož and the establishment of its reputation was certainly the Palace Hotel built in the period 1908–1912. The hotel was built for spa-

Fig. 4: Portorož in 1910 (Pupini, 1910).

Sl. 4: Portorož leta 1910 (Pupini, 1910).

tourists. In its back part it had cabins with mudbaths – thermae which were connected to the hotel by a closed corridor. Next to the hotel there was also a big swimming pool with sea water (brine). The hotel had 80 rooms, 120 beds, a dinning-room, a refreshment room, a reading room, a games room etc. and was at that time the biggest and the most eminent hotel at the east Adriatic coast.

Before the WWI some smaller hotels and boarding houses, around one hundred villas (private and rented) and the first gambling house San Lorenzo (1913) were built in Portorož. There were also public houses, cafes, guest houses, restaurants, spas, a dentist, a hair-stylist, photographer etc. These buildings were the basis for further development of tourism in Portorož which had at that time still a predominantly spa character.

The number of guests, not only patients but also holidaymakers (clerks, entrepreneurs, aristocrats, officers and other wealthy and distinguished people), was growing up each year until the beginning of the WWI.

The tourist activity reached its peak in 1913 (7222 guests), which means just before the outbreak of the war.

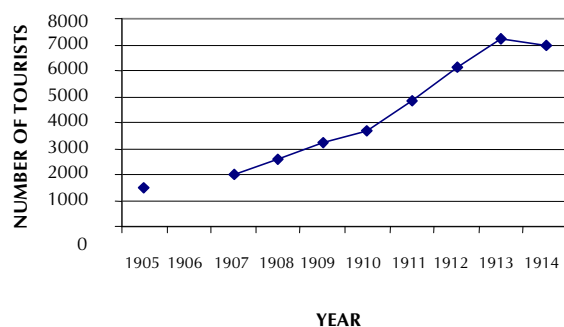

Fig. 5: Number of tourists in Portorož before the First World War (Balažević, 1987).

Sl. 5: Število turistov v Portorožu pred 1. svetovno vojno (Balažević, 1987).

Among the factors contributing greatly to the fast development of tourism before the WWI was also the building of communication and various other objects. Thus in 1902 a railway connecting Trieste and Poreč called Parenzana was built. Connections even improved in 1912 when an electrical tramway connecting Portorož with Piran and the railway station in Lucija were built. Before this one there was a tramway pulled by horses. There was even an open omnibus driving from Piran to Lucija. They built also a more comfortable road by the coast and improved traffic connections on the land and the sea. It is necessary to mention also the introduction of gas and electrical lights and the erection of a big concrete pier.

As far as seasonality of tourism is concerned, it is important to mention that in the beginning of seaside

tourism in general, it was not summer that was the most important season. The reason for this was that the first tourists, mainly aristocrats, were not interested in bathing, let alone swimming in the sea; they came to the seaside resorts, for example Brighton in Great Britain, Ostende in Belgium, Nizza in France, Viareggio and Livorno in Italy, Opatija in Croatia (the first tourist resort in the Austro-Hungarian monarchy), in order to spend the winter in a more pleasant environment, to socialize and to improve their health.

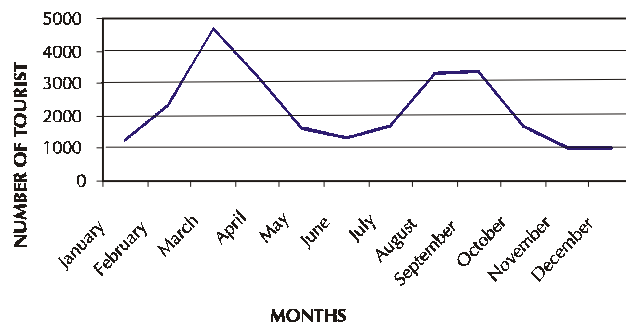

Fig. 6: Monthly rhythm of the number of tourists in Opatija in 1905.

Sl. 6: Mesečni ritem števila turistov v Opatiji leta 1905.

What attracted them most were very mild winters with hardly any or no snow, clean air, evergreen vegetation and a lot of sunshine. Even though they loved it, they were not in favour of sunbathing because tanned skin was not fashionable yet. On the contrary, it was actually considered as being a sign of inferiority. Therefore, they exposed their bodies to the sun only if it was prescribed by a doctor as part of medical treatment (heliotherapy).

As the first tourists, who were wealthy and had also a lot of time, were actually hibernating at the seaside, the period of their staying was much longer than it is today: mostly at least three weeks but it was also not unusual for them to spend months there.

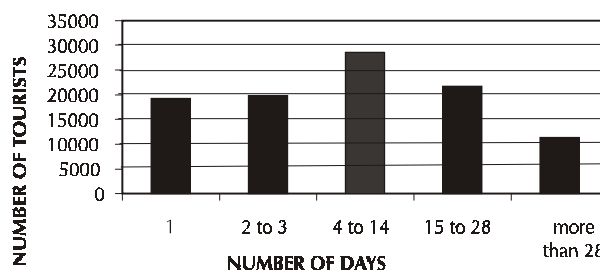

Fig. 7: Number of tourists in Istria according to days of staying in 1910.

Sl. 7: Število turistov v Istri glede na trajanje bivanja leta 1910.

Fig. 8: The walking promenade between Bernardin and Piran (in 2004) (Vrtačnik, 2004).
Sl. 8: Sprehajalna promenada med Bernardinom in Piranom (leta 2004) (Vrtačnik, 2004).

Organized tourism in a bigger extent in Portorož started with the Palace Hotel in 1912, so that Portorož actually "missed" the phase of being a real winter resort (Brezovec, 2004). However, figure 6 showing seasonality of tourism in Opatija in 1905, only seven years before the bloom of tourism in Portorož, clearly shows that summer time with all activities associated with it, was not predominant yet.

According to Von Fischer (1910) Portorož was a whole-year tourist resort. He says that in winter guests from the north come to warm up their body in the southern sun and enjoy the peaceful atmosphere, whereas in spring and summer they come to be treated by means of brine and saltpan mud therapies. Baxa (1914) wrote that the first guests coming to the sea baths were seen at Easter and the last ones on November 1 (the All Saints' Day). As far as autumn is concerned Von Fischer (1910) states that this season is attractive especially to visitors who on their way home from mountain or other higher lying health resorts decide to continue their treatment also at the seaside.

Additional activities offered to tourists in order to assure bigger attractiveness of Portorož and cause even greater tourist influx were:

a) SPORTS: The spa guests had a possibility to row and sail. It was also very popular to ride horses and donkeys. Beautifying and tourist associations also prepared various sport competitions: shooting, boat-racing, running, cycle races, fencing...

b) WALKING, TRIPS, PILGRIMAGES: Walking along the promenade where you could show yourself and be

seen in exquisite company was very fashionable at the beginning of the 20th century. It was according to Šorn (1996) in accordance with the slogan "back to nature".

Nowadays, walking along the promenade between Piran and Portorož is still very popular but the promenade itself is different. In the past it was a macadam road but now it is paved or made of asphalt. In the past there was also a tramway track leading along it but now there is a cycle track there. This indicates the changes of tourists' motives and their environmental perception. The less comfortable road, which was also a tramway track, was transformed into a cosier one meant exclusively for recreation. Namely, since the 1980s tourists have been increasingly interested in recreation activities. Therefore, today the promenade is used not only for walking but also cycling, running, roller-blading etc. Besides, along the promenade it is possible to enjoy in various cafes, indulge oneself with shopping etc.

At the beginning of the 20th century tourists in Portorož enjoyed also walking along the dikes of the Fažana salt pans to a watchtower in Seča. They went on foot also to the Dragonja river. They went there to see an old and interesting inn from the 15th century and the barges on the river. To the north of Dragonja they visited old fortifications and the Benedictine monastery in Krog (Pucer, 1985). Besides, it was believed that there was positive healing energy there, which is why it was even more appealing to tourists. Today, hardly any visitor goes there. The reason for this lies in 'directing' tourists' attention from Krog to the nearby Sečovlje saltpans. Namely, before the 1970s the saltpans were still actively

used for producing salt and thus tourists were not really welcome there. However, after that time, the workers working there started to abandon them and in 1990 they were protected as a park of special value and changed into a saltpans museum in the open air. A new tourist attraction was created and by means of tourist propaganda, tourists' environmental perception changed; tourist visits switched from Krog to the saltpans (Rožac, 2004).

It is also known that until the WWI tourists were visiting Albucan to admire the sunset (Pucer, 1985). In this place, which is today known as Malija, were at that time remains of a rural settlement from the Roman period but in the course of time not only its name but also its appearance changed. Due to its pleasant lie and a wonderful view it became interesting to the inhabitants of this area and, consequently, it changed into a village and lost its initial attractiveness (Rožac, 2004).

Another point interesting to tourists was Kaštel, which lies 15 km from Portorož. From there they had a beautiful view at the Sečovlje saltpans. Besides, tourists,

as well as the natives, liked to go on a pilgrimage to the church of Virgin Mary in Strunjan. There they could also marvel at the terrific view at Trieste and the Alps. The attractions to the west of Portorož were the salt storehouses (which are today from the point of view of their aesthetic value considered as a disturbing element), a dilapidated church and a former cloister on Bernardin and of course Piran with its various sights.

In the past San Bernardin was surrounded by rural landscape whereas today it is enclosed by a complex of hotels. Obviously, calm rural environment was sacrificed on the behalf of increasing tourist trade.

c) ENTERTAINMENT: There were also many cultural and entertaining performances. In the spa casino they were organizing concerts, once a week dancing and parties such as horse and donkey races, angling competitions, moonlight serenade and similar.

The performances were very interesting and appealing to the guests. The brochure or the programme of performances for the season 1911 alleges:

JUNE	JULY	AUGUST	SEPTEMBER
dancing, mandolinist concert, feast of roses, regional tennis tournament, horse riding, boat competition	dancing, yachting and boat regatta, flower battle on the sea, donkey and horse riding, concerts in the Café, children's feast	Elite Garden Party (print feast), Bohemien's ball, horse feast, dancing, big feast in swimming costumes on the beach, Sea Serenade, concerts, flower battle, fox hunting	dancing serenade, dancing, horse and donkey riding, vintage feast

Fig. 9: Moonlight serenade in Portorož (the beginning of the 20th century) (PAK).

Sl. 9: Serenada v mesečini v Portorožu (začetek 20. stoletja) (PAK).

Fig. 10: 'Sunlight serenade' in Portorož in 2004 (Jeraša, 2004).

Sl. 10: 'Sončna serenada' v Portorožu leta 2004 (Jeraša, 2004).

This brochure mentions also a theatre and cinema in Piran, a circus in "Casino di Pirano", an exhibition of photos on tourism in Istria (in the spa Casino) etc.

d) ADVERTISEMENT: Even before the First World War a lot of attention was dedicated to tourist propaganda. Already in 1894 (30.X.) a weekly paper from Salzburg called *Fremden Zeitung* published a comprehensive article entitled "Die Kurorte des österreichischen Südens: Portorose bei Pirano". In 1910 Furlani published a tourist guide for Piran and Portorož meant predominantly for foreigners who came to Portorož to be cured or to relax. In 1911 a magazine *Indicatore di Portorose* started to be published. It informed tourists about everything they had to or wanted to know: taxes, prices, possibilities for walking and trips and many other things. In some magazines the authors even point out that with the erection of the big hotels the hygiene in Portorož improved a lot. Since standards of hygiene in many European cities and towns were still at a very low level, which is also one of the reasons why there were so many diseases, this fact must have been very important. Baxa (1910) writes in his article *Pirano und Portorose* that Portorož is ahead of all baths along the western coast of Istria. He finds out that due to the lack of vegetation Grado is somewhat monotonous and that the baths in the seaside towns are at an 'embryonic' level. The only place that could compare with Portorož was the Brioni islands. Von Fischer (1910) states in his article *Portoroses Zukunft als Kurort* that thanks to the South

railway more and more patients are sent to health spas in the southern part of Austro-Hungarian monarchy, the reason for this being the fact that fresh salty air, the southern sun and the blue sea have a much more positive impact on ill body than any medicine in the world. It is interesting that in many tourist brochures excellent food and exquisite wine are mentioned. It is obvious that indulging in first-rate dishes and drinks was of very big importance. Since this trend came from France, the names of dishes were normally in the French language to seem more sophisticated. Connected with food were also special treatments: different diets, grape cure etc.

TOURISM IN PORTOROŽ BETWEEN THE FIRST AND THE SECOND WORLD WARS

After the WWI, during which the development of tourism in Portorož completely stopped, many things changed. The imperial Austria, which gave Portorož and tourism at the Slovene coast in general a special character, was replaced by Italy, a new ruler of this area. The owners of catering and other enterprises changed and even the owners in the predominantly German joint-stock company were replaced by Italians and some natives. Unfortunately, the Italians paid bigger attention to the tourist resorts along the Italian Adriatic coast, for example, Grado, Venice and Abano (near Padova). They were also based on spa tourism.

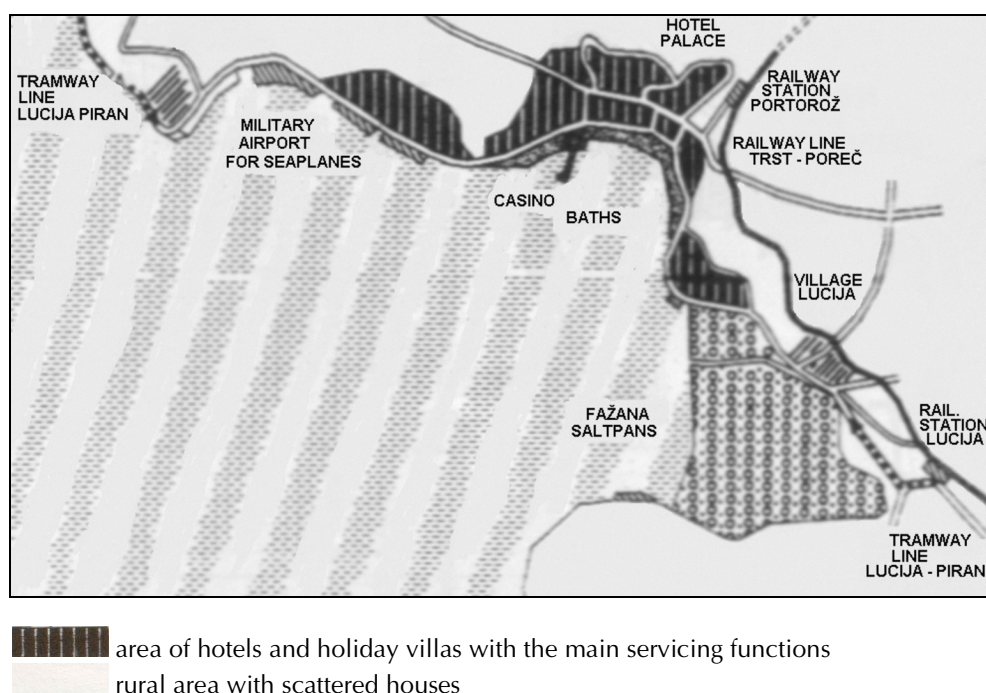

Fig. 11: Portorož between the wars (around 1930) (Jeršič, 1990, 227).

Sl. 11: Portorož med obema vojnama (okrog 1930) (Jeršič, 1990, 227).

Fig. 12: The beach in Portorož (between the two World Wars) (PAK).

Sl. 12: Plaža v Portorožu (med obema vojnama) (PAK).

As a consequence, under the Italian rule the growth of Portorož and development of tourism slowed down and 25 years later Portorož was almost in the same state as it had been during the period of the A-H monarchy. However, although development of tourism in the pe-

riod between the wars stagnated, in 1937 240000 over-nights were marked in the community of Piran; half of them were made by foreign tourists, mostly Austrians, Czechs, Hungarians and others (Trebše-Štolfa, 1996).

Fig. 13: The beach in Portorož in 2004 (Vrtačnik, 2004).
Sl. 13: Plaža v Portorožu leta 2004 (Vrtačnik, 2004).

It can be seen from figures 9 and 11 that between WW I and WW II Portorož was already a well developed tourist resort with many accommodation capacities but they were built already before WW I. There were 10 hotels, 10 boarding houses and around 20 private villas, a post office, telegraph, telephone, pharmacy, dentist, many shops etc.

The bathers had 110 cabins (which existed already before the WWI) and 300 deck chairs. On the beach they could get ice-cream, different refreshments, snacks, fruit...

When comparing figures 12 with 13 it can be seen that before the WWII the beach was quite different from the way it is today. The most striking element in figure 12 is the cabins which do not exist anymore or are much less in number. They were removed along with the change of social norms. Namely, in the past nudity was not socially acceptable which is why they took all measures possible to prevent it. In the beginning there were even separate baths for men and women. However, with development of tourism, more space for the bathers and additional attractions were needed. Therefore, they pulled the huts down and built cafes, restaurants, playgrounds etc.

Traffic connections between the WWI and the WWII were pretty good. There was a tramway and there were also busses connecting Portorož with Istrian towns and Trieste. There were also many connections by 'water buses' and ferries (for example, between Portorož and Piran, Piran and Savudrija, Umag, Poreč, Pula, Izola,

Trieste etc.). The main acquisition of Portorož after the WWI was an airport on the sea for seaplanes which maintained connections with various Italian towns and cities. In one of the advertising materials it can be read that there were two to three flights a day by seaplane to Trieste, Lošinj, Rijeka, Venezia, Torino, Genova etc. (Portorose, s. a.). Unfortunately, in 1945 it was blown up by the army during its retreat from these places.

Even though historians claim that Italians were not really in favour of developing tourism in Portorož, it can be seen from historic materials that the spa administration in Portorož nevertheless tried hard to attract as many tourists as possible. Therefore, it spent a lot of money on advertising. Besides, many different tourist guides were issued. There was also a monthly magazine Portorose which brought various interesting articles in Italian, English and French. In the magazine from 1920 Baxa exposes good traffic connections, beautiful environment (Mediterranean vegetation, mild climate with the absence of bora, abundance of roses, healthy air perfumed with the smell of roses, laurel and sea etc); he even compares Portorož and its surroundings to Toscana. He also says that in Portorož there is a very nice beach which is appropriate also for children (this indicates that in this period holiday tourism developed and whole families started to come here). Besides, he states that nature endowed Portorož to such an extent that it actually presents a perfect climate and balneal resort. He also provides information on entertainment, organized trips etc. In the second part he gives information on the

authorities in Portorož, entertainment programme, prices and other items interesting to tourists (Baxa, 1920). It is very interesting that in the tourist advertising print they were informing tourists that there are no mosquitoes in Portorož. This was very important because on the one hand the media were reporting about the outbreaks of malaria in Italy, especially in Venice, in Brioni, Istria and the Mirna Valley, whereas on the other hand Portorož was devoid of these annoying carriers of this dangerous disease (Brezovec, 2004). Because of this many Italians preferred visiting Portorož. Beautifying and tourist associations still offered many interesting cultural, entertaining and sport performances. Beside the trips to the nearby surroundings they organized also trips to a little bit farther places: Poreč, Pulj, Brioni, the islands in the Bay of Kvarner, Venice, Miramar, Grado, Monfalcone etc.

Among the sports organized for tourists the most popular were sailing, rowing, swimming, tennis, archery and of course horse riding.

The WWII completely paralysed and stopped tourism not only in Portorož but also in other towns at the Slovene coast.

TOURISM IN PORTOROŽ AFTER THE SECOND WORLD WAR

The situation after the WWII was sad also in tourism. Tourist resorts were completely devastated and plundered. Everything had to start anew and it was not easy. The country lacked money needed to renew the economy and with this also tourism. Another big problem was the question of political-territorial division of the Northern Adriatic. Namely, after the WWII this area was divided into zones A and B of the so called Independent territory of Trieste, the latter one being under the military administration of the Yugoslav army. Therefore, most of the accommodation capacities were used for the army, or as hospitals, sanatoriums, apartments etc. Tourist accommodation, catering and service facilities were before the WWII almost all private property of Italian owners but with the introduction of the socialist system and the Italian exodus, they were taken over by Yugoslav na-

tional enterprises. They obtained credits and, contrary to the previous owners, started with the renovation of tourist infrastructure (Trebše-Štolfa, 1996). The army left Portorož in 1954, after the London settlement with which the ITT was abolished. Still, the border between Italy and Yugoslavia was ultimately defined as late as with the Osimo agreement in 1975.

Foreign tourists were right after the WWII a priori considered as enemies, which is why development of domestic tourism was supported. Therefore, after the year 1954 many holiday homes for workers were built (see table 2). Besides, school/social tourism started to develop. However, there were still villas which were used by the communist elite and thus elite tourism was still present. In addition, three different types of tourism started to develop: organized excursion tourism, holidaymaking, and in the late seventies also congressional/event tourism.

In the 1960s, when Yugoslavia was sinking into economic crisis, convertible currency was needed to help the country go on and thus the attitude towards tourism changed again. The Yugoslav government started to invite foreign tourists to Yugoslavia and at the end of the 1960s the first increase of foreign tourists (first mainly from Austria but later on also from many other countries in the world, for example, Italy, Germany, Great Britain etc) started to come to Portorož again (see figure 14).

Tourism got back most of its capacities. Besides, their number not only in Portorož but also in Piran, Izola, Ankaran and Koper increased. Thus the number of tourists was growing year by year. Consequently tourist workers were trying to organize as many cultural, entertaining, sport and other performances as possible.

It can be said that real development of tourism in Portorož started in the late 1960s. Consequently, many new tourist accommodation facilities were built and the appearance of Portorož completely changed: the complex of Palace Hotels was built in the late 1960s, in 1969 a new complex of Emona hotels started to be built, the building of the Hotel Metropol was finished in 1972 and the tourist settlement Bernardin began to be used in 1976.

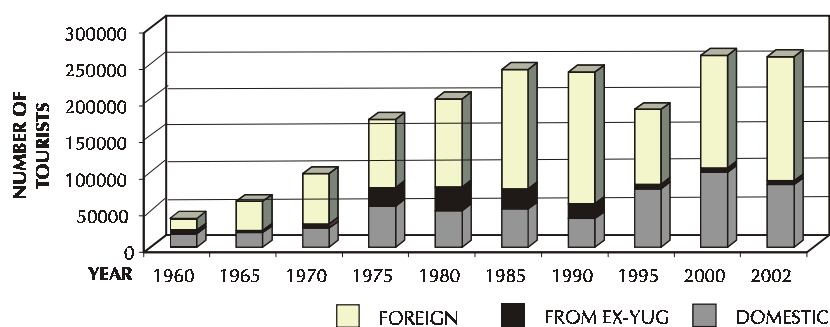

Fig. 14: Number of tourists in Portorož from 1960 to 2002.

Sl. 14: Število turistov v Portorožu od 1960 do 2002.

Table 2: Number of accommodation facilities in Portorož from 1965 to 2002.**Tabela 2: Število nastanitvenih kapacitet v Portorožu od 1965 do 2002.**

TYPE OF ACCOMMODATION FACILITY	TOTAL NUMBER OF BEDS								
	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2002
PRIMARY ACCOM. FAC.	1692	2785		4836	5184	4998	4643	4573	4532
HOTELS		2656		4755	5093	4882	4180	4268	4333
BOARDING HOUSES		39		81	50	50	324	152	87
APARTMENTS								73	41
HOSTELS		90				53	89	33	71
GUEST-HOUSES					41	13	50	47	
SECONDARY ACCOM. FAC.	2969	8095		6757	9593	9951	4555	5722	4601
WORKERS' HOLIDAY HOMES	1993	1998		2087	2043	1916	952	652	482
YOUTH HOLIDAY HOMES	78	159		345	661	488	421	350	348
OTHER HOMES									32
CAMPS		4300		1850	1800	1700		500	500
PRIVATE ROOMS	898	1638		2475	4819	5577	2937	3884	2886
TEMPORARY ACCOM. FAC.					270	270	245	336	353
TOTAL	4661	10880	10219	11593	14777	14949	9198	10295	9133

With the construction of new hotels, the Casino, the marina (built on the area of the abandoned Fažana salt-pans), the airport near Portorož and development of congress halls, entertainment and recreation activities Portorož became known as a seaside entertainment resort.

The period of accelerated growth of tourism continued up to 1978 but in the period 1979–1983 a decrease and stagnation of tourism were marked (see figure 17). The reasons for this were the political situation after the death of the long time president of Yugoslavia Josip Broz - Tito and the world economic and oil crises. Nevertheless, in 1984 tourist trade started to increase again, the reasons for this being improved political and economic situation and better tourist advertisement (the slogan *Slovenia – on the sunny side of the Alps* was introduced). In 1985 new thermae Talasoterapija connected to the old ones were built. Together with the building of accommodation facilities they were also spreading the coastal baths, the reason for this being increased number of bathers.

The accelerated tourism development in the late 1960s and 70s caused the building of new and new tourist accommodation facilities not only along the coast but also on the slopes of the nearby hills. Besides, as a result of increased interest in recreation, the areas for outdoor recreation (tennis courts, mini-golf courts, parks, beach volley courts, swimming pools etc) grew. This measure had to be taken in order to keep the current guests and to attract new guests and in this way assure bigger financial income.

Despite all endeavours, in 1991 tourism in Portorož faced another devastating situation. Due to the devolution of Yugoslavia, the wars in Slovenia (1991), Croatia (1991/95), Bosnia and Herzegovina (1992/96) and Ser-

bia and Montenegro (1999) it experienced a dramatic decrease of tourist trade (see figure 32). The stagnation or even decrease of tourist trade might have continued but with good tourist advertisement, new investments and the spreading of tourist supply (for example, the renovation of hotels, the opening of a big Thermal-recreation centre in 1996, the opening of the Thalasso center in 1998 and of the Medicinal beauty, Physiotherapeutic and Massage centres in 2001 etc), further development of tourism was achieved. With good management and effective tourist propaganda (for example, the slogan *Slovenia invigorates* introduced in 2004) it will continue also in the future.

As a result of accelerated development of tourism and increased interest in recreation and experiential/adventurous tourism Portorož today offers versatile possibilities for treatment (massages, slimming cures, mudbaths, relaxation therapies, physiotherapies, facial care, solarium, fitness, sauna etc), recreation and entertainment all year round (sand baths for 1500 bathers, Casino, numerous cafes, restaurants, clubs etc). A multi-purpose hall Avditorij hosts cultural, entertaining and sport performances; Congress tourism, which is becoming increasingly important, is very lively and successful too. As a result, in 2004 new conference rooms with most modern technology and a superb view to the sea were opened in Bernardin resort and conference centre.

Accelerated development of spa/wellness (the reason for this being hard and stressful work which influences people's physical and psychical health), recreation and congress/event tourism results also in the changed seasonality of tourist trade (see figure 15) and average period of staying per tourist (see figure 16). Consequently, Portorož has changed from an almost exclusively summer tourist resort as it was at the beginning of acceler-

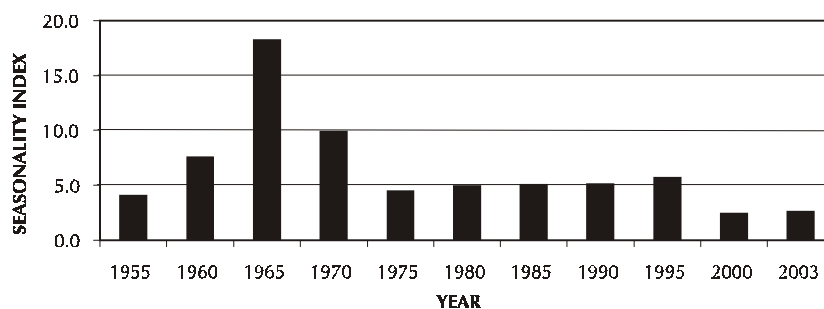

Fig. 15: Seasonality index (number of overnight stays (April–September) / number of overnight stays (January–March, October–December)) of tourism in Portorož from 1955–2003.

Sl. 15: Sezonski indeks (število nočitev (april–september) / število nočitev (januar–marec, oktober–december)) turizma v Portorožu od 1955–2003.

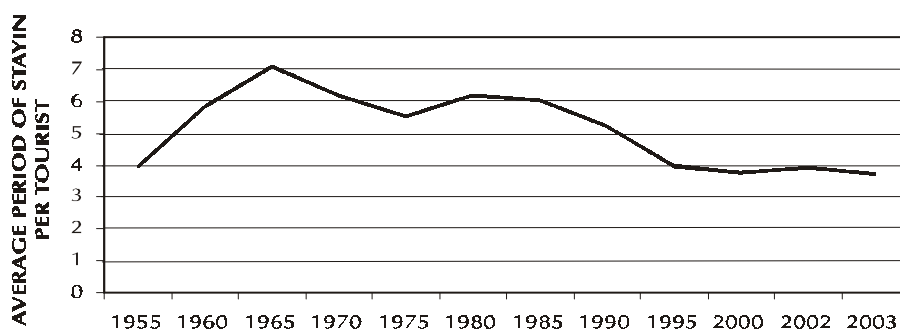

Fig. 16: Average period of staying per tourist in the period 1955–2003.

Sl. 16: Povprečna doba bivanja na turista v obdobju 1955–2003.

ated tourism development (in 1965 there were more than 18 times more overnight stays in summer than in winter months) into a tourist resort with a significant share of tourists and overnight stays also in winter months. A remarkable change in the direction of whole-year tourism is obvious especially after Slovenia's attainment of independence.

Along with the change of tourism from the prevailing holiday to congress/event tourism and short break tourism, the average period of staying per tourist shortened from more than 7 days in 1965 to less than 4 days in 2003 (see figure 16).

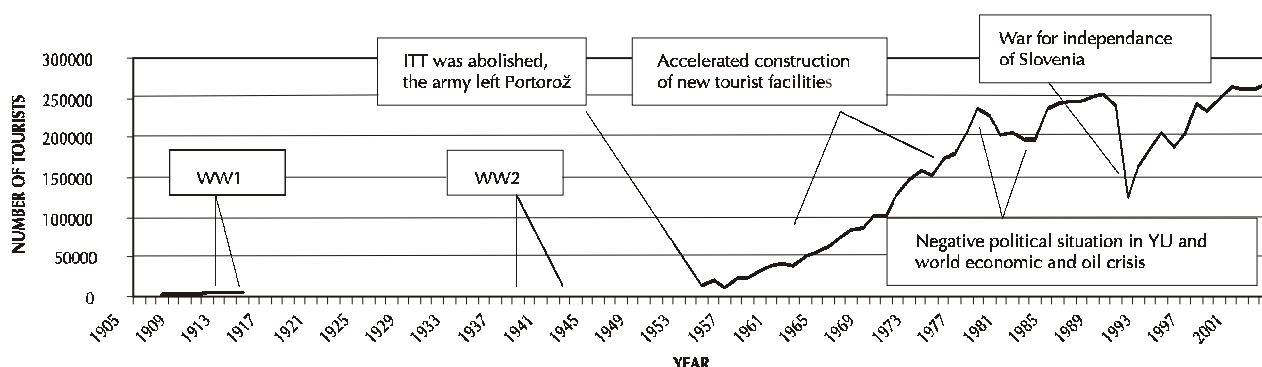
CONCLUSION

The many years' tourism development of Portorož has due to various factors gone through ten phases and has thus experienced accelerated development, stagnation and also decrease of tourist trade. Tourist supply had to follow and adjust tourist demand and tourists' environmental perception (which was also under the influence of various changeable factors), which has resulted in changes of the cultural landscape: the once rural and very peaceful landscape has gradually changed from a small tourist resort reserved exclusively for the rich into a big and more and more developed seaside

tourist resort with many tourist accommodation facilities of different ranks, numerous recreation and therapeutic facilities, most modern congress and conference halls, a very good marina, Casino etc.

The very beginnings of tourism in Portorož can be traced back to the 13th century when the Benedictines started to use saline mud and brine for healing purposes. However, until the building of the Southern Railway (1857) connecting Vienna and Trieste there were very few visitors (they were mainly patients) coming to Portorož.

Still, with improved traffic connections and tourist infrastructure (the first spa was built in 1890), especially with the erection of the Palace Hotel, the most luxurious hotel at the east Adriatic coast, many rich aristocrats, especially Austro-Hungarian military officers with their families started to come and this marked the beginning of tourism development (Butler 2). Tourists' motives for travelling in this second phase of tourism in Portorož, which lasted until the beginning of the WW I, were to take care of their body and soul, to go to the spa and enjoy treatments with saline mud and brine, to walk along the promenade and be seen in exquisite company, to enjoy the beautiful views etc. A very important pull factor was also mild climate which also in winter attracted many tourists.

* The data for the period 1914–1954 do not exist.

* Podatki za obdobje 1914–1954 ne obstajajo.

Fig. 17: Number of tourists in Portorož in the period 1905–2003.

Sl. 17: Število turistov v Portorožu v obdobju 1905–2003.

Obviously, a century ago tourists' expectations were not as high as they are today, at least as far as additional offer is concerned. They thought that what was offered to them was most that they could get. Namely, at that time people did not travel much which is why they did not have much on-site experience. Besides, also the media were not as developed and influential as they are today. Therefore, the most important factors influencing their pre-visit environmental perception were the word of mouth and scarce newspaper articles or pictures. Tourism was still at its beginning which is why there was no real competition. Therefore, visitors did not complain much about bad roads, bad traffic connections, entertainment offered to them etc. However, with improved general living conditions, technological development and growing competition they were becoming more and more demanding, which is why new improvements and attractions had to be introduced.

The third phase lasting until the WWII was a period of consolidation and stagnation (Butler 4, 5). This was also a period in which the attitude towards the environment slightly changed. Tourists, mostly Italian officers' wives and children with their governesses (Brezovec, 2004), discovered a new activity: bathing in the sea and sunbathing on the shore. Consequently, holiday tourism, oriented mostly in the summer season, developed. Naturally, the spa was still significant but its importance started to decrease.

The consequences of the WW II had a devastating effect on tourism. The socio-political system and also the country's attitude towards tourism as an economic branch were different. Yugoslav politicians were not in favour of tourism because it was viewed as a disgrace of the bourgeoisie. The result of such a prejudice was that they did not invest much money in it. Besides, after the WW II tourism in Portorož completely changed its character. It was no longer reserved only for rich aristocrats; on the contrary, it was meant almost exclusively for domestic workers. A period of syndicalist tourism began and marked rejuvenation of tourist trade (Butler 6).

Due to economic problems in Yugoslavia in the 1960s, the attitude towards tourism changed again. New tourist facilities (hotels, congress centres, the marina in Lucija, sport grounds, on-the-beach offer, restaurants, discos etc) not only for the more affluent but also for the middle social class tourists were built. Summer time activities became very popular and holiday tourism with the majority of tourist arrivals in summer months started to develop. It can be said that the period beginning in the 1960s and lasting until 1978 marks the period of accelerated tourism development in Portorož (Butler 3). However, from 1979 to 1983 it was interrupted by a period of decrease and stagnation of tourist trade (Butler 5) caused by the negative political situation and the world economic and oil crises. This stage was followed by the period of consolidation of tourist trade (Butler 4) which lasted from 1984 to 1990.

The period of slight increase was in 1991 again interrupted by a war; now it was the war for independence of Slovenia. Tourist trade experienced a dramatic decrease but with good tourist propaganda (it has a very big influence also on tourists' perception of the safety of a place) based on different kinds of the media and with renovation of the existing hotels and more additional tourist supply, tourist trade started to increase again and in 2000 the number of tourists was already bigger than before the war.

It can be observed that, according to Butler, at present tourism in Portorož is again at the third level of development but it is a question of time how long it will remain in this phase. Namely, planners of tourism development in Portorož must be aware of the fact that modern tourists are much more flexible than they used to be and they are also much more demanding and informed. Therefore, tourist supply must constantly adjust tourist demand and trends in tourism and include versatile entertaining and cultural programmes, which can be sometimes (especially in the months out of the main season) still rather scarce.

PHASE OF TOURISM DEVELOPMENT	CHARACTERISTICS OF TOURISM DEVELOPMENT
Phase 1 (Butler 1): 1830–1890	discovery of tourist potential
Phase 2 (Butler 2): 1890–1914	beginning of tourism development
Phase 3: 1914–1918	WWI: tourist trade was not possible
Phase 4 (Butler 4, 5): 1919–1940	consolidation and stagnation of tourist trade
Phase 5: 1941–1945	WWII: tourist trade was not possible
Phase 6 (Butler 6): 1946–1960s	rejuvenation of tourism-prevalence of syndicalist tourism
Phase 7 (Butler 3): 1960s–1978	accelerated tourism development
Phase 8 (Butler 5): 1979–1983	stagnation of tourist trade because of the negative political situation and the world economic and oil crisis
Phase 9 (Butler 4): 1984–1990	consolidation of tourist trade
Phase 10 (Butler 5): 1991	the war for independence of Slovenia: a sharp decrease of tourist trade
Phase 11 (Butler 3): 1992–	accelerated tourism development

Table 3: Phases of tourism development in Portorož.
Tabela 3: Faze turističnega razvoja v Portorožu.

On the basis of the presented dynamics of tourism development in Portorož it can be concluded that tourism development in this tourist resort has been above all influenced by the changes in tourist supply (especially the extent, structure and quality of accommodation capacities, erection of objects and appliances meant for tourist recreation (spas, baths, walking paths, various sport objects and playgrounds, green areas for sunbathing etc), entertainment and cultural facilities (concert halls, Casino, cinema, theatre, Auditorium etc)) and tourist demand (periods of increase and decrease, changes in tourists' motives and environmental perception, changes of tourist flows etc). Tourist supply and demand are closely intertwined and thus influence each other. Therefore, in individual periods new or renewed accommodation capacities and other improved general and tourist infrastructure had an influence on increased

tourist demand and in this way gave new impulse to tourism development. At the same time tourist demand influenced the extent and structure of tourist offer.

One of the most important elements of tourist offer influencing the very development of tourism in Portorož was development of traffic infrastructure (from railway and sea traffic to the street and finally air traffic). Lately, air traffic is becoming more and more important, the reason for this being the appearance of cheap airlines (for example, Easy Jet) which provide wider tourist market.

Tourism development in Portorož has been influenced also by tourist demand, which is reflected in the dynamics of tourist visits and guests' motives and customs, which are closely connected with their environmental perception (pre-visit, on-site and post-visit perception). These changes actually direct the changes of tourist supply.

As it has been seen in the analysis, in the course of time tourist demand and tourists' motives and their environmental perception have become much more variegated and Portorož changed from a typical spa to a holiday resort and finally to a holiday-weekend-spa-recreation-congress-entertainment-gambling-sport and nautical tourist resort.

Naturally, so far tourism development in Portorož has not depended only on the changes and the dynamics of tourist supply and demand but has been influenced also by numerous external factors, for example, political, social, economic conditions and health conditions etc. In individual phases they had actually even a decisive meaning.

Since September 11th 2001 tourism has been strongly influenced also by terrorism. Namely, what happened in New York on that day made people think about the safety of travelling. According to Huescar (2004) safety of a certain tourist destination became one of the most important factors influencing one's decision to travel (their perception of that place). Since tourist destinations which are not far away are subconsciously perceived as safer, tourists now prefer short distance travelling. This is actually very beneficial for development of tourism in Portorož. Namely, most tourists come from Europe, especially from the nearby countries, which means that the distances they have to travel are not very long. As a result, the world terrorism might actually cause even greater tourist influx to Slovenia and thus also to Portorož.

Political, social and economic conditions have naturally influenced also the national structure of tourists.

TURISTIČNI CIKEL/CIKLI V PORTOROŽU

Katja VRTAČNIK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

e-mail: katja_vrtacnik@yahoo.com

POVZETEK

Članek predstavlja razvoj turizma v Portorožu, pri čemer se še posebej ukvarja s spremembami turistične ponudbe, povpraševanja, percepcije okolja ter spremembami v kulturni pokrajini. V uvodu avtorica predstavi Butlerjev evolucijski model turističnega razvoja, s pomočjo katerega v nadajevanju opredeli faze turističnega razvoja v Portorožu. Na podlagi sprememb števila in kvalitete nastanitvenih kapacitet, števila turistov in dodatne ponudbe avtorica ugotavlja, da je Portorož prešel skozi 11 faz in tako zaradi različnih faktorjev izkusil pospešen razvoj, konsolidacijo, stagnacijo in tudi upad turističnega prometa. Turistična ponudba se je morala prilagajati turističnemu povpraševanju in okoljski percepciji turistov, kar se je odražalo tudi v spremembah kulturne pokrajine: nekdanja kmečka in zelo mirna pokrajina se je postopoma spremenila iz majhnega turističnega kraja rezerviranega le za bogate v vse bolj razvit turističen kraj s številnimi nastanitvenimi zmogljivostmi različnih kategorij, številnimi rekreacijskimi in terapevtskimi objekti, z najbolj modernimi kongresnimi in konferenčnimi dvoranami, z zelo dobro marino, igralnico itd. Portorož se je tako iz prvotno zdraviliškega turističnega kraja po prvi svetovni vojni preoblikoval v počitniški, z razvojem množičnega turizma po drugi svetovni vojni pa v počitniški-vikend-zdraviliški-športno-rekreacijski-kongresni-zabaviščni-igralniški in navtični turistični kraj. Na podlagi te raziskave je mogoče zaključiti, da je bil razvoj turizma v Portorožu vedno odvisen od številnih faktorjev, na primer, naravnih danosti, socialnih in političnih razmer, ekonomske situacije, socialnih norm in trendov, percepcije okolja, prometnih povezav, turistične propagande, tehnoloških izumov, turističnih nastanitvenih zmogljivosti, dodatne ponudbe itd, katerih vpliv pa se je tekom časa zelo spreminjal.

Ključne besede: Portorož, razvoj turizma, turistična ponudba, turistično povpraševanje, percepcija okolja

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

PAK – Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran (fototeka).

Balažević, I. (1987): Povijest turizma Istre i Kvarnera. Opatija, Otokar Keršovani.

Baxa, C. (1914): Führer durch Portorose. Mit Situationsplan und Zahlreichen Abbildungen. Triest, Buch und Kunstdruckerei L. Herrmanstorfer, 12–13.

Baxa, C. (1920): Guida di Portorose. Capodistria, Stabilimento Tipografico Nazionale Carlo Priora.

Brezovec, T. (2004): Tomi Brezovec, professor at The college of tourism – Turistica in Portorož. Personal interview. Tape recording at author's place.

Gobbo, S., Trnkoczy, U. (2004): Portorož – Portorose. Portorož, Turistično združenje Portorož, g.i.z. Piran, MI d.o.o. CD-ROM.

Horvat, U. (1999): Družbeno geografska preobrazba turistične pokrajine na primeru Rogaške Slatine: doktorska dizertacija. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.

Huescar, A. (2004): Turizem v dobi odraščanja. Lipov list, 46, 9. Ljubljana, 244–245.

Jeraša, J. (2004): A postcard of Portorož-Portorose. Portorož, Šetisk.

Jeršič, M. (1990): Turistična transformacija Portoroža. In: Primorje. Zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov. Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, 221–232.

Portorose (s. a.): Portorose. Bagni di Spiaggia. Around 1930s. Trieste, Lloyd.

Programma delle feste (1911): Programma delle feste. Stagione 1911. Wien, Frisch.

Pucer, A. (1985): Sprehod skozi čas–Portorož: 100 let organiziranega turizma. Ljubljana, Pokrajinski arhiv Koper.

Pupini, O. (1910): Portorose in Istrien : Klimatischer Kurort, See und Solbad. (Museum in Piran).

Riedl, H. (1927): Portorose als Kurort und Heilbad. In: Portorose: rivista illustrata. 8, 71, 6–9.

Rožac, M. (2004): Marjan Rožac, archivist at the local archives in Piran. Personal interview. Tape recording at author's place.

Šorn, M. (1996): Način preživljanja prostega časa meščanov Dunaja in Ljubljane od druge polovice 19. stoletja do 30-tih let 20. stoletja. In: Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev. Ljubljana, ZZDS, 105–121.

Von Fischer, O. (1910): Portorose Zukunft als Kurort. Adria – Illustrierte Monatsschrift, 2, 8, 305–208.

Trešnje-Štolfa, M. (1996): Razvoj turizma na območju pokrajinskega arhiva Koper do ukinitve koprškega okraja v luči upravnno-teritorialnih sprememb. In: Arhivsko gradivo s področja turizma in turistične dejavnosti. Zbornik referatov s 17. posvetovanja Arhivskega društva Slovenije. Koper, Arhivsko društvo Slovenije, 12–17.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2005-05-15

UDK 911.3:327(4)

MED KONVERGENCO IN DIVERGENCO: DILEME EVROPSKIH INTEGRACIJSKIH PROCESOV

Milan BUFON

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek obravnava nekatere ključne vidike sodobne politične geografije Evrope. Pri tem se najprej zaustavi pri razmerju med geopolitiko in politično geografijo in njegovem razvoju. V nadaljevanju evidentira in komentira fenomena teritorialnosti in meja, ki predstavljata najbolj viden izraz sodobne političnogeografske problematike Evrope. Pri tem so izpostavljena zlasti vprašanja prepletanja in spreminjanja političnih in kulturnih meja ter ustvarjanja različnih "domačih" in "tujih" prostorov, ki se danes srečujejo s procesi integracije na kontinentalni in globalizacije na svetovni ravni.

Ključne besede: politična geografija Evrope, teritorialnost, nacionalizem, kulturne in politične meje, integracija in globalizacija

TRA CONVERGENZA E DIVERGENZA: I DILEMMI DEI PROCESSI DI INTEGRAZIONE EUROPEA

SINTESI

Il contributo esamina alcuni aspetti chiave dell'attuale geografia politica europea. Partendo dalla relazione tra la geopolitica e la geografia politica, e lo sviluppo di questo rapporto, nel proseguimento del contributo si evidenziano e commentano i fenomeni della territorialità e dei confini, che rappresentano l'espressione più evidente della problematica politico-geografica dell'Europa contemporanea. Le questioni sulla sovrapposizione e mutamenti di confini politici e culturali, nonché la formazione di diversi spazi "interni" ed "esterni", sono così discussi nel contesto dei processi di integrazione europea e globalizzazione mondiale.

Parole chiave: geografia politica europea, territorialità, nazionalismo, confini culturali e politici, integrazione e globalizzazione

1. UVOD: OD GEOPOLITIKE DO POLITIČNE GEOGRAFIJE

Utemeljitelj politične geografije, Friedrich Ratzel, si je ob koncu 19. stoletja zamislil to disciplino kot znanstveno podprto vedo, ki je izhajala iz prepričanja, da so države kot družbeno-teritorialne formacije v bistvu naravni organizmi. Slednji črpajo energijo za svoj razvoj in utemeljenost za svoj obstoj iz prostora, ki ga zasedajo oziroma do katerega so zaradi dinamike družbenega razvoja nekako upravičeni v nekem cikličnem procesu rasti in odmiranja. Ta socialno-biologistična ideja *Lebensraum*, ki je v družbene vede vpeljala ciklični proces rasti in odmiranja držav, je bila na prelomu 19. in 20. stoletja izredno popularna, a tudi inovativna, saj je dograjevala evropsko pozitivistično interpretacijo pojavnega sveta in je bila še zlasti v skladu z ideologijo širjenja evro-ameriških sil v drugem imperialističnem valu v letih 1870–1914. Ratzelova antropogeografska izhodišča so na ta način prispevala k razvoju politične geografije in geopolitike v anglo-ameriškem okolju in Nemčiji: spomnimo naj le na Mackinderjevo generalizacijo, po kateri, kdor obvladuje središčno območje Evrazije, obvladuje svet, ali Haushoferjev model sveta, ki se deli na različne pan-regije pod vplivom Nemčije, Japonske in Anglo-Amerike.

Geopolitična interpretacija sveta se je na ta način izkazala kot zelo "uporabna" tako v okviru nacistične Nemčije kot povojne blokove delitve sveta z nastopom ameriško-sovjetske konfrontacije v hladni vojni. V nasprotju s prvotno zamisljo o politični geografiji kot vedi, ki raziskuje politične fenomene in države iz prostorske perspektive, se je v prvi polovici tega stoletja, v dobi svetovnih konfliktov in izredno obsežnih sprememb na politični karti sveta, uveljavila izrazito aplikativno usmerjena geopolitika, ki je družbeno-prostorske probleme pravzaprav interpretirala iz državne perspektive oziroma iz vidika geostrateških pogledov in interesov posameznih svetovnih sil.

Ni čudno zato, da se sodobna, zlasti anglo-ameriška, politična geografija v reakciji do te dokaj neprijetne dediščine opira na bolj radikalna oziroma neomarksistična stališča, na primer v oblikovanju tako imenovane svetovne systemske teorije, ki vidi svet kot sestoj spreminjajočih se centralnih, polperifernih in perifernih območij, v katerem se uveljavljajo različna politična in ekonomska razmerja (Taylor, 1989). Ta vidik svetovne globalizacije je povojna politična geografija vnašala tudi pri razumevanju odnosa med svetovnim severom in jugom na družbeno-ekonomskem področju ter med "Zahodom" in "Vzhodom" na družbenopolitičnem področju v okviru tako imenovane politične geografije vojne in miru (O'Laughlin in van der Wusten, 1986). Na drugi strani pa gre razliko med "klasično" in sodobno politično geografijo iskati tudi na področju raziskanih vsebin in reorientacije od tematik, ki zadevajo probleme držav,

njihovega razvoja in njihovega položaja v svetu, do tematik, ki zadevajo predvsem poddržavno in naddržavno dimenzijo. Na tem področju se je sodobna politična geografija, še zlasti v Evropi in v evropskem kulturnocivilizacijskem prostoru, lotila proučevanja nacionalizma oziroma razmerja med družbenokulturnimi in družbenopolitičnimi teritorialnimi enotami (Bufon, 1997). Ta novi interes sta v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja spodbudila tudi pojava tako imenovanega manjšinskega nacionalizma v zahodni Evropi in Kanadi (Williams, 1982; 1991) ter tako imenovanega osvoboditvenega nacionalizma v pokolonialnih razmerah Tretjega sveta (Blaut, 1987). V zadnjih letih se je interes politične geografije do problemov nacionalizma na našem kontinentu znova močno povečal zaradi razkroja večnacionalnih držav srednjevzhodne Evrope (Bufon, 1996a; 1998a) ter procesov reintegracije med nekdanjo Zahodno in Vzhodno Evropo. Na ta način so se ob globalnih temah vse bolj pojavljale regionalne študije, ki so politično-teritorialno dimenzijo obravnavale v meddržavnem, naddržavnem ali poddržavnem kontekstu ter s tem odprle dve glavni raziskovalni smeri: prva je pretežno usmerjena v obravnavo socialnih, političnih in ekonomskih struktur, druga pa k odkrivanju kvalitativnih vidikov prostorske identitete, njenega spreminjanja in posledic sobivanja ali prekrivanja različnih družbenih in kulturnih prostorov (Cooke, 1989).

V nadaljevanju bomo poskusili osvetliti nekaj temeljnih dejavnikov prostorske in družbene konvergenca in divergenca, ki opredeljujejo sodobne geopolitične in političnogeografske tokove v raznoliki evropski stvarnosti.

2. USTVARJANJE DRUŽBENE IN PROSTORSKE DIVERGENCE V EVROPI: MEJE IN TERITORIALNOST

Za sodobno politično geografijo, še zlasti pa za politično geografijo Evrope, sta po mojem mišljenju še posebno aktualna in pomembna dva termina oziroma fenomena: teritorialnost in meje (Bufon, 1999). Kot so razni proučevalci že poudarili, je bila časovno-prostorska matrika v predkapitalističnem ali predmodernem obdobju odprta: obstajal je le en sam, poznan oziroma obvladan svet, ki je temeljil na skupni civilizaciji in skupni religiji, ves preostali svet pa je bil dojet kot z barbari poseljen in z negativnimi vrednotami nasičen prostor (Poulantzas, 1978). Tej začetni fazi je sledilo obdobje modernizacije, za katero je posebno značilen pojav meja in logika politične delitve oziroma ustvarjanja ločenih državnoteritorialnih enot, saj je bila teritorializacija prostora osnovni pogoj za uvajanje nove družbene paradigme, ki se je izražala v uvajanju kapitalističnega načina proizvodnje, industrializacije, prostorske mobilnosti in družbenokulturne standardizacije v okviru posameznih državnih sistemov. Državnoteritorialne enote pa niso le rezultat nacionalizma ali neke kakšne kristalizacije obstoječih družbenokulturnih pro-

storov, temveč slednje tudi same oblikujejo, saj se nacionalne ikone sestojijo iz ozemlja, jezika in kulture (Sack, 1980). S tem nastanejo različni notranji ali "domači" ter zunanji ali "tuji" prostori in nacionalna pripadnost, državljanstvo, segregacija tistih, ki so opredeljeni kot tujci, in njihovo izključevanje iz državno-nacionalnega življenja so vsi elementi družbenoprostorskega sistema oblasti, ki je našla svoj najčistejši izraz v izumu koncentracijskih taborišč.

Različne ločitvene črte so v različnih obdobjih seveda vplivale druga na drugo: politične meje so tako često osnovane po etničnih principih, toda persistenca političnih meja po drugi strani povzroča spreminjanje etnične strukture v prostoru. Dialektika odnosov med ekonomskimi in političnimi prostori prinaša spet drugačen primer spreminjanja meja oziroma cikličnega razvoja svetovne ekonomije, ki se zdaj izraža v oblikovanju političnih imperijev ali širokih družbenih sistemov, drugič pa v njihovi drobitvi zaradi uvajanja novih ekonomskih paradig. Na "mobilnost" družbenih in še posebno političnih meja je opozarjal že Ratzel, za katerega je meja pomenila "sestoj številnih točk, na katerih se je določeno organsko gibanje zaustavilo". Sam si je to gibanje razlagal z odnosi med družbami ali med spremenjenimi družbenoekonomskimi razmerami in državami, ki se, tako kot drugi organizmi, prilagajajo preoblikovanju njihovega družbenega okolja. Ni slučaj, da v mnogih evropskih jezikih izvira ime za mejo iz latinskega izraza "fronteria" ali "frontaria", s katerim so v antičnem Rimu označevali območje izven lastnega ozemlja. Podoben pomen je imel nemški izraz "Mark", medtem ko se je linearni pojem "Grenze" v nemškem okolju pričel uveljavljati s 13. stoletjem kot prenos iz slovanskega ali bolje poljskega imena za mejo – "granica". Ta premik od conalnega k linearnemu razumevanju meja je tudi rezultat procesa teritorializacije evropskih političnih formacij in naraščajoči potrebi po jasnem in nedvoumnem določevanju obsega državne posesti oziroma območja, nad katerim izvaja država suverenost, tako kot je bilo pred tem razrešeno vprašanje razmejitve med različnimi posestmi na regionalni, lokalni in individualni ravni (Bufon, 1996b).

Seveda pa meje v nikakršnem pogledu ne morejo popolnoma in trajno razmejevati družbenih skupnosti, saj se zaradi številnih družbenih interakcij v območjih stika dejansko oblikuje nek kontinuum, ki je v prostorskem pogledu toliko obsežnejši, kolikor bolj intenzivni so stiki med družbenima skupinama. V preteklosti so države želele nekako "zacementirati" svojo oblast v okviru lastnega državnega ozemlja in so zato težile k uveljavljanju čim manj prehodnih političnih meja, ki so se zato navezoval na dovolj vidne in obstojne fizične, še najraje orografske meje (primeri trajnejših "naravnih" meja, ki so prevzele funkcijo političnih ločnic so Alpe, Ren in Pireneji), kjer to ni bilo mogoče, pa so kar same ustvarile nekakšno mejno "nikogaršnjo" zemljo, ki je bila

tradicionalno dobro zastražena, manj razvita in zaradi tega tudi večinoma neposeljena. Še tako neprehodne in utrjene mejne pregrade pa niso uspele povsem zaustaviti toka čezmejnih družbenih odnosov, kakor nam kažeta primera Kitajskega in berlinskega zidu, ki ohranjata danes kvečjemu vlogo turističnih atrakcij. Vsekakor je težnjo po fizičnem razdvajanju družbenih skupin in državnih sistemov v preteklosti spremljala tudi posebna ideologija po principu "cuius regio, eius religio", ki je bila usmerjena k nasilni harmonizaciji družbenih in kulturnih prostorov oziroma prekrivanju etničnih ali jezikovnih in političnih meja (Bufon, 1994). Notranja standardizacija državnega ozemlja je pravzaprav "izum" francoske revolucije, ki se je nato razširil na preostale evropske države in dobil, še zlasti v prvi polovici 20. stoletja ekstremno podobo etničnega čiščenja ali "bonifikacije" (kot so to prakso poimenovali v fašistični Italiji) državnih ozemelj, kar so državne oblasti dosegle s prisilno asimilacijo ali neposredno s fizičnim odstranjevanjem nezaželenih oseb. Iz tega časa so znani množični pregoni in izgoni Grkov, Armencev in Kurdiv iz Turčije, Turkov iz Grčije in Bolgarije, kasneje Judov, Poljakov, Nemcev in drugih ljudstev v Nemčiji in Sovjetski zvezi, v najnovejšem času pa se je ista praksa žal ponovila tudi na območju nekdanje Jugoslavije.

Medtem ko je tradicionalni pristop do mejne problematike večinoma obravnaval horizontalne ali politične meje, se je v novejšem času povečal interes za vertikalne ali funkcionalne meje, saj so danes prve v funkcionalnem neskladju z rastočo decentralizacijo oblasti ter vse bolj intenzivnim mednarodnim sodelovanjem in povezovanjem. Ker so izkušnje iz prve in druge svetovne vojne evropsko javnost izučile, da prave ali pravične meje ne obstajajo, se večina meddržavnih in mednarodnih aktivnosti ne usmerja več v spreminjanje ali prilagajanje mejnih linij sprotim geopolitičnim razmeram, temveč predvsem njihovem "mehčanju" in odstranjevanju (Bufon, 1998b). S tem se politične meje v dobrih delu Evrope ponovno umikajo v ozadje in se pridružujejo številnim drugim linijam, ki označujejo raznolikost kulturnih pokrajin in regij našega kontinenta, a ga ne razgrajujejo v ločene teritorialne enote. To dejstvo odpira vprašanje teritorialne identitete in koeksistence med različnimi in različno obstojnimi družbenimi in kulturnimi prostori.

Človekova teritorialnost je močno povezana s socializacijo v okviru specifičnih družb in kultur, zaradi česar je izraz ne samo osebne izkušnje, ampak predvsem prevzetega znanja in vedenjskih oblik, zaradi katerih lahko pozitiven odnos do lastne družbene skupine in lastnega prostora na pobudo vladajočih elit in njihove propagandne dejavnosti prerase v mitološko predstavo o "sveti domovini" in v odklanjanje zunanjega sveta po načelu "meje mojega jezika so meje mojega sveta" (Bufon, 1998c). Proces evropske integracije vnaša v to etnocentrično oziroma nacionalistično interpreta-

cijo teritorialnosti nedvomno nove dimenzije in perspektive. A ravno zato, da bi bila lahko uspešna, se ne sme omejiti na samo strukturno in funkcionalno družbeno-ekonomsko plat, ki predstavlja ogrodje in spodbudo za razvoj integrativnih procesov, ampak se mora spustiti tudi na področje družbenokulturne sfere, ki omogoča neko trajnejšo dispozicijo do mednarodne koeksistence. Za sodobno politično geografijo Evrope je zato zelo pomembno raziskovanje vseh tistih elementov in dejavnikov, ki pospešujejo ali zavirajo integracijske in koeksistenčne prakse, še posebno v tistih okoljih, kjer dejansko prihaja do družbenega in kulturnega stika (Klemenčič, Bufon, 1994).

Razumljivo je torej, da je proučevanje obmejnih lokalnih skupnosti in razmer za današnjo Evropo osrednjega pomena. To se je pričelo že v prejšnjih desetletjih v okviru poglobljanja odnosa med centri in periferijami, saj se je večina evropskih obmejnih območij spričo preteklih državnih politik uvrščala med periferne in manj razvite predele, hkrati pa so bile v obmejnih območjih velikokrat prisotne tudi nacionalne in regionalne manjšine. Vse te lokalne skupnosti so v pogojih povečane decentralizacije oblasti pričele zahtevati priznanje njihove jezikovne in kulturne specifičnosti, a tudi družbene in prostorske vloge v ohranjanju kulturne pokrajine in spodbujanju čezmejnega povezovanja (Rokkan, Urwin, 1982; Keating, Laughlin, 1997).

Vitalnost in privlačnost politične geografije nedvomno izhaja iz dejstva, da je sama narava političnega upravljanja s prostorom tesno povezana s človekovo teritorialnostjo in da je spremenljivost političnoteritorialnih enot posledica njihovih prostorskih in lokacijskih značilnosti ter različnih oblik človekove navezanosti na te enote in na prostor, ki ga predstavljajo. Opažamo namreč, da ima večina konfliktov in kooperacijskih oblik v družbi neko politično in prostorsko dimenzijo in da večina političnogeografskih odnosov, procesov in problemov poteka na treh ravneh (Bufon, 2001):

- odnosi med državami in družbenimi sistemi ter med globalnimi institucijami in strukturami,
- odnosi v okviru držav, vključno z odnosi med deli držav, posameznimi družbenimi skupinami in regijami,
- upravljalški in vedenjski problemi lokalnih enot.

Hkrati pa se politična geografija srečuje s problemi in procesi, ki izhajajo iz različnih razmerij med zgornjimi ravni, prvenstveno pa med družbo in prostorom, pri čemer prostor pogojuje družbo, njene lastnosti in razvojne možnosti, družba pa povratno redefinira prostor ter ga na poseben način preoblikuje in vrednoti. Vendar je pri vrednotenju prostora pomembna tudi tehnologija, ki vpliva na povečano intenzivnost komunikacije, na njeno kvaliteto in usmerjenost. S širjenjem komunikacije in povečanim obsegom informacij se širi tudi naše doživetje prostora in naš občutek prostorskega obvladovanja.

Družbene institucije na kulturnem in političnogospodarskem področju se razvijajo v skladu z družbenim razvojem. Ta proces se dogaja v prostorskih enotah, ki si ga različne družbene skupine prisvajajo, poseljujejo, upravljajo, branijo in vanj investirajo. Na ta način se posamezne družbene skupine navezujejo na svoj prostor, kar tudi prispeva k njihovi diferenciaciji in oblikuje različne družbene meje in kulturne pokrajine, ki so v preteklosti bile in ostajajo še danes podlaga za nastanek in razmejevanje političnih prostorov: prvenstveno držav, a tudi poddržavnih regionalnih in lokalnih stvarnosti. Osnova političnogeografskih dogajanj je zato razmerje med sočasno potekajočimi težnjami po družbenem in ekonomskem povezovanju (konvergentni procesi) v okviru nekih spremenljivih funkcionalnih političnih in prostorskih enotah ter težnjami po družbenem in kulturnem razlikovanju (divergentni procesi) na osnovi historičnih elementov in navezanosti na različne lokalno-regionalne strukture (Bufon, 2004a). Pri tem se odpira vprašanje različnih velikosti teritorialnih enot in družb v izvajanju različnih družbenih funkcij ali v oblikovanju različnih stopenj teritorialnosti ter vprašanje razmerja med centralizacijskimi in decentralizacijskimi procesi v državah. Ta element se nato navezuje na vprašanje neenakomernega razvoja, ki ga lahko obravnavamo na globalni ravni preko državnih sistemov, znotraj državnih sistemov ali celo lokalno. Končno ima poseben geografski pomen tudi sam proces navezovanja družbenih skupin na specifičen prostor, se pravi proces družbene teritorializacije na različnih ravneh ter fenomen teritorialne persistence pri modernizaciji družbenih in političnih sistemov. Ta vidik odpira nato vprašanja različne navezanosti na izvorno družbeno okolje in izvorni prostor ter sploh družbene in prostorske mobilnosti v okviru transformacije lokalnih in regionalnih struktur.

Evropa, kjer se je ideja o nacionalnih državah pravzaprav porodila, je tisti del sveta, v katerem se politične meje še v največji meri približujejo ali prekrivajo z mejami različnih kulturnih prostorov. Če je bil torej glavni problem tega kontinenta v preteklosti (marsikje pa tudi še sedanjosti) v tem, kako na najboljši način deliti kulturne prostore in na njih graditi državne enote, se isto območje danes spopada z zanj povsem novimi izzivi, ki v bistvu zadevajo problem, kako v najboljši meri povezati njene številne interese v enoten sistem. Kakor je Evropa poznala različne tipe državotvornih procesov, tako so tudi različne oblike evropskega nacionalizma, ki se v zahodni Evropi pretežno navezuje na državni prostor in je torej v prvi vrsti družbenopolitično gibanje, ki prevzema kulturne konotacije dominantne etnično-jezikovne skupine, v srednje-vzhodni Evropi pa na narodni oziroma etno-jezikovni prostor in je torej v prvi vrsti kulturno gibanje, ki prevzema družbenopolitično konotacijo državnega prostora. Oba lahko povzročata etnične in meddržavne konflikte (Tunjić, 2004), čeprav iz različnih izhodišč: državni nacionalizem teži k prilaga-

janju etnično-jezikovne strukture obstoječemu državne-
mu ozemlju, kulturni nacionalizem pa teži k prilagaja-
nju državnega ozemlja obstoječi etnično-jezikovni struk-
turi. Proces evropske integracije na kontinentalni ravni
bo moral zato tudi uskladiti različna pričakovanja glede
državne in nacionalne zastopanosti v kontekstu splošne
strategije "povezanosti v različnosti" (Bufon, 1998a).

Upoštevati pa gre tudi širše geopolitične dimenzije
družbene in prostorske divergence. Globalni politični
konflikti se namreč preusmerjajo od ideoloških nasprotij,
v smislu "kapitalizem proti socializmu" ali "Vzhod proti
Zahodu", na razmerja, ki izhajajo iz neenakomernega
razvoja in kulturnega nacionalizma, tako na ravni Sever
– Jug kot na ravni državna standardizacijska jedra –
periferna območja s posebnimi kulturnimi značilnostmi.
Ta nova razmerja odpirajo perspektive povečane multi-
kulturalnosti v svetovnih središčih in predvsem velikih
urbanah aglomeracijah zaradi priseljevanja iz manj raz-
vityh delov sveta ter enakopravnejšega sožitja med dr-
žavnimi centri in regionalnimi enotami v okviru razre-
ševanja regionalističnih kulturnih in razvojnih zahtev
(Berezin, Schain, 2003). V nasprotju s pričakovanji dr-
žave pri tem ne izgubljajo na pomenu, temveč dobivajo
novo vlogo predvsem v posredovanju in povezovanju
med lokalnim in globalnim. Zaradi tega bo politična
geografija Evrope v prihodnje nedvomno posvečala
posebno pozornost problemom prostorske centralizacije
in decentralizacije, različnim aspektom teritorialnosti in
prostorske identitete v razmerju s funkcionalnimi pro-
storskimi enotami, saj povzročajo slednji posebne od-
nose med družbami in prostori, ki gredo od konfliktnih
do koeksistenčnih praks, nenazadnje pa tudi problemom
političnogeografskih razmerij med lokalno, državno ter
globalno družbeno in prostorsko ravni.

3. TEŽAVNA GRADNJA EVROPSKE KONVERGENCE MED VIZIJO IN GEOPOLITIČNIM PRAGMATIZMOM

Prepletanje lokalno-globalnih elementov pri medna-
rodnem povezovanju verjetno ni nikjer drugje tako
razvidno kot pri nastanku in razvoju evropskih inte-
gracijskih procesov, ki izvirajo iz različnih zgodovinskih
podlag posameznih evropskih regij in evropskih sil ter se
zato ne nanašajo izključno na evropski geografski pro-
stor. Po eni strani so zahodnoevropske sile s koloni-
alizmom razvile svoje globalne imperije, po drugi strani
pa so ravno težnje različnih evropskih sil po kontroli
svetovne trgovine onemogočile notranjo kohezijo in
ustvarile vrsto nasprotij in konfliktov, ki so dosegli višek
v 20. stoletju z izbruhom dveh svetovnih vojn ter na-
posled z delitvijo evropskega kontinenta (in dobršnega
dela sveta) na dva nasprotujoča si bloka pod ameriškim
oziroma sovjetskim vplivom.

Integracijske procese v Evropi zato po eni strani
spodbujajo, po drugi pa zavirajo različne nadkonti-
nentalne, kontinentalne in regionalne zveze, v katere so

hkrati vključene evropske države. Evropski prostor je
torej središče ali stičišče številnih mednarodnih zvez, ki
so se v povojnem obdobju kar značilno spreminjale. Na
nižji, regionalni ravni se srečujemo z dvema zelo sta-
bilnima zvezama, in sicer Beneluxom ter Nordijskim
svetom, po vzoru katerega se oblikuje v zadnjih letih
tudi Baltiški svet, ki vključuje skandinavske države ter
Litvo, Latvijo in Estonijo. Kot najbolj funkcionalna in
"uspešna" se je na kontinentalni ravni izkazala EU,
vendar se ta, prvenstveno gospodarska zveza, ki se po
širitvi na države srednje in vzhodne Evrope leta 2004 že
pripravlja na nadaljnjo širitev, srečuje z vprašanjem
sožitja z bolj politično profiliranimi in obsežnejšimi
zvezami, kot sta SE in OVSE na eni strani ter NATO in
OECD na drugi, kjer imajo ZDA s svojo vojaško in
finančno močjo nedvomno še vedno vlogo "velikega
brata", ki želi še naprej ostati pomemben dejavnik na
evrazijski "sceni".

Integracijski procesi na evropskem kontinentu po
letu 1945 so temeljili na delitvi Evrope na dva ideološka
bloka kot izrazu povojnega "razmerja moči" vojaških sil
ob nemški predaji. Ernst Nolte (1987) je trdil, da je bilo
obdobje 1917–1945 čas ideoloških bitk med liberalci,
komunisti in fašisti, po vojni pa sta ostali na "bojišču" le
prvi dve ideologiji ter z njima povezana geopolitična
sistema. V resnici je razprava o delitvi Evrope tekla že
od leta 1941 dalje (razgovori Stalin – Eden), to pa so
potrdili razgovori "velikih" na Jalti in Potsdamu (februar
in avgust 1945). Stalin si je tedaj pridobil vlogo geo-
političnega "čuvaja" nestabilne in fragmentirane srednje
in vzhodne Evrope, po kateri je v preteklosti hlepel
nemški (in italijanski) ekspanzionizem. Sprva so Ame-
ričani predlagali celo popolno deindustrializacijo Nem-
čije, kasneje so se dogovorili le o političnih sankcijah v
smislu delitve Nemčije in Avstrije v štiri neenakomerno
velike dele pod nadzorom zavezniških sil. Isto shemo so
uporabili tudi za delitev Berlina, ki se je sicer nahajal
znotraj ozemlja pod sovjetsko kontrolo.

Zaradi tega se je povezovanje pričelo znotraj ob-
stoječe delitve Vzhod – Zahod, kjer je "atlantska Evropa"
(Taylor, 1990) nadomestila predhodne zamisli o pan-
evropskem povezovanju. "Atlantska Evropa" je sicer
prvotno po Churchillovi zamisli predstavljala predvsem
ogrodje za tesnejše sodelovanje med Veliko Britanijo in
Združenimi državami Amerike (leta 1941 sta obe državi
v tem smislu podpisali "Atlantic Charter"). Toda Chur-
chill je v znamenitem govoru v Fultonu (Missouri, ZDA)
marca 1946 skušal z znanim argumentom "železne
zavese" prepričati Američane, naj se z atlantsko zvezo
zoperstavijo komunistični nevarnosti z Vzhoda, ki s
svojimi "petimi kolonami" na Zahodu skuša uničiti
"krščansko civilizacijo". Ideja protikomunistične "atlant-
ske Evrope" je pridobila ameriško podporo po Roos-
veltovi smrti (1945), ko je ameriški strateg Kennan
sprožil pobudo za bolj aktivno ameriško prisotnost v
Evropi oziroma za "amerikanizacijo" zahodne Evrope,

tudi v smislu ekonomske in politične integracije tega prostora (Heffernan, 1998). Truman je v govoru pred ameriškim kongresom poudaril dve stalnici, ki naj bi vodili bodočo ameriško zunanjo politiko: prva je bila "obvladovanje" komunizma, druga pa ekonomska ekspanzija. Ta "Trumanova doktrina" se je prvič udeležila spomladi 1947, ko je obstajala nevarnost, da bi zaradi ekonomske krize v Grčiji (grško vlado so do tedaj podpirali le Britanci) prevzele oblast levičarske stranke. ZDA so v to strateško pomembno državo nemudoma poslale finančno pomoč 400 milijonov dolarjev.

Zahodnoevropsko gospodarstvo, ki je leta 1947 doseglo komaj 75 odstotkov ravni iz leta 1938, se je tako pričelo krepiti in do leta 1951 povečalo obseg proizvodnje za tretjino, meddržavne izmenjave pa so se povečale kar za 70 odstotkov. Morda še bolj pomembno od same finančne pomoči pa je bilo dejstvo, da je Marshallov plan dajal poseben poudarek koordinaciji gospodarske politike. V ta namen je aprila 1948 nastal OEEC (Organisation for European Economic Cooperation), ki je tedaj zadeval Avstrijo, Belgijo, Dansko, Francijo, Grčijo, Irsko, Islandijo, Italijo, Luksemburg, Nizozemsko, Norveško, Portugalsko, Švedsko, Švico, Turčijo in Veliko Britanijo. Nemčijo so tedaj zastopali poveljniki zahodnih sil. Polnopravnemu vstopu Nemčije (1949) je sledil še formalni pristop Združene države Amerike in Kanade (1950), ki je potrdil vlogo te organizacije pri promoviranju ameriškega tipa kapitalizma in fordistične industrijske produkcije v zahodnem bloku. Prav širjenje "Trumanove doktrine" tudi v druge dele sveta je privedlo do preimenovanja te organizacije v OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) in do njenega povezovanja z drugimi proameriški ekonomskimi organizacijami, kot sta International Monetary Fund in World Bank (Ambrose, 1990).

Drugi steber "atlantske Evrope" je bilo vojaško povezovanje. Tudi tokrat je pobuda prišla iz Velike Britanije, ki je podvomila o sposobnosti OZN, da bi Evropi omogočila kolektivno varnost. Zato je Velika Britanija s Francijo, Belgijo, Nizozemsko in Luksemburgom marca 1948 podpisala Bruseljski sporazum, s katerim so države podpisnice sklenile vojaško zavezništvo proti morebitnim napadom z Vzhoda. Sovjetska reakcija na ta sporazum je bila blokada kopnih komunikacij z zahodnim Berlinom med junijem 1948 in majem 1949, ki so jo zahodni zavezniki skušali zaobiti z letalskimi prevozi. Zavezništvu so se oktobra 1948 pridružile Združene države Amerike in Kanada, s podpisom Severnoatlantskega sporazuma v Washingtonu, aprila 1949 pa se je zavezništvo razširilo tudi na Dansko, Islandijo, Italijo, Norveško in Portugalsko in se preoblikovalo v organizacijo NATO (North Atlantic Treaty Organization), ki se je leta 1950 razširila še na Grčijo, Turčijo in Zvezno republiko Nemčijo.

Ameriški strategiji so bili v 50. in 60. letih 20. stoletja

prepričani, da mora tudi zahodna Evropa prevzeti ameriški federalni sistem, saj naj bi bolj "integriran" način upravljanja kontinentu doprinesel gospodarski razvoj in odpravil tradicionalno rivalstvo med narodi in državami. Ta "funkcionalistični" pogled je močno podprl zlasti ekonomist Rostow, ki je leta 1960 v svojem delu *The Stages of Economic Growth* opisal štiri evropske razvojne faze, ki naj bi pripomogle k razvoju ameriškega tipa kapitalizma v Evropi. Najprej bi se na osnovi OEEC razvila *prostotrgovinska zveza*, ki bi v naslednji fazi oblikovala *območje skupnega trga* s prostim pretokom blaga, kapitala in delovne sile. *Ekonomska unija* bi nato potrebovala skupno gospodarsko, infrastrukturno in denarno politiko, kar bi privedlo do skupne valute in centralne banke. Zadnjo fazo bi predstavljala *zahodnoevropska politična unija*, se pravi nastanek Združenih držav Evrope z enotnim parlamentom, uradništvom in vlado. Ta pogled je podprl tudi politolog Haas, ki je poudaril, kako imajo skupne mednarodne institucije po svojem konstituiranju vlogo "spill-over", se pravi, da povezovanje na enem področju neobhodno povzroča povezovanje tudi na drugih področjih meddržavne integracije, ne glede na zaviralne težnje posameznih držav. Da ne bi bilo nesporazumov glede ideološke naravnosti zagovornikov funkcionalizma, velja spomniti na podnaslov Rostowove knjige: *A Non-Communist Manifesto*.

"Vzhodna" reakcija na te teze in na oblikovanje OEEC je bil poskus ustvarjanja evrazijske komunistične zveze, COMECON (Svet za medsebojno gospodarsko pomoč), ki je bil ustanovljen januarja 1949 in h kateremu so tedaj pristopile Sovjetska zveza, Bolgarija, Češkoslovaška, Madžarska, Poljska in Romunija. Kasneje sta se jim pridružili še Albanija in Nemška demokratična republika. Glede na politično centralizirano vodenje gospodarstva je bilo usklajevanje v COMECON-u pravzaprav minimalno in je kvečjemu zadevalo širjenje skupnega gospodarskega sistema na temeljih kolektivizacije kmetijstva in močne ekspanzije težke industrije na škodo neodvisnosti posameznih članic in ob poudarjanju njihove povezanosti s Sovjetsko zvezo. Da bi zmanjšali vezi med obema Nemčijama, so tedaj bistveno zmanjšali mejno permeabilnost, vključno z gradnjo znanega berlinskega zidu leta 1961. Zato ne preseneča, da se COMECON med letoma 1950 in 1954 sploh ni sestajal in da je bilo njegovo delovanje institucionalizirano šele leta 1960 (Smith, Stirk, 1990).

Odgovor na oblikovanje zveze NATO pa je bil na Vzhodu podpis Varšavskega pakta maja 1955. Popolno podrejenost držav vzhodnega bloka Sovjetski zvezi sta podkrepila tudi vojaška posega na Madžarskem (1956) in Češkoslovaškem (1968) po poskusih tamkajšnjih oblasti, da bi razvijale liberalnejšo družbeno ureditev. Blokovsko rivalstvo pa je povečala jedrska oborožitev Sovjetske zveze po letu 1957, ki je sprožila pravo "oborožitveno tekmo" med obema velesilama z izrednim

povečevanjem izdatkov za vojaške namene (800 odstotkov) med letoma 1948 in 1969. Prek 20.000 jedrskih orožij, kolikor sta jih "proizvedli" obe strani, bi lahko življenje na Zemlji uničilo po nekajkrat, Evropa pa se je kot "oreh v nuklearnih orehovitih kleščah" znašla na "križišču" interesov obeh sil in sama gostila približno polovico atomskega orožja na svetu (Kennedy, 1988).

Kruto geopolitično realnost evropskega kontinenta so vendarle poskusile preseči nekatere organizacije. Evropska unija federalistov (EUF) je nastala jeseni 1946 in povezovala 80 federalistov iz 13 držav. Njihova ambicija je bila oblikovati širše vseevropsko gibanje, vendar je ostala dokaj heterogena tako po strukturi kot političnih ciljih. Med drugimi, manj uspešnimi gibanji sta bila: *Movement Socialiste pour les Etats-Unis d'Europe* in *European League for Economic Co-operation*. Večjo odmevnost je imelo Evropsko gibanje, ki je nastalo v Haagu maja 1948, da bi oblikovalo skupni evropski parlament. Med pobudniki je bil spet dejaven Churchill, ki je že leta 1943 predvideval nastanek Sveta Evrope. Slednji bi temeljil na francosko-nemški zvezi, ki naj bi preprečevala bodoče konflikte v Evropi in bi jo nekako "od zunaj" podpirale Velika Britanija, Združene države Amerike in Sovjetska zveza. Maja 1949 je bil na osnovi sprejetih stališč Evropskega gibanja sprejet statut Sveta Evrope, ki so ga podpisale Belgija, Danska, Francija, Irska, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Norveška, Švedska in Velika Britanija. Statut je predvideval "večjo enotnost držav članic za varovanje in uresničevanje idealov in principov, ki predstavljajo njihovo skupno dediščino, ter spodbujanje njihovega gospodarskega in družbenega razvoja", vendar ni podrobneje določal, kako bodo podpisnice dosegale zastavljene cilje (Stirk, 1996). Hladna vojna je nato vlogo Sveta Evrope dejansko omejila na neke vrste "think tank", ki naj bi povezoval države pri razmišljanju o skupnih vprašanjih na področju varstva človekovih pravic in varstva okolja.

Poleg hladne vojne so federalistična gibanja zavirali tudi ločeni interesi posameznih držav, slednji pa so sproducirali tudi različne vizije skupne evropske organiziranosti. V tem smislu je bila po letu 1950 posebno dejavna Francija, ki je že v Napoleonovem času poskusila Evropi vtisniti lastno revolucionarno podobo. Če je bil britanski interes po drugi svetovni vojni še vedno pretežno usmerjen v neevropski prostor, predvsem v odnosu do Združenih držav Amerike in območje Commonwealtha, pa je bil francoski interes vselej usmerjen na evropski kontinent, v skladu s stališčem, da bi "močna Evropa" pomenila tudi "močno Francijo" in obratno. To stališče je nekako poosebljal Jean Monnet, ki je tedaj vodil državni urad za planiranje in bil prepričan, da bo evropska integracija mogoča le tedaj, ko bodo države videle v njej konkretne ugodnosti. V tem smislu je prepričal najprej francoskega zunanjega ministra Roberta Schumana, ki je maja 1950 sporočil, da je združena Evropa edino jamstvo za mir in s tem tudi

francoski politični cilj, ki naj se udejanji s posebno zvezo med Francijo in Nemčijo, saj bi razvoj medsebojnih tesnih vezi onemogočil nove konflikte med državama. Povezovanje bi se lahko po Schumanu pričelo z združevanjem "celotne francosko-nemške proizvodnje premoga in jekla, ki bi jo skupaj upravljali v interesu drugih evropskih držav". Ideja je dobila podporo francoskih politikov, ki so v tem povezovanju videli možnost uveljavitve francoskih interesov v Evropi, evropskih federalistov, a tudi tistih držav, ki niso bile najbolj naklonjene britansko-amerškemu pokroviteljstvu kontinentalne Evrope. Po drugi strani je bila pobuda o povezovanju kot dejavniku gospodarske modernizacije, ki je v bistvu prevzemala Churchillovo idejo iz leta 1943, pogodbo tudi Američanom v luči njihove funkcionalistične strategije (Heffernan, 1998).

Sl. 1: Podobe združene Evrope – Münstrov pogled na kontinent kot izhaja iz njegovega dela *Cosmographia Universalis* (Münster, 1588 v Heffernan, 1998).

Fig. 1: Images of United Europe – Münster's view of the continent as appeared in his *Cosmographia Universalis* (Münster, 1588 in Heffernan, 1998).

V začetku leta 1951 je pet držav (Belgija, Zvezna republika Nemčija, Italija, Luksemburg in Nizozemska) sprejelo Schumanovo pobudo, da bi se pričeli skupno dogovarjati o zamisli. Skupina 6 je naposled v Parizu aprila 1951 podpisala sporazum o ustanovitvi Evropske skupnosti za premog in jeklo. Vodja te skupnosti je postal Monnet. Druge francoske pobude so bile manj uspešne: skupna strategija za evropsko obrambo je želela na podoben način upravljati skupne vojaške potenciale in podpisnice Evropske skupnosti za premog in jeklo so maja 1952 podpisale tudi okvirni sporazum o Evropski obrambni skupnosti, v katero pa, podobno kot v skupnost za premog in jeklo, Velika Britanija ni želela vstopiti. Vendar obrambna skupnost ni nikoli zaživela, ker je v okviru zveze NATO predstavljala nepotrebno "komplikacijo", še posebej pa zato, ker je medtem Francija pričela razvijati lastno avtonomijo na področju vojaške varnosti, tudi zaradi svojega vojaškega angažmaja v Indokini. Zaradi tega je Francija, na presenečenje ostalih držav partneric, preprečila ratifikacijo "evropskega" obrambnega sporazuma leta 1954. V zameno je večina evropskih držav maja 1955 sprejela povsem nezavezujočo skupno obrambno ustanovo (Western European Union), h kateri je pristopila celo Velika Britanija.

Prva skupnost torej izraža potenciale evropskega povezovanja, druga pa njegove slabosti. Morala je bila dokaj jasna: če želijo skupne evropske institucije uspevati, morajo biti pragmatične in zato predvsem gospodarskega značaja. Zato so tudi na Ministrskem svetu Evropske skupnosti junija 1955 v Messini, kjer so razpravljali o nadaljnji evropski integraciji, dobile največjo podporo pobude o povezovanju na področju gospodarstva, tehnološkega in znanstvenega sodelovanja, še posebej zamisel o skupnem trgu v okviru Skupine 6 in zamisel o evropski instituciji za koordinacijo raziskovanja atomske energije in za koordinacijo razvojnih pobud. Dogovarjanja niso bila enostavna, saj je Francija zagovarjala interese lastnega kmetijskega sektorja, Nemčija pa izvozne interese lastnega industrijskega sektorja. Naposled je bil dosežen dogovor o postopnem oblikovanju prostocarinskega trga s standardnimi skupnimi carinami na uvoženo blago in o skupni kmetijski politiki. Kot ciljni datum je bilo določeno leto 1970. Marca 1957 je bil podpisan Rimski sporazum, ki je ustanavljal Evropsko gospodarsko skupnost (EGS) in Evropsko skupnost za atomsko energijo (Euratom). Slednji sta začeli delovati januarja 1958 in sta bili kompatibilni tako z idejo o integraciji v okviru "atlantske Evrope" kot z interesi evropskih vlad.

Velika Britanija se je v tem času skušala vključiti v Evropsko skupnost, da ne bi ostala gospodarsko osamljena kljub skromnemu navdušenju nad skupnim administrativnim upravljanjem, in konec leta 1955 je obnovila pobudo o skupnem evropskem parlamentu, ki pa ni imela uspeha. Februarja 1957 je Velika Britanija

sprožila pobudo za Evropsko prostotrgovinsko združenje (European Free Trade Association – EFTA), ki je omogočala podpisnicam, da ohranjajo tradicionalne zunajevropske zveze z obstoječimi ali nekdanjimi kolonijami. Kljub francoskemu nesoglasju s pobudo je ustanovno konvencijo januarja 1960 v Stockholmu podpisalo sedem držav: Avstrija, Danska, Norveška, Portugalska, Švedska, Švica in Velika Britanija. EFTA je izražala britanski "minimalistični" koncept evropskega povezovanja, ki je zasledoval trgovinsko izmenjavo med suvereni državami brez dodatnih političnih ali kulturnih ambicij, hkrati pa britansko željo, da bi odigrala osrednjo vlogo pri povezovanju Evrope z Združenimi državami Amerike. Dogajanja okrog vzporedne rasti Evropske skupnosti in skupnosti EFTA pa so tudi dokaz, da je bil integracijski proces v Evropi bolj izraz ločenih teženj posameznih večjih evropskih držav kot pa načrtno funkcionalno in v federalno ureditev usmerjeno povezovanje (Heffernan, 1998).

Prav ta dvojna geopolitična prisila, se pravi potreba po ohranjanju "atlantskega" in proameriškega varnostnega sistema ter interesa posameznih evropskih sil, je evropskim povezavam povzročala precejšnje težave v 60. letih 20. stoletja. Leta 1961 so Velika Britanija, Danska in Irska vložile prošnjo za pristop v ES. Želja Velike Britanije je bila, da bi na ta način povezali ES in skupnost EFTA in s tem dosegli tudi nekakšen kompromis med obema strukturama. To povezovanje so podpirali tudi Američani, vendar so se evropske kontinentalne države zbale, da bi pristop Velike Britanije v ES povečal možnosti ameriškega in sploh anglofonskega prevladovanja, ki bi po mnenju Nemčije oviralo možnosti medblokovskega dialoga, za katerega je bila sama kot deljena država zelo zainteresirana; Francija pa se je bala predvsem izgube leaderske pozicije v ES. Željo po okrepitvi francoske vloge v Evropi in svetu je poosebljal predvsem De Gaulle, ki se je tedaj ponovno povzpел na oblast. Ta je sprožil novo vseevropsko pobudo Evrope des patries, ki naj bi zajemala celoten evropski kontinent. Povezovanje bi potekalo na osnovi medvladnih dogovarjanj, ki bi omogočala skupne gospodarske in politične pobude. Leta 1963 je De Gaulle, ne da bi o tem obvestil druge partnerje v ES, postavil veto na vstop Velike Britanije v skupnost. Ta poteza je oslabila ne le francosko-nemški sporazum o prijateljstvu, ki je bil podpisan le nekaj mesecev prej, ampak tudi splošno delo v ES, ki je doseglo največjo krizo leta 1965, ko je Francija začasno prenehala sodelovati z drugimi partnerji. Tako imenovani "luksemburški kompromis" v začetku leta 1966 je sicer krizo ES nekako zgladil in omogočil sprejem sporazuma o skupni kmetijski politiki, ki je podprl subvencionirano kmetijsko hiperprodukcijo v ES, za katero se je še najbolj zavzemala Francija. Vendar je ES hkrati oslabila francoska odločitev februarja 1966, da izstopi iz zveze NATO, ki je tedaj preselila svoj sedež iz Pariza v Bruselj (Williams, 1991). Leta

1967, ko so se dotedanje evropske skupnosti, se pravi Evropska skupnost za premog in jeklo, EGS in Euratom, tudi formalno preimenovali v Evropsko skupnost, je Francija ponovno postavila svoj veto na pristop Velike Britanije, Danske in Irske.

Začetek 70. let je prinesel v pogledu evropskih integracij nekaj novosti. Willy Brandt je sprožil svojo "Ostpolitik" v želji po vzpostavitvi tesnejših odnosov med obema Nemčijama, in v ta namen je avgusta 1970 podpisal z Moskvo enostranski sporazum o neagresiji, decembra istega leta pa obiskal Varšavo in se poklonil spominu pobitega judovskega prebivalstva. Iz nemške "Ostpolitik" se je leta 1973 razvila Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi, ki je dosegla vrhunec s sprejemom Helsinške listine leta 1975. Slednja pa pomeni začetek sodelovanja med obema blokoma ob priznavanju same blokove delitve. Posledično je bil v letih 1976–1977 sklenjen prvi gospodarski sporazumi med ES ter Romunijo in Rusijo. To so bila tudi leta nadaljnje širitve ES, saj so se po umiku francoskega veta leta 1973 zvezi lahko končno pridružile Velika Britanija, Danska in Irska. Še zlasti vstop Velike Britanije je prisilil ES, da si je nanovo zamislila lastni odnos do nekdanjih kolonij. Iz tega je leta 1975 nastala Lomejska konvencija, ki omogoča 46 afriškim in karibskim državam brezcarinski izvoz dobršnega dela njihovih proizvodov. Drugi rezultat (zaradi zastarele britanske industrijske proizvodnje) so evropski prispevki za prestrukturiranje industrijskih območij, ki so uravnotežili dotedanjo evropsko razvojno politiko, ki je bila pretežno usmerjena v kmetijsko. Čeprav je bilo to obdobje, ko je v ES prevladovala konfederalna opcija nad federalno, so se vendarle v 70. letih že gradili zametki bolj povezane Evrope: na pariškem vrhu leta 1972 so se voditelji dogovorili, da bo zveza do konca 80. let dokončala proces gospodarske in monetarne unije. Ob koncu desetletja so pričeli razmišljati tudi o skupni zunanji politiki in oblikovali Evropski monetarni sistem kot prvi korak k skupni valuti. Leta 1979 so izvedli tudi prve neposredne volitve v Evropski parlament s sedežem v Strasbourgu. Ta dogajanja so predstavljala nenazadnje slovo od "atlantske Evrope" pod gospodarskim pokroviteljstvom Združenih držav Amerike in odprle pot k neodvisni in ameriškemu gospodarskemu sistemu celo konkurenčni skupnosti (Nelson, Stubb, 1994).

V 80. letih prejšnjega stoletja je prišlo do širitve ES v Sredozemlje (Grčija je vstopila leta 1981, Španija in Portugalska pa leta 1986). V tem času (1982) so se prebivalci Grenlandije na referendumu odločili, da izstopijo iz ES zaradi nasprotovanja skupni (prosti) ribiški politiki. Iz istega razloga se tudi Islandija ni nikoli potegovala za članstvo. Sicer pa asimetrijo v članstvu ES glede na "zunanja pripadajoča ozemlja" poudarja dejstvo, da je Francija zvezi priključila vse svoje čezmorske departmaje, medtem ko je Velika Britanija izven ES ohranila celo otok Man in otoke v Rokavskem prelivu,

na katerih so se lahko razvile različne "off-shore" gospodarske dejavnosti. V tem desetletju se je komaj pričeta "Ostpolitik" močno zamajala po izvolitvi Ronalda Reagana za predsednika Združenih držav Amerike in pričetku nove oborožitvene tekme oziroma "druge hladne vojne". Velika Britanija se je s Thatcherjevo ponovno tesneje navezala na Združene države Amerike in obudila atlantsko zvezo, Francija in Nemčija s Kohlom in Mitterandom pa sta pričenjali ponovno tesneje sodelovati in oživili federalistične evropske ideje "na kontinentu". S tem so se pričeli spet intenzivni pogovori o prihodnji podobi Evrope. V nasprotju s "kontinentalnim" federalizmom je Thatcherjeva leta 1988 nekako obnovila De Gaullovo idejo o Evropi domovin, ko je govorila o Evropi kot družini nacij, ki pa se naj ne bi združili v nekašne Združene države Evrope, v katerih bi prevladovali "socialistični birokrati". Še posebej se je zavzemala za globinsko reformo skupne kmetijske politike (80 odstotkov skupnega proračuna ES), za katero je Velika Britanija veliko plačevala, v zameno pa po njenem mnenju prejemale premalo. Na isti valovni dolžini so bili ameriški komentatorji, ki so sedaj v ES videli konkurentko ameriškemu gospodarstvu in torej ameriškemu interesom, še posebej, če bi ta skupnost razvila skupno zunanjo politiko.

Po drugi strani so federalistično opcijo močno podprla evropska federalistična gibanja, ki so predlagala prenos dela izvršilnih nalog od Komisije in Sveta ministrov na parlament v okviru reformirane Evropske unije. Ta ideja je bila zelo pogodu Francozom, ki so želeli utrditi položaj svoje države v okviru bolj povezane Evrope po Schumanovi in Monnetovi viziji. V takem sistemu so mnogi "evropeisti" videli tudi možnost za obstoj in razvoj podnacionalnih, regionalnih skupnosti, ki so jih tedaj nacionalne oblasti marginalizirale (Keating in Loughlin, 1997). Spričo različnih interesov je Mitterand leta 1984 pričel govoriti o "variabilni geometriji" Evrope, ki je v bistvu pomenila Evropo "dveh hitrosti". Predsednik Evropske komisije Delors pa je sprožil pobudo o "subsidiarnosti", ki naj bi evropske institucije približala ljudem. V tem smislu naj bi bila federalizirana Evropa čim bolj pluralna in decentralizirana. Nekakšen kompromis med britanskimi in francosko-nemškimi vizijami je bil skoraj sočasen sprejem Deklaracije o evropski povezanosti, ki so jo podpisali evropski voditelji, ter Okvirnega sporazuma o Evropski uniji, ki ga je sprejel evropski parlament v letih 1983–1984, in sporazuma iz leta 1984, ki je pričenal oblikovati Skupni evropski gospodarski prostor med ES in državami EFTA. Leta 1985 je Delors sprožil pobudo za izpolnjevanje procesa oblikovanja notranjega trga, ki naj bi se dokončal leta 1992. Skupni evropski akt je v tem smislu od ES zahteval, da izoblikuje "prostor brez notranjih meja, v katerem bo zagotovljeno prosto gibanje blaga, ljudi, storitev in kapitala". Ta plan je ES sprejela leta 1985 in je pričel veljati leta 1987. Leta 1989 je

Delors sprožil še pobudo o Evropski monetarni uniji na osnovi skupnega monetarnega sistema. Sočasno se je pričela tudi nenadna kriza vzhodnega bloka s padcem berlinskega zidu in ponovno ter nepričakovano združitvijo Nemčije, ki so jo leta 1990 podprle tako Združene države Amerike kot Sovjetska zveza. Leto kasne se je nemški parlament odločil, da bo Berlin spet nemška prestolnica. Mitterand je v začetku leta 1990 rekel: "Evropa se vrača k svoji zgodovini in svoji geografiji". Konservativni zahodni komentatorji pa so v tem procesu videli zmagoslavje zahodne civilizacije (z Združenimi državami Amerike na čelu) in s tem "konec zgodovine" kot razmerja med različnimi družbenimi sistemi in ideologijami.

V pogledu nove političnogeografske strukture Evrope je kriza na Vzhodu po združitvi Nemčije pomenila predvsem delitev večnacionalnih federalnih držav na prafaktorje, kar je povzročilo precejšnjo nestabilnost na območju Sovjetske zveze in Jugoslavije. Kar 14 novih držav se je pojavilo na političnem zemljevidu Evrope in povzročilo največjo geopolitično transformacijo kontinenta po 18. stoletju. Prav vojna na območju nekdanje Jugoslavije, ki se je dogajala na robu EU, je pokazala na politično šibkost te zveze pri sprejemanju in vodenju učinkovite skupne zunanje politike in s tem tudi na njeno nemoč pri razreševanju regionalnih kriz. Šele posreden (v vojaškem smislu) oziroma neposreden (v političnem smislu) poseg Združenih držav Amerike na območju nekdanje Jugoslavije sredi 90. let prejšnjega stoletja je omogočil prekinitev sovražnosti v Bosni in Hercegovini, ob koncu desetletja pa so Američani v okviru zveze NATO tudi neposredno vojaško posegli v Srbijo pri razreševanju kosovske krize. Medtem ko so se v predverju EU izoblikovali novodobni mednarodni protektorati, je bila glavna energija zveze še vedno pretežno usmerjena v notranje funkcionalne probleme ter je slejkoprej zanemarjala vprašanja, ki jih je v Evropi sprožila sočasna potreba po družbeni divergenci in konvergenci; slednja pa je že od nekdanj usmerjala tokove evropske zgodovine (Bufon, 2004b).

Sicer pa so 90. leta 20. stoletja na splošno utrdila evropsko federalistično vizijo, ki se je pričela udejanjati v letih 1990 in 1991 s sprejemom Maastrichtske pogodbe. Sporazum o Evropski uniji je države članice silil v izrazitejšo politično povezovanje na različnih ravneh, ne le na področju sprejema skupne valute. Na osnovi te pogodbe se je ES novembra 1993 uradno preimenovala v Evropsko unijo. Pričela sta se procesa, ki ju doživljamo še danes: poglobljanje (deepening) in širjenje (widening) EU. Prvi izraz pomeni povečevanje stopnje notranje integriranosti, drugi pa nadaljnjo geografsko ekspanzijo zveze in njenih vsebin na nove članice do nekdanje železne zaves in prek nje. Sporazum o Evropski uniji sicer lahko razumemo tudi kot določen kompromis med obema vizijama, saj je potrdil nujno po nadaljnji širitvi, hkrati pa postavil nove vsebinske cilje v procesu evrop-

ske integracije, še posebno glede monetarne unije ter skupne zunanje in obrambne politike. Glede notranje evropske trgovinske integracije velja naglasiti, da je EU leta 1994 sklenila poseben sporazum s članicami EFTE, kar je omogočilo nastanek obsežnega skupnega trga, to je evropskega gospodarskega prostora. Samo leto kasneje pa je bila izvedena prva "poblokovska širitev", ko so lahko v EU vstopile "mejne" nevtralne države (Avstrija, Finska, Švedska), medtem ko so Norvežani na referendumu ponovno zavrnili možnost vstopa svoje države v to evropsko zvezo. Naslednja, "zgodovinska" širitev pa je bila izvedena že leta 2004 z vstopom nekdanjih komunističnih držav v neposredni soseščini – EU 15 (baltiške države, Poljska, Češka, Slovaška, Madžarska, Slovenija) ter dveh sredozemskih otoških držav (Malta in Ciper – pri slednji je zaradi delitve otoka v EU zaenkrat vstopil le njen grški del), ki predstavljata nekakšno vez EU s sredozemsko Afriko in Bližnjim vzhodom.

Pri tako naglem in intenzivnem širjenju ostaja odprto vprašanje, koliko bo "deepeningu" uspelo slediti "wideningu". Dejstvo – da državam EU kar dolgo časa ni uspelo sprejeti osnutka nove evropske ustave, ki prinaša sistematizacijo obstoječih temeljnih norm, na katerih temelji delovanje te zveze, a tudi konkretna dopolnila k sporazumu iz Nice, ki je nekako začrtal novo organizacijo oblasti razširjene EU, potrjuje – da se je prav zaradi njene širitve federalni ideal ponovno spoprijel z različnimi in nasprotujočimi si državnimi interesi. Z njimi EU tudi vstopa v novo tisočletje s precejšnjo negotovostjo: še nikoli poprej ni bila tako velika in potencialno močna, a vendar tudi še nikoli poprej nista bili njena vloga in bodočnost tako vprašljivi.

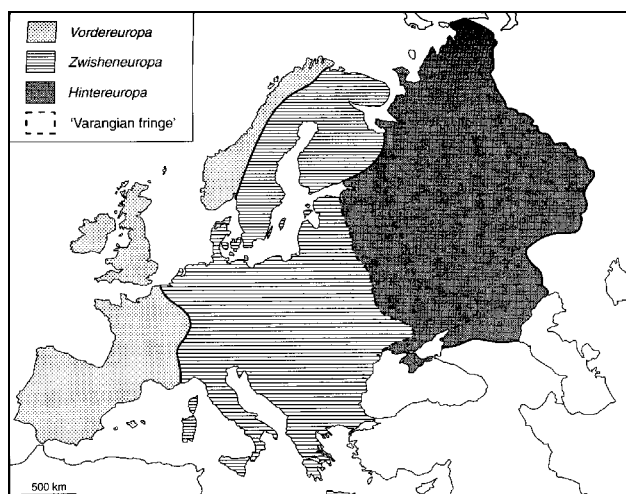
4. SKLEP: USTVARJANJE NOVE POLITIČNOGEOGRAFSKE PODOBE EVROPE MED ZDRUŽENOSTJO IN RAZLIČNOSTJO

Evropa, kjer se je ideja o nacionalnih državah najbolj uveljavila, je tisti del sveta, v katerem se politične meje še v največji meri približujejo ali prekrivajo z mejami različnih kulturnih prostorov. Če je bil torej glavni problem tega kontinenta v preteklosti (marsikje pa tudi še sedanjosti) v tem, kako na najboljši način deliti kulturne prostore in na njih graditi državne enote, se isto območje danes spopada z zanj povsem novimi izzivi, ki v bistvu zadevajo problem, kako v najboljši meri povezati njene številne interese v enoten sistem. Osnovna značilnost evropskih integracijskih procesov je, da so se ti pričeli postopoma in ne brez težav uveljavljati znotraj oziroma med politično stabilnimi zahodnoevropskimi državami, kjer se je nacionalna emancipacija utrdila z nastankom konsolidiranih teritorialnih enot. Značilnost te prve faze je zaradi tega v tem, da je šlo predvsem za meddržavno funkcionalno sodelovanje, ki je izviralo skorajda izključno iz gospodarskih elementov širjenja trga in usklajevanja ekonomske politike. Ne glede na to

pa je imelo to dejanje pomembno družbenopolitično in geopolitično dimenzijo, saj je želelo utrditi prijateljske in kooperacijske odnose med državami, zlasti Francijo in Nemčijo, med katerimi je v preteklosti prihajalo do globokih konfliktov.

Drugi vidik te integracije pa je tudi v tem, da je po zgledu Beneluksove izkušnje že zgodaj sprejel nekatere mehanizme prenašanja dotlej ekskluzivne državne oblasti na skupna telesa, ki so imela sprva meddržavni, kasneje pa vse bolj poudarjen naddržavni značaj. Z rastjo meddržavnega sodelovanja in povezovanja se je seveda povečal tudi interes do razvojnih problemov obmejnih območij, ki so sedaj prevzemale povsem novo vlogo družbenih in prostorskih povezovalcev. Tudi zaradi tega so morale zahodnoevropske unitarne oziroma nacionalne države dotedanji centraliziran družbeno-ekonomski in politični model zamenjati z bolj decentraliziranim, kar je privedlo do bolj uravnovešenega razvoja državne ozemlja in postopne devolucije oblasti od državne do regionalne ravni. S tem so se za regionalne skupnosti povečale možnosti za izražanje lastne specifičnosti, ki pogosto ali celo večinoma izvira iz persistentnih historičnih in kulturnih elementov etnične in jezikovne različnosti (Bufon, 1998d).

Nenadoma se je ta proces, ki je v pogojih navidezno statične blokvske delitve evropskega kontinenta vodil k notranji decentralizaciji in zunanji integraciji zahodnoevropskih držav, srečal z nepričakovanim in hitrim razkrojem vzhodnoevropskega oziroma sovjetskega bloka in razpadom večnacionalnih socialističnih držav, kar je posebno na območju nekdanje Jugoslavije sprožilo močne interetnične konflikte. Verjetno je bil razlog za razpad sovjetskega imperija in sploh komunističnega sistema v mnogočem podoben tistemu, ki je v zahodnoevropskem okolju od 70. let 20. stoletja dalje sprožil proces družbene, ekonomske in politične transformacije, se pravi "zastarelost" ali bolje neučinkovitost družbeno-ekonomske paradigme, ki je temeljila na poudarjanju industrializacije, politični centralizaciji in družbeni standardizaciji, z razliko, da se v vzhodni Evropi ta model ni mogel okoristiti s pomembnimi korektivnimi mehanizmi, ki jih je v zahodni Evropi vnašal demokratični večstrankarski sistem. Zaradi tega v vzhodnem, socialističnem oziroma komunističnem delu kontinenta ni moglo priti do postopne družbene in ekonomske transformacije v pogojih politične stabilnosti, temveč do radikalnih sprememb v pogojih politične nestabilnosti, ki so seveda vplivala tudi na splošno razmerje sil v Evropi. Na nek način bi lahko rekli, da so vsi dogodki okrog leta 1990 preprosto privedli do logične normalizacije evropskega položaja in odstranitve posledic druge svetovne vojne iz politične karte Evrope: Nemčija se je lahko spet združila, mali narodi v srednji, jugovzhodni in vzhodni Evropi pa so lahko dokončali proces lastne emancipacije, ki ga je prekinil izbruh druge svetovne vojne (Bufon, 1996a).

Sl. 2: Podobe evropskega geopolitičnega razgrajevanja – Penckova delitev na "zunanjo", "vmesno" in "notranjo" Evropo iz leta 1915 (Heffernan, 1998).

Fig. 2: Images of European geopolitical deconstruction – Penck's division into "Vorder", "Zwischen" and "Hinter" Europe as produced in 1915 (Heffernan, 1998).

Problem sodobne Evrope je torej poiskati nove oblike meddržavnega sobivanja v poblokovskih razmerah na kontinentalni ravni in za prenovljeno in med seboj povezano Evropo pridobiti hkrati novo vlogo na globalni ravni, predvsem v odnosu do Združenih držav Amerike in azijskih sil. Postopek notranjega povezovanja bo vsekakor pomenil prenos zahodnoevropskega socialnodemokratskega kapitalističnega sistema na vzhod in s tem oblikovanje novih trgov ter pridobitev novih resursov. Z rastjo meddržavnih in medregionalnih odnosov ter čezmejnega sodelovanja so mnoge srednje-vzhodne dežele v Evropi, ki so bile doslej na robu dveh družbeno-ekonomskih in političnih sistemov, nanovo ali ponovno prevzele vlogo središčnih območij ter prometno-komunikacijskih in gospodarskih vozlišč. Ta dogajanja nam dajejo razumeti, kako se geografski prostor lahko periodično preoblikuje in reinterpreterira, a tudi to, da obstajajo določene prostorske stalnice, ki predstavljajo na daljši rok obseg in meje posameznih geopolitičnih enot. V Evropi so to verjetno ločnice med katoliško-protestantskim, pravoslavnim in muslimanskim prostorom, ki imajo (ali so imele) svoje stičišče v Sarajevu in vnašajo po eni strani neko linijo stika in potencialnega konflikta, po drugi pa nakazujejo meje pričakovanega obsega različnih asociativnih enot (Galtung, 1994).

Naslednje vprašanje zadeva dejansko uresničevanje družbene, ekonomske in politične integracije v pogojih kulturne raznolikosti in njenega sočasnega ovrednotenja tako v prostorskem kot vsebinskem pogledu: Do kod bo segla na vzhodu? Ali si bo lahko "privoščila" tudi Rusijo in Turčijo ter vse implikacije, ki so povezane na širitev v

azijski prostor? Kako bo mogoče družbeno integracijo uskladiti z nacionalno in etnično-jezikovno strukturo kontinenta (Bufon, 1997), kjer je poleg 31 državotvornih narodov še prav toliko "narodov brez države" ter 25 manjšin, ki so prisotne v kar 140 različnih manjšinskih situacijah (da ne omenimo še vrsto drugih regionalnih in lokalnih skupnosti)? Nedvomno bo povečan obseg komunikacij oziroma pretoka ljudi na lokalni, regionalni, državni in naddržavni ravni sprožil tudi konservativne reakcije, ki bodo težile k zapiranju, omejevanju in varovanju tako imenovanega "nacionalnega" karakterja posameznih držav ali državnih območij, še posebno do priseljencev iz neevropskega prostora. A tudi same lokalne skupnosti, manjšine in mali narodi bodo morali v novih pogojih nanovo razmisliti o svojem položaju in vlogi v kontekstu vse večje integracije na kontinentalni ravni in globalizacije na svetovni ravni, ki predstavljata nedvomno poseben izziv tradicionalnim prostorskim in družbenim vezem ter odpirata obenem nove oblike medregionalnega in širšega informacijskega pretoka in povezovanja v skupnem sistemu. Globalizacija na ta način vpliva tudi na kulturne vzorce in teži k odpravljanju lokalne, regionalne ali nacionalne specifičnosti oziroma k "deteritorializaciji" prostorskih in družbenih struktur (Williams, 1997). Zaradi tega se bo evropski

model "združevanja v različnosti" moral nenazadnje spopasti še s problemom prenosa tega evropskega programa na svetovno merilo in njegovega odnosa do globalizacijskega "talilnega lonca".

Evropa, domovina nacionalizma in imperializma, a tudi politične geografije, je svoj vzor politične ureditve prostora in družbenih odnosov od 16. stoletja dalje prenesla in uveljavila tudi na drugih celinah, marsikje v dokajšnjem neskladju z lastno doktrino o samoodločbi narodov. Čeprav je vlogo svetovnega "središča" po drugi svetovni vojni izgubila, ostaja kontinent pravi "laboratorij" kompleksnosti političnogeografskih in kulturnogeografskih pojavov, kot so etnične skupine, narodi, države, manjšine, interetnični odnosi in čezmejno sodelovanje (Bufon, 2004a). Njeni tako različni in številni kulturni prostori izražajo pretekla nasprotja in napetosti, a tudi željo po iskanju novih ravnovesij in večjem medsebojnem povezovanju, in so na ta način vestni pokazatelj mnogokrat protislovne, a privlačne političnogeografske podobe Evrope. Od uspeha in možnosti uveljavljanja evropskih integracijskih modelov je navsezadnje odvisna ne le prihodnost našega kontinenta, a tudi precejšnjega dela sveta, ki se sklicuje na njene civilizacijske dosežke.

BETWEEN CONVERGENCE AND DIVERGENCE: DILEMMAS OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Milan BUFON

University of Primorska, Science and Research Centre Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

SUMMARY

The article deals with contemporary dilemmas of the political geography of Europe; specifically, the dilemmas of European integration processes between social and spatial convergence and divergence.

In the opening it presents the developmental and interpretive course of European political geography, which initially focused on geopolitical interpretations of the world and problems of competitive state-formation ability, but later gradually moved toward the treating of central-peripheral relationships on various spatial and socio-political levels. In this framework the researchers have "discovered anew" two perpetually topical and important phenomena: territoriality and borders, probably the main two creators of social and spatial divergence and distinction, as well as agents in the formation of different internal (or "domestic") and external (or "foreign") social spaces. An analysis of territoriality and borders has in fact shown that throughout the world we can witness exceptional interlacing of cultural, social and economic spaces, which are themselves co-formers of ever-changing social relationships. Europe, where the idea of nation-states was actually born, is the part of the world where political borders are coming closest, or overlapping, to the highest degree with the borders of different cultural spaces. Therefore, if the main problem of this continent in the past was (though in many places it still is) how to best divide cultural spaces and build state units on their foundations, this very same area is today faced with completely new challenges, which

concern the issue of how to integrate, as best as possible, its numerous interests into a unified system. Since Europe has known different types of state-formation processes, today there exist different forms of European nationalism. This is in western Europe mainly related to state space and is therefore foremost a socio-political movement assuming cultural connotations of the dominant ethno-linguistic group, while in east-central Europe it is related to national or ethno-linguistic space and is foremost a cultural movement assuming a socio-political connotation of the state space. Both can cause ethnic and interstate conflicts, although originating from different bases: state nationalism shows a tendency to adjust the ethno-linguistic structure to the existing state territory, while cultural nationalism tends towards adjusting the state territory to the existing ethno-linguistic structure. The process of European integration on the continental level will therefore also have to harmonize the various expectations concerning state and national representation in the context of a general "connected-in-diversity" strategy.

Further on, the article deals with the trying construction of European convergence through the development of transnational organisations, which clearly shows how European national politics and interests affect the strategy of European integration processes and how the influence of geopolitical and geostrategic considerations in the understanding of the relationship between Europe and global society is still very much present.

The article concludes that the European continent in this context remains a veritable "laboratory" in the understanding and handling of contemporary convergent and divergent processes, which on the one side manifest past contrasts and tensions, while on the other express the desire to search for new balances and integration models.

Key words: political geography of Europe, territoriality, nationalism, cultural and political borders, integration and globalization

LITERATURA

- Ambrose, S. E. (1990):** Rise to Globalism - American Foreign Policy since 1938. Harmondsworth, University Press.
- Berezin, M., Schain, M. (2003):** Europe without Borders – Remapping Territory, Citizenship and Identity in a Transnational Age. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- Blaut, J. M. (1987):** The National Question – Decolonising the Theory of Nationalism. London, Zed Books.
- Bufon, M. (1994):** Regionalizem in nacionalizem. *Annales, Series historia et sociologia*, 5/94. Koper, 9–16.
- Bufon, M. (1996a):** Some political-geographical problems of transition in Central Europe. V: Carter, F. W., Jordan, P., Rey, V. (eds.): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain*. Frankfurt, Peter Lang, 73–89.
- Bufon, M. (1996b):** Naravne, kulturne in družbene meje. *Annales, Series historia et sociologia*, 8/96. Koper, 177–186.
- Bufon, M. (1997):** Države, narodi, manjšine: politično-geografski oris. *Geografski vestnik*, 69. Ljubljana, 93–114.
- Bufon, M. (1998a):** Nationalism and globalization: a Central European perspective. *Annales, Series historia et sociologia*, 12/98. Koper, 7–14.
- Bufon, M. (1998b):** Le regioni transfrontaliere nel processo di unificazione europea. V: Bonavero, P., Dansero, E. (eds.): *L'Europa delle regioni e delle reti*. Torino, Utet, 126–142.
- Bufon, M. (1998c):** Procesi evropske integracije in ohranjanje jezika narodnih manjšin. V: Štrukelj I. (ed.): *Jezik za danes in jutri*. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 65–76.
- Bufon, M. (1998d):** Borders and border landscapes: a theoretical assessment. V: Koter, M., Heffner, K. (eds.): *Borderlands and Transborder Regions*. Opole-Lodz, University of Lody, 7–14.
- Bufon, M. (1999):** Problematika teritorialnosti v politični in kulturni geografiji. *Geografski vestnik*, 71. Ljubljana, 91–103.
- Bufon, M. (2001):** Osnove politične geografije I–II. Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Bufon, M. (2004a):** Med teritorialnostjo in globalnostjo – sodobni problemi območij družbenega in kulturnega stika. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Bufon, M. (2004b):** Central-eastern and South-eastern Europe: an area of geopolitical and geocultural contact. *Annales, Series historia et sociologia*, 14, 2004, 1. Koper, 97–108.
- Cooke, P. (1989):** Nation, space, modernity. V: Peet, R., Thrift, N. (eds.): *New Models in Geography I*. London, Unwin Hyman, 267–291.

- Galtung, J. (1994):** Coexistence in spite of borders: on the borders in the mind? V: Gallusser W. A. (ed.): Political Boundaries and Coexistence. Berne, Peter Lang, 5–14.
- Heffernan, M. (1998):** The Meaning of Europe – Geography and Geopolitics. London, Arnold.
- Keating, M., Loughlin, J. (1997):** The Political Economy of Regionalism. London, Frank Cass.
- Kennedy, P. (1988):** The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. London, Sage.
- Klemenčič, V., Bufon, M. (1994):** Cultural elements of integration and transformation of border regions. Political Geography, 13. London, 73–83.
- Mackinder, H. (1904):** The geographical pivot of history. Geographical Journal, 23. London, 421–442.
- O’Laughlin, J., van der Wusten, H. (1986):** Geography, war and peace: notes for a contribution to a revived political geography. Progress in Human Geography, 10. London, 484–510.
- Nelson, B. F., Stubb, A. C. G. (1994):** The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration. Boulder, University Press.
- Nolte, E. (1987):** Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus. Berlin, A. Verlag.
- Poulantzas, N. (1978):** State, Power, Socialism. London, New Left Books.
- Ratzel, F. (1899):** Anthropogeographie. Stuttgart, Engelhorn.
- Rokkan, S., Urwin, D. W. (1983):** Economy, Territory, Identity. London, Sage.
- Rostow, W. W. (1960):** The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Cambridge, University Press.
- Sack, R. D. (1980):** Conceptions of Space in Social Thought. London, Macmillan.
- Smith, M. L., Stirk, P. M. R. (1990):** Making the New Europe: European Unity and the Second World War. London, Routledge.
- Stirk, P. M. R. (1996):** A History of European Integration since 1914. London, Routledge.
- Taylor, P. J. (1989):** Political Geography – World Economy, Nation-State and Locality. London, Longman.
- Taylor, P. J. (1990):** Britain and the Cold War: 1945 as Geopolitical Transition. London, Croom Helm.
- Tunjić, F. (2004):** Vmesna Evropa: konfliktnost državnih teritorialnih meja. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Williams, A. M. (1991):** The European Community: The Contradictions of Integration. Oxford, University Press.
- Williams, C. H. (1982):** National Separatism. Vancouver, University of Vancouver.
- Williams, C. H. (1991):** Linguistic Minorities, Society and Territory. Clevedon, Multilingual Matters.
- Williams, C. H. (1997):** European regionalism and the search for new representational spaces. Annales, Series historia et sociologia, 7, 1997, 1. Koper, 265–274.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2004-08-17

UDK 316.6/.7:341.176(4)

NACIONALNE DRŽAVE PRED IZZIVI EVROPSKE KULTURNE IDENTITETE Evropski državljani in državljanke o pripadnosti nacionalni in evropski kulturni identiteti

Ksenija ŠABEC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za preučevanje kulture in religije,
SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: ksenija.sabec@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Članek podpira tezo, da so multiple identitete med seboj lahko kompatibilne in sobivanjske. To velja tudi za nacionalne identitete in nastajajočo evropsko kulturno identiteto, ki jo še posebej od osemdesetih let prejšnjega stoletja naprej poskuša vzpostaviti in krepiti Evropska unija. Avtorica s pomočjo sekundarne analize rezultatov javnega mnenja Evrobarometer ugotavlja, da identifikacija z nacionalno pripadnostjo ohranja prednost pred ostalimi kolektivnimi identitetami in da so državljani in državljanke Evropske unije kljub razlikam med posameznimi državami glede obstoja evropske kulturne identitete v večini precej skeptični, kar pripisuje čustveni indiferentnosti v odnosu med posameznikom in Unijo.

Ključne besede: kulturna identiteta, nacionalna identiteta, evropska kulturna identiteta, medkulturna komunikacija, Evropska unija, Evropa, Evrobarometer

GLI STATI NAZIONALI DINANZI ALLE SFIDE DELL'IDENTITÀ CULTURALE EUROPEA I cittadini europei sull'appartenenza all'identità culturale nazionale ed europea

SINTESI

L'articolo sostiene la tesi secondo la quale le identità multiple possono essere tra loro compatibili e conviventi. Ciò vale pure per le identità nazionali e la nascente identità culturale europea, che l'Unione Europea sta cercando di affermare e consolidare a partire, in particolare, dagli anni '80 del secolo scorso.

Con l'ausilio di analisi secondarie dei sondaggi effettuati da Eurobarometro, l'autrice constata che l'identificazione con l'appartenenza nazionale resta predominante rispetto alle altre forme d'identità collettiva e che la maggioranza dei cittadini dell'Unione Europea, nonostante le differenze tra i vari stati circa l'esistenza di un'identità culturale europea, è piuttosto scettica, sentimento attribuito all'indifferenza che regna tra l'individuo e l'Unione.

Parole chiave: identità culturale, identità nazionale, identità culturale europea, comunicazione interculturale, Unione Europea, Europa, Eurobarometro

UVOD

Slovenija se je s svojo kratko nacionalno, to je v lastni in suvereni državi utemeljeno zgodovino do moderne nacionalne države, tega razsvetljskega izuma in novodobnega malika hkrati, dokopala šele pred dobrim desetletjem, oklepajoč se do tedaj zlasti narodnega kulturnega izročila, kolektivnega spomina, politične zavesti ozemlja in jezika, obogatene s pečatom sleherne zgodovinske epohe, v kateri se je to izročilo ohranilo, modificiralo in posledično bogatilo. Lastna država in prednosti, ki jih prinaša s sabo, pa seveda niso zadosten razlog in zagotovilo ohranitve kulturne identitete naroda tudi v prihodnje. Slovenija se je skupaj s preostalimi državami, ki so pred približno šestdesetimi leti prevzele komunistično oziroma socialistično ideologijo, na pragu devetdesetih let znašla v nekakšnem praznem prostoru, ki je sledil trenutkom evforičnega razpoloženja ob razglasitvi neodvisnosti. Čeprav je tako kot večina vzhodnoevropskih držav ta prazen prostor zapolnila predvsem z mitološko željo postati del Evropske unije, kar se je maja leta 2004 tudi uresničilo, se zdi, da še danes ostaja ujeta med Scilo pretiranega konservativnega nacionalističnega zavračanja vsega tujega in Karibdo namišljeno liberalnega internacionalističnega stališča o brezkompromisni superiornosti Zahoda.¹

V pričujočem članku, v katerem bo najprej natančneje opredeljena definicija kulturne identitete in bo navezana na pojem nacionalne identitete, je želja zavrniti tako prvo (ekskluzivno nacionalistično) kot drugo (ekskluzivno internacionalistično) stališče, in sicer na osnovi predpostavke, da so različne identitete lahko (ni pa to nujno) med seboj multiple, komplementarne in torej sobivajo druga poleg druge, kar dokazuje že selektiven historični pregled identitetnih formacij v evropskem prostoru. Teza o multiplih identitetah² je tesno povezana z idejo o koncentričnih krogih identitet,³ na katero se bo navezoval članek.

V nadaljevanju bo poudarek na vprašanju o obstoju tako imenovane evropske kulturne identitete, pri čemer bo na osnovi sekundarne analize empiričnih podatkov,

pridobljenih iz posameznih raziskav javnega mnenja v državah članicah Evropske unije (Evrobarometer), zagovarjana teza, da so kulturne identitete posameznih nacionalnih držav še vedno prevladujoč identifikacijski simbol, s katerim se ljudje primarno istovetijo, medtem ko je evropska identiteta sicer prisotna, vendar zavest o njej ostaja časovno relativno statična in ne narašča s prizadevanji institucij Evropske unije po večji identifikaciji z Unijo, čeprav med posameznimi državami obstajajo očitne razlike, kar bo v članku posebej izpostavljeno. Razlog primarnosti nacionalne pred evropsko kulturno identiteto bo najti v dejavniku, ki ga avtorica poimenuje "čustvena indiferentnost". Ta se nanaša na relativno brezbržnost, ravnodušnost in emotivno nepletenost ljudi glede Evropske unije, bržkone zaradi njene skoraj zanemarljivega neposrednega vpliva na vsakdanji način življenja državljanov in državljanek držav članic, pri čemer se bo oporo ponovno iskalo na empiričnih raziskavah Evrobarometra. Te kažejo, da imajo izvirni vzroki, zaradi katerih so se posamezne evropske države začele združevati po drugi svetovni vojni, kasneje pa se jim je pridružila večina držav v evropskem prostoru, namreč ekonomski in šele pozneje tudi politični interesi, nemara večje posledice, kot so si utemeljitelji evropskih integracij pred približno pol stoletja morebiti zamislili. Dogajanja na začetku tretjega tisočletja pričajo, da je Evropska unija dejansko postala ekonomsko in politično močna ter številčna institucionalizirana organizacija, ne pa tudi kulturna skupnost, kolektivni duhovni prostor, metafizični imaginarij mitoloških in ideoloških izročil, s katerimi bi se posameznik prvenstveno identificiral ter nanje čustveno (bodisi afirmativno ali negativno) navezal, tako kot se je to zgodilo v primeru nacionalne države. Zdi se, da poskušajo sodobni arhitekti Evropske unije ta zapoznati, a nemara najpomembnejši konstitutivni element skupnosti nadoknaditi šele v zadnjem obdobju, na kar kažejo številni projekti Unije, ki bodo v članku omenjeni, med drugim tudi evropski program za sofinanciranje kulturnih projektov v državah članicah.⁴

1 Pojma (evropski) Zahod in Vzhod sta uporabljena kot idealno-tipski oznaki, zavedajoč se pri tem ekskluzivnosti in omejitve, ki jih taka sistematizacija idealnih tipov določenega pojava terja, po drugi strani pa tudi prednosti tako zasnovane sociološke analize.

2 Izraz *multiple identity* je uporabil Anthony D. Smith v svojem delu *National Identity*. Z njim izpostavlja bistvo sodobnih identitet, ki je v tem, da so različne identitete podvržene stalnemu prilagajanju, transformiranju, vsakodnevemu plebiscitu, ustvarjanju sporazumov in s tem lastnemu relativiziranju in odpiranju simbolnih meja z drugimi prav tako konstruiranimi identitetami. Ker so torej posameznikove identitete multiple in pogosto situacijske, se nujno ne izključujejo, pač pa pogosto nadgrajujejo in kontekstualno prehajajo. Smith zato nasprotuje kakršni koli eroziji nacionalne identitete in tudi nacionalizma, saj dokler bo obstajala vzajemna podpora med nacionalno državo in nacionalno identiteto, toliko časa bodo nacionalne države primarni politični akterji in mesto, kjer bodo ljudje izražali svojo lojalnost in legitimnost (Smith, 1991).

3 Teza o koncentričnih krogih identitet bo podrobneje razdelana v naslednjem poglavju, povzeta je po Alešu Debeljaku (2004).

4 Program, ki je praktično edini krojni program Evropske unije za sicer številne kulturne projekte, se imenuje Kultura 2000 in je namenjen povezovanju in financiranju različnih kulturnih projektov po Evropi. Deluje v tridesetih evropskih državah, njegov letni proračun je 240 milijonov evrov, od 1. januarja 2002 pa je njegova polnopravna članica tudi Slovenija.

KULTURNE ALI NACIONALNE IDENTITETE

V naplavini različnih identitet,⁵ ki jih visoka moderna, poznokapitalistična, postindustrijska ali postmoderna doba ponuja kot možna zatočišča vse številnejšim iskalcem vsaj minimalne vpetosti v neko širšo skupnost, ker jim uživanje v absolutni individualni svobodi ne nudi nobene utehe (več), zasedata kulturna in narodna oziroma nacionalna – to je na lastno suvereno nacionalno državo vezana – identiteta še vedno, kljub pogostim trditvam o koncu nacionalne države kot evropskega izuma modernega časa, primarno mesto prepoznavanja skupnih in ločevanja od drugačnih lastnosti drugih družb.

V tem poglavju bo zato najprej poskus idealno-tipsko ločeno definirati kulturno in nacionalno identiteto, v njegovem nadaljevanju pa bo nakazano, da se tovrstno razlikovanje – vsaj v evropskem prostoru – vedno znova izmika svojemu cilju. Prepletenost kulturnega, narodnega in nacionalnega (še bolj pa nacionalnega in etničnega) je tolikšna, da ne o prvi ne o drugi ne moremo govoriti brez istočasne vzvratne navezanosti. Tako kot se iz kulturne identitete napajajo vse druge: od nacionalne, religiozne, poklicne do spolne in osebne, tako tudi kulturna obstaja samo in zgolj takrat, ko ima možnost svojo vitalnost obnavljati iz vira omenjenih, pogojno rečeno partikularnejših identifikacij. Obenem pa je seveda obstoj tovrstnih identitet vedno pogojen z eksistenco tistih "pomembnih drugih", ki pravzaprav lastnim, *našim* dajejo smisel in pomembnost vztrajanja pri drugačnem.

Tako kulturna kot nacionalna identiteta sta le dve izmed številnih skupnostnih oziroma kolektivnih oblik identifikacij, ki pa so vse relacijske: njihov smisel in

obstoj sta odvisna od drugih identitet.⁶ Posameznik je vedno član več skupnosti in ne samo ene, in s tem nosilec več identitet in ne le ene, ki se nalagajo druga na drugo, se med seboj ignorirajo, si nasprotujejo, se združujejo ali razdružujejo. Jože Vogrinc pravi, da nacionalna identiteta, na primer, ni "zamenjala" religiozne, ampak se je včasih artikulirala mimo nje, včasih nasproti njej ali se vanjo celo maskirala, kar velja tudi za vse ostale identitete. "Zaveden Slovenec" danes morda verjame, da je tisoč let sanjal o neodvisni Sloveniji, pred sto leti pa je bil mirne duše poleg zavednega Slovenca obenem pošten K. u. K. rodoljub, pred petdesetimi pa Jugoslovan (ali Argentinec?). Odrešimo ga očitkov vesti: nobena izjema ni. Valižan je Britanec, Bask Španec, Sardinec Italijan, Eritrejec pa najbrž verjame v svoj tisočletni sen, odkar ni več Etiopijec" (Vogrinc, 1998, 189).

Potemtakem se zdi teza o koncentričnih krogih identitet, ki po mnenju Aleša Debeljaka izvirajo v podobah jaza, vsajenega v izkušnje skupnosti, razširjajoč se skozi tokove lokalnih, nacionalnih in regionalnih kultur, nemara pa tudi širše, utemeljena (Debeljak, 2004, 100). Nacionalna kulturna identifikacija tako postane le ena od mnogih plasti posameznikovega jaza, tudi če je vodilna, ki jo omejujejo druge identitete, ne nazadnje kozmopolitska, ki posamezniku omogoča še kako potrebno distanco zlasti do kulture in nacije, ki jima pripada.

Kljub njeni kompleksnosti in zahtevnosti avtorica opira definicijo nacionalne identitete na analitično razčlenitev tega koncepta, kakor jo je izpeljal slovenski sociolog Rudi Rizman. Nacionalna identiteta je tako zbir vsaj treh pomembnih sestavin: ustave oziroma ustavnih načel, kolektivne predstave politične skupnosti o sami sebi in posameznikovega odnosa do svoje skupnosti (Rizman, 2000, 180–181).⁷

5 Identiteto bi lahko definirali kot prakso in obenem proces razlikovanja posameznikov ali kolektivitet v primerjavi z drugimi posamezniki ali kolektivitetami ter je sestavljena iz podobnosti in razlik. Je vedno aktivna in nikoli končana ter dokončna socialna institucija ter refleksivna, torej socialno konstruirana skozi interakcije in institucije (Ule, 2000, 3). Obenem je potrebno identiteto obravnavati kot heterogen, večdimenzionalen in kompleksen pojav, ki zahteva interdisciplinaren pristop. Več o definiciji identitete Jurić-Pahor, 2000, 198–199.

6 Kolektivna identiteta je občutek pripadnosti določeni skupnosti oziroma kolektivni entiteti, ki je pogojena z objektivnimi in subjektivnimi kriteriji. V primeru kolektivne identitete se namreč morajo o kriterijih in o občutku pripadnosti strinjati zlasti pripadniki takšne entitete, vendar pa morajo te kriterije priznavati tudi "drugi", torej tisti, ki ji ne pripadajo. Kolektivna identiteta je tako dinamičen proces in ne stanje, ki je tudi notranje raznolika in pluralna ter v nenehnem spreminjanju. Mitja Žagar loči ožje, pretežno teritorialno opredeljene in širše, tradicionalne kolektivne identitete. Med prve šteje lokalne in regionalne identitete, med druge pa različne etnične (v Evropi so zlasti pomembne narodne), nacionalne oziroma državne in skupne evropske identitete. Poenostavljeno rečeno: etnične (narodne) identitete v večji meri temeljijo na kulturnih in drugih etničnih opredelitvah, nacionalne pa so po svoji naravi predvsem politične, zato jih je možno skoraj enačiti z državnimi identitetami, čeprav so obenem tudi etnično opredeljene. Za vse tradicionalne narodne in nacionalne identitete v Evropi pa je značilna njihova pretežna izključujočnost (ekskluzivnost) in pogosta agresivnost (Žagar, 2003, 133).

7 Ustavna načela opredeljujejo posamezno politično skupnost s tem, ko izražajo skupno politično voljo in kolektivno samorazumevanje, o katerih so se v določenem zgodovinskem obdobju sporazumeli člani te skupnosti, so pa kljub temu ta načela izpostavljena možnim spremembam. Ustava je tako minimalni skupni formalni okvir, s pomočjo katerega se rešujejo nenehno prisotna nasprotja. Kolektivno predstavo politične skupnosti o sebi se lahko imenuje "namišljena skupnost" (*imagined community*, Anderson, 1998). Ta povezuje ljudi, ki se sicer med sabo ne poznajo in niso v neposrednem stiku, delijo pa si skupen jezik, kolektivni spomin, mite, imaginarij, kot oblike družbenih samoprojekcij. Posameznikov odnos do skupnosti pa je razmerje med osebno identifikacijo in simboli kolektivne identitete (himna, zastava, prazniki, rituali, spomeniki ...), ki dajejo politični skupnosti globljo kulturno in čustveno oporo, njeno kohezijo in stabilnost, posameznikom pa omogočajo čim večjo inkluzivnost in identifikacijo s skupnostjo.

Kulturno identiteto pa avtorica opredeljuje kot tisto skupinsko identiteto, ki v sebi združuje tako "objektivne", kolektivne, družbene in zgodovinske strukture kot tudi "subjektivne", izkustvene, zavestne in nezavedne individualne procese, ki se nanašajo na posamezno etnično ali narodno skupnost. Med tema dvema kategorijama obstajajo odnosi skladnosti ali recipročnosti, pa tudi konfliktnosti, ko gre za njuno izgrajevanje v kulturno identiteto vsakega posameznika in družbe kot celote preko ponotranjenja in povnanjenja določenih navad, običajev, vrednot ... Kulturno identiteto pa je mogoče definirati ne le v opoziciji objektivnega in subjektivnega, ampak tudi univerzalnega in posameznega. V tem smislu je kulturna identiteta izjemnost oziroma posebnost skupin, ljudstev ali družb, ki preprečuje njihovo zlitje v uniformnost misli in izkustev na tak način, da vztraja pri ohranjanju zveze med jezikovnimi, verskimi, rodovnimi, estetskimi in političnimi dejstvi ter upošteva notranjo diferenciranost kolektivne identitete glede na spolno, razredno, socialno in drugo pripadnost. Obenem pa se kulturna identiteta dotika tudi univerzalnosti v smislu medkulturne komunikacije, ki jo avtorica razume v Welschevi (2001) terminologiji transkulturacije. Pojem presega tradicionalno "herderjansko" homogenizirajočo in separatistično idejo kultur kot izoliranih entitet ter poudarja njihovo medsebojno povezanost, koeksistenco, kooperativnost, migracijskost in hibridiziranost. V tej dvojni napetosti predstavlja sprejemanje posameznosti preko univerzalnega in recipročno upoštevanje realnosti univerzalnega preko posameznega najbolj inkluziven, odprt in nesamozadosten način oblikovanja multiplih identitet. Poskusi vsaj zadnjih dvesto let so šli v smeri bodisi individualno-psihološkega, antropološkega, logističnega, političnega ali zgodovinskega definiranja identitete ter pri tem žrtvovali vse druge opredelitve. Da bi se slednjemu izognili, meni Étienne Balibar, je potrebno in edino natančno identiteto označiti samo kot *kulturno*. V tem smislu je kulturna identiteta pravzaprav sinteza vseh drugih identitet. Tisto pa, kar posameznika identificira kot pripadnika neke kulture, je "institucija institucij", to je jezik (Balibar, 1995, 174–184).

Rizman meni, da predstavljata jezik in kultura močnejšo družbeno vezivo, kot to dokazujejo običajne sociološke analize. Tovrstna identiteta, ki se vzpostavlja zlasti preko jezika in kulture, je primarni fokus identifikacije in občutka varnosti, ne da bi zato morali tako kot na mnogih drugih področjih zadovoljiti številne kriterije in izkazane dosežke, saj sta nam jezik in kultura položena že v zibelko. Poleg tega je sredstvo transcende človekove fizične končnosti, ker krepi občutek

sodelovanja v medgeneracijskem projektu, ki povezuje preteklost s sedanjostjo in prihodnostjo (Rizman, 1998, 22).

Tudi Yael Tamir, avtorica znane knjige *Liberal Nationalism*, namenja prav kulturi kot utelešenim vzorcem vedenja, jezika, norm, mitov in simbolov,⁸ s pomočjo katerih se vzpostavlja medsebojno identificiranje, tisto vlogo, po kateri se pripadniki neke nacije razlikujejo od vseh ostalih. "Dva človeka pripadata istemu narodu tedaj in samo tedaj, ko si delita skupno kulturo" (Tamir, 1993, 68).

Lahko se torej zaključi, da je kulturna identiteta v stalni primerjavi in do neke mere celo v "zlitju" z nacionalno identiteto ter da "domuje" v okviru posameznega naroda oziroma nacije, njenih meja in njene politično-vojaške zgodovine (od tu govor o francoski, nemški... kulturi). Balibar se celo nagiba k tezi, da je kulturna identiteta danes pravzaprav zgolj metafora za nacionalno identiteto. Slednja naj bi bila poleg religiozne edina totalna ali hegemonistična institucija moderne zgodovine, pri čemer je njuna avtentična hegemonija v tem, da ne ukinjata množstva pripadnosti (za razliko od totalitarnih režimov), temveč skušata to množstvo hierarhizirati in uskladiti. Njuna totalnost se odkriva predvsem v tem, da praktično ne dopuščata možnosti obstoja in potemtakem "razloga za življenje" izven lastne domene, s čimer pripisujeta smrti še posebno simbolno pomembnost (tako religije kot nacije lahko od posameznika zahtevajo žrtvovanje za odrešitev vsakega in vseh (Balibar, 1995, 179–181)). Nobene vojne ni mogoče začeti brez forsiranja kolektivne iluzije, torej identitete. "Če hočete vedeti, koga je treba ubijati, morate vedeti, komu pripadate" (Osmančević, 1994, 63).

Vsako vztrajanje na ekskluzivnosti določene kolektivne identitete, tudi nacionalne ali kulturne, (lahko) vodi v izolacijo in nespoštovanje drugega, ki postane priročen grešni kozel za obstoječe probleme. Pri tem nočem zapasti v evolucionistično past in trditi, da je neka kolektivna, v tem primeru nacionalna, identiteta do določene razvojne stopnje pozitivna, dobrodošla, osrečujoča, od tu naprej pa negativna, uničevalna, nesprejemljiva. Nasprotno, v vsaki od njih je že prisotno tisto "seme ničevosti", ki se ga je potrebno zavedati ob vsakem dvigu zastave, ob vsaki izrečeni molitvi in ob vsaki zapeti himni. To je razlog, zakaj po eni strani priseganje na zaprtost vase, na samozadostnost, na do-jemanje nacije in njene kulture kot svete in nedotakljive na t. i. domačijsko-folklornem principu ne vzdrži. Ker je izraz narodovega in predvsem človekovega strahu pred izzivi drugačnega in vodi v ksenofobično razmerje do drugih. Od tega do agresije in etnične čiščenja,

8 UNESCO je na zahtevo kanadske komisije za sodelovanje s to specializirano agencijo Združenih narodov kulturo definiriral kot "dinamičen vrednostni sistem naučenih elementov pričakovanj, konvencij, verovanj in pravil, ki omogočajo članom določene skupine, da uresničijo kontakte med seboj in svetom, da torej med seboj komunicirajo in razvijajo svoje ustvarjalne potenciale" (Južnič, 1993, 179).

nacionalnih vojn in genocida pa je, kot ugotavlja Peter Kovačič Peršin, le korak (Kovačič Peršin, 1993, 79–80). V istem hipu pa je potrebno priznati, da je nasprotno, vendar zato nič manj napačno tudi tako imenovano "liberalno internacionalistično" razmišljanje o naciji kot odvečni kategoriji bodisi zaradi njene majhnosti, nevlivnosti itd. Prav iz tovrstnega kompleksa majhnosti – v primeru Slovenije predvsem številčne, v primeru drugih vzhodnoevropskih nacij pa toliko bolj vrednotne – se poraja pogosto zgolj navidezno precenjevanje številčno večjih, globalizirajočih, transnacionalnih procesov in pretirano zavračanje nacionalne identitete kot arhaične, preživete in obskurne.

Kulturna oziroma nacionalna identiteta sta potemtakem ambivalentna (pozitivna in negativna) družbena pojava, ki lahko pogosto služita izključevanju določenih kategorij ljudi iz širšega občestva in njihovi degradaciji na raven drugorazrednih državljanov. Vendar pa na podlagi globlje ali plitvejše čustvene in kulturne opore prav oni držita neko družbo skupaj v smislu vsaj minimalne, a nujne stopnje družbene enotnosti (Rizman, 1998, 19–20).

Za nacionalno identiteto je potemtakem potrebno tudi reči, da običajno ni etnično nevtralna, ker kljub etnični heterogenosti države preferira kulturo in jezik večinskega naroda oziroma etnije, in da je kot kompleksna oblika kolektivne identitete predvsem vezana na teritorialnost in sklicevanje na preteklost, bodisi objektivno ali imaginarno, torej mitološko in ideološko, v kolikor ni že vsaka zgodovinska ocena, ki je nujno ocena za nazaj, vsaj do določene mere mitološka oziroma ideološka sama po sebi. V tem smislu je nacionalna ponovno precej blizu kulturni identiteti. Bistvena razlika, ki jo glede na ugotovljeno v pričujočem poglavju vidi avtorica, je v tem, da je slednja lahko, ne pa nujno, predvsem stanje duha in ne toliko konkretne oziroma neposredne vezanosti na določeno ozemlje in zgodovinsko obdobje. To je nujen, ne pa tudi že zadosten razlog obstoja kulturne identitete nekega naroda. Ohranjanje slovenske kulturne in nacionalne identitete sicer pomeni ohranitev jezika, kulture, ustvarjalnih potencialov nacije in lastnega etničnega prostora, vendar pa tega prostora zaradi vse večjih migracij ne bo več mogoče razumeti kot izključno in samo geografski prostor, ampak predvsem kot duhovni prostor nacionalne kulture.

Vstop Slovenije v Evropsko unijo je sprožil polemike o tem, ali je obstoj slovenske kulturne identitete zaradi evropskih integracijskih procesov bolj ogrožen in ali bi bilo v oblikovanju evropske identitete potrebno videti njeno "konkurentko". Odgovor, čigar poskus utemeljitve bo v naslednjem poglavju, je v obeh primerih negativen.

Nadnacionalne identitete niso zgodovinsko gledano nič novega in bi morale predstavljati predvsem izziv nacionalnim, regionalnim ... identitetam, vpogled v stališča ljudi, ki so del Evropske unije že deset let in več, pa nakazujejo, da je teza o kompatibilnosti različnih identitet sprejemljiva, čeprav nacionalne identitete večinoma ohranjajo primat nad porajajočo se tako imenovano evropsko kulturno identiteto.⁹

UTEMELJENOST DISKURZA O EVROPSKI KULTURNI IDENTITETI

Izvorni namen povezovanja evropskih držav pred dobrimi petimi desetletji, ko je leta 1951 šesterica držav¹⁰ s podpisom pariške pogodbe ustanovila Evropsko skupnost za premog in jeklo, leta 1957 pa je sledil še podpis istih članic rimske pogodbe o Evropski gospodarski skupnosti,¹¹ je bil pretežno gospodarski. Omenjene države so vstopile v integracijske procese z namenom, da bi se izboljšali in napredovali lastni, domači, torej nacionalni interesi, ki zunaj okvirov tedanje Evropske skupnosti za premog in jeklo ne bi mogli biti realizirani. Sčasoma pa je njen razvoj začel dosegati takšne razsežnosti, da sta postali potrebni tudi angažiranost in usklajenost na političnem področju. Približno od sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje, intenzivno pa v zadnjem desetletju, je evropska konstrukcija začela pridobivati tudi ideološke in simbolne dimenzije, ki so se na praktični ravni izkazovale najprej v oblikovanju identifikacijskih znakov današnje Evropske unije (himna, zastava, potni list, denarna valuta ...) in procesov (izobraževalnih, strokovnih ...), ki naj bi pospešili poskus oblikovanja naddržavne ali meddržavne skupnosti, s katero bi se državljani in državljanke evropskih držav identificirali na podoben način kot do sedaj z nacionalno državo.

Glavni akterji oziroma predstavniki največjih in najmočnejših evropskih držav (Francije, Velike Britanije in Nemčije) si o obliki evropske povezanosti sicer niso enotni, tako kot si niso enotne niti predstave državljanov posameznih evropskih držav o tem, kaj naj bi evropska kulturna identiteta, če ta sploh obstaja in o kateri bom razmišljala v tem poglavju, predstavljala. Za razliko od Vzhodnoevropejcev, ki jim je vstop v Evropsko unijo po razpadu socialističnih režimov postal glavni in brezpogojni cilj, za večji del dosežen 1. maja 2004, je namreč dejansko zanimanje državljanov zahodnoevropskih držav oziroma starih članic za dogajanja v zvezi z Evropsko unijo zelo vprašljivo. Podatki namreč dokazujejo, da na evropskih volitvah voli manj ljudi kot v televizijskih kvizih, raziskave javnega mnenja v državah

9 Leta 1992 je bilo v Evrobarometru prvič zastavljeno vprašanje o "evropski identiteti". V razmerju približno 3:1 (62:23) so državljani tedaj še Evropske skupnosti menili, da sta nacionalna in evropska identiteta kompatibilni.

10 Belgija, Italija, Nizozemska, Luxemburg, Nemčija in Francija.

11 Leta 1973 se jim pridružio Danska, Irska in Velika Britanija ter kasneje še druge.

članicah pa kažejo precejšnjo apatijo ali celo odkrito nasprotovanje delu posameznih institucij Unije zaradi občutka odtujenosti, izključenosti in nemoči v zvezi z odločitvami in spremembami na ravni Evropske unije. To je očitno tudi v volilni udeležbi, ki naj bi bila najpomembnejše demokratično sredstvo izkazovanja volje ljudstva.¹² Izraz "demokratični primanjkljaj", ki je prišel v rabo in označuje prav omenjene pomanjkljivosti Unije ter precejšnje nezadovoljstvo državljanov z njenim demokratičnim delovanjem, je bil tudi glavni povod izdaje Bele knjige leta 2001, s katero naj bi Evropska komisija poskušala zmanjšati razlike med evropskimi institucijami in državljani.¹³ Njen uspeh je vprašljiv, saj Bela knjiga ni prvi tovrstni dokument. Že Maastrichtska pogodba iz leta 1991 in Amsterdamska pogodba iz leta 1997 (ta v zelo omejenem obsegu, saj je dojeta kot ne zelo uspešen sporazum) sta zlasti z idejo o "evropskem državljanstvu" zasledovali podobne načrte, vendar pa po mnenju številnih avtorjev teh ciljev nista uspeli realizirati (Dunkerley et al., 2002, 21). Pogodbi dejansko nista vzpostavili nikakršnih neposrednih razmerij med tako imenovanim "evropskim državljanom" in Evropsko unijo, kar je pravzaprav predstavljalo glavni namen ideje o evropskem državljanstvu. Po nekaterih podatkih tako 98% državljanov Evropske unije nima nikakršnih stikov z Evropsko unijo (Leonard v Dunkerley et al., 2002, 40). Pravici bivanja in prostega gibanja v ostalih državah članicah, ki sta po mnenju večine državljanov Unije najpomembnejši dosežek in glavno prepoznavno načelo Unije navzven, sta nenazadnje postali omejeni s posedovanjem zadostnih finančnih sredstev in urejenega zdravstvenega zavarovanja, ki naj bi zagotavljala, da državljani posameznih držav članic in njihove družine ne bi postali dodatno breme za socialno politiko države gostiteljice.¹⁴ Tako je pravna določitev, kdo je Evropejec, poleg nacionalnega državljanstva povezana zlasti z glavnim evropskim motom – svobodnim gibanjem oseb, ki pa dejansko ostaja zgolj deklarativen. Pogodba

o Evropski skupnosti zagotavlja svobodno gibanje delavcev, samozaposlenih oseb in tistih, ki opravljajo različne storitvene dejavnosti, in nikogar drugega.

Zgoraj strnjeno opisana dejstva, ki kažejo na prizadevanja in institucionalno vsaj deklarativno že sprejete odločitve Evropske unije o tem, da bi ta postala za evropskega državljana tako ekonomsko-političen kot tudi simbolni in kulturni prostor identifikacije, bodo v nadaljevanju predstavljala izhodišče podrobnejše analize teze, da so tovrstni poskusi med državljani in državljankami Unije vsaj trenutno razmeroma neprepoznani. Oblikovanje evropske kulturne identitete namreč nesporno izhaja iz prvenstvene identifikacije z nacionalno identiteto, ki je pogoj pridobitve najbolj formalnega izkaza vključenosti v Evropsko unijo, to je evropskega državljanstva. Čeravno bi tvegali morebitno stalno prioriteto nacionalne pred evropsko kulturno identiteto, bi posedovanje državljanskih pravic ene izmed nacionalnih držav članic moralo temeljiti na že omenjeni teoriji koncentričnih krogov identitet, ki jo je mogoče primerjati tudi s konceptom "vraščenenih identitet" (*nested identities*).¹⁵ Nikakor pa ne gre vztrajati pri poskusu nadomestitve prve z drugo. Raziskava iz konca devetdesetih let je na primer pokazala, da niti v nekaterih novih državah članicah iz srednje in vzhodne Evrope identifikacija z Evropsko unijo ne zavzema tako visokega mesta kot nacionalna identiteta.¹⁶ Poleg tega rezultati kažejo, da se ljudje lahko identificirajo z "Evropo", vendar pa v večini primerov to ne pomeni tudi neposredne identifikacije z Evropsko unijo (Dunkerley et al., 2002, 35). Podatki pravzaprav niso tako presetljivi, če upoštevamo, da se vse vlade članic še vedno zelo opirajo na nacionalno retoriko, ne glede na to, kako očitno so prointegracijske. Poleg tega pa obstajajo tudi drugi razlogi, zaradi katerih bodo nacionalne kulturne identitete vključno z ideologijo nacionalizmov morebiti obdržale primat pred tako imenovano evropsko identiteto.¹⁷

12 Od prvih volitev v Evropski parlament leta 1979 je število volivcev in volivk v institucije Evropske unije v stalnem upadanju, zadnje evropske volitve junija 2004 pa celo kažejo, da je bila volilna udeležba zlasti v novih članicah izrazito nizka.

13 Namen Bele knjige je tako med drugim tudi razložiti vizijo razvoja demokracije v Evropski uniji, vendar pa je do določene mere problematična že uporaba izrazov "Evropa" in "Evropejec", katerih pomen v dokumentu ni razložen (Dunkerley et al., 2002, 110).

14 Oba pogoja sicer nista eksplicitno zapisana v sami pogodbi, ampak v sekundarni zakonodaji, ki izhaja iz obdobja pred sprejetjem Maastrichtske pogodbe, in sicer leto prej (1990).

15 Koncept tako imenovanih vraščenenih identitet predpostavlja, da so v širše in višje identitete vključene, vraščene ožje in nižje identitete (Žagar, 2003, 137).

16 60% Poljakov in samo 40% Čehov je menilo, da bo evropska identiteta v prihodnosti lahko tako močna kot identifikacija z njihovo nacionalnostjo (Dunkerley et al., 2002, 35).

17 Življenje v Evropi ostaja organizirano okrog nacionalnih držav, in sicer kljub dotokom ljudi, idej in blaga iz preostalih delov sveta. Izobraževanje, mediji in vladne službe so kljub integracijskim procesom v evropskih državah še vedno organizirani na nacionalni osnovi. Prav tako obstaja močan dvom, da bi Evropejci opustili nacionalne države in se organizirali na drugačnih, transnacionalnih ravneh, saj bi to predstavljalo le majhen interes za prebivalce evropskih držav. Čeprav seveda velja, da mnogo državljanov občuti demokratični deficit že na nacionalni ravni, je ta na ravni Evropske unije še toliko izrazitejši in bolj opazen. Sleherno obdobje že samo v zadnjih desetletjih prinese določene oblike obuditev nacionalnih interesov, ki se zdijo še vedno privlačni. Poleg tega je razmišljanje o pripadnosti narodu oziroma naciji in o lastni nacionalni kulturni identiteti eden od najpogostejših načinov pozicioniranja posameznika glede na okolje in ljudi okoli njega. Nacionalizem, nacije in nacionalne identitete so postali del struktur modernega evropskega načina življenja (Dunkerley et al. 2002).

Institucije Evropske unije, predvsem Evropska komisija, si kljub temu prizadevajo postopno "privzgjati" občutek evropske pripadnosti in identitete. Približno od sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja so ti napori še posebej prisotni, realizirani pa v obliki različnih akcij, kampanij in projektov. Najbolj prepoznavna so nemara tako imenovana poročila Adonnino (1985), ki so kot del kampanje "People's Europe" za začetek razširjanja splošnega občutka "biti Evropejec" spodbujala oblikovanje simbolov skupnosti.¹⁸ Evropska centralna banka, institucija, ki je odgovorna za upravljanje z evropsko valuto, je do konca leta 2001 porabila približno 80 milijonov evrov samo za oglaševalske kampanje, s katerimi je želela povečati osveščenost javnosti o novem plačilnem sredstvu, in sicer pod sloganom "The Euro, Our Money". Omenjene kampanje so podprte tudi z drugimi politikami "poevropčevanja". Že omenjena Maastrichtska pogodba je izpostavila pomen razvijanja evropske ideje v vzgoji in izobraževanju in "izpostavljanja kulturne dediščine Evrope", čeprav je šlo v zadnjem primeru bolj za njeno ustvarjanje. S tem namenom so bili ustanovljeni projekti *Erasmus*, *Leonardo*, *Socrates*, *Tempus* in drugi.

Zastava Evropske unije, himna, potni list, plačilno sredstvo, slogani, ti "pozabljeni namigi" na Evropsko unijo, kot pravi Michael Billig v svoji razpravi o "vsakdanjem nacionalizmu" (*Banal Nationalism*, 1995), so kljub temu, da se jih državljani članic Unije zaradi njihove pogoste prisotnosti v vsakdanjem življenju morebiti sploh ne zavedajo več, sicer pomemben dokaz, kako je Evropska unija postala del njihovega življenja znotraj nacionalnih držav. Problem ali vsaj izziv za

Unijo pa je, da ta "vsakdanji evropeizem" za večino njenih državljanov ne pomeni tudi istočasne zavesti o evropski identiteti.¹⁹ Način, na katerem naj bi bila evropska kulturna identiteta konstruirana, namreč izhaja iz kontinuitete nacionalnih tradicij, to je tradicij nacionalnih držav. In evropski simboli – ne glede na oblikovalčevo eliminacijo nacionalnih posebnosti – sami po sebi še vedno izhajajo iz določenega nacionalnega ali celo regionalnega okolja: mostovi na evropskih bankovcih, poreklo in rojstni kraj avtorja evropske himne ali dvanajst zlatih zvezdic evropske zastave.²⁰ Nenazadnje evropski identiteti manjka morda najpomembnejši identifikacijski simbol, "institucija institucij", če se uporabi že citirani Balibarov izraz, to je jezik, ki tudi v Evropski uniji še vedno ostaja del narodne oziroma nacionalne identitete vsakega posameznika.

Koncept naroda seveda ni nič bolj "naraven" od koncepta Evrope, nedvomno pa je nacionalna identiteta veliko bolj zakoreninjena v zavesti prebivalcev evropskih držav kot evropska. Ne toliko iz razloga, ker bi bila prva historično v prednosti pred drugo, saj lahko o ideji o Evropi govorimo od 15. stoletja naprej, medtem ko so se nacionalne države začele intenzivno oblikovati v 18. stoletju, pač pa zato, ker je nacionalna država s svojo fizično, predvsem pa simbolno geografijo bližje posamezniku kot Evropa ali celo Evropska unija, in ker je oblikovanje nacionalne zavesti imela za pomemben konstitutivni element utemeljitve nacionalne države že od samega začetka.²¹

Poglavje o utemeljenosti diskurza o evropski kulturni identiteti se nadaljuje v dveh podpoglavjih, v katerih so pretežno obravnavani empirični podatki raziskav javne-

18 Tako je že leta 1985 Evropska komisija sprejela standardiziran evropski potni list. V istem obdobju je Oda radosti iz Beethovnov Devete simfonije postala neuradna himna skupnosti. Leta 1985 je bila uvedena tudi uradna zastava Evropske skupnosti. V zadnjem času je, če odmislimo zaenkrat še nedorečena pogajanja o evropski ustavi, najbolj prepoznaven simbol Unije postala skupna denarna valuta, uvedena avgusta leta 2001 in sprejeta kot uradno plačilno sredstvo 1. januarja 2002. Na vseh sedmih bankovcih evra so upodobljeni mostovi, ki naj bi predstavljali različne evropske arhitekturne sloge. Pri tem je bila posebna pozornost namenjena načinu, na katerega upodobljeni mostovi ne bi bili geografsko prepoznavni, torej kje se dejansko nahajajo, čeprav je oblikovalec fotografiral obstoječe mostove (na primer most Rialto v Benetkah, most Neuilly v okolici Pariza itd.), potem pa odstranil podrobnosti, ki bi lahko izdajale izvirno lokacijo.

19 Spomladansko poročilo Evrobarometra iz leta 1989 nakazuje, da je bila takrat najbolj izrazita manifestacija "ljudske Evrope" za polovico vprašanih možnost prehajanja meja znotraj skupnosti brez težav, medtem ko so se vprašani najmanj identificirali z Evropsko unijo prav preko njenih znakov in simbolov: samo 20% vprašanih je menilo, da so znaki tedanje Evropske skupnosti izraz manifestacije bližine skupnosti njenim državljanom, 15% jih je bilo mnenja, da je to spremljanje istih televizijskih programov, in samo 8% vprašanih je videlo dokaz obstoja "ljudske Evrope" v uporabi skupne evropske himne in zastave. Jeseni leta 2002, ko je Evrobarometer prvič postavil neposredno vprašanje o evropski zastavi, se je z njo identificiralo samo 44% vprašanih, 40% pa ne. Čeprav jo je 89% vprašanih že videlo, so bile njihove pojasnitve o tem, kaj naj bi zastava predstavljala, precej medle in nejasne: zastava naj bi po njihovem predstavljala Evropsko unijo, skupnost, skupno tržišče, Svet Evrope itd. 66% jih je menilo, da zastava zagovarja nekaj dobrega. Zanimiv je podatek, da je samo 51% vprašanih menilo, da bi morala evropska zastava viseti na vseh javnih zgradbah v državi poleg nacionalne zastave.

20 Svet Evrope je motiv zastave Evropske unije – dvanajst zlatih zvezdic na modri podlagi – pojasnil na naslednji način: dvanajst je simbol popolnosti in polnosti in je asociacija tako dvanajstih apostolov, sinov Jakoba, zakonov dvanajstih plošč rimskega legislatorja, napornega dela, ur dneva, mesecev leta kot zodiakovih znamenj, medtem ko krog ponazarja povezanost. Krog dvanajstih zlatih zvezdic pa je tudi krščanski simbol device Marije (Shore v Guerrina, 2002, 179).

21 O pomembnosti razlikovanja med Evropo in Evropsko unijo bo govor v podpoglavju 3. 1.

ga mnenja v evropskih državah članicah Evrobarometra.²² V prvem podpoglavju bodo na osnovi izraženih mnenj državljanov in državljanek Evropske unije pojasnjeni glavni vzroki relativne nerazširjenosti ideje o skupni evropski kulturni identiteti med ljudmi. Kot je bilo že omenjeno v uvodu, bodo ti vzroki strnjeni v skupni pojem "čustvene indiferentnosti" do Evropske unije. V drugem podpoglavju pa bodo prav tako na osnovi sekundarne analize podatkov in izbrane literature prikazane posledice te indiferentnosti, ki se kaže v časovno relativno statičnem odnosu do koncepta evropske kulturne identitete in v prevladujoči identifikaciji državljanov in državljanek Unije z nacionalno identiteto.

ČUSTVENA INDIFERENTNOST IN EVROPSKA KULTURNA IDENTITETA

Pojem čustvene indiferentnosti, ki je bil v uvodu definiran kot brezbriznost, ravnodušnost in emotivna nevpletenost ter nezavzetost ljudi,²³ se v primeru odnosa do nacionalne kulturne identitete na eni in evropske na drugi strani zelo približa razlagi, ki jo Aleš Debeljak ponuja glede tako imenovanega spora med nacionalizmom in kozmopolitizmom. Medtem ko slednjemu primanjkuje "čustvene privlačnosti", kakršno vsebuje nacionalizem, saj je po avtorjevem mnenju v veliki meri stvar individualne etične odločitve, moč nacionalizma leži v preprostosti njegovega pristopa in sporočila, ki je v bistvu čustveno. Vsak človek namreč čuti spontano predanost pokrajinam in ljudem, s katerimi je povezan od otroštva. Iz tega razloga nacionalizem vedno gleda nazaj in se krepi s spomini na preteklost, medtem ko kozmopolitizem črpa svojo moralno energijo iz usmerjenosti naprej (Debeljak, 2004, 100–101).

Po podobnem vzorcu bi lahko primerjali tudi nacionalno in evropsko kulturno identiteto. Simbolna geografija, kolektivni spomin, mitologije in "vsakdanji nacionalizem" nenehno krepijo posameznikovo vpetost v nacionalno skupnost in identifikacijo z njo, v primeru Evropske unije pa so naštetih dejavniki relativno šibki ali pa sploh ne obstajajo.

Analiza rezultatov raziskav javnega mnenja med državljani in državljanke članic Evropske unije (Evrobarometer), na katere se je v tem podpoglavju vsebina selektivno opirala glede na relevantnost teme, ki je sicer obravnavana, in se nanašajo predvsem na obdobje zadnjih treh do štirih let, kaže:

1. Da so državljani in državljanke Evropske unije še vedno najbolj navezani na svojo državo (okrog 90%), nato na svoj kraj in regijo in najmanj na Evropo (nekaj več kot polovica vprašanih, toda kar okrog 40% izraža tudi nenavezanost nanjo).²⁴

2. Da so evropski simboli med ljudmi precej neprepoznavi in nepomenljivi, saj samo 8% vprašanih meni, da jim evropska zastava in evropska himna nudita identifikacijo z Evropsko unijo, s čimer bi se počutili bližje Uniji. Z evropsko zastavo se sicer identificira 44% vprašanih, vendar kar 40% temu nasprotuje, polovica jih meni, da bi morala evropska zastava viseti ob nacionalni zastavi v posameznih državah, velika večina vprašanih pa niti ne ve, kaj naj bi predstavljal simbol dvanajstih zvezdic na evropski zastavi. Samo 27% vprašanih ve, da ima Evropska unija svojo himno.

3. Da Evropska unija za razliko od Evrope ljudem predstavlja precej kompleksen institucionalni in birokratski sistem kot projekt družbene elite, katerega delovanje je za okoli 70% vprašanih preveč zapleteno in netransparentno, prav tolikšen delež jih meni, da Evropska unija ne upošteva mnenj običajnih državljanov, in

22 Že približno trideset let Evropska komisija raziskuje javno mnenje v državah članicah Evropske unije s tako imenovanim Evrobarometrom na temo odnosa do ostalih članic in do držav kandidat, do evropskih institucij, širitve Evropske unije in v zadnjem času tudi do evropske ustave. Tako imenovane "standardne raziskave Evrobarometra" (ali krajše Evrobarometer) so se začele leta 1973 z namenom ugotavljanja obnašanj in razpoloženj državljanov, starih 15 let in več, v tedanjih državah članicah Evropske unije. Raziskave potekajo v obliki neposrednih intervjujev od dvakrat do petkrat letno (poročila so izdana dvakrat na leto) na vzorcu tisoč ljudi iz večine držav Evropske unije. V obdobju 1990–1998 je poleg standardne raziskave potekal tudi tako imenovani Evrobarometer za srednjo in vzhodno Evropo, ki se je leta 2001 preoblikoval v Evrobarometer držav kandidat (*Applicant Countries Eurobarometer*). Rezultati Evrobarometra so nedvomno pomemben vir informacij, vendar pa je pri tem potrebno upoštevati tudi način interpretacij dobljenih rezultatov in poročil.

23 Rizman govori o "sposobnosti mobiliziranja človeških strasti" (Rizman, 2000, 185).

24 Spomladi leta 1999 je Evrobarometer izvedel raziskavo o navezanosti ljudi na njihov kraj ali vas, na regijo, državo in Evropo. Odgovori so pokazali, da je največ ljudi (89%) navezanih na nacionalno državo, nekoliko manj na kraj oziroma vas (87%) in še odstotek manj na regijo. Delež malo ali nenavezanih ljudi je relativno nizek v vseh treh primerih (10, 13 in 14%). V primeru Evrope je 56% vprašanih odgovorilo, da so navezani nanjo, vendar je bil tudi odstotek nenavezanih relativno visok (40%). Leto in pol kasneje je bilo vprašanje ponovljeno in rezultati so bili podobni. Vprašanje o navezanosti na Evropo v sebi skriva predpostavko, na katero je pomembno opozoriti. Po tej predpostavki naj bi namreč obstajala asociacija ali celo sinonimnost med Evropo in Evropsko unijo. Avtorji raziskav javnega mnenja Evrobarometer so nanjo opozorili šele v jesenskem poročilu leta 2003, medtem ko odgovori državljanov in državljanek članic Unije nakazujejo, da se ljudje te razlike zavedajo in da je njihov odnos do Evrope bolj pozitiven kot do Evropske unije. Jeseni leta 2001 in jeseni 2002 se je vprašanje namreč nanašalo na Evropsko unijo in ne na Evropo, jeseni 2003, ko je bila navezanost na državo še bolj izrazita kot tri leta prej, saj se je zanjo opredelilo 91% vprašanih, 89% na svoj kraj ali vas, 87% na regijo in prav toliko kot jeseni leta 2000 (58%) na Evropo, pa se je vprašanje ponovno nanašalo na Evropo. Podatki so tako empirično pokazali občutljivost ljudi za razliko med Evropo in Evropsko unijo, saj je navezanost na slednjo po vsej verjetnosti zaradi njenega "institucionalnega" prizvoka bistveno manjša kot na Evropo.

prav toliko, da bi morala biti prednostna naloga Unije predvsem njeno približanje ljudem, ki v njej živijo.²⁵

4. Da je najpogostejši občutek, ki ga ljudje, živeči v Evropski uniji, asociirajo z Unijo, upanje, takoj za tem pa indiferentnost. Ta se kaže tudi v apatičnosti in nezanimanju ljudi za diskutiranje o dogajanjih v zvezi z Evropsko unijo, saj bi bilo samo 26% vprašanih pripravljenih sodelovati v javni debati na to temo.²⁶ Glavni razlog nezanimanja je poleg pomanjkljive informiranosti o Uniji zlasti neproduktivnost tovrstne diskusije, ki po mnenju vprašanih ne bi imela nobenih konkretnih posledic v realnem delovanju Unije. Na pomanjkljivo znanje – bodisi zaradi nezanimanja ali nedostopnosti virov – kažejo tudi visoki deleži nepravilnih odgovorov vprašanih o delovanju Unije. Manj kot polovica ljudi ve, da evropske poslance izvolijo državljani sami, samo 34% jih ve, da države članice praznujejo dan Evrope, ter samo 28% vprašanih (!) je leta 2002 vedelo, da Evropske unije ne sestavlja dvanajst članic.²⁷

Kljub kritični distanci, ki jo je do empiričnih raziskav javnega mnenja nedvomno potrebno ohranjevati, so dobljeni podatki zgovoren argument v prid tezi, da je čustvena indiferentnost ljudi, ki živijo v Evropski uniji, do te prisotna ali celo zelo izrazita. Pri tem bi bila podrobnejša analiza razlik med posameznimi evropskimi državami prav gotovo nujno potrebna, saj že hiter pregled nakazuje na vsaj dve skupini članic: bolj pro-evropskih (na primer Luksemburg, Italija, Španija itd.) in bolj evroskeptičnih (na primer Švedska, Velika Britanija, Finska, Danska itd.). Na podlagi štirih dobljenih skupin predpostavk, ki bi se jih lahko poimenovalo: navezanost na nacionalno državo, nepomenljivost evropskih simbolov, institucionalna odtujenost Evropske unije od svojih državljanov ter nezanimanje in nepoznavanje ljudi o delovanju Unije, bo v naslednjem podpoglavju predstavljenih še nekaj ugotovitev, ki so po mnenju avtorice posledica prej naštetih stališč ljudi v povezavi z

Evropsko unijo in kažejo na relativno šibko prisotnost ideje o evropski kulturni identiteti. Te ugotovitve bodo umeščene v širši teoretski okvir.

KONEC NACIONALNE ALI ZAČETEK EVROPSKE KULTURNE IDENTITETE

Sobivanje nacionalnih in drugih partikularnejših identitet ter tako imenovane evropske kulturne identitete na podlagi napisanega ne more biti vprašljivo. Bistvena kritična predpostavka takega sobivanja, na katero je opozorilo prvo poglavje, pa mora biti "neherderjanska", heterogenizirajoča in neseperativistična ideja o kulturah oziroma identitetah kot neizoliranih entitetah, ki se medsebojno povezujejo, sodelujejo ter so izpostavljene zunanjim vplivom, migracijam in hibridizacijam. Še posebej to velja za nacionalno identiteto, ki je neločljivo povezana z ideologijo nacionalizma. To pa ne pomeni, da bi bila ta identiteta zaradi omenjene povezanosti nekaj preteklega in preseženega, saj je v obdobju izgub tradicionalnih življenjskih gotovosti, smislov in verjetij, ki jih spodbujajo globalizacijski procesi, potreba po nacionalni identiteti še toliko bolj izrazita in aktualna, kar navsezadnje dokazujejo številna nacionalistična, seperativistična in iredentistična gibanja. Poleg tega je nacionalna identiteta, kot pravi Marija Jurić-Pahor, zelo prilagodljiva konstrukcija, ki je ustvarila odporen politično-mitološki in kulturni imaginarij, ki zmore bolj kot druge kolektivne identitete vplivati na človekovo zavest ter na njegova čustva, ne da bi se slednji tega nujno zavedal, zaradi česar se njen vpliv širi z nacionalne na nadnacionalno raven. Res pa je, da si nacionalne identitete ni mogoče več zamišljati skupaj z zastarelimi vzorci, ki jo prikazujejo kot homogeno in trdno zakoninjeno, pač pa kot hibridno in "razpršeno", zaradi česar je potrebna njena redefinicija (Jurić-Pahor, 2003, 10–11). Globalizacijski procesi namreč zahtevajo od

25 Spomladi leta 2003 je bilo 71% vprašanih prepričanih, da je delovanje Evropske unije preveč kompleksno, 47% vprašanih ne razume načina delovanja Unije in kar 70% vprašanih meni, da Evropska unija ne posluša oziroma ne upošteva mnenj ljudi, kot so oni sami. Kar 40% vprašanih je mnenja, da bi dejansko morali imeti največji vpliv na delovanje Unije njeni državljani. Spomladi leta 2003 je bilo vprašanje o tem, ali bi morala postati Evropska unija bliže ljudem, ki v njej živijo, posebej izpostavljeno kot samostojno vprašanje. V povprečju se je s tem strinjalo 74% vprašanih. Jeseni leta 2003 je 70% vprašanih še vedno prepričanih, da bi se morala Unija bolj približati svojim državljanom.

26 Odgovori na vprašanje, koliko bi anketirane zanimalo sodelovanje v dialogu oziroma javni debati na temo Evropa, iz spomladanske raziskave Evrobarometer leta 2001 kažejo, da je to zanimanje precej nizko, saj je komaj 26% vprašanih odgovorilo pritrdilno, kar 62% ljudi pa to ne zanima.

27 Jeseni leta 2002 je bil izveden "kviz" o znanju ljudi o Evropski uniji. Vprašani so morali ugotoviti pravilnost ali nepravilnost naslednjih petih trditev: 1. Evropsko unijo sestavlja dvanajst članic., 2. Člane Evropskega parlamenta izvolijo državljani, kot sva ti in jaz., 3. Vsako leto skupno praznujejo dan Evrope vse države članice Evropske unije., 4. Evropska unija ima svojo himno., 5. Evropska skupnost je bila ustanovljena takoj po prvi svetovni vojni. Največ pravilnih odgovorov je bilo glede zadnje trditve, ki je sicer napačna, in sicer 59%, čeprav približno kar četrtnina vprašanih na vprašanje ni odgovorila, medtem ko je pri vseh ostalih trditvah manj kot polovica vprašanih odgovorila pravilno: 43% jih je pravilno ugotovilo pravilno trditev o načinu izvolitve evropskih poslancev, obenem jih je napačno odgovorilo kar 36%, 21% pa jih sploh ni odgovorilo; 34% jih je pravilno ugotovilo, da praznujejo dan Evrope vse države članice, kar 31% vprašanih pa je odgovorilo napačno in 36% jih sploh ni odgovorilo; samo 28% jih je pravilno ugotovilo, da Evropske unije ne sestavlja dvanajst držav, medtem ko jih je bilo kar 54% takega mnenja, 18% pa ni odgovorilo na vprašanje; samo 27% vprašanih (!) je pravilno ugotovilo, da ima Unija svojo himno, 43% jih je menilo, da je Unija brez svoje himne, 30% pa se jih ni moglo odločiti.

družb vse večji pluralizem identitet, na kar kaže že diskurzivna raven s pojmi, kot so kontekstualna,²⁸ hibridna, razsredičena, multipla, preklaplajoča, fluktuirajoča identiteta, ki spodkopavajo koncept poenotene, koherentne, stabilne, homogene in integrirane identitete, značilne zlasti za moderne nacionalizme in moderne nacionalne države kot specifične zgodovinske oblike politične organiziranosti.²⁹ S tega stališča je govor o "ustavnem patriotizmu" (*Verfassungspatriotismus*), pojmu, s katerim je Jürgen Habermas poskušal rešiti napetost med narodno izključujočim in politično vključujočim polom in ga je definiral kot posameznikovo zvestobo do državne ustave onstran etničnih, jezikovnih in verskih skupinskih identitet, problematičen. Zvestoba državi namreč (še vedno) pomeni privrženost nacionalni državi, pri čemer je pridevnik "nacionalno" izpuščen ali vsaj postavljen v oklepaj, kar pa ni nič drugega kot znak za(s)tiranja nacionalnosti oziroma nacionalne identitete, medtem ko nacionalno deluje naprej vsaj na latentni ravni (Jurić-Pahor, 2003, 13).

Pomembno dejstvo, ki ga izpostavljajo sodobne razmere, v katerih sta se znašli nacionalna identiteta in nacionalna država, je, da ta nima več "patronata" nad nacionalno identiteto, ki je v času globalizacije kot časovne in prostorske kompresije izpostavljena številnim izzivom in izbiram, nikakor pa ne izginjanju. Zavoljo teh izzivov, zaradi katerih je nacionalna država privolila na tako imenovano "deljeno suverenost" v mednarodnem prostoru in s čimer si je dejansko povečala svoj prostor delovanja in vplivanja, postajajo nacionalna in vse ostale kolektivne identitete dislocirane in decentrirane, skratka identitete "v nastajanju" (Rizman, 2003, 116).³⁰

Samo zgodovinsko razumevanje pojma nacionalne identitete in obenem njegovo kritično redefiniranje v smislu, da so kulturne (nacionalne, regionalne, lokalne, jezikovne, etnične, verske, spolne in druge) identitete v stalnem stiku, medsebojno pogojevane, dinamične, fluide, prepletene, spreminjajoče in heterogene, lahko omogoči sožitje, komplementarnost in komplementarnost različnih identitet v procesih evropskega združevanja in svetovnih procesov globalizacije.³¹ Šele odprtost nacio-

nalnih držav, ki bi preseгла njihovo uveljavljeno ločevanje med večinsko in manjšinsko/imi skupnostjo/mi, lahko torej pomeni začetek ustvarjanja kontekstualnih in sinkretističnih identitet, pri čemer bi potencialno uspešna konstrukcija evropske identitete v prihodnosti pomenila samo še eno izmed številnih oblik pripadnosti posameznika in posameznice.

Zakaj "potencialno" uspešna konstrukcija evropske identitete v prihodnosti?

Sociolog Rudi Rizman priznava, da evropske identitete ni mogoče natančno opisati, ker je še v nastajanju in ker ni zgolj aritmetična vsota vseh nacionalnih identitet, ki obstajajo v Evropi, ji pa podeljuje vmesno mesto med nacionalnimi identitetami in globalizacijskimi kulturnimi vplivi, ki presegajo Evropo. Glavni izhodišči konstrukcije evropske identitete bi po njegovem mnenju morala biti pluralnost in stalni dialog. Prav dialoškost in načelna problematizacija vsega oziroma sekularnost (v pomenu, da je vsaka ideja izpostavljena kritičnim refleksijam, dvomom, nasprotovanjem, da torej ne obvelja za "sveto") povezujejo evropsko identiteto s sodobnimi nacionalnimi identitetami, pri čemer pluralnost različnih pripadnosti preprečuje hierarhične odnose podrejenosti in nadrejenosti ene identitete nad drugimi. Nacionalne in druge identitete torej ne bodo prepustile mesta evropski, saj ima zlasti nacionalna identiteta, kot pravi Rizman, še vedno "velikansko prednost" pred idejo skupne evropske identitete. Pomanjkljivost le-te je zlasti posledica dejstva, da učinki globalizacijskih procesov krepijo nacionalne in druge kolektivne identitete, ne pa toliko porajajo globalne. Tako ideologija liberalizma kot procesi modernizacije, za katere so obstajale teorije o načenjanju ali celo odpravljanju identifikacij ljudi z njihovo nacionalnostjo, so v bistvu soobstajali s povečevanjem privrženosti posameznikov svojim nacionalnim identitetam. Te so še vedno primarni fokus identifikacije in občutka varnosti, ki ju poleg tega posameznik pridobi po relativno "nenaporni" poti. Obenem pa nacionalna identiteta tudi transcendirata človekovo fizično dokončnost s tem, ko krepí občutek naše soudeležbe v medgeneracijskem "projektu", ki povezuje

28 Kontekstualno konstruirana identiteta po mnenju socialnih konstruktivistov pomeni, da so pri izgradnji identitete bistveni: socialni svet, socialna zgodovina, socialne prakse in strukture, socialne delitve in vzorci socialnih interakcij. Identiteta je torej v kontinuiranem spreminjanju in je mnogoobrazna (Ule, 2000, 231).

29 Za pozno moderno je namreč značilna pluralnost identitetnih ponudb, v kateri posamezna identiteta ni koherenten spoj individualnega in družbenega, niti ni ta odnos med individualnim in družbenim jasno razmejen. Lahko se govori o tako imenovani "mreži delnih identitet", ki so odvisne od globalnih socialnih povezav med posamezniki in skupinami, zaradi tega sicer ranljive, toda tudi bolj odprte za spremembe in nove izkušnje. Naštete značilnosti tako relativizirajo razlike med identitetami, tako da nobena ni več odločilna in vse postajajo bolj fleksibilne (Ule, 2000, 317).

30 Marija Jurić-Pahor govori o "transformirani aktualnosti nacionalnih držav" (Jurić-Pahor, 2000, 10).

31 Tako imenovana teorija *conviviality* (ang. družabnost) Leopolda Kohra izpred skoraj pol stoletja predstavlja že uveljavljen doprinos k redefiniranju nacionalne identitete in nacionalne države, saj se zavzema za tako državo, ki bi: 1. upoštevala etnično, narodno, versko ... mnogovrstnost skupnosti, ki v njej bivajo; 2. odklanjala "jezikovni nacionalizem" in uveljavljala enakovrednost vseh jezikov, ki v njej obstajajo; 3. bila večkulturna, tako da je različnim skupnostim omogočen enak dostop do kulturnih, ekonomskih in političnih dobrin; 4. ne bi diskriminirala; 5. vzpostavljala vzajemno komunikacijo s svojimi sosedi in drugimi narodi in nacijami (Jurić-Pahor, 2003, 24).

preteklost, sedanost in prihodnost. Nacionalna identiteta, pravi Rizman, je torej globoko in močno zasidrana kulturna vez, ki se ji človek le težko odreče. Prav tako ne gre podcenjevati regeneracijskega potenciala nacionalnih identitet in njihove kulturne vitalnosti. "Njihova načelna odprtost do globalizacijskih tokov ni znak njihove šibkosti, temveč zmožnosti, da lahko asimilirajo, ne da bi bile pri tem same brez ostanka asimilirane" (Rizman, 2003, 119). Evropski identiteti na drugi strani, da bi se ta "zares prijala", manjkata vsaj dva ključna pogoja, in sicer: relativno dolgo časovno trajanje (kolektivni spomin in na njegovi podlagi sposobnost proizvajanja občutka solidarnosti) in njeno razločevanje od drugih identitet (na primer skupni jezik; Rizman, 2000, 185).

Nekateri avtorji pripisujejo evropski identiteti tolikšno stopnjo mnogovrstnosti in raznolikosti, da problematizirajo sam pojem skupna evropska identiteta v ednini. Menijo namreč, da ne obstaja ena sama močna in splošno sprejeta skupna evropska identiteta, ki bi si jo delili vsi prebivalci in prebivalke evropske podceline, ampak da obstaja več, torej množina evropskih identitet z določenimi skupnimi značilnostmi, vendar tudi razlikami. Šele z določitvijo vseh obstoječih partikularnih evropskih identitet in z definiranjem njihovega najmanjšega skupnega imenovalca bi potemtakem lahko govorili o resnični vsebini skupne evropske identitete. "Zato se mi zdi, ko govorimo o skupni evropski identiteti, bolj primerno govoriti o pluralizmu različnih evropskih identitet – o mnogih različnih evropskih identitetah, katerih obstoj je pogojen z vrsto dejavnikov," pravi Mitja Žagar (Žagar, 2003, 134).

Ti dejavniki so bodisi geografski, zgodovinski, politični, kulturni, sociološki, ekonomski itd., zaradi katerih sicer obstaja občutek evropskosti, ki se izraža v tem, da se ljudje identificirajo kot Evropejci/Evropejke, zlasti v odnosu do neevropskih narodov in nacij. Problem pa nastane s poskusom določitve, kdaj se ta občutek in identifikacija pojavi ter kako močna sta v različnih časovnih obdobjih. Na podlagi tega je možno trditi, da so skupne evropske identitete – tako kot narodne in nacionalne – pretežno kulturno opredeljene, vendar pa šibke, ohlapne in nekoherentne, težko ali nemogoče pa je tudi določiti njihove izvore. Z narodnimi in nacionalnimi identitetami pa jih po Žagarjevem mnenju družijo tudi njihova pretežna ekskluzivnost, v nekaterih primerih celo ksenofobičnost (Žagar, 2003, 136).

Nashte razlike med nacionalno in tako imenovano evropsko identiteto torej nakazujejo njun asimetričen odnos, ki je še toliko bolj izrazit, če se vendarle predpostavlja, da je prva bolj utemeljena na kulturi, druga pa na politični pripadnosti. Poskusi zmanjšanja te nesorazmernosti so bili do zdaj pretežno neuspešni. Med njimi je morda najzgovornejši poskus postavitve "Muzeja Evrope", ki naj bi predstavljal, utemeljeval in krepił zavest o začetkih združene Evrope. Te začetke so snovalci muzeja nameravali postaviti v srednji vek v obdobje Karla Velikega in Svetega rimskega cesarstva, vendar pa je temu nasprotovala grška vlada, saj naj bi bili po njenem mnenju začetki evropske demokracije prav v Grčiji, tako da je bil projekt zaustavljen.

Naslednji, nemara najpomembnejši vir dvomov o obstoju skupne evropske identitete so mnenja širokih slojev ljudi, državljanov in državljanek članic Evropske unije, o čemer je že bil govor v enem od prejšnjih poglavij. Avtorji raziskav javnega mnenja Evrobarometer so namreč sami priznali, da je na osnovi podatkov še vedno nemogoče govoriti o obstoju povsem skupne evropske identitete. Čeprav se v povprečju večina državljanov in državljanek Evropske unije vsaj do neke mere počuti Evropejce in Evropejke, se mnenja glede evropske kulturne identitete med posameznimi državami zelo razlikujejo in bi bile posplošitve lahko zavajajoče. Poleg tega je identifikacija ljudi z nacionalno pripadnostjo še vedno prevladujoča. Na osnovi dosedanjih večletnih primerjav med nacionalno in evropsko identiteto je že mogoče trditi, da je omenjeno stanje časovno precej statično in izpostavljeno majhnim spremembam ter da se javnost v dobrem desetletju ne identificira nič bolj z evropsko identiteto in nič manj z nacionalno.³² Prav tako podatki kažejo na prevladujoče stališče evropskih državljanov in državljanek, da evropska kulturna identiteta zanje ne obstaja³³ in da ljudje zelo jasno razlikujejo med "čutiti se Evropejec/Evropejka" in obstojem evropske kulturne identitete. Občutek biti Evropejec/Evropejka oziroma biti navezan na Evropo namreč ne sovпада s prepričanjem o obstoju skupne evropske kulturne identitete, kar nedvomno najbolj dokazujejo državljani in državljanke tako imenovanih evroskeptičnih držav, ki se sicer čutijo zelo navezane na Evropo, vendar pa ne verjamejo v evropsko identiteto.³⁴

Predstavljene ugotovitve so utemeljeni vir teze, da je združena Evropa predvsem projekt družbene elite. To potrjujejo tudi drugi rezultati omenjenih raziskav jav-

32 Pri tem lahko zgolj posamezni dogodki vplivajo na stališča ljudi, vendar se občutja po določenem času vrnejo v običajne deleže. Tak primer je bila na primer Grčija, kjer so se leta 1999 ljudje veliko bolj identificirali samo z nacionalno pripadnostjo kot leto prej (+10), bržkone zaradi vojne na Kosovu, ki je med grško populacijo povzročila protievropska čustva. Podoben vpliv v sicer širših razsežnostih je imel 11. september 2001, ko sta se pomen in navezanost na lastno nacionalno identiteto v Evropi prav tako povečala.

33 Jeseni leta 1998 je bilo v Evrobarometru prvič zastavljeno vprašanje, ali se ljudje strinjajo, da obstaja evropska kulturna identiteta, ki bi bila del vseh Evropejcev. Med vprašanimi je bilo več tistih, ki se ne strinjajo z obstojem evropske kulturne identitete (49%), kot tistih, ki se s tem strinjajo (38%). Leto pozneje so bili rezultati v zvezi z obstojem evropske kulturne identitete, ki bi bila del vseh Evropejcev, popolnoma enaki kot leta 1998 (49:38%).

34 Velika Britanija bi bila kljub navedenemu tu izjema.

nega mnenja v Evropski uniji: ljudje z višjimi dohodki čutijo večjo privrženost evropski identiteti; moški se pogosteje opredeljujejo za Evropejce kot ženske, prav tako pa tudi prebivalci urbanih okolij v primerjavi s tistimi iz ruralnih področij. Rizman sicer pravilno ugotavlja, da ti podatki ne kažejo nujno na konfliktno razmerje med nacionalno in evropsko identiteto, vendar pa se to utegne zgoditi, če se ne bo uveljavljal koncept odprte in pluralne evropske identitete, ki bi omogočal sobivanje obeh oziroma vseh pripadnosti. To sobivanje zahteva tudi od posamezne nacionalne identitete stalen odpor proti etničnemu purizmu in nacionalnemu šovinizmu, obe, tako evropska kot nacionalna, pa se bosta morali upirati tudi evronacionalizmu ali evrocentризmu, ki je posameznim evropskim državam, zlasti v obdobju kolonializma, neproblematično predstavljal osrednje ideološko sredstvo in prakso v odnosu do drugih, zlasti ne-evropskih etničnih in narodnih skupin (Rizman, 2003, 122). Govor o evropski identiteti namreč povzroča med nacionalnimi, regionalnimi in lokalnimi identitetami zaradi še vedno živega kolektivnega spomina in izkušenj o zmagovalcih in poražencih v Evropi – tako vojaških kot gospodarskih, predvsem pa kulturnih – bojazen, da so ali da bodo spet ogrožene, česar nikakor ne kaže podcenjevati (Rizman, 1995, 127).

Pomanjkanje politične volje institucij Evropske unije in njenih članic, demokratični primanjkljaj, nesposobnost evropskih institucij za mobilizacijo široke koalicije, predvsem pa neizdelana strategija in politika oblikovanja in razvoja skupne evropske identitete (kljub obstoječim pogodbam, osnutkom določb itd.), ki sta sicer po mnenju Unije bistveni pogoj uspešne evropske integracije, še vedno predstavljajo glavne ovire, da bi se ljudje bolj identificirali z Unijo. Nedvomno je nacionalna identiteta močna konkurentka evropski, saj sta si obe v določenih elementih precej podobni, to pa pomeni, da se bo morala evropska identiteta od nacionalne tudi pomembno razlikovati ter biti odprta in inkluzivna za vse tradicionalne in tudi nove identitete, ki se bodo šele oblikovale, če bo hotela pridobiti na svoji intenzivnosti.

Odprtost, inkluzivnost, enakost, enakopravno sodelovanje, demokratičnost, priznavanje in spoštovanje razlik in avtonomnosti subjektov, pozitivna opredeljenost, kompleksnost, mnogoterost in notranja pluralnost ter večplastnost in integrativnost evropskih/e identitet/e bodo morali predstavljati ključne elemente skupne evropske ideologije sodelovanja (Žagar, 2003, 141). Oblikovanje in dejanska utemeljitev teh vsebin pa bosta zahtevala visoko stopnjo kulture konsenza in precej konfliktnih situacij za njene kreatorje.

Prevladujoče stališče ljudi, ki ne verjamejo v obstoj evropske kulturne identitete, je trenutno namreč pomemben indikator tako imenovanega komunikacijskega šuma med institucijami Evropske unije, za katere se zdi, da utemeljujejo svoje delovanje prav na predpostavki o

obstoju skupne evropske identitete, in njenimi državljani in državljkami, ki menijo drugače. Korak, ki bi ga Unija potemtakem morala storiti, da ne bi bile razlike v stališčih ljudi in evropskih arhitektov v prihodnosti še večje, je dejansko približanje delovanja in predvsem njegovih učinkov evropskemu državljanu in državljanki ter večja odprtost, transparentnost in vključenost ljudi v procese odločanja in vplivanja. Identificiranje z enotnimi evropskimi znaki, ki bi v posamezniku vzbudili večjo naklonjenost in navezanost na širšo evropsko skupnost, so v dobi inflacije simbolov pri tem nemara pomembno, nikakor pa ne edino ali zadostno sredstvo krepitev evropske kulturne identitete.

ZAKLJUČEK

Kulturna identiteta, ki je kot kolektivna identiteta vedno relacijska, je v članku obravnavana v navezavi z nacionalno identiteto, in sicer ob predpostavki, da kultura "domuje" v okviru posameznega naroda oziroma nacije. Pri tem je zavrnjeno tako ekskluzivno nacionalistično stališče, ki vztraja pri konservativnem nasprotovanju vsemu tujemu, kot ekskluzivno internacionalistično stališče, ki brezkompromisno negira navezanost na nacionalno identiteto. Ta zavrnitev je utemeljena na osnovi teorije o koncentričnih krogih identitet, ki pravi, da so različne identitete lahko (ni pa to nujno) med seboj multiple in komplementarne. Sobivanje slovenske, nemške ali katere koli druge nacionalne identitete in tako imenovane evropske zato ne bi smelo biti sporno, če so te identitete zares inkluzivne, odprte in nesamozadostne.

V nadaljevanju se članek podrobneje posveča vprašanju o dejanskem obstoju tako imenovane evropske kulturne identitete, pri čemer je na osnovi sekundarne analize empiričnih podatkov, pridobljenih iz posameznih raziskav javnega mnenja v državah članicah Evropske unije (Evrobarometer), ugotovljeno, da so kulturne identitete nacionalnih držav še vedno prevladujoč identifikacijski simbol, s katerim se ljudje primarno enačijo, medtem ko je navezanost na Evropo sicer prisotna, vendar časovno ostaja relativno statična in zavest o njej ne narašča s prizadevanji institucij Evropske unije po večji identifikaciji z Unijo. Pri tem so izpostavljene predvsem razlike, ki obstajajo med posameznimi državami, opozorjeno pa je tudi na nedoslednosti, ki se pojavljajo v zvezi s pogostimi zamenjavami pojmov Evropska unija in Evropa. Razliko med njima namreč državljani in državljanke Evropske unije prepoznavajo in jo upoštevajo, prav tako pa tudi razliko med občutkom biti Evropejec/Evropejka in obstojem evropske kulturne identitete.

Ugotovitev o primarnosti nacionalne pred evropsko kulturno identiteto je argumentirana na osnovi tako imenovane "čustvene indiferentnosti", ki se nanaša na relativno brezbriznost, ravnodušnost in emotivno ne-

vpletenost ljudi glede Evropske unije in jo je mogoče razbrati iz odgovorov anketiranih v raziskavah javnega mnenja Eurobarometer. Ti so pokazali, da so vprašani še vedno najbolj navezani na svojo nacionalno državo; da so simboli Evropske unije med njimi sicer prisotni, vendar je njihova prepoznavnost relativno šibka, zdi pa se tudi, da za večino ljudi ne pomenijo istočasne zavesti o evropski identiteti in še manj njene krepitve; da je delovanje institucij Evropske unije po mnenju vprašanih zelo birokratsko in zaradi tega ljudem netransparentno in tuje ter da je njihovo vedenje o Uniji precej pomanjkljivo.

Naštete ugotovitve po mnenju avtorice članka predstavljajo glavni razlog prevladujočega stališča ljudi, ki ne verjamejo v obstoj evropske kulturne identitete. Čeprav je tudi ta javnomnenjski podatek seveda potrebno kritično reflektirati, mora biti spričo oglaševalsko agresivnejših ter politično in tržno motiviranih sloganov, ki jih institucionalizirani propagandni mehanizem Evropske unije intenzivno producira, nedvomno deležen večje pozornosti in upoštevanja. Ne nazadnje je izraz mišljenja ljudi, ki naj bi jim Evropska unija služila.

S kritično držo do evropske kulturne identitete, ki jo izraža večina evropskih državljanov in državljanke, ni

želja zanikati pomembnosti vse pogostejših kulturnih izmenjav med evropskimi državami, intelektualnih srečanj, transferov umetniških oziroma estetskih izkustev, mednarodnih forumov, izobraževalnih programov ter pretoka misli in idej v evropskem prostoru, avtoričino mnenje pa je, da so v okolju, ki naj bi spodbujalo medkulturne komunikacije, ravno različni konteksti, iz katerih posamezniki prihajajo, tisti, ki omogočajo, vzdržujejo in krepijo *differentia specifica* Evrope, to pa je njena enotnost v različnosti oziroma, kot pravi Rizman, "družina kultur" (Rizman, 1995, 128). Prizadevanja za izgraditev skupne evropske identitete prav tako ne morejo biti zgolj delo družbenih elit in projekt, ki naj bi bil v prihodnosti enkrat za vselej zaključen postopek, pač pa bo moral biti v kontinuiranem izpopolnjevanju tako na nacionalni, evropski, pa tudi globalni ravni. Iz tega razloga se zdi bistveno vprašanje v kritični razpravi o prihodnji identiteti držav v Evropski uniji, kakšna naj bo ta identiteta, da bi jo bili njeni nosilci in nosilke sploh sposobni in pripravljeni sprejeti, predvsem pa, ali bo potencialna evropska identiteta sposobna biti bolj vključujoča od nacionalnih identitet, preseči njihov "herderjanski" potencial ter morebiti s tem postati bolj privlačna za vse svoje državljane in državljanke.

NATION STATES MEETING THE CHALLENGES OF EUROPEAN CULTURAL IDENTITY European Citizens on their Adherence to the National and European Cultural Identities

Ksenija ŠABEC

University of Ljubljana, Faculty of social sciences, Centre for Cultural and Religious Studies, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: ksenija.sabec@guest.arnes.si

SUMMARY

According to the author, the main reason for a relatively weak awareness of the existence of European cultural identity among the citizens of the European Union is emotional indifference. Based on the results of the Eurobarometer public opinion survey it is possible to maintain that this emotional indifference is exhibited in the prevailing attachment of the people to their national states, in the inconsequential character of European symbols, in the institutional estrangement of the European Union from its citizens, and ignorance regarding the complex administrative functioning of the Union. The paper underlines the importance of maintaining a distinction between Europe and the European Union, and between the perception of being a European and the existence of a European cultural identity. Despite the primary importance of national cultural identity, the author supports the thesis of the imperativeness of multiple identity coexistence, basing her argument on the premise of concentric circles of identity. The condition for such coexistence, complementarity and intercultural communication is inclusiveness, openness and self-insufficiency of individual identities. For this reason the discourse on the endangerment of Slovene cultural identity after Slovenia's entrance into the European Union seems unfounded. The advantage that the EU should, in author's opinion, take into account in its future efforts to strengthen the European cultural identity in comparison with strictly national, should be the capacity for a more pluralized embracing of different identities and a creation of an open space in which the European cultural unity in diversity could become more prominent.

Key words: Cultural identity, national identity, European cultural identity, intercultural communication, European Union, Europe, Eurobarometer

VIRI IN LITERATURA

- Anderson, B. (1998):** Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Arhiv poročil (2004):** Arhiv poročil raziskav javnega mnenja Evrobarometer od leta 1989 do 2003. [Http://www.europa.eu.int/comm/public_opinion/index_en.htm](http://www.europa.eu.int/comm/public_opinion/index_en.htm), julij 2004.
- Balibar, É. (1995):** Culture and Identity (Working Notes). V: Rajchman, J.: The Identity in Question. New York – London, Routledge, 173–198.
- Billig, M. (1995):** Banal Nationalism. London – New Delhi, Thousand Oaks – Sage Publications.
- Debeljak, A. (2004):** Evropa brez Evropejcev. Ljubljana, Založba Sophia.
- Dunkerley, D., Hodgson, L., Konopacki, S., Spybey, T., Thompson, A. (2002):** Changing Europe: Identities, nations and citizens. New York – London, Routledge.
- Guerrina, R. (2002):** Europe: History, Ideas and Ideologies. London, Arnold.
- Jurić-Pahor, M. (2000):** Narod, identiteta, spol. Trst, ZTT EST.
- Jurić-Pahor, M. (2003):** Nacionalna identiteta v času globalizacije. Annales – Anali za istrske in mediteranske študije, Series Historia et sociologia, 13, 2003, 1. Koper, 9–28.
- Južnič, S. (1993):** Identiteta. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Kovačič Peršin, P. (1993):** Zaveza slovenstvu. Ljubljana, ZPS.
- Osmančević, S. (1994):** Princip Hoffnungslosigkeit. Časopis za kritiko znanosti, XXII, 170/171. Ljubljana, 57–71.
- Rizman, R. (1995):** Nacionalna država, nacionalne manjšine in združena Evropa. V: Štrajn, D.: Meje demokracije. Ljubljana, Liberalna akademija, 111–131.
- Rizman, R. (1998):** Ali sta nacionalna suverenost in identiteta v zatonu? V: Zajc, D.: Evropeizacija slovenske politike. Ljubljana, Slovensko politološko društvo, 17–26.
- Rizman, R. (2000):** Nacionalna država, suverenost in identiteta v času globalizacije. Revija 2000, 127/128. Ljubljana, 177–189.
- Rizman, R. (2003):** Nacionalna in evropska identiteta: kohabitacija, sinergija ali konflikt? V: Gaber, S., Šabič, Z., Žagar, M.: Prihodnost Evropske unije. Ljubljana, Državni svet Republike Slovenije, 112–123.
- Tamir, Y. (1993):** Liberal Nationalism. New Jersey, Princeton University Press.
- Ule, M. (2000):** Sodobne identitete: v vrtincu diskurzov. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Vogrinc, J. (1998):** Zamišljene skupnosti danes. V: Anderson, B.: Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma. Ljubljana, Studia Humanitatis, 181–201.
- Smith, Anthony D. (1991):** National Identity. London, Penguin Books.
- Welsch, W. (2001):** Transculturality: The Changing Form of Cultures Today. Filozofski vestnik, XXII, 2, Ljubljana, 59–86. [Http://www.europa.eu.int/comm/public_opinion/index_en.htm](http://www.europa.eu.int/comm/public_opinion/index_en.htm) (2004-07); http://europa.eu.int/comm/public_opinion/standard_en.htm (arhiv poročil raziskav javnega mnenja Evrobarometer od leta 1974 do 2003).
- Žagar, M. (2003):** Tradicionalne identitete v Evropi, oblikovanje skupnih evropskih identitet in reforma Evropske unije. V: Gaber, S., Šabič, Z., Žagar, M.: Prihodnost Evropske unije. Ljubljana, Državni svet Republike Slovenije, 124–144.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2004-10-14

UDK 323.15:341.234(497.4+450+4 EU)

KOMPARATIVNA ANALIZA FORMALNO-PRAVNEGA VARSTVA NARODNIH SKUPNOSTI V REPUBLIKI SLOVENIJI, REPUBLIKI ITALIJI IN V ZAKONODAJI EVROPSKE UNIJE

Martina PIKELJ BRATUŽ
SI-6280 Ankaran, Bevkova 28
e-mail: martina.pikelj@telemach.net

IZVLEČEK

Formalno pravna zaščita narodnih skupnosti je tako znotraj posameznih držav kot tudi v okviru Evropske unije zelo zapleteno in sporno področje. Uveljavljanje posebnih manjšinskih pravic in zakonov je za mnoge države še vedno le na ravni politično zavezujočih deklaracij, ki pa se v praksi pogosto ne izvajajo oziroma se izvajajo nezadovoljivo. V besedilu bomo prikazali, da so na področju zaščite narodnih skupnosti v Sloveniji, v Italiji in pa v evropski zakonodaji, katere določila naj bi bila "zgled" vsem sedanjim in bodočim oziroma morebitnim članicam Evropske unije, precejšnje razlike, ki kažejo na to, da vključenost v Evropsko unijo ne pogojuje nujno tudi boljše formalno pravne zaščite narodnih skupnosti. V članku bomo izvedli komparativno primerjavo formalno-pravne plati z izsledki raziskave, izvedene med nosilci slovenske kulture v Italiji oziroma natančneje na Tržaškem območju in pa med nosilci slovenske ter italijanske kulture v Slovenski Istri.

Ključne besede: narodne manjšine, pravice manjšin, Slovenija, Italija, Evropska unija

ANALISI COMPARATIVA DELLA TUTELA FORMALE-GIURIDICA DELLE COMUNITÀ NAZIONALI IN SLOVENIA, IN ITALIA E NELLA LEGISLAZIONE DELL'UNIONE EUROPEA

SINTESI

La tutela formale e giuridica delle minoranze nazionali, nei singoli stati e nell'Unione Europea, è un settore molto complesso e controverso. La realizzazione delle leggi e dei diritti minoritari specifici è in molti stati ancora a livello di dichiarazioni politiche obbligatorie che, spesso, non sono attuate o lo sono in maniera insoddisfacente. Dimosteremo qui come nel campo della tutela delle minoranze nazionali in Slovenia, in Italia e nella legislazione europea, che dovrebbe servire da "esempio" per tutti i membri attuali e futuri, ci siano sostanziali differenze, che dimostrano come l'appartenenza all'Unione Europea non significhi necessariamente anche una migliore tutela formale e giuridica delle minoranze nazionali. Compareremo poi gli aspetti formali e giuridici con i risultati di un'indagine, realizzata fra i personaggi più in vista della cultura slovena in Italia, e più precisamente della provincia di Trieste, e fra quelli della cultura italiana e slovena nell'Istria slovena.

Parole chiave: minoranze nazionali, diritti delle minoranze, Slovenia, Italia, Unione Europea

UVOD

V obdobju združevanja evropskih držav v naddržavno tvorbo, v unijo samostojnih državnih enot, ko se posamezniki poleg z lastno nacionalno oziroma etnično identiteto srečujejo tudi z nadnacionalno, je manjšinska problematika vse bolj aktualna. Pojavljajo se vprašanja, kako se spopasti s pluralnostjo identitet, kakšno hierarhijo narediti v razponu med lokalno, narodno, nacionalno, nadnacionalno pripadnostjo, ne da bi pri tem katero od omenjenih prikrajšali. Treba je vzpostaviti nekakšen modus vivendi med nacionalizirano in globalizirano družbo. Veliko avtorjev soglaša, da globalizacija ni znanilka konca nacionalne države – prej nasprotno: razmere globalizacije krepijo etnično-nacionalne skupnosti. Danes je s pomočjo množičnih medijev mogoče izvesti (skoraj) vse o drugih državah in kulturah, torej o tujcih, o "njih", toda to te "druge" le navidezno približa. Le vednost o tem, kdo vse so ti "drugi", kakšen je njihov svet, njihov način življenja, se je občutno povečala. Zavest o drugih pa le še bolj utrjuje lastno identiteto in še bolj poglobljeno ustvarja občutek o lastnem obstoju na eni strani in o njihovem na drugi. Sicer pa v današnjem razdrobljenem in negotovem svetu posameznik toliko bolj pogreša oporno točko, s pomočjo katere bi se čutil vpet v niti družbenega delovanja in brez katere bi bil izoliran od družbe same. Identiteta je s svojo tradicijo in kolektivnim spominom, s svojo domačnostjo, rešitev, ki se kar sama ponuja. Nacionalna identiteta ima v primerjavi z globalno še vedno bistveno večjo sposobnost, da mobilizira človeške strasti. Četudi prihaja do naraščanja pluralnih identitet in pripadnosti, le-te še vedno sledijo "klasičnemu" zaporedju priljubljenosti: regija, narod – država in šele za tema dvema raznolike oblike nadnacionalne (denimo panevropske) identitete.

V tej novo nastajajoči globalni družbi so posebno izpostavljene prav gotovo narodne skupnosti, ki so "odrezane" od matične države in predstavljajo manjšino v drugi državi, pa četudi so meje dandanes že skoraj preteklost.

Pričujoči članek je iz dveh delov, iz teoretičnega in empiričnega. V prvem, teoretičnem delu, je predstavljeno formalno-pravno varstvo narodnih skupnosti, natančneje v Republiki Sloveniji, v Republiki Italiji in v zakonodaji Evropske Unije. Sledi mu primerjava varstva narodnih skupnosti v Sloveniji, v Italiji in pa v evropski zakonodaji, katere določila naj bi bila "zgled" vsem sedanjim in bodočim oziroma morebitnim članicam Evropske unije. Prikazano je, v kolikšni meri se slovenska zakonodaja približuje optimalni stopnji zaščite manjšin (oziroma jo presega), ki jo narekujejo evropska določila s tega področja, in v kolikšni meri italijanska.

Zanimanje avtorice gre še v smer, ali imajo države članice Evropske unije boljše organizirano varstvo narodnih skupnosti kot nečlanice. Sicer gre bolj za študijo primera, kjer sta bili analizirani le dve področni zakonodaji, slovenska in italijanska, ter je bila v nadaljevanju izvedena komparativna analiza le-teh z manjšinsko zakonodajo Evropske unije. Ne glede na to je avtorica oblikovala tezo, da vključenost v Evropsko unijo ne pogojuje nujno tudi boljše formalno-pravne zaščite narodnih skupnosti, kar je prikazano na podlagi primerjave italijanskega Okvirnega zakona za zaščito jezikovnih manjšin v Italiji oziroma Zakona za zaščito slovenske manjšine v Furlaniji – Julijski krajini, slovenske Ustave in področne ter evropske zakonodaje.

V drugem delu članka bodo prikazani posamezni izsledki raziskave, izvedene v sklopu obširnejšega projekta "Narodna in kulturna identiteta na območju slovensko-italijanskega kulturnega stika v procesih evropske integracije".¹ Sicer gre za širše področje raziskovanja slovensko-kulturnega stika, avtorico pa je zanimal le odsek raziskave, in sicer izvajanje manjšinskega zaščitnega zakona tako v Sloveniji, natančneje v slovenski Istri za italijansko manjšino, kot za slovensko narodno skupnost, ki živi v Italiji ter primerjava formalnoppravnega stanja varstva narodnih skupnosti in dejanskega izvajanja določil oziroma občutki in pričakovanja obmejnega prebivalstva pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo. Konkretno, kakšno skupno prihodnost si obeta po prvem maju 2004.

VARSTVO NARODNIH SKUPNOSTI V DRŽAVAH ČLANICAH EVROPSKE UNIJE

V zadnjem desetletju se v evropskem prostoru na področju manjšin uveljavlja popolnoma nov koncept. Do leta 1990 so bile manjšine obravnavane kot nekakšen "moteči element", ki ga je treba odpraviti, da ne bi prišlo do novih konfliktov, sporov ali nemara celo vojn v Evropi, in iz tega koncepta je izhajala vsa dotedanja evropska politika. S padcem berlinskega zidu pa je ta tematika doživela preobrat (Brezigar, 2002, 44), ki temelji na različnosti kot temeljni človekovi pravici in ki se odraža tudi v spreminjajoči se politiki posameznih evropskih držav, ne le zahodnoevropskih, temveč tudi številnih držav srednje in vzhodne Evrope. V skladu s to novo idejo, ohraniti evropsko kulturo, pomeni ohraniti in ščititi različnost Evrope. Začetek poti do uveljavitve zakona je predstavljala 1981. leta odobrena resolucija listine o deželnih jezikih in kulturah ter listina o pravicah etničnih manjšin (idejo je sprožil italijanski socialist Gaetano Arfò), katere besedilo je precej poenostavljeno in zamejeno, vsebuje pa postavke, ki so aktualne

1 Projekt pod naslovom "Narodna in kulturna identiteta na območju slovensko-italijanskega kulturnega stika v procesih evropske integracije" se je izvajal med letoma 2001-2003 in ga je financiralo Ministrstvo za kulturo RS in Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.

še danes. V naslednjih letih je bilo sprejetih nekaj dokumentov s tega področja (ustanovitev Evropskega biroja za manj razširjene jezike – EBLUL; deklaracija o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim in etničnim, verskim in jezikovnim manjšinam, ki so jo odobrili Združeni narodi itd.) (Brezigar, 2000, 34–41), a manjšinska problematika je kljub določilom, ki jih Evropska unija predpisuje svojim članicam, prepuščena avtoriteti posamezne države članice. Evropski parlament (pogodba EU – nekakšna ustava Unije – sicer omenja regionalno različnost v posameznih državah članicah kot vrednoto, ki jo je treba spoštovati, a izrecno izključuje harmonizacijo zakonodaj držav članic na področju kulture, za razliko od drugih področij, npr. kmetijskega, ekonomskega, okoljevarstvenega ...) znotraj strukture Evropske unije nima prave zakonodajne oblasti – njegove pristojnosti so omejene le na nekatere sektorje, za večino drugih pa ostaja le posvetovalni organ. Znotraj EU ima dejansko oblast Svet ministrov, torej vrh predsednikov vlad držav članic (Slovenija in ES, 2002).

V okviru Sveta Evrope sta bila v začetku 90. let sprejeta doslej edina pravno obvezujoča multilateralna dokumenta za zaščito manjšin oziroma manjšinskih jezikov v Evropi, in sicer "Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin" in "Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih". Nobeden od teh dveh dokumentov ni neposredno izvršljiv, temveč morajo države podpisnice določila iz le-teh zagotoviti v svoji zakonodaji in s primernimi vladnimi politikami. Namen teh dveh dokumentov je predvsem preveriti, v kolikšni meri se odražata v ustavnih ureditvah držav članic Sveta Evrope.

OKVIRNA KONVENCIJA ZA ZAŠČITO NARODNIH MANJŠIN

Okvirna konvencija je bila sprejeta v začetku leta 1995, natančneje prvega februarja 1995, veljati pa je začela prvega februarja 1998. Do 9. 12. 2003 jo je podpisalo 42 držav, ratificiralo pa 35.² Slovenija je ob sprejemu v polno članstvo SE 14. maja 1993 podpisala

Evropsko konvencijo o človekovih pravicah z dodatnimi protokoli ter najavila tudi svoj pristop k Evropski listini.³

Gre za prvi pravno obvezujoči multilateralni instrument za zaščito narodnih manjšin, ki je po naravi univerzalen, kar vsekakor daje konvenciji velik pomen, po drugi strani pa vsebuje številne slabosti oziroma pomanjkljivosti. Velika pomanjkljivost je vsekakor odsotnost mednarodnega mehanizma, ki bi države članice lahko prisilil k izpolnjevanju določil konvencije. Konvencija namreč vzpostavlja le sistem nadzora, ki temelji na poročilu držav. Poročila ali pritožbe s strani posameznih pripadnikov manjšin pa v konvenciji niso predvideni, kar pomeni, da so države oziroma vlade, ki so zadolžene za izvajanje določil konvencije, dejansko tudi edini nadzornik in ocenjevalec svojega dela. Slednje je še bolj problematično zato, ker določbe Okvirne konvencije niso neposredno izvršljive, pač pa naj bi jih države izvrševale preko nacionalne zakonodaje in ustreznih vladnih politik. Po eni strani je to pozitivno, saj daje državam svobodo pri izvrševanju določil konvencije in jim dopušča prilagajanje konkretni situaciji na njihovem ozemlju. Po drugi strani pa to državam omogoča izogibanje obveznostim iz konvencije oziroma zavlačevanje pri njihovem izvajanju. Slabost je tudi v tem, da konvencija ne definira pojma narodne manjšine, četudi opredeljuje bistvene elemente identitete narodnih manjšin, kot so njihova "vera, jezik, tradicije in kulturna dediščina". Narodna manjšina naj bi bila tako skupina, ki se od večinskega prebivalstva razlikuje po katerem koli od omenjenih kriterijev⁴ (Klopčič, 1994/95).

Kljub samemu naslovu konvencije, ki govori o zaščiti narodnih manjšin, je za konvencijo značilen koncept individualne zaščite, ki ne zagotavlja kolektivnih pravic narodnim manjšinam kot skupnostim (Klopčič, 1994/95).

V prvem členu je zaščita manjšin opredeljena kot integralni del mednarodne zaščite človekovih pravic ter s tem postavljena v območje mednarodnega sodelovanja in ni več izključno notranja zadeva vsake posamezne

2 Okvirno konvencijo o varstvu narodnih manjšin so do dne 09. 12. 2003 podpisale naslednje države: Albanija, Armenija, Avstrija, Belgija, Bolgarija, Hrvaška, Ciper, Češka, Danska, Estonija, Finska, Gruzija, Nemčija, Grčija, Madžarska, Islandija, Irska, Italija, Latvija, Liechtenstein, Litva, Luksemburg, Malta, Moldavija, Nizozemska, Norveška, Poljska, Portugalska, Romunija, Rusija, San Marino, Slovaška, Slovenija, Španija, Švedska, Švica, Makedonija, Ukrajina, Anglija. Ratificiralo je ni le sedem držav, in sicer: Belgija, Gruzija, Grčija, Islandija, Latvija, Luksemburg in Nizozemska.

3 Ob sprejemanju Slovenije v SE poročevalec Komiteja za pravna vprašanja in človekove pravice Parlamentarne skupščine SE navaja, da sta obe manjšinski skupnosti v Sloveniji (madžarska in italijanska) precej privilegirani in povečini zadovoljni s svojim položajem, "način, kako Slovenija ščiti manjšinske pravice, je vzorec in vzgled za mnoge druge evropske države, tako vzhodne kot zahodne" (povzeto po Stergar, 2001; Hörschik, 1993).

4 Za potrebe te konvencije se izraz "narodna manjšina" nanaša na skupino oseb v državi, ki:

- a) živijo na teritoriju države in so njeni državljani;
- b) ohranjajo dolgoletne, trdne in trajne odnose z državo;
- c) imajo posebne etnične, kulturne, verske ali jezikovne značilnosti;
- d) so zadosti reprezentativni, čeprav po številu manjši od ostale populacije v državi ali v določeni regiji znotraj države;
- e) so motivirani za ohranjanje tega, kar predstavlja njihovo skupno identiteto, vključno z njihovo kulturo, tradicijami i, religijo ali jezikom.

države. Istočasno pa Konvencija zagotavlja vsakemu pripadniku manjšine, da se sam odloči, ali želi biti obravnavan kot pripadnik manjšine ali ne.

V nadaljevanju Okvirna konvencija nalaga državam podpisnicam na področju zaščite manjšin naslednje dolžnosti:

- enakost pred zakonom in varstvo pred kakršnokoli diskriminacijo;
- pogoje za ohranjanje in razvijanje svoje kulture in bistvenih elementov svoje identitete, kot so vera, jezik, tradicije in kulturna dediščina;
- svobodo zbiranja, združevanja, izražanja, mišljenja, prepričanja in vere;
- pravico do ustanavljanja verskih institucij, organizacij in združenj;
- pravico do sprejemanja in razširjanja informacij v svojem jeziku ter pravico do oblikovanja in uporabe lastnih medijev;
- pravico do svobodne uporabe svojega jezika v privatni in javni sferi, v odnosih z oblastmi (kjer je to mogoče) in pred sodišči;
- pravico do učenja maternega jezika in pravico do učenja v maternem jeziku;
- pravico do uporabe imen in priimkov v lastnem jeziku in topografske napise, kjer je to možno in primerno, v jeziku manjšine;
- pravico do ustanavljanja in upravljanja lastnih privatnih izobraževalnih ustanov (na stroške samih pripadnikov manjšin);
- možnost za sodelovanje v kulturnem, družbenem in gospodarskem življenju ter v javnih zadevah – posebej tistih, ki jih neposredno zadevajo;
- pravico, da vzpostavljajo in vzdržujejo svobodne in mirne odnose z osebami, ki živijo v drugih državah, še posebej s tistimi, s katerimi jih veže skupna etnična, kulturna, jezikovna ali verska dediščina;
- pravico do sodelovanja v nevladnih organizacijah na državni ali mednarodni ravni.

Države so dolžne tudi preprečevati prisilno asimilacijo in se vzdržati ukrepov, ki bi spremenili delež prebivalstva na območjih, kjer živijo pripadniki manjšin, in ki bi vodili v omejevanje pravic in svoboščin, ki izhajajo iz konvencije.

EVROPSKA LISTINA O REGIONALNIH ALI MANJŠINSKIH JEZIKIH

Evropska listina za regionalne ali manjšinske jezike (Evropska listina, 2000) dokončno vstopi v veljavo po ratifikaciji s strani najmanj petih držav-podpisnic; ta pogoj

je bil izpolnjen prvega marca 1998. Šele ob ratifikaciji države predložijo svoj izbor ukrepov v prid jezikovnim pravicam. Namen listine je zgolj zaščita manjšinskih in regionalnih jezikov kot ogroženega vidika evropske kulturne dediščine, ne pa zaščita jezikovnih manjšin. Kljub taki uradni razlagi Listine pa se jo v praksi vseeno večkrat obravnava oziroma razume (tudi) kot instrument za zaščito manjšin, na čemer verjetno temelji tudi del razlogov za to, da je doslej Listino podpisalo 30 držav, ratificiralo pa šele 17.⁵ Ne more se mimo dejstva, da zaščita manjšinskih jezikov dejansko predstavlja zaščito enega od (običajno najpomembnejših oziroma najizrazitejših) elementov manjšinske identitete.

Za razliko od Okvirne konvencije je Listina natančna pri definiranju objekta, ki so ga države podpisnice dolžne zaščititi. V prvem členu Listine je tako zapisana definicija regionalnih in manjšinskih jezikov, ki pravi, da so to tisti jeziki, ki

- a) jih tradicionalno uporabljajo na določenem ozemlju države državljeni te države, ki sestavljajo skupino, številčno manjšo od preostalega prebivalstva te države,
- b) se razlikujejo od uradnega jezika ali uradnih jezikov te države.

Treba je dodati, da so jeziki, na katere se nanaša Listina, večinoma "ozemeljski" jeziki, torej taki, ki se tradicionalno uporabljajo na določenem geografskem območju. "Jeziki brez ozemlja" so izključeni iz definicije regionalnih ali manjšinskih jezikov (Klopčič, 1994).

Precej zapletena zgradba listine dopušča, da so končne obveznosti, ki sledijo ratifikaciji Listine, za vsako državo nekoliko drugačne. Sestavljena je iz preambule, ki poudarja pomen kulturne različnosti in večjezičnosti kot bogastva Evrope, ki ga je treba ohranjati v okviru državne suverenosti in ozemeljske celovitosti držav, ter petih delov. Prvi del govori o splošnih določbah ter opredeljuje obvezne in izbirne dele Listine. Drugi del govori o splošnih ciljih in načelih, ki se nanašajo na vse regionalne in manjšinske jezike, ki se govorijo na ozemlju države. Določbe iz tega dela so obvezujoče za vse države podpisnice. Države so dolžne priznati obstoj regionalnih ali manjšinskih jezikov na svojem ozemlju in zagotoviti spoštovanje geografskih območij teh jezikov. Izpostavljeno je načelo nediskriminacije med različnimi jeziki, potreba držav po vzpodbujanju in zaščiti teh jezikov, zagotovitev možnosti za poučevanje in študij omenjenih jezikov za vse državljane. V tretjem delu so splošna načela iz drugega dela konkretizirana z natančnimi pravili oziroma ukrepi. Določbe iz tretjega dela predstavljajo paleto možnih obveznosti, med

5 Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih so do dne 9. 12. 2003 podpisale države: Armenija, Avstrija, Azerbajdžan, Hrvaška, Ciper, Češka, Danska, Finska, Francija, Nemčija, Madžarska, Islandija, Italija, Liechtenstein, Luksemburg, Malta, Moldavija, Nizozemska, Norveška, Poljska, Romunija, Rusija, Slovaška, Slovenija, Španija, Švedska, Švica, Makedonija, Ukrajina, Anglija. Ratificirala jo je malo več kot polovica držav, in sicer: Armenija, Avstrija, Hrvaška, Ciper, Danska, Finska, Nemčija, Madžarska, Liechtenstein, Nizozemska, Norveška, Slovaška, Slovenija, Španija, Švedska, Švica, Anglija.

katerimi države lahko izbirajo. Vsaka država pogodbenica sama določi jezike, za katere prevzema obveznosti iz Listine, sama pa izbere tudi to, katere določbe bo upoštevala pri zaščiti vsakega posameznega jezika na svojem ozemlju. Določeno je le, da mora vsaka država izbrati najmanj 35 določb iz tretjega dela, po tri iz 8. in 12. člena ter po eno iz 9., 10., 11. in 13. člena. Določbe iz tretjega dela se nanašajo na različna področja, kot so: izobraževanje, sodne oblasti, upravni organi in javne službe, mediji, kulturne dejavnosti in ustanove ter gospodarsko in družbeno življenje. Vsaka država se lahko kadarkoli pozneje odloči sprejeti dodatne obveznosti iz Listine ter svojo odločitev sporoči Generalnemu sekretarju. Četrti del se nanaša na uporabo Listine. Izvršne obveznosti, ki izhajajo iz Listine, nadzira posebej za to ustanovljen odbor strokovnjakov, ki pregleduje poročila, katera so mu pogodbenice dolžne predložiti ter pridobiva informacije od organov in združenj, ki so legalno ustanovljena v državi pogodbenici. Peti del obsega končne in prehodne določbe (Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin, 2002).

Listina, četudi dopušča državam precejšnjo svobodo pri izbiri njihovih obveznosti, določa precej bolj konkretne obveze za države pogodbenice kot Okvirna pogodba in postavlja temeljne standarde na področju zaščite regionalnih in manjšinskih jezikov ter zahteva njihovo spoštovanje in uveljavljanje.

VARSTVO NARODNIH SKUPNOSTI V REPUBLIKI SLOVENIJI

Področje manjšinskih pravic ni koncizno sestavljena zbirka dolžnosti in obveznosti države do narodnih manjšin, in vice versa zbirka pravic in dolžnosti manjšin do države, v kateri živijo (kakor v primeru italijanskega Zakona za zaščito manjšin). Zapisane so v posameznih členih Ustave RS, natančneje v 5. in posebno natančno v 64. členu ter v številnih zakonskih in podzakonskih aktih (Pavlovič, 2000, 77). Status narodnih manjšin je urejen tudi z mednarodnimi pogodbami, tako z večstranskimi kot z dvostranskimi (Pavlovič, 2000, 73). Slovenija je kot članica OZN (od 1992) med drugim sprejela številne mednarodne dokumente na področju človekovih pravic, ob sprejemu v Svet Evrope (1993) je pristopila k vsem dokumentom omenjene organizacije, sklenila je dvostranske pogodbe o varstvu manjšin, in sicer z Italijo in Madžarsko. Z Osimsko pogodbo je urejeno vzajemno varstvo manjšin - državi pogodbenici (Italija in Jugoslavija oziroma Slovenija) sta se zavezali, da ohranita v veljavi notranje ukrepe, ki izhajajo iz Posebnega statuta Memoranduma o soglasju iz leta 1945 o varstvu manjšin, ki je prenehal veljati (Pavlovič, 2000, 74-75).

Ustava Republike Slovenije, sprejeta po osamosvojitvi države leta 1991, vsebuje posebne določbe glede zaščite avtohtonih manjšin, Italijanov in Madžarov

(64. člen podrobno določa pravice teh dveh avtohtonih narodnih skupnosti). Poleg teh dveh manjšin omenja Ustava tudi varstvo "romske skupnosti". 65. člen slovenske ustave, ki se nanaša na njihov položaj, pa jim ne priznava enakih pravic kot jih zagotavlja Italijanom in Madžarom, temveč na kratko določa, da bo njihovo zaščito urejal zakon. Slovenija zaenkrat posebnega, temeljnega zakona še nima, temveč ta vprašanja urejajo področne zakonodaje (Narodne manjšine 5, 2002, 48).

Zaščita narodnih manjšin oziroma sklop posebnih manjšinskih pravic se ni oblikoval šele z nastankom samostojne države Slovenije, temveč je osnivanje formalnopravne varstva manjšin mogoče najti že kmalu po drugi svetovni vojni, celoten sistem pa je bil bolj ali manj celovito izdelan do sredine osemdesetih let. Gre torej za nadaljevanje politike, ki se je izoblikovala že v obdobju realsocializma in ki je zdaj zgolj prirejena razmeram političnega pluralizma (Flere, Klenovšek, 2000).

Sistem zaščite teh dveh avtohtonih manjšin temelji na ideji pozitivne diskriminacije zaradi njihovega varstva in ohranitve. Razen oblik zaščite, ki veljajo na državni ravni in se nanašajo na razmerja z državo, je zaščita omejena na področja, ki so narodnostno mešana ter tradicionalno, avtohtono poseljena z omenjenima skupinama (Flere, Klenovšek, 2000). Zagotovljene so jim normativne obče in specifične pravice, na državni in lokalnih ravneh, ki se nanašajo na vprašanja javne rabe jezika in dvojezičnosti, kulturne dejavnosti, izobraževanja, političnega zastopstva in organiziranja ter druge (Sedmak, 2005).

Sklop posebnih pravic narodnih skupnosti se lahko razdeli na tri podsklope:

- a) *podsklop temeljnih pravic*: med te se predvsem uvršča pravica do obstoja, pravica do priznanja, pravica do pripadnosti manjšinski narodni skupini in na podlagi tega pravica do posebnega varstva;
- b) *podsklop kompenzacijskih pravic*: med omenjene pravice sodijo raba jezika manjšin, pravica do izobraževanja, pravica do informiranja, pravica do lastnega kulturnega razvoja, pravica do svobodnih stikov, pravica do ekonomskega razvoja, pravica do uporabe narodnostnih simbolov;
- c) *podsklop pravic, ki se nanašajo na soodločanje pripadnikov narodnih manjšin*: pod to poglavje spada vrsta politične dejavnosti tako pri vprašanjih, ki zadevajo uresničevanje posebnih pravic manjšin, kot v zadevah, ki izhajajo iz splošnega političnega diskurza; ta politična dejavnost se torej izvaja tako na lokalni kot tudi na državni ravni. V tem podsklopu velja posebej omeniti pravico do organiziranja v obliki samoupravne skupnosti in pravico do zastopanosti v predstavniških organih lokalne samouprave in v državnem zboru (Komac, 1999, 37).

Na splošno je v slovenski zakonodaji težko najti pravne praznine glede varstva narodnih skupnosti. Ena

najpomembnejših lastnosti t.i. slovenskega modela varovanja pravic narodnih skupnosti je uresničevanje načela pozitivne diskriminacije, ki uvršča Slovenijo v majhno skupino držav, katerih zakonodaja dosega in ne redko presega mednarodne standarde tako na univerzalni kot na regionalni ravni. Slovenija, poleg individualnih pravic, zagotavlja narodnim manjšinam na svojem ozemlju tudi kolektivne pravice.

VARSTVO NARODNIH SKUPNOSTI V REPUBLIKI ITALIJI – ZAKON ZA ZAŠČITO SLOVENSKE MANJŠINE V ITALIJI

Italijanski senat je 15. februarja 2001 dokončno odobril zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji. Zakon se glasi: Zakonska določila za zaščito slovenske manjšine v deželi Furlaniji – Julijski krajini s številko 38 in datumom 23. februar 2001 v Uradnem listu (Gazzetta Ufficiale No. 56) italijanske republike pa je bil objavljen dne 8. 3. 2001.

Zakon je sestavljen iz 29 členov in je odraz mnogih in dolgotrajnih pogajanj ter kompromisov. Prvi koncept je izdelala vlada oziroma takratna vladajoča krščansko-demokratska stranka že kmalu po podpisu Osimskega sporazuma. To je bil koncept postopnega reševanja manjšinske problematike, s sektorialnimi zakoni in izločitvijo videmske pokrajine iz zaščitnih določil. Iz te osnove je izhajala vrsta zakonskih osnutkov.

Vse do sredine devetdesetih let, ko je zmaga levo-sredinske koalicije Oljka na volitvah spomladi leta 1996 bistveno izboljšala odnos do manjšinske problematike, so v vsaki zakonodajni dobi znova vložili osnutek zakona za globalno zaščito slovenske manjšine v Italiji. Treba je poudariti, da ne gre le za vprašanje slovenske manjšine, ampak se je italijanska vlada leta 1996 prvič resno lotila vprašanja jezikovnih manjšin nasploh, saj je bil do tedaj 6. člen ustave, ki odreja, da "Republika s posebnimi določili ščiti jezikovne manjšine" v italijanski zakonodaji neizpolnjena obveza skoraj celih petdeset let, z izjemo Južne Tirolske, Doline Aoste in deloma Slovencev na Tržaškem in Goriškem. Nova politika⁶ je uvedla precejšnje število administrativnih ukrepov: predvsem je treba poudariti tri zakone, ki v notranjem pravu rešujejo vprašanja manjšin, in sicer zakon o zaščiti

zgodovinskih jezikovnih manjšin, znan kot zakon št. 482,⁷ ustavni zakon o Ladincih na Tridentinskem in Zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji ter dva mednarodna akta – ratifikacijo Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin in podpis Evropske listine za regionalne ali manjšinske jezike. Kot je videti, gre za širšo politiko uveljavljanja pravic jezikovnih manjšin in ne za osamljeno dejanje za zaščito Slovencev v Italiji.

Zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji je zelo specifičen in marsikje sega v podrobnosti: zelo podrobno obravnava področje šolstva, vključno z glasbeno vzgojo, vračanje nepremičnin, institucije in dejavnosti slovenske manjšine, zaščito zgodovinske in umetniške dediščine, rabo jezika v odnosu z oblastmi ter številne druge sfere. Obravnava torej glavino vprašanj, ki zadevajo razne dejavnosti Slovencev v Italiji, od katerih so posamezna zadovoljivo rešena, druga nekoliko manj (Brezigar, 1999, 305–311).

Eno izmed najbolj spornih področij in hkrati največjih pasti zakona je sestava paritetnega odbora, telesa, kateremu je odrejen nadzor nad izvajanjem zakona. Glede na kompleksnost postopka za oblikovanje namreč ni rečeno, da bo "pariteta", iz določila, da mora odbor sestavljati polovica Slovencev in polovica Italijanov, dejansko zagotovila manjšini polovico članov odbora. Slovence imenujejo različna telesa: tri izvolijo slovenski izvoljeni predstavniki v Deželi, v pokrajinah in v občinah, dva izvoli deželni parlament Furlanije – Julijske krajine, štiri imenuje deželna vlada na predlog najbolj reprezentativnih organizacij manjšine, zadnjega pa imenuje vlada. Na osnovi tega ni nobenega jamstva, da bo ta deseterica res zagotavljala želje in potrebe glavnine manjšine, ampak se med njimi prav lahko znajde kdo, ki bo bližje stališčem večinskega naroda.

Druga izjemno velika nevarnost je nedorečenost glede zaščitnega ozemlja, kar potrjujejo tudi zadnji zapleti glede izključitve Gorice in Trsta iz naselitvenih območij slovenske narodne skupnosti v Italiji in posledične izključitve iz območij, kjer določbe t.i. zakona 38 veljajo. Za to obstaja kompleksen postopek, ki pušča veliko možnosti za različne interpretacije, in pa zelo dolgi roki implementacije zakona (18 mesecev po ustanovitvi paritetnega odbora). Do tega določila je prišlo, ker v parlamentu nikakor ni bilo mogoče izdelati seznama

6 Uvedel jo je Romano Prodi s svojo vlado, nadaljevali pa sta jo vladi, ki sta ju vodila Massimo D'Alema in Giuliano Amato.

7 Italijanski parlament je 25. novembra 1999 odobril zakon o zaščiti jezikovnih manjšin, ki nosi naziv "Določila o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin". V Uradnem listu Republike Italije je bil objavljen 20. decembra 1999 pod številko 482. Veljati je začel 15 dni po objavi, torej 5. 1. 2000. Zakon je bolj poznan kot Okvirni zakon za zaščito jezikovnih manjšin, kajti pod tem naslovom se pojavlja v gradivu italijanskega parlamenta vse od začetka osemdesetih let, ko se je začel parlamentarni postopek za odobritev tega besedila. Pred osemdesetimi leti prejšnjega stoletja se je vprašanje jezikovnih manjšin omejevalo na manjšine ob meji, torej na Nemce, Slovence in Hrvate, ostali manjšinski jeziki znotraj meja države pa so veljali za nekakšen folklorni element. Sprejeti zakon obravnava tri sklope tem, in sicer vprašanje priznanja manjšin in določitev ozemlja – to vprašanje je pomembno predvsem zaradi načela priznane manjšine, ki ga je v pravni besednjak vneslo ustavno sodišče z razsodbo št. 28 z dne 11. 2. 1982, t.i. postopek proti Samu Pahorju, z definicijo "priznane manjšine"; drugi sklop problemov zadeva šolstvo; tretji sklop pa Bojan Brezigar (Brezigar, 1999, 305–311) združi pod skupno ime devolucija in rešuje nešteto različnih manjšinskih vprašanj v Italiji in izhaja iz dejstva, da je manjšinska stvarnost v Italiji zelo raznolika.

občin, v katerih živi slovenska narodna skupnost v Italiji, kar bi bilo najbolj logično in enostavno, saj na to večina takratne vlade in sploh opozicije ni pristala.

Na splošno bi lahko rekli, da italijanska zakonodaja sicer obravnava vsa poglavitna manjšinska vprašanja, a nič več od tega. Pomembna razlika, ki bi jo izpostavila v primerjavi s "slovenskim modelom" varovanja pravic narodnih skupnosti, je zgolj zagotavljanje individualnih pravic pripadnikov narodnih manjšin v Italiji, medtem ko zagotavlja Slovenija narodnim manjšinam na svojem ozemlju tudi kolektivne pravice (kot so zastopanstvo v državnem zboru in uradnost njihovih jezikov).

ŠTUDIJA PRIMERA

V drugem delu članka bodo prikazani izsledki raziskave, ki je bila izvedena v sklopu predhodno omenjenega projekta, v okviru katerega je na Tržaškem avtorica izvedla intervjuje z namenom, da ugotovi stanje slovenske narodne skupnosti v Italiji oziroma natančneje na Tržaškem. V nadaljevanju je avtorica samostojno aplicirala dodatni del intervjujev v slovenski Istri in na ta način pridobila informacije tudi o stanju in pričakovanjih prebivalstva na slovenski strani ter tako zaokrožila sliko tega območja pred vstopom Slovenije v EU. Posebnost njene raziskave je v tem, da ni spraševala za mnenje naključnih oseb. Njeni informanti so bili vidnejši nosilci slovenske (in deloma italijanske) kulture oziroma družbeno-kulturnega življenja tega obmejnega območja, ki so relativno dobro seznanjeni z dogajanjem na tem področju in kot taki seveda lahko nudijo najbolj relevantne podatke.

Izvedenih je bilo trideset intervjujev z nosilci slovenske kulture na Tržaškem in štirinajst intervjujev z akterji na področju kulture v slovenski Istri. Uporabljena sta bila dva izvorno sestavljena vprašalnika, eden za informante s tržaškega območja, drugi za informante iz slovenske Istre. Vprašalnika zajemata dva sklopa vprašanj, in sicer vprašanja o trenutnem stanju in pa vprašanja o perspektivah, ki jih informanti vidijo v prihodnosti oziroma natančneje po vstopu Slovenije v Evropsko unijo. Prvi vprašalnik, s pomočjo katerega so bili izvedeni intervjuji na Tržaškem, je daljši in zajema trideset vprašanj, drugi vprašalnik, ki je bil uporabljen na območju slovenske Istre, pa obsega triindvajset vprašanj. Vprašanja se nanašajo na različna področja. Za namene mojega članka so zanimiva le posamezna vprašanja ter odgovori, ki se neposredno nanašajo na samo problematiko varstva narodnih skupnosti ter občutenja (manjšinske) pripadnosti in pričakovanj ob vstopu v Evropsko unijo. Tako so bila izbrana vprašanja o izvajanju manjšinskega zakona, tako slovenskega kot italijanskega, o spremembah na področju varstva narodnih skupnosti in o spremembah v zvezi s samimi narodnimi skupnostmi, ki jih pričakujejo nosilci obeh kultur na Tržaškem in na območju slovenske Istre po vstopu Slovenije v EU.

Sprva je avtorica informante, prebivalce ob (bivši)

slovensko-italijanski meji oziroma natančneje v slovenski Istri in na Tržaškem, povprašala, kako ocenjujejo izvajanje manjšinskega zaščitnega zakona.

Na Tržaškem je mnenje informantov enotno: manjšinski zaščitni zakon se slabo izvaja oz. se sploh ne izvaja, saj ni prinesel nobenih izboljšav. Italija ne upošteva pravic slovenske narodne skupnosti.

Pripadnikom slovenske narodne skupnosti na Tržaškem se že sam zaščitni zakon ne zdi v redu; v primerjavi s prejšnjimi veljavnimi področnimi dokumenti – mednarodnim pravnim sporazumom, Osimsko pogodbo in posebnim statutom iz leta 1945 – določa manjšini veliko manj pravic. Toda zamejci so dolgo čakali na zakon, zato so ga, kakršnegakoli že, z velikimi upi in pričakovanjem sprejeli. Italija pa ostaja slovenski manjšini nenaklonjena, posebno še na tržaškem območju, kjer je slovenščina povsem odsotna, tako v pisni obliki kot ustni. Informanti pogrešajo dvojezične napise, dokumente, uradne obrazce. Prizadeti so, ker se v italijanskih šolah ni mogoče učiti, niti v obliki fakultativnega predmeta.

"Izvajanje manjšinskega zaščitnega zakona je odlično, ker je bil napravljen tak, kot je, zato da Slovenci ne bodo nič dobili. Jaz sem ga ves čas, ko so ga delali, kritiziral in sem protestiral."

(Sergij Pahor, predsednik Sveta slovenskih organizacij)

V slovenski Istri so informanti najprej podali mnenje o slovenskem manjšinskem zaščitnem zakonu.

Informanti so večidel mnenja, da je zakon dober že zato, ker je bil sprejet, ne glede na to, kakšen dejansko je. Menijo, da je rezultat političnih kompromisov, ne sme se pa prezreti velikega dosežka, ki ga je prinesel: prvič so bili priznani Slovenci v Videmski pokrajini. Sicer pa menijo, da zakon sam po sebi ni slab, je pa zelo odprt, zato je njegova realizacija vedno odvisna od politične volje nosilcev in to je razvidno tudi zdaj, ko se pojavljajo polemike glede določitve občin, kjer se bo sam zakon izvajal.

"Nudi neko splošno, sem pa tja tudi zelo konkretno, ... nekakšne vrste zaščito. Vendarle, kot vidiva, je vprašanje manj, kaj zakon da, ampak je odvisno od politične volje, ki ga potem implementira. To se pravi, da je problem v uresničevanju. Zakon je prevotljen, je neko okostje, ki pa sicer ob dobri politični volji ne ovira; očitno pa v zamejstvu zaradi odnosa političnih in drugih sil teče zelo počasi, če sploh teče."

(Tomaž Bizajl, upokojeni novinar in urednik)

Informanti se strinjajo, da sprejeti zakon ni prinesel nikakršnih sprememb dejanskega stanja manjšine.

"Jaz ne občutim nobene razlike, od kar je bil sprejet, pa veliko sodelujem s Tržačani."

(Nada Kozina, kulturnica)

Zanimiv je pogled ene izmed informantk, ki se ji zdi zakon izredno slab in kot tak predstavlja pravi poraz za Slovenijo. To pa predvsem zato, ker je tak, kot je bil izglasovan, izraz politične nemoči naše države.

"Katastrofa pa je zato, ker je to v bistvu prvič izraz nemoči Slovenije na mednarodnem prizorišču (...). S tem se je nekako problem manjšine odpisal, v resnici pa Slovenija ni bila dovolj močna oziroma je to del tistega prerefleksa, da preprosto nismo znali zahtevati; Slovenija kot država ni znala zahtevati. (...) Skratka, ni vse izgubljeno, ampak ta zakon je bil po mojem velik poraz za Slovenijo."

(Vida Gorjup Posinkovič, urednica)

Nato je avtorica informante še povprašala o manjšinskem zaščitnem zakonu, ki velja v Republiki Sloveniji.

Manjšinski zaščitni zakon, ki velja za avtohtone manjšine znotraj meja Republike Slovenije, oziroma člani v ustavi ter posamezni občinski statuti predstavljajo po mnenju informantov najvišjo možno formalno-pravno zaščito.

"Primerjava ustavnih, zakonskih in drugih zaščitnih predpisov v Republiki Sloveniji z mednarodnopravnimi listinami kaže, da slovenska zakonodaja kot tudi ostale praktične oblike manjšinske zaščite presegajo norme, ki jih določajo mednarodne listine.

Republika Slovenija zagotavlja manjšinam dvojno volilno pravico, zajamčeno zastopstvo v predstavniških organih na lokalni in državni ravni, pravico veta pri sprejemanju zakonov in drugih predpisov ter splošnih aktov v zadevah, ki se tičejo manjšinskih interesov, česar mednarodne listine niti ne omenjajo.

Slovenija je na podlagi svojih nadevropskih zaščitnih standardov postavila dokaj vzorno zaščitno prakso, ki je prejela priznanja tudi s strani mednarodnih opazovalcev.

Velja posebej opozoriti na spodbudne rezultate, ki so bili doseženi na področju vzgoje in izobraževanja, kjer se otroci, tudi večinskega naroda, na narodnostno mešanem območju že od predšolskih ustanov naprej obvezno učijo obeh jezikov, to je slovenščine in italijanščine. Tako rastejo generacije, ki se lahko sporazumevajo brez posrednikov, kar je verjetno eden redkih primerov v Evropi, in o čemer onstran naših meja lahko le sanjajo."

(Milan Gregorič, kulturnik)

Informanti se strinjajo, da je slovenski zakon vsebinsko dober, celo odličen, glede realizacije pa se mnenja razhajajo.

Del informantov meni, da je tudi samo izvajanje zakona dobro.

"Jaz mislim, da je italijanska manjšina v Sloveniji zelo dobro zaščiten in da se to tudi pozna. Tudi v praksi. (...) Mislim, da živijo dobro, da nihče zaradi tega ne trpi, ker je pripadnik manjšine, niti gospodarsko niti finančno niti karierno, ... se lahko uveljavlja in lahko neomejeno uporablja svoj jezik in kulturo. (...) jaz ne vidim, da bi se jim godila kakršnakoli krivica, da ne bi mogli polno živeti, ker bi bili Italijani, to niti približno ne, celo ne vem, če je kje v Evropi še tako urejeno za manjšine kot pri nas."

(Boris Šuligoj, novinar Dela)

Del informantov je mnenja, da je izvajanje slabo ali pa vsaj pomanjkljivo.

"Mi imamo že v ustavi opredeljeno, potem pa je veliko posebnih zakonov in občinskih statuten. To je nek sistem delovanja, ki ima velike prednosti, ker v bistvu že zasidra neke nedotakljive pravice, hkrati pa deluje manj sistematično kot celovit zakon in potem je treba paziti pri vsakem zakonu, da bo uresničen, da bo upoštevan in to jemlje veliko energije, manjšina pa je že tako zdesetkana, tako brez energije, tako nemočna, da težko teži k realiziranju teh aktov. Konkretna realizacija je pomanjkljiva. Zakonodaja je dobra, je pa pomanjkljiva realizacija, ker je odvisna tudi od politične volje oziroma od korektnosti odzivanja oblasti. (...)"

(Franco Juri, kulturni delavec)

Eden izmed informantov ugotavlja, da dobremu ali slabemu zakonu navkljub nič ne pomaga, saj se italijansko manjšino v Sloveniji doživlja kot moteči element. Nobene zavesti ni o tem, da je italijanska narodna skupnost sestavni del ureditve te države, del kulturne dediščine obalnega območja.

"Tako kot gredo stvari nam bo prej ali slej vendarle jasno, da nismo sestavni del te države. To nam je dano vedeti zmeraj bolj in zmeraj bolj, dokler ne bomo razumeli. Tistih par, kar nas je še ostalo."

(Roberto Battelli, predstavnik italijanske narodne skupnosti, poslanec v DZ)

Zanimivo se mi zdi mnenje nekaterih informantov, ki pravijo, da je zakon sicer zelo dober, samo izvajanje malo manj, ampak za to ne krivijo le države, temveč tudi prizadeto skupino, torej samo italijansko manjšino, ki delno zaradi maloštevilčnosti, delno zaradi splošnega vzdušja, ki naj italijanske kulture na tem območju ne bi občutilo kot dela avtohtone kulture, ne zna zahtevati izvajanja svojih pravic.

"Jaz mislim, da so tu stvari res zgledno urejene oziroma da ni kaj dodati. Kar se tiče uradnih institucij, mislim da se izvaja, da pa v zavesti prebivalstva, v prisotnosti italijanske manjšine, tu pa se nekoliko slabša ta zavest, (...) Gre morda tudi deloma za normalno posledico, da je ta manjšina tako malo številčna in bi se morala sama maksimalno angažirati in tudi ozaveščanje prebivalstva, o katerem sem prej govorila, o tej kompleksnosti prostora, o tem, da je pač italijanska kultura del tega prostora. (...) Ne čutijo pa te italijanske kulture kot del posebne identitete. In to se potem čuti v odnosu do jezika,..."

(Vesna Mikolič, raziskovalka na Znanstveno-raziskovalnem središču Univerze na Primorskem)

V nadaljevanju je avtorico zanimalo, kakšne spremembe na področju zaščite slovenske manjšine pričakujejo nosilci slovenske kulture na tržaškem območju po vstopu Slovenije v EU.

Dosedanje neupoštevanje manjšinskega zaščitnega zakona je povzročilo precejšnje nezaupanje v spremembe, tudi po vstopu Slovenije v EU, tako da infor-

manti večidel menijo, da če bi vključenost v EU pomenila izboljšave na področju zaščite manjšin, bi se to že kazalo, saj je Italija že članica EU oziroma je celo ustanovna članica le-te.

"Evropski standardi ne pomenijo nič. So tako ohlapni. Če si ne pomagamo sami in če nimamo neke zakonodaje na državni ravni, se bo EU požvižgala na naše probleme. Vsaj do danes je bilo tako, in dvomim, da se bo v bodoče kaj spremenilo."

(Marij Maver, član Sveta slovenskih organizacij, urednik)

Da bi Slovenija lahko vplivala na Italijo in na njeno spoštovanje pravic slovenske manjšine, nekateri informanti nimajo veliko upanja:

"Menite, da bo ob vstopu v EU lahko Slovenija prisilila Italijo k spoštovanju zakona o zaščiti slovenske manjšine? Retorično vprašanje?"

(Pavle Merku, tržaški lingvist in komponist)

Le če se bo Slovenija, ne glede na svojo maloštevilčnost, znala uveljaviti v okviru EU, menijo, bo morda lahko prispevala k izboljšanju manjšinske problematike.

Avtorico je še zanimalo, kakšne spremembe pričakujejo na področju zaščite slovenske/italijanske manjšine po vstopu Slovenije v EU prebivalci slovenske Istre.

Del informantov meni, da ni pričakovati posebnih sprememb, pri čemer bi morali poskrbeti, da se stanje ne bi poslabšalo. Kar se formalno-pravne plati tiče, sta tako na slovenski kot na italijanski strani zakona sprejeta, torej bistvenih sprememb ni pričakovati. Kar se izvajanja zakona tiče pa so, kot že omenjeno, mnenja deljena.

"Na slovenski strani sem prepričana, da kaj več ni treba početi, kar se tiče zakona. Na italijanski strani, pa glede na to, da je bil sedaj ta zaščitni zakon dosežen, kaj več ni za pričakovati."

(Vesna Mikolič, raziskovalka na Znanstveno-raziskovalnem središču Univerze na Primorskem)

Del informantov si vendarle obeta izboljšave položaja, saj bo Slovenija postala del Evrope, kjer je področje zaščite manjšine dobro urejeno.

"Človek pričakuje, da bo potem vendarle ta odnos, ker naj bi bil evropski, da ta zakon o zaščiti Slovencev ne bo samo mrtvo rojeno dete, ampak da bo dobil svojo implementacijsko moč, da se bo lažje uveljavljal."

(Tomaž Bizajl, upokojeni novinar in urednik)

Iz povedanega je razvidno, da še eden izmed informantov izpostavi mnenje o odvisnosti položaja (zaščite) manjšine, in sicer ne le od zakonov in spoštovanja le-teh, ampak tudi od same manjšine in njene življenjske moči, ki pa po vstopu Slovenije v Evropsko unijo ne bo več imela tega statusa.

V nadaljevanju se je avtorica pozanimala, kakšne spremembe v zvezi s samo manjšino pričakujejo prebivalci tržaške pokrajine ob vstopu Slovenije v EU.

Ob vstopu Slovenije v EU imajo informanti mešane občutke. Njihova mnenja so deljena med optimističnimi napovedmi o izboljšanju manjšinske situacije, med pesi-

mističnimi napovedmi o nespremenljivosti stanja ali celo o poslabšanju in med razmišljanji, da je prihodnost odvisna le od njih samih. Na eni strani so torej mnenja, da se bo z ukinitvijo mej povečal pretok ljudi, sredstev in idej, kar pomeni, da bo na italijansko stran prišlo več Slovencev, ki bodo imeli pozitiven učinek na ohranjanje slovenske manjšine, na drugi strani bojazen, da sprememb ne bo, le asimilacija se bo še stopnjevala.

"Imeli bomo občutek pripadnosti istemu prostoru. Mislim, da bo prispevalo k naši samozavesti tudi dejstvo, da bomo zadaj čutili nek velik kraj obljuden z istородnimi ljudmi. (...) Več bo možnosti za zaposlovanje tako naših ljudi v slovenskem delu kakor Slovencev pri nas. Olajšani bodo prehodi in pretoki, kar je zelo pomembno. (...) Najbrž bo veliko več sodelovanja na institucionalni ravni in pri politikah, ker bo potrebno marsikaj, npr. zakonodajo, še uskladiti. Že sedaj sodelujeta npr. (...) Ta fizična meja, ki bo padla, bo gotovo za seboj potegnila še druge pregrade in v nekaj letih bo vzdušje na tem koncu mnogo bolj prijetno."

(Boris Pangerc, župan občine Dolina (San Dorligo della Valle))

Sl. 1: Formalno pravna zaščita narodnih skupnosti je tako znotraj posameznih držav kot tudi v okviru Evropske unije zelo zapleteno in sporno področje (foto: A. Obid).

Fig. 1: The formal-legal protection of national communities is a highly complex and controversial issue within individual states as well as within the EU (photo: A. Obid).

"Mislim, da je iluzorno misliti, da bodo vsi problemi rešeni. Še zmeraj bomo pod Italijo in italijanska zakonodaja bo za nas merodajna. (...) Menim, da bomo zmeraj imeli težave z zaščitnim zakonom ali ko bo potrebno izposlovati denar. Te težave bodo ostale. Ne vidim, da se bo to rešilo."

(Aleksij Kalc, raziskovalec na UP ZRS, zamejec)

Na tretji strani pa je še upanje, da bi se s pravo mero udejstvovanja in pravičnega organiziranja ob vstopu Slovenije v EU stanje lahko izboljšalo.

"To je odvisno od nas. Če si bomo znali urediti zadeve, bomo dejansko zaživel. Če pa se ne bomo znali organizirati, potem bomo odrezani stran. Slovenija bo vstopila v EU in bo šla pač po svoji poti."

(Bogomila Kravos, prevajalka)

Avtorico so zanimali tudi spremembe v zvezi z manjšino (italijansko in slovensko) in spremembe na drugih področjih, ki si jih ob vstopu Slovenije v EU obetajo prebivalci slovenske Istre.

Mnenja so ponovno zelo različna: od pozitivnih do skrajno negativnih.

Nekateri informanti pričakujejo pozitivne spremembe, povezane z zakoni, ki veljajo v Evropski uniji, kjer se namenja posebna pozornost ravno malim narodom, med katere spada tudi slovenski, pa tudi manjšinam.

Drugi informanti pričakujejo ali pa vsaj upajo, da meja ne bo več tako izrazita in tako boleča kot je bila do sedaj, saj bodo končno prvič oboji v enakem položaju, v isti državni tvorbi – Evropski Uniji.

"Vedno smo bili eden proti drugemu. Zdaj pa bomo tako prepleteni, da bomo vsi v svoji-isti državi, tako da se ne bomo mogli več izgovarjati, da smo na oni drugi strani. Kot prvo bomo izenačeni, kot drugo bomo pa vsi v Evropi, tako Italijan na tej strani, kot Slovenec na oni. Zamejec ne bo več na oni strani, izven naroda, ampak bo malo bolj na robu naroda, kar je pa že tako in tako navajen."

(Boris Šuligoj, novinar Dela)

Nekateri informanti so skeptični in nihajo med pozitivnimi in negativnimi posledicami vstopa v Evropsko unijo.

"Jaz mislim, da dolgoročno so pozitivne plati. Jaz sem velik zagovornik odpiranja meja in integracije Evrope, ampak bo tudi neko splošno čiščenje. (...) Mislim, da tudi s prihodom novih držav v Evropsko Unijo, iz bivšega vzhodnega bloka, kjer manjšinska problematika ni rešena, kjer obstajajo veliki problemi, recimo Baltske republike in tako dalje. To lahko sproži celo neko znižanje kriterijev. Ker bo standardiziran kriterij za celo Evropo, bodo ti lahko celo negativno vplivali na kriterije pri nas, ki so bili, vsaj s formalnega vidika, visoki, ker so bili podedovani iz časov Jugoslavije. (...) Od zdaj naprej se bomo soočali z Evropo, ki bo sicer izboljšala odnos do manjšin v celi Evropi, ampak nikoli toliko, kot je bilo že zagotovljeno tukaj. (...)"

(Franco Juri, kulturni delavec)

"Zdi se, da bo padec meje res sprostil neko svobodo v gibanjih, v takih in drugačnih interakcijah. Na drugi strani pa bo prinesel tudi nekaj drugega: večjo razpršenost manjšine, še večjo razpršenost, večjo disperzijo. In vemo, da skupina, ki ne deluje skupaj, ki je razpršena na individuume, na posameznike in podobno, lahko postopno tudi oslabi izžarevanje manjšine navzven in njeno prepoznavnost v prostoru."

(Tomaž Bizajl, upokojeni novinar in urednik)

Nekateri pa so prepričani, da po vstopu Slovenije v Evropsko unijo ne bo nikakršne spremembe v zvezi z manjšinami. Še dalje se bodo morale boriti za lastno prepoznavnost, kot so se morale doslej.

"Manjšine se bodo morale dalje boriti, kakor so se morale do danes. Ne bo neke spremembe. Ne smemo idealizirati, moramo biti pripravljeni nadaljevati to borbo."

(Jože Pohlen, akademski slikar)

Zanimivo je, da mnenja informantov niso skrajno negativna, z izjemo enega, ki se mu zdi, da manjšine sploh ne bodo dočakale blažilnega občutka, ki naj bi ga prinesla vključitev Slovenije v Evropsko unijo, saj bodo prej izumrle, se asimilirale.

"Bojim se, da ne bomo prišli na zmenek, ne bomo preživeli do zmenka, do trenutka, ko bo učinek Evropske unije blažilen glede priznavanja različnosti. Bojim se, da nas takrat ne bo več. Ker to traja, tako objektivno gledano, enih 40 do 60 let, če gledamo drugod po svetu, kako so šle stvari. To so obdobja, ki lahko kaj pomenijo v nekem konceptualno-mentalitetnem smislu, če naj se tako izrazim."

(Roberto Battelli, predstavnik italijanske narodne skupnosti, poslanec v DZ)

Avtorica zaključuje z napotki, ki jih ena izmed informantk poda Slovencem pred vstopom v Evropsko unijo:

"Kakšni moramo biti? Moramo biti fleksibilni, brihtni, okretni, duhoviti, odprti,... Lahko bi nam šlo, ampak če bomo imeli take dinozavre, potem ne bo nič."

(Irena Urbič, Primorske novice, stiki z javnostjo)

ZAKLJUČEK

Uveljavljanje posebnih manjšinskih pravic in zakonov je za mnoge države problematično in je še vedno na ravni politično zavezujočih deklaracij, ki pa se v praksi pogosto ne izvajajo oziroma se izvajajo nezadovoljivo.

Vprašanje o zaščiti manjšin je stalnica v formiranju Evropske unije. Leta 1932 so na (že) osmem Kongresu evropskih manjšin postavili zahtevo po generalizaciji manjšinskega prava in v resoluciji sprejeli celoten kodeks manjšinskega prava, v katerem so se zavzeli za zaščito manjšin in za načelo kulturne avtonomije. Po vrsti aktov, sprejetih v relativno dolgi evropski manjšinski zgodovini, sta bila v okviru Sveta Evrope v 90. letih sprejeta dva pomembna dokumenta, Okvirna kon-

vencija za zaščito narodnih manjšin in Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih, ki državam podpisnicam ponujata celo paleto možnih ukrepov, med katerimi lahko le-te izbirajo pri zaščiti svojih narodnih manjšin. Omenjena dokumenta sta pomembna, a vendarle pomanjkljiva: nimata neposredne izvršilne moči, tako da gre zgolj za "predloge", kako bi bilo dobro, da bi se države organizirale, da bi lahko zagotovile ustrezne bonitete pripadnikom narodnih skupnosti pri ohranjanju svojih "manjšinskih identitet".

Nekatere izmed ustav presegajo določbe Okvirne konvencije na posameznih področjih. Tako na primer Slovenija zagotavlja posebne ustavne pravice narodnim ali etničnim manjšinam (tudi) kot skupnostim in ne le posameznim pripadnikom manjšin; pripadnikom manjšin z ustavo zagotavlja predstavništvo v nacionalnih ali lokalnih predstavniških telesih, pravico do uporabe svojih narodnih simbolov, zagotavlja posebne pravice ne glede na število pripadnikov in se izrecno obvezuje, da bo gmotno (in moralno) podpirala uveljavljanje teh pravic. Slovenija ima formalno pravno zgledno urejeno manjšinsko problematiko, ki ima dolgo zgodovino – zapuščino bivše SFRJ, težava je morda le v razdrobljenosti dokumentov oziroma v pomanjkanju enotnega dokumenta ali zakona, ki bi združeval vsa določila; pa vendar se narodne skupnosti v slovenski državi pritožujejo, da izvajanje zaščite ni tako popolno, kot bi glede na visoko stopnjo zakonske zaščite lahko bilo.

Italija v svoji ustavi nima zapisanih vseh pravic, ki izhajajo iz Okvirne konvencije o zaščiti narodnih manjšin. Večina držav vsaj določene pravice iz Okvirne konvencije zagotavlja kot pravice vseh ljudi in ne izrecno kot posebne pravice narodnih ali etničnih manjšin. Tako tudi Italija. Največ evropskih držav manjšinam v ustavah zagotavlja pravice do ohranjanja (in razvijanja) svoje kulture in jezika, kar je razvidno tudi iz našega primera italijanskega zaščitnega zakona, ki velja za narodne skupnosti na njenem ozemlju. Italija se v 6. členu svoje ustave obvezuje, da bo ščitila svoje jezikovne manjšine. Vsem ljudem so zagotovljene enakost pred zakonom in prepoved diskriminacije, svoboda zbiranja in združevanja, svoboda izražanja, mišljenja in prepričanja ter svoboda veroizpovedi. Pripadnikom manjšin je zagotovljena možnost sodelovanja v kulturnem, družbenem in ekonomskem življenju ter pri javnih zadevah.

Italijanski zaščitni zakon za narodne skupnosti ima zelo dolgo predzgodovino, obdobje, v katerem so se vrstili predlogi in osnutki zakona, ki pa je bil vedno znova zavrnjen. Znano je, da je konec leta 1999 sprejeti Okvirni zakon za zaščito jezikovnih manjšin v Italiji, bolje poznan kot zakon št. 482, sad dolgotrajnih in mukotrpnih pogajanj. Italijanska politika je le s težavo

privolila v priznanje (pravic) pripadnikov narodnih skupnosti znotraj države. Če bi poskušali zakon na hitro ovrednotiti, bi lahko rekli, da je splošna ocena zakona z vidika varstva manjšin vsekakor pozitivna, saj zakon omogoča zaščito vseh manjšin in obravnava vsa ključna področja zaščite.⁸ Hkrati pa ne vsiljuje zaščitnega modela tistim, ki ga odklanjajo ter tako preprečuje konflikte, ki bi s tako zakonodajo v družbi lahko nastali.

Leta 2001 je bil narejen pomemben korak za slovensko narodno skupnost v Italiji, in sicer je bil 15. 2. 2001 končno odobren Zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji, točneje v Furlaniji – Julijski krajini, znan tudi kot zakon 38. Mnogi z zakonom niso zadovoljni in menijo, da bi bilo bolje, da zakon sploh ne bi bil sprejet; spet drugim se zdi sprejetje zakona velik dosežek. Zakon je kompromis, je veliko splošnejši od, na primer, slovenskih določil s področja zaščite narodnih skupnosti, je pa tudi uradno priznanje obstoja Slovencev v Republiki Italiji.

Če se vzame kot merilo omenjena dokumenta, sprejeta v okviru Sveta Evrope, in glede na to, da je Italija tudi ustanovna članica Evropske unije, Slovenija pa je šele maja 2004 postala pridružena članica Evropske unije, ter upoštevajoč dokaj recentno sprejetje italijanskega zelo okrnjenega zakona za zaščito jezikovnih manjšin, na drugi strani pa dolgoletno tradicijo razvejanih zakonov za varstvo narodnih skupnosti, s katero se ponaša Republika Slovenija, se zaključí naslednje: uvodna teza, da vključenost v Evropsko unijo ne pogojuje nujno tudi boljše formalno-pravne zaščite narodnih skupnosti, vsekakor drži. Pri čemer je nujno dodati, da je glede implementacije same manjšinske zakonodaje še precej nedorečenega (upoštevajoč izsledke izvedene raziskave), ne le v Italiji, temveč tudi v Sloveniji, ki se sicer ponaša z zgledno urejenim formalno-pravnim vidikom manjšinske problematike.

Kot je razvidno iz odgovorov, ki so jih podali informanti na Tržaškem, je mnenje enotno: manjšinski zaščitni zakon se slabo izvaja oz. se sploh ne izvaja, saj ni prinesel nobenih izboljšav. Italija ne upošteva pravic slovenske narodne skupnosti. V slovenski Istri so informanti najprej podali mnenje o slovenskem manjšinskem zaščitnem zakonu, o katerem prevladujejo mnenja, da je sprejeti zakon boljši, kot če ga sploh ne bi bilo. Tudi glede samega izvajanja zakona so informanti enotni: izvajanje je slabo. Po drugi strani pa varstvo, ki velja za avtohtone manjšine znotraj meja Republike Slovenije oziroma členi v ustavi ter posamezni občinski statuti predstavljajo najvišjo možno formalno-pravno zaščito, glede izvajanja samega pa so mnenja deljena: del informantov meni, da je tudi izvajanje dobro, del informantov pa temu nasprotuje.

8 Šolstvo, raba jezika, mediji, kultura.

Glede sprememb na področju zaščite slovenske manjšine, ki jih pričakujejo nosilci slovenske kulture na Tržaškem po vstopu Slovenije v EU, se da skleniti, da je dosedanje neupoštevanje manjšinskega zaščitnega zakona povzročilo precejšnje nezaupanje v spremembe, tudi po vstopu Slovenije v EU. Če bi EU pomenila izboljšave na področju zaščite manjšin, bi se to do sedaj že izkazalo, saj je Italija že članica EU oziroma je celo ustanovna članica EU.

Glede sprememb, ki jih prebivalci slovenske Istre na področju zaščite slovenske/italijanske manjšine pričakujejo po vstopu Slovenije v EU, so mnenja enotna: kar se formalno-pravne plati tiče, sta tako na slovenski kot na italijanski strani zakona sprejeta, torej ni pričakovati sprememb. Glede izvajanja pa se informanti razhajajo: delno se pojavljajo mnenja, da ne bo prišlo do bistvenih sprememb oziroma da bi bilo treba poskrbeti, da se stanje ne bi poslabšalo; delno pa se vendarle pričakuje

pozitivne spremembe na tem področju, saj bo Slovenija postala del Evrope, kjer je področje varstva manjšin dobro urejeno.

Tako prebivalci Tržaškega območja kot informanti iz slovenske Istre imajo po vstopu Slovenije v EU glede same manjšine različne občutke – od skrajno optimističnih do črnogledih napovedi. Na eni strani torej menja, da se bo z ukinitvijo mej povečal pretok ljudi, sredstev in idej, kar pomeni, da bo na italijansko stran prišlo več Slovencev, ki bodo imeli pozitiven učinek na ohranjanje slovenske manjšine, na drugi strani bojazen, da sprememb ne bo, le asimilacija se bo še stopnjevala.

Ob zaključku bi se lahko strnilo, da se formalno-pravni vidik in izvajanje zakonov redko v celoti pokrivata, celo kjer se pričakuje večje približevanje, se izkaže, da se ob bolj poglobljeni analizi ugotovijo številna neskladja na nivoju formalno-pravne zaščite manjšin in nezadovoljstvo z vidika vsakdanjega življenja.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF FORMAL-LEGAL PROTECTION OF NATIONAL MINORITIES IN THE LEGISLATIONS OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA, THE REPUBLIC OF ITALY AND THE EUROPEAN UNION

Martina PIKELJ BRATUŽ

SI-6280 Ankaran, Bevkova 28

e-mail: martina.pikelj@telemach.net

SUMMARY

The exercise of special minority rights and enforcement of laws is for many countries rather problematic and is still on the level of politically binding declarations that are not carried out, i.e. are not adequately carried out in practice.

From the viewpoint of legal formality, Slovenia deals with the problem of its national minorities in an exemplary manner, which is a long historical background – a legacy of the former Yugoslavia.

In 2001, an important step forward was made for the Slovene national minority in Italy: the long-awaited Act on the protection of the Slovene minority in Italy, i.e. more precisely in Furlanija – Julijska krajina/Friuli – Venezia Giulia, also known as Act 38 and rated by the involved parties as a curtailed compromise, was passed on 15 February 2001.

Protection of minorities has also been a standing issue in the formation of the European Union. A series of acts adopted during the relatively long EU minority policy history was followed by the adoption of two extremely important documents within the Council of Europe in 1990s: The Framework Convention on the Protection of National Minorities and The European Charter on Regional or Minority Languages that provide the signatory states with a wide range of possible measures among which they may choose in the protection of national minorities on their respective territories. These two documents are very important and yet inadequate: they lack direct executive power so that they merely represent "suggestions" regarding the way the states should become organized in order to provide national minority members with appropriate benefits assisting them in preserving their "minority identities".

To what extent has Italy, a founding member of the European Union, signatory to the European Charter on Regional or Minority Languages and the Framework Convention on the Protection of National Minorities (it should be noted that it has ratified only the latter document), brought its provisions regarding national minority problems into line with the above-mentioned documents adopted by the Council of Europe? To what extent do recommendations contained in the above-mentioned documents appear in the Slovene legislation on national minorities?

By taking into account the above-mentioned documents adopted within the Council of Europe as a standard and by considering that Italy is also a founding member of the European Union and that Slovenia will become a full EU member only in May 2004 and by taking into account Italy's relatively recent adoption of a highly curtailed protection of language minorities act and Slovenia's long-standing tradition of deep-rooted legislation on the protection of national minorities, one could draw the following conclusion: integration in the European Union does not necessarily also mean a better formal protection of national minorities. Moreover, it should be added that (by taking into account the research results) a lot still needs to be done to improve the implementation of the minority protection legislation itself not only in Italy but also in Slovenia that prides herself on a model formal aspect of achievement in the sphere of dealing with national minority problems.

Key words: national minorities, national minority rights, Slovenia, Italy, the European Union

VIRI IN LITERATURA

Bešter, R. (2002): Vpliv Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin in Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih na ustavno zaščito manjšin v državah članicah Sveta Evrope. Razprave in gradivo, 41. Ljubljana, 32–67.

Brezigar, B. (1999): Okvirni zakon za zaščito jezikovnih manjšin v Italiji. Razprave in gradivo, 35. Ljubljana, 305–311.

Brezigar, B. (2001): Zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji. Razprave in gradivo, 38/39. Ljubljana, 110–177.

Brezigar, B. (2002): Slovenska manjšina v Italiji v luči postopka preverjanja uresničevanja Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin. Razprave in gradivo, 41. Ljubljana, INV, 8–31.

Čurin Radovič, S. (1999): Program varovanja posebnih kulturnih pravic v Republiki Sloveniji od zametkov do leta 1999. Razprave in gradivo, 35. Ljubljana, 159–196.

Deklaracija ob neodvisnosti (1991): Deklaracija ob neodvisnosti. Uradni list RS/I, št. 1–7/1991. <http://www.ius-software/Baze/regi/F/Z91007AC.html>, 15. 9. 2004.

Določila (1999): Določila za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin. Razprave in gradivo, 35. Ljubljana, INV, 313–318.

Evropska konvencija (1998): Evropska konvencija za varstvo narodnih manjšin: http://www.idcse.nuk.si/k_-_po_spre_-_157.html, 15. 9. 2004.

Evropska listina (2000): Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih. http://www.idcse.nuk.si/k_-_po_spre_-_148.html, 15. 9. 2004.

Flere, S., Klenovšek, T. (2000): Supporting cultural identity of ethnic minorities: the experience of Maribor; Položaj alohtonih skupin v Sloveniji in v Mariboru. <http://lgi.osi.hu/publications/2000/26/05.PDF>, 15. 9. 2004.

Hörcsik (1993): Hörcsikovo poročilo iz gradiva Sveta Evrope. SS/Jur (44) 55, 22 March 1993.

Južnič, S. (1993): Identiteta. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Klopčič, V. (1994/1995): Okvirna konvencija Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin. Razprave in gradivo, 29/30. Ljubljana, 265–272.

Klopčič, V. (1994): Pravice manjšin v evropskih dokumentih. Manjšine v prostoru Alpe/Jadran. Ljubljana, Vlada RS – INV, 105–110.

Komac, M. (1982a): Temeljni mednarodno pravni viri zaščite slovenske narodnostne manjšine v Italiji. Razprave in gradivo, 15. Ljubljana, 263–266.

Komac, M. (1982b): Teksti ustavnih in drugih aktov italijanskega notranjega prava, ki se nanašajo na slovensko narodnostno manjšino. Razprave in gradivo, 15. Ljubljana, 267–296.

Komac, M. (1982c): Zakonski osnutki za zaščito slovenske narodnostne manjšine v Italiji, vloženi v VII. zakonodajni dobi. Razprave in gradivo, 15. Ljubljana, 297–312.

Komac, M. (1982d): Temeljni dokumenti osrednjih organizacij slovenske narodnostne manjšine. Razprave in gradivo, 15. Ljubljana, 313–318.

Komac, M. (1982e): Bilateralno sodelovanje med SFRJ in Republiko Italijo ter vloga manjšin. Razprave in gradivo, 15. Ljubljana, 319–324.

Komac, M. (1982f): Prikaz pomembnejših strokovnih in političnih srečanj, na katerih so obravnavali položaj slovenske narodnostne manjšine. Razprave in gradivo, 15. Ljubljana, 325.

Komac, M. (1999): Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji. Ljubljana, INV.

Mednarodni dokumenti (1981): Mednarodni dokumenti, ki so pomembni za varstvo narodnih, etničnih, verskih in jezikovnih manjšin. Razprave in gradivo, 13–14. Ljubljana, 227.

Narodne manjšine 5 (2002): Narodne manjšine 5: Živeti z mejo – Slovenski kulturni prostor danes. Zbornik referatov s sestankov: Znanstveni posvet o pomenu preučevanja narodnih manjšin (Ljubljana, 4.4.2001); Znanstveni posvet slovenski kulturni prostor danes (Nova Gorica, 19. 10. 2001). Ljubljana – Koper, Odbor SAZU za preučevanje narodnih manjšin – Inštitut za narodnostna vprašanja – Znanstveno-raziskovalno središče.

Odlok MOK – Odlok o javnem izvajanju dvojezičnosti na narodnostno mešanem območju (Mestna občina Koper). [Http://www.koper.si/povezave/izpis_povezave.asp?id=105&pov_id=518](http://www.koper.si/povezave/izpis_povezave.asp?id=105&pov_id=518)

Osimski sporazumi (1977): Osimski sporazumi. Koper, Lipa, 294–305.

Pavlovič, Z. (2000): Položaj italijanske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. [Http://lgi.osi.hu/publications/2000/26/07.PDF](http://lgi.osi.hu/publications/2000/26/07.PDF), 15. 9. 2004.

Popis 2002 – Popis prebivalstva z leta 2002. [Http://www.stat.si/popis2000/si/rezultati/rezultati_red.asip?ter=slo&st=7](http://www.stat.si/popis2000/si/rezultati/rezultati_red.asip?ter=slo&st=7), 15. 9. 2004.

Resolucija (1996): Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Republike Slovenije. [Http://www.sigov.si/mzz/slovenci_v_zame_in_po_svet/dokumenti.html](http://www.sigov.si/mzz/slovenci_v_zame_in_po_svet/dokumenti.html), 15. 9. 2004.

Sedmak, M. (2005): Italijanska narodna skupnost v Republiki Sloveniji: družbena (samo)umestitev. Teorija in praksa, 42, 2005, 1. Ljubljana, 89–112.

Slovenija in ES (2002): Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin. Ljubljana, Informacijsko do-

kumentacijski center Sveta Evrope pri NUK – Inštitut za narodnostna vprašanja – Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo.

Statut MOK – Statut Mestne občine Koper. [Http://www.koper.si/povezave/izpis_povezave.asp?id=105&pov_id=518](http://www.koper.si/povezave/izpis_povezave.asp?id=105&pov_id=518), 15. 9. 2004.

Statut IZ – Statut Občine Izola. [Http://www.zakonodaja.gov.si/rpls/r09/rpls_predpis_STA/141.html](http://www.zakonodaja.gov.si/rpls/r09/rpls_predpis_STA/141.html), 15. 9. 2004.

Statut PI – Statut Občine Piran. [Http://www.piran.si/slo/_mainframeset.html](http://www.piran.si/slo/_mainframeset.html), 15. 9. 2004.

Stergar, J. (2001): Nastajanje evropske manjšinske zaščite. Razprave in gradivo, 38/39. Ljubljana.

Temeljna ustavna listina (1991): Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 1/1991-I (19/1991 – popr.). [Http://www.zakonodaja.gov.si/rpsi/r04/predpis_DRUG74.html](http://www.zakonodaja.gov.si/rpsi/r04/predpis_DRUG74.html), 15. 9. 2004.

Ustava RS (1991): Ustava Republike Slovenije. [Http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spreminjanje_zakonodaje/ustava_rs.html](http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spreminjanje_zakonodaje/ustava_rs.html), 15. 9. 2004.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2004-11-08

UDK 325.2:312.9(497.4)

STANOVANJSKI VIDIK IZKLJUČENOSTI MIGRANTOV V SLOVENIJI

Maša FILIPOVIĆ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: masa.filipovic@fdv.uni-lj.si

IZVLEČEK

V članku se avtorica ukvarja z izključenostjo migrantov na stanovanjskem področju. Pri tem se osredotoča na njihov stanovanjski status ter tudi na prostorsko izključenost migrantov v določenih soseskah. Poudari predvsem negativne posledice takšne izključenosti ter možne vzroke zanjo. Nadalje avtorica analizira tudi pristop politike do stanovanjskega vprašanja migrantov, kjer ugotavlja pomanjkanje političnih usmeritev na tem področju.

Ključne besede: migranti, stanovanjsko vprašanje, segregacija, izključenost

L'ALLOGGIO: UN ASPETTO DELL'EMARGINAZIONE DEGLI IMMIGRATI IN SLOVENIA

SINTESI

Nell'articolo l'autrice affronta l'emarginazione degli immigrati in campo abitativo, ne presenta la situazione e la segregazione in determinati quartieri e sottolinea, soprattutto, le conseguenze negative di questa emarginazione e le sue possibili cause. L'autrice affronta, infine, la questione dell'approccio della politica nei confronti della situazione abitativa degli immigrati e, a tale proposito, nota una totale mancanza di indirizzi.

Parole chiave: immigrati, situazione abitativa, segregazione, emarginazione

UVOD¹

V Evropski uniji je migrantsko vprašanje že dalj časa eno od pomembnih tem. Hollifield (1997) meni, da "je imelo malo vprašanj tako pomemben vpliv na politiko in družbo moderne zahodne Evrope kot imigracija" (Mc Laren, 2003, 910). Pri tem se politika intenzivno ukvarja, kako migrante vključiti v "gostujočo" družbo ter kako preprečiti nastanek konfliktov, do katerih lahko pride zaradi medkulturnih in drugih razlik. Vprašanje migrantov in njihovega vključevanja v družbo je kompleksno, zato ne bo obravnavano kot celota, ampak samo en aspekt – stanovanjsko vprašanje oz. vprašanje bivanja.

Bivanje migrantov v veliki meri odseva njihovo vključenost v družbo in položaj v njej. Hkrati pa je bivanje pomembno kot samostojno vprašanje, saj je pravica do primerne stanovanjske ena od temeljnih človekovih pravic. "Primerno, cenovno dosegljivo in dostopno stanovanje je splošno priznано kot temeljna sestavina življenja v miru, dostojanstvu in varnosti kot treh temeljnih človekovih pravicah" (Mandič, 1999a, 28). Ta načela se kažejo tudi v Resoluciji OZN o človekovi pravici do primerne stanovanjske (1993),² v kateri so pravice do stanovanja konkretizirane kot: pravna varnost uporabe, dostopnost storitev, materialov, infrastrukture, cenovna dosegljivost, dostopnost, lokacija (dostop do zdravstvenih, izobraževalnih in drugih storitev) in kulturna primernost. Slednje kaže tudi na upoštevanje medkulturnih razlik.

Na politični ravni je torej pravica do stanovanja že zelo uveljavljena in opredeljena v mnogih deklaracijah, kot na primer na drugi konferenci Združenih narodov o človekovem bivanju – Habitat II v Istanbulu 1996, pomemben je tudi "UN Centre on Human Settlement" in ustanovitev "UN Human settlement programme 2001", katerega cilj je promoviranje stanovanjskih pravic, opazovanje sistemov, razvoj dobrih praks, ipd. Vendar pa je aplikacija teh načel s strani nacionalnih vlad pomankljiva, kar velja tudi v državah EU (Edgar, Doherty, 2002, 19).

Stanovanjsko vprašanje v Evropski uniji se navezuje na probleme socialne izključenosti in na njihovo reševanje, npr. prek politik urbane regeneracije, pa tudi na vlogo stanovanja pri krepitvi družbene kohezije. Ta tema bila predmet debate na sestanku stanovanjskih ministrov na ravni Evropske unije v Parizu 2000 (Edgar, Doherty, 2002, 20). V okviru teh tem bo v članku naslovljeno vprašanje izključenosti migrantov v Sloveniji v

njeni prostorski dimenziji. Namreč, kakšen dostop do stanovanja imajo migranti, ali se koncentrirajo na določenih lokacijah ter so s tem prostorsko izključeni iz družbe? Pri tem je pomembno upoštevati, da ta prostorska ločitev lahko s seboj prinese tudi izključenost iz drugih sfer oziroma nižjo kakovost življenja.

MIGRACIJSKA GIBANJA

Za okvir članka bodo v nadaljevanju na kratko predstavljeni migracijski tokovi v Sloveniji. Migracijsko vprašanje v Sloveniji je primarno vezano na republike bivše Jugoslavije. To velja tako za zgodnje migracijske tokove še v času SFRJ kot tudi za kasnejše migracijske tokove po osamosvojitvi Slovenije, kjer je šlo predvsem za begunce iz območij bivše Jugoslavije.

Zavratnik Zimic (2004) loči med tremi glavnimi migracijskimi valovi v preteklosti. Prvi val je bila migracija znotraj SFRJ, kjer je bila Slovenija destinacija za migrante iz drugih republik. Ti so prihajali predvsem iz ekonomskih razlogov. Največji migracijski tok v Slovenijo je bil med letoma 1971 in 1981. V tistem času je opaziti večji upad deleža slovenskega prebivalstva (1971 94,04% Slovencev, 1981 90,77%).³ Upad se je nadaljeval do leta 1991, ko je bilo v Sloveniji glede na statistične podatke 88,31% Slovencev. Novi izraziti upad v deležu Slovencev pa je viden med letoma 1991 in 2002, in sicer na 83,06% posameznikov, ki so se narodno opredelili kot Slovenci v zadnjem popisu prebivalstva. Vendar pa se glede na podatke popisa ta upad ne more pripisati porastu drugih nacionalnih skupin v Sloveniji, ampak se je izrazito povečalo število odgovorov "neznano", kar tako otežuje interpretacijo tega zmanjšanja števila narodno opredeljenih kot Slovencev.

Drugi migracijski val se nanaša na dogodke po osamosvojitvi Slovenije. Gre za prisilno migracijo zaradi vojnih razmer na območju bivše Jugoslavije. Tako je leta 1991 prišlo v Slovenijo veliko število beguncev iz Hrvaške, kasneje pa še iz Bosne in Hercegovine. Leta 1992 naj bi bilo tako v Sloveniji po podatkih Rdečega križa Slovenije približno 70.000 beguncev iz tega območja. Število je potem upadalo in leta 1995 je bilo v Sloveniji še približno 20.000 beguncev (Zavratnik Zimic, 2004). Po prvem uradnem evidentiranju oktobra 1993 je bilo v Sloveniji 31.100 beguncev. Leta 1996 se je število beguncev zmanjšalo na 10.500. Leta 1999 je v Slovenijo pribežalo tudi okoli 3.600 oseb s Kosova. Z umiritvijo razmer na območju bivše Jugoslavije se je število be-

1 Pričujoči članek se v nekaterih delih naslanja na ugotovitve raziskave Mandič, Boškič, Filipovič, Pezdir (2004).

2 Resolucija se naslavlja na Člen 11 The right to adequate housing, CESR General comment no4. v International covenant on economic social and cultural rights. (1966). Dostopno na: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/CESCR+General+comment+4.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/CESCR+General+comment+4.En?OpenDocument)

3 Vir: Popis prebivalstva 1971 in Popis prebivalstva 1981, Statistični urad RS. Gre za samodeklarirano narodno opredeljenost.

Tabela 1: Popisi prebivalstva 1961–2002, narodnostna opredeljenost.**Table 1: Population censuses between 1961 and 2002 – national affiliation.**

	1961	1971	1981	1991	2002
	delež	delež	delež	delež	delež
	share	share	share	share	share
	%	%	%	%	%
SKUPAJ	100	100	100	100	100
Narodno opredeljeni	99,75	99,11	97,95	96,43	89,97
Slovenci	95,65	94,04	90,77	88,31	83,06
Italijani	0,19	0,18	0,12	0,15	0,11
Madžari	0,66	0,53	0,48	0,42	0,32
Romi	0,01	0,06	0,08	0,12	0,17
Albanci	0,02	0,08	0,11	0,18	0,31
Avstrijci	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01
Bolgari	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Bošnjaki	1,10
Čehi	0,04	0,03	0,02	0,02	0,01
Črnogorci	0,09	0,12	0,17	0,23	0,14
Grki	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Hrvati	1,97	2,47	2,93	2,76	1,81
Judje	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Makedonci	0,06	0,09	0,18	0,23	0,20
Muslimani	0,03	0,19	0,73	1,39	0,53
Nemci	0,05	0,02	0,02	0,02	0,03
Poljaki	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Romuni	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01
Rusi	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02
Rusini	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00
Slovaki	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01
Srbi	0,86	1,20	2,27	2,48	1,98
Turki	0,01	0,00	0,00	0,01	0,01
Ukrajinci	...	0,01	0,01	0,01	0,02
Vlahi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Drugi	0,03	0,02	0,03	0,05	0,08
Narodno neopredeljeni	0,17	0,73	1,76	1,36	1,13
Opredelili so se kot Jugoslovani	0,17*	0,39	1,39	0,63	0,03
Opredelili so se kot Bosanci	0,41
Regionalno opredeljeni	–	0,16	0,21	0,27	0,07
Drugi	–	0,18	0,16	0,46	0,62
Niso želeli odgovoriti	2,47
Neznano	0,07	0,16	0,29	2,21	6,43

Vir: Statistični letopis 2003. SURS. www.stat.si

Tabela 2: Migracija v Slovenijo glede na deželo prvega prebivališča in število let bivanja v Sloveniji.
Table 2: Migration to Slovenia according to the country of origin and the years of residence in Slovenia.

Prvo prebivališče	Skupaj	Leta bivanja v Sloveniji					
		0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50+
Skupaj	169 605	20 209	33 934	53 374	30 038	17 120	14 930
Bivša Federativna Jugoslavija	150 763	15 335	31 693	48 870	28 426	16 654	9 785
Bosna in Hercegovina	67 670	6 944	18 950	27 031	10 375	3 174	1 196
Hrvaška	49 418	3 143	6 768	11 428	12 076	10 243	5 760
Makedonija	27 238	3 319	4 506	8 820	5 146	2 869	2 578
Jugoslavija	6 437	1 929	1 469	1 591	829	368	251
Druge države Evrope	16 908	4 121	1 973	4 163	1 356	408	4 887
Nevropske države	1 934	753	268	341	256	58	258

Vir: Popis prebivalstva 2002, SURS.

Opomba: V popis so vključene vse osebe, ki so živele v Sloveniji v času popisa, ne glede na njihov legalni status.

guncev zmanjševalo. Določen del se jih je vrnil v svoje domove, drugi so nadaljevali pot v druge države, del pa si je uredil status v Sloveniji. V letu 2002 sta bila zaprta dva nastanitvena centra (Ljubljana, Hrastnik), v preostalih sedmih centrih je bilo konec leta 2002 nastanjenih še 807 oseb (podatki Urada za priseljevanje in begunce).

Tretji migracijski val po Zavratnik Zimic (2004) je novodobna migracija iz bolj oddaljenih, neevropskih držav. Slednja v Sloveniji nima takšnih dimenzij kot je to značilno za nekatere druge evropske države. V Sloveniji namreč večinski delež predstavljajo migranti iz republik bivše Jugoslavije, in to ostaja nespremenjeno tudi glede na podatke zadnjega popisa prebivalstva 2002 (po teh podatkih je delež migrantov iz območij bivše Jugoslavije 89%).

Poudarek tega članka bo predvsem na prvem valu migracij in stanovanjskem vprašanju teh migrantov. Ti so danes v Sloveniji že dalj časa, kar pomeni, da je njihova stanovanjska kariera šla že skozi več obdobj. Največje zanimanje bo v članku namenjeno njihovem položaju danes in ali prihaja do koncentracije glede na njihovo lokacijo bivanja, kar se bo poskusilo analizirati na podlagi izbranih primerov.

STANOVANJSKI STANDARD

Standard bivanja migrantov je ob prihodu v novo državo običajno nižji kot standard ostalih prebivalcev. To je povezano z izključenostjo iz stanovanjskega sistema, saj migrantom nepoznavanje dežele, nepoznavanje jezika, predsodki in diskriminacije otežujejo dostop do tega sistema.

To je bilo deloma značilno tudi za migrante prvega

vala v Sloveniji. Vendar pa je bilo njihovo stanovanjsko vprašanje v veliki meri rešeno s strani podjetij, ki so jih zaposlovala kot "tujo" delovno silo. Tako so bili delavci v veliki meri prvotno nastanjeni v delavskih domovih. Poleg delavskih domov so bile oblike reševanja bivanjskega vprašanja tudi pomoč sorodnikov ali prijateljev, ki so že imeli stanovanje, ali pa zasebni najemni sektor. Samogradnja, ki je bila med slovensko populacijo v preteklosti pomemben način reševanja stanovanjske problematike, je imela določeno vlogo tudi med migranti. Dolenc (2003) tako ugotavlja, da je v Trzinu 11% migrantskih gospodinjstev rešilo svoje bivalno vprašanje na ta način. Pri tem je bil med samogradnjo določen delež tudi gradnje na črno. Reševanje bivanjske stiske z gradnjo na črno je lahko vodilo v celotna naselja črne gradnje, kar je razvidno na primeru Rakove Jelše v Ljubljani. Določena naselja črne gradnje so bila v kasnejšem obdobju legalizirana. Gantar in Kos (1988) menita, da je bil vzrok za črno gradnjo deloma neučinkovit stanovanjski sistem in neučinkovito urbano planiranje, deloma pa tudi slabe razmere na zasebnem najemnem trgu.

V preteklosti je bilo migrantom dostopno tudi državno najemno stanovanje. Z osamosvojitvijo Slovenije je velik del imigrantov pridobil slovensko državljanstvo ter s tem tudi možnost odkupa tega stanovanja (t.i. Jazbinškov zakon). S tem se je njihovo stanovanjsko vprašanje rešilo podobno kot večini Slovencev. To delno nakazuje tudi zadnji Popis prebivalstva 2002, saj je 76,5% migrantskih gospodinjstev⁴ lastnikov stanovanja (v celotni populaciji je delež lastnikov 82,2%). Nekoliko več migrantskih gospodinjstev, kot je to značilno za populacijo v celoti, pa je najemnikov v neprofitnem stanovanjskem sektorju (tabela 3).

Tabela 3: Stanovanjski status.**Table 3: Housing status.**

	Vsa gospodinjstva		Migrantska gospodinjstva	
	število	delež	število	delež
Lastnik, solastnik	558203	82,2%	81243	76,5%
Najemnik v neprofitnem stanovanju	42208	6,2%	11557	10,9%
Najemnik v profitnem stanovanju	7904	1,2%	2921	2,7%
Najemnik v socialnem stanovanju	2000	0,3%	528	0,5%
Najemnik v poslovnem stanovanju	2827	0,4%	1021	1,0%
Podnajemnik	7015	1,0%	2908	2,7%
Uporabnik	55734	8,2%	5282	5,0%
Drugo	3059	0,5%	768	0,7%

Vir: Popis prebivalstva 2002 (marec 2004).

V stanovanjskem statusu so torej le manjše razlike med migrantsko in ostalo populacijo v Sloveniji. Večjih razlik glede kakovosti stanovanj (če se jo opazuje glede na prisotnost osnovnih pritiklin, kot sta stranišče na izplakovanje in kopalnica) prav tako ni. Glavno razliko se lahko vidi v velikosti stanovanj ter posledično v stanju (pre)naseljenosti. Migrantska gospodinjstva imajo namreč v povprečju manjša stanovanja ter povprečno več članov gospodinjstva. Vendar pa tudi tu odstopanja od slovenskega povprečja niso zelo velika, čeprav niso zanemarljiva. Podobne ugotovitve o slabšem dostopu migrantov do stanovanjskega trga ugotavlja Friedrich (1998) na primeru Nemčije. Tudi tam so migrantska gospodinjstva običajno večja in prebivajo v manjših stanovanjih, kot je to značilno za nemško populacijo.

Poleg same kakovosti stanovanj pa je pomembna tudi njihova lokacija. Ta lahko kaže izključenost migrantov v primeru, ko se slednji nahajajo v degradiranih, nevzdrževanih soseskah s slabo infrastrukturo. To se navezuje na vprašanje segregacije ali getoizacije.

Tabela 4: Pritikline.**Table 4: Bathroom facilities.**

	Vsa gospodinjstva		Migrantska gospodinjstva	
	število	delež	število	delež
Kopalnica	643934	94,8	101785	95,8
Brez kopalnice	35016	5,2	4443	4,2
Stranišče na izplakovanje	646029	95,2	101958	96,0
Brez stranišča na izplakovanje	32921	4,8	4270	4,0

Vir: Popis prebivalstva 2002 (marec 2004).

Tabela 5: Velikost stanovanj.**Table 5: Apartment size.**

	Vsa gospodinjstva	Migrantska gospodinjstva
Povprečna velikost stanovanja (m ²)	76,8	70,0
Povprečna velikost gospodinjstva	2,9	3,2
Povprečno število sob na gospodinjstvo	2,78	2,53
Povprečno število sob na gospodinjstvo*	2,75	2,51
Povprečno število oseb na sobo	1,03	1,24
Povprečno število oseb na sobo*	1,04	1,25

Vir: Popis prebivalstva 2002 (marec 2004).

* sobe, namenjene za poslovne dejavnosti, niso štete

VPRAŠANJE PROSTORSKE IZKLJUČENOSTI

Poleg stanovanjskega standarda je predmet obravnave tudi izključenost migrantov na stanovanjskem področju v neposrednem smislu prostorskega ločevanja. Izključenost v tem smislu je torej povezana s prostorsko segregacijo, to je koncentracijo migrantov v določenih soseskah, pri čemer so to lahko soseske s stanovanji

4 Kot migrantsko gospodinjstvo je bilo klasificirano vsako gospodinjstvo, ki ima vsaj enega člana, ki je imel prvo prebivališče po rojstvu izven Slovenije.

nižje kakovosti, s slabšo infrastrukturo in s slabšo povezavo z ostalimi predeli mesta, z višjo kriminaliteto in drugimi problemi ter tudi s slabšo simbolno podobo (status v mestu). Taka prostorska izključenost je torej povezana z ostalimi oblikami izključenosti.

Trbanc (1996) definira socialno izključenost kot proces in situacije izključenosti posameznika in skupin iz možnosti, prednosti in pravic (političnih, ekonomskih in družbenih), ki so splošno dostopne in pričakovane v zahodnih sodobnih družbah. Pri tem se lahko izključenost pojavi v različnih sferah: ekonomski, politični, družbeni, med katere spada tudi izključenost iz stanovanjske sfere. To je lahko izključenost iz stanovanjskega trga, kar se navezuje na nižji stanovanjski standard (slabša kakovost stanovanj, manjša varnost uporabe – najemna stanovanja), lahko pa tudi prostorska izključenost v širšem smislu – odrinjenost na rob mesta, v soseske s slabšo infrastrukturo, ipd.

Mandič (1984, 136) pravi, da "urbana segregacija pomeni predvsem tendenco organiziranja prostora v področja z visoko stopnjo notranje družbene homogenosti, med področji pa obstajajo pomembne neenakosti, ne le v smislu razlik, pač pa tudi hierarhije." Stanovanjsko segregacijo tako pojmuje kot preslikavo družbene neenakosti v prostor.

"Segregacija ne implicira le enostavne fizične ločitve skupin v prostoru kot takem, "na sebi", pač pa ločitev v prostoru, ki je vedno že družbeno proizveden in ima kot tak določene proizvedene lastnosti, ki so jih skupine, glede na možnost uporabe prostora in njegovih značilnosti, deležne ali pa ne. Ni torej pomembno le dejstvo ločenosti, ampak in predvsem tudi to, da prisvajanje različnih prostorov implicira različne (ne)ugodnosti v zvezi s stanovanjsko lokacijo: to poleg značilnosti samega stanovanjskega okolja (stanovanjski standard v širšem smislu) karakterizira tudi dostop do strateških točk urbane strukture." (Mandič, 1984, 134).

Dejstvo ločenosti je torej lahko med drugim problematično tudi zato, ker migrantskim gospodinjstvom omejuje dostop do urbane infrastrukture, kar vpliva na njihovo kakovost bivanja. O problematiki razporeditve urbanih resursov govori že Pahl. Meni namreč, da je dostop do urbanih resursov nujno neenak, pri čemer pa ta nujnost ni nekaj, kar ne bi bilo družbeno ustvarjeno. Ker dostop do resursov definira tudi življenjske priložnosti, je nujen tudi konflikt glede resursov (Pahl, 1975 v Saunders, 1993).

Že Klinar (1993) je opozarjal, da je reakcija imigrantske družbe na imigrante poleg asimilacije pogosto tudi izolacija in segregacija. Novejši procesi poudarjajo nasproti asimilaciji etnični pluralizem, interkulturalistične procese (Klinar, 1993, 395). Segregacijo nekateri avtorji (npr. Boal, 1999) vidijo kot proces, sestavljen iz več možnih stopenj, in sicer asimilacije (kjer ni kulturnih, ekonomskih ali prostorskih ločevanj), pluralizma (ko se ohranja kulturna identiteta in delno tudi pro-

storska ločitev), segmentacije (kjer so prostorske ločitve jasnejše) ter polarizacije (kot ekstremna segmentacija, npr. geto) (Johnston et al., 2002). Van Kempen in Ozueken (1998; 1632) pa definirata prostorsko segregacijo kot prostorsko ločitev skupin znotraj širše populacije. Pri tem je lahko segregacija na različnih nivojih, in sicer med stanovanjskimi enotami znotraj soseske, med soseskami znotraj mesta ter med mesti in okoljem. Segregacija na enem nivoju ne pomeni samodejno segregacije na drugih nivojih.

Glavne destinacije prvega vala migrantov iz republik bivše Jugoslavije so bila mesta, predvsem Ljubljana, Celje, Velenje, Kranj in Jesenice. Takrat so ta mesta nudila zaposlitev migrantom zaradi razvijajoče industrije. To linijo so zato imenovali tudi "industrijski polmeseč". Poleg tega so bila območja nekoliko intenzivnejše imigracije tudi območja na meji s Hrvaško ter obalno območje (Zavratnik Zimic, 2004). To bi se lahko po Van Kempenu in Ozuekrenu opredelilo kot en nivo segregacije – območja koncentracije migrantov na ravni države. V mestih pa se lahko potem nadalje razvije segregacija na nižjih nivojih (npr. raven sosesk).

Ker preglednih podatkov za Slovenijo o segregaciji migrantov na nivoju mest ni, si je možno pri proučevanju tega vprašanja pomoč poiskati pri nekaterih izbranih primerih. O izrazitejši prostorski ločitvi imigrantov govori na primer Dolenc (2003) v Trzinu, in sicer gre za hrvaške migrante v Jelendolu. Prvotno so bili to sezonski delavci za delo v bližnjih gozdovih, ki so v Slovenijo prišli že v 60 letih. Najprej so živeli v kočah v gozdovih, kasneje pa so se naselili na območju Jelendola, skupaj z svojimi družinami. To območje naj bi bilo tako še vedno večinsko poseljeno s Hrvati in kot ugotavlja Dolenc (2003, 141), je nivo asimilacije med njimi najnižji. Tak primer v Sloveniji gotovo ni osamljen.

Tudi v Ljubljani so se razvile "soseske migrantov". Tak primer sta na primer soseski Tomačevo in Rakova Jelša. Na začetku bi se lahko te soseske imenovali kar barakarsko naselje, saj je bila gradnja nizke kakovosti, v veliki meri pa je šlo za črne gradnje. Gantar in Kos (1988) ugotavljata, da primer Rakove Jelše na drastičen način kaže aktualnost črnograditeljske prakse. Pri tem so bili stanovanjski objekti v Rakovi Jelši zelo različne kakovosti, od kakovostno zgrajenih hiš do improviziranih barak. Avtorja navajata, da je bila črna gradnja "rezultat dejstva, da legalni sistem stanovanjske oskrbe ni omogočal zadovoljevanja stanovanjskih potreb za določene kategorije prebivalcev (priseljenci z nižjim socialnim položajem)" (Gantar, Kos, 1988, 6). Tu se torej izrazito kaže marginaliziranost priseljencev na stanovanjskem področju. V intervjujih pa je bilo pogosto izpostavljeno dejstvo, da Slovencev na tem področju ni (veliko) in je zato prihodnost stanovalcev (vprašanje rušenja hiš) bolj tvegana. To implicira različno obravnavanje migrantov in domačega prebivalstva. Poleg problema nizke kakovosti gradnje je bil izrazit problem tudi komunalna infra-

struktura. Intervjuji s prebivalci v raziskavi Gantar in Kos (1988) kažejo, da je bilo za komunalno infrastrukturo slabo poskrbljeno (šlo je za nelegalne priklope na vodovodno omrežje ipd.). Posledično je bil zelo pereč sanitarno-higienski problem, saj so v soseski imeli epidemije tuberkuloze, hepatitisa in zlatenice.

Kot problemi so bili tako izpostavljeni komunalna ureditev ter dejstvo, da občani počasi legalizirajo objekte, kljub temu da je ta možnost obstajala. Kasneje so se ta naselja legalizirala, uredila se je tudi infrastruktura. "Rakova Jelša je (danes) pravzaprav že primer postopne transformacije iz nelegalnega in deloma tudi barakarskega naselja v bolj ali manj 'normalno' predmestno naselje enodružinskih hiš." (Gantar, Kos, 1988, 83). "Vzporedno s posamičnimi popolnimi ali delnimi legalizacijami gradnje je potekalo tudi oblikovanje socialne in celo 'politične' identitete naselja in prebivalcev, ki se navsezadnje kaže tudi v ustanovitvi samostojne krajevnne skupnosti (...)." (Gantar, Kos, 1988, 84). Vendar pa to naselje še vedno ostaja vrednotno označeno. Neorganiziran razvoj teh območij pa je vplival tudi na njihovo funkcionalnost, infrastrukturo ipd. in s tem tudi na kakovost bivanja na tem območju. Rakova Jelša bi lahko bila tako primer izrazitejšje koncentracije migrantov na enem območju, pri čemer se potrjuje predvidevanje o njihovih slabših bivalnih pogojih.

Poleg te izrazitejšje segregacije migrantov pa je lep primer za opazovanje vključenosti migrantov v prostorskem smislu tudi soseska Nove Fužine v Ljubljani. Zanj je namreč značilen nekoliko večji delež priseljencev iz republik bivše Jugoslavije. V tem konkretnem primeru se ne more govoriti o segregaciji, ampak le o povečani koncentraciji prebivalstva druge etnije na enem območju. Poulsen et al. (2002) so ustvarili lestvico glede na stopnjo izolacije migrantske skupine od ostale družbe. Tako ločijo med petimi tipi skupnosti: 1. izolirana gostiteljska skupnost (manjšine so praktično neobstoječe), 2. neizolirane gostiteljske skupnosti (50-80% stanovalcev predstavlja "domača populacija", ostale etnične skupnosti pa predstavljajo pomemben delež), 3. mešane skupnosti ("domača populacija" predstavlja manj kot 30%, prevladuje več večjih etničnih skupnosti), 4. polarizirane skupnosti (ena etnična skupina predstavlja več kot 60% prebivalstva) in 5. izredno polarizirane skupnosti (ena etnična skupina predstavlja več kot 60% lokalnega prebivalstva in hkrati je delež te skupine v mestu nad 40%). V večini primerov bi se verjetno lahko soseske uvrstilo v tip neizolirane gostiteljske skupnosti. Tak primer bi bila soseska Fužine, saj glede na rezultate raziskave Restate (2004) danes delež Neslovencev v tej soseski predstavlja 22% (Černič Mali et al., 2004). Natančneje, v Novih Fužinah naj bi bila etnična sestava soseske naslednja: 72,9% Slovencev, 4,2% neznano in 22,9% drugih narodnosti, pri čemer je 7,2% Bošnjakov, 5,1% Hrvatov in 7,6% Srbov. Ta delež je sicer lahko nekoliko podcenjen, vendar pa zagotovo ne presega

50%, kar je postavljena meja znotraj modela Poulsna in drugih. Kaže pa, da je v soseski nekoliko večja koncentracija migrantov, kot je to značilno za Ljubljano v celoti (85% prebivalcev Ljubljane je na zadnjem popisu izjavilo, da so Slovenci) (Černič Mali et al., 2004).

VZROKI ZA PROSTORSKO IZKLJUČENOST IN NJENE POSLEDICE

Mnogi avtorji (npr. Van Kempen, Ozueken, 1998; Saunders, 1993; Murie et al., 2003; Mandič, 1984) so med seboj primerjali prispevke različnih teorij pri obravnavi dogajanja v mestu, razvoju sosesk ter s tem posredno vzroke, zaradi katerih prihaja do prostorskega ločevanja in izključevanja. Vsi so poudarili prispevek Čikaške šole, pri čemer pa so opozorili tudi na pomanjkljivosti teh starejših razlag. Pomen Čikaške šole je predvsem v tem, da je prepoznala, da mesto skozi svoj historični razvoj postane diferencirano v ločene skupnosti, ki so prostorsko segregirane v različna območja ali sektorje. Ti so povezani s specifičnim tipom prebivalcev, ki kolektivno izražajo določeno vrsto kulture (Saunders, 1993, 115).

Van Kempen in Ozueken (1998) naredita v svojem članku kratek pregled teorij o vzrokih segregacije. Ločita med tremi glavnimi tradicionalnimi pristopi (povezanimi predvsem s Čikaško šolo), behavioralnimi pristopi ter pristopi, ki poudarjajo resurse in omejitve. Pri tem naj bi bila glavna pomanjkljivost tradicionalnih pristopov pogled na mesto kot samostojno entiteto, poleg tega pa tudi premajhen poudarek na vlogi preferenc in na procesih izbire. Ti pristopi niso poudarjali individualnih vzrokov za segregacijo, kar pa je značilno za behavioralni pristop. Slednji torej upošteva posameznikove preference, zadovoljstvo in s tem motive za selitev, pa tudi položaj gospodinjstva znotraj družinskega cikla. Vendar pa je pomanjkljivost tega pristopa njegovo neupoštevanje omejitev izbire. To postavljajo v ospredje neo Marksistični ter neo Weberski pristopi, v katerih se poudari vlogo omejitev, ki jih posameznikom postavlja stanovanjski trg, ter njihovo omejenost z lastnimi resursi. Pomemben je tudi t.i. menagerial pristop, kjer je poudarjen pomen institucionalnih faktorjev, vloga vlade. Kot nadgradnjo pa mnogi sociologi in geografi danes poudarjajo pomen kontekstualnih faktorjev, tj. globalnih procesov, kot so ekonomski, demografski in politični razvoj.

Stanje v Sloveniji bi se morda lahko dalo povezati s tremi glavnimi teorijami, in sicer z vlogo institucij (države) na stanovanjskem trgu, z omejitvijo izbire in pomanjkanje resursov migrantov ter nenazadnje tudi z globalnimi kontekstualnimi dejavniki, med katerimi bi se poudarilo predvsem politične in ekonomske spremembe (v obdobju devetdesetih let prejšnjega stoletja). Vendar s tem se ne izključuje pomena in vloge drugih pristopov pri pojasnjevanju slovenskih razmer.

Vpliv institucionalnih faktorjev je izrazito viden na primer v preskrbi s socialnimi stanovanji. S tem država

lahko posredno pripelje do koncentracije določenega segmenta prebivalstva v enem prostoru. Ta faktor je viden na primer v soseski Nove Fužine, kjer so bila v osnovi zgrajena socialna stanovanja (70% naj bi bilo družbenih stanovanj) (Černič Mali et al., 2004). Na ta tip stanovanj se je vezal socialno-ekonomsko nižji sloj prebivalstva. Ta socialno nižji sloj prebivalstva, ki so ga v veliki meri sestavljali ravno migranti, je po vsej verjetnosti pripeljal tudi do stigmatizacije soseske. Gre torej za družbeno konstrukcijo pomena prostora, kjer pride v ospredje njegova simbolna vrednost in pomeni, ki se vežejo na prostor (v omenjenem primeru sosesko). Pri tem pa je pomemben pomislek Van Kempna in Ozuekrena (1998), ki poudarjata, da posamezna soseska nikoli ne vsebuje popolno mešanico stanovanjskih tipov glede na njihovo ceno, starost in lastništvo/najem. Zato koncentracija določenega tipa stanovanj samodejno za seboj povleče tudi določeno stopnjo koncentracije določenega tipa prebivalstva. Tudi Murie et al. (2003) opozarjajo na pogost pojav, da so soseske, ki so bile grajene za določeno strukturo ljudi, tudi kasneje zanimive predvsem le za to isto strukturo ljudi, kar lahko posledično vpliva na problematičnost soseske. Na primer, če je bila soseska zgrajena za potrebe gradnje socialnih stanovanj, obstaja velika verjetnost, da se bodo v sosesko selili ljudje z nizkimi dohodki. Posledica tega je visoka koncentracija gospodinjstev z nizkim dohodkom, višja stopnja brezposelnosti, ravno tako je relativno visok delež pripadnikov različnih etničnih manjšin (Murie et al., 2003).

Nadalje je na stanovanjski položaj migrantov vplivala v veliki meri tudi sprememba političnega sistema ter spremembe na stanovanjskem trgu. Tako so v primeru, da so sprejeli slovensko državljanstvo, imeli možnost ugodnega odkupa stanovanja, kar je razvidno tudi v njihovem sedanjem stanovanjskem statusu.

Naslednji pomembni dejavniki pa so dejavniki omejitve in pomanjkanje resursov. Prišleki so lahko omejeni v svoji izbiri stanovanj predvsem s svojimi nižjimi finančnimi zmožnostmi, kar povzroči njihovo večjo koncentracijo v cenejših predelih mesta. S tem dejavnikom omejitve je povezana tudi diskriminacija migrantov na stanovanjskem trgu, saj v določenih predelih posamezniki ali pa stanovanjske agencije ne želijo oddajati stanovanj migrantom (eden od 'argumentov' je tudi, da bi lahko zato območje izgubilo na vrednosti).

Mandič (1984) kot pomemben dejavnik segregacije pri nas poudarja ravno odsotnost izbire, kar je še vedno relevantno tudi v današnji stanovanjski situaciji. Pomembnost odsotnosti izbire se potrjuje tudi na primeru Novih Fužin, saj je bil najpogostejši razlog, zaradi katerega so se posamezniki priselili v sosesko (glede na raziskavo Restate 2004) ravno to, da drugih stanovanj ni bilo na voljo (Černič Mali et al., 2004).

Friedrichs (1998) pa opozarja še na eno zanimivo dejstvo, povezano z omejitvijo izbire. V Nemčiji ne ugotavlja povečane segregacije migrantov, vendar pa

meni, da je lahko to dejstvo povezano ne nujno z večjo tolerantnostjo in sprejemanjem migrantskih skupin, ampak deloma tudi z omejeno izbiro domače populacije na stanovanjskem področju. Tako se zaradi pomanjkanja stanovanj in slabih finančnih zmožnosti morda precejšen delež ljudi ne odseli iz etnično mešane soseske, čeprav bi morda to radi storili. Ta pomislek je vredno upoštevati tudi v Sloveniji, kjer je možnost izbire na stanovanjskem trgu zaradi pomanjkanja stanovanj ter njihove visoke cene omejena.

Drugi dejavnik, v bistvu nasprotni dejavnik omejitvi, pa je dejavnik izbire, ki lahko tudi pripelje do segregiranih sosesk. Prišleki namreč lahko izberejo sosesko, v kateri že imajo znanke ali v kateri obstaja že določena kulturna infrastruktura, ki jim lajša prve korake v mestu ali pa omogoča ohranjanje stika z domačo kulturo. Friedrichs (1998) tako poudarja, da večja kot je razlika med manjšinsko in dominantno kulturo, večji bodo pritiski manjšine, da vzpostavijo svojo kulturno infrastrukturo. Van Kempen in Ozuekren (1998) tudi ugotavljata, da koncentracija etničnih skupin slednjim olajša vzdrževanje socialnih omrežij. Ta omrežja pa posameznikom lahko olajšajo vključitev v trg dela; npr. podjetniki iščejo delavce med znanci oz. znotraj svoje etnične skupine. Prostorska koncentracija je torej lahko stvar izbire zaradi lajšanja vsakdanjega življenja.

Ugotovljeno je bilo, da je segregacija lahko stvar omejitve izbire ali pa je prostovoljna, saj naj bi koncentracija ljudi s podobnimi značilnostmi lahko tudi lajšala bivanje. To velja tako za migrante kot tudi za "domačo populacijo". Bauman (2001) govori o pojavljanju prostovoljne getoizacije v današnji družbi. Gre za proces prostovoljne getoizacije znotraj soseske, in sicer tako, da se jo s pomočjo modernih nadzornih sistemov, fizičnih pregrad idr. preoblikuje v varno utrdbo. Gre torej za oblikovanje ograjenih skupnosti. Običajno se slednje oblikujejo s strani "domače" populacije, premožnejših, ki se tako hočejo zaščititi pred "nevarnim" zunanjim svetom. Podoben fenomen opisuje tudi Williams (1990), in sicer govori o stanovanjskih nišah. Meni, da gre v teh primerih za nov način zmanjševanja konfliktov s pomočjo segregacije in v manjši meri tudi separacije. Takšna niša temelji na podobnosti stanovalcev, saj naj bi se s tem zmanjšala potreba po kompromisih in povečalo zadovoljstvo. Niša naj bi ne bila le bivalni prostor, ampak naj bi omogočala tudi ustrezen življenjski slog. Williams vidi take niše, ki so notranje kohezivne, hkrati pa šibkeje povezane v širše urbano okolje, kot vedno bolj razširjeno prostorsko obliko. Tudi tu se lahko poudari podobne negativne posledice, kot to velja za ograjene skupnosti, saj ravno ta ločenost in homogenizacija lahko negativno vpliva na stališča do migrantov – nepoznanega v okolju. Učinek prostovoljne getoizacije je reproduciranje izolacije (Bauman, 2001). Pomembnost stikov med ljudmi ("domačini" in tujci) pri zmanjševanju predsodkov do migrantov je bila poudar-

jena že v večih raziskavah (glej npr. McLaren, 2003). Segregacija ima tako lahko negativne učinke ne samo za migrante, ampak tudi za širšo družbo.

Vprašanje, ki se tudi postavi, je, ali se sčasoma prostorska izključenost migrantov zmanjšuje ali povečuje? Če bi se privzelo Inglehartovo teorijo, da se v postmodernem obdobju povečuje tolerantnost, potem bi se lahko predvidevalo tudi zmanjšanje prostorske izključenosti posameznih skupin. Vprašanje segregacije danes avtorji tako povezujejo s širšimi procesi in jih navezujejo na razvoj od moderne k postmoderne dobi. Nekateri avtorji (npr. Poulsen, Forrest, Johnston, 2002) tako ugotavljajo, da je za postmoderna mesta v primerjavi z mesti moderne značilna večja fragmentiranost, razdrobljenost, kar pomeni da segregacija migrantov ni tako izrazita. To je bilo potrjeno na primerjavi modernih mest Chicago in New York glede na postmoderne mesti Los Angeles in Miami. V Los Angelesu in Miamiu je obstajala namreč večja delitev prostora med štirimi glavnimi etničnimi skupinami, kot to velja za New York in Chicago. Hkrati je v prvih dveh mestih tudi manj izoliranih gostiteljskih skupnosti, tj. skupnosti, kjer je delež belcev nad 80%. To tezo bi v slovenskem prostoru težko preverili zaradi splošno majhnega deleža tujih etničnih skupin.

Posledice prostorske koncentracije so mnogovrstne, med njimi pa bi izpostavili stigmatiziranje soseske. Van Kempen in Ozuekren (1998) ugotavljata, da ima lahko prostorska koncentracija negativno podobo med populacijo, kar pa lahko vodi v samoizpolnjujoče se napovedi. "Torej, soseske z večjo koncentracijo lahko postanejo gojišče nesreče/revščine, zato ker so percipirane kot take" (Van Kempen, Ozuekren, 1998, 1634). Primer,

kjer večja koncentracija migrantov pripelje do stigmatizacije soseske, je na primer soseska Nove Fužine, za katero v Ljubljani velja, da ima višjo stopnjo kriminala, večji delež socialno ogroženih ipd. Da gre predvsem za subjektivne percepcije ljudi, verjetno na podlagi določenih predsodkov o migrantskih populacijah, kažejo podatki Rdečega križa in pa policije, ki ne potrjujejo prepričanj o višji stopnji revščine in kriminala (Dragoš in Leskošek, 2003, 57-58). Da ima soseska Nove Fužine negativen sloves v Ljubljani se zavedajo tudi sami prebivalci soseske. Tako je kar 74% respondentov v raziskavi Restate (ki se je izvajala v soseski Nove Fužine) izjavilo, da je sloves soseske slab. Hkrati pa se s tem slovesom večina respondentov oz. skoraj enak delež respondentov (72%) ni strinjal (Črnič Mali et al., 2004). To pomeni, da so ta negativni sloves dojemali kot neupravičen in torej izhajajoč predvsem iz predsodkov drugih izven soseske, ne pa iz dejanskega stanja v soseski.

Na soseske z večjim deležem migrantov se torej pogosto veže tudi stigma. Ta se povezuje tudi s stališči oz. predsodki, ki jih ljudje gojijo do samih stanovalcev sosesk, kot predstavnikov drugih etničnih skupin oz. kot migrantov. V nekem smislu bi se lahko govorilo tudi o začaranem krogu, saj negativna stališča vplivajo na večjo željo po segregaciji, hkrati pa obstaja tudi obratna povezava, saj segregacija povečuje negativen odnos do migrantov. Goldsmith (1997) poudarja, da segregacija lahko vodi v zmanjšanje empatije do tistih, ki prebivajo drugje; lahko vodi v površno razumevanje (osnovano na govoricah, časopisih ipd.), nepoznavanje pa potem vodi v netoleranco in strah (Van Kempen, Ozuekren, 1998, 1634).

Sl. 1: V Sloveniji stanovanjska politika ni posebej poudarjena kot pomemben dejavnik pri procesu vključevanja ljudi v družbo (foto: A. Obid).

Fig. 1: Slovene housing policy fails to be presented as an important factor in the process of integration of migrants into the society (photo: A. Obid).

STALIŠČA DO MIGRANTOV

Ker stališča do migrantov vplivajo na željo po segregaciji, bodo v nadaljevanju na kratko analizirana. V raziskavah vrednot, kot na primer EVS - evropska raziskava vrednot, se z vprašanjem "koga ne bi imeli za soseda?" ugotavlja stopnjo sprejemanja in tolerance do drugačnih. To vprašanje je zanimivo tudi v njegovem dobesednem pomenu, saj nakazuje željo po prostorski ločitvi od nekaterih skupin.

Glede na podatke Evropske raziskave vrednot - EVS (1999) je v Sloveniji delež ljudi, ki ne bi imeli za sosede imigrante ali tuje delavce 16%, kar je nekoliko nižje, kot je to značilno za države vzhodne Evrope (Slovaška – 22,9%, Češka – 19,4%, Bolgarija – 24,6%, Romunija – 21,1%). Delež je primerljiv s tistim v Veliki Britaniji (15,5%), Italiji (16,5%), Belgiji (16,1%) in Avstriji (12,2%), je pa hkrati precej višji, kot je to značilno za nekatere druge države Evropske unije (Nizozemska – 5,3%, Švedska 2,8%, Nemčija – 8,6%).

Delež ljudi v Sloveniji, ki ne bi živeli v bližini migrantov, torej ni visok in ne nakazuje izrazite težnje po prostorskem ločevanju. Za primerjavo se lahko pove, da je stališče do Romov precej bolj negativno in kaže na izrazitejšo težnjo po prostorski ločitvi, saj dobra tretjina respondentov ne bi želela imeti Rome za sosede. Pa tudi tukaj Slovenija ne izstopa glede na druge evropske države. Primerljive deleže imajo na primer Francija, Velika Britanija in Nemčija.

Tabela 6: Koga ne bi želeli za soseda (delež).

Table 6: Whom you would not want for a neighbour (share).

Ljudi s kriminalno kartoteko	40,5
Drugih ras	12
Velikih družin	9,1
Alkoholikov	69,3
Muslimanov	22,6
Imigrantov in tujih delavcev	16
Židov	16,8
Romov	36,6

Vir: European values study, the third wave. The sourcebook of the 1999/2000.

Zakaj pride do težnje po izključitvi, je kompleksno vprašanje. McLaren (2003) na primer ugotavlja, da ima želja po izključevanju (izgonu) imigrantov osnovo predvsem na percepciji kulturne in religiozne grožnje (simbolna raven) ter grožnje splošnemu ekonomskemu blagostanju državljanov, manj pa je povezana s skrbjo za osebno dobrobit. To bi potrjevala tudi primerjava med državami, saj je razvidno, da imajo ekonomsko bolj razvite države (npr. Švedska, Nizozemska, Nemčija)

manjše deleže tistih, ki ne želijo migranta za soseda, kot to velja za ekonomsko manj razvite države (npr. Bolgarija, Romunija).

Pomen ekonomskih faktorjev v stališčih do migrantov potrjuje tudi dejstvo, da v primeru da obstaja pomanjkanje delovnih mest v Sloveniji, 75% respondentov meni, da bi morali pri zaposlovanju imeti prednost domači delavci pred migranti. Ta delež je precej visok v primerjavi z nekaterimi državami Evropske unije, ki imajo tudi precejšnjo stopnjo imigracije. Tako je na Nizozemskem delež takih, ki dajejo prednost domači delovni sili v primeru pomanjkanja delovnih mest 27,3%, na Švedskem 11,3%, v Franciji 54% in Nemčiji 58,6%.

Stališča do migrantov kaže tudi odnos do tega, ali naj migranti obdržijo svojo kulturo, navade in običaje. Klinar (1991, 373) je že pred več kot desetletjem ugotavljal, da so bila stališča do migrantov v Sloveniji v smeri delne adaptacije (naučiti se slovensščino, prilagoditev slovenskim razmeram) ter delnega kulturnega pluralizma (naj doma uporabljajo svoj jezik, ohranjajo svojo kulturo). Rezultati Evropske raziskave vrednot (1999) v Sloveniji kažejo, da 30,8% respondentov meni, da je za družbo boljše, če migranti obdržijo svoje navade in običaje, medtem ko 69,2% meni, da bi bilo boljše, da imigranti prevzamejo navade države, v kateri so. Večinsko je torej mnenje, da je s strani migrantov potrebna določena stopnja adaptacije, prilagoditve na novo državo. Zanimivo je, da države, ki so bolj odprte do migrantov (manjši je delež tistih, ki ne bi imeli migranta za soseda), niso nujno tudi bolj naklonjene k temu, da migranti ohranijo svoje navade, ampak prej nasprotno. Tako v večini razvitih držav večji delež (več kot polovica) respondentov meni, da morajo migranti prevzeti navade gostujoče dežele (npr. v Nemčiji, Franciji, Belgiji, na Nizozemskem, na Švedskem, ..., kjer so deleži podobni kot v Sloveniji). Nasprotno pa v državah, ki manj sprejemajo migrante, večji delež meni, da bi ti morali ohraniti svoje navade (npr. Romunija, Bolgarija, Grčija, ...). Pri tem je še danes relevantna Klinerjeva ugotovitev: "Bistvo načela integracije je v tem, da se migranti bolj približajo imigrantski družbi, če jim je dopuščeno, da ohranijo svoje etnične značilnosti, kulturno dediščino in tradicije" (Klinar, 1985, 74).

POLITIKE VKLJUČEVANJA

Pri preprečevanju prostorskega ločevanja migrantov igra pomembno vlogo integracijska politika. Migracijska politika se v celotnem evropskem prostoru pogosto bolj usmerja na omejevanje migracije, nadzor ipd., manj pa na vključevanje prispele migrantov. Tako ni nenavadno, da mnogi Evropo imenujejo kar "trdnjava Evropa". Vlade namreč sprejemajo stroge pogoje za vstop v državo ter nadalje za pridobivanje pravic znotraj nje. Manj pa se usmerjajo na pomoč migrantom pri nji-

hovem vključevanju v gostujočo družbo. To se pogosto povezuje tudi z ekonomskimi krizami v gostujočih državah, s povečevanjem brezposelnosti ter s porastom moči t.i. nacionalističnih strank.

V Sloveniji je sicer integracija migrantov v družbo do določene mere razvita. V letu 1999 so bile v Sloveniji sprejete osnove integracijske politike v Resoluciji o imigracijski politiki v Sloveniji (UL, 40/1999). Imigracijska politika naj bi tako vključevala regulacijo migracij, azilno politiko ter integracijsko politiko. V letu 2002 je bila sprejeta tudi Resolucija o migracijski politiki (UL, 106/2002), ki naj bi potrjevala in dopolnjevala načela in cilje Resolucije o imigracijski politiki. Glavne usmeritve te politike so solidarnost, odgovornost državljanov in države, spoštovanje človekovih pravic, princip svobode, enakosti in sodelovanja. Na tej osnovi naj bi se dodatno delovalo na vključevanju migrantov v družbo.

Ena od politik, kjer je razvidno vključevanje migrantov, je Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalnih volitvah (UL, 51/2002), kjer je definirano, da imajo tudi tujci s stalnim prebivališčem v Sloveniji pravico do glasovanja na lokalnih volitvah. To kaže na pomembno politično vključitev migrantov, saj jim daje moč soodločanja oz. vplivanja na lokalne zadeve. Nadalje je primer integracijske politike tudi Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo (UL, 96/2002), v katerem je določeno, da naj bi Slovenija sofinancirala projekte, ki so usmerjeni v vključevanje manjšin in priseljencev.

Te politike kažejo na delno zavedanje problematike vključevanja migrantov v gostujočo družbo. Vendar pa mnogi analitiki opozarjajo, da je integracijska politika v Sloveniji še premalo razvita, predvsem v smislu njenega izvajanja oz. implementacije načel v dejanskosti (npr. Zavratnik Zimic, 2004; Bešter, 2003). Med politikami integracije tudi ne zasledimo usmeritev, ki bi težile k vključevanju migrantov na stanovanjskem področju. Zavratnik Zimic (2004) v svojem opozorilu, katera področja mora integracijska politika pokrivati, vključi tudi stanovanjsko področje (poleg zdravstva, ekonomske integracije, izobraževanja, socialne varnosti, politične integracije itd.).

Zakonodaja predstavlja s svojimi omejitvami oz. glede na svojo odprtost enega od resursov za imigrante. Poleg zakonodaje so pomembni resursi še finančni, socialni in kognitivni (po Van Kempen, Ozuekren, 1998). V primeru diskriminativne zakonodaje, ki migrantom ne daje možnosti dostopa do različnih oblik reševanja stanovanjskega vprašanja, je slednjim odvzet ta vir. Kempen in Ozuekren (1998) menita, da ima lahko diskriminatorna zakonodaja in prek tega zmanjšanje dostopa migrantov do npr. socialnih stanovanj neposreden učinek na segregacijo in koncentracijo migrantov. Na nizko stopnjo integracije migrantov na stanovanjskem področju kaže na primer dejstvo, da posamezniki s tujim državljanstvom in stalnim prebivališčem v Sloveniji ne

morejo kandidirati na razpisih za socialna oz. neprofitna stanovanja. Izjema so tujci iz držav Evropske unije. Nekoliko boljši je položaj tujcev s stalnim bivališčem glede dostopa do pomoči pri plačilu najemnine, saj imajo do slednje pravico. Integracija na stanovanjskem področju se tako primarno naslavlja le na romsko manjšino, kjer je problematika izključenosti in segregacije izrazita.

Poleg splošnih politik na stanovanjskem področju, ki bi se ukvarjale z vprašanjem migrantov, pa v Sloveniji ni (delno morda tudi zaradi manj pereče problematike) posebnih politik za reševanje prostorskega ločevanja in koncentracije migrantov. Manjša stopnja segregacije v Sloveniji se delno ujema s trendi v državah južne Evrope, kot jih je opazovala Arbaci (2004). "Južnoevropska multietnična mesta so zaznamovana z oblikami socio-prostorske izključenosti in marginalizacije, ki so skrite v vzorcih etnične prostorske disperzije in desegregacije ravno toliko kot v vzorcih etnične koncentracije". Tako za južno Evropo naj ne bi bili značilna izrazita segregacija, kot to velja za severno Evropo. Prostorsko izključenost, ki ni povezana s koncentracijo, pa je še težje ciljati z določeno politiko, ampak jo je potrebno nasloviti znotraj širšega sistema (Arbaci, 2004).

Politike, osredotočene na problematiko koncentracije migrantov, pa so precej razširjene drugod v Evropi. Tako na primer obstajajo na Švedskem od leta 1998 na nacionalni ravni sprejete t.i. metropolitanske politike. Glavna cilja teh politik sta ekonomski razvoj urbanih področij ter zmanjšanje socialne, etnične in diskriminatorne segregacije v urbanih območjih. Politike so neposredno usmerjene na deprivilegirana območja znotraj mesta (segregirane soseske) (Newsletter, 2004).

Vendar pa je na tem mestu treba opozoriti, da sama segregacija ni nujno nekaj negativnega oz. sama po sebi stvar, ki bi jo morale naslavljal različne politike. Negativne so lahko predvsem določene posledice segregacije, kot npr. kriminal ali revščina. Zato tudi prisilna desegregacija, to je razseljevanje ljudi oz. usmerjenost k prisilnemu ustvarjanju določenega socialnega 'miksa' ni dobrodošla. To naslovita tudi Häuserman in Siebel (2001, 81): "Prisilna desegregacija ni nič boljša kot prisilna segregacija. Občinske oblasti se ne bi smele boriti proti prostovoljni segregaciji, ampak bi se morale distancirati od iluzornega in škodljivega cilja razprševanja imigrantov po mestu ter bi morale usmeriti politike v območja, kjer migranti trenutno živijo". Poudarek je torej na prostovoljni izbiri bivanja, ne glede na to ali je to v soseski z visokim ali nizkim deležem migrantov. Pomembno je koncentriranje revščine in drugih družbenih problemov, ki jih je potrebno reševati, ne pa visok delež migrantov sam na sebi.

Skleniti je torej mogoče, da vprašanje bivanja migrantov (predvsem posameznikov iz republik bivše Jugoslavije) v Sloveniji ni definirano kot politično vprašanje. Ena opredelitev družbenega vprašanja je, da vpra-

šanje postane težava in je priznано kot družbeno vprašanje šele takrat, ko zadostno število dovolj vplivnih ljudi meni, da gre za težavo, ki terja ukrepanje (Hogwood, Gunn, 1984 v Mandič 1999b, 39). Parsons opredeli, da vprašanje obstaja v političnem smislu takrat, ko vpliva na neko drugo skupino oz. jo ogroža (Parsons, 1995, 87). Značilnosti družbenega vprašanja se torej lahko navede v naslednjih točkah: (1) stanje v družbi mora biti opredeljeno z vidika posledic, ki jih ima za družbo, zaradi česar postane to stanje problematično, (2) prepoznati ga mora širša populacija v družbi ali pa manjše skupine, ki pa imajo v družbi moč, (3) obstaja prepričanje, da je treba ukrepati, da bi se to vprašanje (stanje v družbi) spremenilo (Filipović, 2002). Vprašanje stanovanjske segregacije in širše stanovanjsko vprašanje migrantov ne izpolnjuje nobenega teh pogojev, zaradi česar torej ni vstopilo na politično agendo. Nasprotno pa velja za mnoge evropske države, kjer je to vprašanje na politični agendi že dalj časa.

SKLEP

Na stanovanjsko vprašanje migrantov vpliva veliko faktorjev, od makro, kot je na primer migracijska poli-

tika, do bolj mikro dogajanj v lokalnem prostoru, na kar se navezuje oblikovanje in razvoj sosesk. Poleg tega igrajo pomembno vlogo tudi vrednostne orientacije, ki se odražajo tako na makro političnih usmeritvah, pri sprejemanju različnih politik oz. tudi pri samem oblikovanju dnevnega reda politikov, kot na mikro nivoju, kjer se oblikuje dejanski položaj migrantov in kjer se slednji lahko srečujejo tudi z diskriminacijo.

Stanovanjski položaj migrantov ostaja precejšnja neznanka. Pri tem je morda najpomembnejše to, da njihovo stanovanjsko vprašanje ni deležno skoraj nobene pozornosti politike. Kaže se torej potreba po raziskavah, ki bi osvetlile to vprašanje. Pri tem je potrebno stanovanjsko vprašanje migrantov opazovati v širšem kontekstu izključenosti oz. vključenosti migrantov v gostiteljsko družbo. Gre namreč za en del potencialne izključenosti in depriviligiranosti določene skupine ljudi, ki lahko v gostujoči družbi predstavlja precejšen delež. Stanovanjski sistem ima namreč pri vprašanjih vključevanja pomembno vlogo, ki pa se je morda nekatere države ne zavedajo dovolj. Relevantna je na primer ugotovitev S. Arbaci (2004), da so stanovanjski sistemi v južni Evropi igrali bolj obrobno vlogo pri uresničevanju ciljev kot so socialna, ekonomska in etnična vključitev.

THE HOUSING ASPECT OF THE EXCLUSION OF MIGRANTS IN SLOVENIA

Maša FILIPOVIĆ

University of Ljubljana, Faculty of social sciences, Institute of social sciences, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: masa.filipovic@fdv.uni-lj.si

SUMMARY

The article offers a brief view of the housing issue of migrants in Slovenia, from the perspective of the degree of inclusion of migrants in the host society.⁵ The main topic of the article is thus the housing standards of the migrants, studied primarily from the viewpoint of housing status and furnishing of the flats, as well as their spatial positions. Today the migrants' housing standard does not differ much from that of the majority population, at least as far as basic furnishing of the flats and housing status are concerned. On the basis of selected cases the author tries to ascertain whether there are any instances of spatial concentration of migrants and what effect that bears on the evaluation of such neighbourhoods. This type of neighbourhood can in fact be stigmatized, as it is usually associated with greater poverty and crime levels, although such a stigma is not necessarily legitimate and often just represents a common prejudice against and stereotype about migrants. Political initiatives – with an emphasis on integration – are of great importance in solving such issues, but as the author points out, there is a lack of such initiatives in this field. In fact, Slovene housing policy fails to be presented as an important factor in the process of integration of migrants into the society.

Key words: migrants, housing issue, segregation, exclusion

5 In some of its parts this article draws on the findings of the research by Mandič, Boškić, Filipović and Pezdir (2004).

VIRI IN LITERATURA

- Arabaci, S. (2004):** Southern european multiethnic cities and the eduring housing crisis. Referat predstavljen na ENHR konferenci, 2. julij – 6 julij 2004. Cambridge.
- Bauman, Z. (2001):** Community. Seeking safety in an insecure world. Cambridge, Polity Press.
- Bešter, R. (2003):** Immigrant Integration Policies. V: Pajnik, M., Zavratnik Zimic, S. (eds.): Migracije, globalizacija, Evropska unija. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Černič Mali, B. et al. (2003):** Large housing estates in Slovenia. Overview of developments and problems in Ljubljana and Koper. Restate report 2g. Utrecht, Utrecht university, Faculty of Geosciences.
- Černič Mali, B. et al. (2004):** Large housing estates in Slovenia. Restate Report WP6/D10. Utrecht, Utrecht University, Faculty of Geosciences.
- Dolenc, D. (2003):** Migracije z območja nekdanje Jugoslavije v Slovenijo in njihovi sociografski učinki. Magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Dragoš, S., Leskošek, V. (2003):** Družbena neenakost in socialni kapital. Zbirka Politike. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Edgar, B., Doherty, J., Meert, H. (2002):** Access to housing – Homelessness and vulnerability in Europe. Bristol, The Policy Press.
- Filipović, M. (2002):** Javna politika in konstruiranje družbenega vprašanja – primer stanovanja starejših. V: Mandič, S., Filipović, M. (eds.): Stanovanjske študije. Znanstvena knjižnica. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 45–68.
- Friedrichs, J. (1998):** Ethnic segregation in Cologne, Germany, 1984–1994. Urban studies, 35, 10. Abingdon, 1745–1763. <http://proquest.umi.com>.
- Gantar, P., Kos, D. (1988):** Problemi socialne in prostorske strukture krajevne skupnosti rakova Jelša v Ljubljani. Raziskovalno poročilo. Ljubljana, FSPN.
- Halman, L. (2000):** The European values study, the third wave. The sourcebook of the 1999/2000 European values study surveys. EVS. WORC. Tilburg, Tilburg University.
- Häuserman, H., Siebel, W. (2001):** Soziale Integration und etnische schichtung – Zusammenhänge zwischen raumlicher und sozialer Integration. Gutachten im Auftrag der Unabhängigen Kommission Zuwanderung. Berlin – Oldenburg.
- Johnston, R., Forrest, J., Poulsen, M. (2002):** The ethnic geography of ethnicities. Ethnicities, 2, 2002, 2. London, 209–235.
- Klinar, P. (1985):** Mednarodne migracije v kriznih razmerah. Sociološka in politološka knjižnica 18. Maribor, Obzorja.
- Klinar, P. (1991):** O mednacionalnih odnosih v Sloveniji. Teorija in praksa, 28, 3-4. Ljubljana, 370–383.
- Klinar, P. (1993):** Sodobni trendi mednarodnih migracij. Teorija in praksa, 30, 5-6. Ljubljana, 395–406.
- Klinar, P. (1994):** Social and ethnic stratification. Global social and ethnic relations. Družboslovne razprave, 10, 15-16. Ljubljana, 99–116.
- Mandič, S. (1984):** O stanovanjski segregaciji. Družboslovne razprave, 1. Ljubljana, 133–146.
- Mandič, S. (1986):** O distribuciji stanovanjskih virov v Sloveniji. Družboslovne razprave, 3, 4. Ljubljana, 59–71.
- Mandič, S. (1996):** Stanovanje in država. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Mandič, S. (1999a):** Stanovanjska tveganja, ranljive skupine in novi pogledi. V: Mandič, S. (ed.): Pravica do stanovanja. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- Mandič, S. (1999b):** Odgovornost države in novi programi. V: Mandič, S. (ed.): Pravica do stanovanja. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- Mandič, S., Boškič, R., Filipović, M., Pezdir, T. (2004):** Policy measures to ensure access to decent housing for migrations and ethnic minorities: Slovenian national report. Ljubljana, University of Ljubljana, Faculty of social sciences.
- McLaren, L. M. (2003):** Anti-immigrant prejudice in Europe: contact, threat perception and preferences for the exclusion of migrants. Social Forces, 81, 3. Chapel Hill, N. C., 909–936. <http://proquest.umi.com>.
- Murie, A., Knorr-Siedow, T., van Kempen, R. (2003):** Large scale housing estates in Europe: general developments and theoretical backgrounds. RESTATE project: Good practices and new visions for sustainable neighbours and cities (report 1). Utrecht.
- Newsletter (2004):** Peer Review in the field of social inclusion policies. Sweden. Local development as a tool to stop segregation in vulnerable metropolitan areas. Newsletter 1, 2004.
- Novak, M. (1991):** Nekatere značilnosti kvalitete življenja migrantov v Jugoslaviji. Družboslovne razprave, 8, 12. Ljubljana, 139–155.
- Pajnik, M., Zavratnik Zimic, S. (2003):** Migracije, globalizacija, Evropska unija. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Parsons, W. (1995):** Public policy; An introduction to the theory and practice of policy analysis. Cheltenham (UK), Edward Elgar.
- Poulsen, M., Forrest, J., Johnston, R. (2002):** From modern to post-modern? Contemporary ethnic residential segregation in four US metropolitan areas. Cities, 19, 3, New York, 161-172. <http://www.sciencedirect.com>.
- Resolucija (1993):** Resolucija OZN o človekovi pravici do primerne stanovanja. <http://www.unhcr.ch>.
- Saunders, P. (1993):** Social theory and the urban question. London – New York, Routledge.
- Trbanc, M. (1996):** Social exclusion. The concept and data indicating exclusion in Slovenia. Družboslovne razprave, 22, 12/13. Ljubljana, 99–114.
- UL, 40/1999 – Uradni list RS 40/1999.** Resolucija o imigracijski politiki v Sloveniji.

UL, 51/2002 – Uradni list RS 51/2002. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalnih volitvah 2002.

UL, 96/2002 – Uradni list RS 96/2002. Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo 2002. [Http://www.sviz-sl.si/files/predpisi/zakon19.pdf](http://www.sviz-sl.si/files/predpisi/zakon19.pdf).

UL, 106/2002 – Uradni list RS 106/2002. Resolucija o migracijski politiki 2002.

UPB (2004): Urad za priseljevanje in begunce. [Http://www.gov.si:80/vrs/slo/ministrstva/urad-za-priseljevanje-in-begunce.html](http://www.gov.si:80/vrs/slo/ministrstva/urad-za-priseljevanje-in-begunce.html).

Van der Land, M. (2004): Housing choice and satisfaction in urban concentration areas. Referat predstavljen na ENHR konferenci, 2. julij – 6. julij 2004. Cambridge.

Van Kempen, R., Ozuekren, A. S. (1998): Ethnic segregation in cities: new forms and explanations in a dynamic world. *Urban studies*, 35, 10, Abingdon, 1631–1656. [Http://proquest.umi.com](http://proquest.umi.com).

Williams, O. P. (1990): Bivalne skupnosti in nova urbana oblika. Post-industrijski urbanizem in nove oblike socialne segregacije. *Družboslovne razprave*, 7, 10. Ljubljana, 77–91.

Zavratnik Zimic, S. (2000): Koncept družbene izključenosti v analizi marginalnih etničnih skupin. *Teorija in praksa*, 37, 5. Ljubljana, 832–848.

Zavratnik Zimic, S. (2004): Sharing experiences: migration trends in selected applicant countries and lessons learned from the new countries of immigration in the EU and Austria. Volume VI – Slovenia. Vienna, International organisation for migration.

original scientific article
received: 2005-04-05

UDC 81'373.2:177

A COGNITIVE DEFINITION OF ONE IN LOVE AND AN OBJECT OF LOVE IN THE CONTEXT OF THE CONCEPTUALISATION OF LOVE BY TEENAGERS

Wiga BEDNARKOWA

Akademia im. Jana Długosza, PL- Częstochowa
e-mail: bednarko@us.edu.pl

ABSTRACT

The paper aims at showing the way seventeen-year-old students conceptualise love. My research is based on the foundations of cognitive linguistics, which, in order to define a given concept, use a prototype – the most representative, typical, meaningful and conventional representative of a given category whose members are linked (to their prototype and to each other) by characteristic features of family resemblance. The material collected by means of questionnaires has let me formulate the answer to the following question: How does the modern youth understand love? Which structure of meanings shaped as ICMs (ideal cognitive models) is created by students' individual experiences? How does the youth define one in love and an object of love? The results of this linguistic research can be used in an educational work.

Key words: cognitive linguistics, language of emotions, conventionalised imagery, linguistic portraits (pictures) of love, cognitive discourse

UNA DEFINIZIONE COGNITIVA DELL'INNAMORATO E DELL'OGGETTO D'AMORE NEL CONTESTO DELLA CONCETTUALIZZAZIONE D'AMORE TRA ADOLESCENTI

SINTESI

Con il presente contributo l'autrice si propone di presentare il modo nel quale studenti diciassettenni concettualizzano l'amore. La ricerca si basa sulle fondazioni della linguistica cognitiva, nell'ambito della quale i concetti sono definiti tramite un prototipo, ossia l'elemento più rappresentativo, tipico di una determinata categoria, i membri della quale sono collegati reciprocamente (sia tra di loro che con il prototipo) attraverso le caratteristiche di somiglianza di famiglia. Il materiale linguistico raccolto mediante un sondaggio ha permesso all'autrice di elaborare le risposte alle seguenti domande: Come i giovani d'oggi intendono l'amore? Quali sono le loro definizioni dell'innamorato/a e dell'oggetto d'amore? Quali elementi di significato a forma di MCI (modelli cognitivi idealizzati) derivano da singole esperienze degli studenti? Le conclusioni formulate dall'autrice in base a questa ricerca linguistica possono essere usate in prassi pedagogica.

Parole chiave: linguistica cognitiva, linguaggio delle emozioni, rappresentazioni convenzionali, immagine linguistica dell'amore, discorso cognitivo

*"And when he recollects something beautiful, he
is full of joy.*

*Joy and rage mingle and hence despair:
a strangely stupid inner state:
a person does not know what happens to him
and he is furious."*

(Platon)

INTRODUCTION

Having done research among seventeen-year-old students aiming at showing the way they conceptualise love, I have noticed the phenomenon of sort of axiological dualism: ambivalence – bipolar reaction: positive and negative one pertaining to the same impulse (an event or an object); ambitendency, – contradictory aiming at mutually exclusive types of behaviour (e.g. helping and hindering the same person). I think that my observation and the conclusion drawn from it can (should?) provoke deep reflection from the side of teachers – educators and headmasters, as in Polish system of education, which is currently subject to reform, educational and axiological aspects are given high priority. That is, at least, the impression one may get from the analysis of educational bases and educational assumptions of many Polish language teaching programmes recommended by the Polish Ministry of Education and Sport. Linguistic portraits (pictures) of one in love and an object(subject) of love obtained in the process of cognitive discourse analysis may evoke the feelings of anxiety and concern referring to the psychical condition of young Poles shown in the language of lowered self-esteem.

Making use of survey research allowing to adopt the inductive course of scientific procedure, used successfully in psychology, sociology and cognitivism (cf. Lakoff, 1987), in which Langacker, referring to the inductive way of research procedures, emphasises (Langacker, 1995, 28), "I will describe only linguistic phenomena and their generalisations" (emphasis – W. B.), I received proofs of individual semantic knowledge, which can constitute a springboard to my generalisations, provided that we adopt theses promoted by social psychologists (Wojciszke, 1986, 5) referring to measures implemented in the process of abstracting and creating general statements bearing the nature of definition statements.

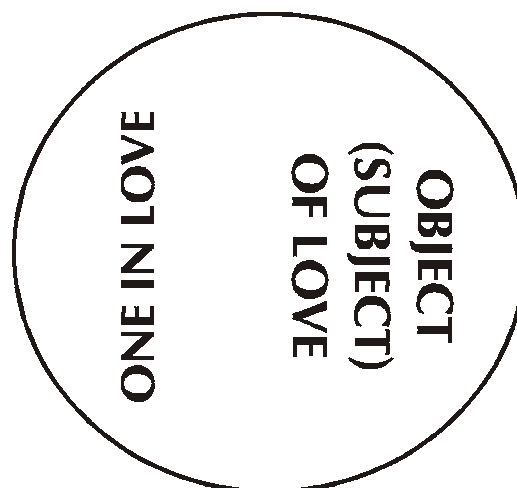
In the socialisation process, along with language acquisition, a given child creates their cognitive representation of the social world (Wojciszke, 1986, 7), and in case of semantics – semantic representation of extra-linguistic reality (ELR), where feelings belong.

The main thesis of social psychologists referring to semantics: "individual social knowledge is the concept used to describe the subjective, that is irrevocably

one-sided representation of the social world, which does not contradict the fact that beliefs owned by an individual are intersubjectively shared to a various extent (emphasis – W. B.) and are to the same extent true, taking into consideration their agreement with real characteristics of social surroundings" (Wojciszke, 1986, 8) has the paramount importance for the discussion about the ELR of *love*.

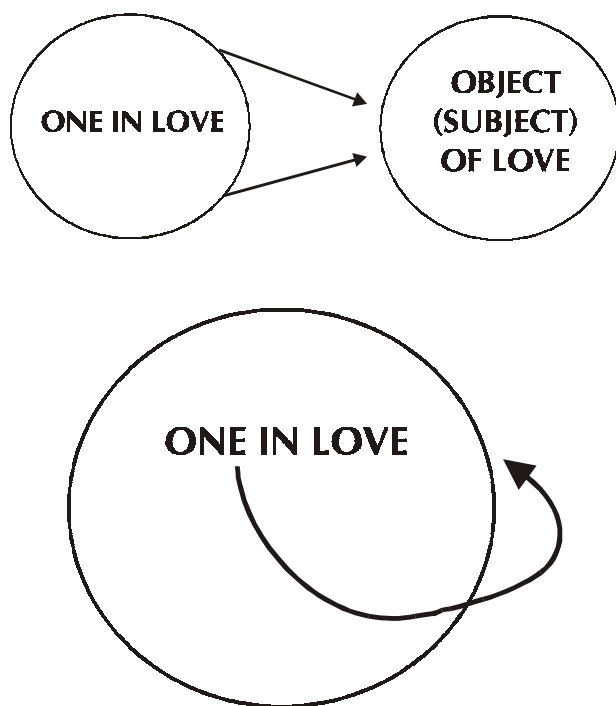
The material collected by means of my questionnaire research has allowed me not only to formulate the answer to the questions: How do modern teenagers **understand** *love*? Which structure of meanings shaped as ICMs is created by their individual experiences? It will also let me find the answer to this one: How do teenagers define *one in love* and *an object (subject) of love*? In this article, I would like to devote a special attention to the last question.

Linguistic analysis has given basis to establishing the central metaphor *love is a bond of relationship (unity)*.

Human perception organised by symbols is not passive photographic reality coping, but it is an active process of cognition, during which every impression is subject to immediate processing, analysis, classification and naming. What follows, if *love* was defined in the categories of metaphor groupings *love is a feeling*, being together, *a miracle*, *a gift*, etc., and the profile of *one in love* gives a negative picture of *one in love* presented as *a fool*, *an idiot*, and while defining *an object of love* there was a noticeable tendency in its conceptualisation in the categories of a deity, heavenly bliss, appetising food and, at the same time, the object of sexual desire, the bond of relationship, the unity of both subjects: the one in love and the object of love, may evoke the following questions:

- Why, taking into account different points of view, are two halves of the same fruit so differently profiled?
- *What can (should) a teacher-educator do to support a child in their development?*

The object of love (or, according to my point of view: the subject of love), that is a person who is loved and in love at the same time, is presented in the categories of directly experienced metaphorical pictures. The concepts needed to define the object of love correspond to natural types of experience and are:

1. materialised, i.e. are the product of the perception and motorial apparatus, mental skills, emotional structure, etc. (Zwierzyńska, 1995);
2. the effect of interaction with physical surroundings;
3. the effect of our interaction with other people within the same cultural circle.

Our looking at someone in love or a critical look at oneself in love and an "objective" one at a loved person becomes a source of intellectual and emotional reactions, usually ambivalent ones.

Taking into account the evaluation of acting, behaviour and appearance of the object of love, there are two contradictory and mutually exclusive axiological evaluations arising: it is someone bad or even the worst because of what they do, and someone best, the only and the chosen one.

The ambivalence of evaluating judgement leads to the ambivalence of attitude and feelings towards this person, or at least to the release of judgemental ambiva-

lence: the negative evaluation of the object of love, the negative evaluation of *love* itself as a feeling which makes one blind, makes one "see the world through rose tinted spectacles", and as a consequence – to the negative evaluation of oneself – a blinded experienter – one in love.

While talking about *love*, students use obscene words referring to this concept, therefore confirming the ambivalence of emotional evaluation = emotional and intellectual, see: *shitty head, shitty love, an idiot, idiocy*, etc.

Evaluating judgements can be formulated:

1. directly – with the help of evaluating expressions
2. indirectly – with the help of metaphor.

THE EXAMPLES OF METAPHORICAL IMAGERY

In Polish, axiological relation is expressed with the help of the *up-down* domain, and the domain of **colour**, in which the colours *white-black* are used (cf. Tokarski, 1995) in the same role and function (Kalisz, 1995).

Both domain types can be confirmed in the evaluation of **ideal love**: *up* and *white* and **typical one**: *up/down, white/black* with both elements of **dichotomy** for **ambivalent** states.

A good reflection of the conceptualisation of *love* is the conceptualisation of *one in love*, who is, quoting students' words, the following:

ONE IN LOVE IS A FOOL

I start to go mad for someone
one is dazed, with a far-away look
one is seized by "wild craze"
one's got a silly expression on one's face
They don't know how to find themselves in this situation: to approach someone or not, to talk to someone or not, in case they make complete fools of themselves
one talks foolishly, as if one has run amok¹
from sudden euphoria into hysterics
they are crazy about each other
one is insane
one is "stark raving mad"
everything seems tangled in one's head
I'm going nuts
I'm going crazy
one is day-dreaming²
one is absent-minded

1 To rush about in a wild and angry frenzy, origin: Indonesia, language: Malaysian.

2 'To day-dream' means to be absent-minded, not to pay attention to surrounding reality, to be unable to concentrate as one dreams about something unrealistic and trivial at the same time, hence *to day dream* constitutes the basis of metaphors which show one in love as someone out of their mind, loony, someone in a hypnotic dream. In Polish this idiomatic phrase includes the word *almond* which brings to one's mind the effect and smell of poisonous arsenic.

Love is something that limits thinking, deprives one of their thoughts, has the effect of a drug. One feels stupefied, heads towards insanity and is insanity:

ONE IN LOVE IS AN ALCOHOLIC
(in the state of alcoholic intoxication)

as if in the state of **alcoholic intoxication**
as if one was under **the influence of alcohol**

Student's remarks are full of maledicts and vulgar expressions:

one's got **a shitty head**³
one is like **a fucking ass**⁴

ONE IN LOVE IS A DRUG ADDICT

one is high
as if **hypnotised**
one **has gone bonkers**

LOVE IS PHYSICAL POWER that makes ONE IN LOVE:

be full of **energy** to live
his heart beats **faster**
his pulse rate **increases**
one is **seething with** enthusiasm
one can feel positive "fluids" **beaming from him**

and LOVERS

react to each other's presence **violently, spontaneously, abruptly**
they **erupt** inside
they **fall on each other's necks**

In various individual experiences, totally contrasting conceptualisations might occur:

They react to each other like **contrastive poles of the same magnet**.

The mood is like **a swing**: once one is in seventh heaven, a moment later hopelessly desperate – one feels like laughing and crying.

One in love is very often:

A CONTAINER FILLED WITH FLUID

one **blushes all over**⁵
one may **become red** in the presence of someone one loves

What follows, the metaphor a container filled with fluid is linked with the metaphor LOVE IS physical power/ energy, hence

full of willingness to live
full of vitality
full of life energy
lovers react to each other's presence like **disabled electrons**⁶

There are two ambivalent pictures of a *happy man* and a *sad man*. Differently experienced feelings of happiness and feelings of sadness are expressed through the experiencer's body kinesis, as it functions as a whole, though "reflexes referring to particular emotions vary among themselves and have separate ways of expression" (Lowen, 1991, 73):

- 3 Putting two obscene words in the same idiomatic expression (in Polish both words are obscene, in English it is just the first one) proves that one in love is evaluated very negatively as someone who has lost the ability to think rationally (a head – the seat of one's brain and mind). It also points to the inability to control one's emotions. Combining two organs which are placed far away from each other evokes the metaphor of *the tunnel*, through which various entities, fluids – materialised feelings travel. At the beginning of this journey a head (an obscene version of the word in Polish) was a head (a positive term in Polish) – a container for one's mind (brain) and the organs: eyes, a nose, a tongue, the organs of the senses enabling one to judge whether this is appetising food, then consumption takes place. It is conceptualised via the metaphor *love is unity* and a body is a container for feelings, for appetising food. Finally, outward movement and movement down signifying the end – voidance of appetising food, which becomes partitioned (digested) and functions as the symbol of aversion: unpleasant smell, cannot be eaten, looks disgusting, is used to vent one's aggression upon one in love by means of bending one's head as moving one's head down from its upright position - movement down is evil – required the change of the name from one bearing the positive connotation ('the head of one's family', 'a brainy head') to the negative one (animals have 'heads').
- 4 A *fucking ass* (in Polish *the ass of clubs*) is a negative evaluation of a total idiot and that "stupefying" state. In the arrangement referring to cards: the king, the dame and the knave, the dame is with the king, and the knave is the betrayed one standing lower in the hierarchy, as the dame beats the knave and the king beats the dame. In the game, the figure of the knave is colloquially called "the ass" (hence the idiomatic expression "the ass of clubs", i.e. *the knave of clubs*). Clubs are regarded as the colour of the lowest status and value in card games. A dictionary definition also does not omit this meaning: *ass* 'about someone disregarded, despised by others, someone of little importance' (the Polish Language Dictionary, 1992).
- 5 Blushing, becoming red in the face occurs when one experiences increased blood pressure and is a definite sign of emotions (Sperling, 1995, 228). This abrupt flush of blood to one's brain can lead to various types of behaviour.
- 6 The energy accumulated in the container finally overflows and pours out through all possible holes, making one in love experience a light reflex – (Sperling, 1995, 228), i.e. pupillary reflex to light (mydriasis).

one's **feverish**
one's got **shining** eyes

Psychologists have established that it can be useful, though not always reliable and authoritative, to present emotional behaviour in four main categories, depending on **the direction of one's activity**: **against** someone, **to** someone, **escaping from** someone, **to** one's inner self (Sperling, 1995, 226). I. Nowakowska-Kempna (Nowakowska-Kempna, 1995, 135) describes the functioning of *icm of movement towards the inside* and *movement outside*, that is *centrifugal movement inside one's body* that is treated like *a container for feelings*. Movement is both a spatial and axiological dimension in figurative language. Hence psychological speculations referring to the direction of energy giving force to human behaviour can be enclosed in *space* described by Langacker, space understood as "the basis representation field based on genetically limited physical abilities of perception organisation, linked with **innate cognitive apparatus**" (emphasis – W. B.) (Langacker, 1987, 148; Nowakowska-Kempna, 1995, 135).

Movement outside can be continued in two directions: *movement upwards* and *movement downwards*.

Movement in a given direction has distinct axiological colouring (Lakoff, Johnson, 1998; Lakoff, 1987; Kövecses, 1986; Eibl-Eibesfeldt, 1987; Goldberg, 1994). It is valid to be aware of the fact that it has univocal connotation (Krzeszowski, 1994, 85–95), that is *movement upwards* and *movement outside* is *good*, and *movement towards the inside* and *movement downwards* is *evil*. Both positions constitute the basis for experiencing feelings, the way of their comprehension, at the same time making us look at "love" in the categories of the metaphor *love is a swing*, and *one i n love* is *a container for feelings* that pour out by means of *movement outside* and *movement upwards*:

The mood is like a swing: once one is in seventh heaven,⁷ a moment later hopelessly desperate – one feels like laughing and crying.

ONE IN LOVE IS FAITHFUL, AN OBJECT OF LOVE IS A DEITY

one has a "**blissful**" facial expression
one begins to **pray** for the loved one
one becomes to **think** (and **dream**) about the other
one more often

ONE IN LOVE IS SOMEONE THINKING DIFFERENTLY

thousands of thoughts run through one's head
one is **deep in thought**
his thoughts revolve around the chosen one

movement upwards is strengthened by linking it to the metaphor *time is space*, and the expression *continuously* endlessly expands this *space* by *movement upwards*:

his heart beats faster
his pulse rate increase

MORE IS BETTER – the use of the comparative form of the adverb 'fast', together with an imperfect aspect of the verbs 'to beat', 'to increase' is a formal, grammatical designation of the experience gestalt *movement upwards*, *up is good*, *more is better*:

the heart is close to leaping out of its place

The heart, a personified organ of the human body, a *container for feelings* under the influence of emotions, increasing the rate and intensity of its physical function – heartbeats, contractions, evokes the metaphorical picture of *a man jumping upwards*. To fulfil such an energy-consuming task, the heart is conceptualised as *a container filled with energy* and *A container filled with liquid* which under the influence of the outside power/ energy

Fig. 1: How does the modern youth understand love? (photo: A. Obid)

Sl. 1: Kako sodobna mladina razume ljubezen? (foto: A. Obid)

7 The symbolism of the seventh heaven, originating from Jewish cosmography, according to which the seventh heaven is the seat of God and the most important angels, implicates happiness, awe, **hope** that *being in seventh heaven* gives. Its semantic counterpart would be *being hopelessly desperate*, that is being on the other side, on the opposite pole. This complete, absolute opposition is emphasised by means of redundancy, hyperbole – despair without hope.

pours out of the container. I. Nowakowska-Kempna (Nowakowska-Kempna, 1995, 144) describes this type of idiomatic expressions as the ones "linked with *motive power*". Not only do they show physiological changes in the experiencer's body, but also, and maybe above all, constitute cultural information about bodily expression, information which is deeply rooted in the experience of our ancestors, and is characteristic to feelings:

THE HEART IS A CONTAINER FOR LOVE
(the one filled with *love* and behaving in an extremely strange way)

the heart almost leaps out of its body
the heart throbs
the heart beats like a hammer (a pneumatic one)
*"the beeper works" like an express train*⁸

Next idiomatic expressions:

his love beams from his face
you can see it in his eyes – he becomes kinder and few things worry him

EYES ARE A CONTAINER FOR FEELINGS, THE MIRROR FOR FEELINGS – here the human inside is reflected, their character, personality. *eyes are the window into the world* (Nowakowska-Kempna, 1995, 146–147; cf. Będkowska-Kopczyk, 2004, 75–76), out of which *feelings* look – they are *precious goods, beauty, goodness*:

EYES ARE A CONTAINER FOR LOVE
(and subject to extreme activities)

*his eyes are like 5 zloty coins*⁹
one has got shining eyes
one's eyes gain shine
*one wants to look straight into the eyes*¹⁰

When it comes to the dimension of *movement, pressure*, and *temperature*, they are reflected in the following idiomatic expressions:

it gets shaky in his presence
when one sees the loved one, one's hands become to shake
the whole body trembles
legs are like springs – once stiff, once soft
*one is feverish*¹¹

One in love is conceptualised as a *container for feelings*, a *container filled with energy*, which is connected to the third dimension of *feelings* – *pressure* (Langacker, 1987, 154; cf. Nowakowska-Kempna, 1995, 151). a *body* which is in a *container* filled with *energy*, *pressure* is abruptly thrown out by means of *movement upwards and outside*. This *body, matter* turns out to be represented by fluids, materialised *goodness and beauty*, and *happiness*: *they smile to each other* – A smile – lip ends *rise up*, the upper lip *raises*, showing one's teeth. In its philogenesis, a smile is described as *goodness in human motive activity*.

If one takes into consideration idiomatic expressions like a *lover's body* is a *container for love*, *love is fluid* under pressure, the one which acts in an extremely strange way, unpredictably: *to be glowing (bursting) with health* – *bursting* can be the dimension of *pressure*, and what follows, the beginning of *movement* somewhere, *the beginning of the way*, what is linked with the conceptualisation of *fluid*. Reified health becomes the dimension of *love*, to be precise *one in love*, who in this conceptualisation is presented as a *container full of fluid*, a *container filled with energy* which throws away this *fluid* e.g. in the shape of *rosy cheeks* and *shining eyes*, out of the *container*, *bursting*, that is using a *lot of (more is better) power and energy*:

one is seething with enthusiasm
violently, impetuously, spontaneously, sharply
one is excited

There can be the other pole of this "swinging" amplitude: *love is a swing*, and *one in love is a container for feelings* which reach him by means of *movement inwards*, or if they leave him, it happens by means of *movement outside, movement downwards*:

8 A characteristic feature of expressive statements, which can be notice in students' texts, is the use of neologisms (Grabias, 1981), e.g. *the beeper works like an express train*. The intensity of heartbeat can be expressed in this way only if we conceptualise *the heart as a thing (train)* beforehand. The reification of *the heart* as the product of human labour, the train in this case, creates a new way to conceptualise *feelings* – *love is a machine*.

9 Under the influence of emotions, pupils widen up, eyelids open unnaturally wide, and eyeballs suffer from exophthalmus (Sperling, 1995, 228).

10 A man whose intentions are good is not afraid to look straight into someone else's eyes. They've got nothing to hide. The research has shown that eye contact is maintained during 30-60% of a given conversation time, and if the speakers are honest to each other, the time during which their eye contact is maintained significantly exceeds 60% of the time total (Argyle, 1991; Bałut, 1995).

11 The effect of heat and accompanying blush on one's face is connected with increasing blood pressure, and this derives from quickened heartbeat, faster pulse. Blood gets to one's limbs and head when the arteries in one's trunk get narrow. Such a flush of blood significantly improves skin's blood flow and gives the feeling of warmth.

*secret looks*¹²

one in love's sight is limited

The meaning of this idiomatic expression suggests that *one in love is blind*, and *love is something that makes one blind*. Beasts of draught have their sight limited to limit their field of vision, to limit their space.

calf's sight (naive)

love is trust, because if *one in love is blind*, like every blind person who has to rely on others' mercy, they should be characterised by positive thinking about the world and life.¹³

In the conceptualisation *love is one in love*, sight seems to be one of the most important senses. It is subject to personification and as *sight is a person* performs activities characteristic to the conceptualisation in the categories of the metaphor *love is a way to A precious good*:

one's sight looks for "someone"

one often gazes at their object of love

Thanks to *containers for feelings – sight, heart* a man gets to know the world. "If emotional mind is guided by the rules of logic, according to which one element introduces the other, things do not have to be necessarily described by their objective identity; it is important how they are **perceived**, what they seem to be" (Goleman, 1997, 450) and in case of one in love things are perceived in metaphorical categories.

AN OBJECT OF LOVE IS A DEITY,
LOVE IS A PRECIOUS GOOD,
AN OBJECT OF LOVE IS BEAUTIFUL

*one sees almost **only beautiful** sides of life*

*one has an **optimistic** attitude to the world*

*there is someone one can wait for, someone to **admire***

*it makes the world become **more colourful***¹⁴

*one sees the world **through rose-tinted spectacles***

*one sees everything **in bright colours***

Both "heroes of love": *one in love* and *an object of love* are ambivalently evaluated by someone experiencing the feeling, someone who expresses their opinion. It may be the case that this evaluation and the way of its linguistic representation is generated by a different experience perspective: real, physical – *down* – for *one in love* and intellectual, mental – *up* – for *an object (subject) of love*.

THE CONSTRUAL OF THE LOVE SCENE

At the beginning of my article I tried to show the main source of the differences between the positive evaluation of *love as a gift*, and the negative evaluation of *one in love as a lunatic, an idiot*, etc, which, in my opinion, lies in the difference between the objective evaluation of an object of love – physical and intellectual, and the subjective one – emotional. I adopted the thesis, proved by many authors: linguists and philosophers, saying that evaluating judgement lies in emotional experience, and feeling is experiencing values.

The second reason which should be presented here is *stricte* linguistic, though it is linked with the argument referring to the difference in evaluating judgement: intellectual and emotional. It refers to the **conventionalised imagery** of a scene concerning *feelings*. As Langacker claims (Langacker, 1995, 11–13) **imagery** is "the ability to create situations in different ways in order to formulate thoughts. Meaning is the function of elements imagined: conceptual content and the image put on it" (Langacker, 1995, 166). These are the linguistic mechanisms that inform us how people speak and what the content of information depends on (Langacker, 1995, 28). Imagery is conventional, or even better: it is such a **construal** to show a given situation in many ways when "the same conceptual content is in question" (Langacker, 1995, 19).

Talking about *one in love* and *an object of one's love* requires changing this conventional imagery, different construal, in which *one in love* becomes the main hero. Therefore, one takes the central position in the scene as a *figure* – the main participant of "the performed" scene. Then, everything else constitutes background. Sometimes, the object of a feeling appears as the second per-

12 Secret looks can signify confusion, but can also be encouragement to flirting. Undoubtedly, their philogenetical adjustment in human motive function has existed for a long time. Eibl-Eibesfeldt (Eibl-Eibesfeldt, 1987, 25–37, 67–76) describes the case of a born-blind girl, who after hearing a compliment referring to her, **turned her face** in the direction of the person who had paid this compliment, closed her eyelids and blushed, like people who are not deprived of their sight. This phenomenon called "seeing with the help of one's face" is explained by the involvement of one's hearing, not sight.

13 There are two ways leading to showing one's emotions; the fast one and the slow one. The first one uses immediate perception of a given situation (and is often erroneous, giving faulty judgement), the latter uses intelligence – so even emotions can be shown "at a moment's notice" (when one wishes to show them). Therefore, **choosing one's thoughts may influence showing emotions** Memories of some happy moments may put someone in a better mood, whereas feeding someone with anger can evoke aggression (Goleman, 1997, 449).

14 Love can be conceptualised in the dimension of *colour*, so colours have influence on the conceptualisation of *one in love*.

son – second plan, that is a **secondary figure (a landmark)**. Profiling consists on attention focus on a certain element of the scene so that this element is distinguished in the best possible way (Langacker, 1995, 167), and it gets the status of "the first plan hero", that is the **trajector** of the profiled relation in the semantic base. As the primary figure *one in love* changes the optics of seeing the relation of *love* between two persons and puts *one in love* in the limelight as someone funny, behaving differently than others, drawing the others' attention by their absent-mindedness, walking with their head in the clouds, etc. Profiling creates the possibility of changing the positions of the trajector and landmark and showing *an object of love* as the primary figure. Then, the floor belongs to the metaphor perceiving *an object of love* as a toy – a mascot, something soft and nice in touch and appetising food, or even appetising food – the object of desire sexual desire, which did not function in the profiling of *one in love* (if it did, it would be self-love and narcissistic admiration).

Both profiles clearly show the usefulness of such a linguistic category, that is profiling.¹⁵ They reveal important differences in the conceptualisation of the same semantic base in the shape of:

one in love – an object of love – love

as the relation between them and an independent = self-existing object (a person, a living creature, substance, liquid), living independently, regardless other people, among whom love is born and developed.

CONCLUSION

The conceptualisation of *love*, *one in love* and *an object of love* performed on the basis of collected data has led to very interesting conclusions, both for a linguist and a teacher.

Definitions of *one in love* and *an object of love* created by students, extracted from the research material let one state that an object of love is conceptualised in the categories of a deity, heavenly bliss, appetising food,¹⁶ and the object of sexual desire at the same time. The object of love influences one's sight as it is wonderful and beautiful, and one's touch as it is soft, warm like mascots.¹⁷

One in love is perceived by seventeen-year-olds as someone who thinks differently because they feel love and that is why cannot think rationally. Guided by heart, one in love is perceived as a fool, weirdo, drunkard, drug addict, blind. They are influenced by ambivalent powers, so once they are joyful, a moment later sad, desperate, and then behaves like an idiot.

Two diametrically different definitions of person who is like a container for feelings, but from one hand one in love is such a person who drowns in this container, and an object of love, also conceptualised in the categories of a container for feelings – gets bigger, grows fed by accumulated feelings stored inside them like in a container, show that students think about an object of love in the categories of a deity as in this way they can explain their being blind, i.e. being in love. When it comes to one in love, students cannot think about them as of someone valuable, a deity, a success, but only as of a failure, craziness, awkwardness.

And this problem of self-evaluation,¹⁸ presented thanks to this cognitive linguistic analysis, pertaining to Poles, becomes – in my opinion – a challenge to be faced at school.

15 Cf. Będkowska-Kopczyk (2004, 164–210), who studies patterns for construing relations among participants of *hated scene*.

16 In my article I do not present expressions two subjects bound together, that is one in love and the loved one, use.

17 Cf. footnote no 15.

18 It is easily noticeable that a Pole who has decided (either out of their own initiative or as a result of social pressure) to carry out a given project (solution to a problem, devising a creative solution, presenting one's own opinion) often begins their presentation with the following words: *I don't know if I've understood it correctly...; maybe I haven't done it the way it should be done...; I'm not sure if I can present it the way it should be presented, the way it is expected...; etc.*

KOGNITIVNA DEFINICIJA ZALJUBLJENCA IN PREDMETA LJUBEZNI V LUČI NAJSTNIŠKE KONCEPTUALIZCIJE LJUBEZNI

Wiga BEDNARKOWA

Akademia im. Jana Długosza, PL-Częstochowa

e-mail: bednarko@us.edu.pl

POVZETEK

Avtorica v pristopu kognitivnega jezikoslovja razpravlja o načinu, na katerega sedemnajstletni dijaki konceptualizirajo ljubezen. Na podlagi analize jezikovnega gradiva izlušči glavno konceptualno metaforo ljubezni: ljubezen je vez (enotnost) in skupino z njo povezanih metafor: ljubezen je čustvo, ljubezen je biti skupaj, ljubezen je čudež, ljubezen je darilo. Najstniki zaljubljenost oseb dojemajo na negativni način, in sicer kot norca, idiota etc., medtem ko osebo, ki je predmet ljubezni, definirajo kot božanstvo, božansko srečo, okusno hrano in objekt poželenja. Glede na to, da mladina dojemata ljubezen kot vez med zaljubljenecem/-ko in predmetom ljubezni, odgovor na vprašanje: "Kaj je ljubezen?" zahteva določitev popolne semantične reprezentacije oz. jezikovne slike tega koncepta, ki jo tvorijo modeli, nastali na podlagi najstniških definicij, ki odsevajo njihovo izkušnjo v zvezi z ljubeznijo, dožemanje in vrednotenje zaljubljenih oseb ter odnosa, ki je med njima nastal. Razlike v vrednotenju "udeležencev" tega čustva (torej ljubezni same, zaljubljenca in predmeta ljubezni) izhajajo – po mnenju avtorice – iz vrednotenja: objektivnega, ki je intelektualne narave, in subjektivnega, ki je čustvene narave. Vrednotenje je torej povezano s čustveno izkušnjo, čustva (zlasti dolgotrajna, kot je ljubezen) pa so povezana z vrednotenjem. Definicije zaljubljenca/-ke in predmeta ljubezni, ki so jih našli učenci, potrjujejo, da so sposobni zrelo in popolno definirati zapletena čustva in odnose do drugih ljudi, med katere spada ljubezen, hkrati pa – kot trdijo psihologi – doživljajo nezrelo ljubezen in še niso sposobni sebe žrtvovati za druge, odpuščati krivico, sprijazniti se s čustvenim polomom. Pomanjkanje teh elementov v njihovih tekstih v zvezi z ljubeznijo in definicijah ljubezni, zaljubljenca/-ke in predmeta ljubezni so pravi izziv za učitelje. S svojimi odgovori sedemnajstletni učenci potrjujejo mnenja številnih psihologov, ki trdijo, da se ljudje sami s težavo opredelimo kot osebe z bogato notranjostjo, ki jih polnijo najvišje vrednote, kot so pripravljenost za ljubezen in druga višja čustva.

Ključne besede: kognitivno jezikoslovje, jezik čustev, konvencionalno upodabljanje, jezikovna slika ljubezni, kognitivni diskurz

ABBREVIATIONS

ICM (*Ideal Cognitive Model*), slov. IKM (*Idealizirani Kognitivni Model*)
W. B. – Wiga Bednarkowa

BIBLIOGRAPHY

Argyle, M. (1991): Psychologia stosunków międzyludzkich. Warszawa, PWN.
Będkowska-Kopczyk, A. (2004): Jezikovna podoba negativnih čustev v slovenščini. Kognitivni pristop. Ljubljana, Študentska založba.
Eibl-Eibesfeldt, I. (1987): Miłość i nienawiść. Warszawa, PWN.

Goldberg, J. G. (1994): Ciemna strona miłości. Warszawa, W.A.B.

Goleman, D. (1997): Inteligencja emocjonalna. Media Rodzina of Poznań.

Grabias, S. (1981): O ekspresywności języka. Wyd. Lubelskie.

Kalisz, R.: White – black spectrum as an image schema and its axiology (xerocopy).

Kövecses, Z. (1986): Metaphors of Anger, Pride, and Love: A Lexical Approach to the Structure of Concepts. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.

Krzeszowski, T. (1994): Konotacja i denotacja. In: Podstawy gramatyki kognitywnej. Warszawa.

Lakoff, G., Johnson, M. (1988): Metafory w naszym życiu. Warszawa, PIW, Biblioteka Myśli Współczesnej.

Lakoff, G. (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, University of Chicago Press.

Langacker, R. (1987): *Foundations of Cognitive Grammar, I: Theoretical Prerequisites*. Stanford, Stanford University Press.

Langacker, R. (1995): *Semantyka kognitywna (typescript)*.

Nowakowska-Kempna, I. (1995): *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. Warszawa, WSP.

Polish Language Dictionary (1992): *Polish Language Dictionary. Supplement*. Warszawa.

Sperling, A. P. (1995): *Psychologia*. Poznań, Zys i S-ka.

Tokarski, R. (1995): *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin, UMCS.

Wojciszke, B. (1986): *Teoria schematów społecznych. Struktura i funkcjonowanie jednostkowej wiedzy o otoczeniu społecznym*. Wrocław, PAN, Ossolineum.

Zwierzyńska, A. (1992): *Wyidealizowane modele kognitywne pojęcia "miłość" i "love" przedstawionego w przysłowiaach polskich i angielskich – porównanie*. In: *Język a kultura*, vol. 8, ed. I. Nowakowska-Kempna, Wrocław, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.

original scientific article
received: 2004-12-10

UDC 811.13'282'373.23(497.5 Istra)

I SOPRANNOMI FAMIGLIARI DI SISSANO

Barbara BURŠIĆ GIUDICI

Università di Pola, Facoltà di Lettere e Filosofia, HR-52100 Pola, I. Mateti ća Ronjgova 1
e-mail: bbursic@ffpu.hr

SINTESI

Con il presente saggio si vogliono ricordare i soprannomi delle famiglie del paese di Sissano dove ancor oggi risuona l'antico dialetto istrioto che, essendo privo di tradizione scritta, perde di giorno in giorno le parole condannando se stesso all'estinzione. Abbiamo voluto raccogliere e classificare tutti i soprannomi famigliari sissanesi tramandatisi sino ai giorni nostri che sono stati il simbolo della tradizione romanza di questo unico paese istrioto a sud-est di Pola.

Parole chiave: istrioto, Sissano, soprannomi

FAMILY NICKNAMES OF SISAN

ABSTRACT

The aim of the paper is to recall the nicknames of families from the village of Sisan, where the old Istriot dialect is still spoken. However, lacking a written tradition and with its words dying out almost daily, the dialect is condemning itself to extinction. The object of the authors was to gather and classify all family nicknames of Sisan transmitted from one generation to another till this day, in a case which represents the Romance tradition of the only Istriot village to the south-east of Pula.

Key words: Istriot, Sisan, nicknames

Niko, Nako, Kako e Balako sono solamente alcuni dei soprannomi che si usano ancor oggi a Sissano.

*La Mićela la veva un gato
La lo tigniva per malato
E la ghe feva la panadela
Biguli, bagoli šjora Mićela.*

Ed è questa una delle tante canzoni che i vecchi sissanesi canticchiavano alla "Micela" (Maria Detoffi).

La parola soprannome è un composto di sopra – e nome, però supranomen è segnalato già nel lat. medievale di Siena nel 994 (Cortelazzo, Zolli, 1988, 1229–1230).

L'istituto familiare ebbe a Roma grandissima importanza sin dai primordi. La famiglia (FAMILIA) era simile a un piccolo stato, il cui capo supremo era il padre (PATER FAMILIAS) cui obbedivano la moglie (UXOR), i figli (LIBERI) e gli schiavi (SERVI).

I cittadini liberi avevano tre nomi:

- PRAENOMEN (corrisponde al nostro nome),
- NOMEN (corrisponde al nostro cognome),
- COGNOMEN (corrisponde al nostro soprannome).

Lo storico Livio cita "Cornelius, cui Africano fuit cognomen" (Cornelio, il quale ebbe il soprannome di Africano) (Campanini, Carboni, 1961, 1292).

Dunque, l'uso del soprannome risale a tempi assai antichi. L'influsso etrusco fu fortissimo sull'onomastica romana a cominciare dal sistema nominale composto da tre membri che era comune anche ad altri popoli italici, ma diverso da quello di tutti gli altri popoli indoeuropei (Tagliavini, 1982, 109). Con la caduta dell'Impero romano però l'onomastica si riduce.

Durante l'arco della vita vengono inventati degli appellativi, spesso legati a particolari caratteristiche individuali o ambientali, che si sostituiscono al vero nome o cognome di una persona. Fino a pochi decenni or sono quando la maggior parte della gente si dedicava all'agricoltura e alla pastorizia, le famiglie trascorrevano le serate in compagnia attorno al focolare per raccontare storie vere e di fantasia, alternando le chiacchierate al canto. Con il progresso sono diminuiti i rapporti interpersonali e con loro le informazioni che venivano trasmesse da generazione a generazione. In tal modo sono andate irrimediabilmente perse molte informazioni, e quegli usi e costumi che hanno reso unico e particolare il paese di Sissano.

Distrutta Nesazio, Mutila e Faveria nel 177 a.C. (Benussi, 1986, 75) il territorio venne ripartito e assegnato a militari e ufficiali romani. "L'aruspice, presso il groma, tese le braccia e volgendo lo sguardo al sole oriente, lo divise in quattro parti; *Sissanum*, sede di una sors, restò al lato citratus dextratus, a cavallo del secondo decumano" (Monti, 1911, 10). I siti archeologici sparsi un po' dappertutto lungo la costa da Punta

S. Stefano a Medolino, sono espliciti esempi della presenza della cultura romana che ivi fiorì in seguito alla caduta di Nesazio. Dopo l'eccidio di Nesazio l'Istria entrò a far parte dello Stato Romano.

"Con l'assoggettamento i Romani diffusero la lingua e la civiltà latina e vi impressero un'orma che né il tempo, né l'avversa fortuna poterono cancellare in nessun luogo, tanto meno a Sissano, dove la continuità della tradizione romana irradiava da Pola, e lo spirito conservatore e assimilatore dei legittimi discendenti dei coloni militari poterono impedire le sopraffazioni della gente importata per loro grande sventura dai Veneziani. La lingua romana e più tardi l'istriotta che vi si svolse, resistette ad ogni urto ..." (Monti, 1911, 11). Com'è triste invece la realtà odierna quando, girovagando tra calli e androni, scopriamo che il succitato dialetto resiste solamente all'interno di un numero esiguo di famiglie.

Il latino parlato (latino volgare) in Istria, come in tutti i paesi romanizzati, non era uniforme e variava soprattutto a seconda dei livelli d'impiego. Dal IV al IX sec. si ha il periodo di transizione dal latino al romanzo. Il latino volgare si frantumò in vari gruppi linguistici affini dai quali iniziarono a svilupparsi le lingue romanze. La parlata postlatino volgare nel Friuli, in Istria e in Dalmazia, dopo la rottura del latino volgare è stata ancora per un po' di tempo unitaria e poi ha continuato separatamente un proprio sviluppo, a causa anche della seconda rottura linguistica dell'unica parlata postlatino volgare del Friuli, dell'Istria e della Dalmazia, dovuta all'invasione slava in questi territori nel VI e VII sec. (Filipi, 1996, 117). Si ebbero così tre diasistemi romanzi diversi: il friulano a nord, l'istriotto in Istria e il dalmatico a sud. I Romani istriani svilupparono una loro lingua: l'istriotto che seguì un proprio corso fino all'arrivo dei veneziani. Questa può essere la spiegazione più verosimile sul perché questi abitanti delle regioni del sud, isolati dalle altre popolazioni, abbiano formato fin dal medioevo una propria parlata che, appartenendo a un'area laterale ed essendo perciò arcaica, si distingue dalle altre parlate neolatine delle coste orientali dell'Adriatico (Deanović, 1954, 4).

Oltre alle genti venute in Istria, bisogna sapere che molti popoli invasero la nostra penisola: Goti (476–539), Bizantini (739–751), Longobardi (751–774), Franchi (788–952), Germani (952–1209), Patriarchi d'Aquileia (1209–1331), Veneziani (1331–1797), Austriaci (1797–1805), Francesi (1805–1813), Austriaci (1813–1918), Italiani (1918–1943), annessione alla Germania (1943–1945), governo militare alleato (1945–1947), Jugoslavia (1947–1991). Tutte queste lingue "non riuscirono a interrompere la tradizione romana, come neppure la parlata romanza dei suoi abitanti nella parte sud-occidentale della penisola che persistette sino ai tempi nostri" (Deanović, 1955, 71).

L'Istria è oggi politicamente divisa tra le Repubbliche di Croazia, Slovenia e Italia. Essa rappresenta oggi un

vero e proprio mosaico linguistico. Vi troviamo, infatti, l'istro-veneto, l'istrioto, l'istorumeno, che appartengono alla famiglia linguistica romanza; il ciacavo, il monte-negrino e i dialetti sloveni, che appartengono alla famiglia linguistica slava. A essi si possono aggiungere ancora le tre lingue standard: il croato, l'italiano e lo sloveno. Solo uno è però l'idioma più antico e nello stesso tempo anche autoctono del territorio: l'istrioto, che in tutti questi secoli è riuscito a conservarsi portando in sé il carattere romanzo di quei Latini che lo parlavano millecinquecento e più anni fa e che, nonostante tutto, lo usano ancor oggi, continuandovi la tradizione.

L'istrioto vive ancor oggi in sei località dell'Istria sud-occidentale, di cui due, Rovigno e Fasana, sono situate sul mare, mentre le altre quattro: Dignano, Gallesano, Valle e Sissano, nell'entroterra. I vari linguisti non sono concordi sulla loro posizione nella famiglia delle lingue romanze. Riguardo allo status dei dialetti istrioti esistono quattro tesi.

Antonio Ive e Clemente Merlo considerano i dialetti istrioti appartenenti al gruppo retoromanzo. Ive li chiama "dialetti ladino – veneti dell'Istria".

I linguisti italiani Matteo Bartoli, Giuseppe Vidossi e Carlo Battisti considerano i dialetti istrioti dei dialetti italiani di tipo veneto.

Secondo Petar Skok e il germanista austriaco Eberhard Kranzmayer l'istrioto avrebbe un fondo illirico – romanzo simile a quello del dalmatico.

Mirko Deanović sostiene l'autonomia dell'istrioto. Afferma che si tratta di "un linguaggio particolare che non è possibile far entrare nel sistema di alcun'altra lingua neolatina" (Deanović, 1954, 6).

Quindi, il posto dell'istrioto nel sistema dei dialetti romanzi rimane irrisolto, anche se la più valida e accettabile appare la tesi di Deanović.

Nel 1900 usciva il volume "I dialetti ladino-veneti dell'Istria" di Antonio Ive, nativo di Rovigno e professore all'Università di Graz. L'opera rimane tutt'oggi l'unica descrizione di tutto l'istrioto. Erano inclusi anche il dialetto di Pola e quello di Pirano, che secondo Cortelazzo non era istrioto ma veneto antico. Per ogni dialetto istrioto, l'Ive propone appunti fonetici, morfologici, sintattici e lessicali.

I dialetti istrioti sono sociolinguisticamente inferiori e non sono mai serviti come espressione di una tradizione scritta organica né di una letteratura. Tutto ciò che da poco più di 150 anni in qua si è scritto e si scrive in istrioto è il risultato della curiosità cosciente, sviluppatasi nel periodo del romanticismo (Tekavčić, 1983, 135).

Negli ultimi anni, sperando di non essere intervenuti troppo tardi, abbiamo scoperto a Sissano un terreno d'indagine molto ricco e sorprendente, originalissimo soprattutto per le tipiche proprietà della sua gente che ha conservato e trasmesso fino ai nostri giorni uno dei più antichi dialetti presenti in Istria.

Con la nostra ricerca abbiamo voluto "fermare il tempo e fermare la scomparsa dei soprannomi" perché in alcuni casi l'ultima e la penultima generazione di abitanti ormai non lo portano più.

Siccome non esistono testimonianze scritte abbiamo dovuto raccogliere i soprannomi intervistando gli abitanti autoctoni del paese che, parlando dei soprannomi delle varie famiglie, rispolveravano contemporaneamente aneddoti, situazioni e storie da tempo sopiti nella loro memoria. Parlando con loro abbiamo scoperto moltissimi altri elementi della vita rurale che ivi si svolgeva. Nelle nostre indagini abbiamo fatto anche un po' di "archeologia linguistica" ripescando dal dimenticatoio nomi antichi riferiti a luoghi e persone.

Gli informatori che hanno collaborato alla stesura di questo lavoro sono i seguenti:

Antelli Anna, nata Popazzi, 1918, casalinga,
Benčić Antonia, nata Popazzi, 1922, casalinga,
Benčić Maria, nata Popazzi, 1924, casalinga,
Benčić Nerina (Alice), nata Dobran, 1929, casalinga,
Benčić Nicola, 1912, carpentiere,
Busletta Martino, 1919, muratore,
Busletta Anna, nata Radeticchio, 1928, casalinga,
Demarin Nicola, 1927, saldatore,
Dobran Lodovico, 1936, autista,
Dobran Maria, nata Dobrich, 1938, impiegata,
Fedel Giuseppe, 1937, fabbro navale,
Giadresco Giulio, 1947, elettricista,
Giustincich Anna, nata Petrich, 1921, sarta,
Giudici Anita, nata Detoffi, 1931, commessa,
Glavina Antonio, 1937, fabbro,
Glavina Venturina, nata Spada, 1938, casalinga,
Matijaš Giovanni, 1920, carpentiere,
Matijaš Jolanda, nata Tromba, 1928, casalinga,
Radeticchio Antonia, nata Benci, 1932, casalinga,
Radeticchio Bruno, 1931, automeccanico,
Tromba Maria, nata Tomicich, 1932, casalinga.

Nella nostra raccolta tutti i soprannomi sono famigliari, dunque, appartenenti a famiglie e traggono la loro origine da una moltitudine di fattori quali:

- nome di uno dei genitori,
- luogo di provenienza,
- mestiere,
- distorsione di parole,
- generati dalla fantasia popolare.

Abbiamo trovato però anche un grande numero di soprannomi la cui origine è sconosciuta e quindi non reperibile nei testi oggi a disposizione e nella memoria dei viventi. Alcune persone, oltre al soprannome familiare, portano anche uno individuale generato da uno dei fattori sopra elencati o da altri che saranno il tema del prossimo lavoro.

Prima d'iniziare a descrivere i soprannomi delle famiglie di Sissano è doveroso notare che dalla metà del XIX sec. alla metà del XX sec. lo stesso cognome è stato scritto secondo la nomenclatura vigente nelle varie

epoche (Impero Austroungarico, Regno d'Italia, Repubblica di Jugoslavia).

Citiamo alcuni esempi:

- Zudich / Giudici / Žudić
- Sverco / Sferco / Šverko
- Cnapich / Nappi / Knapić.

I SOPRANNOMI FAMIGLIARI IN ORDINE ALFABETICO

1. Cognome Ardessi / Radešić
 Soprannome **'Jež – estinto**
 Nota Il più anziano della famiglia, Mate 'Jež dall'Albonese, raccoglieva i ricci a scopo alimentare (riccio – croato jež). Sposato con Ivana **Pr'deca** (dalla frazione di Prdecì – Manjadvorci).

I loro figli Ive, Giacomo, Mate, Vittorio, Kate, Maria portavano il soprannome del padre ed erano tutti **'Ježi**. Il soprannome è stato portato avanti soltanto dai figli di Giacomo, Virgilio e Vittorio ed estinto con questi.

2. Cognome Benčić / Benci
 Soprannome Solo alcune femmine della famiglia erano dette **'Benče. – in uso**
3. Cognome Bosuscovich / Božušković
 Soprannome **Be'landa – in uso**
 Nota Il più anziano **Nada'lin Be'landa**, sposato con Fosca **Liz'gnanca**, ebbe tre figlie: Maria, Anna e Caterina che portavano questo soprannome.
4. Cognome Bosuscovich / Božušković
 Soprannome **Ko'lega**, portato solo da due persone: Nin (Toni) e Paolo (suo figlio). – **estinto**.
5. Cognome Bulich / Bulić
 Soprannome **'Sopoli – in uso**
 Nota I più anziani Mate e Grgo 'Sopola erano oriundi dal paese di Glavani. È interessante che un loro appezzamento di terreno era denominato "Val di 'Sopola". I figli di Mate erano Mario e Maria 'Sopola.
6. Cognome Busletta
 Soprannome **To'neti – estinto**
 Nota Il più anziano era nato nel paese di Glavani. Probabilmente il soprannome deriva dal nome personale croato "Tone".
7. Cognome Busletta
 Soprannome **'Čulini – in uso**
 Nota Piero Busletta (Pere Čulin) era venuto a Sissano dallo zio Toneta. Sposato con Maria Tromba (I **'Risi**) hanno avuto quattro figli: Toni, Maria, Martin e Mate che portavano il soprannome del padre ed erano tutti **'Čulini**.

Martin 'Čulin si era sposato con Maria Božac (**Šiki'cana**) e i loro figli Nadalina, Pere, Anna, Fume, Nina, Maria, Martin e Sante portano il soprannome **'Čulini**. Oggi solamente il figlio di Martin 'Čulin e di Anna Radeticchio (**'Ninčola**) viene chiamato Edi 'Čulin.

8. Cognome Cerglienizza
 Soprannome **Mar'čanci – in uso**
 Nota Il più anziano Giacomo (Jakov) era venuto dal paese di Marzana – cr. Marčana.

9.	Cognome
Soprannome
Nota	Cettina / Cetina
Tara'fina – in uso
Il più anziano Toni era venuto a Sissano dal paese di Krvavići. Erano proprietari della contrada di S. Biagio, dunque poveri di soldi ma ricchi di terra.
10.	Cognome
Soprannome	Clunich
La famiglia non portava nessun soprannome.
11.	Cognome
Soprannome
Nota	Cnapich
Žu'pani – estinto
Dall'Albonese arrivarono il vecchio Župan con la moglie e cinque figli (Toni, Mate, Mikula, Fume e Nadalina). Gli ultimi quattro portarono avanti il soprannome tramandandolo a figli e nipoti. Toni venne chiamato Bigola e così i suoi quattro figli Anna, Maria, Valeria e Geni portarono tutti questo soprannome. Uno dei nipoti porta ancor oggi questo soprannome.
12.	Cognome
Soprannome	Costesich / Kostešić
La famiglia non portava nessun soprannome.
13.	Cognome
Soprannome
Nota	Cvek
Ku'čaja – in uso
Il più anziano Martin Ku'čaja aveva i seguenti figli: Maria, Ivana, Milio, Berto, Gigi, Enzo, Giovanni, Bepi, Fosca, Liliana e Pina. Tutti portano il soprannome Ku'čaja . I loro figli non lo portano più.
14.	Cognome
Soprannome
Nota	Demarin
'Mori – estinto
Il "vecio Moro" era padre di Pasquale, Nane, Nin, Bepi, Nicola e Nina. Loro portavano il soprannome 'Mori . Il soprannome familiare si ferma qui.
15.	Cognome
Soprannome
Nota	Detoffi
'Truki – estinto
Venuti da Dignano. La seconda generazione portava solo soprannomi personali.
16.	Cognome
Soprannome
Nota	Detoffi
Ma'glisi – estinto
Maria Maglisa (levatrice) sposata con Detoffi ebbe sette figli: Nicoletto, Bepi, Elvira, Polonia, Maria, Pietro e Giustina – tutti Maglisi. Il soprannome si ferma qui.
17.	Cognome
Soprannome
Nota	Detoffi
Pado'vane – estinto
La "vecia Padovana", sposata Detoffi, ebbe quattro figlie: Fume, Anna, Paola e Maria. Erano tutte Padovane. Il soprannome si ferma qui.
18.	Cognome
Soprannome
Nota	Diminich / Diminić
Magna'polenta – estinto
Toni sposato con Maria ebbe tre figli: Angelina, Tina e Toni. Tutti loro erano Magna'polenta. Il soprannome si ferma qui. I più anziani del paese raccontano che il soprannome derivi dal fatto che mangiavano molta polenta.

19.	Cognome
Soprannome
Nota	Divissich / Divišić
Nane'rini – estinto
Maria, Ive, Rocco e Grgo erano i più anziani e portavano il soprannome Nanerini. I figli di Grgo e della seconda moglie Anna Cerglienizza da Mormorano (Bepi, Grgo, Romano) erano anche Nanerini.
20.	Cognome
Soprannome
Nota	Divissich / Divišić
Šaba'tini – in uso
Rocco Nanerin, sposatosi con Anna Šabatina (Ližnanka) ebbero otto figli: Rico, Maria, Rina, Landa, Claudia, Gianna, Aurora e Nini. Loro portavano tutti il soprannome Šabatini. Šabatini erano denominate tutte le persone venute dal vicino paese di Lisignano.
21.	Cognome
Soprannome
Nota	Dobran
'Dusmani – in uso
Soprannome dato a una famiglia dalla quale si svilupparono altre.
22.	Cognome
Soprannome
Nota	Dobran
Ba'loći – in uso (dei Dusmani)
Antonio Baloći ebbe dalla seconda moglie Kate tre figli, Miro, Bepi e Apollonia Baloći.
23.	Cognome
Soprannome
Nota	Dobran
Be'lavići – in uso
Soprannome dato a una famiglia dalla quale si svilupparono altre. Belavići è un paese situato vicino a Barbana.
24.	Cognome
Soprannome
Nota	Dobran
Zapa'lero – in uso
Lodovico Dobran, sposatosi con Maria Klunić – Zapalero ebbe quattro figli dei quali Eugenia, sposata con Ermidio Dobran (Belavić) portò avanti il soprannome dandolo ai propri figli Bruno e Vico. Il soprannome deriva probabilmente da Palera, luogo nei pressi del paese di Lisignano, da dove proveniva Maria.
25.	Cognome
Soprannome
Nota	Dobrich
'Dodi – in uso
Il più anziano Giorgio venne con questo soprannome da Albona nel 1842. Portato avanti da figli, nipoti e pronipoti si usa ancor oggi.
26.	Cognome
Soprannome
Nota	Fedel
Fi'lini – in uso
Il più anziano Gregorio è venuto da Lisignano e si è sposato con Maria Kalčić – Filina, venuta dal paesetto di Filini – Barbana. I loro figli Grgo, Bepi, Giovanin, Pasqualin, Nadalina, Pasquetta e Maria erano tutti Filini. Il soprannome è stato portato avanti da figli e nipoti di Bepi, Giovanin e Pasqualin. Il soprannome deriva dal paese Filini (Barbana).
27.	Cognome
Soprannome
Nota	Fonović
Mu'linki – in uso
Il più anziano Zamaria (Giovanni Maria) era venuto dall'Albonese con la moglie Antonia Diminich. I loro figli Matteo, Lucia, Antonia, Caterina, Maria e Nadalina erano tutti Mulinki. Il soprannome è stato portato avanti dai figli di Matteo e Maria Tromba – Z'miša (Maria, Stefania, Aurelio, Bepi, Nina, Rina, Anna, Adelma, Celestina e Livia).
28.	Cognome
Soprannome
Nota	Frezza
Li'šandri – estinto
Pur essendo uno dei cognomi e soprannomi più antichi del paese, nessuno dei suoi discendenti è oggi presente.

29.	Cognome
Soprannome
Nota	Frezza
La famiglia non portava nessun soprannome.
Ancor oggi vivono a Sissano e dintorni varie famiglie Frezza, i cui componenti hanno soltanto soprannomi individuali.
30.	Cognome
Soprannome
Nota	Gherbaz / Grbac
'Kransi – in uso
Venuti dai paesi situati sulle pendici del Monte Maggiore il loro soprannome è presente anche nelle persone dell'ultima generazione.
31.	Cognome
Soprannome
Nota	Giadresco / Jadreško
Škopa'ćiri – in uso
Il soprannome deriva forse da "scopa" ed è presente da quattro generazioni. Il vecchio Škopaćiri, portatore del soprannome lo ha trasmesso ai figli Miro, Bepi e altri che a sua volta lo trasmisero ai propri: Berto, Bepi, Valeria, Irma, Mora e Margherita. Soltanto uno dei nipoti, Giulio, lo porta al giorno d'oggi.
32.	Cognome
Soprannome
Nota	Giudici / Žudić
'Karić – estinto
Giuseppe, venuto da Glavani, si è portato probabilmente il soprannome con sé, trasmettendolo ai suoi figli Zita, Michele, Elisa e Antonio.
33.	Cognome
Soprannome
Nota	Glavina
'Dopio
Antonio portava a vendere il latte e al ritorno si fermava in osteria dove ordinava "un dopio de vin" per la compagnia. Il soprannome è stato portato avanti dal figlio Romano sposato con Ulrika Pačić e dai loro figli: Maria, Romana, Nina, Rosina, Toni, Nella, Lina e Graziella. Lo portano anche i figli di Toni e Venturina Spada.
34.	Cognome
Soprannome
Nota	Grabrovich
Škar'noso – in uso
Il soprannome è presente tutt'oggi anche nelle persone dell'ultima generazione. "El vecio Škarnoso" ebbe cinque figli (Mate, Mićel, Bortolo, Giovanin e una sorella), tutti Škarnosi. Mate, sposato con Eufemia Mariela venne chiamato Mariel e così i loro figli Eufemia e Maria. Gli altri quattro portarono avanti il soprannome tramandandolo ai propri figli. Alcuni dei nipoti lo portano ancor oggi.
35.	Cognome
Soprannome
Nota	Gregorić
'Ruli – estinto
Il soprannome presente in due generazioni oggi è estinto.
36.	Cognome
Soprannome	Labud
La famiglia non portava nessun soprannome.
37.	Cognome
Soprannome	Lizzul
La famiglia non portava nessun soprannome.
38.	Cognome
Soprannome
Nota	Lorenzin
'Boduli – estinto
Venuti da Valun sull'isola di Cherso.
39.	Cognome
Soprannome
Nota	Manzin
'Paće – in uso
Dato ai cinque figli di Paće: Nane, Martin, Bepi, Nina e Uccia, non è stato portato avanti.

40.	Cognome
Soprannome
Nota	Maričević
'Plaki – estinto
Bepi, venuto con il soprannome dalla Dalmazia, si è sposato con Maria Tromba – Samparella. Il loro figlio Bepi portava entrambi soprannomi Plako – Samparel. Il soprannome deriva dall'isola di Pago, loro luogo d'origine.
41.	Cognome
Soprannome
Nota	Mattias / Matijaš
Kanse'liri – in uso
Michele arrivò da Štokovci senza soprannome. Il figlio Giovanni si è sposato con Antonia Kancelar e i loro figli Antonia, Liberata, Giovanni, Giuseppe, Maria e Emilio portano il soprannome. Nei loro figli questi si è estinto.
42.	Cognome
Soprannome	Mecovich / Meković
Non esisteva il soprannome familiare.
43.	Cognome
Soprannome
Nota	Micovilovich / Mihovilović
Be'lona – in uso
Toni Belona sposato con Fume Kancelar – Kancelira, sorella di Antonia ebbe cinque figli: Ive, Mate, Toni, Kate e Bepi – tutti Beloni. Il soprannome è stato portato avanti da Bepi e dai suoi figli e nipoti.
44.	Cognome
Soprannome	Pacich / Pačić
Non esisteva il soprannome familiare.
45.	Cognome
Soprannome
Nota	Petrich / Petrić
Rafa'ei – in uso
Antonio, sposato a Eufemia Percan ebbe quattro figli: Antonio, Anna, Giovanni e Natale. Quest'ultimo si sposò con Maria Rafaelich e i loro figli Maria, Anna e Giuseppe vengono chiamati Rafaei. Il soprannome viene usato raramente nella seconda generazione.
46.	Cognome
Soprannome
Nota	Popazzi
Orko'fora – in uso
Il soprannome è caratteristico solo a uno dei quattro fratelli Popazzi (Diodato, Toni, Felice e Pasqualin). I discendenti di Toni Orkofoza lo portano tutt'oggi.
47.	Cognome
Soprannome
Nota	Radeticchio
Mo'roni – in uso
Uno dei soprannomi di questa famiglia tramandatosi dal "vecio Bepi Moron".
48.	Cognome
Soprannome
Nota	Radeticchio
Zova'neri – in uso
Deriva dal fratello di Bepi Moron – Giovanni Zovaner. Sposatosi con Uccia di Frane Benčić, i figli maschi Lino, Giovanin, Begnamin e Piero vennero chiamati Zovaneri, mentre le femmine Gemma, Maria e Anna vennero dette Frane.
49.	Cognome
Soprannome
Nota	Radeticchio
Mika'lini – in uso
Toni, figlio di Antonio sposatosi con Antonia Tromba – Nina Mikalina ebbe tre figli, Bruno, Antonietta e Mario – Mikalini.
50.	Cognome
Soprannome
Nota	Radeticchio
'Ninčoli – in uso
Oriundo di Dignano, dove la famiglia era detta Orioni, Antonio Cica Moron, detto anche Ninčoli, sposatosi a Sissano ebbe sei figli. Il soprannome venne portato avanti dal figlio Toni e dalla figlia di questi Anna detta Anna de Ninčoli.

51.	Cognome
Soprannome	Radolović
Non esisteva il soprannome familiare.
52.	Cognome
Soprannome
Nota	Sandri
'Pikoli – estinto
La "vecia Maria Pikoli – Labignana" sposata Sandri ebbe cinque figli e il soprannome finì con loro.
53.	Cognome
Soprannome
Nota	Sandri
'Pusi – in uso
Nane Sandri detto Pus, sposato a una sissanese ebbe cinque figli tutti detti Pusi (Tino, Nina, Maria, Cilia e Pierina).
54.	Cognome
Soprannome
Nota	Sober / Šober
'Ščoferi – in uso
Il vecchio Sober (Ščofer) ebbe con la vecchia Grigna due figli, Maria e Ive, entrambi Ščoferi. Ive, sposatosi con la Nina Risa ebbe cinque figli – tutti Ščoferi (Giovanin, Bepi, Nina, Albina e Rina).
55.	Cognome
Soprannome	Spada
Non esisteva il soprannome familiare.
56.	Cognome
Soprannome	Stemberger
Non esisteva il soprannome familiare.
57.	Cognome
Soprannome
Nota	Sverco / Sferco / Šverko
'Sipisi – in uso
I cinque fratelli Grgo, Bepi, Nane, Pasqualin e Toni erano tutti Sipisi. Il soprannome è stato portato avanti però solo dal figlio di Grgo (Giordano) e da quelli di Pasqualin (Cidi, Romilda, Piero, Lisandro, Pasqualin e Maria). Questi ultimi vengono chiamati Anche Fiški dal soprannome della madre.
58.	Cognome
Soprannome
Nota	Sverco / Sferco / Šverko
'Munki – in uso
Bepi Sipisa sposato Kate Munka (perchè nativa di Mune) ebbe due figli Bepi e Maria – Munki. Il soprannome deriva dal paese Mune.
59.	Cognome
Soprannome
Nota	Toffetti
Meni'guči – estinto
Menigo sposato con Maria Tromba ebbe cinque figli: Caterina, Maria, Menigo, Bepi e Pasqualin che ebbero il soprannome di Meniguči che terminò con loro.
60.	Cognome
Soprannome
Nota	Toffetti
Filo'meni – in uso
"La vecia Filomena" sposata Toffetti ha portato ai propri figli e nipoti il proprio soprannome i quali lo portano tutt'ora (Maria, Bepi, Nerina, Francesco e Sergio).
61.	Cognome
Soprannome
Nota	Tomicich / Tomičić
Gospo'diçi – in uso
Matteo Tomicich (Mate Gospodić) e Margherita Lizzul ebbero cinque figli: Mate, Lucia, Caterina, Oliva e Antonia – tutti Gospodići. Il soprannome si fermò con loro.

62.	Cognome
Soprannome
Nota	Tromba
Či'čari – estinto
Pur essendo una delle famiglie più antiche del paese questo soprannome si perde con la partenza per l'Italia dei cinque fratelli: Bepi, Checo, Toni, Nanere e Nicoletto.
63.	Cognome
Soprannome
Nota	Tromba
Ra'deški – in uso
Il soprannome deriva dal fatto che uno di loro era stato imbarcato sulla nave da guerra austriaca Radetzky. È in uso ancor oggi per distinguerli dagli altri Tromba.
64.	Cognome
Soprannome
Nota	Tromba
'Gušte – in uso
Antonio chiamato Guštin e Maria Cerlenizza di Mormorano ebbero sette figli – tutti portanti il soprannome del papà Gušte (Maria, Nini, Iolanda, Giustina, Elvira, Antonio, Adamo). I figli di Nini – Egidio e Vanda sono anche De Gušte.
65.	Cognome
Soprannome
Nota	Tromba
Fur'loki – in uso
Giovanni (barba Nane Radeški) sposato con Anna Furlana ebbe cinque figli: Maria, Anna, Giovanin, Nicoletto e Augustin. La figlia di Nicoletto – Liliana – è anche lei Furloka e il soprannome si estingue con lei.
66.	Cognome
Soprannome
Nota	Tromba
Bu'gōni – in uso
Nini Tromba, detto Baranin, sposatosi con Kate Delegata ebbe quattro figli: Giovanin, Maria, Nori e Toni. Solamente il figlio di Giovanni, Aldo, porta avanti questo soprannome.
67.	Cognome
Soprannome
Nota	Tromba
'Meri – in uso
Andrea sposato con Pasqua già portava il soprannome e lo trasmise al figlio Antonio. I suoi figli (Toni, Bepi, Uccia, Anna e Nina), tutti Meri, a sua volta lo passarono ai propri figli (Bepi, Piero, Nini, Toni, Mario, Milio, Rosa, Vica, Toni, Ninci, Maria, Bepi e Stefania). Alcuni loro figli lo portano tutt'ora.
68.	Cognome
Soprannome
Nota	Tromba
Mari'ei – in uso
Soprannome derivante dalla famiglia della madre, Maria Mariela, figlia di Fume Mariela.
69.	Cognome
Soprannome
Nota	Tromba
Na'dai – in uso
Nina Nadala, nata Zatzovich, sposatasi con Lici Tromba ebbe Tre figli: Vico, Maria e Margherita ai quali passò il proprio soprannome che termina con loro.
70.	Cognome
Soprannome
Nota	Tromba
Pi'čupo – in uso
Il soprannome inizia col "vecio Nin Pičupo" che lo passa ai suoi figli Nin, Bepi, Tina e Assunta. Solo Tina viene chiamata anche Baloča – soprannome della madre, Apollonia Baloča.
71.	Cognome
Soprannome
Nota	Tromba
'Žmiši – in uso
Toni Žmiše, sposato con Antonia Tromba, ebbe sei figli: Toni, Maria, Nane, Nina, Anna e Caterina. Toni sposato con Mara ebbe sei figli: Onorato, Bepi, Maria, Nuccia, Anna e Nevia – tutti Žmiši.

72.	Cognome
Soprannome	Trost
Non esisteva il soprannome familiare.
73.	Cognome
Soprannome
Nota	Veneruzzo
'Fiški – in uso
Piero Fiško e Luse Katenića ebbero cinque figli – tutti Fiški. Il fratello di Pietro, Checo, sposato con la Karkuta – Jadresko, ebbe due figlie, Maria e Nadalina Fiška. Maria sposatasi con Pasquale Sverco ebbe sei figli, da alcuni soprannominati Fiški e da altri Sipisi.
74.	Cognome
Soprannome
Nota	Veneruzzo
Jako'muti – in uso
Il vecchio Jakomuto diede il soprannome a suo figlio Bepi e questi a sua volta ai suoi quattro figli avuti da Ulika Gospodića (Marcello, Bepi, Nina e Maria). Il soprannome si ferma qui.
75.	Cognome
Soprannome
Nota	Zatkovich / Zatković
'Kaki – in uso
Bepi Kako, figlio di Nadalin, sposato con Fume Taškera, ebbe tre figli: Bepi, Nina e Tina – tutti Kaki. La figlia della Tina è anche lei detta Kaka.
76.	Cognome
Soprannome
Nota	Zatcovich / Zatković
Na'dai – in uso
Nadalin Nadal, figlio di Nadalin e fratello di Bepi Kako e Cate Nadale si sposò con Bianca Frezza. I loro cinque figli: Giovanin, Bepi, Eufemia, Nina e Lina sono tutti Nadai.
77.	Cognome
Soprannome	Žeželich / Žeželić
Non esisteva il soprannome familiare.
78.	Cognome
Soprannome
Nota	Zivolich / Živolić
Ga'ruli – in uso
Domenica sposata con Antonio Zivolich ebbe sette figli: Antonia, Antonio, Anna, Pasqua, Caterina, Stefania e Bepi. Antonio, soprannominato Garrule si sposò con Eufemia Detoffi ed ebbero cinque figli: Toni, Romana, Albina, Jolanda e Stefania – tutti Garuli. Con loro il soprannome si estingue.
79.	Cognome
Soprannome
Nota	Zivolich / Živolić
Kar'niei – estinto
Dicevano di sé: "Noi semo i Carniei, poveri ma bei".
80.	Cognome
Soprannome
Nota	Zogovich
Piz'dača – in uso
Bepi dela Biga e sua moglie Tonina, venuti da Sottopedena, ebbero due figli, Costante e Bepi. Quest'ultimo, sposato con Cate Pizdača da Lisignano, prese anche lui il soprannome della moglie che si tramandò ai loro quattro figli: Tino, Adele, Nina e Rina.
81.	Cognome
Soprannome
Nota	Zufich / Žufić
'Rući – estinto
Piero Kantognan e Nadalina Dinda ebbero quattro figli: Piero, Maria, Tina e Romano, tutti soprannominati Rući. Il soprannome termina con loro.
82.	Cognome
Soprannome
Nota	Zupanich / Županić
Ba'lari – in uso
Zupanich – Balare – sposato con Maria Benčić – Benča – ebbe due figlie Maria e Gina – Balare.

CONCLUSIONE

In questa ricerca abbiamo presentato 82 cognomi di famiglie sissanesi e soprannomi di quelle che li portavano. Molti soprannomi famigliari sono scomparsi negli ultimi decenni e stanno scomparendo tutt'ora. I motivi principali di questa loro scomparsa sono da imputarsi principalmente agli esodi, sia di carattere economico sia politico, avvenuti a partire dagli inizi del XX sec. e intensificatisi nei decenni a seguire. Le cause degli esodi sono arcinote a tutti, in special modo le due Guerre mondiali. Nei ricordi dei più anziani sissanesi, anche i 20 soprannomi estinti sono tutt'ora vivi con tutti i loro personaggi prematuramente spariti dal paese.

I nostri informatori, alcuni dei quali ultraottantenni sono persone che hanno trascorso tutta la loro vita nel paese tenendo impresse nella propria memoria famiglie e soprannomi dal bisnonno e talvolta dal trisnonno in poi.

In questo trattato sono elencate anche famiglie non portatrici di soprannome. Molti loro rappresentanti ne portano uno individuale e, dato il grande numero di essi, vedremo di classificarli in seguito.

TRASCRIZIONE FONETICA

I segni speciali qui adoperati nella trascrizione fonetica sono i seguenti:

- /c/ - affricata dentale sorda (Prdeca)
- /ć/ - affricata prepalatale sorda (Pićupo)
- /č/ - affricata palatale sorda (Čičari)
- /g/ - affricata prepalatale sonora (Buĝoni)
- /j/ - semivocale palatale (Jež)
- /k/ - occlusiva velare sorda (plaki)
- /gn/ - palatale nasale (Ližgnanca)
- /š/ - fricativa palatale sorda (Šabatini)
- /ś/ - fricativa prepalatale sorda (Žmiša)
- /z/ - fricativa dentale sonora (Zovaner)
- /ž/ - fricativa prepalatale sonora (Žmiša)
- /s/ - fricativa dentale sorda (Sopoli)
- /ž/ - fricativa palatale sonora (Jež)

Per quanto riguarda l'accento va ricordato che è segnato solamente il suo posto.

I SOPRANNOMI FAMIGLIARI IN ORDINE ALFABETICO CON I RISPETTIVI SOPRANNOMI

Soprannome	Cognome
B	
Be'landa	Bosuscovich
Ba'lari	Zupanich
Ba'loči	Dobran
Be'laviči	Dobran
Be'lona	Micovilovich

'Benče	Benčić
'Boduli	Lorenzin
Buĝoni	Tromba
Č / Ć	
Či'čari	Frezza
'Čulini	Busletta
D	
'Dodi	Dobrich
'Dopio	Glavina
'Dusmani	Dobran
F	
Fi'lini	Fedel
Filo'meni	Toffetti
'Fiški	Veneruzzo
Fur'loki	Tromba
G	
Ga'ruli	Zivolich
Gospo'diči	Tomicich
'Gušte	Tromba
J	
Jako'muti	Veneruzzo
'Jež	Ardessi
K	
'Kaki	Zatković
Kanse'liri	Mattias
'Karić	Zudich
Kar'niei	Živolić
Ko'lega	Bosuscovich
'Kransi	Gherbaz
Ku'čaja	Cvek
L	
Li'sandri	Frezza
M	
Ma'glisi	Detoffi
Magna'polenta	Diminich
Mar'čanci	Cerglienizza
Ma'riei	Tromba
Meni'guči	Toffetti
Mika'lini	Radeticchio
'Meri	Tromba
'Mori	Demarin
Mo'roni	Radeticchio
Mu'linki	Fonović
'Munki	Sverco
N	
Na'dai	Tromba
Na'dai	Zatcovich
Nane'rini	Divissich
'Ninčoli	Radeticchio
O	
Orko' fora	Popazzi
P	
'Paće	Manzin
Pado'vane	Detoffi
Pi'ćupo	Tromba
'Pikoli	Sandri

'Plaki	Maričević	Škar'nos	Grabrovich
'Pusi	Sandri	Škopa'ćiri	Giadresco
Piz'dača	Zogovich	T	
R		Tara'fina	Cettina
Rafa'ei	Petrich	To'neti	Busletta
Ra'deški	Tromba	'Truki	Detoffi
'Ruli	Gregorić	Z	
'Rući	Zufich	Zapa'lero	Dobran
S		Zova'neri	Radeticchio
'Sopoli	Bulich	Ž	
'Sipisi	Sverco	Žmiši	Tromba
Š		Žu'pani	Cnapich
Šaba'tini	Divissich		
'Šoferi	Sober		

DOMAČA IMENA ŠIŠANA

Barbara BURŠIĆ GIUDICI

Univerza v Puli, Filozofska fakulteta, HR-52100 Pula, I. Matetića Ronjgova 1

e-mail: bbursic@ffpu.hr

POVZETEK

Prispevek predstavlja domača imena družin iz hrvaškega kraja Šišan, kjer je še danes mogoče slišati starodavno šišanščino. Uvrščamo jo v skupino istriotskih narečij, ki so bila nekdanj v uporabi najverjetneje v vsem jugozahodnem delu Istre. Poleg šišanskega govora v družino istriotskih narečij spadajo se rovinjščina, vodnjanščina, galižanščina, fažanščina ter narečje, ki se je govorilo v kraju Bale.

Največja težava za preučevalce istriotščine je pomanjkanje besedil iz starejših obdobij, natančneje izpred leta 1835, ko je v štirih ljudskih istrskih narečij izšla svetopisemska zgodba »Izgubljeni sin«. Zaradi manjkajočih starejših faz idioma je treba istriotščino opisati sinhrono. In ker le-ta ne pozna pisne tradicije, je z vsakim dnem siromašnejša in samo sebe obsoja na izumrtje. Živi le še kot izključeno in izolirano narečje, ki se govori znotraj ozkega obzidja Šišana.

Šišan je tipičen kraj istrskega zaledja. Skalnati in značilni kraški značaja se nahaja ob cesti, ki povezuje Pulo in Visače (nekdanji Nesactium), ter še vedno obstaja kot skupnost družinskih kmetij.

V prispevku smo želeli zbrati in razvrstiti vsa imena domačij Šišana, ki so se ohranila do današnjih dni in simbolizirajo romansko tradicijo danes edinega istriotskega kraja, ki leži jugovzhodno od Pule.

Ključne besede: istriotščina, Šišan, domača imena

FONTI E BIBLIOGRAFIA

Ascoli, G. I. (1875): Archivio Glottologico Italiano (AGI), Vol. I. Roma –Torino-Firenze, Ermanno Loescher.

Batoli, G., Vidossi, G. (1945): Alle porte orientali d'Italia: dialetti e lingue della Venezia Giulia e stratificazioni linguistiche in Istria. Torino, Gheroni.

Benussi, B. (1986): Saggio di una storia dell'Istria. Dai primi tempi sino all'epoca della dominazione romana. Trieste, I. Svevo.

Benussi, B. (1997): L'Istria nei suoi due millenni di storia. Collana degli Atti. Centro di ricerche storiche Rovino. N 14. Venezia – Rovigno. Ristampa anastatica dell'edizione di Trieste del 1924.

Campanini, G., Carboni, G. (1961): Vocabolario latino-italiano e italiano-latino, Torino, Paravia.

Cernecca, D. (1967): Analisi fonemica del dialetto di Valle d'Istria. SRAZ, Vol. XXIII.

Cortelazzo, M., Zolli, P. (1988): Dizionario etimologico della lingua italiana. Bologna, Zanichelli.

Deanović, M. (1954): Što je istroromanski. Republika, Časopis za književnost i umjetnost 2/3, veljača-ožujak (1954). Zagreb, 2–3.

Deanović, M. (1955): Istroromanske studije. Beograd, Jugoslovanska akademija znanosti i umetnosti.

Filipi, G. (1994): Le parlate istriane. La battana, 111. Fiume, Edit.

Filipi, G. (1996): Dialectologia istriana. Scuola Nostra, 26. Fiume, Edit.

Filipi, G., Buršić Giudici, B. (1998): Istriotski lingvistički atlas – Atlante linguistico istrioto. Pula, ZUM.

Ive, A. (1900): I dialetti ladino – veneti dell'Istria. Strassburgo, Trübner, Librajo editore.

Meyer-Lübke, W. (1972): Romanisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, Winter Universitätsverlag.

Monti, V. (1911): Cenni storici di Sissano. Parenzo, Gaetano Coana.

Tagliavini, C. (1982): Le origini delle lingue neolatine. Bologna, Patron.

Tekavčić, P. (1971): Problematika istroromanskih studija. Dometi, 7. Sombor.

Tekavčić, P. (1977): Problemi teorici e metodologici nella ricostruzione dell'istroromanzo. SRAZ, Vol. 43.

Tekavčić, P. (1983): Problemi di grafia e di trascrizione nei testi istroromanzi. Radovi Pedagoškog fakulteta u Rijeci. OOUR Nastavne djelatnosti Pula, Br. 4. Pula.

Rosamani, E. (1990): Vocabolario giuliano. Trieste, Lint.

original scientific paper
received: 2005-05-15

UDC 811.163.42'373.21(497.5 Istra)

TOPONIMIJA BOLJUNŠTINE U RUKOPISNOM RJEČNIKU BOLJUNSKIH GOVORA

Sandra TAMARO

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Puli, HR-52100 Pula, M. Ronjgova 1
e-mail: stamaro@ffpu.hr

IZVLEČEK

V prispevku smo analizirali toponomastični material iz neobjavljenega Slovarja boljunskih idiomov avtorja Ivana Francetića, ki je nastal v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Poskušali bomo predstaviti izvor osemdesetih toponimov iz okolice Boljuna v Istri ter za vsakega določiti njegovo osnovo in oblikoslovne pripone. Kot je znano, je vsak toponim ob nastanku semantično transparenten oz. motiviran: če gre za pašnike, doline, polja ali gozdove, ponavadi izraža pripadnost določenemu lastniku ali lastniški družini, lahko pa je navdih za njegov nastanek določena geomorfološka konfiguracija terena, kot tudi ime živali, rastline itd. Imena naselij pogosto označujejo izvor ljudstva, ki naseljujejo ta območja, ali pa preprosto izhajajo iz priimka družine, ki tam prebiva.

Ključne besede: toponomastika, Boljun, Slovar boljunskih idiomov

LA TOPONOMASTICA DI BOGLIUNO NEL DIZIONARIO DELLE PARLATE DI BOGLIUNO

SINTESI

Nel lavoro viene analizzato il materiale toponomastico tratto dall'inedito Dizionario delle parlate di Bogliuno di Ivan Francetić, scritto negli anni Cinquanta del XX. secolo. Si cercherà di far luce sui nomi di ottanta toponimi della località di Bogliuno d'Istria individuandone la motivazione e i formanti (suffissi). È noto che ogni toponimo al suo formarsi è semanticamente trasparente, cioè motivato: se si tratta di pascoli, valli, campi o boschi indica prevalentemente l'appartenenza ad un proprietario, una famiglia, oppure prende spunto dalla configurazione geomorfologica del terreno, nonché da nomi di animali, di piante, ecc. I nomi dei paesi indicano spesso la provenienza della gente che li abita, oppure semplicemente il cognome della famiglia risiedente.

Parole chiave: toponomastica, Bogliuno, Dizionario delle parlate di Bogliuno

Što se tiče tvorbenih modela toponimizacije, oni mogu biti jednočlani (kada se radi o jednostavnoj riječi), jednočlani izvedeni (izvedenica) i složeni (sastavljeni od dviju punoznačnih riječi, ili pak slijede model prefiksalo-sufiksne tvorbe) (Šimunović, 1976, 54).

Izvedeni ojkonomi sufiksne tvorbe s posvojnim značenjem imaju posvojničku, pripadničku funkciju prema osnovi u kojoj je antroponom ili apelativ s idejom vlasnosti a najfrekventniji i najplodniji su sljedeći sufixi: *-ac*, *-ščina*, *-išće*, *-ija* (u Istri je *-ija* vrlo čest i karakterističan sufix u kolektivnom značenju i dolazi umjesto drugih sufixa u neslužbenoj uporabi imena, na onim ojkonomima koji su sačinjeni od porodično-zadružnih imena i koji označuju "*ljude koji potječu od koga, od nekud ili se bave nečim*" i na taj način dobivaju ideju lokaliteta sa značenjem "*mjesto gdje takvi ljudi žive*") (Šimunović, 1979, 228). Produktivni su sufixi još i: *-ica*, *-išćica*, *-ik*, *-ina* itd. Toponimi mogu biti tvoreni i od posvojnog pridjeva koji se odnosi ili na ime ili na imenicu, sufixima: *-ø*, *-ov*, *-ev*, *-in*. Patronimičnost je dana sufixima *-ići*, *-ovići*, *-evići* i takvi ojkonomi u odnosu na antroponom u osnovi označavaju: "*ljude koji potječu od osobe ili su u nekoj vezi sa njom*" (Šimunović, 1979, 233).

BOLJUNSKA MIKROTOPONIMIJA: PAŠNJACI, ŠUME, LIVADE, NJIVE, ORANICE, SJENOKOŠE, DRAGE I JAME NA PODRUČJU BOLJUNŠTINE I OKOLICE

Arčič, a, m., ime jednog pašnjaka na Boljunskom polju. Tvorbeni sufix mu je *-ić* u značenju „malen" (Babić, 2002, 149, 296). Sličan toponim pojavljuje se u okolici Krnice: *Artić* i označava borovu šumu (Ivetac, 1982, 100), a i u istočnojadranskim obalnim hidronimima, kao *Artić* ← *Art* ← *rt* (Šimunović, 1986, 244).

Benčija, i, f., ime jedne livade i oranice na Boljunskom polju. Pretpostavljamo da je mikrotoponom antroponimskog postanja, nastao pomoću tvorbenog sufixa *-ija* koji označava "mjesto" (Babić, 2002, 215, 218), a u osnovi krije dijalektalizirani etnik *Benečān* (FRA) < mlet. *Venezian* "Mlečanin" (Boerio, 1998, 785), u čijem liku je došlo do betacizma *v>b*. Toponime iste osnove nalazimo još oko Višnjana npr. naselje *Benčani*, te naselje *Benčići* oko Buzeta, oko Ročkoga Polja, te oko Žminja (Bratulić, Šimunović, 1985–86). No, nije ni za odbaciti mogućnost povezanosti osnove s imenom *Benko* (od *Benedikt*) (Skok, 1971–74, I/401).

Břtonjina, i, f., ime jedne drage i pašnjaka na Boljunskom polju. Mikrotoponom je nerazriješena postanja a tvorbeni sufix mu je *-ina*.⁴

Bulādi, Bulāt, f., ime jednog izvora i pašnjaka na Boljunskom polju. Radi se o antroponimijskom mikrotoponomu tvorenom od prezimena *Bulat* (nazočnom oko Buzeta) u množinskom obliku. No, osnova možda krije i stari boljunski romanizam *bulāt* "biljegovati, označiti" < mlet. *bolār* "bollare, marchiare" (Boerio, 1998, 88) < lat. *bullare* (Meyer-Lübke, 1992, 1385).

Čukovica, i, f., ime jedne oranice na Boljunskom polju. Vjerojatno je mikrotoponom motiviran ornitonom *čuk* "manja noćna grabljivica iz porodice sova" (Anić, 1998, 13), nastao po nadimku *Čuk* njegova vlasnika, pa *Čukov* kao posvojni pridjev na kojem se dodaje sufix *-ica*.⁵

Dolinka, i, f., ime jednog pašnjaka na Boljunskom polju. Mikrotoponom je motiviran geografskim apelativom *dolina* "udubina blagih kosina i veće površine između bregova i brda, ob. uz kakav vodeni tok" (Anić, 1998, 178), a tvorbeni sufix je *-ka* (Babić, 2002, 277–279).

Hādrovica, i, f., ime jednog pašnjaka i oranice na Boljunskom polju. Mikrotoponomu možemo utvrditi sa sigurnošću samo tvorbeni sufix *-ica* (Babić, 2002, 166), dok pitanje osnove ostavljamo otvorenim, iako pomišljamo na motiviranost po vlasnosti: *Hādrov* pašnjak.⁶

Jarišće, a, n., ime jedne ograđene sjenokoše na Boljunskom polju u selu Kurelovići. Tvorbeni je sufix *-išće*.⁷ Osnova vjerojatno skriva dijalektalnu imenicu *jara* (Istra, Dalmacija) "naslon gdje stoka zimi stoji, prekriven kao prošuma na Krku"; *jarište* "mjesto gdje je više jara", po Skoku od milanskog *ara* < lat. *hara* "štala za životinje" (Skok, 1971–74, I/756), usp. lat. *hāra* "kotac, svinjac" (Divković, 1997, 465); no ne možemo ne primijetiti u osnovi i ime životinje *jarić* "malo jare" (Anić, 1998, 366), i pretpostaviti da su se na toj sjenokoši možda nekad *jařli jārci i kōze*, usp. *jařit* se "tjerati se, pariti se" (FRA). Kako je prošlo mnogo vremena od trenutka toponimizacije, većina je mikrotoponima izgubila svoju prvotnu motivaciju, pa su sva današnja objašnjenja pretpostavke s više mogućnosti interpretacije.⁸

Juriševica, i, f., ime jedne ograđene sjenokoše na Boljunskom polju. Riječ je o mikrotoponomu tvorenom po vlasnosti antroponimijskog postanja od *Juresa*, lik od imena *Juraj*, a na pridjevsku osnovu *Jurišov* dodan je tvorbeni sufix *-ica* (Babić, 2002, 166).

4 Sufiks *-ina* može imati augmentativno, pejorativno ili hipokorističko značenje (Babić, 2002, 252).

5 Sufiks *-ica* jedan je od najplodnijih sufixa (Babić, 2002, 166).

6 Iako nam osnova upućuje na to rješenje, budući da nam ime Hadrijan, Hadro na Boljunštini nije poznato, pitanje motiviranosti mikrotoponima ostavljamo otvorenim.

7 To je dijalektalizirani oblik od hrvatskog književnog sufixa *-ište*. Najčešće označava mjesto gdje što jest ili je bilo ili gdje se što radi s onim što znači osnovna imenica (Babić, 2002, 152).

8 Moglo bi se povezati osnovu i s pridjevom *jāri* "rani" odnosno "koji se sije u proljeće" (FRA; Anić, 1998, 365).

Jurínka, i, f., ime jedne oranice na Boljunskom polju. Radi se vjerojatno o mikrotoponimu tvorenom po vlasnosti, antroponimijskog postanja od imena *Jurina* (tipično istarski lik) a tvorbeni sufiks je *-ka*.⁹

Klènòvica, i, f., ime jedne jame vrtače (ispod sela Kirčije) na Boljunskom polju. Mikrotoponim je motiviran fitonimom *klen* "naziv za drvo acer campestre, acer pseudoplatanus" (Skok, 1971–74, II/94; Anić, 1998, 408), a tvorbeni sufiks *-ica* (Babić, 2002, 166) dodan je pridjevskoj osnovi *klenov*.

Kocijànovica, i, f., ime jedne livade i oranice na Boljunskom polju. Radi se vjerojatno o mikrotoponimu antroponimijskog postanja tvorenom po vlasnosti (odgovara na pitanje: *čiji? Kocijanov*) od imena *Kocijan* (< lat. *Cantianus*, Skok, 1971–74, II/118) a sufiks mu je *-ica* (Babić, 2002, 166).

Kružilka, i, f., ime jedne oranice na Boljunskome polju. Mikrotoponim iskazuje vlasnost, i tvoren je po prezimenu *Kružila*, tvorbenim sufiksom *-ka* (Babić, 2002, 277).

Malinjšće, a, n., ime jedne livade i oranice na Boljunskome polju. Mikrotoponim je motiviran dijalektalnom boljunskom i istarskočakavskom imenicom *màlin* "mlin" (FRA; Skok, 1971–74, II/362), i tvoren je sufiksom *-išće* (Babić, 2002, 152). Zanimljivo je da je nekad, po Francetićevim zapisima, na području Boljunskoga polja postojalo čak sedam mlinova, pa odatle potječe i ime.

Mëndrija, i, f., ime jednog gorskog pašnjaka u okolini Boljunštine, i "mjesto gdje se ljeti ovce muzu" (FRA). Toponim je romanskog podrijetla i radi se o posuđenici iz mletačkog dijalekta *mandria*, "ograđena livada za stado", prema Boeriju: "quel prato o campo dove i pecorai rinchiudono il gregge con una rete o altro che lo circonda onde stabbiarlo" (Boerio, 1998, 392) < lat. *mandra* (Meyer-Lübke, 1992, 5290), grčkoga podrijetla.

Matešija, i, f., ime jednog pašnjaka i oranice na Boljunskome polju. Mikrotoponim je tvoren antroponimijski od osobnog imena *Mateša*, iskazuje vlasnost i tvoren je sufiksom *-ija* (Babić, 2002, 215, 218).

Petrànjevo, a, n., ime jedne njive na Boljunštini. Riječ je o antroponimnom mikrotoponimu koji izražava vlasništvo a tvorbeni sufiks je *-evo* (Babić, 2002, 295).

Pečkīšće, a, n., ime jedne oranice i livade na Boljunskome polju. Tvorbeni je sufiks *-išće* (Babić, 2002, 152), a u osnovi se skriva dijalektalni boljunski pridjev *peščtēn* "pjeskovit" odnosno *peščenīt* "id." (FRA), jer je zemlja te oranice bila pomiješana s pijeskom, pa je po toj karakteristici i dobila ime.

Plovanjīca,¹⁰ i, f., ime jedne drage na području Paza. Tvorbeni je sufiks *-ica* (Babić, 2002, 166), a dijalektalna boljunska osnova izražava pripadnost župniku *pl̥vanu* (FRA), (tj. *plovanu* u Istri). Toponim je roman-

skoga podrijetla jer je motiviran latinskom riječi *plebanus* < lat. *plebs*, *plebe* "puk, seoska župa" (Meyer-Lübke, 1992, 6591; Skok, 1971–74, II/689).

Podrebrīca, i, f., ime jedne oranice na Boljunskom polju. U ovom se mikrotoponimu uočava prefiksarno sufiksna tvorba prijedlogom *pod* (Babić, 2002, 48) i sufiksom *-ica* (Babić, 2002, 166). Osnova je motivirana hrvatskom imenicom *rebro* "planinska kosa, greben" (Anić, 1998, 989), a prijedlog *pod* označava da se ta oranica nalazila baš ispod nekog grebena.

Rāstòčina, i, f., ime jedne duboke drage na zapadnoj strani Učke. Tvorbeni je sufiks *-ina* (Babić, 2002, 252), a osnova mikrotoponima proizlazi iz imenice *rastočje* "mjesto gdje se rijeka račva", od gl. *rastočiti* "preliti tekućinu iz jedne posude u više posuda" (Anić, 1998, 970), u boljunskom govoru *rastočīt* "id." (FRA).

Semenīja, i, f., ime jedne livade i oranice na Boljunskom polju. Mikrotoponim u osnovi sadrži dijalektalni ekavskočakavski oblik *sēmen* "sjeme" karakterističan za boljunske govore, i tvoren je sufiksom *-ija* (Babić, 2002, 215, 218), a ime je dobio po tom što se na toj oranici pretežno sijalo.

Sironjīca, i, f., ime jednog izvora i šumice na Boljunskome polju. Tvorbeni je sufiks *-ica* (Babić, 2002, 166). Pitanje motiviranosti mikrotoponima ostavljamo otvorenim, iako pretpostavljamo da je osnova vjerojatno nastala od praslavenske riječi *syръ* "sir", indoevropskog podrijetla po pridjevu **sūros* "kiseo, slan" (Skok, 1971–74, III/242).

Šćēdini, Šćēdin, f., ime jednog pašnjaka i šumice na Boljunskom polju. Mikrotoponim bi mogli povezati sa slovenskim *skedēnj* (< stnj. *scugin*) "štagalj, gumno, zgrada u kojoj se drži stočna krma i gdje se mlati" (Jurančić, 1989, 1054).

Štrpīēš, Štrpīēšā, m., ime jedne šume na području Paza. Mikrotoponim je vjerojatno motiviran dijalektalnom imenicom *št̥pet* koja u boljunskim govorima označava "grm, šikaru" (FRA), budući da je šuma bila puna grmova. Toponim je romanskoga podrijetla jer proizlazi iz istromletačkog *sterpo* "pianicella secca e stenta" (Rosamani, 1958, 1092). Nekoliko mikrotoponima u Istri motivirani su po istoj osnovi kao npr. pašnjak *Štrpica* blizu Gradina, *Štrpe* "njive i pašnjaci kod Ližnjana", *Štrpied* "niska šuma kod Mačina", *Štrped* "šumarci i oranice kod Nove Vasi", te mjesto *Štrped* na Bužeštini (Ivetac, 1982).

Trūōštovica, i, f., ime jedne livade i oranice na Boljunskom polju. Mikrotoponim ima tvorbeni sufiks *-ica* (Babić, 2002, 166) na posvojni pridjev *Trūōštov* i motiviran je prezimenom *Trošt* obitelji koja je bila vlasnik spomenute livade i oranice. U Boljunskom Polju po istoj osnovi motiviran je i ojkonom *Troštija*.

9 Babić navodi da je u razgovornom jeziku veoma proširena tvorba sufiksom *-ka* od prezimena s oznakom ženskih osoba istoga prezimena i od muških imena kada se izvodi žensko ime (Babić, 2002, 277).

10 Usp. toponim *Plovanija*, mjesto u sjevernozapadnoj Istri blizu Kaštela (Bratulić, Šimunović, 1985–86/II, 327, 329).

Uljanjšće, a, n., ime jedne oranice i livade na Boljunskom polju. Mikrotoponim u osnovi skriva boljunski pčelarski termin *ulj* "košnica" (FRA), odnosno *uljšće* "mjesto gdje se drže košnice pčela" (FRA), usp. hrv. *ulište* "košnica, pčelinjak" (Skok, 1971–74, III/543; Anić, 1998, 1243), a tvorbeni sufiks mu je *-išće* (Babić, 2002, 152), jer se vjerojatno na toj livadi nalazilo mnogo košnica.

Uričje, a, n., ime jednog polja na Boljunskom polju. Mikrotoponim je vjerojatno dobio svoje ime po stablima oraha ili orasima koji su se nalazili na tom polju i koji se u boljunskim govorima nazivaju *urèhi* (FRA), *h>š* a tvorbeni sufiks je *-je* (Babić, 2002, 160) s metatezom.

Vàlišće, a, n., ime jedne oranice na Boljunskom polju. Mikrotoponim je tvoren sufiksom *-išće* (Babić, 2002, 152) i motiviran je veoma čestim i produktivnim geografskim apelativom u tvorbi toponima: čakavskim oblikom *vàla* "dolina, uvala, nizina, kotlina" (FRA), *vala* u Istri "1. dolina, draga; 2. livada u dolini rijeke" (Skok, 1971–74, III/561) budući da se oranica nalazila u dolini.

Veljāk, Veljākà, m., ime jednog pašnjaka na Boljunskom polju. Riječ je vjerojatno o mikrotoponimu antroponimijskoga postanja motiviranom prezimenom *Veljak* (koje je prisutno na području Kršana), ili nadimkom *Veljak* tvorenog pomoću sufiksa *-ak* (Babić, 2002, 112–116) na pridjevskoj čakavskoj osnovi *veli*.

Vicínka, i, f., ime jedne oranice na Boljunskom polju. Vjerojatno je mikrotoponim motiviran prezimenom *Vicini*, koje je prisutno na području Vodnjana, možda po romanskoj osnovi od mlet. *vicin* ili *visin* "colui che abita accanto" (Boerio, 1998, 792) < lat. *vicinus* (Meyer-Lübke, 1992, 9312), a tvorbeni sufiks mu je *-ka* (Babić, 2002, 277–279).

Zvanišće, a, n., ime jedne oranice i livade na Boljunskom polju. Mikrotoponim ima tvorbeni sufiks *-išće* (Babić, 2002, 152), a motiviran je antroponimijski po imenu *Zvane* (hipokoristik od *Ivan*) i označava pripadnost.

OKJONIMI BOLJUNŠTINE I OKOLICE

Boljūn, Boljūna, m., ime gradića smještenog na 250 m visokom brežuljku na podnožju zapadnog dijela Učke, poznatom po staroj arhitekturi, drevnoj impozantnoj tvrđavi i *izvoru*. Riječ je o ojkonomu o kojemu se mnogo pisalo, a mišljenja istaknutih etimologa u vezi s njegovim postanjem se ne podudaraju. Naime Skok i Šimunović (Šimunović, 1992, 48; Šimunović, 1976a, 13) posvjedočuju da Boljun proizlazi iz latinskog participia *bulliens* < *bullire* "vreti, izvirati" (Meyer-Lübke,

1992, 1389; Skok, 1971–74, I/234–235), i da je toponim nastao odnoseći se na izvor blizu naselja. Talijanski etimologičar Doria (Doria, 1980, 41–48) tvrdi da je riječ o zabludi i donosi valjane argumente koji potvrđuju da je točna etimologija toponima u latinskoj riječi *balneolum* (**baneolum*) "kupeljica". Bilo kako bilo toponim je vezan uz pojam *vode*, istoimena je rijeka *Boljunčica* koja tamo prolazi, možemo zaključiti da je možda ipak bio motiviran *izvorom* i prihvatit ćemo Doriovu etimologiju koja bolje objašnjava fonetske promjene toponima čije se ime kroz stoljeća mijenjalo u *Bagnol*, *Baniol*, *Boglion*, *Boion*, *Buglion*, *Buion*, *Vagnol*, *Vaniol*, *Bogliuno*, pa sve do današnjeg *Boljun*.

Brūs, a, m., ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Ojkonim je motiviran imenicom *brūs* "brusni kamen" (FRA), "kamen za oštrenje sječiva noža, kose itd." (Anić, 1998, 89), usp. *Brus* kod Zadra i u Srbiji. Ne isključujemo mogućnost je da su se tako zvala neka brda i planine gdje ima kamena od koga se rade brusevi.

Boljūnščina, i, f., područje koje obuhvaća naselje Boljun, naselje Boljunsko Polje i Ravno Brdo. Toponim je tvoren od ojkonomi glavnog centra a to je Boljun pomoću dijalektalnog sufiksa *-ščina*, u hrvatskom standardnom jeziku *-ština*.¹¹

Čukovija, i, f., ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Osnova je motivirana nadimkom *Čūk*¹² jedne porodice u Boljunu, pa je ojkonom antroponimijskog postanja i označava ljude koje tamo žive a tvorbeni mu je sufiks *-ija* (Babić, 2002, 215, 218) i dodaje se pridjevskoj osnovi *Čukov*.

Dolènja Vās, Dol. Vāš, f., ime sela koje se nalazi sjeverno od Boljuna i s njime graniči. Radi se o dvosložnom toponimu, sastavljenog od "lokalizirajućeg" boljunskog pridjeva *dolènja* "donja" (u odnosu na Gorènju Vās) i geografskog apelativa *vās* "selo".

Fabići, Fabić, pl. m., ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Taj ojkonom je vjerojatno antroponimijskog postanja tvoren po prezimenu *Fabić* (koje je prisutno na području Funtane), u pluralnom obliku i označava ljude koji tamo žive.

Fājmani, Fājman, pl. m., ime zaselka koje se nalazi na području Letaja a motivirano je prezimenom *Fajman* u množinskom obliku i označava ljude koji tamo žive.

Filicīni, Filicīn, m., ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Nije nam poznato prezime toga tipa pa je pitanje postanja najbolje ostaviti otvorenim.

Gamberija, i, f., ime jednog istarskog zaselka na Lesičini. Ojkonim je vjerojatno motiviran antroponi-

¹¹ Sufiks *-ština* označava "kraj oko mjesta x" (Babić, 2002, 272).

¹² Iako nije ni za odbaciti povezanost s boljunskim ornitonomom *čūk* "manja noćna grabljivica iz porodice sova, *Athene noctua*" (FRA; Anić, 1998, 137), mada naglasak i mekano /č/ upućuju na gornje navedeno rješenje.

mijski po prezimenu *Gamber*¹³ na području Dolenje Vasi (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/317), tvorbenim sufiksom *-ija* (Babić, 2002, 215, 218).

Grādinje, a, n. ime sela koje se nalazi jugozapadno od Boljuna. Ojkonim je motiviran imenicom *gradīna* "ruševine grada, odnosno kule" (FRA), odnosno "tragovi materijalne kulture na vrhu" (Skrachić, 1996, 304), a tvorbeni sufiks je *-je* (Babić, 2002, 160–161).

Katūn, Katūnā, m., ime jednog zaselka na Boljunske polju. Ojkonim je tvoren od imenice *katun* koja označava povremeno pastirsko naselje u planini, u kojem su ljeti boravili pastiri radi ispaše njihovih stada, i selo uopće. Apelativ *katun* karakterističan je za mnogo sela u Istri (npr. kraj Badrene, Grdoga Sela, Kožljaka, Lindara, Trviža) u kojima su se nastanili došljaci u 16. st. (Istarska enciklopedija, 2005, 383). Radi se o posuđenici iz istrorumunjskoga buduću da su oblici *katuna* prisutni u svim rumunjskim dijalektima: u dačkorumunjskom *cātun* (DEX, 1998, 153; Cioranescu, 1966, 1563); u arumunjskom *cātună* (Cioranescu, 1966, 1563; DDAR, 1963, 283), *cātunu* (Caragiu Marioțeanu, 1997, 207), *cātun* (DDAR, 1963, 283); u meglenorumunjskom *cātun* (Cioranescu, 1966, 1563; Atanasov, 2002, 315). Skok tumači da se najvjerojatnije radi o balkanskoj riječi arbanaskog podrijetla iz oblasti terminologije naselja (Skok, 1971–74, II/64), dok drugi autori pretpostavljaju različite etimone, od albanskih do slavenskih (Cioranescu, 1966, 1563).

Kirčija, i, f., ime jednog zaselka na Boljunske polju. Tvorbeni sufiks *-ija* (Babić, 2002, 215, 218) dodan je osnovi koja sadrži etnik *Kirci* da bi označila ljude koji tamo žive i koji su došli s područja Crikvenice i okolice, a s time je povezano i prezime *Kirac*.¹⁴

Kobīljak, a, m., ime južnog dijela boljuskoga Krasa, koji međaši sa Šušnjivicom. Tvorbeni sufiks je *-ak* (Babić, 2002, 112–116), a osnova skriva boljunski zoonim *kobīla* "kobilu" (FRA).

Kočevija, i, f., ime jednog izumrlog istarskog zaselka na Pazju. U tom ojkonimu prepoznaje se tvorbeni sufiks *-ija* (Babić, 2002, 215, 218), a osnova je vjerojatno motivirana etnikom *Kočevar*, stanovnik Kočevskog roga, šumskog područja Slovenije koji se bavi proizvodnjom ugljena, ili pak imenicom *kočevār* "ugljen koji se dobiva na području Kočevja u Sloveniji" gl. *kočevāti* "provoditi nomadski život" (SSKJ, 1975, II/357). Ojkonim valja povezati s prezimenom *Kočevar*, i s dva slična istarska ojkonima: *Kočevarija* oko Karšeta na Bujštini i *Kočevari* kod Sv. Petra u Šumi (Bratulić, Šimunović, 1985–86,

I/62–63, II/71, 72).

Komarīja, i, f., ime jednog zaselka na Boljunske polju. Taj ojkonim je motiviran prezimenom *Komar* koje je prisutno u selu Buretići na Boljunske polju (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/132) a tvorbeni sufiks je *-ija* (Babić, 2002, 215, 218). U osnovi vidljiva je veza s kukcem *komàrom* "obadom koji napada goveda" kako se naziva taj obad u nekim čakavskim govorima Istre, a blizu Livada postoji šuma *Komara* i mikrotoponim *Komarnjak* blizu Gradinja istoga postanja (Ivetac, 1982, 112, 58).

Kosovija, i, f., ime jednog istarskog zaselka.¹⁵ Taj ojkonim tvoren je sufiksom *-ija* (Babić, 2002, 215, 218) na posvojni pridjev *Kosov* a motiviran je ornitonimom *kos* "ptica pjevica, *Turdus merula*" (Anić, 1998, 439), koji bi mogao biti nadimak ili prezime kao npr. *Kos* na području Podlabina, Malog Lošinja itd. (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/40, 174).

Krbavčija, i, f., ime jednog napuštenog istarskog zaselka na Pazju. Ojkonim je tvoren sufiksom *-ija* (Babić, 2002, 215, 218) i antroponimijskog je postanja buduću da je motiviran prezimenom *Krbavac* (potvrđenom u Boljuni i u Katunu).

Križmanija, i, f., ime jednog zaselka na Boljunske polju. Ojkonim je antroponimijskog postanja motiviran prezimenom *Križman* (potvrđenom u Kirčiji na Boljunske polju) i tvorbenim sufiksom *-ija* (Babić, 2002, 215, 218). Još dva istarska naselja imaju istu osnovu: *Križmani* kod Novaka i *Križmani* kod Žminja (Bratulić, Šimunović, 1985–86, I/121, II/90, 94).

Kūontuši, Kūontuš, m., ili Kontusi: ime istrorumunjskog zaselka kod Letaja. Ojkonim je antroponimijskog postanja u množinskom obliku motiviran prezimenom *Kontuš* potvrđenim u istoimenom selu kao i u Šušnjevici (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/75, 80, 85). Boljunci su ga zvali *Kūontuši* buduću da je u boljunskim govorima još prisutna stara diftongacija vokala.

Kurèlovići, Kurèlović, m., ime jednog zaselka na Boljunske polju. Ojkonim je antroponimijskog postanja motiviran prezimenom *Kurelić* (potvrđenom u Boljuni i Ravnom Brdu), tj. *Kurelović* (na području Pazina, u množinskom obliku (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/74, 75, 124).

Kurevčija, i, f., ime jednog zaselka sjeverno od Boljuna. Ojkonim je tvoren sufiksom *-ija* (Babić, 2002, 215, 218), a pitanje postanja ostavljamo otvorenim.

Lovljāni, Lovljēn, m., dijalektalni oblik imena jednog zaselka na Boljunske polju. Službeni mu je naziv *Novljani*. Ojkonim je antroponimijskog postanja, u

13 Motivaciju bismo mogli pronaći u ihtionimu *gambor* koji označava samo male priobalne rakove, a Vinja drži da smo tu aloglotsku riječ preuzeli iz govora susjedne obale (Vinja, 1986, 118–119). Aloglotem je romanskoga podrijetla i potječe iz istromletačkog *gambero* (Rosamani, 1958, 121), usp. tal. *gambero* "crostaceo dei Decapodi per lo piu marino con corpo allungato, addome terminante a ventaglio e potenti chele all'estremità del primo paio di gambe" (Zingarelli, 2003, 762).

14 Prezime *Kirac* prisutno je na Brestovici, Vinežu, Sv. Lovreču, Raši, Pazinu (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/14, 20, 38, 44, 124, 137).

15 Ivan Francetić u svom rječniku ne navodi točnu lokalizaciju, niti smo mu mi našli protvrde u konzultiranoj literaturi.

množinskom obliku, motiviran prezimenom *Novljan*, tj. *Lovljan* (u govoru Boljunaca).

Mandīci, Mandić, *pl. t. m.*, ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Ojkonim je motiviran prezimenom *Mandić* prisutno u istoimenom selu, u pluralnom obliku.

Mīrtīci, Mīrtić, *m.*, ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Ojkonim je motiviran prezimenom *Martić* prisutno u istoimenom selu na Boljunskom polju, u pluralnom obliku.

Māvri, Mavār, *m.*, ime jednog zaselka oko Vranje. Ojkonim je motiviran antroponimom *Mavar* u množinskom obliku iz 14. st. od lat. *Maurus* "taman" (Meyer-Lübke, 1992, 5438), grčkoga podrijetla. To je bio svetac koji se štovao u Apuliji i u Istri (patron Poreča) a Skok je mišljenja da dvoglas *au>av* upućuje na dalmato-romanski leksički ostatak (Skok, 1971–74, II/392).

Mavrići, Mavrić, *m.*, ili Mavrovići, ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Ojkonim je motiviran antroponimom *Mavar*, *Mavri* i tvoren je sufiksom *-ići*. Naselje *Mavrići* nalazimo još kod Letaja i kod Strana (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/80, 307).

Mavrovija, *i, f.*, izumrli zaselak na Boljunskom polju. Ojkonim je antroponimskog postanja po imenu *Mavar*, tvorbeni sufiks *-ija* (Babić, 2002, 215, 218) dodan pridjevskoj osnovi *Mavrov*.

Miheljci, Mihelj, *m.*, ime jednog zaselka na području Dolnje Vasi. Ojkonim je antroponimskog postanja po imenu *Mihelj* od *Miho*, istarska varijanta od *Mihael* u pluralnom obliku. Sličan toponim u obliku *Miheli* nalazimo kod Kostrčana, blizu Brda (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/47–48).

Muzari, Muzar, *m.*, ime jednog zaselka na Pazu. Ojkonim je motiviran imenicom *muzar* "čovjek koji muze" (Skok, 1971–74, II/488), u pluralnom obliku, jer su vjerojatno ljudi koji su tamo obitavali uzgajali krave, ovce ili koze i bavili se mljekarstvom.

Opatija, *i, f.*, zaselak i proštenište na Boljunskom polju. Ojkonim je tvoren po imenici iz duhovne oblasti *opatija* "samostan kojemu na čelu stoji opat", *opat* "starješina u redovničkoj hijerarhiji" (Skok, 1971–74, II/559). Na Boljunskom se polju nalazio samostan pa je po tome mjesto dobilo ime *Opatija*. Po Skoku (Skok, 1971–74, II/560) riječ je o zapadnoslavenskom romanizmu iz crkvene terminologije od vlat. *abbate* (Meyer-Lübke, 1992, 8), *abbatia* (Meyer-Lübke, 1992, 9). Zanimljivo je da imamo još nekoliko istoimenih toponima: *Opatija* kod Kršikle, *Opatija* kod Strana, i poznata *Opatija* kod Rijeke (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/105–106, 306–307).

Pās, Pāza, *m.*. Službeni mu je naziv *Paz* i radi se o mjestu u Istri koje se nalazi zapadno od Boljuna i s njim graniči. Ojkonim je vjerojatno motiviran od mlet. *passo* "passo, quel moto del piede che si fa andando" (Boerio, 1998, 479) < lat. *passus* (Meyer-Lübke, 1992, 6271), budući da se u talijanskim povijesnim izvorima naziva *Passo* a njemački su ga veleposjednici zvali *Passberg*

(De Franceschi, 1964, 37; Alberi, 1997, 973) vjerojatno zbog svoje funkcije prolaza, tj. prečice do Pazina.

Paškvalići, *a, m.*, ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Ojkonim je motiviran prezimenom *Paškvalić* potvrđenom u selu Rumanija i na Ravnom Brdu na Boljunštini.

Perčevija, *i, f.*, ime jednog istarskog zaselka na Pazu. Tvorbeni sufiks *-ija* (Babić, 2002, 215, 218) dodan je posvojnog pridjevu *prčev* budući da toponimska osnova skriva dijalektalni zoonim *p̃rč* "rasplodni jarac" (FRA).

Perići, Perić, *m.*, ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Ojkonim je motiviran prezimenom *Perić* u pluralnom obliku, kojeg više na Boljunštini nema.

Petešija, *i, f.*, ime jednog izumrlog istarskog zaselka u okolici Boljunštine. Ivan Francetić u svom *Rječniku boljunskih govora* nije lokalizirao mjesto. Ojkonim je tvoren sufiksom *-ija* (Babić, 2002, 215, 218) na osnovi koja sadrži prezime *Peteh*, koje nije prisutno na Boljunštini već je zabilježeno u Raši, Brinjanima, Orbanićima itd. (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/45, 69, 93) od dijalektalnog zoonima *petèh* "pjetao, pijevac" prisutnog u boljunskim govorima i općenito u Istri.

Rakanati, Rakanat, *m.*, ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Ovaj nam je ojkonim ostao tvorbeno i semantički nerješen.

Rànobrdo, Ràneb̃rda i Rànegab̃rda, *n.* Ravno Brdo je predio na sjevernom dijelu Boljunštine koje se sastoji od pet sela. Riječ je o dvosložnom ojkonimu (iako ga autor bilježi kao sraslicu) tvorenog od pridjeva *ravno* i geografskog apelativa *brdo*, no govornici su u razgovornom jeziku apokopirali suglasnik /v/ pa je dijalektalni oblik prerasio u složenicu *Rànobrdo*.

Rògovići, Rògović, *pl.m.*, ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Ojkonim je tvoren od prezimena *Rogović* u pluralnom obliku, koje je prisutno u više zaselaka na Boljunštini: npr. u Rogovićima, u Martićima i u Novljanima. Istoimeni toponim Rogovići nalazimo još u okolici Pazina (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/75, 121, 124).

Sandālji, Sandalji, *m.*, ime jednog istarskog naselja kod Boruta, sjeverozapadno od Boljuna. Ojkonim je tvoren od prezimena *Sandalj* u pluralnom obliku, a potvrđeno je na Brestu.

Senjanija, *i, f.*, ime jednog napuštenog zaselka na Boljunskom polju. Ojkonim je motiviran etnikom *Senjanin* i tvorbenim sufiksom *-ija* (Babić, 2002, 215, 218), jer su vjerojatno to mjesto naselili ljudi koji su došli iz Senja.

Slavići, Slavīci, *m.*, ime jednog zaselka na Vranji, istočno od Boljuna. Ojkonim je motiviran dijalektalnim čakavskim ornitonimom *slavīc* "slavuj" u boljunskim govorima, a istoimeni toponim nalazimo još kod Pićna (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/ 31, 135).

Šērebi, Šērep, *m.*, ime jednog sela na Belaju sjeverno od Boljuna. Ojkonim je tvoren po nadimku *Šērep* jedne porodice u selu *Šērebija*, u množinskom obliku.

Šerebija, i, f., ime jednog sela na Belaju sjeverno od Boljuna. Tvorbeni sufiks ojkonomima je *-ija* (Babić, 2002, 215, 218) a motiviran je nadimkom *Šerep* jedne porodice u istoimenom selu.

Šestani, Šestān, m., Šestani, ime jednog zaselka sa mlinom (na vodu) na Boljunskom polju. Ojkonim je motiviran prezimenom *Šestan*, koje je prisutno u Frlanićima na Boljunskom polju, u pluralnom obliku. Istoimeni toponim nalazimo još kod Pazina i kod Pićna (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/127–128, 131–135).

Šupljini, Šupljīn, m., Šupljini, ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Ojkonim je motiviran prezimenom *Šupljina*, koje je prisutno u Boljunu i u Frlanićima na Boljunskom polju, u pluralnom obliku.

Troštija, i, f., ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Ojkonim je motiviran prezimenom *Trošt* koje je prisutno u Cerovcima, Grubišima (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/122), a tvorbeni sufiks mu je *-ija* (Babić, 2002, 215, 218). Toponim *Trošti* iste osnove nalazimo kod sela Rojnići i kod Starog Pazina (Bratulić, Šimunović, 1985–86, I/213, II/137).

Tuonšići, Tuonšić, m., Tonšići, ime jednog zaselka na Boljunskom polju. Ojkonim je motiviran prezimenom *Tonšić*, u pluralnom obliku, koje se sačuvalo u selu. Diftong /uo/ karakteristična je značajka starih boljunskih govora.

Vlašija, i, f., naziv područja gdje žive istarski Rumunji: *Tō so sēla Letāj, Gro, bnik, Břdo, Šušnjēvica, Nōva Vās i Jasenovik*. Ojkonim je tvoren sufiksom *-ija* (Babić, 2002, 215, 218) na osnovu koja sadrži etnik *Vlahi, Vlasi*. Povijest riječi *Vlasi* bilježi različita značenja koja su uvjetovana geografski i povijesno. Najčešća je uporaba naziva *Vlasi* za manje selilačke stočarske skupine rumunjskog jezika ili podrijetla koje žive po brdskim krajevima, a u Istri su poznati još kao *Ćići*. Termin *Vlasi* prvotno je bio opći naziv za starosjedilačko romansko pučanstvo, koje su tako nazivali južni Slaveni nakon svog doseljavanja na Balkan, a u srednjem vijeku *Vlasima* su se nazivali Talijani ili pak romasko stanovništvo u Dubrovniku i ostalim primorskim krajevima (Opća enciklopedija, 1982, vol. 8, 553). Toponim iste osnove kao npr. *Vlašići* prisutan je još kod Žminja i kod Kršana (Bratulić, Šimunović, 1985–86, II/53–55, 91–96).

Vrčnja, i, f., selo Vranja graniči s Boljunom na istočnoj strani i nalazi se ispod Učke. Ojkonim je motiviran hrvatskim ornitonimom *vrana* "Corvus Cornix", povezan s istokorijenskim pridjevom *vrana* "crn" (Anić, 1998, 1315), od praslavenskog **vornъ* "mrk, zagasite nijanse, tmuran" (Skok, 1971–74, III/617).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U radu je obrađeno tridesetak mikrotoponima i pedesetak ojkonomima ekavskočakavskoga područja Boljunštine u sjevernoj Istri prema građi iz neobjavljenog rukopisnog *Rječnika boljunskih govora* napisanog pedesetih godina XX. stoljeća. Ustanovili smo da je boljunska mikrotoponimija motivirana po imenu, prezimenu ili nadimku vlasnika njive, pašnjaka itd., tvorbenim sufiksima *-ija, -ovica, -ka, -evo, -ø, -je*, a isto tako ravnomjerno su raspoređeni i mikrotoponimi koji su motivirani geografskim apelativom (npr. *vala, dol, dolina*), imenima stabala, biljaka ili njihovih plodova (*klen, ureh, semen*), materijalnom kulturom (*malin, jara, mandrija, uljanišće*) a uz njih se pojavljuju najčešće tvorbeni sufiksi *-išće, -ija, -ovica, -ka*.

U ojkonomijskom dijelu primijetili smo da je većina zaselaka motivirana imenom, nadimkom ili prezimenom ljudi ili glavara obitelji koji su naselili pojedino mjesto, i takvi antroponimijski toponimi imaju množinski oblik *-i*, ili pak tvorbeni sufiks *-ija*. U obrađenoj ojkonomiji nije rijetkost ni etnonimijska osnova (npr. *Vlasi, Senjani*). Veća sela motivirana su geografskim apelativima (*brdo*), vodom (*Boljun*), apelativima za naselja (*gradinje, katun, vas*). Pojedini ojkonomi motivirani su kamenjem (*brus*), imenima životinja, ptica, kukaca (*kos, slavić, vrana, kobila, peteh, gamber*), a drugi i imenicom iz duhovne oblasti (*opatija* "samostan"), ili ljudskim djelatnostima (*muzari*).

Etimologijskom obradbom mikrotoponima i ojkonomima utvrđeno je da je svega 14,8% toponima Boljunštine romanskoga podrijetla i to: četiri iz starijeg latinskog sloja (*Plovanjica, Boljūn, Māvri, Opañja*), sedam iz (istro) mletačkog sloja (*Benčija, Buñadi, Mñndrija, Štrpiš, Vičinka, Gamberija, Pāz*), i jedan iz rumunjskog (*Katūn*), dok je 85,2 % toponima slavenskoga podrijetla.

POPIS TOPONIMA PREMA RUKOPISNOM RIJEČNIKU BOLJUNSKIH GOVORA IVANA FRANCETIĆA

1. Mikrotoponimi:

Arčić	Jurinka
Benčija	Klënòvica
Bitonjina	Kocijānovica
Bulādi	Kružilka
Čukovica	Malinišće
Dolinka	Mñndrija
Hādrovica	Matešija
Jarišće	Petrānjevo
Jurišćovica	Pečkišće
	Plovanjica

Podrebrica

Rástočina
Semenija
Sironjica
Šćidini
Štrpiš
Truštovica
Uljanjšće
Uričje
Vališće

Veljak

Vicinka
Zvanjšće

2. Ojkonimi:

Boljūn
Brūs
Boljūnščina
Čukovija
Dolēnja Vās

Fabīci	Križmanija	Muzàri	Senjabija
Fājmani	Kuõontuši	Opatija	Slavići
Filicini	Kurèlovići	Pāz	Šērebi
Gamberija	Kurevčija	Paškvalići	Šerebija
Katūn	Lovljāni	Perčevija	Šestāni
Kirčija	Mandīci	Perīci	Šupljini
Kobiljak	Mīrtići	Petešija	Troštija
Kočevija	Mīvri	Rakanāti	Tuõnšići
Komarija	Mavrići	Rānobrdo	Vlašija
Kosovija	Mavrovija	Rògovići	Vrīnja
Krbavčija	Mihīljci	Sandālji	

THE BOLJUN DIALECT TOPONYMY IN THE MANUSCRIPT DICTIONARY OF BOLJUN IDIOMS

Sandra TAMARO

University of Rijeka, Faculty of Philosophy of Pula, HR-52100 Pula, M. Ronjgova 1

E-mail: stamara@ffpu.hr

SUMMARY

The paper presents an analysis of thirty-two items of regional toponomastic nomenclature (names of pastures, woods, meadows, fields and valleys) and fifty toponyms related to the names of villages of the Boljun territory and the nearby areas of northern Istria. The toponymic material and the writing with accentuation are based on a manuscript – the Dictionary of Boljun Idioms by Ivan Francetić, written in the 1950s.

After having examined local toponyms of the Boljun territory we have reached the conclusion that these originated in the names, nicknames or surnames of their respective owners and were formed by means of the following suffixes: -ija, -ovica, -ka, -evo and -ø. An equal distribution present the microtoponyms originating in geographical names (e.g. vala "valley," dol "valley," dolina "valley," rebro "hill crest"), tree names (klen "maple," ureh "nut tree"), seed names (semen "seed, seeds") and nouns denoting material culture (malin "mill," jara "stalls"), which were all derived from their original bases by means of the following suffixes: -išće, -ija, -ovica and -ka.

The material related to names of villages and hamlets showed that these were inspired by names, nicknames or surnames of family founders and the people who inhabited a determinate area. The plural forms of such place names of anthroponymic origin end in -i or suffixes - ići and - ija. The toponyms of this group also indicate ethnicities – the peoples that came to inhabit determinate villages (e.g. Vlasi, Senjani); their formative suffixes are the same as those mentioned above. The names of most important villages are inspired by geographic names (such as brdo "mountain, hill"), water (for instance balneolum "baths, bathing establishment") and common nouns referring to settlements (e.g., katun "village, summer dwelling place of shepherds in the mountains", gradina "remains of ancient fortified villages erected on hilltops", vas "village").

A few toponyms indicating names of villages originate from names of stones (e.g., brus "whetstone: a hard stone in siliceous limestone used for honing tools"), birds (kos "blackbird", slavić "nightingale", vrana "crow", peteh "rooster") and other animals (kobila "mare", gamber "crayfish"), as well as nouns denoting profession or various human activities (muzar "milker").

Key words: toponymy, Boljun, Dictionary of Boljun idioms

IZVORI I LITERATURA

Alberi, D. (1997): Istria: storia, arte, cultura. Trieste, Lindt.

Anić, V. (1998): Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb, Novi liber.

Atanasov, P. (2002): Meglenoromāna astāzi. Bukurešt.

Babić, S. (2002): Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku. Zagreb, HAZU.

Bertoša, S. (2001): Novi prilozi za poznavanje prošlosti Boljuna i Vranje od XVII. do XIX. Stoljeća. Zbornik općine Lupoglav 2001. Lupoglav, 131–147.

Boerio, G. (1998): Dizionario del dialetto veneziano. Firenze, Giunti.

- Božić, V. (1991):** Nazivi brda i drugih uzvisina u Istri. Jurina i Franina, 47. Pula, Libar od grozda, 48–50.
- Bratulić, J., Šimunović, P. (1985–86):** Prezimena i naselja u Istri. I–III. Pula, Istarska naklada etc.
- Brozović, D., Ivić, P. (1990):** Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, Čakavsko narječje. Enciklopedija Jugoslavije, vol. 6. Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 78–83.
- Brozović Rončević, D. (1993):** Bibliografija radova Petra Šimunovića. RZhj, 19. Zagreb, 19–49.
- Brozović Rončević, D. (1995):** Iz istarske hidronimije. Folia onomastica Croatica, 4. Zagreb, 19–30.
- Brozović Rončević, D. (1998):** Romansko-hrvatski dodiri u toponimiji Istre i kvarnerskih otoka. Folia onomastica Croatica, 7. Zagreb, 1–21.
- Brozović Rončević, D. (1999):** Nazivi za blatišta i njihovi toponimijski odrazi u hrvatskome jeziku. Folia onomastica Croatica, 8. Zagreb, 1–44.
- Brozović Rončević, D. (2001):** Hrvatske prilagodbe rimskih toponima, II. U: Hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova II, 521–527.
- Caragiu Marioțeanu, M. (1997):** Dicționar Aromân (A–D). Bukurešt.
- Cioranescu, A. (1966):** Diccionario Etimológico Rumano. Tenerife.
- DDAr (1963):** Dicționarul Dialectului Aromân. Bukurešt.
- DEX (1998):** Dicționarul Explicativ al Limbii Române. Bukurešt.
- Deanović, M., Jernej, J. (1997):** Talijansko-hrvatski rječnik. Zagreb, Školska knjiga.
- De Franceschi, C. (1964):** Storia documentata della contea di Pisino. Venezia, Editrice Società istriana di archeologia e storia patria.
- Divković, M. (1997):** Latinsko-hrvatski rječnik. Zagreb, Naprijed.
- Doria, M. (1980):** Etimi e toponimi triestini e istriani: Bogliuno (e Bagnoli della Rosandra). Pagine istriane, 8–9, 41–48.
- Filipi, G. (2002a):** Istrorumunjski lingvistički atlas. Pula, Znanstvena udruga Mediteran.
- Filipi, G. (2002b):** Romanistički pogled na novo izdanje Ribarićeve studije o istarskim govorima. U: Ribarić, J.: O istarskim dijalektima. Pazin, Josip Turčinović, 251–261.
- FRA – Francetić, I.: Rječnik boljunskih govora (rukopis).**
- Gilić, S. (1990):** Rječnik istarskih ekonima. Rijeka, izdanja naučne biblioteke Rijeka.
- Gilić, S. (2000):** Krajska toponimija. Riječki filološki dani, 3. Zbornik radova. Rijeka, 131–148.
- Istarska enciklopedija (2005):** Istarska enciklopedija. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Ivetac, J. (1977):** O porijeklu nekih geografskih naziva u općini Buzet. Buzetski zbornik, 2. Buzet, 133–140.
- Ivetac, J. (1982):** Istarski toponimi. Pula, Istarska naklada.
- Jurančić, J. (1989):** Slovensko-hrvatski ili srpski rječnik. Ljubljana – Zagreb, Državna založba Slovenije – IRO školska knjiga.
- Kovačec, A. (1995):** Neki apelativi i vlastita imena istrorumunjskog podrijetla u središnjoj Istri. Folia onomastica Croatica, 4. Zagreb, 75–87.
- Meyer-Lübke, W. (1992):** Romanisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- Moguš, M. (1977):** Čakavsko narječje, Fonologija. Zagreb, Školska knjiga.
- Opća enciklopedija (1982):** Opća enciklopedija, vol. 8. Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Rosamani, E. (1958):** Vocabolario giuliano. Bologna, Cappelli Editore.
- Skok, P. (1971–74):** Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–IV. Zagreb, JAZU.
- Skračić, V. (1996):** Toponimija vanjskog i srednjeg niza zadarskih otoka. Split, Književni krug bzd.
- SSKJ (1975):** Slovar slovenskega knjižnega jezika II, i–Na. Ljubljana, Inštitut za slovenski jezik, Izdala Slovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Šimunović, P. (1976a):** Toponimija Istarskog razvoda. Onomastica jugoslavica, 6. Zagreb, 3–34.
- Šimunović, P. (1976b):** Iz toponimije Istarskog razvoda. Istra, 3–4. 48–55.
- Šimunović, P. (1979):** Tipološko-strukturalni ogled istarske ojkonomije. Rasprave zavoda za jezik IFF, IV–V. Zagreb, 219–249.
- Šimunović, P., Bratulić, J. (1985–1986):** Prezimena i naselja u Istri, I–III. Pula, Istarska naklada etc.
- Šimunović, P. (1986):** Istočnojadranska toponimija. Split, Logos.
- Šimunović, P. (1991):** Istra u ogledalu svojih zemljopisnih imena. Dometi, 6/7. Rijeka, 365–380.
- Šimunović, P. (1992):** Buzetska toponimija. Buzetski zbornik, 17. Buzet, 43–64.
- Štrk-Snoj, M. (1982):** Povijesni razvoj Boljuna. Lupoglavština i Boljunština. Pula, Istarska naklada.
- Štrk-Snoj, M. (2001):** Boljunska baština. Zbornik općine Lupoglav 2001. Lupoglav, 101–129.
- Tekavčić, P. (1976):** O kriterijima stratifikacije i regionalne diferencijacije jugoslavenskog romanstva u svjetlu toponomastike. Onomastica jugoslavica, 6. Zagreb, 35–55.
- Vinja, V. (1986):** Jadranska fauna II, etimologija i struktura naziva. Split, Logos.
- Zingarelli, N. (2003):** Lo Zingarelli 2004, Vocabolario della lingua italiana. Bologna, Zanichelli.

original scientific article
received: 2004-11-02

UDC 81'246.2:159.954

LA FUNZIONE RICREATIVA DELLA LINGUA: INVENZIONI ED EFFETTI POETICI NEL DISCORSO DEI BAMBINI BILINGUI

Rita SCOTTI JURIC

Università di Rijeka, Facoltà di lettere e filosofia, HR-52100 Pula, I. M. Ronjgov 1
e-mail: rscotti@ffpu.hr

SINTESI

L'autrice ha raccolto, in parecchi mesi di ricerca, una serie di enunciati che palesano la presenza di elementi creativi del linguaggio dei bambini inseriti nell'Istituzione prescolare "Rin Tin Tin" e nelle classi inferiori della Scuola elementare italiana "Giuseppina Martinuzzi", ambedue di Pola.

La finalità principale di questo articolo è quella di far vedere quali e quante possibilità di uso poetico della lingua siano a disposizione dei bilingui del territorio istro-quarnerino, nonché di suggerire alcuni spunti per un'educazione linguistica volta ad ampliare le possibilità del repertorio verbale dei bambini e a condurli a esprimersi verbalmente in modo personale e originale. La struttura creativa dei testi dei bilingui è dovuta al gioco delle figure linguistiche, e la differenza fra testi creativi e non creativi sta nell'uso o meno delle figure, sia sul piano delle strutture grammaticali e lessicali, che su quello del discorso e del testo.

Parole chiave: funzione ricreativa, funzione poetica ed emotiva, creatività linguistica bilingue, unità sintagmatiche, unità paradigmatiche, piano della struttura, piano del testo, pensiero divergente, figure

THE RE-CREATIVE FUNCTION OF LANGUAGE: INVENTIONS AND POETIC FIGURES IN THE DISCOURSE OF BILINGUAL CHILDREN

ABSTRACT

Throughout several months of research the author has gathered a series of utterances revealing the presence of creative elements in the language of children attending the "Rin Tin Tin" pre-school institution and lower-grade classes of the Italian Elementary School "Giuseppina Martinuzzi," both in Pula, Croatia.

The primary scope of this article is to show which and how many possibilities of poetic uses of language the bilingual children of the Istrian-Bay of Kvarner territory have at their disposal. The author also wished to point out several cues for a linguistic education with an aim toward amplifying the children's verbal repertoire and encouraging them to express themselves verbally in a personal and original way. The creative structure of the texts of bilingual children originates in the play of linguistic figures, while the difference between creative and non-creative texts is in the use of figures and lack thereof, both on the level of grammatical and lexical structures as well as on the level of text and discourse.

Key words: re-creative function, poetic and emotional functions, bilingual linguistic creativity, syntagmatic units, paradigmatic units, structure level, text level, divergent thought, figures

1. INTRODUZIONE

La creatività è una caratteristica dell'intelligenza, del senso estetico, del temperamento della persona o è una qualità che pervade tutta l'esistenza dell'individuo? Perché dobbiamo educare i bambini a essere creativi? Qual'è il posto dell'educazione alla creatività nell'ambito dell'educazione linguistica di bilingui? Si può raggiungere una soddisfacente competenza creativa in parlanti che ancora posseggono una scarsa conoscenza dei codici con i quali comunicano quotidianamente? Questi e altri interrogativi si pongono insegnanti, educatori e linguisti del territorio istro-quarnerino coscienti della povertà di espressione e della mancanza di elaborazione strutturale del linguaggio dei giovani fruitori. Dimenticano invece che l'uso simultaneo di due lingue in bambini e alunni è un fenomeno piuttosto complesso se pensiamo all'affascinante e complicata attività mentale che la rende possibile. Il nostro interesse pertanto, non sarà rivolto a queste carenze, ma allo sforzo ammirevole di costruire una struttura immaginativa, basata su informazioni e conoscenze precedenti o esperienze del tutto nuove non esistenti nella realtà del mondo presente, ma solo nel contesto delle attività proprie del mondo interiore del bambino.

La creatività linguistica assume forme notevolmente diverse fra di loro, che vanno da quelle più dominate da meccanismi ricorsivi, a quelle più libere e non controllabili mediante algoritmi.¹ Molti sono i casi in cui la funzione poetica è al servizio della comunicazione: quando ad esempio si è alla ricerca di parole adatte ad esprimere meglio certe situazioni piuttosto articolate, oppure più difficili da esprimersi causa la forte carica emotiva. In altri casi essa sembra agire contro il discorso comune, andando a infrangere il tessuto logico o le forme convenzionali, come nel *nonsense* o nell'assurdo. Nel corso dello sviluppo infantile (Bruner, 1976; Garvey, 1979), il gioco con i suoni precede l'impiego del linguaggio nelle sue forme corrette, ed è una fase necessaria per acquisire la capacità di padroneggiare l'apparato articolatorio. Come molte altre capacità, quella di usare una lingua appare prima nel gioco e poi, "seriamente", nella vita reale. I due casi di uso linguistico, cioè per esprimere pensieri, sentimenti, fantasie originali o insolite e l'uso per esprimere quello che può essere mondano, quotidiano o puro nonsense, naturalmente, si verificano assieme e possono diventare ine-

stricabilmente uniti. Ci interesseremo qui di entrambi i casi, cioè sia del modo in cui aspetti sonori e ritmici sono di supporto del discorso, sia delle occasioni in cui il linguaggio è sottoposto a manipolazioni, distorsioni o storpiature. Molte volte si dimostra utile nella didattica linguistica separare il comportamento verbale dal suo valore strumentale perché consente ai bambini e alunni bilingui di acquisire familiarità con la produzione di suoni e con le forme grammaticali, per reintegrarle poi nella comunicazione sociale.²

2. TEORIE SULLA CREATIVITÀ VERBALE

Una delle concezioni più significative riguardanti la creatività verbale è quella di Humboldt (1971) secondo la quale ogni atto linguistico è una ricreazione che deriva dalla realtà individuale, e che è dovuta alla costante interazione tra i due principi costruttivi del linguaggio: la forma interna, cioè la capacità intellettuale, e la forma fonetica. Chomsky (1969) riprenderà il concetto humboldtiano e dirà che il bambino interiorizza un sistema di regole che gli permette un numero infinito di combinazioni con un numero limitato di simboli. Da ciò si deduce che le frasi prodotte non sono imitazione di altre già udite, ma combinazioni creative di elementi: ciò costituisce la normale competenza del parlante, ossia la *creatività governata da regole* grazie alla quale si generano di continuo nuove frasi mediante le regole ricorsive della grammatica. Esiste un'altra creatività *che cambia le regole*, e che si esplica in deviazioni individuali la cui accumulazione può modificare appunto il sistema delle regole. Mentre la prima forma di creatività dipende dalla nostra competenza linguistica, cioè da quel sistema di regole che è nella nostra mente e che costituisce il nostro sapere linguistico, la seconda dipende dall'esecuzione.

Vygotsky (1972)³ afferma che la creatività verbale si fonda sulla legge dinamica dei significati. Ciò vuol dire che una parola si arricchisce di nuovi significati grazie al senso dell'intero contesto in cui è inserita: il suo significato si può estendere e può includere nuovi contenuti, come anche si può restringere a ciò che la parola significa in un contesto ben determinato.

E' opinione di Bruner (1962) che l'atto creativo sia un atto di capacità combinatoria, con un elemento in più – la sorpresa produttiva o l'inatteso che provoca stupore e meraviglia. Secondo lui la metafora congiunge

1 La *ricorsività* è la possibilità teoricamente infinita di reinserire lo stesso simbolo nelle strutture ad albero a differenza della *produttività* che è l'uso ripetuto della stessa regola per produrre più esempi dello stesso modello.

2 La sperimentazione linguistica va incoraggiata perché porta ad uno sviluppo più ordinato della competenza metalinguistica, tappa doverosa per il raggiungimento dell'uso ragionato e cosciente delle due lingue in contatto, italiano e croato.

3 Nei primi capitoli del suo testo egli espone i principi del proprio modo di intendere la creatività: la creatività è un'abilità di tutti gli individui; la creatività consiste nella rielaborazione e ricomposizione di elementi già noti; fantasia e realtà non sono mondi totalmente distinti ma tra esse intercorrono rapporti; esistono stretti legami tra immaginazione ed emozioni; i modi di manifestarsi della creatività dipendono dalle circostanze ambientali; l'immaginazione si sviluppa attraverso una serie di tappe, in ciascuna delle quali si esprime in forme proprie.

esperienze dissimili trovando l'immagine o il simbolo che le unisce ad un livello di significazione più profondo, cioè che sorpassa le normali connessioni. Anche altri autori (Orletti, Castelfranchi, 1975; Cestaro et al., 1986; Powell, 1974; Casonato, 1994) descrivono il processo produttivo della metafora come un meccanismo di flessibilità del lessico che permette di regolare il lessico sul pensiero e diventa un potente atto creativo del parlante. Identificare la creatività verbale con l'uso della metafora significa accettare la prospettiva di Jakobson (1966) secondo la quale la creatività equivale ad un'operazione lungo l'asse paradigmatico della similarità o sostituzione. Egli sostiene che la funzione poetica proietta il principio di equivalenza dall'asse della selezione sull'asse della combinazione. Ciò significa che le figure sono essenziali per la creatività verbale e si possono classificare in due classi: unità sintagmatiche che agiscono sullo svolgimento del discorso e corrispondono alla catena verbale, e unità paradigmatiche che riguardano la scelta degli elementi e appartengono alla trama verbale (cf. Desrosiers, 1975). I rapporti e le differenze tra segni linguistici lungo i due assi conferiscono al sistema linguistico il massimo di produttività e creatività.

Intento di autori più recenti (Lorusso, 2005; D'Alessandro, 1996; Gioiello, Strata, 1991; Sasso, 1993), invece, è sostenere la portata conoscitiva della metafora: non si tratta infatti di un ornamento del discorso ma di una strategia per mettere sotto gli occhi di tutti concetti altrimenti inesprimibili. Per Lakoff e Johnson (2004) la metafora è il meccanismo fondamentale non solo del linguaggio quotidiano, ma anche del nostro stesso funzionamento cognitivo. È praticamente impossibile parlare, e di conseguenza pensare, senza fare ricorso a meccanismi metaforici, perché la metafora è lo strumento linguistico che meglio di qualunque altro esprime la nostra interazione corporea col mondo. Analizzandone alcuni sistemi metaforici di base che organizzano in modo sistematico la nostra quotidianità, gli autori dimostrano come pensiero e linguaggio siano condizionati dalla nostra struttura percettiva e come non siano possibili un pensiero e un linguaggio disincarnati e privi di metafore.

Anche la concezione della comunicazione di Lévy (1992) è principalmente pragmatistica. Il contesto, l'ipertesto, l'orizzonte di mondo, sono metamorfici, plastici alla prassi comunicativa. E contemporaneamente ogni comunicazione proviene da un contesto, è in prospettiva rispetto ad esso. Messaggio e contesto, linguag-

gio e mondo sono le due facce dell'evento comunicativo. Dunque comunicare è condividere il senso, laddove il senso di un messaggio non è chiarito dal suo contesto. *"Diremo piuttosto che l'effetto di un messaggio è di modificare, complessificare, rettificare un ipertesto, creare delle nuove associazioni in una rete contestuale che è sempre presente"* (Lévy, 1992, 81). In questo senso si può dire che una metafora consiste in un mezzo di rappresentazione di un pensiero, di un concetto, di una associazione di idee, di un ipertesto (cf. De Kerchove, 1995; Landow, 1993; Lévy, 1992). Ad esempio si può descrivere la vita come "una lotta"; o la vita di un bambino come "tutta rose e fiori". Qualunque sia la metafora, rappresenta un efficace strumento di comunicazione per trasmettere i nostri valori. I termini che utilizziamo nel comunicare metaforicamente influenzano notevolmente le dinamiche di una conversazione dal nostro punto di vista e anche dal punto di vista dell'interlocutore.

La creatività, intesa genericamente come capacità di trovare nuove relazioni tra le idee e le cose, come *pensiero divergente*⁴ che rifiuta il codificato, assume sul piano linguistico diverse connotazioni. *".../nella combinazione delle frasi in periodi, si allenta l'azione delle regole sintattiche vincolanti e si dilata sostanzialmente, per ogni parlante, la libertà di creare nuovi contesti, sebbene, anche in questo caso, non si debbono sottovalutare i numerosi tipi di frasi stereotipate"* (Jakobson, 1966, 26).

Riteniamo che la creatività verbale dei bambini bilingui possa risiedere nella differenza esistente fra testi centrati sulla funzione referenziale del linguaggio e quelli centrati sulle funzioni poetica ed emotiva.⁵ I testi che prediligeranno l'immaginario al reale, le figure poetiche alla trasparenza linguistica, l'originalità alla banalità, la flessibilità alla rigidità, sono caratterizzati dall'imprevedibilità, unicità del prodotto e intelligenza intuitiva che contrasta il pensiero logico e la casualità abituale. Questi potrebbero essere i criteri guida per un'analisi del contenuto delle fruizioni dei bilingui, e non certo la grammaticalità delle strutture e del discorso. La concezione sulla creatività verbale, a nostro avviso, comprenderà in sé elementi delle teorie esaminate: la ricreazione individuale del linguaggio di Humboldt che si esplica mediante il linguaggio figurato, la capacità combinatoria di Chomsky, di Bruner e di Vygotsky che vede il parlante impegnato in scelte paradigmatiche e sintagmatiche e, infine, l'uso del linguaggio metaforico di Orletti – Castelfranchi e altri.⁶

4 Prove tratte da test fattorialisti di pensiero divergente, spunti desunti da metodi di training alla creatività quali il brainstorming o la sinettica si vedano in Raudsepp, 1986; Raudsepp, Hough jr., 1977. Per il pensiero creativo si veda: Zingales, 1974; Parnes, Harding 1972.

5 Una ricerca di questo tipo è stata condotta pure con studenti delle prime classi del Liceo generale e linguistico "Dan te Alighieri" di Pola. Più in particolare vedi Scotti Juric, 2003a.

6 Più in particolare sulla metafora cf. Cestaro et al., 1986.

3. METODOLOGIA DELLA RICERCA

Dopo alcuni mesi di ricerca, precisamente durante buona parte dell'anno 2004, abbiamo raccolto una serie di enunciati di 24 bambini inseriti nell'Istituzione pre-scolare "Rin Tin Tin" di Pola (gruppo misto), che palesano la presenza di elementi creativi del linguaggio verbale. In particolare ci siamo serviti di registrazioni usate dalle educatrici nella realizzazione di alcune attività didattiche.⁷ Ulteriori testimonianze dell'ampia capacità ricreativa dei bambini le abbiamo avute da una ventina di alunni delle classi inferiori della Scuola elementare italiana "Giuseppina Martinuzzi", sempre di Pola. Visto che gli incontri "ufficiali" con questi bambini durante le ore di lezione davano poche certezze sulla loro vera competenza ricreativa, abbiamo avuto l'idea di cercare altre situazioni linguistiche più interessanti nell'ambiente familiare degli stessi intervistati. Dalle registrazioni di un svariatissimo materiale verbale offertoci dai genitori, abbiamo estrapolato gli enunciati che presentavano, per alcuni versi, delle particolarità inventive. Per le produzioni più esclusivamente poetiche degli stessi alunni abbiamo fatto largo uso dei compiti scritti di italiano.⁸ Dobbiamo premettere che la durata della ricerca variava da ambiente ad ambiente: non è stata limitata da scadenze fisse, consci del fatto che ci voleva tanta pazienza e assiduità nel fornire ai bambini gli stimoli giusti per poi ottenere la battuta spiritosa e creativa, oppure l'enunciato poetico.

La finalità principale di questo lavoro è stata quella di far vedere quali e quante possibilità di uso poetico della lingua siano a disposizione dei bambini e degli alunni bilingui del territorio istro-quarnerino che se ne servono abbondantemente con l'assenso compiacente e spesso divertito degli adulti. Abbiamo indagato pure sui processi psicologici e sui meccanismi linguistici che portano alla formazione di nuove parole, significati, enunciati. Nel corso del lavoro ci siamo concentrati sugli aspetti creativi del linguaggio, cioè abbiamo posto l'attenzione sulle sue componenti sonore, sul ritmo, sulla scelta delle figure e sui generi poetici più comuni. Proprio nella formazione di nuove parole e di nuovi significati si possono cogliere concretamente i mecca-

nismi della creatività linguistica intesa come condizione permanente dell'attività espressiva e cognitiva di ogni parlante, e non solo di chi si impegna nella produzione di un testo poetico e letterario.

4. LA CREATIVITÀ LINGUISTICA BILINGUE AL SERVIZIO DELLA COMUNICAZIONE

Dopo le dovute chiarificazioni teoriche e metodologiche, tenteremo di spiegare quale significato può avere il discorso sulla creatività linguistica del bambino bilingue, sulle sue potenzialità linguistiche, i suoi problemi di apprendimento e le responsabilità che la società bilingue ha nei suoi confronti.

Nella fase iniziale dell'apprendimento della lingua seconda, creare significa soltanto riuscire a dire una stessa cosa in modi diversi, cioè secondo diversi registri di lingua. Ma le naturali propensioni dei bambini per le produzioni fantastiche e per l'immaginazione, non tarderanno a venire: per svilupparsi in modo soddisfacente, avranno bisogno di esser educate e coltivate. (Kowalski, 1978.) L'educazione estetica si compie sempre mediante un adeguato tirocinio espressivo, dato che l'esercizio forma, affina e perfeziona il livello poetico.⁹ Man mano che la competenza degli alunni aumenta, la creatività ha sempre maggior campo di azione. Sarà però diversa da quella che si può avere in lingua materna dove il parlante è capace di creare frasi sempre nuove ed ha una sensibilità linguistica che lo mette in grado di accorgersi, con un costante feed-back, se ciò che sta per dire è sociologicamente e grammaticalmente accettabile oppure no. In lingua seconda non ha la stessa capacità di discriminare l'accettabile dal non accettabile, ma procederà per tentativi onde arricchire il suo bagaglio espressivo. Può darsi che faccia centro come può darsi che crei una parola che non esiste. In ogni modo l'errore così commesso, se procurato da un'intuizione linguistica esatta, è sufficientemente accettabile (Rossetto, 1980).

Com'è noto i procedimenti usati per la creazione di nuove parole sono molteplici e i bambini sembrano farne largo uso: c'è la *derivazione* che si ottiene aggiungendo ad una radice già esistente dei prefissi e suffissi (così da 'motore' si ha *motorare*,¹⁰ da 'paracadute' si

7 Più precisamente si è trattato di registrazioni inserite nel "Progetto 30 ore" attivato sotto l'egida e grazie al contributo del Ministero degli Affari Esteri Italiano, volto alla diffusione della lingua italiana. Chi fosse interessato a questa fascia d'età, ossia dai 3 ai 6/7 anni, consulti D'Alessio, Mannetti, (1976). Secondo la concezione delle autrici la creatività si identifica con il complesso di strategie di pensiero non riproduttive, cioè non basate sull'imitazione, la ripetizione, la conformità a modelli dati, e dunque, neanche a quelli presenti nella grammatica. E' loro convinzione che già in età precoce l'attitudine al pensiero creativo sia distinta dall'intelligenza generale. L'istruzione scolastica successiva atrofizzerebbe tuttavia le risorse innovative del pensiero infantile a vantaggio di procedure di ragionamento standardizzate.

8 Un primo lavoro di analisi di questo tipo è reperibile in Scotti Jurić, 2002.

9 Come stimolare la creatività ci indica pure Crema e Robertis, 1987, in particolare il secondo e terzo capitolo che trattano lo sviluppo delle capacità linguistiche nel bambino in età scolare fino ai 14 anni.

10 La parola ricorre nell'enunciato: *Senti, fuori qualcosa 'motora'*. /F. 6. 3/ (Questa abbreviazione indica l'iniziale del nome del bambino, gli anni e i mesi che compie al momento della rilevazione dei dati.)

ha *paracadutare*,¹¹ la *composizione* (sul tipo di 'attaccafogli' o 'fermapagine' invece di 'graffetta'), l'*analogia*, fondata sulla parziale imitazione di forme esistenti (*možem* invece di 'mogu').

Troviamo particolarmente interessanti gli esempi che seguono:¹²

(1) Un bambino /D. 4. 2/, dopo aver passato tutta la notte in treno, al suo risveglio osserva dal finestrino il treno che prende una curva, per cui può ammirare tutta la sua lunghezza. Quindi chiede alla mamma: *Kad će stići u Zagreb ova 'lokomotiva'*? Ovviamente questo prolungamento della parola 'locomotiva' è giustificabile in chiave di lettura psicologica (per la durata del viaggio, o la lunghezza del mezzo locomotore), oppure in chiave ludica (per il piacere di creare qualcosa di nuovo).¹³

(2) Un altro bambino /A. 3. 9/ guardando il ventilatore lo chiama con il nome di 'vrtilator' invece di 'ventilator'. Anche qui si tratta di una variazione incongrua della parola, ma la sua motivazione è più che palese: dato che il bambino croatofono non relaziona la parola 'ventilator' con la parola 'vento', (come, si suppone, possa invece fare il bambino italofono) non gli resta che motivarla con il "moto perpetuo" del ventilatore che riassume con il verbo 'vrti' ossia 'gira'.

Educatrici ed insegnanti dovrebbero dimostrare di apprezzare la volontà di giocare con le parole e stimolare così i bambini a sviluppare lo scherzo. Nel far questo incoraggiano la loro competenza metalinguistica basata sul funzionamento della lingua.

Anche negli anni scolastici ritorna il piacere di creare parole nuove attraverso storpiature o deformazioni di parole esistenti con prolungamenti o variazioni incongrue. L'esempio che segue ci serve a dimostrare che le parole acquistano significato anche tramite associazioni fonetiche che non hanno altre connessioni prestabilite, né semantiche né etimologiche:

(3) Insegnante: E quando la nonna andrà in Italia, chi ti farà questi buoni gnocchi...?

Bambino: *Pettegola!*

Insegnante: /ride/ Forse volevi dire: 'Pegola'!

Bambino: Ah, sì... mi sono sbagliato! /B. D. I/

Si può dire che la padronanza della lingua si sviluppa creando nuove associazioni e abbandonando le vecchie. Ci sono situazioni in cui restano nel significato delle parole molte tracce delle "parentele sonore" che sono loro attribuite nel corso dell'esperienza linguistica di ogni individuo (Gorini, 1991).

Negli enunciati che seguono è visibile come queste "parentele" incoraggiano l'apprendimento della forma linguisticamente via via più corretta:

(4) Una bambina di seconda elementare /C. J./ sente un leggero dolorino sul naso. Quando viene invitata a precisare la posizione esatta risponde:

Non mi fa male l'osso, ma la parte molle, ...mi fa male la 'carnemolliggine'.

/La madre scoppia in una risata./

Ma perché ridi...ah, sì, ho sbagliato, mi fa male la 'cartamolliggine'.

/La risata della madre si fa ancora più forte./

No, ... uffa ... ma come si dice ...! *Cartilagine*, ecco sì, *cartilagine*.

I bambini accolgono spesso nel loro discorso parole che a loro piacciono per la novità, per il loro suono, la loro affinità con altre parole, ma di cui non sono ancora padroni. La bambina del nostro esempio trova nel suo vocabolario attivo la parola 'carnemolliggine', tracciando un pandam di contrari equivalente a: se non è osso è carne. Un altro termine si affianca subito al primo, ed è 'cartamolliggine', ma questa volta la reminiscenza è soltanto attribuibile alla somiglianza fonica tra 'carta-' e 'carti-'. A questo punto la mente sembra aver imboccato la strada giusta e la soluzione non tarda ad arrivare: la parola che cercava è 'cartilagine'.

(5) La stessa bambina, tornata da scuola chiede alla madre:

- Per la *rabia esaudita* bisogna vacinarsi sulla pancia?

- Ma chi te l'ha detto?

- L'insegnante d'italiano quando ci parlava di quella malattia dei cani.

E' ovvio che la bambina possiede, nel suo vocabolario passivo, una conoscenza molto vaga del nome 'Arabia Saudita'. Questo termine rimane immagazzinato nella sua memoria con poche probabilità di venir usato nella comunicazione. Nel suo vocabolario attivo ancora non è stata esplicitata nemmeno la parola 'rabbia', ossia la malattia che colpisce gli animali. Questi due termini si trovano in una zona che possiamo definire 'neutra', ma la loro sistemazione è provvisoria. Al momento in cui la bambina otterrà le informazioni giuste tramite il curriculum scolastico i termini passeranno dalla sfera neutra a quella attiva.

(6) Al ritorno dalla gita scolastica allo zoo di Zagabria, un bambino /M. T. II/ racconta:

11 L'enunciato al quale facciamo riferimento è il seguente: *Beati voi che se al pianterren e podè uscir dalla finestra. Noi ne servisi un paracadute per 'paracadutarse' dalla classe.* /C. J. IV/ L'abbreviazione qui indica il nome e cognome del bambino e la classe che frequenta.

12 Una bambina /C. J. IV/ dice *cugnolo* e intende il di 'cuore dell'insalata'. Quando l'abbiamo invitata a spiegarci perché chiama così il cuore dell'insalata ha risposto letteralmente: *Se la parte più buona del pane è il cugno, allora la parte più buona dell'insalata è il cugnolo.*

13 L'enunciato ci è stato riferito dai genitori del bambino.

M: Znaš one *scimmie* ako dotaknu vodu onda zzzz.... /imita il rumore della scarica elettrica/, voda je malo *strujna*, da ne mogu pobjeći.

Oltre l'onomatopea della scarica elettrica, che determina un'armonia imitativa particolare, il bambino usa una parola inventata: *strujna*. La proprietà che viene affiancata all'acqua è del tutto nuova, cioè quella di essere 'eletticizzante'.

Una parte importante dell'apprendimento linguistico consiste nell'imparare stringhe di parole come se fossero versi, parole che poi rimarranno indissolubilmente legate nel loro uso quotidiano e che sono marche di riconoscimento di un parlante "nativo". Esempi ovvi di questo meccanismo sono le cosiddette "frasi fatte", i modi di dire, le metafore o le similitudini abituali nelle quali l'aspetto inventivo è diventato invisibile con il tempo trasformandosi in linguaggio di primo grado, cioè referenziale. Spesso l'attività costruttiva ci fa sorridere nei bambini o negli stranieri, quando la combinazione così ottenuta mostra un'inferenza teoricamente corretta sul significato ma un'applicazione anomala, che "suona male", come in questi due casi:¹⁴

(7) Mamma, *per l'amor de Dio* che ti me comprerà la Barby! Xe vero? /C. 4.10/

(8) Mi magno tuto! *Per carità* che magno! /C. 3. 5/

Nel caso (7) la bambina voleva assicurarsi sulle intenzioni della mamma circa l'acquisto del giocattolo a lei molto caro e usa nel suo linguaggio una struttura complessa che non è ancora in grado di capire e di inserire nel giusto contesto di situazione e perciò la riproduce rigidamente senza varianti. Analogo è il comportamento nell'esempio (8) dove troviamo la stessa bambina in un'altra situazione comunicativa, questa volta in cucina e pranza. La mamma lavora nello studio e, per rassicurarsi che la figlia stia realmente mangiando, ne chiede conferma. La bambina usa di nuovo una delle *routines* precostituite che ha avuto frequentemente modo di ascoltare. Ambedue i casi si avvalgono di *pattern* ritmico-discorsivi che giocano un ruolo importante nella produzione comunicativa.

Non molto diverso è il caso di un bambino croatofono che, parlando di un'insegnante, dice:

(9) Ona ti je ko *balena*, pravi kit. /A. H. III/

Egli usa la similitudine in lingua italiana, ma poi, conscio della possibilità di non essere stato capito dal suo interlocutore croatofono, chiarisce la figura espressa creando una metafora non tipica della lingua croata (si dice: *debeo kao prasac*, non: *debeo kao kit*).

Gli enunciati che seguono sono quelli di un bambino croatofono /M. T. III/ che racconta alla zia come

sarà lo spettacolo di fine d'anno. Noi trascriveremo soltanto le parti più interessanti del testo registrato cercando di analizzare le figure, sia in ambito paradigmatico che sintagmatico, e questo lo faremo a due livelli linguistici: quello delle strutture (grammaticali e lessicali) e quello del periodo (o del testo).

(10) M.: Onda će ovako biti jedna muzika /canta/

Zia: I onda?

M: Chiara krene, uvijek ovako skače, kad završi muzika, ona napravi još dva skoka i: Oh, una carota! Trrr...tss! Aiuto, aiuto!

Zia: Što ti je to trrr...tss?

M: Pa, neki *rumori*, znaš... *rumore*... Pa će se pojaviti neka *luce*, će staviti ovako jednog zeca, kao da ima kućicu, doći će jedna *oca* koja kaže: Qua Qua, Che cosa ti è successo? Presto corri...¹⁵ /.../

M: Onda dođem ja: I, O, I, O, I, O....Perché chiedete aiuto? Qua Qua, presto vieni. Znaš kako napravi pecora? Beeeeee...Vieeeeeeni con noi. /.../

M. Vieeeeeeni con noi a chiedere aiuto. Onda idemo trčati. Onda dođe *gallo*. Chicchirichì, chicchirichì! Che cosa è successssso. Uvijek nešto zbrlja "S". Una disgrazia? Onda dođe ona.... onda svi stanemo... gledamo je....i onda ...*trk!* /.../

M: E znaš koliko ja moram....svako koliko moram napraviti... /mostra qualche gesto/... znaš ja sam malo *pigro*...

Zia: I onda šta se onda desi?

M: Onda poslije se desi da napravimo krug oko *coniglia* i onda pričamo: lo ho visto una luce, poi un'ombra g-i-g-a-n-t-e-s-c-a sul muro della mia casa. I kad pokazuje na mene, ja samo ovako napravim /fa il gesto dell'ombra/. Ha, ha, ha /ride/

Zašto: Pa tako, da ja budem *ombra*. /.../

Gli elementi più interessanti di questi testi sono quelli legati all'armonia imitativa delle concitazioni in lingua italiana standard (come: Oh, una carota! Aiuto, aiuto! Che cosa ti è successo?...), ma anche il riso e l'onomatopea (intesa come verso degli animali: Quaqua! I-O, I-O! Chicchirichì ! Oppure in: Vieeeeeeni!, o altri rumori come: Trrr...tss! Trk!). In più ci sono casi di assonanze (la lettera "s" nella parola *successssso*) e imitazioni linguistiche (g-i-g-a-n-t-e-s-c-a) e mimiche (indica cosa deve fare, imita con i gesti l'ombra) che costituiscono nuovamente una particolare armonia imitativa. Caratteristiche non esclusivamente poetiche di questo testo sono le elissi, le ripetizioni e la non connessione (onda dođe ona...., onda svi stanemo..., gledamo je..., i onda....*trk!*).

14 L'enunciato è stato tratto da una precedente ricerca dell'autrice (Scotti Jurić, 2003b, 148).

15 I rumori, i "bang" e i "crasch" dei fumetti, in quanto suoni, acquistano nei testi poetici una dignità tutta particolare. Vivendo infatti la filastrocca e le altre forme poetiche dell'infanzia, più del suono che del senso, onomatopée e semplici rumori vi trovano piena cittadinanza.

L'uso consapevole della dimensione poetica è una risorsa importante per inserire anche nel linguaggio quotidiano elementi innovativi, per renderlo retoricamente efficace e produrre effetti comici o umoristici.

4. LA CREATIVITÀ LINGUISTICA E FUNZIONE POETICA

Continuando il discorso sulla creatività poetica dobbiamo soffermarci assolutamente sulle metafore le quali sono così radicate nel nostro modo di essere e di pensare che per molte persone rappresentano, in modo naturale, una maniera per stimolare l'interesse e il coinvolgimento degli altri. Per questa loro natura le metafore divengono efficaci strumenti di comunicazione perché riescono a rapportarsi bene con sensazioni che spesso non siamo in grado di descrivere e rappresentare al meglio utilizzando parole diverse. La forza del linguaggio per immagini e sensazioni intrinseco nella metafora non solo riesce a comunicare efficacemente un pensiero ma aiuta anche a ricordarlo a lungo. La funzione poetica è così sempre presente nel momento in cui un parlante seleziona alcune parole invece di altre per costruire i suoi enunciati (Jakobson, 1966). Nel linguaggio quotidiano gli aspetti poetici passano facilmente inosservati visto che un'attenzione maggiore viene di solito accordata ai contenuti semantici, mentre non è così nella produzione della poesia vera e propria.¹⁶

L'alunno bilingue deve possedere competenze linguistiche, stilistiche, cognitive e retoriche che gli permettano di affrontare la decodifica. In più deve arricchire o acquisire strutture logico-semantiche, gusto estetico, sensibilità emotiva che lo possano condurre alla comprensione. La poesia diventa quindi un'educazione alla creatività.¹⁷ E' questo ultimo il momento certamente più affascinante del 'fare' poetico. Il bambino in possesso di questi strumenti diventa a sua volta autore, la poesia si rigenera, rinasce da se stessa, il percorso ricomincia ed infinitamente si ripropone.

Ecco come scopre la ricchezza del linguaggio poetico un bambino di seconda elementare:

Mamma mammina
Tu sei la mia stellina,
Sei sempre la mia luna
Che mi porta fortuna.
Il mio fiore

E mi dai tanto amore. /M. K./

Questi versi sono dominati dall'assonanza e dalla metafora che danno un particolare calore all'espressione seppur impregnata di rime abbastanza comuni (come 'fiore/amore'). Abbiamo individuato altri tentativi di inventare immagini poetiche per esprimere pensieri o emozioni, o semplicemente per descrivere o riflettere su un argomento, che vanno apprezzati per la volontà dei bambini bilingui di cimentarsi in questo nuovo gioco espressivo. Naturalmente questo lavoro necessita di una corretta educazione alla creatività. Così, in una terza classe, dopo aver fatto una lunga preparazione e alcune ricerche sull'ulivo, l'insegnante ha chiesto agli alunni di scrivere una poesia.

Chioma argentata,
dai venti cullata;
tronco contorto e nodoso,
barbe dure e forti,
corteccia screpolata,
dagli anni invecchiata.
Guardiano del mare
i bimbi fa giocare.

E' l'albero della pace! /F. J. III/

È interessante vedere che la rima non è l'unico elemento poetico in funzione della musicalità del verso; anzi sembra proprio che siano gli attributi (contorto e nodoso, dure e forti, screpolata, invecchiata) a dare una scorrevolezza particolare al verso dal ritmo sommerso e cadenzoso in tutta la poesia, per terminare invece con un'esclamazione trionfante. L'incalzare delle personificazioni (chioma, albero della pace) determina una costante sorpresa e innovazione nella descrizione di questo albero e stupisce il lettore con accumulazioni di informazioni del tutto singolari. Anche qui, come vedremo più avanti, il livello paradigmatico,¹⁸ sia sul

16 Per Jakobson la funzione poetica è dovuta all'attenzione sul messaggio. In pratica il messaggio gioca con se stesso, diventa ambiguo, cerca di attrarre l'attenzione del fruitore sul suo aspetto "formale" (nel senso comune del termine). Per ulteriori informazioni riguardanti la funzione poetica si veda Zamponi, Piuminik (1988); De Luca, (1994); Musetti, Pinna, Zappa (1994).

17 Il lettore, distante dall'autore a livello spaziale e spesso temporale, è costretto per tal motivo, dopo aver sviluppato tutti gli strumenti sopra indicati per recepire il suo messaggio e nell'impossibilità materiale di procedere ad un ritorno comunicativo reale (feedback), a rielaborarlo in se stesso, a farlo proprio. Questo particolare processo comunicativo 'spezzato' (comune in genere a tutte le opere artistiche e letterarie) mette in atto quella che abbiamo già indicato come una delle valenze fondamentali della poesia: l'essere per sua stessa natura un fatto creativo, inteso ora però non solo come 'oggetto' e 'soggetto' del fare poetico ma, ancor più, come 'stimolo' alla creatività.

18 Risale a Soussure il riconoscimento di due tipi fondamentali di relazioni tra gli elementi linguistici, vale a dire i rapporti sintagmatici in opposizione dicotomica a quelli associativi o paradigmatici. Secondo questa teoria si dice rapporto sintagmatico ogni relazione che si istituisce tra due o più unità che si succedono nella catena fonica. Si ha invece rapporto associativo quando una relazione tra due o più segni viene istituita sulla base di un'associazione mentale fra termini che hanno qualcosa in comune. I rapporti sintagmatici si hanno *in praesentia* dei termini di contrasto, mentre quelli associativi *in absentia*. Jakobson, invece, propone di opporre l'asse della combinazione (corrispondente ai rapporti sintagmatici) all'asse della selezione (corrispondente ai rapporti paradigmatici).

piano delle strutture che sul piano del discorso, sembra essere maggiormente considerato dai bambini i quali affidano la loro carica poetica alla personificazione (come nel caso di: cullata, invecchiata), e alla metafora (guardiano del mare).

Anche la seconda poesia, pur usando la rima con maggior insistenza, presenta un ritmo intenso e si fa carico della musicalità sicura del verso breve, della personificazione (darà, pregheranno, vedranno) e della metafora (testimone). Anche questa volta si tratta di elementi del discorso e delle strutture legati alla scelta paradigmatica, ossia associativa e selettiva. Alcuni aspetti della realtà potranno esser discussi, coscientizzati ed analizzati trando occasione dall'imput della rima che circoscrive ed evidenzia, e nello stesso tempo diverte.

Nei secoli che furono,
nei secoli che verranno,
l'ulivo è il testimone
di tanto affanno.
Molte olive lui darà
Se coltivarlo tu saprai!
I suoi fiori pregheranno
per la pace che vedranno.
La tua vita scorrerà
e l'ulivo crescerà.
Il tempo passerà
ma lui resterà. /B. R. III/

Questi bambini bilingui sono riusciti a esprimere maestralmente bene alcuni contenuti personali attraverso l'invenzione di immagini poetiche e figure che non sembrano del tutto facili. Poiché nel periodo che va dai 3 ai 10 anni di età il bambino rivela una disposizione particolare nei confronti del linguaggio metaforico, è di fondamentale importanza che accanto alla sfera logica del linguaggio comprenda anche quella emotiva.

La cultura mette a disposizione dei bambini o di chi interagisce con loro canzoncine e filastrocche che imitano i loro procedimenti e che mescolano liberamente le parole e gli oggetti del mondo in composizioni astruse. Il loro senso è da ricercarsi nelle funzioni che svolgono all'interno delle attività quotidiane. La lingua accompagna lo sviluppo del bambino, verbalizza tutti i suoi bisogni, tutte le funzioni, non solo la strumentale e regolativa o solo la referenziale e cognitiva. Perché la

lingua per svilupparsi non ha bisogno esclusivamente di forme grammaticali corrette e regole di produzione del discorso, ma si articola e si sviluppa anche tramite "giochi di associazioni, fluidità di paesaggi, temi di natura narrativo-fantastica e temi scherzosi, giochi verbali insoliti, temi realistici e gnomici" i quali svilupperanno una specie di "insalata di versi e filastrocche didatticamente feconde e assolutamente lontana dall'obiettivo di formare futuri poeti, con le stesse motivazioni secondo le quali non si utilizzano le tecniche del disegno e del colore per ottenere tanti piccoli Giotto." (Brambilla, 1995, 30)

L'italiano come lingua dell'ambiente sociale ha bisogno di un trattamento didattico particolare, di metodi più vicini all'acquisizione della lingua madre, anziché a quello istituzionalizzato dell'apprendimento della lingua straniera. Ecco che la parola poetica sottile e discreta che entra nell'animo, partecipa alla crescita della sensibilità e dell'attenzione al mondo, un mondo fatto di giochi e di gioia, ma anche a quello scientifico, della natura e degli animali, della guerra e del pregiudizio, della solidarietà e della comprensione (Brambilla, 1988). I bambini, condizionati da esperienze di crescita legate intrinsecamente al mondo "prosaico" degli adulti e dall'enfaticizzazione della tecnica e dell'informatica che promuovono le ragioni del pratico e del ripetitivo, rischiano di perdere lungo il cammino dello sviluppo questa originaria ricchezza. Questo talento misterioso e stupefacente è una potenzialità naturale utile nella didattica contrastiva che esalta la creatività verbale piuttosto che quella dell'uniformità dell'errore e dell'interferenza linguistica. La poesia, secondo Rodari, riguarda quell'area libera della coscienza sospesa fra realtà e immaginario che, come il gioco, genera piacere grazie alla sua coinvolgente pienezza e, proprio come il gioco, la musica e l'arte in genere, non serve a niente in termini di produttività ma riguarda direttamente la felicità dell'uomo (Rodari, 1973).¹⁹

Se da un punto di vista ritmico le filastrocche e canzoncine sono ordinate e regolate secondo intonazioni ritmate, da un punto di vista semantico rappresentano invece grandi scombini della realtà, causa incongruità, invenzioni di parole e loro trasformazioni. Di questo tipo sono i limerick che presentiamo:²⁰

19 Questo noto scrittore per l'infanzia espone - come precisa il sottotitolo del libro *Grammatica della fantasia*: Introduzione all'arte di inventare storie - una serie di considerazioni e di indicazioni a riguardo di alcune procedure utili per stimolare l'immaginazione dei bambini attraverso la modificazione, il completamento o l'ideazione di racconti e la stesura, attraverso l'attivazione di particolari giochi linguistici, di divertenti e originali componimenti scritti.

20 Limerick è il nome di una cittadina irlandese sulla costa occidentale dell'isola. La parola viene usata come un sinonimo di filastrocca assurda e senza senso, in ricordo di un'antica canzone infantile, un tempo molto nota, che cominciava così: "Vuoi venire a Limerick?"

C'era un signore Napoleone
E diventato re tutti lo chiamavano "altezza"
Ma lui era basso come una schifezza
Quel altezzoso, *napoleoso* re Napoleone. /C. J. V/

C'era una volta una puzzola
Con la coda a spazzola,
un po' troppo puzzava,
e per il suo problemino nessuno l'amava,
così per il mondo vagava, quella *puzzona* di una
puzzola. /P. S. V/

Queste produzioni poetiche testimoniano la natura anti-arbitraria dei bambini che si basa sull'analogia (se una persona può essere 'altezzosa', Napoleone sarà *napoleoso*), sulla regolarità (se dal verbo 'mangiare' formiamo il sostantivo femminile 'mangiona', similmente da 'puzzare' si avrà *puzzona*). Sul piano paradigmatico del discorso si tratta di coordinazioni bizzarre o surreali. Questi bambini accettano volentieri le sfide, con il gusto della scoperta e del nuovo, del paradosso e del sovvertimento delle regole (se 'ingenua' più 'mente' equivale a '*ingenuamente*', allora anche 'piccola' più 'mente' equivalerà a '*piccolamente*'). Quando trovano un elemento che è incongruente con il contesto in cui è inserito si sorprendono e si divertono: è l'assurdità, la devianza determinata dal confronto con le attese e gli effetti dissacranti del gioco di parole, cioè l'incongruità, l'elemento scatenante.

I prodotti culturali in versi sono destinati a calmare, divertire o intrattenere i bambini, per cui assecondano l'uso infantile del linguaggio nei suoi aspetti più ludici, e permettono al bambino di affrontare bisogni e preoccupazioni quotidiani dal gioco all'apprendimento all'interno di una cornice linguistica incantatoria e rassicurante.

5. ANALISI DEI RISULTATI

I risultati della ricerca dimostrano che la capacità di usare contemporaneamente due lingue non è un impedimento allo sviluppo del pensiero creativo, né questo diventa una prerogativa esclusiva dei monolingui. Semplicemente ogni codice linguistico per svilupparsi appieno abbisogna anche della funzione poetica. La poesia si configura come la più elevata espressione del pensare creativo ed esistono non poche somiglianze tra il linguaggio poetico e il linguaggio dei bambini analizzati. Basta pensare al notevole coefficiente di polisemicità, metaforicità, simbolicità, evocatività che sembra essere proprio della parola del poeta e della parola del bambino. Era nostra intenzione suggerire alcuni spunti per un'educazione linguistica volta ad

ampliare le possibilità del repertorio verbale dei bambini e a condurli a esprimersi verbalmente in modo personale e originale. In questo senso è bene dedicare particolare attenzione agli elementi di polisemia, ambiguità e di apertura presenti nell'espressione verbale, cioè a quegli aspetti che portano a una produzione di parole libera e creativa per non cadere vittima, nel corso del curriculum scolastico, di schemi d'uso consolidati e conformistici legati all'espressione scritta.

Gli enunciati analizzati invitano a prendere in seria considerazione il potere immaginativo contenuto nelle metafore e la scoperta degli aspetti figurativi di certe espressioni verbali, sul cogliimento di somiglianze, opposizioni, sull'uso ludico delle parole attraverso la composizione di poesie e limerik basati sugli elementi fonici del linguaggio.²¹

Come si è visto, la creatività che si cerca di stimolare è sempre guidata e limitata dalla conoscenza ed è perciò formativa. Inoltre, si è capito che la struttura creativa dei testi dei bilingui è dovuta al gioco delle figure linguistiche, e che la differenza fra testi creativi e non creativi sta nell'uso o meno delle figure, sia sul piano delle strutture grammaticali e lessicali, che su quello del discorso e del testo.

Analizzando il piano delle strutture e quello del testo e del discorso abbiamo individuato alcune unità sintagmatiche e paradigmatiche tipiche dell'espressione infantile. Questa situazione potrebbe venir raffigurata come segue:

	UNITÀ SINTAGMATICHE	UNITÀ PARADIG- MATICHE
PIANO DELLA STRUTTURA	Ripetizione Parallelismo Ridondanza Pleonasmo Raddoppiamento Elissi Accumulazione Anafora Concatenazione Assonanza Allitterazione Armonia imitativa Rima Non connessione	Metafora Comparazione Metonimia
PIANO DEL TESTO	Coordinaz. irreale Coordinaz. surreale Coordinaz. bizzarra	Personificazine Personalizzazio- ne

21 Cfr. Farina, 1981; Marini Mariucci 1976. Le possibilità di impiego flessibile e originale dell'espressione verbale vengono date attraverso lo sfruttamento delle ambiguità semantiche presenti nelle parole del linguaggio infantile.

Questa ricerca ci ha fatto capire che la creatività verbale dipende dal gioco delle figure, sia sul piano della struttura che del discorso. C'è da aggiungere che non pochi insegnanti, in presenza di deprivazioni linguistiche del territorio istro-quarnerino, hanno preferito puntare sull'acquisizione di competenze verbali più direttamente spendibili sul piano della comunicazione e dell'interazione. Hanno marginalizzato così il carattere ricreativo della lingua e promosso le funzioni interpersonali e fattuali considerate pragmaticamente prioritarie. Forse, con un po' di coraggio in più e meno rigidità riguardante l'esattezza e la correttezza linguistica, si potrebbe collocare con legittimità la poesia e creatività linguistica dentro il vasto impianto curricolare della scuola d'infanzia ed elementare, ascrivendo ad esse compiti di promozione della personalità infantile. Le istituzioni italiane, alle quali vengono affidati i bambini bilingui potrebbero trovare nella ricreazione linguistica e poetica un alleato molto importante per lo sviluppo del linguaggio libero e originale. Altrimenti, chi insegnerà loro a usare la parola "magicamente" e attivare l'intrinseco potenziale poetico che li renderà protagonisti di processi di consolidamento della creatività? Se si privilegia la comunicazione oggettuale o fattuale, rimandando "a tempi migliori" quella emotiva, affettiva, personale, creativa e ludico-poetica, non sarà forse troppo tardi per offrirgli occasioni molteplici di libera espressione di sussulti interiori, desideri, emozioni, pensieri, sogni, sentimenti?

6. CONCLUSIONE

La scuola dell'infanzia e le classi delle inferiori, dovrebbero essere un luogo di comunicazione, di piacere e di divertimento in cui non solo si imparano nozioni e informazioni, ma si condividono emozioni, atteggiamenti e desideri. Così si capiscono le potenze bifide, esplosive nel linguaggio; e con il linguaggio si esplorano i meandri della coscienza. *"Tra gioco di parole, lapsus, sogno e invenzione corrono legami*

sottili", sosteneva Umberto Eco.²² Il gioco di parole è un'attività che distrae il linguaggio verbale dal suo ruolo utilitario e ne infrange gli automatismi. (Licciardi, 1992) Per il bambino bilingue questo è il momento di giocare con il linguaggio per conoscerne le parti costituenti, per sentirsi non solo fruitore passivo ma autore e responsabile di ciò che comunica. Egli, nel corso della sua scolarizzazione e crescita cognitiva e metalinguistica valorizza alcuni elementi propri della funzione estetica della lingua diventando, in un certo senso propedeutico e complementare alla poesia. Gicoando con le parole arricchisce il lessico, impara ed apprezza il vocabolario che diventa potente alleato di gioco.

L'odierna organizzazione della vita sociale, le abitudini di vita e i sistemi di comunicazione non agiscono positivamente sulla creatività del bambino. Se la scuola italiana promuove solo una lingua strettamente curricolare, visto che una ricerca linguistica personale e comunicativa viene affidata al dialetto istroveneto o al croato, il bambino bilingue non potrà sviluppare il suo potenziale creativo e poetico, ma a stento soddisferà i bisogni pragmatici bilingui. La produzione linguistica degli alunni bilingui è caratterizzata da commutazioni interni alla frase tipici di chi ha appreso e usato le lingue in contesti uguali. Anche se noi abbiamo analizzato i compiti di alunni che, molto probabilmente sono stati sottoposti ad una "revisione" da parte dei genitori o fratelli più grandi oppure dall'insegnante, abbiamo notato che il sentimento del contatto tuttavia, in molti casi, non è andato perso. Questi bambini che si sono formati a cavallo fra codici diversi, rivendicano apertamente non solo la necessità ma la poeticità dell'uso letterario multilingue.

La lingua è un codice geniale che permette *divertissement* a volte insospettabili, e oggi con ragione si parla di ludolinguistica: il gioco permette di memorizzare meccanismi e informazioni che talora paiono inarrivabili e i giochi con le parole stimolano la creatività linguistica che il nostro mondo di comunicazioni mediate e sintetiche purtroppo tende ad appiattare.

22 Presentazione del libro di Ersilia Zamponi (1986, VII).

POUSTVARJALNA FUNKCIJA JEZIKA: INVENCIE IN POETIČNI UČINKI V GOVORU DVOJEZIČNIH OTROK

Rita SCOTTI JURIC

Univerza v Reki, Filozofska fakulteta, HR-52100 Pula, I. M. Ronjgov 1

e-mail: rscotti@ffpu.hr

POVZETEK

Verbalna ustvarjalnost dvojezičnih otrok lahko izvira iz razlik med besedili, usmerjenimi k referenčni funkciji jezika, in tistimi, ki so osredotočena na poetične in emotivne funkcije. Za besedila, ki dajejo prednost domišljijским predstavam pred resničnostjo, poetičnim sredstvom pred jezikovno transparentnostjo, izvirnosti pred banalnostjo in prilagodljivosti pred togostjo, je značilna nepredvidljivost, edinstvenost izdelka in intuitivna inteligenca, ki je v nasprotju z logično mislijo in običajno naključnostjo. Prav ti elementi bi namesto slovnične pravilnosti struktur in govora lahko bili glavni kriteriji za analizo vsebin rabe jezika pri dvojezičnih otrocih.

Avtorica je raziskovala tudi psihološke procese in jezikovne mehanizme, ki lahko porodijo nove besede, pomene in formulacije. Prispevek se osredotoča na ustvarjalne vidike jezika in izpostavlja njegove glasovne komponente, ritem, izbiro figur in njegove najobičajnejše poetične zvrsti. Jezik spremlja razvoj otroka, ubeseduje vse njegove potrebe in za svoj razvoj ne potrebuje izključno pravih slovničnih oblik ter pravih oblikovanja govora, ampak se artikulira in razvija tudi skozi igro asociacij in skozi pripovedno-fantastične teme.

Poezija je najvišji izraz ustvarjalnega mišljenja, med poetičnim in otroškim jezikom pa obstaja nemalo podobnosti. Dovolj je že, če pomislimo na precejšnji koeficient večpomenskosti, metaforike, simbolike in evokativnega, ki je očitno lasten tako besedi pesnika kot tudi otroka.

Rezultati raziskave so pokazali, da je verbalna ustvarjalnost odvisna od iger figur, tako na ravni strukture kot na ravni govora. Za dvojezičnega otroka je to trenutek, ko se igra z jezikom, da bi spoznal njegove sestavne dele, in se počutil ne samo kot pasivni uporabnik, ampak tudi avtor, odgovoren za to, kar sporoča.

Ključne besede: poustvarjalna funkcija, poetična in emotivna funkcija, jezikovna dvojezična ustvarjalnost, sintagmatske enote, paradigmatične enote, raven strukture, raven besedila, divergentna misel, figure

FONTI E BIBLIOGRAFIA

- Brambilla, S. (1995):** Poesie, filastrocche e bambini del mondo. Scuola Materna, LXXXII, 16. Brescia, La Scuola.
- Bruner, J. S. (1976):** Nature and Uses of Immaturity. In: Bruner, J. S., Jolly, A., Sylva, K.: Play – Its Role in Development and Evolution. New York, Penguin Books, 603–608.
- Bruner, J. S. (1962):** Condizione della creatività. In: Beaudot, A. (1977): La creatività. Torino, Loescher.
- Casonato, M. (1994):** Metafore. Roma, NIS.
- Cestaro, O., Orlando Cian, D., Passuello, L., SanFilippo, I. (1986):** Gli occhi nuovi della metafora. Il rapporto creativo dell'uomo con se stesso, con gli altri, con il mondo. Padova, Libreria Gregoriana Editrice.
- Chomsky, N. (1969):** Mente e linguaggio. In: Saggi linguistici, vol III. Torino, Boringhieri, 129–264.

- Chomsky, N. (1970):** Aspetti della teoria della sintassi, In: Saggi linguistici, 2, La grammatica generativa trasformazionale. Boringhieri, Torino, 39–258.
- Crema, M. R., Robertis, De, D. (1987):** Viaggio nel linguaggio figurato. La creatività linguistica. Roma, Bulzoni.
- D'Alessandro, P. (1996):** Leggere il (nel) pensiero. Milano, CUEM.
- D'Alessio, M., Mannetti, L. (1976):** Sul pensiero creativo. Ipotesi e contributi di ricerca. Roma, Bulzoni.
- De Kerchove, D. (1995):** Brainframes. Mente, tecnologia, mercato. Come le tecnologie della comunicazione trasformano la mente umana. Bologna, Baskerville.
- De Luca, C. (1994):** Versi in classe. Roma, Valore Scuola.
- Desrosiers, R. (1975):** La créativité verbale chez les enfants. Paris, Presses Universitaires de France.

- Farina, F. (1981):** *Creatività e funzioni della lingua*. Torino, SEI.
- Garvey, C. (1979):** *Communication and Control*. In: *Social Play*. In: Sutton Smith, B. (ed.), *Play and learning*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Giorello, G., Strata, P. (eds.) (1991):** *L'automa spirituale. Menti, cervelli e computer*. Bari, Laterza.
- Gorini, P. (1991):** *Giochi con la lingua*. Milano, Mondadori.
- Humboldt, W. (1971):** *Linguistic Variability and Intellectual Development*. Coral Gables, University of Miami Press.
- Jakobson, R. (1966):** *Saggi di linguistica generale*. Milano, Feltrinelli.
- Kowalski, K. (1978):** *L'espressione creativa nel bambino*. Brescia, La Scuola.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2004):** *Metafora e vita quotidiana*. Bologna, Bompiani.
- Landow, G., P. (1993):** *Iper testo Il futuro della scrittura*. Bologna, Baskerville.
- Lévy, P. (1992):** *Le tecnologie dell'intelligenza*. Bologna, Synergon.
- Licciardi, A. M. (1992):** *Lavorare con le parole*. Torino, S.E.I.
- Lorusso, A. M. (2005):** *Metafora e conoscenza*. Bologna, Bompiani.
- Marini, Mariucci, F. (1976):** *Creatività e linguaggio nella prescuola e a scuola*. Roma, Armando.
- Musetti, G., Pinna, M. L., Zappa, G. (1994):** *Creatività e analisi del testo poetico*. Firenze, La Nuova Italia.
- Orletti, F., Castelfranchi, C. (1975):** *La metafora come processo cognitivo*. Roma, C.N.R.
- Parnes, S. J., Harding H. F. (eds.) (1972):** *Educare al pensiero creativo*. Brescia, La Scuola.
- Powell, T. P. (1974):** *L'apprendimento creativo*. Firenze, Giunti-Barbera.
- Raudsepp, R. E. (1986):** *Giochi per la mente. 75 esercizi per tenere in forma la mente e sviluppare l'immaginazione*. Milano, SIAD.
- Raudsepp, E., Hough, Jr. G. P. (1977):** *Giochi per sviluppare la creatività. 66 esercizi per ampliare la vostra immaginazione e le vostre capacità di risolvere problemi*. Milano, Franco Angeli Editore.
- Rodari, G. (1973):** *Grammatica della fantasia*. Torino, Einaudi.
- Rogers, C. R. (1975):** *Per una teoria della creatività*. In: Anderson, H. H.: *La creatività e le sue prospettive*. Brescia, La Scuola.
- Rossetto, A. (1980):** *Guida alla pratica della creatività*. Milano, Fabbri.
- Sasso, G. (1993):** *La mente intralinguistica*. Genova, Marietti.
- Scotti Jurić, R. (2002):** *L'immaginario e la creatività*. In: *Kvalitetna edukacija i stvaralaštvo, Knjiga I. Zbornik znanstvenih i stručnih radova, Drugi dani mate Demarina*. Pola, Sveučilište u Rijeci, Visoka učiteljska škola, 141–149.
- Scotti Jurić, R. (2003a):** *Approccio funzionale all'analisi del parlato dei giovani*. In: AA.VV.: *L'italiano dei giovani dell'Istro-Quarnerino*. Pola-Fiume, Edit. Pietas Julia, 167–185.
- Scotti Jurić, R. (2003b):** *Bilinguismo precoce: usi e funzioni linguistiche*. Pola, Edit. Pietas Julia.
- Vygotsky, L. S. (1972):** *Immaginazione e creatività nell'età infantile*. Roma, Editori Riuniti.
- Zamponi, E. (1986):** *I draghi locopei. Imparare l'italiano con i giochi di parole*. Torino, Einaudi.
- Zamponi, E., Piuminik, R. (1988):** *Calicanto – la poesia in gioco*. Torino, Einaudi.
- Zingales, M. (1974):** *L'organizzazione della creatività*. Bologna, Cappelli.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2005-03-15

UDK 37.013/.014:159.95

UČENJE ZA PRIHODNOST – KAJ NAM O TEM POVE ZGODNJE UČENJE?

Barica MARENTIČ POŽARNIK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: barica.marentic@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Če želimo mlade bolje pripraviti na spoprijemanje z izzivi sveta v prihodnosti, bi moralo učenje postati mnogo bolj inovativno, takšno, ki bi vodilo do globljega razumevanja sveta, do ustvarjalnega in kritičnega mišljenja, osebne zavzetosti in odgovornosti. To pa terja premik v prevladujočih pojmovanjih učenja ter vloge učitelja (vzgojitelja) in otroka/učenca, kot je to izraženo v geslu "od poučevanja k učenju". Po Gardnerju bi morali skušati premostiti prepad, ki ločuje učenje treh oseb: predšolskega "intuitivnega" učenca, šolarja in predmetnega strokovnjaka. To med drugim pomeni, da bi morali znati ustvarjalno uporabiti spoznanja o zgodnjem spoznavnem razvoju in učenju v poznejših obdobjih in ne le skušati vplivati s spoznanji iz višjih stopenj šolanja na zgodnje učenje.

Ključne besede: inovativno učenje, koncepti učenja

APPRENDIMENTO PER L'AVVENIRE – COSA CI PUÒ FAR CONOSCERE A PROPOSITO L'APPRENDIMENTO PRECOCE?

SINTESI

Se desideriamo che i giovani d'oggi siano preparati al meglio per poter affrontare le sfide del mondo di domani, dovremmo rendere l'insegnamento e l'apprendimento molto più innovativi, di modo che postassero ad una conoscenza del mondo più profonda, ad un pensiero creativo e critico, ad un impegno personale e alla responsabilità. Questo richiederebbe uno spostamento nelle concezioni fondamentali dell'apprendimento e del ruolo dell'insegnante/ educatore e bambino/alunno, come indicato dal motto "dall'insegnamento all'apprendimento". Secondo Gardner si dovrebbe cercare di colmare la lacuna che divide l'apprendimento di tre persone: l'alunno "intuitivo" prescolastico, lo scolaro ed il professionista nel determinato campo. Questo tra l'altro significa che dovremmo essere in grado di utilizzare in modo creativo le cognizioni sul progresso conoscitivo in età giovanissima e quelle sull'apprendimento in età più adulta, invece di solamente cercare di influenzare l'apprendimento precoce con le cognizioni rilevate dai livelli di educazione più avanzati.

Parole chiave: apprendimento innovativo, concetti di apprendimento

KAKŠNO UČENJE ZA PRIHODNOST? SPREMEMBE V CILJIH – SPREMEMBE V POJMOVANJIH UČENJA

Priča smo vse hitrejšemu, a hkrati nepreglednemu in nepredvidljivemu razvoju na vseh področjih – razvoju, v katerem se kljub neslutnemu tehničnemu in znanstvenemu napredku ter poplavi informacij kopičijo osebni, zdravstveni, socialni, okoljski, ekonomski in drugi problemi in konflikti. Kakšno mora biti učenje, ki bo mlade vsaj do neke mere pripravilo na najdenje v izzivov in negotovosti polni prihodnosti in jim dalo osnovo za zadovoljno in produktivno življenje?

Razmere so se vsekakor spremenile in v skladu s tem osnovni cilji izobraževanja; medtem ko je bilo v preteklosti pomembno, da se je učenec znal dobro naučiti to, kar mu je bilo naloženo oziroma "podano" v šoli, naj bi razvil danes bistveno večjo samostojnost pri uravnavanju svojega učenja, prilagodljivost ter pripravljenost na vseživljenjsko učenje. Že pred nekaj desetletji so strokovnjaki rimskega kluba v svojem danes že klasičnem delu *Učenju ni meja – No limits to learning* (Botkin et al., 1980) opozorili, da so surovinski in energetski viri na Zemlji omejeni, v primerjavi s tem pa zmožnost učenja ni omejena, le da moramo polno izkoristiti te možnosti. Uveljavilo naj bi se *inovativno učenje*, ki ima dve še danes aktualni razsežnosti: anticipatorno ali predvidevajoče in participatorno ali sodelujoče učenje.

Anticipatorno učenje ne temelji le na prilagajanju preteklim izkušnjam in na učenju iz storjenih napak, ampak zajema tudi zmožnost inteligentnega predvidevanja prihodnjih problemov, oblikovanja zamisli in ustvarjalnih predlogov za njihovo reševanje. Gre za spodbujanje razmišljanja pa tudi za aktiviranje fantazije, za spodbujanje zavzetosti in odgovornosti. *Participatorno učenje* pa pomeni učenje, ki omogoča demokratično sodelovanje vseh, ki se jih odločitve o prihodnosti tičejo, najširših plasti prebivalstva in ne le ozke elite znanstvenikov. Pri tem postaja vse pomembnejše učenje, ki vodi do resničnega *razumevanja* pojavov in njihove povezanosti (Marentič Požarnik, 2000, 282–283).

Danes so spoznanja o tem, kako učenje poteka, kako se najuspešneje učimo, kako spodbujamo kakovostno učenje, ki so se nakopičila ob sodelovanju pedagoško psiholoških, nevrofizioloških, kognitivnih, informacijskih in še katerih znanosti, še bistveno bolj utemeljena, bogatejša in prepričljivejša, kot so bila v času poročila rimskega kluba. Vendar do večjih premikov v izobraževanju, ki bi vodili do "novega" učenja, učenja za prihodnost, še ni prišlo.

Na nujnost temeljnih sprememb v ciljih in procesih sodobnega izobraževanja je s svoje strani začela pred dobrim desetletjem opozarjati OECD (Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj), ki je poudarila pomen premika od učenja (vse obsežnejših) vsebin k učenju izbranih *zmožnosti ali spretnosti – kompetenc*, zlasti tistih osrednjih – "ključnih", ki bodo omogočale

mladim uspešno najdenje v poklicu in življenju in ki naj bi jih razvijali tako v šoli kot v družini in v raznih neformalnih oblikah izobraževanja.

Pri kompetencah gre tako za spoznavne (npr. zmožnost sklepanja, ustvarjalnega in kritičnega razmišljanja, prenašanja in uporabe naučenega v novih, tudi življenjskih situacijah, za zmožnost reševanja problemov ipd.) kot tudi za motivacijske vidike (pripravljenost za stalno učenje, za tveganje ob preizkušanju novega, želja po znanju) in za obvladanje strategij uspešnega učenja – zmožnost "učenja učenja" (Rychen, Salganik, 2001, 1–6).

Koliko že danes uspevamo pri učencih razvijati raznovrstne kompetence in kaj predvsem prispeva k njihovemu razvoju, ugotavljajo v okviru mednarodnih primerjalnih raziskav znanja (najprej v okviru IEA – International Evaluation of Achievement, od leta 1999 pa v mednarodnem projektu PISA, ki ne vključuje le ugotavljanja doseženega znanja iz branja, matematike in naravoslovja) v vrsti držav po skupni metodologiji (v naslednji fazi se bomo projektu pridružili tudi v Sloveniji), ampak tudi razvitost izbranih kompetenc, med katere štejejo poleg bralne pismenosti tudi zmožnosti reševanja problemov in "učenje učenja" (Rychen, Salganik, 2001, 18–24).

Eno od osnovnih spoznanj – da se namreč kompetenc učimo drugače, kot vsebinskega znanja, in da se mora temu prilagoditi način poučevanja – zelo počasi prodira v vsakdanjo šolsko prakso. Zakaj? Predvsem zato, ker spodbujanje takega učenja ne terja od učiteljev le novih učnih veščin, ampak tudi pomembne *premike v njihovih pojmovanjih* in globoko utrjenih prepričanjih, – tako v tem, kaj je bistvo učenja in znanja kot tudi o osrednji vlogi učitelja/vzgojitelja in učenca/otroka in njunem odnosu. "Od poučevanja k učenju" je eno od gesel, ki označuje te premike, ga pa nekateri narobe razumejo, češ da zmanjšuje vlogo učitelja oziroma vzgojitelja. V resnici postaja ta vloga v marsičem zahtevnejša in bolj diferencirana; glavni premik je od učitelja kot pretežno posredovalca oziroma prenašalca znanja k učitelju kot spodbujevalcu vse bolj samostojnega učenja.

V številnih raziskavah so skušali ugotoviti in klasificirati vrste pojmovanj učenja s perspektive tistega, ki se uči, in tudi tistega, ki poučuje, in to s pomočjo opazovanj pri učenju, intervjujev in drugih, predvsem kvalitativnih metod. Odgovore so uspeli klasificirati v naslednje kategorije:

- Učenje kot **kopičenje oziroma** kvantitativno povečevanje znanja,
- učenje kot **memoriranje** posredovanih vsebin z namenom poznejše reprodukcije,
- učenje kot ohranjanje, trajnejša zapomnitev dejstev, metod in postopkov z namenom poznejše **uporabe**,
- učenje kot luščenje **osebnega pomena** (smisla) iz naučenega,

- učenje kot proces ustvarjanja (konstruiranja) lastne razlage, da bi bolje **razumeli resničnost, življenje, sebe,**
- učenje kot **spreminjanje samega sebe kot osebnosti** (oseba potem drugače gleda na pojave v svetu in tudi nase, postane samozavestnejša ipd.),
- (iz raziskav Saljo, Dall'Alba, Beatty, 1993 v Marentič Požarnik, 2003, 8–9).

Prvim trem, **nižjim** pojmovanjem, je skupen **kvantitativen pogled** na učenje kot povečevanje količine znanja, zbiranje med seboj nepovezanih spoznanj, dejstev, pojmov in teorij z namenom takojšnjega ali poznejšega (spominskega) obnavljanja ali tudi uporabe. **Višjim** trem pojmovanjem pa je skupno, da opredeljujejo učenje kot proces **kvalitativnega spreminjanja** obstoječih pojmov in pogledov, postopnega ustvarjanja smisla, globljega razumevanja, ustvarjanja pomena in novih povezav. To pomeni, da ne le več znamo, ampak da gledamo na stvari drugače in da se ob tem tudi sami spreminjamo.

Žal v praksi, od osnovne šole do univerze, še vedno prevladujejo "nižja", tradicionalna pojmovanja, kar so pokazale tudi raziskave pri nas (podrobneje o tem: Marentič Požarnik, 1998). Prav prevladujoča pojmovanja učenja in s tem v zvezi učiteljeve vloge vplivajo na vsakodnevne odločitve o tem, katere metode in postopke kdo med poukom izbira, kako in kaj preverja in ocenjuje. Marsikateri učitelj se na primer nerad odloča za projektno učno delo – s katerim je že imel dobre izkušnje, pri katerem bi imeli učenci priložnost, da pridobijo vrsto pomembnih kompetenc – prav zaradi bojzani, da potem ne bo mogel "pokriti" predpisane snovi, učenci pa ne bodo pridobili potrebnega znanja. Znanje se torej še vedno pojmuje le kot obvladovanje vsebin, vloga učitelja pri tem je, da "posreduje" vse potrebne vsebine, učencev pa, da jih sprejemajo in na preizkusih reproducirajo. S tem pa spet "potegne kratko" doseganje pomembnih, prej navedenih, ciljev učenja za prihodnost, zlasti na področju kompetenc.

TRI OSEBE, KI SE RAZLIČNO UČIJO – OSREDNJA UGANKA UČENJA

Howard Gardner v delu *Nešolani um* (1991) med osrednje uganke učenja šteje prepad, ki ločuje tri osebe: prva je *predšolski "intuitivni" učenec*, ki se je zmožen neverjetno učinkovito naučiti ne le enega ali več jezikov, ampak si zna tudi izgraditi povsem uporabne teorije o svetu, ki ga obkroža; potem je tu *"šolar"*, ki deset ali več let pridobiva znanje iz številnih predmetov, pretežno v simbolično abstraktni obliki, vendar daje, čim šolo zapusti, na vprašanja o tem svetu odgovore, podobne mlajšemu šolarju ali celo predšolskemu otroku; in končno je tu (odrasli) *"strokovnjak"* za nek predmet, ki je sposoben znanje uporabljati v novih okoliščinah in tudi širiti njegove meje, a hkrati ni zmožen učinkovitega sporazumevanja preko meja svoje stroke.

1. Za **"intuitivnega" učenca** – otroka do sedmega leta – je po Gardnerju značilno hitro in lahkotno učenje. Če samo pomislimo, česa vsega se otrok nauči v teh nekaj letih: uvede se v simbolični svet jezikovnega izražanja, obvlada celo vrsto psihomotoričnih spretnosti, zgradi si dokaj dobro delujoče teorije o delovanju sveta, ki ga obkroža, npr. o vremenskih pojavih, gibanju, ravnotežju..., vstopi pa tudi v svet vrednot in se do določene mere zave, kaj je prav in dobro in kaj ne. Že razumevanje in obvladovanje govora predstavlja vsega spoštovanja vreden dosežek.

2. **"Tradicionalni učenec" ali šolar** se, po Gardnerju, količinsko nauči veliko stvari, vendar ima vse preprosto težave, npr. pri učenju branja, pisanja, računanja. Od tod tudi rek: "Če bi otroke v šoli učili govoriti, bi vsi po vrsti jecljali". Težave mu dela tudi globlje razumevanje pojavov in zlasti prenašanje "šolskega" znanja v razne praktične in življenjske situacije, različne od tistih, v katerih je znanje pridobil. Problem je tudi dokaj hitro pozabljanje; oviro trajnejši zapomnitvi predstavljajo prej pridobljeni intuitivni pojmi in razlage, ki so mnogo bolj utrjeni, "robustni" in odporni proti pozabljanju in često čez čas izpodrinejo šolsko znanje.

V ilustracijo gornjega: Na preprosto vprašanje, zakaj je pozimi bolj mraz kot poleti, je v raziskavi o trajnosti gimnazijskega znanja pravilno odgovorilo le med 15 in 20 odstotkov študentov raznih fakultet; med navedenimi napačnimi odgovori (*"Zaradi rotacije zemlje"*, *"Zaradi*

Sl. 1: Če želimo mlade bolje pripraviti na spoprijemanje z izzivi sveta v prihodnosti, bi moralo učenje postati mnogo bolj inovativno, takšno, ki bi vodilo do globljega razumevanja sveta, do ustvarjalnega in kritičnega mišljenja, osebne zavzetosti in odgovornosti (foto: A. Obid).

Fig. 1: To better prepare young people for facing challenges of the world of tomorrow, learning has to become more innovative, enabling one to foresee changes and more deeply understand the world, think critically and creatively, with personal engagement and responsibility (photo: A. Obid).

gibanja planetov") so zanimivi zlasti tisti, ki kažejo na podobno intuitivno razlago, kot si jo ustvari predšolski otrok, na primer: *"Ker so nižje temperature, to pa zato, ker je Sonce bolj oddaljeno od Zemlje (in pride do nas manj sončne energije)"* (Marentič Požarnik, 2002).

3. **Strokovnjak – ekspert** v neki stroki, ki to postane v glavnem z visokošolskim dodiplomskim in tudi podiplomskim študijem, poglobljeno obvlada in zares razume pojme in teorije s svojega področja, jih prenaša v nove situacije, na tej osnovi zna tudi razložiti nove pojave, zastavljati in reševati kompleksne probleme. Često pa je "ujet" v meje in način razmišljanja svoje discipline, kar mu otežuje pridobivanje širšega, celostnega pogleda na probleme ter sporazumevanje in sodelovanje s strokovnjaki drugih strok. Vendar je pot do strokovnjaka dolga in težka; "V vsakem učencu oz. študentu je skrit 5-letni nešolani um", ugotavlja Gardner.

Kaj nam lahko primerjava med temi tremi osebami pove za učinkovitejše uravnavanje učenja? Vsaka od njih ima pri učenju svoje prednosti in tudi omejitve. Medtem ko so glavne omejitve predšolskega intuitivnega učenca psihofiziološke, razvojne, so pri šolarju institucionalno-historične, pri odraslem strokovnjaku pa epistemološke – spoznavnoteoretske. Otrok šele postopno obvlada določene logične operacije, kot je obširno dokumentiral Piaget. Šola često zavira učenje globljega razumevanja, ker je v svojem zgodovinskem razvoju vzpostavila rituale "proizvajanja pravilnih odgovorov na zastavljena vprašanja", ki se jih učenec uči ločeno od širšega konteksta in često tudi brez prave motivacije in interesa, da bi našel odgovor, saj to niso "njegovi" problemi in vprašanja. Snov je razdeljena na manjše delce, ki se jih uči pogosto brez zadostnih povezav in "velike slike". Žal tudi prevladujoči način preverjanja z ozkimi, često spominskimi vprašanji z vnaprej predvidenimi odgovori ne predvideva in spodbuja globljega razumevanja osnovnih pojmov in pojavov. Učenec hitro pozablja in ne zna svojega znanja "raztegniti" čez meje šolskih zidov. Presenetljivo je, kako se čez leta ponovno pojavijo pri učencih "naivne" razlage raznih pojavov, podobno kot se pod novim beležem na fasadah hiš ponovno pojavijo stari napisi. Ena od značilnosti šolarja je tudi padec motivacije, zavzetosti, radovednosti, želje po poznavanju sveta, ki ga obkroža, ki je značilnost predšolskega otroka.

Odrasli strokovnjak ima sicer veliko količino znanja iz svoje discipline, pojave razume in zna tudi zastavljati in reševati kompleksnejše probleme. Njegova omejitev je, da je "ujet" v miselni okvir svoje discipline, ki se je največkrat samostojno razvijala stoletja in razvila svoje epistemologijo (način spoznavanja) in filozofijo. Strokovnjak pa se tega okvira pogosto ne zaveda in ne zna razmišljanja raztegniti na druge teritorije, ne zna umestiti svoje stroke v širši "zemljevid" spoznavanja (Midgley, 1991), zlasti pa se ne zna vživeti v drugačno razmišljanje. Zato ima neredko težave pri sporazumevanju

s pripadniki drugih strok; dobro obvladanje stroke pa samo po sebi tudi ni zagotovilo za njeno dobro poučevanje, na kar se pogosto pozablja.

KAJ STORITI?

Gardner (1991) meni, da predstavlja velik izziv za šolski sistem, kako preseči te omejitve in premostiti vrzeli med temi tremi osebami: *"Menim, da je ključ do boljšega izobraževanja v odkrivanju poti, ki povezujejo učenje naših treh oseb"*.

Temu lahko dodamo, da je prav učitelj tisti, ki naj bi te povezave temeljito razumel in to v svojem delu tudi udeleževal. To pa pomeni, da ne bi smeli učitelja izobraževati predvsem kot predmetnega (disciplinarnega) strokovnjaka z vsemi zgoraj opisanimi posledicami. To pa žal v našem sistemu počnemo, zlasti na stopnji predmetnih oziroma srednješolskih učiteljev, ki med študijem dobijo predvsem zelo veliko vsebinskega – disciplinarnega znanja. Učitelja je treba izobraziti kot strokovnjaka, ki razume in se zna vživeti v način spoznavanja (določenega predmetnega področja) pri različno starih in sposobnih otrocih oziroma učencih.

Večina učiteljev se še vedno vidi v vlogi prenašalca znanja svoje discipline. Zato med poukom zelo redko priključijo in upoštevajo pojmovanja in "teorije", ki jih je učenec oblikoval v prejšnjem obdobju, ampak kar začnejo z razlago nove snovi. Toda te "naivne" in često napačne, a izredno žilave in odporne "teorije" učencev močno vplivajo na uspeh učenja, na razumevanje novih pojmov. Najbolje so naivna pojmovanja proučena na naravoslovnih področjih, na primer pri razlagi pojavov, kot so gledanje, nastanek letnih časov, gibanje predmetov, snovne spremembe in podobno.

Učitelji bi se morali znati v mnogo večji meri kot doslej vživeti v način razmišljanja svojih učencev, pri tem "izvabiti" njihove obstoječe ideje, spodbuditi, da jih učenci izrazijo – povedo, narišejo, napišejo..., nato soočijo med seboj, preverjajo, bodisi s poskusi, v dialogu, v skupini, ob iskanju po virih, pri tem ugotavljajo neskladja, nedoslednosti, "razpoke" v znanju in jih na tej osnovi dopolnijo oziroma spremenijo. Glavna učiteljeva naloga v skladu s tem – kognitivnim in (socialno) konstruktivističnim pojmovanjem – je, da pozorno opazuje in usmerja dogajanje, da ustvarja prostor in spodbude učencem za njihovo napredovanje v spoznavanju sveta, za (re)konstrukcijo obstoječih spoznanj in poseže z razlago le tam, kjer meni, da je to potrebno (Marentič Požarnik, 2004).

V procesu spoznavanja je učitelj učencem tudi zgled ali model ("kognitivno vajeništvo"), jim zastavlja najprej lažje, a vseeno izzivalne naloge in vprašanja, potem pa jih postopno vse bolj osamosvaja. Ob tem jim pomaga zgraditi osnovni okvir jasnih temeljnih pojmov, odnosov med njimi in tudi medpredmetnih povezav. Priložnosti za tako učenje dajejo na primer "hiša eksperimentov",

muzeji, ekskurzije, razne oblike izkustvenega oz. doživljajskega učenja. Gardner pri tem opozarja na pomen upoštevanja individualnih razlik med učenci v načinu oziroma stilu spoznavanja; osrednje pojme je treba učencem približati na različne načine, jim omogočiti, da "vstopijo v hišo znanja skozi različna vrata", tako na naravoslovnem kot na družboslovnem področju. Pojem "demokracija" lahko pridobe bodisi iz strokovne literature, iz analize lastne izkušnje pri uravnavanju pravil šolskega sožitja, s pomočjo igre vlog ali simulacije, na primer razprave na antičnem forumu (Gardner, 1991). Vse kaže, da uporaba tovrstnih raznolikih metod pada s stopnjo šolanja.

Torej je potrebno in koristno, da ob iskanju razlag in poti do uspešnega učenja za prihodnost ne potujemo le "od zgoraj navzdol", ko miselnost in rešitve na višjih stopnjah šolanja prek univerzitetnih disciplinarnih strokovnjakov – sestavljalcev učnih načrtov, standardov znanja, piscev učbenikov – vse premočno vplivajo na nižje stopnje – ampak da gremo tudi po obratni poti; da

se znamo učiti tudi iz spoznanj in metod "zgodnjega učenja". Tako bi se marsikateri specialni didaktik za predmetno stopnjo lahko veliko naučil od specialnega didaktika za razredni pouk – ti pa od dobrih strokovnjakov za predšolsko vzgojo. Proces učenja izobraževalcev naj bi bil vzajemen, v čimbolj enakopravnem odnosu, saj specialistično znanje v določeni disciplini še ne daje legitimacije za občutek večvrednosti, ki ga včasih ti strokovnjaki izkazujejo – če ni oplojeno z razumevanjem o tem, kako se ljudje v različnih življenjskih obdobjih najuspešneje učimo.

Samo v prid kakovosti šolanja bo, če več svoje pozornosti usmerimo na spoznanja o kognitivnem razvoju in učenju v zgodnjem obdobju in ustvarjalno uporabimo in razširimo te poglede na kasnejše učenje. Marsičesa pomembnega se o učenju, ki bo dalo učencem trdne in za najdenje v prihodnosti pomembne zmožnosti in znanja, torej lahko naučimo tudi "od spodaj navzgor" – iz zakonitosti zgodnjega učenja.

LEARNING FOR THE FUTURE – WHAT DOES EARLY LEARNING TELL US?

Barica MARENTIČ POŽARNIK

University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: barica.marentic@guest.arnes.si

SUMMARY

The rapid development in all areas of today's world represents a challenge to education, especially as it brings about its share of unintended and unexpected consequences, including personal, social, environmental and economic problems and conflicts. To better prepare young people for facing challenges of the world of tomorrow, learning has to become more innovative, enabling one to foresee changes and more deeply understand the world, think critically and creatively, with personal engagement and responsibility.

The facilitation of such learning requires shifts in prevailing conceptions of the role of the teacher/educator and the child/learner, implied in the slogan "from teaching to learning". This is sometimes misunderstood in the sense that it means a devaluation of the teacher's role. On the contrary, this role is becoming more demanding and differentiated.

Studies show that in teachers and students alike, traditional concepts of learning still prevail, meaning that learning is conceived mainly as a quantitative increase in knowledge, memorizing and acquisition of facts that can be utilized in practice at some later time. The conception of learning as an interpretative process, aimed at a better understanding of reality and a process of personal change is much less common.

Howard Gardner, in his book The Unschooled Mind, identifies as a "central puzzle of learning" the gaps that exist between what he calls the intuitive (or naive) learner who is superbly equipped to learn language and evolve serviceable theories of the physical world, the traditional student (or scholastic learner) who seeks through many

years to master numerous concepts in different disciplines but responds to questions about this world in ways similar to preschool or primary children, once he/she is removed from the school context, and finally the disciplinary expert (or skilled person) who is capable of applying knowledge to new situations and also of producing new knowledge. What can we learn from this comparison? How do we bridge the gaps? One possibility is to pay attention to the insights about cognitive development in early learning stages and creatively apply those insights to later stages. The way of thinking and the traditional methods at higher levels of schooling are now exerting too much influence and even pressure on lower stages.

Key words: innovative learning, conceptions of learning

LITERATURA

Botkin, J. et al. (1980): No Limits to Learning. A Report to the Club of Rome. Paris.

Gardner, H. (1991): The unschooled mind. How children think & how schools should teach. New York, Harper Collins Publ., Basic Books.

Marentič Požarnik, B. (1998): Kako pomembna so pojmovanja znanja, učenja in poučevanja za uspeh kurikularne prenove. Sodobna pedagogika, 49, 1998, 3–4.

Marentič Požarnik, B. (2003): Psihologija učenja in pouka. DZS, Ljubljana.

Marentič Požarnik, B. (2002): Zunanje preverjanje, kultura učenja in kakovost (maturitetnega) znanja. Sodobna pedagogika, 52, 2002, 3. Ljubljana, 54–75.

Marentič Požarnik, B. (ed.) (2004): Konstruktivizem v šoli in izobraževanje učiteljev. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za pedagoško izobraževanje.

Midgley, M. (1991): Wisdom, Information and Wonder. What is knowledge for? London, Routledge.

Rychen, D. S., Salganik, L. H. (eds.) (2001): Defining and Selecting Key Competencies. Seattle, Hofgreffe & Huber Publ.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2005-03-15

UDK 371.13:004.5

USPOSABLJANJE UČITELJEV ZA UPORABO INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE

Andreja ISTENIČ STARČIČ

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta Koper, SI-6000 Koper, Cankarjeva 5
e-mail: andreja.starcic@pef.upr.si

Andrej BRODNIK

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta Koper, SI-6000 Koper, Cankarjeva 5
e-mail: andrej.brodnik@pef.upr.si

IZVLEČEK

Pri usposabljanju in spopolnjevanju učiteljev za uporabo informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) pri poučevanju so se v zadnjem času uveljavili zlasti pristopi, ki izhajajo iz socialnega in kulturnega konstruktivizma. Poudarjena je vloga sodelovalnega dela učiteljev pri njihovem strokovnem razvoju in praksi. Na spreminjanje vloge učitelja je v sodobnosti precej vplival prav razvoj IKT. Nove tehnologije so vse bolj integrirane v vsakodnevno pedagoško prakso, razvojno in drugo strokovno delo učitelja. Učitelj lahko izkorišča prednosti novih tehnologij, če je ustrezno usposobljen. Predstavljen je model elektronskega usposabljanja učiteljev.

Ključne besede: usposabljanje učiteljev, konstruktivizem, informacijsko-komunikacijska tehnologija, računalniško podprto sodelovalno učenje, Slovenija

QUALIFICAZIONE DEGLI INSEGNANTI PER L'UTILIZZO DELLA TECNOLOGIA DELL'INFORMAZIONE E DELLA COMUNICAZIONE

SINTESI

Nella qualificazione e perfezionamento degli insegnanti nell'utilizzo della tecnologia dell'informazione e della comunicazione (TIC) nell'istruzione scolastica si sono recentemente affermati soprattutto approcci provenienti dal costruttivismo sociale e culturale, che risaltano il ruolo del lavoro cooperativo degli insegnanti nell'ambito del loro progresso e prassi professionali. Il cambiamento nel ruolo dell'insegnante nel mondo contemporaneo è stato influenzato abbastanza proprio dal progresso del TIC. Nuove tecnologie sono al giorno d'oggi sempre più integrate nell'istruzione scolastica, nel lavoro di sviluppo e altri campi professionali dell'insegnante. Questi, comunque, può trarne vantaggio solo avendo l'adeguata qualificazione. Il contributo presenta il modello di qualificazione degli'insegnanti supportata dal computer.

Parole chiave: qualificazione degli insegnanti, costruttivismo, tecnologia dell'informazione e della comunicazione, apprendimento collaborativo supportato dal computer, Slovenia

UPORABA INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE

Uporaba računalnika pri poučevanju in učenju je odvisna od mnogih dejavnikov na sistemski in organizacijski ravni ter pri učitelju. Na učiteljevo uporabo računalnika pri poučevanju pomembno vplivajo zahteve izobraževalnega sistema in izobraževalne organizacije. C. Razdevšek Pučko med najpomembnejše nove vloge učitelja uvršča uporabo informacijske tehnologije: ".../med njimi je najprej preusmeritev od poučevanja k učenju, nadalje poudarek na uporabi sodobne informacijske tehnologije, usposobljenost za delo z različnimi učenci (različne sposobnosti, posebne potrebe, multikulturne razlike), nujnost sodelovanja z drugimi učitelji, drugimi strokovnimi delavci in starši, usposobljenost za refleksijo, raziskovanje in evalvacijo lastnega dela. Za uspešno prevzemanje vseh teh novih vlog mora biti učitelj odprt za spremembe in motiviran za vseživljenjsko učenje in stalni profesionalni razvoj." (Razdevšek Pučko, 2004, 3.) Med najpogostejšimi zahtevami, s katerimi se sooča učitelj, so zahteve po novih načinih poučevanja in uporaba informacijsko komunikacijske tehnologije pri poučevanju. L. Cuban je opozoril na neuspešnost pri vpeljavi novih izobraževalnih tehnologij v procese poučevanja in učenja. Meni, da so med poglavitnimi razlogi pristopi pri poučevanju, ki se niso preoblikovali za poučevanje z novimi tehnologijami. To pa velja tudi pri vpeljavi računalnika v poučevanje (Cuban, 1986; 2001).

V Sloveniji je Ministrstvo za šolstvo RS že leta 1993 začelo s projektom računalniškega opismenjevanja. Od tedaj je zagotavljanju informacijsko komunikacijske tehnološke infrastrukture, razvoju učnih virov in usposabljanju učiteljev na tem področju namenjeno veliko pozornosti. Pomemben pokazatelj uspešnosti uporabe je, koliko uporabljajo učitelji v osnovni šoli računalnik skupaj z učenci. Po podatkih raziskave Internet in učitelji skupaj z učenci uporabljajo računalnik učitelji osnovnih šol nekoliko več v slovenskih kot v evropskih šolah (SLO – 83% in EU – 74%). Enako je z uporabo interneta (SLO – 51%; EU – 40%) (Vehovar, Čikič, 2003, 6). Vendar pa podatki o intenzivnosti kažejo na nizko stopnjo intenzivnosti uporabe računalnika skupaj z učenci. V Sloveniji učitelji uporabljajo računalnik skupaj z učenci le 1,1 ure tedensko, v EU pa kar 3,6 ure tedensko. To pomeni, da v EU uporabljajo učitelji v osnovnih šolah računalnik skupaj z učenci trikrat bolj intenzivno (Vehovar, Čikič, 2003, 3). Po podatkih o opremljenosti osnovnih šol z računalniki je ocenjeno, da je v osnovnih šolah povprečje 19 učencev na en računalnik (MŠZŠ, 1994). Po podatkih omenjene raziskave (v Sloveniji) med razlogi za neuporabo računalnika in interneta skupaj z učenci (pogostejše kot v EU) nastopa predvsem slabša opremljenost, bistveno redkeje kot v EU pa neznanje uporabe

računalnika in interneta učiteljev ali učencev (Vehovar, Čikič, 2003, 3). Predmeti, pri katerih učitelji uporabljajo računalnik, so različni, uporaba je odvisna tudi od učnih virov, ki so na voljo, ter od učiteljeve odločitve za uporabo razpoložljivih informacijskih učnih virov. Uveljavlja pa se tudi sodelovalno učenje pri uporabi računalnika na predmetni stopnji osnovne šole (Istenič Starčič, 2004a). V raziskavi Internet in učitelji so slovenski osnovnošolski učitelji pogostejše navedli med razloge za neuporabo interneta nerelevantnost za učne programe (SLO – 22%; EU – 13%) ter nedostop do interneta v učilnici (SLO – 7%; EU – 33%) (Vehovar, Čikič, 2003, 51).

Med dejavniki pri učitelju, ki vplivajo na uspešno uporabo računalnika pri poučevanju je pomembna informacijsko-komunikacijska tehnološka pismenost in didaktična usposobljenost za poučevanje z računalnikom. Raziskava Internet in učitelji (Vehovar, Čikič, 2003) je prinesla spodbudne ugotovitve glede udeležbe učiteljev osnovnih šol v programih spopolnjevanja na področju uporabe računalnika pri poučevanju in o njihovi usposobljenosti.

Podatki raziskav o digitalni pismenosti v Sloveniji so spodbudni. SIBIS navaja stopnjo digitalne pismenosti v Sloveniji, ki je le nekoliko pod evropskim povprečjem. Indeks COQS znaša za Slovenijo 0,7, povprečje za 15 držav EU znaša 0,8 (SIBIS EU, 2003). Spretnosti, ki jih po Indeksu COQS vključuje digitalna pismenost, so: sposobnost komuniciranja prek računalniških omrežij, pridobivanje in namestitev programske opreme, iskanje informacij na internetu ter kritična ocena verodostojnosti pridobljenih informacij (SIBIS, 2003, 49). V raziskavah uporabe interneta v Sloveniji pa je bilo ugotovljeno, da je velik razkorak pri uporabi med regijami. Za uporabnike interneta se je opredelilo največ anketirancev iz obalne regije (61%). Sledijo: osrednja Slovenija (54%), Goriška (48%), Gorenjska (46%), Podravje (37%), Savinjska (33%), Dolenjska (29%), Prekmurje (15%) (Vehovar, Pajtlar, 2004, 5). Največ anketirancev z dostopom do interneta od doma je v obalno-kraški (47%), gorenjski in osrednjeslovenski regiji (38%); najmanj pa v pomurski (21%), savinjski (25%) in spodnjeposavski (28%) regiji (Vehovar, Pajtlar, 2004, 88). O elektronskem izobraževanju učiteljev v Sloveniji nimamo podatkov. Podatki o uporabi elektronskega izobraževanja med zaposlenim prebivalstvom pričajo o majhni uporabi e-izobraževanja v Sloveniji. Le 6,6% zaposlenih je bilo v letu 2002 vključenih v e-izobraževanje, med tem ko je bilo v 15 državah EU 14 odstotkov. Nizek odstotek pojasnjujejo poročevalci z odsotnostjo ponudbe tega izobraževanja (SIBIS SLO, 2003, 29). Elektronsko izobraževanje prinaša največje možnosti prav na področju vseživljenjskega izobraževanja, omogoča dvig njegove kakovosti in učinkovitosti (Dinevski, Brodnik, 2004). V prispevku predstavljamo model elektronskega usposabljanja in spopolnjevanja učiteljev.

MODEL ELEKTRONSKEGA USPOSABLJANJA

Za razvoj kompetenc učiteljev na področju uporabe IKT pri poučevanju in lastnem strokovnem razvoju je potrebno razviti programe usposabljanja in spopolnjevanja za uporabo IKT in to vpeljati v programe usposabljanja na različnih področjih. Predstavili bomo model, ki je namenjen tako usposabljanju učiteljev za uporabo IKT kakor tudi izpeljavi različnih programov usposabljanja in spopolnjevanja učiteljev. Pri usposabljanju učiteljev na področju uporabe IKT je doslej prevladovalo razvijanje tehničnih kompetenc za uporabo IKT. Pri usposabljanju na tem področju v zadnjem času prihaja do premika od usposabljanja za tehnične kompetence v usposabljanje za usmerjanje lastnega strokovnega razvoja (Istenič Starčič, 2003a; Brodnik et al., 2005).

Model, ki smo ga oblikovali in preskusili v letih od 2002 do 2004, spodbuja razvijanje kompetenc učiteljev za usmerjanje lastnega strokovnega razvoja. Izhodišče modela so pristopi socialnega in kulturnega konstruktivizma, ki so se v zadnjih letih uveljavili pri poučevanju in učenju z IKT. Konstruktivisti proučujejo procese učenja, ki posamezniku omogočijo kakovostno oblikovanje znanja. Učenja ne pojmujejo kot sprejemanja "objektivnega znanja". Poznamo več smeri konstruktivizma, najvplivnejše sta dve: kognitivni konstruktivizem (Novak 1984, Glasersfeld 1995) ter socialni in kulturni konstruktivizem, ki temelji na delu Vigotskega (1978, 2000), predstavniki so Wells (1999), Gergen (2000), Wertsch (1996), Resnick (1996). V okviru kognitivnega konstruktivizma proučujejo predvsem procese v posamezniku, ki omogočajo samostojno pridobivanje znanja. Spoznavanje je umeščeno v posameznika. IKT lahko igra pri tem ključno vlogo, saj omogoča personifikacijo (poosebljenje) okolja ter posledično individualizacijo procesa učenja (Dinevski, Brodnik, 2005).

Posameznik oblikuje znanje v procesu povezovanja novih informacij v svojo strukturo predznanja. Uspeh učenja je odvisen od značilnosti učenja vsakega posameznika. Ta ne more preprosto sprejeti znanja od učitelja, izgraditi ga mora sam. Socialni in kulturni konstruktivizem spoznavne procese tesno povezujejo s socialnimi procesi. Spoznavanje je preneseno na področje socialne interakcije (Resnick, 1996). Učenje je razumljeno kot skupna dejavnost, ki poteka v socialni interakciji. V okviru tega pristopa raziskujejo družbeno in kulturno podane dejavnike, ki vplivajo med učnim procesom in v učnem položaju. Kakovost učnega procesa je zelo odvisna od vrste in intenzivnosti interakcije med učiteljem in učenci ter med učenci samimi. Pri uporabi informacijske tehnologije pri učenju je nastal premik od osredinjenosti na individualno k osredinjenosti na socialno komponento uporabe te tehnologije pri poučevanju in učenju (Fowler, Mayes 2000, Johnson, Johnson 1996). Še pred nedavnim je prevladovala uporaba računalnika pri individualnem učnem delu. Teoretsko proučevanje,

ki je spremljalo uporabo računalnika pri učenju, je bilo osredinjeno na posameznikove potrebe, značilnosti, motivacijo, stil učenja. Johnson in Johnson sta strnila pomanjkljivosti pristopov, ki skušajo učenje z interaktivno tehnologijo prilagoditi potrebam vsakega študenta: ".../ Individualno poučevanje omejuje vire in tehnologijo na posameznika. Medsebojna opora učencev in učinki kognitivne dejavnosti, ki so povezani z medsebojnim pojasnjevanjem znanja med študenti in razvijanjem skupnih mentalnih modelov, je izključena. /.../" (Johnson, Johnson, 1996, 1018).

Pogledi socialnega in kulturnega konstruktivizma na znanje, učenje in poučevanje so vplivali tudi na usposabljanje učiteljev. Putnam in Borko sta izpostavila tri ključna področja obravnave problematike: umeščenost v posebnem fizičnem in socialnem kontekstu, družbena narava ter distribuiranost med individuumi in orodji (Putnam, Borko, 2000, 4). Predmet proučevanja ni posameznik s svojim notranjim mentalnim ustrojem, interesi, potrebami idr., temveč posameznik v interakciji z družbenim in kulturnim okoljem. Spoznavanje in učenje pa sta odvisna od družbenih in kulturnih okoliščin. Pri učenju uporablja posameznik kulturno orodje (kot so simbolni sistemi) in ti so hkrati predmet učenja in spoznavanja: ".../ fizično in socialno okolje, v katerem poteka dejavnost, je integralni del dejavnosti, in dejavnost je integralni del učenja, pri katerem se dogaja. Temeljni del tega, kar se posameznik uči, je sam način učenja – poseben sklop znanja in spretnosti ter položaj, v katerem se oseba uči. Medtem ko se tradicionalne kognitivne perspektive osredinjajo na posameznika kot temeljno enoto analize, se umešča perspektiva socialnega in kulturnega konstruktivizma na interaktivni sistem; ta vključuje posameznike kot udeležence, ki so v interakciji drug z drugim, z učnim gradivom in reprezentacijskimi sistemi." (Cobb, Bowers, 1999; Greeno, 1997 cit. po Putnam, Borko, 2000, 4). Iz tega izpeljujeta avtorja vprašanja: ".../ a) kam umestiti učiteljeve učne izkušnje, b) naravo diskurzivnih skupnosti pri poučevanju in usposabljanju učiteljev in c) pomen orodja pri učiteljevem delu". Putnam in Borko (2000) pod a) obravnavata problematiko neskladja med usposabljanjem in učiteljevim delom. Učenje je preveč dekontekstualizirano, da bi bilo kakovostno. Pod b) poudarjata vlogo diskurzivnih skupnosti pri spodbujanju učiteljev za nove prijeme pri poučevanju. V preteklosti so bile poglobljena diskurzivna skupnost učiteljev šole, univerze, skupnosti, v katerih prevladujejo tradicionalni načini poučevanja. Pod c) predvsem raziskujeta, kako računalnik spreminja delo učitelja in njegovo učenje (Putnam, Borko, 2000, 5–12). Pri oblikovanju modela usposabljanja smo skušali odpravljati pomanjkljivosti pri usposabljanju učiteljev, na katere avtorja opozarjata. Omogočili smo kontekstualizacijo učenja v delo in posledično ustrežnejši prenos teorije v prakso, učenje v diskurzivni skupnosti, učenje z IKT in avtentičnimi učnimi aktivnostmi.

Sl. 1: Učitelj lahko izkorišča prednosti novih tehnologij, če je ustrezno usposobljen (foto: A. Obid).

Fig. 1: The teacher can only take advantage of the new technologies if properly trained (photo: A. Obid).

V učnih načrtih je vloga sodelovalnega dela med učitelji premalo upoštevana, s tem pa je spregledana vloga sodelovanja tako pri strokovnem razvoju učiteljev kakor pri kakovostni izpeljavi pouka. B. Marentič Požarnik opozarja tudi na potrebe po sodelovanju učiteljev pri akcijskem raziskovanju pedagoške prakse in njenem razvoju (Marentič Požarnik, 2001). Pri uporabi IKT pri poučevanju je sodelovanje med učitelji pa tudi s strokovnjaki drugih področij, ki zadevajo produkcijo in uporabo IKT ter informacijskih učnih virov pri pouku, nepogrešljivo. Načrtovanje in vpeljava IKT v poučevanje je zahtevno za izobraževalno organizacijo ter njeno vodenje in upravljanje, za učitelja ter njegovo didaktično načrtovanje, za učence pri učenju. Proces načrtovanja in vpeljave lahko poteka le v sodelovanju vseh zainteresiranih. Razvili smo sodelovalni model usposabljanja in spopolnjevanja, v katerem smo skušali spodbuditi vpeljavo IKT v poučevanje s sodelovanjem učiteljev. O sodelovalnem modelu pri usposabljanju in spopolnjevanju učiteljev za uporabo informacijsko-komunikacijske tehnologije pri poučevanju, v evropskih državah, poročajo tudi v poročilu Ugotavljanje kompetenc učiteljev za informacijsko-komunikacijsko tehnologijo (Assessment schemes, 2005).

Usposabljanje po modelu poteka kombinirano, del v tradicionalni kontaktni delavnici, del v spletni delavnici (računalniško podprto sodelovalno učenje). Učitelji prejmejo multimedijsko učno gradivo, ki je izdelano modularno in ga je mogoče prilagajati za potrebe udeležencev v različnih programih usposabljanja. Posebna skrb je bila namenjena spodbujanju računalniško podprte komunikacije s strani izvajalcev izobraževanja, da bi se vzpostavilo občutje skupnosti med učitelji in njihovo sodelovanje pri predvidenih dejavnostih. Računalniško podprto komuniciranje omogoča nadomeščanje tradicionalne oralne dimenzije izobraževalne komunikacije, ne, da bi zmanjševala, kar je bilo do nedavnega ne-

nadomestljiv privilegij klasičnega kontaktnega učnega položaja v predavalnici (Istenič Starčič, 2001, 12). Pri izpeljavah je bila uporabljena v letu 2002 licenčno programska oprema First Class, nato pa odprtokodna programska oprema Moodle (Moodle – A Free Open Source Management System for Online Learning. [Http://moodle.org](http://moodle.org)), oziroma samostojni spletni strežnik Apache (Brodnik et al., 2005).

Usposabljanje temelji na sodelovalnem učenju, ki omogoča prepletanja individualnega s skupinskim učnim delom med usposabljanjem in se lahko nadaljuje tudi po končanem programu usposabljanja. Predvsem je pomembno vzpostaviti sodelovanje pri: analizi stanja in potreb na področju uporabe IKT pri poučevanju, menjava izkušenj, načrtovanju vpeljave novosti, refleksiji in samoevalvaciji.

Sodelovanje vzpostavljamo z različnimi učnimi dejavnostmi, kot so: problemsko učenje, diskusija, študij primerov, simulacija, projekt, dnevniški zapis.

Model smo vpeljali v programe spopolnjevanja in usposabljanja učiteljev na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani v letih 2003 in 2004 pri programih Didaktika informacijsko-komunikacijske tehnologije v visokošolskem izobraževanju (Istenič Starčič, 2003b), Mentorstvo visokošolskem študiju (Istenič Starčič, 2004b), ter Usposabljanje izobraževalcev odraslih za razvoj programov in gradiv za elektronsko izobraževanje na Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem pa pri programih Predpisani program iz računalništva (Brodnik et al., 2005), Uporaba računalniških simulacij pri zgodnjem učenju naravoslovja za učitelje razrednega pouka ter Uporaba računalniških simulacij pri naravoslovju za učitelje predmetnega pouka.

Model je bil upeljan tudi pri usposabljanju izobraževalcev odraslih na Andragoškem centru Slovenije v programih Usposabljanje mentorjev študijskih krožkov (Istenič Starčič, 2002), E-izobraževanje članov komisij za preverjanje in potrjevanje nacionalnih poklicnih kvalifikacij (Istenič Starčič, 2004c) in v programu Andragoško usposabljanje. Na Zvezi ljudskih univerz Slovenije smo model vpeljali pri usposabljanju izobraževalcev ter organizatorjev izobraževanja odraslih v programu Informacijska tehnologija za kakovostno učenje in poučevanje ter uspešen menedžment v izobraževanju odraslih leta 2003 (Istenič Starčič, 2004d, 103).

Leta 2002, ko smo pričeli z uvajanjem modela, so bile razmere dokaj nenaklonjene uporabi IKT pri usposabljanju učiteljev. Programov usposabljanja in spopolnjevanja, ki so kombinirali tradicionalno delavnico s spletno delavnico, ni bilo mogoče uvrstiti v kataloge MŠZŠ in jih ustrezno točkovati po sistemu za napredovanje učiteljev. Leta 2004 pa se programi, ki vključujejo IKT, že pospešeno uveljavljajo na vseh področjih. Takšno usposabljanje postaja bolj pravilo kot izjema. Na Pedagoški fakulteti Koper pa ga nadgrajujemo s celovitim sistemom za vseživljenjsko sodelovalno spopolnjevanje.

IN-SERVICE TEACHER TRAINING FOR THE USE OF INFORMATION-COMMUNICATION TECHNOLOGY

Andreja ISTENIČ STARČIČ

University of Primorska, Faculty of Education, SI-6000 Koper, Cankarjeva ulica 5
e-mail: andreja.starcic@pef.upr.si

Andrej BRODNIK

University of Primorska, Faculty of Education, SI-6000 Koper, Cankarjeva ulica 5
e-mail: andrej.brodnik@pef.upr.si

SUMMARY

In-service teacher training for the use of information-communication technology (ICT) has recently relied primarily on approaches that were adopted from social and cultural constructivism. These approaches emphasize the role of the collaborative work of teachers in their professional development and practice. The changed role of the teacher has been significantly directed by the development of ICT. New technologies have become integrated into everyday pedagogical practice and the development as well as professional work of the teacher. But the teacher can only take advantage of the new technologies if properly trained. The paper focuses on the presentation of an electronic teacher training module. The application field of the model is within teacher training for the use of ICT; nevertheless, the model could also be applied to other teacher training programs. Teacher training for the use of ICT used to concentrate on the development of ICT technical competence but recently there has been a shift toward training for professional self-development. The training model aims to eliminate the shortcomings of previously designed programs, to allow the contextualization of learning in the work and consequently the transfer of theory into practice. Other goals are discursive community learning, learning through ICT, and authentic ICT activities. The training is centred on collaborative learning that enables the entwining of individual and group work during the training program that can also continue after the completion of the training program. Collaborative learning bears special emphasis in the present situation and target needs analysis concerning the use of ICT in teaching, experience exchange, plan for the introduction of innovations, reflection, and self-evaluation. Collaborative learning is implemented through a variety of learning activities, such as: problem-based learning, discussions, case studies, simulations, projects, and diary entries.

Key words: in-service teacher training, constructivism, information-communication technology, computer supported collaborative learning, Slovenia

LITERATURA

Assessment schemes (2005): Assessment schemes for teachers' ICT competence – A policy analysis. Results from PIC P2P Survey. European schoolnet. http://www.eun.org/insight-pdf/special_reports/PIC_Report_Assessment%20schemes_insightn.pdf, 21. 5. 2005.

Brodnik, A., Istenič Starčič, A., Vičič, J. (2005): Predpisani program iz računalništva. Koper, Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta. <http://www.pef.upr.si/MARA/TECAJI/Racunalnistvo/>, 21. 5. 2005.

Cuban, L. (1986): Teachers and machines: the classroom use of technology since 1920. New York, Teachers' College Press.

Cuban, L. (2001): Oversold and Underused: Computers in the classroom. Cambridge, Harvard University Press.

MŠZŠ (1994): Dejavnost MŠZŠ na področju informatizacije vzgojno-izobraževalnih zavodov. (1994). Ljub-

ljana, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport. <http://www.mszs.si/slo/predstavljam/ro/aktivnosti.asp>, 21. 5. 2005.

Dinevski, D., Brodnik, A. (2004): Celostno učenje z vključevanjem IKT in medijev. V: Cotič, M. et al. (eds.): 1. mednarodni znanstveni sestanek Vpliv sodobnih znanstvenih dosežkov na zgodnje učenje, Izvlečki. Koper, Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta, 76–77.

Dinevski, D., Brodnik, A. (2005): Lifelong learning technology innovations for efficient adult education. V: Florjančič, J., Paape, B. W. (eds.): Personnel and management: selected topics. Frankfurt am Main, P. Lang, 135–144.

Fowler, C. J. H., Mayes, J. T. (2000): Learning relationships from theory to design. V: Squires D., Conole G., Jacobs G. (eds.): The Changing Face of Learning Technology. Cardiff, University of Wales Press, 39–50.

- Gergen, K. J. (2000):** An invitation to social construction. London, SAGE Publications.
- Glaserfeld, E. V. (1995):** A Constructivist Approach to Teaching. V: Steffe, L. P., Gale, J. (eds.): Constructivism in Education. New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 3–16.
- Istencič-Starčič, A. (2001):** CMC – an oral-friendly written communicational technology. The challenge of Teacher's role in the computer mediated learning. V: Kozłowska, A., Kožuh, B. (eds.): The quality of education in the light of educational challenges and tendencies of the third millennium. Czestochowa, Wydawnictwo WSP, 11–33.
- Istencič Starčič, A. (2002):** Evalvacija izobraževanja mentorjev študijskih krožkov. Pilotska izpeljava daljinskega izobraževalnega programa z računalniško podprtim sodelovalnim učenjem od 19. 4. do 28. 6. 2002. Ljubljana, ACS.
- Istencič Starčič, A. (2003a):** Zagotavljanje kakovosti e-učenja v izobraževanju odraslih v Sloveniji. Ugotavljanje potreb in načrtovanje profesionalnega razvoja izobraževalcev odraslih na področju pristopov pri poučevanju in spodbujanju kakovostnega e-učenja. V: E-izobraževanje doživeti in izpeljati zbornik strokovne konference. Maribor, DOBA, 68–78.
- Istencič Starčič, A. (2003b):** Didaktika informacijsko-komunikacijske tehnologije v visokošolskem izobraževanju. Ljubljana, Center za pedagoško izobraževanje Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Istencič Starčič, A. (2004a):** Sodelovalno učenje pri uporabi računalnika na predmetni stopnji osnovne šole. Ljubljana, Didactica Slovenica, Pedagoška obzorja (v tisku).
- Istencič Starčič, A. (2004b):** Mentorstvo v visokošolskem študiju. Ljubljana, Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Istencič Starčič, A. (2004c):** E-izobraževanje članov komisij za preverjanje in potrjevanje nacionalnih poklicnih kvalifikacij. Novičke, november 2004. Ljubljana, ACS, 15–16.
- Istencič Starčič, A. (2004d):** Vloga izobraževalcev odraslih na ljudskih univerzah pri spodbujanju e-izobraževanja in odpravljanju regijskega neskladja. V: Đorđević, N., Svetina, M. (eds.): 8. andrargoški kolokvij Izobraževanje in usposabljanje učiteljev v izobraževanju odraslih. Ljubljana, ACS, 99–105.
- Johnson, D. W., Johnson, R. T. (1996):** Cooperation and the use of technology. V: Jonassen D. H. (ed.): Handbook of research for educational communications and technology. New York, McMillan, 1017–1044.
- Marentič Požarnik, B. (2001):** Uspešna prenova terja enakopravnejši položaj "alternativne" raziskovalne paradigme in učitelja raziskovalca. Sodobna pedagogika, 52/118, 2, april 2001. Ljubljana, ZDPDS, 64–80.
- Novak, J. D. (1984):** Application of Advances in Learning Theory and Philosophy of Science to Improvement of Chemistry Teaching. Journal of Chemical Education, 61, 7. Madison, 607–612.
- Putnam, R. T., Borko, H. (2000):** What do new views of knowledge and thinking have to say about research on teacher learning? Educational researcher, 29, 1. Washington DC, American educational research association, 4–15. [Http://www.coe.ohio-state.edu/ahoy/Borko%20&%20Putnam.pdf](http://www.coe.ohio-state.edu/ahoy/Borko%20&%20Putnam.pdf), 1. 5. 2005.
- Razdevšek Pučko, C. (2004):** Kakšnega učitelja potrebuje (pričakuje) današnja (in jutrišnja) šola?. Sodobna pedagogika, 55/121, posebna številka marec 2004. Ljubljana, ZDPDS. [Http://www.see-ducoop.net/education_in/pdf/kompetence-uciteljev-slo-svn-t07.pdf](http://www.see-ducoop.net/education_in/pdf/kompetence-uciteljev-slo-svn-t07.pdf), 21. 5. 2005.
- Resnick, L. B. (1996):** Shared Cognition: Thinking as Social Practice. V: Resnick, L. B., Levine, J. M., Teasley, S. D. (eds.): Perspectives on socially shared cognition. Washington, American Psychological Association.
- SIBIS EU (2003):** SIBIS e-Europe 2005 Key Figures for Benchmarking EU15. Databank Consulting. [Http://www.empirica.biz/sibis/files/WP4_D4-3-3_eEurope_EU15.pdf](http://www.empirica.biz/sibis/files/WP4_D4-3-3_eEurope_EU15.pdf), 21. 5. 2005.
- SIBIS SLO (2003):** SIBIS Slovenia, Country report 10. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede. [Http://www.sisplet.org/ris/ris/dynamic/readpublications.php?sid=40](http://www.sisplet.org/ris/ris/dynamic/readpublications.php?sid=40), 21. 5. 2005.
- Vehovar, V., Pajtlar, A. (2004):** Raziskava uporabe interneta 2003/2 – gospodinjstva. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za metodologijo in informatiko. [Http://www.ris.org](http://www.ris.org), 21. 5. 2005.
- Vehovar, V., Čikić, S. (2003):** Internet in učitelji: Primerjava EU – Slovenija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za metodologijo in informatiko, Projekt RIS. [Http://www.ris.org/](http://www.ris.org/), 21. 5. 2005.
- Vygotsky, L. (2000):** Thought and Language. Cambridge, The MIT Press.
- Vygotsky, L. S. (1978):** Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, Massachusetts – London, Harvard University Press.
- Wells, G. (1999):** Dialogic Inquiry. Towards a sociocultural practice and theory of education. Cambridge, Cambridge University press.
- Wertsch, J. V. (1996):** A Sociocultural Approach to Socially Shared Cognition. V: Resnick, L. B., Teasley, S. D. (eds.): Perspectives on socially shared cognition. Washington, American Psychological Association, 85–100.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2005-03-15

UDK 372.46:81'367'37(497.4)

VPLIV VZGOJITELJEVIH VPRAŠANJ NA OTROKOVO SPORAZUMEVALNO ZMOŽNOST

Darija SKUBIC

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16
e-mail: darija.skubic@guest.arnes.si

IZVLEČEK

V prispevku posvečam pozornost delu pedagoškega govora v vrtcu/šoli, in sicer vzgojiteljevim vprašanjem v vrtcu/šoli in njihovem vplivu na otrokovo sporazumevalno zmožnost. Nanje sem opozorila v svoji doktorski disertaciji, v kateri sem raziskovala vrste vzgojiteljevih in otrokovih vprašanj (z jezikoslovnega, pedagoškega in psihološkega vidika) v dveh starostnih skupinah otrok (od 4 do 6 let in od 6 do 7 let). V nadaljnjih raziskavah sem preučevala tudi tipologijo otrokovih odgovorov (s pomenskega in skladenjsko-pragmatičnega vidika), o katerih prav tako spregovorim v prispevku. Prispevek obsega dva dela. V prvem delu predstavim tipologijo vzgojiteljevih in otrokovih vprašanj ter tipologijo otrokovih odgovorov. V drugem delu so predstavljeni rezultati primerjave vzgojiteljevih in otrokovih vprašanj v dveh starostnih skupinah otrok ter primerjava otrokovih odgovorov, prav tako v dveh starostnih skupinah otrok.

Ključne besede: sporazumevanje v vrtcu/šoli, vzgojitelj, otroci, vzgojiteljeva in otrokova vprašanja, otrokovi odgovori, sporazumevalna zmožnost

L'INFLUSSO DELLE DOMANDE DELL'EDUCATORE SULLA COMPETENZA COMUNICATIVA DEL BAMBINO

SINTESI

Nel presente contributo l'autrice si propone di esaminare un elemento del linguaggio pedagogico usato in asilo/scuola – più precisamente le domande dell'educatore in asilo/scuola e l'influsso che queste hanno sulle competenze comunicative del bambino – soggetto già accennato nella sua tesi dottorale, dove ha presentato i risultati della ricerca sui tipi di domande prodotte dall'educatore da una parte e dall'altra parte dai bambini (dal punto di vista linguistico, pedagogico e psicologico) di due fasce di età (dai 4 ai 6 anni, e dai 6 ai 7 anni). Sono quindi presentati anche i risultati di ulteriori ricerche, svolte con lo scopo di studiare la tipologia delle risposte dei bambini (dal punto di vista semantico e sintattico-pragmatico).

Il contributo è diviso in due parti: la prima parte si incentra sulla tipologia delle domande dell'educatore e dei bambini, e la tipologia delle risposte dei bambini, mentre nella seconda parte sono presentati i risultati del confronto tra le domande dell'educatore e quelle dei bambini in due fasce di età, nonché un confronto tra le risposte dei bambini appartenenti a due fasce di età.

Parole chiave: comunicazione in asilo/scuola, educatore, bambini, domande dell'educatore e del bambino, risposte del bambino, competenza comunicativa

UVOD

Članek¹ govori o vzgojiteljevih vprašanj in otrokovih vprašanjih ter o vplivu vzgojiteljevih vprašanj na otrokovo sporazumevalno zmožnost.² Obsega dva dela. V prvem delu predstavim tipologijo vzgojiteljevih in otrokovih vprašanj ter tipologijo otrokovih odgovorov, v drugem delu pa rezultate primerjave vzgojiteljevih in otrokovih vprašanj v dveh starostnih skupinah otrok ter primerjavo otrokovih odgovorov, prav tako v dveh starostnih skupinah otrok. Članek zaključijo sklepne ugotovitve o vplivih vzgojiteljevih vprašanj na otrokovo sporazumevalno zmožnost.

Za raziskavo o vzgojiteljevih in otrokovih vprašanjih v vrtcu ter o vplivu vzgojiteljevih vprašanj na otrokovo sporazumevalno zmožnost sem se odločila zaradi svojih opažanj pri nastopih iz metodike jezikovne vzgoje v različnih vrtcih.³ V govoru vzgojiteljev je opaziti primanjkljaj na vseh jezikovnih ravneh, še posebej skladenjski, kar se kaže v strukturi vprašalnih (in ostalih) povedi. Vzgojitelji kot "moderatorji" interakcije z otroki prevzemajo pobudo. To pa posledično pomeni, da so najpogostejše oni tisti, ki postavljajo in oblikujejo vprašanja. Od tod tudi moja odločitev za preverjanje vzgojiteljevih in otrokovih vprašanj s treh vidikov: jezikoslovnega, pedagoškega in psihološkega ter preverjanje otrokovih odgovorov z enega vidika, tj. z jezikoslovnega. Delitev vprašanj in odgovorov bi bila lahko tudi drugačna, to pa bodo pokazale nadaljnje raziskave, v katerih se bom še naprej ukvarjala s tipologijo vzgojiteljevih in otrokovih vprašanj in s tipologijo otrokovih odgovorov.

1. VZGOJITELJEVA IN OTROKOVA VPRAŠANJA V VRTCU/ŠOLI

1.1 Vprašanje – pozivno govorno dejanje in diskurzivno dejanje

Pozivno govorno dejanje (Križaj Ortar, Bešter, 1994, 8) je tisto govorno dejanje, ki ga je sporočevalec tvoril zato, da bi naslovnik naredil to, kar želi sporočevalec. J. L. Austin (1962, slov. prevod 1990, 132) pozivna govorna dejanja uvršča v skupino eksercitivov (prim. performativni glagoli: ukazati, svariti, rotiti, siliti, odrediti, zapovedovati, svetovati, prositi ...). J. R. Searle (cit. v Bešter, 1992, 67) imenuje pozivna govorna dejanja direktivi: z njimi želi govorec nagovoriti poslušalca, naj ta opravi neko dejanje, dejstva v predmetnosti se ujemajo z besedami, kot "psihični" odnos govorca do pozicijske vsebine pa nastopi hotenje oz. želja. Med direktive uvršča J. R. Searle performativne glagole ukazati, komandirati, pozvati, prositi, rotiti, povabiti, dovoliti, svetovati ..., mdr. tudi *vprašati*, saj ima *vprašanja* za podskupino direktivov (namen: govorec želi nagovoriti poslušalca, naj ta odgovori na govorčevo vprašanje).

Vprašanje je pozivno ali direktivno govorno dejanje, s katerim želi sporočevalec nagovoriti naslovnika, da bi ta odgovoril na sporočevalčevo vprašanje; hkrati je tudi diskurzivno dejanje (J. Sinclair in M. Coulthard, A.-B. Stenstroem), torej najnižja enota diskurza, ki večinoma ustreza povedi. Je primarno diskurzivno dejanje (Stenstroem, 1994, 38), ki samo uresniči korak in sprašuje po informaciji, potrditvi, pojasnilu.

1.2 Delitev vprašanj

Vprašanja razvrščamo z raznih vidikov: z jezikoslovnega vidika (s pomenskega, s skladenjsko-pragmatičnega), s pedagoškega vidika (glede na to, kdo tvori vprašanje) in s psihološkega vidika (tj. predvsem z vidika miselnih procesov).

1 O vzgojiteljevih in otrokovih vprašanjih v vrtcu in prvem razredu osnovne šole sem že razpravljala v članku Vzgojiteljeva in otrokova vprašanja v vrtcu in prvem razredu osnovne šole (2003, 12–21). Pričujoči članek prinaša nove ugotovitve s področja tipologije otrokovih vprašanj in vplivov vzgojiteljevih vprašanj na otrokovo sporazumevalno zmožnost.

2 Po M. Bešter (1992, 88, 90, 91) spadajo k "jezikovni zmožnosti sistemi jezikovnih znanj, tj. govorčeva in poslušalčeva zmožnost tvoriti (enkodirati) in razumeti (dekodirati) najrazličnejše jezikovne strukture na podlagi poznavanja konkretnega inventarja jezikovnih znanj in abstraktnega sistema pravil. Sem sodi tudi poznavanje pravorečnih in pravopisnih pravil. /.../ K pragmatični zmožnosti spadajo zunajjezikovni sistemi znanj, tj. sistemi pragmatičnih znanj, ki vključujejo poznavanje pravil rabe za izbor prvin jezikovnega sistema v odvisnosti od konkretnih okoliščinskih dejavnikov (kdo, komu, kje, kdaj), zaradi česar bo šele prišlo do smiselne sporazumevanja". Jezikovna in pragmatična zmožnost skupaj tvorita sporazumevalno zmožnost. Sporazumevalna zmožnost (Zadravec–Pešec, 1994, 62) "vključuje znanja oziroma sposobnosti govorjenja, poslušanja, pisanja in branja, ki naj bi jih imela tvorec in naslovnik, da bi lahko tvorila in razumela poljubno število izrekov".

3 Nastopi iz metodike jezikovne vzgoje so sestavni del predmeta *Metodika jezikovne vzgoje* na Oddelku za predšolsko vzgojo Pedagoške fakultete v Ljubljani. Nastop najprej izvede vzgojiteljica, sledi analiza skupaj z vzgojiteljico in študenti, nato so na vrsti študenti, ki pripravijo svoj prvi nastop v vrtcu. Po vsakem nastopu prav tako sledi analiza, v kateri upoštevamo več dejavnikov: rabo knjižnega/neknjižnega jezika glede na aktualni govorni položaj, rabo jezika na vseh jezikovnih ravneh, vpliv študentovih pobud na otrokovo sporazumevalno zmožnost, zgradbo nastopa itn.

1.2.1 Delitev vprašanj z jezikoslovnega vidika

a) Delitev vprašanj s pomenskega vidika

S pomenskega vidika (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 29) delimo vprašanja glede na to, ali sprašujejo po času, kraju, vzroku.⁴

b) Skladenjsko-pragmatična delitev vprašanj

Vprašalna poved (Toporišič, 2000, 515) je tista poved, ki izraža nejasnost ali negotovost kakšne prvine v podstavi povedi ali glede celotne podlage in stremi za tem, da se ta nejasnost v odgovoru odpravi.

Z vprašalno povedjo (Riegel, Pellat, Rioul, 1994, 391) sporočevalec izraža željo (zahtevo) po informaciji, ki jo namenil naslovniku; sestavlja jo vprašanje, ki po navadi zahteva (neki) odgovor.

Po M. Greplu in P. Karlíku (1986, 66) so vprašanja prava in neprava. K pravim uvrščata dopolnjevalna oz. poizvedovalna in odločevalna vprašanja, k nepravim pa retorična vprašanja in vprašanja, ki izražajo željo, očitek, prepoved, namen. J. Toporišič v Slovenski slovnici (2000, 516–517) pravi, "da je vprašalnih povedi več vrst in skupin. Po enem načelu ločimo dopolnjevalna in odločevalna vprašanja". Poleg dopolnjevalnih in odločevalnih vprašanj loči še dve skupini vprašalnih povedi: deliberativne (razmišljalne) in nedeliberativne (nerazmišljalne) povedi ter prave in neprave vprašalne povedi. T. Korošec (1998, 257–250) pa loči pet ravnin binarne delitve vprašalnih povedi. Osnovna delitev vprašalnih povedi je po njegovem delitev na odločevalne in dopolnjevalne.⁵ Druga ravnina delitve je na razmišljalne vprašalne povedi, s katerimi se vpraševalec obrača tudi nase ali samo nase, in nerazmišljalne vprašalne povedi, ki predpostavljajo navzočnost naslovnika, saj se z njimi vpraševalec obrača k odgovarjalcu. Tretja ravnina delitve zajema prave in neprave vprašalne povedi. Prve se opisujejo z lastnostjo "prevladovanje pričakovanja odgovora od navzočega predvidenega naslovnika", druge te lastnosti nimajo. Četrta ravnina obsega preverjalne in nepreverjalne vprašalne povedi in se nanaša na neprave vprašalne povedi in ker pri njih ne gre za prevladujoči namen dobiti odgovor (o neveljavnosti vprašanja), se tako opisuje tudi lastnost te ravnine, tj. preverjanje pravilnosti (nepričakovanega) sporočila in začudenje nad tem, kar je v sporočilu (ali v sporočanskem) stiku ne-

pričakovanega. Peta, zadnja ravnina delitve zajema nikalniške in nenikalniške nepreverjalne vprašalne povedi, je posebna ravnina, ker je lastnost, opisana kot navzočnost/nenavzočnost nikalnice, pomensko razločevalna in pri nepreverjalnih (t. i. govorniških) vprašalnih povedih vsebuje pomenski kontrast: zanikanje v nepreverjalni vprašalni povedi ima lahko samo trdilni odgovor, in obratno, nezanikanje v nepreverjalni vprašalni povedi ima nikalni odgovor.⁶ M. Riegel, J.-C. Pellat in R. Rioul (1994, 391–392) dodajajo dopolnjevalnim in odločevalnim vprašanjem še alternativna vprašanja. Avtorji M. Riegel, J.-C. Pellat, R. Rioul, (1998, 392) navajajo tudi delitev na direktne in indirektne vprašalne povedi.⁷ S pragmatičnega vidika so direktna vprašanja izražena z vprašalno povedjo, indirektna vprašanja so določena glede na izrek in so izražena s katerokoli vrsto povedi. Moja klasifikacija vprašalnih povedi temelji na dihotomni delitvi, in sicer delimo vprašanja na prava (dopolnjevalna, odločevalna, alternativna) in neprava (retorična ali govorniška vprašanja in vprašanja, ki izražajo željo, očitek, prepoved, namen).

PRAVA VPRAŠANJA

Prava vprašalna poved je tista (Toporišič, 2000, 517), pri kateri res sprašujemo in pričakujemo odgovor.

- **Dopolnjevalna vprašanja**

Dopolnjevalna vprašanja so tista (Toporišič, 2000, 516), ki v odgovoru zahtevajo preubeseditev zaimenske vprašalnice: 1. za osebo – *kdo*, za drugo predmetnost *kaj*, 2. za lastnost – *kakšen (kolikšen)*, *kateri (katere vrste, kateri po vrsti)*, *čigav, koliko*, 3. za okoliščine – *kam, kje ..., kdaj, od kdaj ..., kako, do katere mere ..., zakaj, čemu*. Dopolnjevalna vprašanja pozivajo k identifikaciji udeležencev povedi (in njihovih lastnosti) ter povedja (in njegovih lastnosti). Intonacija takih vprašalnih povedi je izjavljalna (pripovedna), tj. s kadenčno glavo na koncu. Če gre za t. i. ponovljena vprašanja, je intonacija vprašalna: *Kje si bil? – Doma. – Kje (si bil)?*

- **Odločevalna vprašanja**

Odločevalna vprašanja so tista (Toporišič, 2000, 516), v katerih gre za negotovost celotne povedi ali njenega dela, od odgovarjajočega pa se pričakuje odločitev v smislu členkov *da, ne, morda, verjetno, pač* itn. Ob odločevalnih vprašanjih se lahko rabita členka *ali* in *a* (pogovorno). V odločevalnih vprašanjih se uporablja vprašalna intonacija, torej antika-

4 S skladenjsko-pragmatičnega vidika so to dopolnjevalna ali poizvedovalna vprašanja.

5 T. Korošec (1998, 248) uvršča k dopolnjevalnim vprašalnim povedim t. i. *izločevalne* (alternativne) vprašalne povedi z dvodelnim ločno zloženim jedrom. Odgovor zato ni možen z *Da/Ne*, ampak se odločevalnost izraža z izločanjem ene od sestavin dvodelnega jedra, in sicer tako, da se izbrana (želena) sestavina ponovi: *Boš pil pivo ali vino? Vino*.

6 T. Korošec (1998, 247) ločuje med vprašanjem in vprašalno povedjo. Vprašanje je zanj funkcijska in pomenska kategorija, vprašalna poved je kategorija, ki zajema jezikovne lastnosti povedi, tj. vprašalne besede v najširšem smislu, vprašalni besedni red in vprašalno intonacijo.

7 Prve (prav tam) obsegajo neodvisni stavek, druge pa glavni in odvisni stavek, npr. *Sprašujem se, ali ga bom še kdaj videl*.

denca, in sicer bodisi z nizkim težiščem in rastočim repom bodisi z visokim težiščem in spuščajočim se lebdečim repom; zadnja intonacija se lahko zamenja kar s povedno, če je vprašalnost zagotovljena z vprašalnim členkom ali z besednim redom.

- **Alternativna vprašanja**

Alternativne vprašalne povedi (Riegel, Pellat, Rioul, 1994, 399) so povedi, ki se "nahajajo" med dopolnjevalnimi in odločevalnimi vprašalnimi povedmi. Avtorji ločijo *enostavne* (fr. simple) in *zložene* (fr. polaire) alternativne vprašalne povedi, v kateri si prvi in drugi del nasprotujeta, npr. *Ali je to gad ali belouška?* proti *Ali je to gad ali ni?* V obeh primerih lahko v drugem delu opustimo glagol in ga nadomestimo s členkom *ne*. Alternativna vprašalna poved (Riegel, Pellat, Rioul, 1994, 399) je podobna "dvojni" odločevalni povedi, a nanjo ne moremo odgovoriti z *da* ali *ne*.

NEPRAVA VPRAŠANJA

Neprava vprašalna poved je tista (Toporišič, 2000, 517), pri kateri ne pričakujemo odgovora od navidezno vprašanega (tj. v bistvu le ogovorjenega), temveč si na vprašanje odgovarjamo sami, npr. *Kako se imenuješ?* (odgovor: Janez Suhadolčan) proti *Kako se imenuješ?* (Ali je mogoče, da se tako imenuješ!). J. Toporišič (2000, 517) loči retorična ali govorniška vprašanja in vprašanja čudenja.

- **Retorična ali govorniška vprašanja**

Govorniška vprašanja (Toporišič, 2000, 517) niso zastavljena naslovniku, ampak jih govoreči zastavlja samemu sebi, npr.: *Ali sem jaz kriv, da že tri dni dežuje?*

- **Vprašanja čudenja**

Vprašanja čudenja (Toporišič, 2000, 517) se izražajo s protikadenčno intonacijsko glavo, so vzključna: *On je bil tam?!*

1.2.2 Delitev vprašanj s psihološkega vidika

S psihološkega vidika, tj. z vidika miselnih procesov (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 53; Pečjak, 1995, 33), so vprašanja dihotomna: vprašanja *nižje ravni* zahtevajo od vprašanega reprodukcijo spominsko usvojenih podatkov

in dejstev, vprašanja *višje ravni* pa spodbujajo pri vprašanem miselne procese in s tem ustvarjajo novo znanje. Vprašanja nižje ravni obsegajo zelo negativna (sugestivna, zavajajoča, fiktivna), manj zaželeno (dodatna, alternativna, retorična) in ostala vprašanja (enopomenska – spominska, organizacijska). Vprašanja višje ravni pa vključujejo vprašanja po razumevanju, uporabi in analizi (ta so ponavadi konvergentna,⁸ ni pa nujno) in vprašanja po sintezi in vrednotenju (ta so ponavadi divergentna,⁹ ni pa nujno).

a) Vprašanja nižje ravni

ZELO NEGATIVNA VPRAŠANJA

- **Sugestivna vprašanja**

Sugestivna vprašanja (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 57) učencu sugerirajo odgovor. S tem zavirajo njegov svobodni miselni tok in mu preprečujejo izražanje lastnih idej, npr.: *Kakšno je danes vreme, lepo?*

- **Zavajajoča vprašanja**

Takšna vprašanja (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 57) namerno vsebujejo vsebinsko napako, ki učenca zbega, npr. *Kaj nima pajek šest nog, tako kot npr. muha?*

- **Fiktivna vprašanja**

Fiktivna vprašanja (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 58) so sama sebi namen. Učitelj jih rabi, ko skuša zapolniti vrzeli v učnem procesu, npr. *Morda kdo ve, kako se imenuje reka na sliki?* (pri tem učitelj kaže sliko, na kateri je ribič, ki bi lahko lovil kjerkoli).

MANJ ZAŽELENA VPRAŠANJA

- **Dodatna vprašanja**

Dodatna vprašanja (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 59) učenca spodbujajo, mu usmerjajo mišljenje, da lažje najde pravi ali ustrežnejši odgovor. Učitelj vprašan ne sme kopičiti eno na drugo, postavi jih takrat, ko izhodiščno vprašanje ni razumljivo ali pa se nanaša na težjo snov, npr.: Kmet je dobil svojo zemljo. Dobro. *Pa še kaj?*

- **Alternativna vprašanja**

Alternativna vprašanja (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 59) dopuščajo učencu le dve možnosti, učenec potrdi eno izmed obeh možnosti v vprašanju.

8 Konvergentna vprašanja (Pečjak, 1997, 23) so tista, pri katerih je pravilen le en odgovor. Na konvergentna vprašanja (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 66) učenci odgovarjajo po logičnem premisleku, a imajo le eno pot do odgovora, pravilen je tudi le en odgovor. Konvergentna vprašanja so t. i. vprašanja zaprtega tipa, na katere učenci odgovarjajo s kratkimi odgovori. Če vzgojitelj oz. učitelj (Petrie, 1997, 62) sprašuje samo z vprašanji zaprtega tipa, bodo otroci odgovarjali le z eno besedo. Tako bo spet vzgojitelj oz. učitelj tisti, ki bo nadaljeval s pogovorom. P. Petrie (1997, 62) trdi, da vzgojitelj oz. učitelj z vprašanji zaprtega tipa prevzema nadzor nad pogovorom; če otrok ni dovolj vztrajen pri pridobivanju vloge, je zanj dokaj težko prispevati k pogovoru ali uvajati teme, ki ga zanimajo. Po njegovem mnenju pa so vprašanja zaprtega tipa koristna pri pridobivanju preproste informacije.

9 Divergentna vprašanja (Pečjak, 1997, 23) so tista, ki dopuščajo več raznovrstnih možnih in pravilnih odgovorov. Razvijajo (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 66) mišljenje, ki napreduje v različne smeri, kar je ena od sestavin ustvarjalnega mišljenja. Divergentna vprašanja so t. i. vprašanja odprtega tipa. P. Petrie (1997, 63) pravi, da če vzgojitelj oz. učitelj želi otroka oz. učenca opogumiti, da bi spregovoril o sebi, svojih izkušnjah ipd., naj rabi vprašanja odprtega tipa.

Učitelj tako ne more imeti jasne predstave o učenčevem znanju, saj ta lahko odgovor "ugane" (možnosti za pravilen ali nepravilen odgovor so enake: 50%), npr.: *Ali je France Prešeren umrl leta 1848 ali 1849?*

- **Retorična vprašanja**

Retorična vprašanja (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 60) učitelj zastavlja sebi in nanje odgovarja. Smiselna so na tistem mestu, kjer poživijo npr. učiteljevo razlago in tako pritegnejo učenčovo pozornost, npr.: *Kaj pa se zgodi s kmeti?* Kmetom, smo rekli, se zmanjšajo dohodki ...

OSTALA VPRAŠANJA NIŽJE RAVNI

- **Enopomenska – spominska vprašanja**

Enopomenska – spominska vprašanja (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 60) v odgovoru največkrat zahtevajo le spominsko reprodukcijo določenih posameznosti (dejstev, podatkov, včasih tudi občnih pojmov, načel, teorij). Tovrstna vprašanja se začnejo z vprašalnicami kdo, kaj, kdaj, kateri, koliko ipd., npr.: *Kdaj se je rodil Ivan Cankar?*

- **Organizacijska vprašanja**

Ta vprašanja (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 61) vsebinsko niso neposredno vključena v pouk. Učitelj se z njimi želi informirati, prepričati o poteku oz. izvrševanju nalog, navodil organizacijske narave, npr.: *Ste poiskali reko Soro na zemljevidu?*

b) Vprašanja višje ravni

- **Vprašanja po razumevanju**

Vprašanja po razumevanju (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 61) zahtevajo od učenca, da tisto, kar že ve, pove ali opiše s svojimi besedami, poda glavne misli, nadaljuje začeto misel ipd. Od enopomenskih vprašanj se razlikujejo po tem, da učenec oblikuje odgovor samostojno in selektivno; ponavlja je odgovor daljši, npr.: *Kakšna je razlika med enojajčnimi in dvojajčnimi dvojčki?*

- **Vprašanja po uporabi**

Ta vprašanja (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 62) usmerjajo učenca k uporabi pridobljenega znanja v novih, podobnih, tudi praktičnih primerih oz. situacijah. S pravilnim odgovorom na takšno vprašanje učenec pokaže učitelju, da je učno snov pravilno razumel in usvojil, npr.: *Koliko bi tehtal na Luni človek, ki tehta na Zemlji 65 kg?*

- **Vprašanja po analizi**

Vprašanja po analizi (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 63) razvijajo učenčovo sposobnost logičnega in analitičnega mišljenja. Učenec razčlenjuje neko besedilo, članek, pesem, pojav ipd. tako, da v odgovoru navaja sestavine, vzroke, motive, dokaze, npr.: *Kaj pogojuje nenehen razvoj novih poklicev?*

- **Vprašanja po sintezi**

Pri odgovorih na vprašanja po sintezi (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 64) učenec predlaga rešitve za razne probleme, napoveduje posledice, nadaljnji možni razvoj pojavov ali dogodkov, pri čemer samostojno povezuje spoznanja z različnih področij in iz različnih virov, da pride do (po njegovem mnenju) originalne rešitve. Vprašanja po sintezi omogočajo učencu kreativno, osebnostno in čustveno angažirano razmišljanje, npr.: *Kako bi povečali varnost otrok v prometu?*

- **Vprašanja po vrednotenju**

Z vprašanji po vrednotenju (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 65) učitelj spodbudi učenca k izražanju vrednostnih sodb, moralnih in etičnih stališč, pri čemer mora učenec poznati kriterije vrednotenja, da svoje sodbe tudi utemelji, npr.: *Kaj misliš o uporabi žepnih računalnikov v osnovni šoli?*

1.2.3 Pedagoška delitev vprašanj

S pedagoškega oz. organizacijskega vidika (Marentič Požarnik, Plut, 1980, 17) so vprašanja dihotomna: vprašanja, ki jih učencem postavljajo učitelji, in vprašanja, ki jih postavljajo učenci sami.

a) Vprašanja, ki jih postavljajo vzgojitelji oz. učitelji

- **Zaželena vprašanja**

Zaželena vprašanja so tista (Petrie, 1997, 64), ki jih vzgojitelji oz. učitelji rabijo, da bi tako pokazali otrokom, da lahko tudi oni pridobijo vlogo v pogovoru. To so kratka vprašanja, ki stojijo na koncu povedi – t. i. *povratna vprašanja* (angl. tag questions). Učitelji oz. vzgojitelji jih pogosto rabijo, da bi otrokom pokazali, da so na vrsti v pogovoru. S kratkimi vprašanji lahko otroka spodbujajo k pripovedovanju o njegovih izkušnjah (Šel sem z mamo. A res? Ja, srečala sva očetovo varuško.).

- **Nezaželena vprašanja**

Pri takšnih vprašanjih (Petrie, 1997, 65) gre predvsem za dvoje: vzgojitelj oz. učitelj postavi preveč vprašanj, ki lahko otroka prestrašijo in delujejo nekako "zasliševalno", ali pa vzgojitelj oz. učitelj postavi t. i. "občutljivo" vprašanje, ki se dotika občutljivega področja in povzroča negativna občutja (zameri, jezo, maščevalnost ipd.). Vzgojitelji oz. učitelji naj bi spoštovali otrokovo intimnost in naj ne bi spraševali otroka (še posebej mlajšega) o njegovem zasebnem življenju, če to iz kakršnegakoli (utemeljenega) razloga ni nujno.

b) Vprašanja, ki jih postavljajo otroci oz. učenci

Otroci (Petrie, 1997, 66) vztrajno sprašujejo, da bi prišli do informacije (ta jim omogoča, da dosežejo za-

želeno), ali če jih kaj bega – če se kaj ne ujema z njihovo trenutno predstavo sveta. Otroke zanimajo različna področja vedenja – vse, kar jim pride na misel in zbudi njihovo radovednost. Vprašanja so lahko "težka" za vzgojitelje oz. učitelje, ki ne znajo odgovoriti npr. na vprašanje *Zakaj muha ne pade s stropa?*

2. OTROKOVI ODGOVORI

2.1 Delitev odgovorov s pomenskega vidika

Po pomenu Dillon (cit. v Hargie in Dickson, 2004, 144) deli odgovore na:

tišino, očitno zavrnitev, s temo nepovezan odgovor, humor, laž, zavlačevanje, izogibanje, selektivno nejasnost, zadrževanje, popačenje in korekten odgovor.

2.2 Delitev odgovorov s skladenjsko-pragmatičnega vidika

S skladenjsko-pragmatičnega vidika se otrokovi odgovori uresničujejo v enostavnih (glagolskih in neglagolskih) in večstavnih (prirednih in podrednih) povedih (Toporišič, 2000, 489–490).

V nadaljevanju predstavim rezultate primerjave vzgojiteljevih in otrokovih vprašanj v dveh starostnih skupinah ter rezultate primerjave otrokovih odgovorov, prav tako v dveh starostnih skupinah.

3. REZULTATI PRIMERJAVE VZGOJITELJEVIH IN OTROKOVIH VPRAŠANJ TER ODGOVOROV V DVEH STAROSTNIH SKUPINAH OTROK

3.1 Vzorec

V vzorec sta bili izbrani dve različni starostni skupini otrok, obe v Vrtcu Ciciban na Šarhovi 29 v Ljubljani: starostna skupina od štiri do šest let in starostna skupina od šest do sedem let.

V skupini A (od štiri do šest let) je bilo v šol. letu 1999/2000 21 otrok: deset dečkov in enajst deklic. Štirje otroci so bili stari šest let, šestnajst otrok je bilo starih pet let, 1 otrok je bil star štiri leta. Skupino A je vodila vzgojiteljica, stara petintrideset let. Končala je Višjo vzgojiteljsko šolo v Ljubljani. V vrtcu je začela delati leta 1986. Delala je v vseh starostnih skupinah otrok. Skupino spremlja od jasli naprej.

V skupini B (od šest do sedem let) je bilo v šol. letu 1999/2000 triindvajset otrok: trinajst dečkov in deset deklic. Dvajset otrok je bilo starih sedem let, trije otroci

so bili stari šest let. Skupino B sta vodili dve vzgojiteljici. Prva vzgojiteljica, stara štirideset let, je končala Srednjo vzgojiteljsko šolo v Ljubljani. V vrtcu je začela delati leta 1980. Delala je v različnih starostnih skupinah. Druga, stara sedemindvajset let, je končala Višjo vzgojiteljsko šolo v Ljubljani. V vrtcu dela od leta 1998.

3.2 Metoda

Gradivo raziskave je bilo zbrano s pomočjo etnografske metode, ki temelji na opazovanju in analiziranju magnetofonskih ali videoposnetkov vzorcev aktualnih pogovorov. Transkripcija pogovorov je standardna (ortografska, ne fonetična) z odstopanji (pogovorni jezik). Snemala sem z videokamero (od januarja do junija 2000). Posnela sem štirideset tematskih enot, v vsaki skupini dvajset. Nato sem zapisala (z diskurzivno metodo)¹⁰ štirideset posnetkov in dobila štirideset zapisov. Izmed štirideset zapisov sem jih izbrala šest (tematsko primerljivih: dva zapisa pogovora na poljubno temo – o trgovini v skupini A, o Prešernovem dnevu in knjižnici v skupini B, dva zapisa pogovora o pravlji – o ukrajinski pravlji Kje si je koza zgradila hišico v skupini A, o pravlji Vide Brest Zakaj je sneg bel v skupini B, dva zapisa pogovora o poklicih v skupini A in B), iz vsake starostne skupine po tri. Za ilustracijo navajam odlomka iz zapisa o poklicih v skupini A in v skupini B, in sicer pri vsakem zapisu dve izmenjavi.

3.3 Cilj raziskave

Cilj raziskave je bil prikazati potek in značilnosti sporazumevanja v vrtcu (tj. pedagoškega govora), in sicer v dveh starostnih skupinah predšolskih otrok (od štiri do šest let in od šest do sedem let) ter s tem opozoriti na vpliv vzgojiteljevih vprašanj na otrokovo sporazumevalno zmožnost. Primerjala sem govor vzgojitelja in otrok in potrdila hipoteze, da je vzgojiteljev govor količinsko bogat, funkcijsko in skladenjsko razvit; da vzgojitelj veliko sprašuje, otroci pa malo; da je od vzgojiteljevega vprašanja odvisen otrokov odgovor in s tem razvoj otrokove sporazumevalne zmožnosti; da so vzgojiteljeva vprašanja pomensko vezana na temo pogovora in zato specifična za vsak zapis; da skladenjsko-pragmatično prevladujejo dopolnjevalna vprašanja, pedagoško vzgojiteljeva vprašanja otroku, psihološko pa vprašanja nižje ravni, in sicer enopomenska – spominjska vprašanja; da so otrokovi odgovori povezani s temo pogovora, tj. korektni, in da jih najpogosteje uresničujejo enostavne neglagolske povedi.

10 Glej Skubic, 2002, 288–353.

Tabela 1: Zapis po diskurzivni metodi (skupina A).¹¹**Table 1: Written record using the discursive method (group A).¹²**

Vloga ¹³	Besedilo	Korak	Dejanje	Izmenjava
1 V ¹⁴	Otroci, ko boste veliki, kaj bi radi postali?	odpiranje	ogovor in vprašanje	1
	Mi boste danes povedali, kaj bi kdo rad postal, ko bo velik.		prošnja	
	Prov?		poziv k povratni inform.	
2 o ¹⁵	Ja.	odgovarjanje	odgovor	
3 V	Aleks se bo usedel t'mle k Sonji, a ne?	odpiranje	poziv k povratni inform.	2
	Pa bo meni Andraž povedal.		napoved	
	Kaj si ti želiš, ko boš velik? Kaj si želiš, da bi bil, ko boš velik?		vprašanje	
4 o	Nindža.	odgovarjanje	odgovor	
5 V	Nindža, ja.	komentiranje	sprejem	

Tabela 2: Zapis po diskurzivni metodi (skupina B).**Table 2: Written record using the discursive method (group B).**

Vloga	Besedilo	Korak	Dejanje	Izmenjava
1 Vm ¹⁶	Zdej pa mene neki zanima.	odpiranje	inform.	1
	Kaj pa je dedek delal? Kaj je on po poklicu?		vprašanje	
	Sejal je repo.	odgovarjanje	odgovor	
	Ima tudi kužka pa mucka. Pa miške 'ma doma pa še mogoče k'kšno drugo domačo žival.	ponovno odpiranje	inform.	
2 Vn	Pa njive 'ma, veliko njiv pa polje pa stroje.		inform.	
3 o	Jaz vem.	odpiranje	trditev	2

3.4 Rezultati raziskave

Rezultati raziskave so bili naslednji:

1. Razmerje med vzgojiteljičinimi in otrokovimi vprašanji v zapisih skupine A je skoraj identično razmerju med vzgojiteljičinimi in otrokovimi vprašanji v za-

pisih skupine B, in sicer v velik prid vzgojiteljicam, otroci zelo malo sprašujejo: vseh vprašanj v zapisih skupine A je 355, vzgojiteljica jih je uresničila 354 (99,7%), otroci 1 (0,3%), vseh vprašanj v zapisih skupine B je 219, vzgojiteljici sta jih uresničili 214 (97,7%), otroci 5 (2,3%).

11 Model (analize diskurza) temelji na pet hierarhičnih/stopenjskih ravneh; to pomeni, da so vse enote stopenjske lestvice v hierarhičnem razmerju: hierarhično višja vključuje hierarhično nižjo. Po A.-B. Stenstroem je najvišja enota transakcija, ki je sestavljena iz ene ali več izmenjav; te so iz enega ali več korakov, ti pa iz dejanj, najmanjših diskurzivnih enot. A.-B. Stenstroem je našela petinštirideset različnih diskurzivnih dejanj.

12 Model (analize diskurza) temelji na pet hierarhičnih/stopenjskih ravneh; to pomeni, da so vse enote stopenjske lestvice v hierarhičnem razmerju: hierarhično višja vključuje hierarhično nižjo. Po A.-B. Stenstroem je najvišja enota transakcija, ki je sestavljena iz ene ali več izmenjav; te so iz enega ali več korakov, ti pa iz dejanj, najmanjših diskurzivnih enot. A.-B. Stenstroem je našela petinštirideset različnih diskurzivnih dejanj.

13 Vloga (Stenstroem, 1994, 30–58) je vse, kar govorec reče, preden začne govoriti drugi govorec, obsega korak, včasih tudi več korakov; korak pomeni vse postopke v vlogi, ki so potrebni, da bi govorec začel, vzdrževal ali končal izmenjavo, obsega eno dejanje, lahko tudi več dejanj; dejanje kaže, kaj govorec namerava oz. kaj želi sporočiti, je najmanjša interakcijska enota; izmenjava je sestavljena iz dveh vlog različnih govorcev.

14 V = vzgojiteljica.

15 o = otrok.

16 Vm in Vn = imeni vzgojiteljic.

2. V zapisih skupine A je 12 vprašanj v funkciji drugega diskurzivnega dejanja (7 prošenj, 3 opozorila, 1 začudenje in 1 okrepitev prošnje), v zapisih skupine B pa le 2 vprašanja v funkciji drugega diskurzivnega dejanja (1 prošnja in 1 začudenje).
3. Zapise skupine A in B težko primerjamo po pomenski uresničitvi vzgojiteljskih in otrokovih vprašanj, saj se pomenska uresnitev vprašanj spreminja glede na temo pogovora. Primerljiva sta drugi in šesti zapis, kjer je največ vzgojiteljskih vprašanj spraševalo po vsebini rekanja, prošnje, vprašanja, odgovora in nasveta, saj je bila tema pogovora pravljica (ukrajinska ljudska Kje si je koza zgradila hišico in pravljica Vide Brest Zakaj je sneg bel) in tretji ter peti zapis, kjer je največ vzgojiteljskih vprašanj spraševalo po dejanju, tema pogovora so bili namreč poklici.
4. Tako v zapisih skupine A kot v zapisih skupine B so skladensko-pragmatično prevladovala dopolnjevalna in neposredna vprašanja. Z njimi je vzgojiteljica usmerjala otroke in tako dobila konkretne odgovore, ki so ji služili za nadaljnje razvijanje teme. V zapisih skupine A je vzgojiteljica uresničila 258 dopolnjevalnih (73,7%) in 92 odločevalnih vprašanj (26,3%), v zapisih skupine B sta vzgojiteljici uresničili 152 dopolnjevalnih (72,7%) in 57 odločevalnih vprašanj (27,3%). V zapisih skupine A je vzgojiteljica uresničila 341 neposrednih (96,9%) in 11 posrednih vprašanj (3,1%), v zapisih skupine B sta vzgojiteljici uresničili 212 neposrednih (95,1%) in 11 posrednih vprašanj (4,9%). Razmerje med dopolnjevalnimi in odločevalnimi vprašanji ter med neposrednimi in posrednimi vprašanji je skoraj identično v zapisih skupine A in B. V zapisih skupine A so otroci uresničili 1 dopolnjevalno neposredno vprašanje, v zapisih skupine B pa 4 dopolnjevalna neposredna vprašanja in 1 odločevalno neposredno vprašanje.
5. V zapisih skupine A so otroci uresničili 215 odgovorov, v zapisih skupine B pa 142 (zapisi skupine B so bili krajši). V vseh zapisih so prevladovali odgovori, uresničeni v enostavnih neglagolskih povedih: v Zapisu 1 je bilo takih povedi 83,6%, v Zapisu 2 54,4%, v Zapisu 3 60,5%, v Zapisu 4 64,1%, v Zapisu 5 58,6% in v Zapisu 6 39,4%. V zapisih skupine A in zapisih skupine B so prevladovali korektni odgovori. V zapisih skupine A smo opazili 4 s temo nepovezane (nekorektne) odgovore, v zapisih skupine B je bilo takšnih odgovorov 9.
6. Na vzgojiteljsko dopolnjevalno vprašanje so otroci najpogosteje odgovorili s samostalniško povedjo (npr. *S kom se boš sabljal? Z nindžo.*) V zapisih skupine A je takšnih odgovorov 93 (39,5%), v zapisih skupine B pa 58 (34,9%). Na vzgojiteljsko odločevalno vprašanje so otroci najpogosteje odgovorili s pastavčno (= členkovo) povedjo (npr. *A lahko peljemo psička k frizerju? Ja.*). V zapisih skupine A je takšnih odgovorov 30 (36,03%), v zapisih skupine B pa 7 (24,1%).
7. Pedagoška uresnitev vprašanj pokaže, da je vzgojiteljica v zapisih skupine A uresničila 354 vprašanj (99,7%), otroci so uresničili 1 vprašanje (0,3%), vzgojiteljici v zapisih skupine B sta uresničili 214 vprašanj (97,7%), otroci pa so uresničili 5 vprašanj (3,3%).
8. Psihološka uresnitev vprašanj pokaže, da so prevladovala vprašanja nižje ravni, in sicer enopomenska – spominska vprašanja. V zapisih skupine A je vzgojiteljica uresničila 311 vprašanj nižje ravni (89,6%), enopomenskih – spominskih je bilo 218 (62,3%), v zapisih skupine B sta vzgojiteljici uresničili 193 vprašanj nižje ravni (92%), enopomenskih – spominskih vprašanj je bilo 147 (72,25%), torej več kot v skupini A, čeprav bi še (vsaj!) glede na starost otrok pričakovali več vprašanj višje ravni. Vzgojiteljskih vprašanj višje ravni je bilo v zapisih skupine A 43 (10,4%), med njimi so prevladovala vprašanja po razumevanju (32 oz. 74,4%); vzgojiteljskih vprašanj višje ravni v zapisih skupine B pa je bilo 21 (8%), vsa so bila vprašanja po razumevanju. Med otrokovimi vprašanji v zapisih skupine A smo opazili le 1 otrokovo vprašanje, in sicer je bilo to vprašanje višje ravni (po razumevanju); med otrokovimi vprašanji v zapisih skupine B pa smo opazili 4 otrokova vprašanja nižje ravni (enopomenska – spominska) in 1 vprašanje višje ravni (po razumevanju).
9. Vzgojiteljeva vprašanja vplivajo na otrokov sporazumevalno zmožnost tako, da jo s korektnimi vprašanji razvijajo, z nekorektnimi pa onemogočajo hitrejši napredek v otrokovem tvorjenju jezikovnih struktur in njihovi rabi za konkreten položaj.

4. SKLEPNE UGOTOVITVE O VZGOJITELJEVIH VPLIVIH NA OTROKOVO SPORAZUMEVALNO ZMOŽNOST

Raziskava je pokazala na pomembnost preučevanja pedagoškega govora v vrtcu in ne le v šoli ter na pomen vpliva vzgojiteljevih vprašanj na razvoj otrokove sporazumevalne zmožnosti. Obvladovanje slovenskega jezika na vseh ravneh in njegove rabe za konkretni govorni položaj (pragmalingvistična znanja) bi moralo biti temelj vsake metodološke strategije sporazumevanja v vrtcu. Vzgojiteljevi pozivi, med njimi je največ vprašanj, pomembno vplivajo na razvoj otrokove sporazumevalne zmožnosti. Vzgojitelj naj bi poznal tipologijo vprašanj in oblikoval jezikovno, psihološko (vprašanja višje ravni) in pedagoško korektna vprašanja ter s tem spodbujal otroka k razvijanju jezikovnih struktur ter njihovi rabi glede na okoliščine, med drugim k razvijanju teme (v našem primeru govorjenega, kasneje zapisanega besedila), tj. ne le k opisovanju, pripovedovanju, temveč tudi k raz-

laganju in utemeljevanju, ki ga v vrtcu najbolj pogrešamo. Če presodi, da je otrokov odgovor nekorekten, naj ga popravi, ampak šele po končanem otrokovem odzivu; pri tem naj upošteva otrokov odzivni čas.

Postavi se vprašanje, kako sploh testirati otrokovo sporazumevalno zmožnost. A. Florin (Programme pour l'école maternelle, 1996) predlaga da bi na začetku šolskega leta testirali sporazumevalno zmožnost posameznih otrok (pri tem misli na pridobivanje vloge, upoštevanje teme pogovora in jasnost izražanja) in glede na rezultate sestavili pogovorne skupine, da bi se lahko

vsak, ne glede na njegovo začetno sporazumevalno zmožnost, "učil" v (njemu) "prilagojenih" okoliščinah. A. Florin tako predlaga 3 skupine: dobri, srednje dobri in šibki govorci. Dobri naj bi se naučili "uravnavati" svoje posege v pogovor, šibki pa prevzeti pobudo in pridobiti svoje mesto v pogovoru. Podobno testiranje bom opravila v ljubljanskem vrtcu Ciciban v začetku novega šolskega leta.

Glede na ugotovitve lahko trdim, da čaka komunikacijsko didaktiko v vrtcu še veliko nalog.

IMPACT OF PRE-SCHOOL TEACHERS' QUESTIONS ON CHILDREN'S COMMUNICATION ABILITY

Darija SKUBIC

University of Ljubljana, Faculty of Education, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16
e-mail: darija.skubic@guest.arnes.si

SUMMARY

In the paper special attention is paid to the segment of pedagogical speech in kindergartens/schools; i.e., to pre-school teachers' questions in a kindergarten/school and their impact on children's communication ability. The author drew attention to them in her doctoral dissertation in which she studied types of pre-school teachers' and children's questions (from linguistic, pedagogical and psychological perspectives) in two age groups of children (in Group A from 4 to 6 years and in Group B from 6 to 7 years). In subsequent research also the typology of children's responses (from semantic and syntactic-pragmatic perspectives) was studied, which is also mentioned in the paper.

The paper has two parts. In the first part a typology of pre-school teachers' and children's questions is introduced as well as a typology of children's responses. In the second part results of the comparison of pre-school teachers' and children's questions in two age groups of children as well as a comparison of children's responses, also in two age groups of children, are presented. Pre-school teachers' and children's questions are classified from three perspectives: the linguistic perspective (semantic and syntactic-pragmatic); the pedagogical perspective (according to who formulates the question); the psychological perspective (i.e., mainly the perspective of cognitive processes). Children's responses are classified from a single perspective; i.e., the linguistic perspective.

Results of the study reveal that pre-school teachers posed a lot of questions, and children only a few; according to meaning, the records for Groups A and B were difficult to compare; the predominant type of questions were supplementary (with pre-school teachers and children); the most frequent children's responses to the pre-school teachers' supplementary questions were nominal clauses, while to the pre-school teacher's yes/no questions the children's most frequent responses were particle clauses; the pedagogical recognition of questions reveals that the pre-school teacher in the records of Group A recognized 99.7% of the questions and children only 0.3% of the questions, the two pre-school teachers in the records of Group B recognized 97.7% of the questions and children only 3.3% of the questions; psychological analysis of the questions shows that the predominant type of questions with pre-school teachers and children were low level questions; i.e. monosemic, memory questions; children's responses were mostly topic-related and correct, in the records of Group A there were 4 non-topic related answers, in the records of Group B there were 9 non-topic-related answers; children's responses were effected by simple non-verbal clauses.

The paper demonstrates that the pre-school teacher's communication ability has an important influence on the child's communication ability. The child's responses--i.e., creating texts (developing the topic of discourse, correct use of language structures according to the circumstances)--depend on the pre-school teacher's questions.

Key words: Communication in the kindergarten/school, pre-school teacher, children, pre-school teachers' questions, children's questions and responses, communication ability

LITERATURA

- Austin, J. L. (1990):** Kako napravimo kaj z besedami? Studia Humanitatis. Ljubljana, Založba Škuc – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Bešter, M. (1992):** Izrazila slovenske politične propagande (ob gradivu iz predvojnega in medvojnega obdobja). Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Dillon, J. T. (1990):** The Practice of Questioning. London – New York, Routledge.
- Grepl, M., Karlík, P. (1986):** Skladba spisovné češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- Korošec, T. (1998):** Stilistika slovenskega poročevalstva. Ljubljana, ČZD Kmečki glas.
- Križaj Ortar, M., Bešter, M., Kržišnik E. (1994):** Pouk slovenščine malo drugače. Trzin, Different.
- Florin, A. (1995):** Parler ensemble en maternelle. Paris, Ellipses.
- Kunst Gnamuš, O. (1983):** Govorno dejanje – družbeno dejanje. Komunikacijski model jezikovne vzgoje. Ljubljana, Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja.
- Kurikulum za vrtce (1998):** Kurikulum za vrtce. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za šolstvo.
- Marentič Požarnik, B., Plut, L. (1980):** Kakršno vprašanje, takšen odgovor. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za šolstvo.
- Pečjak, S. (1997):** Preverjanje ravni razumevanja pri branju. V: Bešter, M. (ed.): Skripta 1. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika. Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 19–24.
- Petrie, P. (1997):** Communicating with children and adults. London – Sydney – Auckland, Arnold.
- Kurikularna komisija (1998):** Predmetna kurikularna komisija za slovenščino. Učni načrt za slovenščino v devetletni osnovni šoli. Ljubljana, Državni izpitni center.
- Riegel, M., Pellat, J.-C. Rioul, R. (1994):** Grammaire méthodique du français. Paris, Presses Universitaires de France.
- Skubic, D. (2002):** Vzgojiteljeva in otrokova vprašanja v vrtcu. Doktorska disertacija. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Skubic, D. (2003):** Vzgojiteljeva in otrokova vprašanja v vrtcu in 1. razredu osnovne šole. Slovenščina v šoli, 213. Ljubljana, Zavod RS za šolstvo, 12–21.
- Skubic, D. (2004):** Pedagoški govor v vrtcu in prvem razredu devetletne osnovne šole. Ljubljana, Pedagoška fakulteta.
- Stenstroem, A.-B. (1994):** An Introduction to Spoken Interaction. (Learning About Language). London – New York, Longman.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2004-09-28

UDK 372.857:58/59

NOVI PRISTOPI PRI POUČEVANJU NARAVOSLOVJA – UPORABA PREPROSTIH KLJUČEV

Barbara BAJD

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16
e-mail: barbara.bajd@uni-lj.si

IZVLEČEK

Pri pouku naravoslovja je želja in cilj otrokom čim bolj nazorno približati naravo in pojave v njej. Zlasti kadar se obravnava živali in rastline, je treba otrokom omogočiti stvaren stik z njimi. Otroci iščejo podobnosti ter razlike med organizmi in tako spoznavajo raznolikost in pestrost živega sveta in spoznavajo prilagoditve organizmov na različna okolja.

Pri začetnem naravoslovju razvijamo pri otrocih naravoslovne postopke, kot so na primer opazovanje, primerjanje, razvrščanje, urejanje, uvrščanje, merjenje in tehtanje. Pri opazovanju otroci uporabljajo različna čutila. Poenostavljeni biološki ključji omogočajo razvijanje nekaterih od navedenih naravoslovnih postopkov, zato so dober didaktični pripomoček, s katerim otroci spoznavajo raznolikost živega sveta. Z uporabo preprostih bioloških ključev se otroci naučijo veliko podrobnosti o organizmih, ki bi jih sicer lahko prezrli.

Ključne besede: začetno naravoslovje, naravoslovni postopki, biološki ključji

NUOVI APPROCCI NEL CAMPO DELL'INSEGNAMENTO DELLE SCIENZE NATURALI – USO DI CHIAVI SEMPLICI

SINTESI

L'ambizione ed il fine dell'insegnamento delle scienze naturali è di avvicinare al bambino in maniera quanto più semplice la natura ed i suoi fenomeni. Soprattutto quando si parla di piante e animali bisogna fare in modo che egli abbia con essi un contatto diretto. I bambini sono incuriositi dalle similitudini e dalle differenze che regnano tra gli organismi e in questo modo scoprono la diversità del mondo vivente e l'adattamento degli organismi ai vari ambienti. Nell'insegnamento iniziale delle scienze naturali, si porta il bambino a sviluppare determinati procedimenti: osservazione, comparazione, classificazione, ordinamento, posizionamento, misurazione e pesatura. Durante la fase di osservazione, i bambini usano i diversi organi di senso. In biologia, le chiavi semplici permettono di sviluppare alcuni dei citati procedimenti, perciò sono un buon mezzo didattico, mediante il quale i bambini scoprono le diversità del mondo vivente. Con l'uso di chiavi semplici, i bambini imparano molti particolari sugli organismi, che altrimenti potrebbero anche trascurare.

Parole chiave: insegnamento iniziale delle scienze naturali, procedimenti nelle scienze naturali, chiavi semplici

UVOD

Pri pouku naravoslovja se razvija poznavanje in razumevanje naravoslovnih pojmov. S tem se skuša pomagati otrokom, da vedo več in bolje razumejo pojave okoli sebe.

Pri naravoslovju se razvija tudi naravoslovne postopke (angl. process skills). S tem se otroke vpeljuje v raziskovanje.

Rdeča nit naravoslovnih postopkov (sposobnosti in spretnosti, veščin, dejavnosti,) je raziskovanje. Zaradi večje preglednosti je dobro, da se naravoslovne postopke združuje, hkrati pa je zaradi jasnejšega razumevanja dobro, da se jih čim podrobneje razčleni. Da bi se zadostilo enemu in drugemu, je lahko v pomoč osnovna razdelitev Harlenove in se ji doda podroben seznam, ki sta ga podala Tony Russell in Janez Ferbar (Skribe-Dimec, 1995). Tako se dobi razdelitev:

- Opazovanje (zaznavanje),
- Oblikovanje domnev,
- Napovedovanje,
- Raziskovanje,
- Sklepanje,
- Sporočanje.

Cilj pouka naravoslovja je otrokom čim bolj nazorno približati naravo in pojave v njej. Zlasti ko se obravnava živali in rastline, je potrebno otrokom omogočiti stvaren stik z njimi.

Otroci lahko opazujejo živali in so pozorni, v čem se razlikujejo (po velikosti, po zgradbi telesa, po številu nog, po barvi, po tem, ali je telo deljeno ali ne, ali imajo krila, kako se gibljejo itd) in v čem so si podobne. Prav tako lahko opazujejo različne rastline. Tudi te se razlikujejo po barvi in zgradbi cvetov, po obliki, velikosti in razporeditvi listov, po listnem robu in razporeditvi žil. So različne na otip in se razlikujejo po vonju. Ko opazujejo, morajo biti otroci na te značilnosti pozorni.

Tako spoznavajo raznolikost in pestrost živega sveta in spoznavajo prilagoditve organizmov na različna okolja.

Preprosti biološki ključji omogočajo razvijanje nekaterih od navedenih naravoslovnih postopkov, zato so primeren didaktični pripomoček, s katerim otroci spoznavajo raznolikost živega sveta. Z uporabo ključev se naučijo veliko podrobnosti o organizmih, ki bi jih sicer lahko prezrli. Seveda so ti ključji poenostavljeni in se lahko z njimi določi le omejeno število organizmov. Učitelj mora paziti, da ponudi učencem za določanje le tiste organizme, ki so navedeni v ključju. Sicer pa se lahko otrokom pove, da živi v Sloveniji veliko več živali in rastlin, kot jih je omenjenih v poenostavljenih ključjih.

Zavedati se je potrebno, da z opazovanjem s poenostavljenimi ključji otroci ne le spoznavajo različne organizme, ampak se s spoznavanjem raznolikosti organizmov začnejo zavedati prilagoditev živali in rastlin na različna okolja.

Uporaba poenostavljenih ključev ima mnogo vzgojnih in poučnih strani, zato bi morali delo s poenostavljenimi ključji pogosteje vključevati v redni pouk.

Pri pouku naravoslovja se skuša spoznavati prave organizme v njihovem naravnem okolju ali pa organizme za kratek čas prinesiti v učilnico, si jih ogledati pod lupo in jih vrniti v njihovo okolje.

Pri začetnem naravoslovju se razvijajo naravoslovni postopki. Opazovanje obsega primerjanje, urejanje, razvrščanje, merjenje, tehtanje, opisovanje in zbiranje podatkov.

Pri opazovanju otroci uporabljajo čimveč različnih čutil. Organizme ne samo pogledajo, ampak tudi potipajo, povohajo, poslušajo in včasih tudi okušajo (na primer užitne plodove).

Delo s preprostimi biološkimi ključji otroke uvaja v naravoslovne postopke in jim omogoča, da:

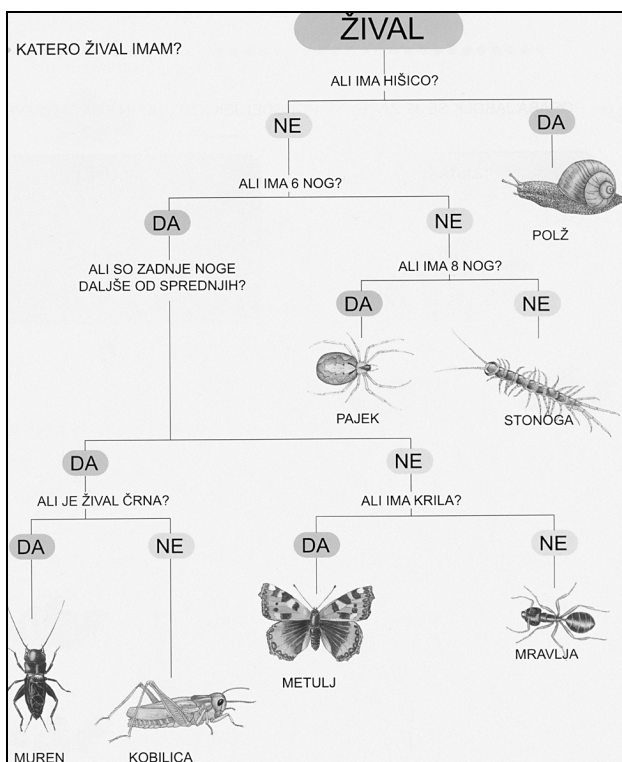
- se učijo natančnega opazovanja in iskanja podobnosti in razlik med organizmi,
- se naučijo opredeliti spremenljivke,
- spoznavajo pestrost organizmov in raznolikost med organizmi,
- se seznanijo s temeljno zgradbo bioloških ključev,
- se naučijo imen organizmov,
- se naučijo razvrščanja, ki je ena od temeljnih dejavnosti pri naravoslovju,
- se povečuje vedoželjnost in zato tudi želja spoznati še več zanimivosti o organizmih in jih sami poiščejo v različnih knjigah,
- spoznavajo ne samo imena organizmov, ampak tudi značilnosti različnih skupin organizmov,
- značilnosti organizmov povezujejo z okoljem, v katerem živijo.

Spoznavanje organizmov razvija pri otrocih ljubezen do narave in zato jo znajo ohranjati.

DELO S PREPROSTIMI BIOLOŠKIMI KLJUČJI

Preproste biološke ključje uporabljajo v osnovni šoli na primer v Veliki Britaniji, in sicer že nekaj časa. Tudi v Sloveniji obstaja nekaj prevodov teh ključev. Slaba stran nekaterih je v tem, da obravnavajo tudi organizme, ki jih v slovenskem prostoru ni (na primer polži z Atlantika). Obstajajo pa tudi biološki ključji, ki opisujejo organizme slovenskega prostora in tako lahko učenci določijo organizme, ki jih vidijo v naravi (Bajd, 1996-2003).

V devetletni osnovni šoli se otroci seznanijo s preprostimi ključji, s katerimi lahko določijo manjše število (na primer) sedem organizmov. Najpreprostejši biološki ključ je narisana v obliki sheme, kjer ima učenec na razpolago vedno dve trditvi. Ko se odloči za eno od dveh trditev, dobi na izbiro spet dve trditvi. Odloči se za eno in bere naprej, dokler ne pride do končne rešitve (sl. 1).

Sl. 1: Preprost ključ za določanje živali na travniku iz učbenika za 2. razred devetletne osnovne šole (Antić et al., 2000).

Fig. 1: A simple key for determining animal species living in meadows, from a textbook for 2nd grade pupils of 9-year elementary schools (Antić et al., 2000).

Ko učenci razumejo zgradbo enostavnega shematičnega ključa, lahko začnejo z branjem besedila, ki ima ponujeni dve možnosti v vrstici a in vrstici b (sl. 2). Poenostavljeni ključi, ki vsebujejo deset ali več organizmov namreč postanejo precej razvejani in nepregledni. Zato se zapiše preproste ključe za določanje dvajsetih ali več organizmov v obliki vprašanj, od katerih ima vsako dva možna odgovora. Tudi tu se otroci odločijo za eno od ponujenih možnosti. Na desni strani vprašanja imajo lahko že končni odgovor ali pa navodilo, katero je naslednje vprašanje, ki ga morajo prebrati, da pridejo do rešitve. Tako se pomikajo po knjigi od vprašanja do vprašanja, dokler ne pridejo do končne rešitve (sl. 2). Ob imenu organizma je tudi slika, tako da otroci takoj vidijo, ali so pravilno določili ime rastline ali živali. Ob sliki organizma je lahko napisana tudi kakšna zanimivost (na primer rastlina je strupena ali rastlina je zaščitena, itd).

Delo s ključem *Moje prve školjke in polži* (Bajd, 1996) omogoča, da otroci delajo v naravi ali v učilnici. Čeprav je težnja čim več aktivnosti delati v naravi, pa

slabo vreme to lahko tudi prepreči. Kljub temu, da delo poteka v učilnici, se dela s pravim materialom, z lupinami školjk in s hišicami polžev z morske obale. Tako tudi ni nevarnosti, da bi se organizmi poškodovali. Zbirko se lahko vsako leto dopolnjuje. Otroci vsako leto prinesejo prazne morske lupine in hišice, možno pa je polže in školjke kupiti v ribarnici.

Da bi se otroke motiviralo za določanje morskih polžev in školjk, se jim ponudi lupine in školjke. Spodbudi se jih, da si organizme ogledajo, jih otipajo in jih razvrstijo po lastnem kriteriju. Te kriterije se primerja in se povzame, koliko različnih značilnosti so opazili (velikost, barva, grebeni in njihova razporeditev, gladkost ali hrapavost, število sklepnih zobcev). Analize kažejo, da se poenostavljene ključe lahko uporablja že v vrtcu (Bajd et al., 2002).

2. a Rastlina ima bele cvetove. 3

b Rastlina nima belih cvetov, ampak zelenorumene, modre, rumene, roza ali vijolične. 21

3. a Na koncu stebila ima rastlina po več cvetov, ki sestavljajo socvetje (cvetno glavico, kobul ali grozd). 4

b Cvetovi so posamezno. 15

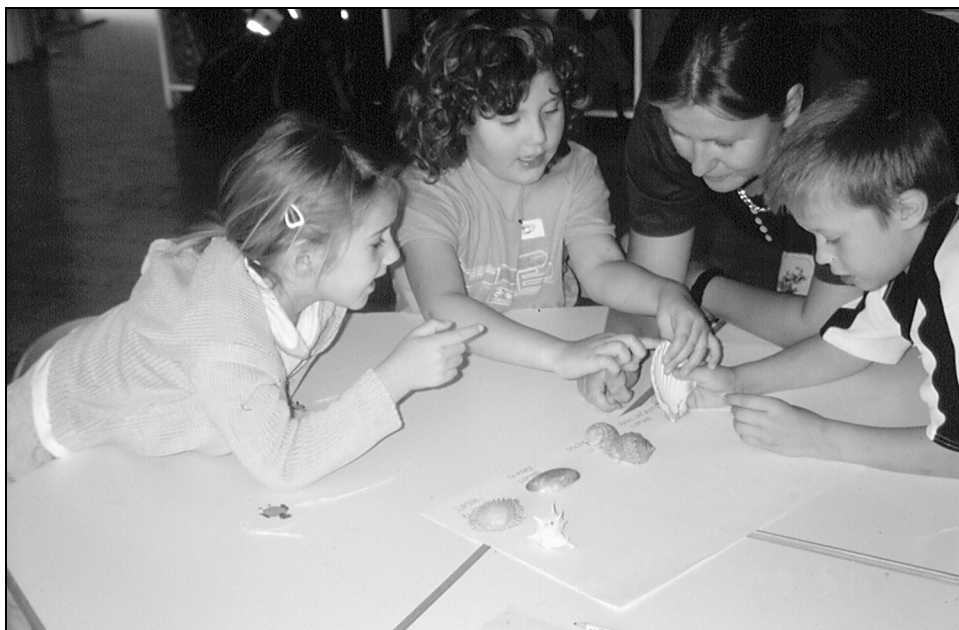
4. a Cvetovi sestavljajo cvetno glavico. Zelen list je sestavljen iz treh drobno napiljenih, jajčastih lističev. Verjetno je plazeča detelja.

b Cvetovi ne sestavljajo glavice. 5

Cvetno glavico sestavljajo številni drobni cvetovi. Poglej si enega s povečevalnim steklom. Redko namesto triperesne najdemo štiriperesno deteljico, ki je simbol sreče.

Sl. 2: Primer preprostega ključa za določanje spomladanskih cvetlic (Bajd, 2002).

Fig. 2: Example of simple key for defining spring flowers (Bajd, 2002).

Sl. 3: Šestletni otroci razvrščajo morske školjke in polže po lastnem kriteriju (foto B. Bajd).
Fig. 3: Six-year-olds classifying sea shells and snails according to their own criteria (photo B. Bajd).

Seveda tako delo zahteva veliko več priprav in truda kot v osnovni šoli, ko učenci že samostojno berejo. Učenci, kot tudi otroci v vrtcu, preko uporabe preprostega ključa spoznajo značilnosti školjk in polžev oziroma po čem se polži razlikujejo od školjk (sl. 3).

Pozimi, ko primanjkuje "svežega" materiala, je delo z zimskimi vejicami zelo dobrodošlo. V ta namen se uporabi knjižico *Moje prve zimske vejice* (Bajd, 1997). Nabere se nekaj vejic listavcev in iglavcev in otroci spoznavajo, po čem se razlikujejo vejice različnih dreves. Pozorni so na obliko popkov, na velikost, na barve, na število luskolistov, ki prekrivajo popke, na razporeditev popkov, na to, ali popki dišijo ali ne, ali so lepiljivi, dlakavi, gladki, ali je na vrhu vejice en ali več popkov. Otroci spoznajo, da nekaterim drevesom in grmov listi jeseni odpadejo, nekaterim pa ne. Vejice listavcev se da v vodo in se v učilnici opazuje, kaj se razvije iz popka.

Pozimi se lahko uporabi ključ za določanje ptic (Bajd, 2003). Opazovanje ptic je lažje, če se postavi krmilnico pred okno učilnice. Ptice se opazuje skozi okno, da se jih ne plaši.

Opazuje se, koliko različnih vrst ptic prihaja v krmilnico, katero vrsto hrane imajo najraje, kdaj prihajajo po hrano, po čem se razlikujejo (po velikosti, barvi perja, obliki kljuna, obliki nog).

Spomladi ali jeseni je lahko ob ogledu gozda v pomoč ključ za določanje drobnih živali tal (Bajd, 1998). Živali je mogoče nabrati tudi v okolici šole. Pod kamni, trhljimi vejami, med listnim opadom ali prstjo. Otroci spoznajo, da v njihovi okolici živi veliko drobnih

živali. Pri tem razvijajo pravilen odnos do živih bitij. Pri nekaterih otrocih in odraslih ljudeh drobne živali vzbujajo odpor ali strah, čeprav je znano, da večina ni nevarnih človeku. Mnogi jih, če nanje naletijo, zaradi strahu ali celo gnusa ubijajo. Prav je, da se na te probleme otroke opozori in se jih pouči o pomenu teh drobnih živali v naravi. Otroci naj spoznajo, da te živali niso nevarne. Zato naj si jih otroci od blizu ogledajo in si jih položijo na roko, potem pa jih vrnejo nepoškodovane v naravo.

Živali se lahko za kratek čas prinese tudi v učilnico in se jih ogleda pod lupo (deževniki, mokrice, polži, kačice, strige, ličinke žuželk, pajki, hrošči).

Otroci tako spoznavajo mnogo več značilnosti organizmov, kot bi jih pri klasičnem načinu poučevanja. Spoznajo na primer značilnosti, po katerih se ločijo žuželke od pajkovcev, in značilnosti organizmov povezujejo z okoljem, v katerem živijo. Spoznajo, da je telo nekaterih živali členjeno, nekaterih pa ne, eni imajo noge, drugi ne. Opazujejo, kako se živali gibljejo, in povezujejo obliko in barvo telesa z okoljem, v katerem živijo.

Na voljo je tudi računalniški program *Ključ* (Bajd et al., 1998), ki omogoča, da otroci uporabljajo tudi z računalnik in spoznavajo značilnosti organizmov. Računalniški program bioloških ključev omogoča:

- delo s pravim materialom,
- preverjanje in utrjevanje znanja,
- izbor značilnosti, po katerih se določi organizem (pot po kateri se določi organizme),
- tiskanje slik.

ZAKLJUČEK

Otroci s poenostavljenimi ključi spoznajo mnogo več podrobnosti iz naravoslovja, kot bi jih brez usmerjenega opazovanja. Pri branju biološkega ključa za določanje organizmov morajo biti pozorni na to, kako je sestavljeno telo, koliko nog ima žival, kakšne barve je, ali ima krila, lupino ali hišico in podobno. Čeprav v preprostih bioloških ključih niso zastopani vsi organizmi, ki živijo v slovenskem prostoru, so kljub temu primeren pripomoček, s katerim se otroci seznanijo, kako so biološki ključi sestavljeni in kako se jih

pravilno bere. Omenjene preproste ključe uporabljajo učitelji tudi v srednji šoli za motivacijo in uvod v sistematiko. Tovrstni biološki ključi so uporabni od vrtca do srednje šole. Čeprav delo s preprostimi ključi za določanje organizmov zahteva od učitelja kar nekaj priprav, pa je trud poplačan v zadovoljstvo učitelja in v veselje otrok, ko spoznajo veliko novega na enostaven in njim dostopen način. Znanje, ki ga pridobivajo z aktivnim opazovanjem, pa je trajnejše. Poleg tega se z opazovanjem pravih živali od blizu pri otrocih razvija tudi pravilen odnos do narave in se jih seznanja s pestrostjo in raznolikostjo živega sveta.

NEW APPROACHES IN TEACHING NATURAL SCIENCES – SIMPLE KEY USE

Barbara BAJD

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16
e-mail: barbara.bajd@uni-lj.si

SUMMARY

In natural science classes we wish to present children with nature and its phenomena in as clear and comprehensible a way as possible. Especially when treating of animals and plants we have to enable the children to come in real contact with them. The children can observe the animals and focus on their similar and differing characteristics (size, body structure, number of legs, colour, single/divided body plan, presence/absence of wings, means of motion, etc.). By finding similarities and differences the children learn about the variety of living beings and the adjustments made by various organisms to different types of environments.

Elementary natural sciences teach children natural science procedures such as observation, comparison, arrangement, organisation, classification, and measurement. In observing an organism the children use different sense organs: not only do they look at an organism, they also feel, smell, listen to and sometimes even taste them (fruits of edible plants, for example). Since simplified biological keys enable the development of some of these scientific procedures, they make for a good didactical instrument with which children can learn about the diversity of life on earth. The use of keys allows the children to learn many details about different organisms that could otherwise be overlooked.

The use of simplified keys is not as well established in our schools as it could be. We have to realize that studying animals using the method of simplified keys not only enables the children to learn about the different organisms, but also to understand through this diversity the true importance of animals and plants in nature. This way the biological keys also help us develop in children a respectful relationship towards nature. Getting to know different organisms inspires in children a love for nature that will help them protect and preserve the natural environment. The use of simplified keys has many educational and instructive aspects and should therefore be included in regular classes more often.

Our analyses have shown that simplified keys can be used as early as in kindergarten, enabling the children to learn more characteristics of different organisms than they would through classical teaching methods. Such work in kindergartens, of course, demands more preparation and effort than in primary schools, as pupils cannot yet read by themselves. But to the satisfaction of the kindergarten teachers and to the joy of the children, all efforts are repaid by the children learning many new things in a simple and easily accessible way.

Key words: elementary natural sciences, natural science procedures, biological keys

LITERATURA

Antić M. et al. (2000): Okolje in jaz 2. Spoznavanje okolja za 2. razred devetletne osnovne šole. Ljubljana, Modrijan.

Bajd, B. (1996): Moje prve školjke in polži. Ljubljana, DZS.

Bajd, B. (1997): Moje prve zimske vejice. Ljubljana, DZS.

Bajd, B. (1998): Moje prve drobne živali tal. Ljubljana, DZS.

Bajd et al. (1998): CD ROM, Računalniški program Ključiči. Ljubljana, Računalniški center Miška in InTelCom d.o.o.

Bajd, B., D. Mati Djuraki in T. Mati Pavlovič (2001): Določanje vejic pozimi z uporabo biološkega ključa "Moje prve zimske vejice". Naravoslovna solnica, 5, št. 2/3. Ljubljana, 8–12.

Bajd, B., D. Mati Djuraki in T. Mati Pavlovič (2002): Določanje polžev in školjk z uporabo preprostega ključa "Moje prve školjke in polži". Naravoslovna solnica, 6, št. 3. Ljubljana, 9–13.

Bajd, B. (2002): Moje prve spomladanske cvetice. Ljubljana, Modrijan.

Bajd, B. (2003): Moje prve ptice pozimi. Ljubljana, Modrijan.

Skribe Dimec, D. (1995): Aktivno učenje zgodnjega naravoslovja in učbenik. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2004-09-28

UDK 373.32:311.1(497.4)

STATISTIKA NA ZAČETKU ŠOLANJA: STRATEGIJA REŠEVANJA STATISTIČNEGA PROBLEMA

Mara COTIČ

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta Koper, SI-6000 Koper, Cankarjeva 5
e-mail: mara.cotic@pef.upr.si

Darjo FELDA

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta Koper, SI-6000 Koper, Cankarjeva 5
e-mail: darjo.felda@pef.upr.si

Lea KOZEL

Osnovna šola Antona Ukmarja, SI-6000 Koper, Pot v gaj 2
e-mail: lea.kozel@guest.arnes.si

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljen teoretični model poučevanja strategije reševanja statističnega problema in opisana je raziskava, s katero so avtorji modela preverjali znanje nekaterih vsebin statistike pri učencih na razredni stopnji osnovne šole. V eksperimentalni skupini so bili učenci obstoječih oddelkov tretjega razreda devetletke, v kontrolni skupini pa učenci obstoječih oddelkov drugega razreda osemletke različnih osnovnih šol. V okviru empiričnega raziskovalnega pristopa je bil uporabljen pedagoški eksperiment. Ugotovljene so bile statistično pomembne razlike v korist eksperimentalne skupine, še posebej pri reševanju tako enostavnih kot zahtevnejših statističnih problemov, kjer je poznavanje strategije reševanja le-teh ključnega pomena.

Ključne besede: statistika, problem, strategija reševanja, zgodnje poučevanje statistike, model poučevanja, obdelava podatkov

LA STATISTICA NEI PRIMI ANNI DI SCUOLA: STRATEGIA PER RISOLVERE UN PROBLEMA STATISTICO

SINTESI

Il contributo presenta un modello teorico d'insegnamento riguardante la strategia da seguire per risolvere un problema statistico e descrive la ricerca nella quale gli autori del modello hanno verificato le conoscenze degli alunni di una determinata classe della scuola elementare su determinati contenuti della statistica. Il gruppo sperimentale era composto da alunni provenienti dalla terza classe delle attuali scuole novennali, mentre quello di controllo era formato da scolari della seconda classe biennale di varie scuole elementari. Nell'ambito dell'approccio empirico è stato usato un esperimento pedagogico. Sono state scoperte differenze molto importanti in favore del gruppo sperimentale, in particolare nella soluzione di problemi statistici, dai più semplici ai più complicati, dove la conoscenza della strategia per la loro soluzione è di fondamentale importanza.

Parole chiave: statistica, problema, strategia per la soluzione, insegnamento precoce della statistica, modello d'insegnamento, elaborazione dei dati

1. UVOD

Statistika z osnovami verjetnosti in kombinatorike so matematične vsebine, o katerih so se doslej slovenski učenci začeli učiti razmeroma pozno (v srednji šoli). V novem učnem načrtu za osnovno šolo so te vsebine vpeljane že na samem začetku šolanja (v prvem triletnem) pod skupnim imenom *obdelava podatkov*. Poglavitni razlogi za uvajanje teh vsebin so naslednji (Učni načrt, 1998):

- *računska pismenost* (preglednice, diagrami, ankete so del vsakdana, sreča se jih v časopisih, učbenikih, računalniško predstavljenih podatkih ...);
- *potrebe po poznavanju orodij za komuniciranje* (pri sporočanju se redno uporablja grafične prikaze, preglednice ...);
- *potreba po sposobnosti kritične presoje predstavljenih podatkov* (če se ne razume tehnik prikazovanja podatkov in če se jih ne zna kritično presojati, se je zelo lahek plen za manipuliranje, na primer pri reklamah, ob volitvah ...);
- *dostopnost računskih orodij za obdelavo podatkov*;
- *neusklajenost z učnimi načrti večine držav* (Anglija, Francija, Italija, Madžarska, Norveška ...).

V prvih letih šolanja še ne gre za pravo "učenje" obdelave podatkov. Otrok pridobiva prva znanja le intuitivno, zgolj na konkretni ravni. Gre za vsebine, ki so z matematičnega vidika dokaj enostavne, saj ne presegajo izkustvenega nivoja. S tem se otroka postopoma pripravljajo na abstraktno razumevanje.

Obdelava podatkov kot matematična vsebina v zgodnjih letih šolanja prav gotovo ni sama sebi namen. Med drugim povezuje matematiko z drugimi vsebinami (s spoznavanjem okolja, slovenskim jezikom ...) in sooblikuje podobo celostnega pouka (Cotič, Hodnik, 1995). Obenem širi matematično obzorje, razvija matematično mišljenje in spodbuja učenčovo kritično razmišljanje o svetu, v katerem živi, oziroma po Cock-

croftu: "Te vsebine niso zgolj tehnične narave (spoznavanje različnih metod obdelave podatkov, sistematično prikazovanje podatkov ...), ampak jih odlikujejo negotovost in spremenljivost ter nam omogočajo, da se pri raziskovanju množice negotovih in spremenljivih podatkov odločamo sami" (Cockroft, 1982, 8). Učencu torej nudijo možnost, da se za postopke odkrivanja in reševanja le-teh odloča sam.

2. DIDAKTIČNA NAVODILA, CILJI IN VSEBINE

Fujita (1985, 39-52) trdi, da je namen matematičnega izobraževanja predvsem dvojen: matematična pismenost in sposobnost matematičnega mišljenja. Razvijanje sposobnosti matematičnega mišljenja je zgotovo kompleksna dejavnost, namenjena predvsem (ne pa izključno) učencem, ki se kasneje odločajo za matematično-naravoslovni študij. Drugače pa je z matematično pismenostjo: ta naj bo v osnovni šoli cilj za vse učence. Obdelava podatkov zajema vsebine iz statistike in verjetnosti s kombinatoriko. Medtem ko se s kombinatoriko in verjetnostjo razvija matematično mišljenje in nedeterministične sheme mišljenja, pa statistika razvija matematično pismenost. Na začetku šolanja naj bo statistika le uvod v predstavitev in analize podatkov. Predstavlja naj dejavnost, ki je v svetu, polnem informacij, nujna. Vsebine iz statistike torej morajo biti predstavljene učencem že na elementarni stopnji šolanja, saj tako pomagajo postopno in počasi razvijati pri njih kritičen odnos do "numeričnih informacij", ki jih predstavljajo mediji (Howson, Kahane, 1986). Kot je bilo že v uvodu poudarjeno, statistika omogoča tudi povezavo z drugimi predmeti, na primer s spoznavanjem okolja, hkrati pa omogoča tudi utrjevanje aritmetike ter pridobivanje veščin grafičnega ponazarjanja tako pri matematiki kot pri drugih predmetih.

Poglejmo si natančneje cilje in vsebine pri obdelavi podatkov.

Tabela 1: Cilji in vsebine pri obdelavi podatkov v sklopu "statistika".

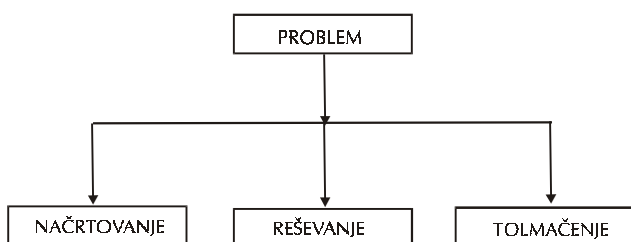
Table 1: Goals and contents in data processing in the frame of "statistics".

Cilji: Učenec zna	Vsebina	Specialna didaktična priporočila in dejavnosti	Korelacija med vsebinami in predmeti
<ul style="list-style-type: none"> - predstaviti preproste podatke s preglednico, figurnim prikazom in s prikazom s stolpci in vrsticami - prebrati preprosto preglednico, figurni prikaz, prikaz s stolpci in vrsticami - rešiti preprost statistični problem, ki od njega zahteva, da zbere in uredi podatke in jih tudi čim bolj pregledno predstavi in prebere ter tolmači 	Preglednica, figurni prikaz, prikaz s stolpci in vrsticami, statistični problem (raziskava)	Primer statističnega problema oziroma raziskave: V katerem mesecu imaš rojstni dan? 1. Učenci zberejo podatke, v katerem mesecu imajo rojstne dneve. 2. Podatke uredijo v preglednici. 3. Podatke iz preglednice predstavijo s stolpci.	Aritmetika (štetje, računske operacije), spoznavanje okolja (rojstni dnevi, poklic staršev, domače živali, število dečkov in dekl v razredu ...)

3. STRATEGIJA REŠEVANJA STATISTIČNEGA PROBLEMA

Če je želja ali cilj, da je otrok uspešen pri reševanju statističnega problema oziroma iskanju strategij za reševanje le-tega, mora najprej poznati in razumeti osnovne statistične pojme in osnovna proceduralna znanja. Reševanje statističnega problema je namreč po Gagnejevi taksonomiji najvišja taksonomska kategorija.

Na vrsti je poglobljen pogled na model poučevanja strategije reševanja statističnega problema. Reševanje statističnega problema sestoji iz treh faz, kar prikazuje spodnji diagram.

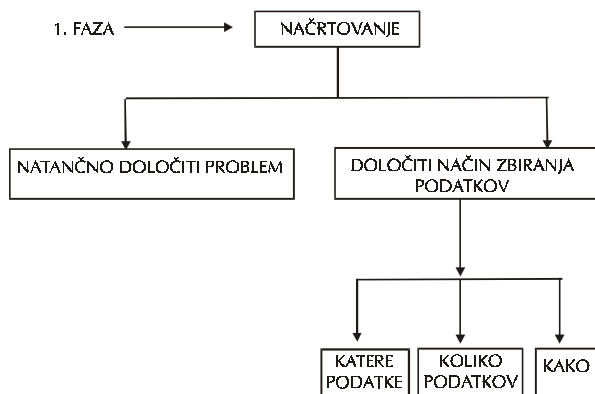

Shema 1: Faze reševanja statističnega problema.

Fig. 1: Phases of solving statistical problems.

Sledi natančen "ogled" vseh treh faz.

3. 1 Načrtovanje

Shema 2: Prva faza reševanja – načrtovanje.

Fig. 2: First phase – planning.

Nujno je, da učenci rešujejo statistične probleme v različnih kontekstih. Realizira se lahko na primer statistične raziskave o številki čevljev, teži in višini učencev, frekvenci črk v določenem berilu, lahko se zbere podatke o dejavnosti, stvari oziroma živem bitju, ki ga ima učenec najraje (šport, žival, knjiga, risanka, pesem, hrana, barva ...), lahko se izpelje manjše raziskave o številu otrok v družini, zaposlenosti staršev, družinskih

počitnicah ... S tem se učence uvaža v matematizacijo okolja, ki ni vezana samo na aritmetiko oziroma računanje.

Ko se določi kontekst raziskave, je prvi korak, ki ga mora otrok narediti, *natančna določitev problema*, ki naj bi ga rešil. Nekateri konteksti so tako zelo preprosti, da učenec brez težav natančno določi problem (na primer: število dečkov in deklic v razredu). Če pa želijo učenci na primer raziskati njihov "odnos" do športa, se je potrebno vprašati, kaj se bo v ta namen raziskalo oziroma kateri podatki bi bili dovolj značilni pokazatelji: ali število športnih panog, za katere se učenci zanimajo, ali število športnih panog, v katere so učenci vključeni, ali celo število športnih panog, v katere bi se učenci radi vključili v naslednjem šolskem letu.

Drugi korak v fazi načrtovanja je v tesni povezavi s prvim, to je z natančno določitvijo problema. Ko se problem natančno določi, je jasno, *katere podatke je treba zbrati, koliko in na kakšen način*.

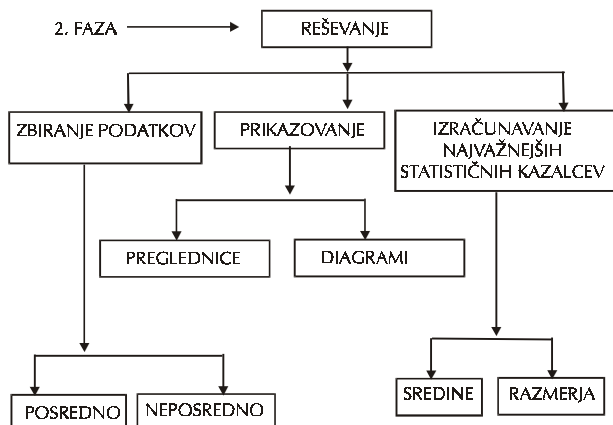
Če se želi preučiti, v katere športne panoge so učenci vključeni, mora učenec najprej napraviti izbor informacij, ki so potrebne in natančno določiti spremenljivke, ki se jih bo upoštevalo. V tem primeru pri učencu poteka enak miselni proces kot pri izvajanju razvrščanja in razumevanju pojma število.

Sedaj se je potrebno odločiti, koliko podatkov se želi zbrati: ali se bo opazovalo skupino učencev v razredu, cel razred, več razredov, celo šolo ... To je v povezavi z otrokovo intelektualno zrelostjo. Na začetku šolanja učenec ni sposoben operirati z velikim številom podatkov. Ta sposobnost se pri učencu razvija počasi in progresivno skozi celo razredno stopnjo. Zato je učiteljeva naloga, da obdrži v pravih mejah začetno navdušenje učencev, tisto, ki bi bilo sicer zatrto zaradi prevelike množice podatkov in velikih števil oziroma prezahtevnosti problema.

To, kako se bo podatke zbralo, je odvisno od narave podatkov, ki jih bodo učenci zajeli v raziskavi, in od števila le-teh. Zbira se jih lahko posredno (na primer z dviganjem rok) ali neposredno (na primer iz šolskih dokumentov). Jasno je, da je na razredni stopnji na prednostnem mestu posredno zbiranje podatkov, ki je bolj preprosto kot neposredno. Vseeno pa morajo biti učenci postavljeni tudi v take situacije, pri katerih bodo razumeli, da je v nekaterih primerih ugodneje zbrati podatke neposredno. Primer: če se želi raziskati skupno število deklic in dečkov v vseh razredih na razredni stopnji, je prikladneje, da se zbere podatke neposredno preko šolske dokumentacije.

V prvi fazi načrtovanja ima poseben pomen razdelitev nalog učencem. Medtem ko je za posamezne aktivnosti nujno, da jih v celoti izvede vsak učenec, je pri obsežnejših raziskavah zaželeno in priporočljivo, da se naloge razdeli po skupinah ter da se delo po skupinah nadaljuje tudi v naslednjih dveh fazah.

3. 2 Reševanje

Shema 3: Druga faza – reševanje.

Fig. 3: Second phase – solving.

Iz diagrama je razvidno, da je ta faza razdeljena v več podfaz: zbiranje podatkov, grafični prikaz podatkov in izračunavanje najosnovnejših statističnih kazalcev.

3. 2. 1 Zbiranje podatkov

Učitelj naj bi opozoril učenca, da se zbiranja podatkov loti sistematično, seveda samo v primeru, če učenec tega že prej sam spontano ni naredil. Učence je potrebno torej usposobiti, da si izberejo ustrezne postopke: od preštevanja dvignjenih rok pa do zbiranja podatkov v različnih preglednicah.

Izbor metode je odvisen od intelektualnih sposobnosti učenca in od vrste raziskave.

Na vrsti je preprost primer, ko je spremenljivka število učencev, ki so vključeni v posamezno športno panogo.

Število učencev, ki obiskujejo posamezno športno panogo, se zapiše v preglednico:

Tabela 2: Število učencev, ki obiskujejo posamezno športno panogo.

Table 2: Number of pupils practising a determinate type of sport.

ŠPORTNA PANOGA	ŠTEVILO UČENCEV
JADRANJE	3
NOGOMET	7
ROKOMET	6
ODBOJKA	4
VESLANJE	3
NOBENA	3

Če se želi tudi vedeti, koliko dečkov in koliko deklic se je odločilo za posamezno športno panogo, se uporabi naslednjo preglednico:

Tabela 3: Število dečkov in deklic, ki obiskujejo posamezno športno panogo.

Table 3: Number of boys and girls practising a determinate type of sport.

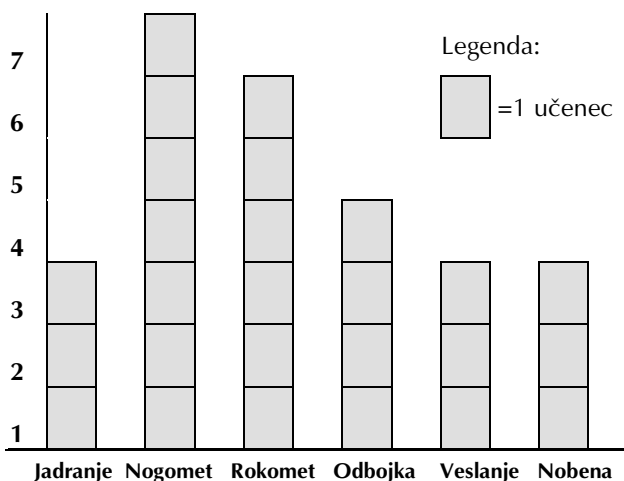
ŠPORTNA PANOGA	DEČEK	DEKLICA	ŠTEVILO UČENCEV
JADRANJE	XX	X	3
NOGOMET	XXXXXXX		7
ROKOMET	XXXX	XX	6
ODBOJKA		XXXX	4
VESLANJE	XXX		3
NOBENA		XXX	3
	16	10	26

Pri izpolnjevanju preglednic učenec izvaja logično operacijo razvrščanje v množici elementov, ki se dobi z zbiranjem podatkov.

3. 2. 2 Grafična predstavitev podatkov

Ko je preglednica izpolnjena, se preide na grafično predstavitev podatkov. Namen grafične predstavitve je predvsem nazoren prikaz zbranih podatkov, zaradi česar je podatke lažje in temeljiteje tolmačiti. Kot je znano, se uporablja različne prikaze.

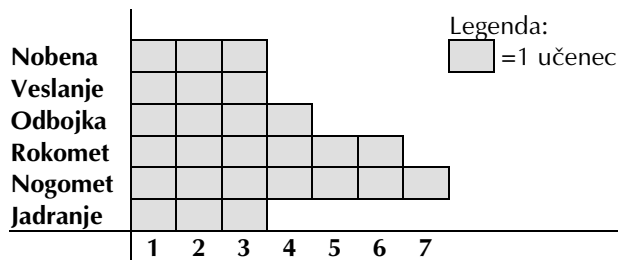
Za ta primer je najugodnejše uporabiti prikaz s stolpci:

Graf 1: Primer prikaza s stolpci.

Chart 1: Example of presentation in columns.

Lahko se uporabi tudi prikaz z vrsticami:

Graf 2: Primer prikaza z vrsticami.
Chart 2: Example of presentation in lines.

Na razredni stopnji osnovne šole se najpogosteje uvedeta prikaz s stolpci in figurni prikaz. V nekaterih drugih državah (Italija, Anglija) uvedejo tudi "tortni" prikaz. Pri vpeljavi le-tega pri pouku matematike na razredni stopnji pa obstajajo tehtni pomisleki. Predpogoj za njegovo korektno vpeljavo je namreč poznavanje ulomkov (deležev) in kotov, ki na razredni stopnji navadno še nista vpeljana. Zato je pri predstavitvi zbranih podatkov s pomočjo "tortnega" prikaza precej omejitev (prikazujejo se na primer samo polovice, četrtine ...).

3. 2. 3 Računanje najpomembnejših statističnih kazalcev

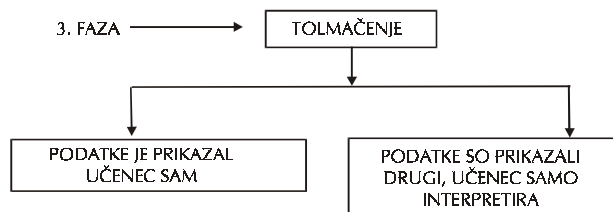
Grafični prikazi na nazoren način prikazujejo frekvence zbranih podatkov. Včasih so poleg porazdelitve frekvenc zanimivi še drugi statistični kazalci (povprečna vrednost, modus, mediana ...). Tudi glede vpeljave najosnovnejših statističnih kazalcev so razlike med državami zelo velike. Nekatere vpeljejo povprečno vrednost, modus in mediano že na razredni stopnji, kar je povezano z vpeljavo decimalnih števil. V Sloveniji pa se na razredni stopnji računa samo v množici naravnih števil, tako da vpeljavo povprečne vrednosti ni smiselna. Lahko pa se govori o intuitivnem uvodu v koncept povprečne vrednosti pri reševanju problemov naslednjega tipa:

Matej ima 13 lego kock, Miha pa 9. Odločita se, da si bosta lego kocke med seboj razdelila tako, da jih bosta imela oba enako. Koliko lego kock bo imel vsak?

Prav gotovo je za učenca na razredni stopnji najlažje usvojiti koncept pojma modus, pri čemer se seveda ne uporablja tega izraza. Modus je namreč zelo preprosto prebrati iz preglednice, še bolj pa iz grafičnega prikaza, saj je znano, da je modus tista vrednost, ki se najpogosteje pojavlja med opazovanimi vrednostmi.

Nasploh pa se na razredni stopnji ne računa osnovnih statističnih kazalcev, saj otrokova intelektualna zrelost in njegovo matematično predznanje tega ne dovoljujeta.

3. 3 Tolmačenje

Shema 4: Tretja faza – tolmačenje.
Fig. 4: Third phase – interpreting.

Preglednice in grafi so sredstva, s katerimi posredujemo informacije na hiter in nazoren način, zato jih danes uporabljajo različni mediji. Torej je nujno, da jih zna človek brati in kritično tolmačiti. Naloga šole je, da vpelje učenca tudi v "statistični" jezik, ki bi ga lahko imenovali neverbalni jezik. Zavedati se je treba, da neverbalni jezik ni alternativa k verbalnemu jeziku, ampak je z njim komplementaren (Valenti, 1987, str: 168).

Ni dovolj, da se učenec nauči zbiranja in prikazovanja podatkov, naučil naj bi se tudi branja iz prikazov in pravilnega tolmačenja. Prebranim podatkom naj bi dal ustrezen pomen. Primer: če je ugotovljeno, da največ učencev obiskuje nogomet, je potrebno zastaviti učencem še vprašanja, kot na primer:

Zakaj je nogomet najbolj izbrana športna panoga?

Ali zato,

- ker je učencem najbolj všeč?
- ker je eden izmed najbolj spremljanih športov v Sloveniji?
- ker so se slovenski nogometaši uvrstili na pomembna prvenstva?
- ker je dobro plačana športna panoga?
- ker ga posebej priporočajo starši, učitelji oziroma vrstniki?
- ker je v razredu več dečkov kot deklic?

Vsako od teh vprašanj zahteva primerno refleksijo in hkrati odpira prostor za nove statistične raziskave. Taka vprašanja naj bi navajala učence na tolmačenje zbranih podatkov, na sklepanje in analizo ter ga hkrati pripeljala do spoznanja, da je ena izmed nalog statistike tudi predvidevanje in napovedovanje dogodkov na osnovi zbranih podatkov.

4. EMPIRIČNI DEL

4. 1 Namen raziskave

Nekatere mednarodne raziskave (raziskavi IAEF 1991 in TIMSS 1995) so pokazale, da so slovenski otroci, stari devet let, slabo reševali probleme, ki so vključevali elemente statistike. Tako so že pred kurikularno prenovi in pred novonastalim učnim načrtom za matematiko (1998)

začeli vključevati v osnovno šolo nekatere prvine statistike brez didaktično izgrajenega modela, torej nesistematično.

Ob nastajanju novega učnega načrta za matematiko (1998) je bila pregledana obravnava statistike z vsebinske in didaktične plati v tistih državah, ki so bile na mednarodnih raziskavah uspešne, ter z upoštevanjem slovenskih specifičnosti zgrajen slovenski model poučevanja statistike v osnovni šoli. Z raziskavo je bil ta model preverjen v učni praksi.

Namen raziskave je bil torej preveriti, kolikšno oziroma kakšno znanje o vsebinah iz statistike dosežejo učenci tretjega razreda devetletne osnovne šole, ki so se te vsebine sistematično učili pri pouku matematike v primerjavi z učenci drugega razreda osemletne osnovne šole, ki teh vsebin niso imeli v učnem načrtu, ampak so jih učiteljice na različne načine in pri različnih predmetih po svoji presoji brez izdelanega modela vnašale v pouk.

4. 2 Raziskovalna hipoteza

Ugotovljene bodo opazne razlike v znanju statistike med učenci 2. razreda osemletke (kontrolne skupine) in učenci 3. razreda devetletke (eksperimentalne skupine) v korist slednje.

4. 3 Raziskovalna metodologija

4. 3. 1 Osnovna raziskovalna metoda in raziskovalni pristop

V raziskavi je v okviru empiričnega raziskovalnega pristopa uporabljen pedagoški eksperiment (raziskovalec namerno vnaša eksperimentalni faktor v raziskovalno situacijo), ker je primeren pri preučevanju novosti, ki se jih vnaša v pouk matematike. Torej je v tej raziskavi uporabljena kavzalna – eksperimentalna metoda.

4. 3. 2 Model eksperimenta

Načrtovan je bil enofaktorski model eksperimenta s šolskimi oddelki kot primerjalnimi skupinami z dvema modalitetama. Primerjalni skupini so obstoječi oddelki tretjega razreda devetletke in drugega razreda osemletke na različnih osnovnih šolah.

Skupina učencev tretjega razreda devetletke (model poučevanja statistike), v katero je bil uveden eksperimentalni faktor, je eksperimentalna skupina (ES), skupina učencev drugega razreda osemletke, ki se ni sistematično učila statistike, pa je kontrolna skupina (KS).

4. 3. 3 Vzorec eksperimenta

V eksperimentu je sodelovalo 177 učencev iz štirih obalnih osnovnih šol z izenačenimi solidnimi pogoji za delo. Učenci so bili razdeljeni v dve skupini: eksperimentalno (ES) in kontrolno skupino (KS).

V eksperimentalno skupino (ES) je bilo vključenih 87 učencev tretjih razredov iz dveh obalnih devetletnih osnovnih šol.

Tabela 4: Število učencev ES.

Table 4: Number of pupils in experimental group.

Osnovna šola	Oddelek	Število učencev
I.	3. A	23
	3. B	21
II.	3. A	21
	3. B	22
Skupaj:		87

V kontrolno skupino (KS) je bilo vključenih 90 učencev drugih razredov iz dveh obalnih osemletnih osnovnih šol.

Tabela 5: Število učencev KS.

Table 5: Number of pupils in control group.

Osnovna šola	Oddelek	Število učencev
I.	2. A	24
	2. B	26
II.	2. A	21
	2. B	19
Skupaj:		90

Eksperimentalna in kontrolna skupina sta bili izenačeni po socialno-ekonomskem statusu družin, iz katerih prihajajo učenci.

Učiteljice, ki so bile izbrane tako za ES kot KS, so že prej sodelovale s Pedagoško fakulteto Koper pri nastopih in hospitacijah v okviru predmeta Didaktika matematike. Sodelovalo je osem profesorice razrednega pouka.

4. 3. 4 Spremenljivke

Neodvisne spremenljivke

Neodvisna spremenljivka je eksperimentalni dejavnik.

Odvisne spremenljivke

K odvisnim spremenljivkam sodijo vse spremenljivke, s katerimi se je preverjalo znanje učencev tako v eksperimentalni kot kontrolni skupini.

Odvisne spremenljivke so:

- dosežki otrok pri statistiki,
- dosežki otrok na različnih ravneh znanja po Gagnejevi taksonomiji:
 - dosežki pri poznavanju in razumevanju pojmov in algoritmov,
 - dosežki pri reševanju enostavnih problemov,
 - dosežki pri reševanju zahtevnejših problemov.

Kontrolne spremenljivke

Socialno ekonomski status (SES) učenčeve družine (SES je bil oblikovan na osnovi izobrazbe očeta in matere, pri čemer je bila izbrana izobrazba tistega starša, ki je višja; pri tem so bili učenci razdeljeni v sedem skupin).

4. 3. 5 Potek raziskave in zbiranje podatkov

Raziskava je potekala od aprila do maja v šolskem letu 2001/2002 in je bila razdeljena v štiri faze.

Tabela 6: Faze poteka raziskave.

Table 6: Research phases.

1. faza	Priprava gradiv za učitelje. Formiranje eksperimentalne in kontrolne skupine učiteljev.
2. faza	Pripravljanje učiteljev iz eksperimentalne skupine na eksperiment. Učiteljem je bilo tudi razdeljeno gradivo, ki so ga nato uporabili v eksperimentu.
3. faza	Vpeljava eksperimentalnega dejavnika v eksperimentalno skupino.
4. faza	Izvedeno je bilo testiranje znanja ob koncu eksperimenta.

Test znanja je bil sestavljen iz devetih nalog, ki so preverjale znanje statistike. Glede na ravni znanja so bile naloge razdeljene na poznavanje in razumevanje pojmov in algoritmov (štiri naloge), znanje postopkov pri enostavnih statističnih problemih (tri naloge) in reševanje zahtevnejših problemov, kjer je bilo potrebno, da otrok sam poišče primerno strategijo reševanja in da zna razdeliti sestavljen problem na zanj obvladljive podprobleme (dve nalogi). Časovno je bil omejen na dve šolski uri.

Tabela 8: Osnovni statistični parametri testa.

Table 8: Basic statistical parameters of the test.

Dosežki učencev pri statistiki							
Test	Skupina	n	Aritmetična sredina	Dosežki v %	Standardni odklon	Min	Max
T1STA	Eksper.	87	12,31	72,41%	3,22	4,50	17,00
	Kontrolna	90	10,57	62,19%	3,13	2,50	17,00
T1STA1	Eksper.	89	6,03	86,20%	0,88	3,50	7,00
	Kontrolna	90	5,64	80,63%	1,22	2,00	7,00
T1STA2	Eksper.	89	3,34	66,74%	1,46	0,00	5,00
	Kontrolna	90	2,63	52,56%	1,44	0,00	5,00
T1STA3	Eksper.	89	2,94	58,76%	1,40	0,00	5,00
	Kontrolna	90	2,30	46,00%	1,35	0,00	5,00

4. 3. 6 Obdelava podatkov

Za ugotavljanje razlik med učenci eksperimentalne in kontrolne skupine v znanju statistike na vseh ravneh znanja po koncu eksperimenta smo uporabili t-preizkus.

4. 4 Rezultati in razlaga

Rezultati so bili tolmačeni v skladu z zahtevo po preglednosti in logiki dokazovanja postavljene hipoteze. Pri vsakem tolmačenju rezultatov je dodana še tabela z rezultati. Pri preizkusu hipoteze se je bilo potrebno ravnati po pravilu, da je največje dopustno tveganje za zavrnitev hipoteze 5-odstotna napaka.

4. 4. 1 Analiza razlik v znanju statistike na vseh treh ravneh znanja po Gagnejevi taksonomiji med učenci eksperimentalne skupine (ES) in kontrolne skupine (KS) ob koncu eksperimenta

Za lažje spremljanje rezultatov je potrebno prikazati, katere okrajšave oziroma oznake so bile uporabljene.

Tabela 7: Razlaga okrajšav oziroma oznak.

Table 7: Legend of abbreviations and designations.

Test	Opis dela
STA	Dosežki učencev pri statistiki.
STA1	Dosežki učencev v poznavanju in razumevanju pojmov in algoritmov.
STA2	Dosežki učencev pri reševanju enostavnih problemov.
STA 3	Dosežki učencev pri reševanju zahtevnejših problemov.

Najprej se prikaže osnovne statistične parametre testa (število učencev ES in KS, aritmetične sredine, standardne odklone in standardne napake aritmetične sredine).

Sl. 1: Model poučevanja strategije reševanja statističnega problema sloni na upoštevanju treh faz: načrtovanja, reševanja in tolmačenja (foto: D. Podgornik).

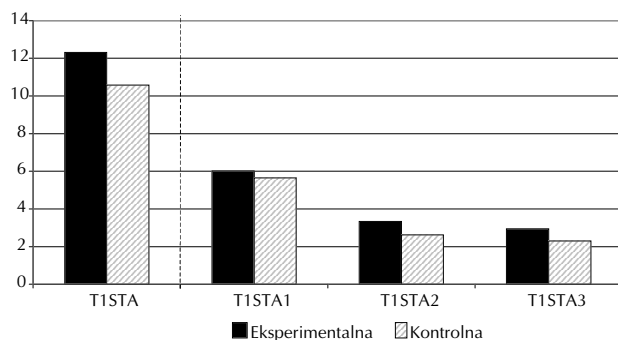
Fig. 1: The model of teaching the strategies of solving statistical problems is based on the consideration of three phases: planning, solving and interpreting (photo: D. Podgornik).

S histogramom se prikaže še aritmetične sredine spremenljivk za dosežke pri vsebinah iz statistike na vseh treh ravneh znanja.

S t-preizkusom se preveri, ali so razlike med ES in KS statistično pomembne.

Na osnovi vrednosti t-koeficienta in ravni statistične pomembnosti t-koeficienta se lahko ugotavlja, v katerih spremenljivkah se rezultati med ES in KS statistično pomembno razlikujejo. Analiza teh rezultatov kaže, da se pojavljajo statistično pomembne razlike v korist ES v vseh spremenljivkah.

Dosežki učencev pri statistiki

Graf 3: Aritmetične sredine spremenljivk za oceno dosežkov pri statistiki.

Chart 3: Arithmetic means of variables for an estimate of scores in statistics.

Tabela 9: Prikaz razlik v STA na vseh treh ravneh znanja med učenci ES in KS (t-preizkus).

Table 9: Presentation of differences between the experimental and control group pupils in scores in statistics on all three levels of knowledge (the t-test).

Test	t	Prostostne stopnje	Raven statistične pomembnosti	Razlika sredin	Standardna napaka
T1STA	3,657	177	0,000	1,7368	0,4749
T1STA1	2,454	177	0,015	0,3893	0,1586
T1STA2	3,270	177	0,001	0,7093	0,2169
T1STA3	3,111	177	0,002	0,6382	0,2051

5. SKLEP

Glavni cilj je bil preveriti, ali je model poučevanja in učenja statistike, ki je bil izgrajen, primeren. Iz rezultatov se vidi, da so učenci ES zelo dobro usvojili zastavljene cilje, saj je 72,41% učencev pravilno rešilo naloge iz statistike na vseh treh ravneh znanja. Hkrati pa je potrebno poudariti, da so tudi učenci KS, ki se te vsebine niso sistematično učili pri matematiki, dosegli relativno dober rezultat (62,19% vseh možnih točk). To pomeni, da učenci to znanje ne pridobivajo samo pri matematiki, ampak tudi oziroma predvsem pri pouku predmeta spoznavanje okolja in izven šole. Čeprav so se pokazale statistično pomembne razlike v vseh treh spremenljivkah, pa gre poudariti predvsem statistično pomembne razlike v korist ES spremenljivke STA1 (reševanje enostavnih problemov) in STA2 (reševanje zahtevnejših problemov). Pri teh spremenljivkah se je pokazalo, kako pomembno je pri učencih razvijati strategije reševanja matematičnega, v tem primeru statističnega, problema.

Do kurikularne prenove (1998) je bil v slovenskem sistemu poučevanja matematike večji poudarek na proceduralnih znanjih, predvsem na avtomatizaciji aritmetičnih dejstev, kot na raziskovanju in reševanju problemov. Pri tem se je velika pozornost posvečala

rezultatom, majhna pa postopkom, ki jih učenec uporablja za reševanje problemov. V raziskavi so bili učitelji iz ES usposobljeni za spodbujanje razvoja strategije reševanja statističnega problema pri učencih. Za razvoj strategij je namreč nujno uporabljati tehnike poučevanja, ki se razlikujejo od tradicionalnih.

Raziskava je pokazala, da je v ta namen zelo koristna uporaba raziskovalnih in sodelovalnih oblik učenja in poučevanja, ki spodbujajo učence k aktivnemu učenju, verbalizaciji reševanja problemov, primerjanju in izmenjavi različnih strategij reševanja ter metakogniciji.

Na koncu velja še enkrat poudariti, da se pri uvajanju pojmov iz statistike v vseh treh triletnih učenca počasi in postopoma navaja, da bi znal:

- natančno definirati dani problem,
- iz danih podatkov izbrati podatke, ki ga zanimajo,
- sistematično operirati s podatki,
- razpravljati o dobljenih rezultatih na jasn in logično urejen način,
- biti previden in pozoren ob postavljanju določenih zaključkov ter preverjanju hipotez.

Na tak način se bo otroka, bodočega odraslega, pripravilo na ta svet, ki je poln negotovosti in nepredvidljivosti, da ga bo znal kritično tolmačiti in zavestno delovati v njem.

STATISTICS IN EARLY STAGES OF EDUCATION: THE STRATEGY OF SOLVING STATISTICAL PROBLEMS

Mara COTIČ

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta Koper, SI-6000 Koper, Cankarjeva 5
e-mail: mara.cotic@pef.upr.si

Darjo FELDA

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta Koper, SI-6000 Koper, Cankarjeva 5
e-mail: darjo.felda@pef.upr.si

Lea KOZEL

Osnovna šola Antona Ukmarja, SI-6000 Koper, Pot v gaj 2
e-mail: lea.kozel@guest.arnes.si

SUMMARY

The results of an empirical study of the knowledge of statistics carried out by the authors have shown noticeable differences between second grade pupils of eight-year elementary schools, who had not been learning statistics systematically, and third grade pupils of nine-year elementary schools, who had been introduced to statistics following a model prepared by the authors. The study was conducted on the model of a control group of 90 second-graders from an eight-year elementary school programme, and an experimental group of 87 third-graders attending a nine-year elementary school programme.

The model of teaching the strategies of solving statistical problems is based on the consideration of three phases: planning, solving and interpreting. In the planning phase it is necessary first of all to define the problem precisely, in order to see what and how much data needs to be gathered, and in what way. The solution phase consists of data gathering, their graphic presentation, and calculation of the most basic statistical indicators. In this phase pupils must be taught how to select a suitable method of data gathering and how to present the collected data in a clear and comprehensible way. Class-level teaching does not comprise the calculation of statistical indicators, as the children's intellectual age and their knowledge of mathematics do not allow that yet. The third phase, on the other hand, is again important, as it is supposed to teach the pupil to read and interpret the results correctly, by attributing appropriate value to the data presented.

The majority of the pupils in the experimental group succeeded in accomplishing the set goals: 72.41% of them solved the statistical exercises correctly on all three levels of knowledge according to Gagne's taxonomy. The pupils of the control group, too, achieved a fairly good result (62.19% of all possible points). They surely had not gained this knowledge only in math lessons, but also in lessons on the environment, and outside school. Still, it is important to stress the statistically relevant differences, in favour of the experimental group, in solving both simple as well as difficult statistical problems. These are the result of the use of research and co-operation based teaching and learning methods, which encourage in pupils active learning, verbalisation of problem solving, comparison and exchange of different problem solving strategies as well as metacognition, and which have been made part of a teaching model.

Key words: statistics, problem, problem solving strategy, early teaching of statistics, teaching model, data processing

LITERATURA

Cockcroft, W. H. (1982): Mathematics Count. London, HMSO.

Cotič, M., Hodnik, T. (1995): O pouku matematike na začetku šolanja v novi osnovni šoli. Matematika v šoli, III, 3. Ljubljana, 143–157.

Fujita, H. (1985): The Present State and a Proposal Reform of Mathematical Education at Senior Secondary Level in Japan. J. Sci. Educ. Japan, IX, 2. Tokio, 39–52.

Howson, G., Kahane, J. P. (1986): School Mathematics in the 1990s. ICMI Study Series. Cambridge, Cambridge University Press.

Učni načrt (1997): Učni načrt – Matematika (osnutek, nelektorirano gradivo), oktober 1997.

Učni načrt (1998): Učni načrt – Matematika (predlog), maj 1998.

Unesco (1972): Tendenze attuali dell'insegnamento della matematica. Torino, SEI.

Valenti, E. (1987): La matematica nella nuova scuola elementare. Firenze, Le Monnier.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2004-09-28

UDK 372.36:796.01(497.4)

RAZISKAVE CELOSTNEGA RAZVOJA OTROKA KOT OSNOVA DIDAKTIKE GIBALNE/ŠPORTNE VZGOJE

Rado PIŠOT

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta Koper, SI-6000 Koper, Cankarjeva ulica 5
Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: rado.pisot@pef.upr.si

Joca ZURC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: joca.zurc@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Eno izmed osrednjih tem kineziološkega proučevanja predstavljata potek in dinamika otrokovega gibalnega razvoja ter njen vpliv na razvoj ostalih področij psihosomatskega statusa. Dosedanja teoretična spoznanja kažejo, da ima omejevanje gibanja v zgodnjem življenjskem obdobju nezaželen učinek na kasnejši razvoj. Nasprotno pa različnost gibalnih izkušenj vodi v povečevanje gibalne kapacitete in hkrati s tem v otrokovo napredovanje na kognitivnem, socialnem in čustvenem področju osebnosti. Poznavanje dejavnikov razvoja ter razvojnih značilnosti otrok je predpogoj za načrtovanje ustreznih ciljev, pripravo kvalitetnih programov gibalnih/športnih aktivnosti in izbor pristopa ter načina dela z otrokom. Zato je nujno, da se preverjene raziskovalne dosežke sproti implementira v strokovno delo in načrtovanje ter da se z njimi seznani vse, ki so v tovrstnem stiku z otrokom.

Ključne besede: kineziološke raziskave, otrok, gibalni razvoj, struktura motoričnega prostora, gibalna/športna aktivnost, šolska športna vzgoja

RICERCHE RELATIVE ALLO SVILUPPO COMPLESSIVO DEL BAMBINO QUALE BASE PER LA DIDATTICA DELL'EDUCAZIONE MOTORIO/SPORTIVA

SINTESI

Uno dei temi centrali dello studio cinesiologico è rappresentato dall'evoluzione e dalla dinamica dello sviluppo motorio del bambino e dalla loro influenza sullo sviluppo psicosomatico complessivo. Le conoscenze teoriche sin qui acquisite indicano che la limitazione del moto nelle prime fasi di vita ha un effetto indesiderato sullo sviluppo successivo. Al contrario, una varietà di esperienze motorie porta ad un incremento della capacità motoria e, contemporaneamente, ad un miglioramento nei settori cognitivo, sociale ed emotivo della personalità. La conoscenza dei fattori e delle caratteristiche dello sviluppo del bambino è condizione per la pianificazione di traguardi adeguati, per la preparazione di programmi qualitativi di attività motorio/sportiva e per la scelta dell'approccio e del modo di lavoro con il bambino. E' perciò importante implementare la verifica dei risultati di ricerca in un lavoro scientifico e di pianificazione, e renderne partecipi tutti coloro che sono in contatto con il bambino.

Parole chiave: ricerche cinesiologiche, bambino, sviluppo motorio, struttura dello spazio motorio, attività motorio/sportiva, educazione sportiva scolastica

UVOD

Dosedanja teoretična spoznanja kažejo, da obstaja del podobe zrele osebnosti, ki ga je mogoče oblikovati samo s sredstvi gibalne/športne vzgoje, to je s specifičnimi gibalnimi aktivnostmi. Premajhno prisotnost ali popolno odsotnost gibalne/športne aktivnosti v otrokovem in mladostnikovem razvoju v kasnejšem obdobju ni mogoče v celoti nadomestiti, saj je vpliv gibalnih/športnih stimulusov na psihosomatski status z napredovanjem otrokove rasti in zrelosti vse manjši (Humphrey, 1991). Obdobje med 6. in 11. letom starosti oziroma zgodnje šolsko obdobje je najuspešnejše za razvoj otrokovih motoričnih potencialov in učenje gibalnih vzorcev. Otrok se uči novih gibalnih tehnik izredno hitro in brez večjih naporov (Strel, 1996; Horvat, 1989). Omejevanje in zoževanje otrokovega gibanja na tej stopnji ima nezaželen učinek na kasnejši gibalni razvoj. Različnost gibalnih izkušenj pa vodi v povečevanje gibalne kapacitete (Tancig, 1987). Ali povedano drugače, kar zamudi osemletni otrok, tega osemnajstletnik ne bo mogel nikoli več nadomestiti (Sluga, 1981).

Poznavanje osnovnih zakonitosti rasti in razvoja ter razvojnih značilnosti otrok je predpogoj za načrtovanje ustreznih ciljev ter pripravo kvalitetnih programov in vsebin gibalnih/športnih aktivnosti. Osnova vsakega dobrega izobraževalnega programa je v razumevanju značilnih otrokovih potreb (Pišot, 2000b; Pišot, 1999a). Uspešen učitelj mora poznati biološke temelje razvoja učenca, teorijo športne vzgoje in zakonitosti specialno-didaktičnega dela. Poznati pa mora tudi najrazličnejše lastnosti in sposobnosti – vhodne danosti, da učni proces primerno zastavi in izhodna vedenja prilagodi individualnim zmožnostim učenca (Perat, 1996; Pišot, Štemberger, 2002). Ni mogoče namreč suvereno govoriti o napredku, če delo z učencem ni načrtovano v okviru vhodnih in želenih, izhodnih stanj. Pri tem pa predstavlja največji problem pomanjkanje konkretnih podatkov, na podlagi katerih bi lahko identificirali vhodna stanja.

Da bi se bolje razumelo fenomen psihomotoričnih reakcij otroka in zakonitosti njegovega gibalnega razvoja, so bile v slovenskem prostoru in v svetu izvedene različne raziskave, katerih cilj je bil pridobiti in analizirati temeljne informacije o razvojnih značilnostih otrok. S pomočjo dobljenih rezultatov in znanstvenih spoznanj o obstoju in strukturi različnih dimenzij motorike, o njihovih medsebojnih relacijah in relacijah z drugimi podsistemi psihosomatskega statusa, se je zadnja leta intenzivno bogatilo teoretično spoznavno raziskovalno področje, morda pa je bila nekoliko zane-marjena pomembna aplikativna plat raziskovanja. Moč argumentov kineziologije je namreč, kot menita Rado Pišot in Vesna Štemberger (2002), predvsem v ustrezni, objektivni in zanesljivi informaciji, saj se lahko le preverjene podatke aplicira v prakso ter na njihovi osnovi razvija otroku ustrezne vadbene programe.

TEMELJNE RAZISKAVE OTROKOVEGA MOTORIČNEGA PROSTORA

Na osnovi izsledkov nekaterih raziskav motoričnega prostora odraslih (McCloy, 1934; Larson, 1941; Phillips, 1949; Guilford, 1954; Fleishman, 1964; Kurelić et al., 1975; Gredelj et al., 1975 in drugih) se je postopoma začelo preučevanje problematike motoričnega prostora tudi pri otrocih in mladostnikih (Humphrey, 1991; Kelly, Kelly, 1985; Kiphart, 1997; Schmidt, Lee, 1999). V slovenskem prostoru so bili otroci preučevani v raziskavah, ki so obravnavale razvojne značilnosti in znotraj njih latentno strukturo motoričnih sposobnosti. Ena temeljnih je bila prav gotovo raziskava, ki sta jo opravila Janko Strel in Jože Šturm (1981). Na vzorcu 409 otrok sta ugotavljala latentno strukturo motoričnih sposobnosti in zanesljivost motoričnih testov. Na podlagi rezultatov sta ugotovila, da je pri tej starosti že prisotna več kot očitna diferenciacija motoričnih sposobnosti. Rezultati so nadalje pokazali, da je motorična učinkovitost otrok odvisna zlasti od delovanja motoričnih centrov na sekundarni in terciarni ravni centralnega živčnega sistema.

Adolf Rajtmajer (1990, 1993a, 1993b) je na reprezentativnem vzorcu petletnih otrok preučeval latentno strukturo motoričnega prostora. Na osnovi podatkov, dobljenih v raziskavi latentnega prostora petletnih otrok, je bila opravljena primerjava latentne strukture motoričnega prostora odraslih oseb in predšolskih otrok. Avtorji so prišli do ugotovitve, da je struktura latentnih dimenzij motoričnega prostora otrok relativno enostavna, vendar pa pri interpretaciji ni bilo mogoče uporabiti enakega modela kot pri odraslih. Sicer pa se latentna prostora med seboj nista bistveno razlikovala. Nadalje so ugotovili, da obstajajo razlike pri reševanju koordinacijsko manj zahtevnih motoričnih nalog. Take naloge predšolski otroci rešujejo na miselnem (kortikalnem) nivoju, ker zaradi pomanjkanja izkušenj še nimajo razvitih subkortikalnih mehanizmov, ki so sicer odgovorni za njihovo reševanje. Na osnovi povezanosti dimenzij v korelacijski matriki faktorjev so potrdili postavljeno hipotezo, da pri tej starosti še niso razviti mehanizmi višje ravni regulacije gibanja, ki bi delovali kot skupni regulatorji. Do podobnih zaključkov sta prišli tudi Mateja Videmšek in Alenka Cemič (1991), ki sta ugotavljali strukturo motoričnega prostora petinpolletnih otrok.

Rado Pišot (1997) je na vzorcu 340 šest in polletnih otrok obeh spolov preučeval strukturo motoričnega prostora pred in po parcializaciji morfolologije. Ugotovil je, da je diferenciacija motoričnih sposobnosti pri šest in polletnih otrocih že prisotna, in sicer je bolj izražena pri deklicah. Analiza in primerjava strukture motoričnega prostora teh otrok pred parcializacijo morfoloških značilnosti in po njej ni kazala bistvenih razlik v latentni strukturi motoričnih dimenzij. Avtor pa je ugotovil znaten vpliv morfoloških značilnosti pri določanju skupnega rezultata v posameznih gibalnih nalogah, ki jih

opredeljujejo spremenljivke v izoliranih dimenzijah. Po natančni preučitvi strukture motoričnega prostora šest in polletnega otroka avtor zaključuje, da prihaja v regulaciji motorike do nekaterih posebnosti, ki so specifične za otroka te starosti in tako njegov motorični prostor razlikujejo od motoričnega prostora odraslega. Dobljeni rezultati so podobni rezultatom sorodnih raziskavah, ki kažejo, da je celotna motorična učinkovitost otrok v starosti šest let in pol najbolj odvisna ravno od kakovosti delovanja sekundarnih in terciarnih con motoričnih centrov v centralnem živčnem sistemu.

R. Zimmer in M. Volkamer (1981) sta na skupini 301 otrok, starih od 4 do 6 let, v Nemčiji izvedla t.i. testni postopek "MOT 4 – 6". Struktura motoričnega prostora ni bila preverjena. Test so v nadaljevanju normirali in ga uporabljajo za pregled motoričnega razvoja otrok nemške populacije. Pri ugotavljanju razlik med spoloma s t-testom se je izkazalo, da v skupnem dosežku ni statistično značilnih razlik.

Najobsežnejša slovenska raziskava otrokovega motoričnega prostora, ki še vedno poteka, pa je nedvomno spremljanje otrok skozi celotno osnovnošolsko in srednješolsko obdobje s športno-vzgojnim kartonom. Analiza sprememb telesnega in gibalnega razvoja otrok in mladine med letoma 1970 in 1993 ter primerjava podatkov z obdobjem med letoma 1990 in 2000 kaže, da so največje pozitivne spremembe v gibalnem razvoju prisotne pri dijakih in dijakinjah med 15. in 18. letom starosti, najmanjše pa pri učencih in učenkah med 8. in 10. letom starosti. Razlik med pozitivnimi in negativnimi spremembami med spoloma ni bilo ugotovljenih v zadnjem desetletju. So pa imele spremembe v gibalnem razvoju v obdobju med letoma 1990 in 1995 praviloma večji negativni in manjši pozitivni trend, kot so jih imele spremembe med letoma 1995 in 2000 (Strel, Kovač, 2000). Dobljeni rezultati longitudinalne študije kažejo še opazno izboljšanje rezultatov v spremenljivkah, ki merijo informacijsko komponento gibanja ter stagnacijo rezultatov v spremenljivkah, ki predstavljajo energetska komponenta gibanja. Pri tem so razvojni trendi deklet drugačni od dečkov, prav tako je drugačna tudi njihova motorična učinkovitost (Strel, Kovač, 2000; Šturm, Strel, 1985; Cankar et al., 1994; Pišot, 1997; Kondrič, Šajber-Pincolič, 1997; Fili-Maurič, 1997).

Izhajajoč iz navedenega bo v nadaljevanju večji poudarek na znanstvenih izsledkih na področju motoričnega prostora koordinacije, ki je za preučevanje izredno zahtevno. Različni avtorji (Šturm, Strel, 1981; Šturm, Strel, 1979; Rajtmajer, 1993a; 1993b; Planinšec, 1995; Pišot, 1997; 1998; 1999b; 1999c; 2000a; Strel, Kovač, 2000; Vehovar, 2000; Planinšec, 2000; Dolenec, Pistotnik, 2001; Katič et al., 1997) so uporabljali v svojih raziskavah različne motorične teste za preučevanje prostora koordinacije. Izpostavljene bodo nekatere njihove temeljne ugotovitve.

Jože Šturm in Janko Strel (1981) ugotavljata, da je iz

doslej predložene baterije testov koordinacije, predvsem pa iz celotnih rezultatov analize merjenja koordinacije s testi, mogoče ugotoviti, da nekateri merilni postopki nimajo pri obeh spolih istega predmeta merjenja. Razlike nastajajo pri manj stabilnih in zanesljivih strukturah koordinacije.

Janko Strel in Marjeta Kovač (2000) ugotavljata, da se je koordinacija med letoma 1970 in 1983 na predmetni stopnji izboljševala in se nato v naslednjem desetletju nekoliko poslabšala. Med dečki in deklicami je razvoj te sposobnosti dokaj intenziven med 7. in 12. letom, nato se stabilizira. Za obdobje med letoma 1990 in 2000 avtorja ugotavljata, da se koordinacija gibanja v vseh starostnih skupinah izboljšuje. Najmanjši napredki so vidni med 8. in 10. letom ter med 13. in 14. letom, zelo izrazite spremembe pa so opazne v 7., 11. in 12. letu.

Raziskava Matjaža Vehovarja (2000) kaže, da se pri preučevanju vpliva informacijske komponente pri mlajših otrocih izpostavlja med testiranjem mehanizem motoričnega (kortikalnega) učenja, pri najstarejši (šest in polletni otroci) od treh preučevanih populacij (pet in pol-, šest in šest in polletni otroci) pa je verjetno poudarjena vloga izkušenj in delovanje subkortikalnega sistema. Kot primer navaja nalogo udarjanja žoge ob tla, kjer pri pet in polletnih otrocih pade projekcija te naloge na faktor sposobnosti motorične inteligence, saj se gibanje opravi prek »poskusov in zmot«. Pri šestletnih dečkih določa faktor s podobno strukturo manipulativno sposobnost rok (Rajtmajer, 1997). Po Radu Pišotu (1997) pa ta faktor pri šest in polletnih otrocih definira hitrost alternativnih gibov, ki je odvisna od predhodnih izkušenj in pretoka živčnih impulzov ter od regulacije dela agonistov in antagonistov.

Jurij Planinšec (2000) je želel ugotoviti, kakšne so kvantitativne razvojne spremembe različnih segmentov koordinacije gibanja v obdobju med 10. in 14. letom. Uporabil je 8 testov, ki se jih uvršča v različne dimenzije koordinacije gibanja. Ugotovitve kažejo, da učenci z naraščanjem starosti dosegajo v povprečju vse boljše rezultate. Različni segmenti koordinacije gibanja se od 10. do 14. leta večinoma enakomerno izboljšujejo, nekoliko izraziteje se izboljša le koordinacija gibanja v ritmu. Do podobnih ugotovitev so prišli še drugi raziskovalci (npr. Moriss et al., 1982; Mraković et al., 1996). Kontinuiran razvoj je opazen pri vseh obravnavanih sposobnostih, torej pri koordinaciji rok, koordinaciji gibanja vsega telesa, agilnosti in koordinaciji gibanja v ritmu. Razvoj omenjenih sposobnosti sledi zakonitostim normalnega razvoja.

Maja Dolenec in Borut Pistotnik (2001) ugotavljata, da v večini testov koordinacije dečki dosegajo boljše rezultate kot deklice. V 8. in 9. letu starosti se v korist deklic pojavijo le statistično značilne razlike v sposobnosti izvajanja ritmičnih struktur. Največje razlike med spoloma v motoričnih sposobnostih so bile ugo-

tovljene v 1. in 4. razredu, ko so bili dečki značilno boljši v nekaterih testih moči in koordinacije.

Ratko Katič s sodelavci (1997) ugotavlja, da je v obdobju od 8. do 9. leta posebno intenziven razvoj koordinacije. Njen razvoj je večji v osmem kot v devetem letu starosti, pomembno pa je koordinacija povezana s kognitivnimi sposobnostmi. Koordinacija je torej temelj za manifestacijo ostalih motoričnih sposobnosti, še posebej ravnotežja, fleksibilnosti in hitrosti (frekvence giba).

Rado Pišot (2000a) je na osnovi analize celotnega motoričnega prostora šest in polletnih dečkov razbral, da večji delež med izoliranimi sposobnostmi pripada koordinaciji gibanja z različnimi pojavnimi oblikami. To lahko pomeni, da so imele izbrane spremenljivke v glavnem enoten predmet merjenja oziroma da se pojavlja podobna motorična sposobnost pri realizaciji večine gibalnih nalog. Avtor ugotavlja, da je pri izvedbi vseh motoričnih nalog pomembna prisotnost informacijske komponente gibanja. Na tej osnovi svoje delo zaključuje z mnenjem, da je ena od posebnosti regulacije motorike otroka ravno vključevanje kognitivne aktivnosti, ki ima viden pomen za optimalno izvedbo večine gibalnih nalog. Ta se vključuje tudi pri s tega vidika navidezno nezahtevnih nalogah. Kot drugo posebnost, ki je s svojo prisotnostjo opozarjala nase skozi celotno interpretacijo strukture motorike šest in polletnih otrok, pa Rado Pišot izpostavlja dimenzijo, opredeljeno kot sposobnost ohranjanja ravnotežnega položaja. Z zelo jasno strukturo in slabo povezanostjo v matriki korelacije faktorjev se kaže pri obeh skupinah merjencev. Tako čista struktura v vseh podvzorcih, pred parcializacijo in po njej, z visokimi vrednostmi projekcij spremenljivk usmerja v razmišljanje, da je to specifična sposobnost, ki ima pri realizaciji otrokove motorike pomembno vlogo. Spremenljivke, ki opredeljujejo to dimenzijo v manifestnem prostoru, kažejo, sicer nizko, povezanost s približno polovico ostalih spremenljivk, kar nakazuje na določeno prisotnost ohranjanja ravnotežnega položaja pri realizaciji nekaterih gibalnih nalog. V latentnem prostoru motorike šest in polletnih otrok pa ta dimenzija v nobenem primeru ne kaže pomembne povezanosti z ostalimi izoliranimi dimenzijami. Njen obstoj je potrjen v vseh, po različnih kriterijih ekstrakcije, dobljenih strukturah.

Ob analiziranju predstavljenih raziskav in študij strukture motoričnega prostora ter posameznih izoliranih dimenzij se pride do podobnih zaključkov.

Večina izoliranih faktorjev ima na najvišji ravni delovanja enako ali zelo podobno funkcionalno osnovo. Realizacija mnogih dimenzij je že na sekundarni ravni regulirana z mehanizmi za strukturiranje gibanja ali s sorodnim mehanizmom za sinergijsko regulacijo in regulacijo tonusa. Tako za prve kot druge pa velja, da je realizacija gibalnih nalog, ki opredeljujejo omenjene dimenzije, na terciarni ravni regulirana z enakim me-

hanizmom, in sicer z mehanizmom za regulacijo gibanja. Upravljanje enakega mehanizma pomeni vključevanje enakih ali podobnih funkcionalnih sistemov tako v centralnem živčnem sistemu kot na periferiji. Ker predstavlja za otroka večina na videz enostavnih motoričnih nalog kompleksen motorični problem, se v njihovo izvedbo največkrat vključuje ravno mehanizem za regulacijo gibanja. Ta pa je na najnižji ravni sestavljen iz sposobnosti gibalne koordinacije z vsemi pojavnimi oblikami.

V razlagi gibalnega razvoja velja izpostaviti tudi zakonitosti in dejavnike otrokovega celotnega razvoja. Tu se nam ponujajo nekatera razmišljanja. Pomen adaptacije v otrokovem razvoju na vplive okolja je gotovo mogoče zaznati v vseh podsistemi celotnega psihosomatskega statusa. Tudi razvoj motoričnih sposobnosti in osvajanje gibalnih znanj poteka med stalno prisotno težnjo po razvoju in željo po ohranjanju obstoječega stanja. Še preden otrok dobro usvoji filogenetsko pogojene gibalne vzorce, se že pojavlja težnja po obvladanju različnih gibalnih stereotipov. Skozi različne ravni, od stabilnostne, preko lokomotorne, pa do manipulativne stopnje obvladanja določene motorične sposobnosti, imajo procesi nenehnega rušenja in ponovnega vzpostavljanja ravnotežnega položaja izreden pomen. Če pride na katerikoli stopnji razvoja določene sposobnosti pri izvedbi gibalne naloge, ki sposobnost določa, do rušenja ravnotežnega položaja, je izvedba gibalne naloge motena ali celo onemogočena. V nasprotnem primeru pa so pogoji za natančno izvedbo naloge zagotovljeni. O tem se je možno prepričati, če se opazuje otroka pri izvajanju različnih gibalnih nalog.

Različni raziskovalci otrokovega motoričnega prostora so večkrat izpostavili tudi povezanost med motoričnimi in kognitivnimi sposobnostmi. Njen pomen se v regulaciji motorike razlaga skozi fenomen otrokovega celotnega razvoja. Howard Gardner (1995) v svoji "Teoriji o več inteligencah", v kateri razglablja o razsežnostih človekovega uma, med drugimi opredeljuje tudi telesnogibalno inteligenco. Predstavlja jo kot zmožnost uporabe lastnega telesa na različne spretno načine in zmožnost spretnega ravnanja s predmeti. Tudi Bartlet (povzeto po Gardner, 1995) poudarja pomen omenjenih povezav pri gibalni aktivnosti. Trdi, da za velik del tistega, čemur se običajno reče mišljenje, velja isto načelo, kot so ga strokovnjaki razkrili pri očitno fizičnih dokazovanjih gibalnih spretnosti. Tudi ugotovitve nevro-psihologov lahko podkrepijo to povezanost, ki je pri otroku še toliko bolj prisotna. Roger Sperry (povzeto po Gardner, 1995) je v svojih raziskovanjih vključevanja možganskih hemisfer pri motorični aktivnosti opozoril, da je treba umske dejavnosti obravnavati kot sredstvo za izvrševanje dejanj. Možganske procese se torej jemlje kot sredstvo, s pomočjo katerega se v motorično vedenje vnese dodatno stopnjo podrobnosti, povečano usmerjenost proti ciljem in večjo splošno prilagodljivost. Zato

je treba pri otroku razvoj motoričnih sposobnosti jemati bolj splošno in ne le v povezavi s telesnimi dejavnostmi, temveč ob upoštevanju vseh vrst spoznavnih operacij (Gardner, 1995).

APLIKATIVNE RAZISKAVE OTROKOVE PROSTOČASNE GIBALNE/ŠPORTNE AKTIVNOSTI

Ob preučevanju temeljnih raziskav otrokovega motoričnega prostora in njegovi povezanosti z ostalimi podsistemi psihosomatskega statusa pa je pomembno pozornost usmeriti tudi na dejavnike, ki usmerjajo otrokov razvoj. Na razvoj gibalnih sposobnosti in znanj vpliva več faktorjev, in sicer prirojeni dejavnik, imenovan dispozicije ali dednost, okolje in samodejavnost. Navedeni dejavniki so v tesni interakciji, vsi trije so pomembni, da človekov razvoj napreduje v višje razvojne faze. Ker so motorični potenciali v veliki meri dedni, obstaja poglavitni interes raziskovalcev zlasti na področju preučevanja vpliva socialnega okolja. Doslej so na primer ugotovili, da so zlasti občutljivejši motorične sposobnosti, ki so zelo odvisne od regulativnih mehanizmov centralnega živčnega sistema, v pomembni soodvisnosti s socialnim statusom, ki ga je otrok deležen (Petrovič, Strel, Ambrožič, 1982). Socialni status staršev vpliva na otrokovo gibalno/športno aktivnost in s tem na razvoj motoričnih sposobnosti. Tako otroci, ki živijo v manjših krajih ali ob obrobju velikih aglomeracij, katerih položaj staršev na izobrazbeni lestvici je nižji in z nižjim profesionalnim statusom, nimajo tistih možnosti za ukvarjanje z gibalnimi/športnimi aktivnostmi kot njihovi statusno boljši vrstniki. Dejstvo je, da tudi otrok z odličnimi dednostnimi zasnovami, le-teh ne bo mogel razviti, če ne bo imel priložnosti za to. Prvi pogoj za razvoj gibalnih sposobnosti je tako zadostna količina gibalne/športne aktivnosti.

Zato ne preseneča kar precejšnje število raziskav v svetu in v slovenskem prostoru, ki se posvečajo analizi otrokove prostočasne gibalne/športne aktivnosti z vidika pogostnosti, vsebine in oblike udeleževanja. Seveda pa so te raziskave novejšje in še zdaleč ne tako številčne kot raziskave otrokovega motoričnega prostora ali pa kot raziskave prostočasne gibalne/športne aktivnosti odraslih (Petrovič et al., 1996; 1998). Dosedanje ugotovitve raziskovalcev, ki so preučevali otrokovo gibalno/športno aktivnost, kažejo, da obstajajo razlike med otroki v gibalni/športni aktivnosti največkrat glede na spol, starost, krajevno področje bivanja, socialno-ekonomski status družine in širše družbeno okolje (Petrovič, Strel, Ambrožič, 1982; Petkovšek, 1980; 1981; 1984; Toškan, 1997; Makuc, 1998; Zurc, 2001; Jelovčan, Pišot, Žerjal, 2002; Jurak et al., 2003; Pišot, Zurc, 2003; 2004; Pišot et al., 2003). Gre za vpliv socialno-demografskih karakteristik oziroma okolja na značilnosti otrokove gibalne/športne aktivnosti. V nadaljevanju se vsebina članka opira na izsledke osrednjih

študij gibalne/športne aktivnosti otrok, ki so bile na-rejene v slovenskem prostoru.

Leta 1982 je Krešimir Petrovič s sodelavci v raziskavi *Motorično najuspešnejši in motorično ogroženi učenci in učenke osnovnih šol SR Slovenije z vidika strati-fikacijskih in socializacijskih dejavnikov ter pogojev šolanja in šolskega okolja* raziskal tudi izvenšolsko gibalno/športno aktivnost učencev in učenk zadnjega razreda osnovne šole. Raziskavo so opravili na 408 merjencih, ki so jih na osnovi ugotovitev o doseženih motoričnih sposobnostih razdelili v štiri skupine, in sicer na motorično najbolj sposobne učenke (113), motorično najbolj sposobne učence (100), motorično najmanj sposobne učenke (96) in motorično najmanj sposobne učence (99). Avtorji so ugotovili, da za več kot 75% motorično najspodobnejših učencev in učenk program športne vzgoje v šoli ne predstavlja edine gibalne/športne aktivnosti, medtem ko je pri motorično najmanj sposobnih praviloma edina oblika gibalne/športne aktivnosti. V organizirane oblike vadbe v šolskih športnih društvih se je vključevalo tako 71% motorično najuspešnejših učencev in 66% motorično najuspešnejših učenk ter samo 25% motorično najmanj sposobnih. V športne klube in športna društva izven šole je bilo vključenih nekaj več kot 25% motorično najspodobnejših in samo 8% motorično najmanj sposobnih. 80% motorično najspodobnejših učencev in 75% najspodobnejših učenk se je tako gibalno/športno udeleževalo na teden šest ali več ur, vključno z urami šolske športne vzgoje. Motorično ogroženi učenci in učenke pa so se v povprečju ukvarjali s športom po dve uri na teden. Kar zadeva ukvarjanje s športnimi zvrstmi so rezultati pokazali, da pri učencih glede na razvitost motorične sposobnosti ni bistvenih razlik. Vsi so se največ ukvarjali z nogometom, alpskim smučanjem in košarko. Drugače pa je bilo pri učenkah. Motorično najuspešnejše so se ukvarjale največ z atletiko, košarko, alpskim smučanjem in odbojko. Motorično ogrožene pa največ z roketom, košarko, odbojko in plavanjem (Petrovič, Strel, Ambrožič, 1982). Slednje so najverjetneje športne zvrsti, ki so jih bile v največji meri deležne pri pouku športne vzgoje v šoli.

Pogostnost in organiziranost gibalne/športne aktivnosti otrok v osnovni šoli je ugotavljala tudi Meta Petkovšek leta 1984. Raziskavo je izvedla na otrocih štirih celodnevni osnovnih šol na ožjem območju Ljubljane in štirih s širšega področja Ljubljane. Ugotovila je, da se tri četrtine učencev in učenk četrtega razreda pogosto ukvarja s športom izven pouka, ena četrtina pa kar vsak dan. 3% otrok, ki so bili izključno iz šol zunaj Ljubljane, se je opredelilo za gibalno/športno neaktivne. Nadalje je avtorica ugotovila, da se dečki ukvarjajo s športom pogosteje in v bolj organizirani obliki kot deklice in mestni otroci pogosteje ter v bolj organizirani obliki kot njihovi vrstniki na podeželju (Petkovšek, 1984). Dobljeni rezultati so zelo podobni rezultatom, ki jih je

avtorica dobila pri preučevanju gibalne/športne aktivnosti srednješolske in visokošolske mladine (Petkovšek, 1980, 1981). Zato Meta Petkovšek (1984) meni, da ti rezultati kažejo, da se model obnašanja, ki se oblikuje pri otrocih, v isti smeri razvija do človekove zrelosti in se nadaljuje tudi v odraslosti.

Na vzorcu četrtošolcev in četrtošolk občine Koper je Barbara Makuc leta 1998 prišla do podobnih ugotovitev. Rezultati so pokazali, da se večina otrok (41%) v prostem času vsak dan ukvarja s športom. Razlike med deklicami in dečki so bile opazne pri včlanjenosti v organizirane oblike gibalnih/športnih dejavnosti in v izbiri športne zvrsti. Dečki so se bolj organizirano gibalno/športno udeleževali, in sicer največ z nogometom in košarko. Športne zvrsti deklic pa so bile plavanje, odbojka in kolesarstvo (Makuc, 1998).

Na področju gorenjske regije je Joca Zurc (2001) na vzorcu 2023 četrtošolcev in četrtošolk z anketnim vprašalnikom, ki je bil sestavljen na osnovi rezultatov študij Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji 1996 (Petrovič et al., 1996) in Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji 1997 (Petrovič et al., 1998), ugotovila, da se dobri dve tretjini ali 73,1% gorenjskih četrtošolcev in četrtošolk izven pouka ukvarja s športom vsaj dvakrat na teden. Slabe tri četrtine ali 69,8% je bilo vključenih v organizirane oblike športnih dejavnosti. Povsem športno neaktivnih je bilo 0,4% dečkov in 0,7% deklic ali skupaj 1,1% vseh merjencev. Nadalje so rezultati pokazali, da z naraščanjem rednosti in organiziranosti gibalne/športne aktivnosti kontinuirano narašča odstotek dečkov in se znižuje odstotek deklic. Otroci v gorenjski regiji so se največ ukvarjali s hojo, planinarjenjem, badmintonom, plavanjem in tekom. Bistvenih razlik med spoloma ni bilo. Deklice so pokazale nekoliko večji interes za drsanje in ples, dečki pa za rolanje in borilne športe. Dobljeni rezultati so zelo zanimivi tudi z vidika možnosti za organizirano gibalno/športno udeleževanje na osnovnih šolah. V raziskavi, narejeni na istih osnovnih šolah gorenjske regije, je bilo ugotovljeno, da je na obravnavanih osnovnih šolah največ možnosti za ukvarjanje z ekipnimi športi (košarka, odbojka, rokomet, nogomet), nato s splošno vadbo, plesom in planinarjenjem. Atletika in badminton, kot dve izmed najbolj priljubljenih gibalnih/športnih aktivnosti, sta se uvrstila šele na deseto oziroma enajsto mesto po pogostnosti ponudbe (Pišot, Zurc, 2002).

Giuliana Jelovčan, Rado Pišot in Igor Žerjal (2002) so na vzorcu 239 merjencev osnovnošolskih otrok, starih od 8 do 10 let z obalnega, ljubljanskega in mariborskega območja ugotovili, da obstajajo razlike v značilnostih gibalne/športne aktivnosti med različno starimi merjenci. Tako je bilo 77,3% 8-letnikov, 73,3% 9-letnikov in 63,3% 10-letnikov včlanjenih v organizirane oblike gibalnih/športnih aktivnosti. Dečki so bili predvsem aktivni v kolektivnih športih. Na prvo mesto so postavili nogomet in na drugo mesto košarko. Deklice pa so se

odločale predvsem za športne panoge, kjer je vse podrejeno pojmu "lepo": telo, gibanje, glasba, oblačenje. V vrhu sta bili tako športni zvrsti ples in športna gimnastika. Otroci so izbrali 23 različnih športnih panog, kljub temu pa ne moremo mimo dejstva, da 26,7% otrok ni bilo vključenih v nobeno obliko organizirane pristočasne gibalne/športne dejavnosti. Avtorji so nadalje ugotovili, da obstajajo razlike v gibalni/športni aktivnosti med različno starimi otroki, in sicer 10-letni otroci v prostem času manj hodijo in kolesarijo kot 8- in 9-letni anketiranci. Kar 23,3% 10-letnikov nikoli ne kolesari. Zanimivo pa 10-letni otroci najmanj časa presedijo pred televizijo v primerjavi z osemletnimi in devetletnimi. Manjšo gibalno/športno aktivnost 10-letnih otrok so avtorji tako pripisali sedenju za šolskimi knjigami.

Glede ugotavljanja razlik v pristočasni gibalni/športni aktivnosti po spolu sta na vzorcu 9-letnih otrok Republike Slovenije Rado Pišot in Joca Zurc (2004) ugotovila, da obstajajo statistično značilne razlike med deklicami in dečki v pogostnosti kolesarjenja, in sicer so merjenci bolj pogosto kolesarili v primerjavi z merjenkami ter v izbiri vrste organizirane športne panoge. Pri dečkih sta bila na prvih mestih nogomet in košarka, pri deklicah pa ples in gimnastika. Ekipna športna zvrst, ki se je pri deklicah edina uvrščala med najpopularnejšo deseterico, je bila odbojka.

Razlike med spoloma v gibalni/športni aktivnosti so bile preučevane tudi v času poletnih počitnic. Na vzorcu 7344 osnovnošolskih otrok, 2369 srednješolcev in 317 univerzitetnih študentov Republike Slovenije je bilo ugotovljeno, da se dečki v času poletnih počitnic v večji meri odločajo za udeleževanje v ekipnih športih, medtem so deklice raje izbirajo individualne športne panoge, ki vključujejo manj telesnega kontakta in manj mišične sile. Ugotovljeno je bilo tudi, da se dečki statistično značilno bolj pogosto ukvarjajo s športom v primerjavi s svojimi sovrstnicami v vseh preučevanih skupinah. Temu nasprotno pa je bilo dokazano, da osnovnošolke in dijakinje več časa presedijo ob televizijskem ekranu (Jurak et al., 2003).

Gibalna/športna aktivnost je bila doslej preučevana tudi na vzorcu predšolskih otrok. Na območju koprškega Primorja je bilo na vzorcu 70 šest- in sedemletnih otrok ugotovljeno, da otroci sicer kažejo veliko zanimanja za športna dogajanja, vendar jih več kot polovica ne obiskuje organiziranih oblik športno-rekreativnih dejavnosti. Rezultati so pokazali tudi pomembne razlike v ponudbi organiziranih športno-rekreativnih dejavnosti in dejanskim ukvarjanjem otrok z organiziranimi športno-rekreativnimi dejavnostmi med otroki iz mesta (Koper) in otroki iz predmestja (Ankaran). V mestni šoli in vrtcu se je več otrok ukvarjalo z organiziranimi gibalnimi/športnimi aktivnostmi kot v predmestju. Deklice, ki so bile vključene v organizirane oblike dejavnosti, so večinoma obiskovale plesno šolo, največ dečkov pa je bilo vključenih v smučarsko šolo. Med dečki in deklicami so

obstajale tudi razlike v količini organiziranega gibalnega/športnega udejstvovanja. Deklice (povprečno enkrat na teden) so se ukvarjale s športom opazno manj kot dečki (skoraj vsak dan). Najmanj so se gibalno/športno udejstvovali v organizirani obliki deklice iz predmestja (Toškan, 1997).

Novejša študija, narejena na 87 predšolskih otrocih na območju Kopra (Pišot et al., 2003), ki je ugotavljala gibalno/športno aktivnost štiri do petletnih ter pet do sedemletnih otrok skozi štiri mesece, in sicer februarja, marca, aprila in maja, je pokazala, da predšolski otroci ne glede na starost radi izvajajo gibalne/športne aktivnosti v vrtcu, doma in na prostem. Izvedba gibalnih/športnih aktivnosti v vrtcu je po oceni staršev pri pet do sedemletnih otrocih še nekoliko višja kot pri štiri do petletnih, pri obeh starostnih skupinah pa odstotek pogostosti upada od februarja dalje in je najnižji v mesecu maju. Podobni rezultati so se pokazali pri izvedbi gibalne/športne aktivnosti na prostem. Slednjo obe starostni kategoriji otrok še raje izvajajo, in sicer najraje februarja, nato pa odstotek pada do meseca maja. Avtorji so dobljene rezultate pripisali veliki osveščenosti staršev za gibalno/športno aktivnost njihovih otrok. Kar se je odražalo tudi v pozitivnem mnenju staršev o izvedbi tovrstnih raziskovalnih projektov v vrtcih.

Na osnovi navedenega se lahko sklepa, da obstajajo razlike med otroci v značilnostih gibalne/športne aktivnosti tako glede na spol, starost in krajevno območje. Vsem pa je skupna rdeča nit, da se otroci v večini ukvarjajo z gibalnimi/športnimi aktivnostmi dovolj redno, da ima le-ta lahko pozitiven vpliv na njihov razvoj. Zanimariti pa ne velja tudi tistih odstotkov otrok, ki se z gibalnimi/športnimi aktivnostmi sploh ne ukvarjajo ali pa niso vključeni v organizirane oblike priložnostnih gibalnih/športnih dejavnosti, ki so po izvedbi najkvalitetnejše. V bodoče je potrebno z analizo stanja iskati vzroke, zakaj je temu tako. Opozoriti pa velja tudi na raznolikost rezultatov različnih študij, kar velja pripisati krajevno specifičnim vzorcem merjencev, npr. ljubljansko območje, koprsko Primorje, gorenjska regija (Petkovšek, 1984; Toškan, 1997; Makuc, 1998; Zurc, 2001), specifični starosti merjencev (Jelovčan, Pišot, Žerjal, 2002), spolu merjencev (Pišot, Zurc, 2004) ali pa samo določenemu časovnemu obdobju merjenja, npr. v času poletnih počitnic (Jurak et al., 2003). Navedeno potrjuje vpliv in pomen socialnih karakteristik okolja, v katerem otrok živi, njegovega spola in starosti na količino, obliko in vsebino priložnostnih gibalnih/športnih aktivnosti.

ZAKLJUČEK

Navedena razmišljanja in raziskovalne ugotovitve samo potrjujejo dejstvo, da je pri obravnavi otrokovega gibalnega razvoja vpliv okolja izredno močan. Ob tem pa se zaradi še trajajočega procesa mielinizacije živčnih poti in centrov ter posledično še ne natančno opredeljenih odgovornih mehanizmov regulacije gibanja, ne more z gotovostjo opredeliti, katera od motoričnih sposobnosti prevzema odgovornost pri manifestaciji določenih gibalnih nalog.

Znanja in sposobnosti se v realizaciji kateregakoli (še zlasti zahtevnejšega) gibalnega programa še izredno dopolnjujejo. Pri čemer je prisoten tudi vpliv drugih latentnih dimenzij psihosomatskega statusa (antropometrijskih karakteristik, čustev, socialnega in kognitivnega prostora), ki ravno tako pomembno vplivajo na rezultat oziroma rešitev gibalne naloge. Ta dejstva zahtevajo od nas izredno odgovornost do interpretacije podatkov in dovoljšno mero zadržanosti pri uporabi dobljenih rezultatov v smislu predikcije. Raziskovanja tega področja so, kot že navedeno, nujno potrebna in zaželeni, pomembno pa je dejstvo, kako se dobljene rezultate interpretira in v kakšne namene se jih uporabi. Prav gotovo pa pomeni velik doprinos h kineziološkim znanostim, ki obravnavajo otroka in mladostnika, vsaka nadaljnja raziskava, ki skuša poiskati nove zakonitosti otrokovega razvoja in razviti nove merilne metode in postopke z večjo objektivnostjo in zanesljivostjo.

V prispevku je bila želja opozoriti na odgovornost, ki jo imajo raziskovalci in uporabniki raziskovalnih ugotovitev pri obravnavi otroka in spodbuditi vse, ki otroka tako ali drugače obravnavajo ali z njim delajo, da se poglobijo v posebnosti, ki otroka ločijo od odraslega. Te posebnosti dajejo vsakemu otroku poseben status, zaradi katerega so ga odrasli dolžni jemati kot spremenljivega in ga nimajo pravice soditi oziroma opredeljevati na osnovi trenutnih dejanj.

Poseben pomen pa imajo te informacije pri oblikovanju programov in vsebin, ki jih je otrok deležen v zgodnjem šolskem obdobju ter pri izbiri načina dela, ki ga je deležen. Zato je nujno, da so z omenjenimi posebnostmi otrokovega razvoja, do katerega so prišle in prihajajo temeljne in aplikativne znanstvene raziskave, seznanjeni vsi, ki so vsakodnevno v stiku z otrokom in nanj vplivajo. Gre za sprejemanje, upoštevanje in uvažanje teoretskih spoznanj pri delu v praksi, saj je to pomembno izhodišče za zagotavljanje kakovostnega procesa dela z otrokom na vseh predmetnih področjih vzgojno-izobraževalnega dela.

CHILDREN'S HOLISTIC DEVELOPMENT RESEARCHES AS THE MOTOR/SPORTS DIDACTICS FOUNDATION

Rado PIŠOT

University of Primorska, Faculty of Education, SI-6000 Koper, Cankarjeva ulica 5
 University of Primorska, Science and Research Centre Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
 e-mail: rado.pisot@pef.upr.si

Joca ZURC

University of Primorska, Science and Research Centre Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
 e-mail: joca.zurc@zrs-kp.si

SUMMARY

The studies on the course and the dynamics of the child's motor development and its influence on the development of other areas of the psychosomatic status are among the central themes of the kinesiological research. The research findings so far suggest that restricting and narrowing of the motor activity at the early stages of the child's development has negative consequences on his development on the subsequent stages. On contrary, variety of motor experiences results in a increased motor capacity and at the same time it results in a child's progressing on the cognitive, social and emotional area of his personality. The fact is that too little motor/sports activity or a total lack of the motor/sports activity in the child's and adolescent's development cannot be completely compensated for later in life, since the impact of the motor/sports activity stimuli on the psychosomatic status decreases with the child's growth and maturity.

Therefore, it is not surprising that the majority of the basic kinesiological studies has been focused so far on the investigation upon the child's motor space and the processes related to it. In the Slovene area children were frequently involved in studies that investigated upon their developmental properties, particularly the motor abilities latent structure, peculiarities, relations and hierarchic direction processes. On the other hand, researches study the factors of the child's motor development. Theoretical findings suggest the role of the child's development adaptation in the environment influences is perceivable in all subsystems of the psychosomatic status. Several studies thus investigate upon the relations between the extension and the level of the child's development and its role in the whole development on one hand and the motor/sports activity quantity, frequency and quality on the other. Some research is basic research, some is highly applicative. They investigate upon the social-demographic influences of the milieu such as gender, age, parents' motor/sports activity, social-economic status of the family, broader social milieu, impact of other developmental areas, content and influence factors integration.

Expertise on the development factors and the developmental properties of children is a preliminary condition to objectives planning, quality motor/sports activity programs design and to the teaching approach selection. Therefore, it is crucial to implement verified research findings directly into our work and planning and to inform everybody concerned. Theoretical findings acceptance, consideration and implementation into practice are prerequisites to a more quality process in individual areas of instruction and education.

Key words: kinesiological research, child, motor development, motor space structure, motor/sports activity, school sports education

LITERATURA

Cankar, F. et al. (1994): Cilji šolske športne vzgoje: Uvodna izhodišča. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.

Dolenec, M., Pistotnik, B. (2001): Primerjava nekaterih motoričnih razsežnosti otrok, starih 7 do 11 let. V: Kovač, M., Škof, B. (eds.): Zbornik 14. strokovnega posveta športnih pedagogov. Kranjska gora, Zveza društev športnih pedagogov, 282–289.

- Fili-Maurič, M. (1997):** Primerjava nekaterih motoričnih sposobnosti otrok v osnovnih šolah Slovenije v primerjavi z Osnovno šolo Tolmin v obdobju 1970–1983–1993. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport.
- Fleishman, E. A. (1964):** The structure and measurement of Physical Fitness. New York, Prentice-Hall.
- Gardner, H. (1995):** Razsežnosti uma – teorija o več inteligencah. Ljubljana, Tangram.
- Gredelj, M. et al. (1975):** Model hierarhijske strukture motoričnih sposobnosti: Rezultati dobjeni primjenom jednog neoklasičnog postupka za procjenu latentnih dimenzija. Kineziologija, 5, 1–2. Zagreb, 5–82.
- Guilford, J. P. (1954):** General psychology. New York, McCraw Hill.
- Horvat, L. (1989):** Razvojna psihologija. Ljubljana, DZS.
- Humphrey, J. H. (1991):** An Overview of Childhood Fitness. Springfield (Illinois), Charles C. Thomas Publisher.
- Jelovčan, G., Pišot, R., Žerjal, I. (2002):** Ukvarjanje s prostočasno gibalno/športno aktivnostjo otrok v zgodnjem šolskem obdobju. V: Pišot, R. et al. (eds.): Otrok v gibanju [A child in motion]: zbornik prispevkov 2. mednarodnega znanstvenega posveta. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 580–585.
- Jurak, G. et al. (2003):** Gender differences of Slovenian children and youth in spending summer holidays. V: Suomen liikuntalääketiede [Finnish sports and exercise medicine]: The International XVII Puijo Symposium special issue "Physical Activity and Health: Gender Differences Across the Lifespan. <http://ffp.uku.fi/sll/index.html>
- Katić, R. et al. (1997):** Longitudinalna studija rasta i razvoja dječaka od 7. do 9. godine. V: Zbornik radova: Kineziologija. Zagreb, Fakultet za fizičku kulturu, 45–48.
- Kelly, N. T., Kelly, B. J. (1985):** Physical Education for Pre-School and Primary Grades. Springfield (Illinois), Charles C. Thomas Publisher.
- Kiphard, E. J. (1997):** Psychomotorische Padagogik und Therapie: Zbornik prispevkov 1. posveta o psihomotoriki in gibalni vzgoji. Ljubljana, Pedagoška fakulteta.
- Kondrič, M., Šajber-Pincolič, D. (1997):** Analiza razvoja nekaterih telesnih značilnosti in gibalnih sposobnosti učencev in učenk v Republiki Sloveniji od leta 1988 do leta 1995. Magistrska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport.
- Kurelić, N. et al. (1975):** Struktura i razvoj morfoloških i motoričkih dimenzia omladine. Beograd, Fakultet za fizičko vaspitanje, Inštitut za naučna istraživanja.
- Larson, L. A. (1941):** A factor analysis of motor ability of variables and tests, with tests for college men. Research Quarterly, 12, 3. Washington, 499–517.
- Makuc, B. (1998):** Športnorekreativna dejavnost učenk in učencev četrtih razredov koprskih osnovnih šol. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- McCloy, C. H. (1934):** The measurement of general motor capacity and general motor ability. Research Quarterly: Supplement, 5, 1. Washington, 46–62.
- Perat, M. H. (1996):** Športna vzgoja v začetnih razredih osnovne šole. Pedagoška obzorja, 11, 1–2. Novo mesto, 80–88.
- Petkovšek, M. (1980):** Motiviranost slovenskih visokošolcev za športno dejavnost. Ljubljana, Inštitut za kineziologijo.
- Petkovšek, M. (1981):** Dinamika interesov slovenskih visokošolcev za športno dejavnost. Ljubljana, Inštitut za kineziologijo.
- Petkovšek, M. (1984):** Odnos učencev četrtih razredov do telesnovzgojnih dejavnosti v celodnevni osnovni šoli in njihova motiviranost za ukvarjanje s športom. Ljubljana, Inštitut za kineziologijo.
- Petrović, K., Strel, J., Ambrožič, F. (1982):** Motorično najuspešnejši in motorično ogroženi učenci in učenke osnovnih šol SR Slovenije (z vidika stratifikacijskih in socializacijskih dejavnikov ter pogojev šolanja in šolskega okolja). Ljubljana, Inštitut za kineziologijo.
- Petrović, K. et al. (1996):** Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji 1996. Ljubljana, Inštitut za kineziologijo Fakultete za šport.
- Petrović, K. et al. (1998):** Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji 1997. Ljubljana, Inštitut za kineziologijo Fakultete za šport.
- Phillips, M. (1949):** Study of a series of Physical Education Tests by Factor Analysis. Research Quarterly, 20, 1. Washington, 60–71.
- Pišot, R. (1997):** Model motoričnega prostora šestipolletnih otrok pred parcializacijo morfoloških značilnosti in po njej. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport.
- Pišot, R. (1999):** Latent structure of the motor space of the six-and-a-half year old boys. Annales, series historia naturalis, 9, 1999, 1 (15). Koper, 119–132.
- Pišot, R. (1999a):** Principi motoričnega učenja kot osnova za izbiro primerne strategije poučevanja otrok. V: Škof, B., Rot, A., Kovač, M. (eds.): Športni pedagog in kvalitetna športna vzgoja: zbornik referatov 12. strokovnega posveta Zveze društev športnih pedagogov Slovenije, Rogaška Slatina, 6. do 8. maj 1999. Ljubljana, Zveza društev športnih pedagogov Slovenije, 136–139.
- Pišot, R. (1999b):** Latent structure of six-and-a-half years old boys motor space after partialization of morphological characteristics. V: 4th Annual Congress of the European College of Sport Science: Proceedings book. Rome, University Institute of Motor Science.
- Pišot, R. (1999c):** Latent structure of six-and-a-half years old girls motor space after partialisation of morphological characteristics. V: Strojnik, V., Ušaj, A. (eds.): Theories of human motor performance and their reflections in practice: Sport kinetics, proceedings I. Ljubljana, Faculty of sport, 277–280.

Pišot, R. (2000a): The analysis of the structure of six-and-a-half years old children s motor space in the light of its development as a whole. *Acta Universitatis Carolinae Kinaanthropologica*, 36, 1. Praga, 67–78.

Pišot, R. (2000b): Dejavniki celostnega razvoja otroka kot izhodišče specialnih didaktik na razredni stopnji osnovne šole. V: Kramar, M., Duh, M. (eds.): *Didaktični in metodični vidiki nadaljnjega razvoja izobraževanja: Zbornik prispevkov*. Maribor, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Oddelek za pedagogiko, psihologijo in didaktiko, 215–221.

Pišot, R. et al. (2003): Predstavitev raziskovalnega projekta "Krepimo zdravje z gibanjem na prostem". *Vzgojiteljica*, 5, 4. Celje, 22–25.

Pišot, R., Štemberger, V. (2002): Vloga in pomen temeljnih in aplikativnih raziskav pri spremljanju gibalnega razvoja otroka. V: Pišot, R. et al. (eds.): *Otrok v gibanju: zbornik prispevkov 2. mednarodnega znanstvenega in strokovnega simpozija [A child in motion: Proceedings]*. Ljubljana, Pedagoška fakulteta, 36–42.

Pišot, R., Zurc, J. (2002): Ponudba interesnih gibalnih/športnih aktivnosti na osnovnih šolah v gorenjski regiji. V: Kovač, M., Škof, B. (eds.): *Zbornik prispevkov posvet športnih pedagogov*. Ljubljana, Zveza društev športnih pedagogov Slovenije.

Pišot, R., Zurc, J. (2003): Influence of out-of-school sports/motor activity on school success [Vpliv izvenšolske gibalne/športne aktivnosti otrok na učni uspeh]. *Kinesiologia Slovenica*, 9, 1. Ljubljana, 42–54.

Pišot, R., Zurc, J. (2004): Gibalna/športna aktivnost pri učencih in učenkah drugega vzgojno-izobraževalnega obdobja osnovne šole. *Pedagoška obzorja*, 19, 1. Novo mesto, 28–37.

Planinšec, J. (1995): Razmerja med nekaterimi motoričnimi in kognitivnimi sposobnostmi petletnih otrok. *Šport*, 43, 4. Ljubljana, 49–53.

Planinšec, J. (2000): Nekatere značilnosti razvoja koordinacije gibanja učencev. V: Pišot, R. et al. (eds.): *Otrok v gibanju [A child in motion]: zbornik prispevkov 2. mednarodnega znanstvenega posveta*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 540–548.

Rajtmajer, D. (1990): Metodika telesne vzgoje 2. Maribor, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta.

Rajtmajer, D. (1993a): Factor Structure of Psychomotor Abilities of 5,5 Year Old Boys [Faktorska struktura psihomotoričnih sposobnosti dečkov, starih 5–5,5 let]. V: Pavlovič, M. (ed.): *Proceedings of II. International Symposium Sport of the Young*. Ljubljana, Fakulteta za šport, 176–180.

Rajtmajer, D. (1993b): Komparativna analiza psihomotorične strukture dečkov in deklic, starih 5–5,5 let. *Šport*, 41, 4. Ljubljana, 36–40.

Rajtmajer, D. (1997): Psychomotor abilities of the youngest: theory, research, information sistem. Maribor, Faculty of Education.

Schmidt, A. R., Lee, T. D. (1999): Motor control and motor learning: a Behavioral Emphasis. Champaign, Human Kinetics.

Sluga, S. (1981): Telesna vzgoja za nižje razrede osnovne šole. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Strel, J. (1996): Športnovzgojni karton. Ljubljana, Ministrstvo za šolstvo in šport.

Strel, J., Kovač, M. (2000): Gibalni razvoj otrok in mladine. V: Pišot, R. et al. (eds.): *Otrok v gibanju [A child in motion]: zbornik prispevkov 2. mednarodnega znanstvenega posveta*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 39–61.

Šturm, J., Strel, J. (1981): Zanesljivost in struktura nekaterih motoričnih sposobnosti in morfoloških značilnosti šestinpolletnih učencev in učenk. Ljubljana, Inštitut za kineziologijo.

Šturm, J., Strel, J. (1985): Primerjava nekaterih motoričnih in morfoloških parametrov v osnovnih šolah SR Slovenije v obdobju 1970/71–1983: Zaključno poročilo. Ljubljana, Fakulteta za telesno kulturo, Inštitut za kineziologijo.

Tancig, S. (1987): Izbrana poglavja iz psihologije telesne vzgoje in športa. Ljubljana, Fakulteta za telesno kulturo.

Toškan, K. (1997): Športnorekreativna dejavnost šest- in sedemletnih otrok dveh obalnih osnovnih šol in dveh vrtcev. *Diplomsko delo*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Vehovar, M. (2000): Primerjalna analiza strukture motoričnega prostora petinpol-, šest- in šestinpolletnih deklic. V: Pišot, R. et al. (eds.): *Otrok v gibanju [A child in motion]: zbornik prispevkov 2. mednarodnega znanstvenega posveta*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 471–477.

Videmšek, M., Cemič, A. (1991): Analiza in primerjava dveh različnih modelov obravnavanja motoričnih sposobnosti pet in pol letnih otrok. *Magistrsko delo*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport.

Zimmer R., Volkamer, M. (1981): Motoriktest für vier bis sechsjährige Kinder. Weinheim, Manuel Beltztest.

Zurc, J. (2001): Relacije med izvenšolskim ukvarjanjem s športom in učnim uspehom učencev in učenk osnovnih šol v gorenjski regiji: [Prešernova nagrada študentom]. *Diplomsko delo*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Oddelek za razredni pouk.

**POROČILA IN OCENE
RELAZIONI E RECENSIONI
REPORTS AND REVIEWS**

Karmen Medica

"SLOVENSKO KULTURNO DRUŠTVO ISTRA" V PULJU

Slovenci so v hrvaški Istri od nekdaj zelo prisotni, pravzaprav po podatkih zadnjega popisa prebivalstva jih je okrog 2000, ali 1% celotne populacije, če prištejemo še tiste iz številnih mešanih zakonov, lahko rečemo, da jih je bistveno več. Prvo organiziranje pa smo zasledili šele v zadnjih letih. Slovensko Kulturno Društvo Istra v Pulju (nastalo l. 2002) je prvo organizirano in registrirano društvo Slovencev v hrvaški Istri.

Slovenci na Hrvaškem se že tradicionalno organizacijsko povezujejo in delujejo na ravni posameznih mest v slovenskih društvih (klubih), ki so vključena v Zvezo Slovencev na Hrvaškem s sedežem na Reki. Tovrstnega združevanja Slovencev, kakršno poznamo na Reki ali v Zagrebu, na območju hrvaške Istre, do nedavnega še ni bilo.

Organiziranje in formalno združevanje, slovenskega etnosa v hrvaški Istri se je začelo v devedesetih letih, po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške. Ko je bila pričujoča tema prvič predstavljena na mednarodnem znanstvenem srečanju "Slovenci na Hrvaškem" v Ljubljani, 21. decembra 1993, v Istri še ni bilo ne formalnega ne neformalnega organiziranja Slovencev. Ostalo je popolnoma odprto vprašanje, ali bo morda ravno na primeru Istre možno spremljati določeno gradacijo, postopnost organizacijskega povezovanja Slovencev, kot se je to dogajalo oziroma se dogaja drugod na Hrvaškem (Split, Osijek, Dubrovnik).

V začetku leta 1994 je tudi na območju Istre, podobno kot v Zagrebu, na Reki in v Splitu, že začelo prihajati do združevanja in organiziranja Slovencev v Pulju in sicer v kulturno-prosvetno društvo oziroma Unijo Slovencev za istrsko županijo. Iniciativni odbor, predhodno oblikovan v Pulju, se je sestel in 12. 2. 1994 sklical posvetovanje vseh zainteresiranih Slovencev, živčih na tem območju, da se vključijo v delo bodoče Unije Slovencev za istrsko županijo. Iniciativni odbor je pripravil ustanovno skupščino, na katero so bili med drugimi povabljeni tudi slovenski veleposlanik na Hrvaškem in predstavniki kulturnih in znanstvenih krogov Slovenije. Unija si je zastavila nalogo negovanja kulturne dediščine slovenskega naroda, povezovanja s Slovenijo, organiziranja gostovanj slovenskih gledališč in drugih kulturnih prireditev v Istri ter nastopov kulturnih in javnih delavcev, kar naj bi bil tudi skupen prispevek k bogatenju kulturne dejavnosti v Istri. Zakaj Unija Slovencev županije istrske in ne društvo na ravni posameznih mest, kot je to na primer v Zagrebu, Splitu, na

Reki? Glavni ustanovitelji so pojasnjevali, da se društva v glavnem organizirajo na ravni mest, Unija pa na višji ravni, županijski, se pravi, da bo lahko Unija v okviru svojega delovanja vključevala vsa istrska mesta, v katerih bo imela svoje člane. To naj bi omogočilo lažje povezovanje, komuniciranje in delovanje Slovencev na območju celotne istrske županije, kjer je njihova prisotnost precej razpršena. Prvotnemu entuzijazmu navkljub, Unija ni nikoli dejansko zaživela, čeprav je bila v določenem obdobju razumljiva tovrstna želja ali potreba za povezovanjem na ravni celotne istrske županije in ne le posameznih mest.

Rezultati zadnjega popisa prebivalstva na Hrvaškem iz l. 2001 niso bili ravno stimulativni za slovenski etnos. Pokazali so dokaj zreducirano število slovenskega prebivalstva (13.173 ali 0.30%). Po popisu iz l. 1991, je na Hrvaškem živelo 22. 376 (0.50%) Slovencev, od tega v Pulju 1.256, v hrvaški Istri pa 2.800 (brez Opatije; 3.671 z Opatijo).

V takšni situaciji je toliko večje presenečanje vzbudilo najmlajše slovensko društvo - Slovensko Kulturno Društvo Istra iz Pulja, sploh pa s svojo vitalnostjo in angažiranostjo v širši javnosti.

Slovensko Kulturno Društvo Istra v Pulju (nastalo l. 2002) je prvo organizirano in registrirano društvo Slovencev v hrvaški Istri. Obstaja že četrto leto, od prvih korakov nastajanja, zbiranja članov, pridobitve prostora v centru mesta, v ulici Hermana Dalmatina, kar se lahko sliši tudi simbolično, so junija l. 2004 začeli tudi z lastnim kulturnim programom.

"Samo ime govori, da smo slovensko društvo, da smo kulturno društvo in da smo iz Istre. Kakor smo videli pri sosedih iz Reke, se njihovo društvo imenuje Bazovica, veliko se jih imenuje dr. France Prešeren, Ivan Cankar, Lipa in podobno. Vsak si je dal ime katero mu je najbližje. Naši člani so izbrali ime Istra, kar je bilo v našem okolju lepo sprejeto, zato se nikoli ne počutimo, kot da smo v tujini. Pozitivne vibracije sožitja, ki nas obdajajo, niso le kurtoazna ampak konstatacija resničnega stanja" je o nastanku Slovenskega Kulturnega Društva Istra povedala predsednica Alojzija Slivar.¹

Sploh pa je bila presenetljiva njihova medijska prisotnost in aktivno vključevanje večinskega prebivalstva v aktivnosti številčno majhne skupnosti.

"Mediji so veliko naredili za našo razpoznavnost v širšem prostoru", nam je povedala Alojzija Slivar. "Nismo bili navajeni na medije in moram priznat, da smo bili zelo skeptični do njih. Vendarle brez medijev danes ne gre in zato smo jih povabili k sodelovanju. Dejansko so veliko prispevali TV Nova, HRT, Glas Istre, Radio Pula, Radio Maestral, Arena Radio. V Glasu Istre je vsak dan objavljen urnik za ogled razstav v naši galeriji. Ravno tako nas Radio Maestral dnevno omenja v svojih

¹ Z ga. Alojzijo Slivar sem se pogovarjala 30. oktobra 2004 v SKD Istra v Pulju.

najavah kulturnih dogodkov". Prva prireditev v novih prostorih Društva (junija 2004) je bila razstava akademskega slikarja Martina Bizjaka Mesteca na hribčkih. Od takrat se vrstijo, razstave, koncerti, srečanja.

Financira jih Grad Pula, Županija Istarska, Urad za manjšine R Hrvaške in Urad R Slovenije za zamejce in Slovence po svetu. Nekaj je tudi sponzorskih sredstev - Lek, Merkator, Helios, Merkur. Poleg organiziranja kulturnih prireditev, pevskega zbora SDK Istra, obstaja veliko zanimanja za organiziranje tečaja slovenščine, ne le pri otrocih slovenskih staršev, ampak tudi pri srednješolcih, ki želijo študirati v Sloveniji, pri gospodarstvenikih in turističnih delavcih. Postavljajo tudi interno knjižnico, knjige so donacije posameznikov, največ jih pa dobivajo po ustaljeni poti iz knjižnice v Karlovcu, slednja pa jih dobiva od knjižnice v Novem mestu in potem posreduje ostalim slovenskim društvom na Hrvaškem. Stimulativno je tudi to, da v glavni puljski mestni knjižnici odpirajo slovenski oddelek. Največ gradijo na kulturnih aktivnostih. Umetnostni zgodovinar Oto Širec, je že dvajset let zaposlen v mestnem odboru in je zadolžen za kulturne dejavnosti. Kot "profesionalec", skrbi za izbor gostujočih prireditev in umetnikov. Znani slovenski umetniki v Istri, na primer slikarja: Martin Bizjak v Pulju, Rok Zelenko v Grožnjanu, se zavzemata za to, da bi se v prihodnje čimbolj pestro predstavljala slovenska kultura in umetnost v Istri. Martin Bizjak ravno pripravlja knjigo o znanih Slovencih v kulturnem življenju Pulja. Imena kot so: Alojz Orel – znani fotograf istrskih in primorskih pokrajin, Štefan Mlakar – arheolog in raziskovalec v Arheološkem muzeju Istre v Pulju, Mario Rotar – utemeljitelj filmskega festivala in drugih kulturnih aktivnosti v Pulju so le nekatera imena, ki jih bo knjiga Martina Bizjaka "rešila" od pozabe, tako na hrvaški kot tudi na slovenski strani. Ne kaže spregledati novo nagrado "Mario Rotar" na puljskem filmskem festi-

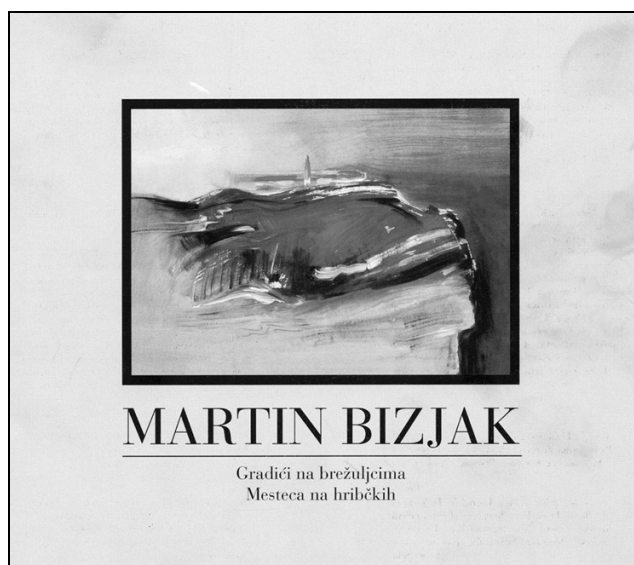
valu. Nagrado dodeljuje mesto Pulj za prispevek k razvoju filmskega festivala in filmske umetnosti v Pulju. Leta 2004 je prvič podeljena in jo je dobil Fadil Hadžić.

Aktivnosti Slovenskega Kulturnega Društva Istra so vse bolj usmerjene tudi v povezovanje z drugimi slovenskimi društvi na Hrvaškem, omenjajo tudi spodbude in ponudbe za sodelovanje z zamejci v Italiji in Avstriji. Prioriteta je pa vsekakor sodelovanje s Slovenijo. Primorska Univerza se tudi vključuje v njihovo življenje in delo, predvsem z pošiljanjem brošur, programov in predstavitvijo programa Primorske univerze za vse zainteresirane in potencialne študente iz Istre.

Slovensko Kulturno Društvo Istra trenutno šteje okrog 200 članov. Vpisuje se vse več mladih, kar je stimulativno. Včasih se vpišejo cele družine. Zanimiv je primer, ko se je vpisala babica in je včlanila vse družinske člane, tudi vnuke. "Med Slovenijo in Istro je veliko stikov, na kulturnem, športnem in gospodarskem področju. Zato je potrebno spodbujati predvsem učenje jezika, v tem vidimo glavno težišče. Starejši ljudje prihajajo v Društvo na kakšno prireditev, ali druženje, mladi pa so tisti, ki bodo prevzeli vodenje, ohranjanje jezika, kulture, stikov s Slovenijo in vse to še nadgrajevali", poudarja Alojzija Slivar.

Slovenci v hrvaški Istri sestavljajo socialno in ekonomsko popolnoma integrirano, pretežno mestno populacijo. Zainteresirani so za ohranjanje in negovanje kulturnih stikov s Slovenijo, narašča tudi zainteresiranost za medsebojno kulturno povezovanje in delovanje, po kakšnem političnem organiziranju pa ne čutijo potrebe. Poudarjajo pomebnost medijske identifikacije in vključevanja večinskega prebivalstva v manjšinske dejavnosti.

Naj bi spretnost ustvarjanja in komuniciranja v različnosti postala v prihodnje prvovrsten vir moči. Slovensko Kulturno Društvo Istra nam obeta prav to.

Verena Perko

TEORETIČNA ŠTUDIJA O MUZEJU KRASA

Že nekaj časa potekajo bolj ali manj glasne razprave o muzeju Krasa. Ob raznih priložnostih je bilo slišati dokaj različne zamisli in najbrž je bila edina njihova stična točka – različnost. Zdi se mi, da je bila najzgodnejša 'škocjanska' ideja, kjer že nekaj časa pridno gradijo na idejnem kompleksu, zasnovanem okoli geografskega in pokrajinskega naravnega parka. Kasneje je bilo veliko govora o sežanskem muzeju, češ muzej vendarle sodi nekam v urbani center. Ideja pa se je vrtela predvsem okoli stavbe in predmetov etnološkega in arheološkega značaja. Vsebinska se je, ali vsaj zdelo se je tako, opirala na Kosovelovo in sežansko duhovno in materialno dediščino.

Ob ostalih kraških pobudah je štanjelski kulturni kompleks vedno ostajal kot škrbina sredi ravnine, ki ga od pametnih nihče ne more spregledati, obenem pa kljub novim in novim pobudam še kar naprej ostaja brez prave vsebinske umestitve v prostor in sedanji čas.

Vsem tem poskusom ob bok je nenadoma vzniknila mnogo bolj osnovana ideja o muzeju krasa, kot geografskemu fenomenu, ki bi zaobjemal predvsem geografsko območje in se umestil na neko novo točko, ki bi naj ne bila ne Postojna ne Škocjan, še najbolje, tako je bilo namreč slišati, morda nekje na robu Planskega polja.

Na vzpodbudo revije Kras so se srečali številni strokovnjaki, ki bi po službeni ali katerikoli drugi dolžnosti morali razmišljati o tovrstnem muzeju. Vendar se zdi, da so navkljub ponavljajočim pobudam za ustvarjalni dialog strok, vse dosedanje razprave ostajale le na pretežno geografskih utemeljitvah. Skoraj v celoti je manjkal kulturni in nacionalni kontekst, za katerega bi se spodobilo, da bi ga ponudili muzealci. Ko pa se je bilo nazadnje le treba izreči pred širšo javnostjo, se je po slovenski navadi pokazalo, da je polje skupnih interesov razdrobljeno na organizacijsko politični in nazadnje še strokovni plati. Predvsem pa je očitno, da so ideje ostale brez sleherne aktualne družbene umestitve.

Ko sem o zanimivem predlogu o muzeju krasa razpravljala z zagrebškimi vodilnimi muzeologi, med njimi priznanima teoretikoma prof. Tomislavom Šolo in prof. Maroevičem, so se mi izkristalizirali mnogi problemski vidiki muzeološke zasnove tovrstnega muzeja.

Prvo in gotovo simptomatično je vprašanje naslova muzeja. V kolikor postavimo v sam naslov besedo kras brez velike začetnice, se seveda že na deklarativni ravni odrekamo pred vso svetovno javnostjo eponimnosti t.j. primarnosti in izvornosti poimenovanja nekega širokega geografskega fenomena, ki ga je po nas prevzel cel svet! Muzej krasa lahko zgradijo Kitajci ali Američani, ime Kras pa lahko uporablja institucija ene same pokrajine in dežele sveta. Nas torej snovalci muzeja, institucije, ki se

po samem konceptualnem pravilu naslanja na identiteto, silijo (zavestno ali podzavestno?) v zanikanje in odrekanje le-te že z samim načinom pisanja imena muzeja?

Če temu ni tako, potem gre seveda za temeljno nepoznavanje zahtev moderne muzeološke vede, čemur se pa niti ne smemo premočno čuditi. Slovenci smo eden redkih narodov v Evropi, ki nismo poskrbeli za organiziranje študija muzeoloških ved in je tako tudi študij dediščine zaenkrat v glavnem prepuščen le posameznim stihijskim poskusom brez prave teoretične podlage.

Da bi torej z ustanovo že na samem začetku ne oškodovali svojega lastnega naroda za že tako ali tako slabotno identiteto, govorimo in razmišljajmo torej raje o muzeju Krasa. Toliko bolj, ker Kras režejo še žive nacionalne rane politično-teritorialnih razmejitev!

Sodobni muzeji slonijo na poudarjeni individualnosti. Pravilo pravi, da noben muzej ni enak kateremu koli drugemu, če se pa to zgodi, gre za popolno nerazumevanje družbene vloge muzeja kot institucije in zatorej govorimo o sistemski napaki. Vsak muzej si mora v sodobnem svetu izboriti svoj prostor in izoblikovati svojo publiko. Med sto tisoči muzejev uspe samo tisti, ki je izoblikoval svoje individualne poteze in razvil razpoznavno specifično načina predstavljanja. Ti muzeji lahko računajo na uspeh in ne le upajo na preživetje. V nasprotnem primeru bo muzej Krasa slejkoprej pristal na hiranju tako kot večina slovenskih muzejev, ki se morajo zadovoljiti s čedalje bolj pičlimi državnimi (socialnimi) podporami. Prav tu je tudi vzrok, da so ta hip v svetu regionalni muzeji velika moda, saj govorijo skozi materialno in duhovno dediščino na individualen, razpoznaven in močno interpretativen način. Da bi torej lahko muzej Krasa sploh uspel, mu moramo že v zibel položiti individualne poteze in jih zasidrati v konceptu **multidisciplinarnosti ter interpretativnosti**. Tega dejanja ne zmorejo projekti brez teoretične osnove, a tudi ne muzealci brez znanja muzeološke teorije!¹ Praksa nas v tem primeru ne more rešiti, saj gre za novo paradigmo muzeološkega delovanja, ki upošteva družbeni organizem kot celoto, muzej v njemu pa kot instrument identifikacije in družbene korekcije.

Tretje vprašanje je temeljno vprašanje muzejske publike. Da bi muzej zares lahko dosegel cilj svojega delovanja, mora že na samem začetku preučiti značaj publike, kateri namerava odpreti vrata. Med publiko pa mora vnaprej prepoznati uporabnike muzejev, to je

¹ Študij muzeologije poznajo domala vse vzhodne in zahodne evropske dežele. Vzhodne dežele, v načelu z Brnsko in Zagrebško muzeološko šolo, so dosegle vrh na teoretičnem polju, medtem ko angleške in nizozemske šole beležijo predvsem presežke pragmatične usmeritve. Slovenci še vedno oklevamo okoli uvedbe študija muzeologije in temu primerni so tudi praktična in teoretična podkovanost naših muzealcev in problemi muzejev.

tistega dela muzejskih obiskovalcev, ki bodo muzej in muzejske ponudbe lahko vključevali v svoje poklicne in prostočasne dejavnosti. Samo iz teoretično dobro pripravljene predhodne raziskave lahko izide široko muzejsko delovanje, ki se je sposobno odzivati na način živega družbenega organizma k potrebam publike in muzejskega okolja.²

Tega pa ni dolžan in po pravici rečeno za to tudi ni usposobljen in niti ne plačan klasičen muzej, katerega delovanje je strnjeno za zidovi muzejske zgradbe in zamejeno s številom in izobrazbo zaposlenih. Resnici na ljubo mnogim klasičnim muzejem (še) ni potrebno razmišljati o potrebah uporabnikov, kajti financiranje institucij še vedno poteka neodvisno od volje uporabnikov in poteka ne oziraje se na uspešnost muzejskih projektov.

Vprašanje publike je seveda tudi temeljnega vsebinskega pomena pri iskanju oblike delovanja, a tudi končne fizične podobe muzeja. Snovalci se morajo nujno že na samem začetku spraševati, katera oblika muzeja bo prepoznanim potrebam obiskovalcev in uporabnikov lahko najboljše zadostila. Konceptualna zasnova, ki bo upoštevala prostorske potrebe institucije za ureditev in hranjenje zbirk, raziskovalno delo z vsem instrumentarijem, razstavljanje in komunikacije, skladiščenje in upravo, varovanje in tehnično opremo, dovoze in dohode, parkirne prostore, itd. bo v glavnih potezah že tudi začrtala arhitekturno podobo bodoče muzejske zgradbe. Tudi število zaposlenih in njihova izobrazbena struktura bosta morala slediti zgoraj opisanim kriterijem (npr., če bo muzej Krasa zasnovan tudi kot banka znanstvenih podatkov, bo moral biti vanj vključen tudi inštitut, ki bo z vnaprej določeno nivojsko pregrado nudil svoje usluge različnim uporabnikom, npr. na virtualni ravni).

Sodobna muzeološka veda je seveda razvila številne instrumente prepoznavanja ciljne publike. Z njimi morajo strokovnjaki, ki muzej snujejo, opraviti predhodne raziskave. Brez podobnih raziskav noben resen muzej v tujini ne dobi ustrezne materialne podpore.

Če torej na podlagi čiste špekulacije skušam uganiti, kdo bodo uporabniki in katere so ciljne publike muzeja Krasa, potem je odgovor izjemno širok in v resnici je kaj mogoče, da bodo tudi raziskave pokazale na zelo široko množico uporabnikov.

Družbene veje, ki bi tak muzej že sedaj nujno potrebovale, so tujski in domači turizem, šole in specializirane domače in tuje izobraževalne institucije, mlade

družine z majhnimi otroki, starejše publike z izraženim izobraževalnim interesom, skupine, ki želijo preživeti krajši čas v nedotaknjeni naravi, ljudje s posebnimi potrebami, uporabniki, ki želijo svoje zaposlene ali sodelujoče seznaniti z regijo in njenim naravnim potencialom ter vključiti delček identitete v lastno dejavnost ali kreativnost. Mnogi bodo morda le skušali najti primeren kraj, kjer bi na zabaven način seznanili tuje sodelavce z geografskimi, arheološkimi, etnografskimi in ostalimi znamenitostmi pokrajine, ki Krasu daje zanesljivo prepoznavnost med vsemi pokrajinami naše dežele.

Uporabniki, torej publika, ki uporabljajo prostore, znanje, podatke ali katere druge vrste muzejske opreme ali struktur proti vnaprej določeni odškodnini, pa seveda ne morejo imeti ključnega vpliva na konceptualno zasnovo ali celo določati in nazadnje zavirati družbeno delovanje muzejske institucije. Zato se mora muzej vnaprej zaščititi s strokovno utemeljenim poslanstvom, ki poleg ustanovitvenih muzejskih aktov predstavlja temelj institucionalnega družbenega in strokovnega delovanja. V praksi dobro utečenega muzeja to pomeni, da še tako dober sponzor (npr. z denarno podporo muzeju) ne more vplivati npr. na stopnjo varovanja nekega objekta kulturne ali naravne dediščine ali zbirke, ker tak (koruptiven) vpliv izključuje instrument notranje zasnove delovanja muzeja, ki je že od samega začetka premišljeno dorečen v aktih njegovega družbenega poslanstva.

Da bi lahko muzej Krasa služil tako različnim družbenim potrebam, mora temeljiti na konceptu multidisciplinarnosti in interpretativnosti. Muzej, ki ga Kras in Slovenija rabita ta hip, po moje ni in ne more biti oblika klasičnega muzeja za debelimi zidovi, kamor glas umirajoče dediščine ne seže in kjer se glas uporabnikov in publike ne sliši. Rabimo muzej, ki se bo sposoben odzivati družbenim spremembam, ki bo komuniciral v okolju z izbranimi predmeti in s celotnim naravnim okoljem. Obiskovalcem bi moral posredovati ne le bogastvo zbirk in edinstvenost narave, temveč predvsem znanje in modrost prednamcev ter vzbujati zavest, da je dediščina kvaliteta današnjega življenja, ki smo jo dolžni ohranjati zanamcem.

Muzej Krasa ne more biti klasičen muzej tudi zato, ker koncept varovanja dediščine izključuje njeno uničevanje in trganje eksponatov iz živega okolja v muzejske namene. Torej že v sami konceptualni osnovi naloge novega muzeja narekujejo ohranjanje obstoječih sistemov, a tudi sorodnih institucij in zbirk. Predvidevati torej moramo njihovo tvorno vključitev v gibek sistem novega muzejskega organizma in dolgoročno prilagoditev skupnemu cilju.

Edina zares uporabna oblika, ki bi lahko povezala vse dosedanje kulturne, turistične in znanstvene ustanove na področju Krasa v živo muzejsko institucijo, zlito s pokrajino in ki bi obenem tudi zadostila nemajhnim družbenim zahtevam, je oblika kibernetičnega muzeja.

² Število obiskovalcev dobrih evropskih muzejev se v povprečju ujema s številom prebivalcev teh mest. Tako bi torej mogli v primeru npr. katerega od naših zares velikih muzejev pričakovati okoli štiri sto tisoč obiskovalcev. Kolikor mi je znano, se skupno število obiskovalcev vseh slovenskih muzejev giblje okoli dvesto tisoč in zelo težko bomo okrivili za tako stanje le obiskovalce.

Za večino bralcev bo izraz **kibernetični muzej** polna novost. Izraz, četudi zveni zelo učeno, je upravičen iz najmanj dveh razlogov. Tomislav Šola, ki je posvetil temeljne študije oblikam modernega muzeja, opozarja na dvojno pomenskost izraza.³ Kibernetični je v osnovnem pomenu namreč tisti, ki ima že v svojem konceptu predviden instrument uravnavanja delovanja kot sproten odziv na spremembe v okolici. Muzej, ki želi delovati v svojem okolju tvorno in dolgoročno skrbeti za osveščanje v smislu trajnega ohranjanja naravne in kulturne dediščine, mora biti zasnovan prožno in na način, ki mu bo omogočal spremljanje družbenih sprememb in sprotno prilagajanje načina svojega delovanja. Kibernetični muzej pa je po drugi razlagi lahko tudi zbirka, ki je v resnici ni in je zasnovana le na virtualni ravni. V našem primeru bi to pomenilo, da bi omogočili nastanek velike zbirke, npr. kapnikov ali živalskih vrst, na virtualni ravni, in bi jih zato lahko v resnici nedotaknjene ohranili v svojem primarnem naravnem okolju. Zbirka bi nastala na podlagi načrtno zbranih posnetkov in poglobljenih raziskav, ki bi omogočile obiskovalcem tudi virtualni vstop v najgloblja brezna, ne da bi pri tem bilo potrebno žrtvovati sam naravni habitat. S konstantnim beleženjem stanja naravnega okolja pa bi lahko naravovarstveniki dokumentirano in pred očmi javnosti spremljali spremembe in argumentirano opozarjali na družbene pojave, ki dolgoročno lahko katastrofalno prizadenejo okolje.

To sta v teoretični osnovi torej dva različna, vendar zagotovo ne ločena principa.

Ker želimo z ustanovitvijo muzeja Krasa upočasniti nezaustavljivo propadanje naravne in kulturne dediščine, bo treba obiskati obliko muzeja, ki ne bo zaradi namena svojega obstoja še dodatno obremenila občutljive strukture kraškega okolja in zaradi ustanavljanja svojih zbirk še dodatno uničila nekaj jam ali kapniških struktur ter 'uformalinila' še tistih nekaj primerkov favne in flore. In iz istega razloga tudi ne bomo strpali v (največkrat povsem neprimerne) depojske prostore lepo urejenih privatnih zbirk. Ne bomo porušili še tistih nekaj spahnjenc, da bi zgradili etnološki park za turiste in ne našemili kmete v stare, že zdavnaj pozabljene obleke, da bi zabavali sindikaliste.

Organizacijsko bo najbrž najprimernejša oblika muzejskega delovanja t.i. pajkove mreže s središčnim povezovanjem raznorodnih institucij, usmerjenih k istemu cilju.

Muzej Krasa, vsaj kolikor lahko sodimo iz dosedanjih prizadevanj, hoče rasti iz izjemnih znanstvenih dosežkov geologov in krasologov. Vendar je to le ena od kraških značilnosti, ki bi muzejsko publiko lahko zani-

male. Tu so poleg vsega še kulturno-zgodovinsko, arheološko, umetnostnozgodovinsko in narodopisno področje, ki so narekovala kraški pokrajini sedanjo podobo in so z njo neločljivo povezana. Muzeja, vsaj tako upam, ne nameravamo graditi zgolj za strokovnjake, temveč za obiskovalce! Da pa bi lahko zadostili tako zahtevnemu in pestremu spektru potreb, bo treba vključevati mnoge discipline in najti med njimi tvorno sožitje z različnimi nivoji ponudb, ki bodo obsegale vse od znanstvenih podatkov prve vrste do lahkotnih zabav v naravnih parkih. Navsezadnje bi bilo zelo nekorektno, če bi zamolčali, da številne kulturne in raziskovalne ustanove že dolgo zelo uspešno pokrivajo našeta področja. Treba je le razmišljati, kako jih povezati in vključiti v organizirano ponudbo.

Med temeljna vprašanja sodi tudi vprašanje območja, ki bi ga moral muzej pokrivati. Muzej Krasa bo le stežka opravičil svoj obstoj brez Krasa. Geografsko in krasološko je si ga ni zamisliti brez cerkniškega, planinskega in vrhniškega območja. Arheološko in historično-politično ne more brez vipavskega območja, brez paleolitskih jam in prazgodovinskih gradišč ob robovih kraške krajine, ne gre brez poznih rimskih zapor od Prezida do Hrušice in ajdovskih trdnjav. Ali si lahko kdo le zamisli institucijo, ki skrbi za kulturno dediščino Krasa in ne govori o Kosovelu ali Fabianiju in ki ne vključuje Černigoja? Enakovredne, neločljive celote moremo utemeljeno prepoznati tudi v drugih strokah. V kolikor bodo meje območij, ki ga bo pokrival muzej, zarisale posamezne stroke, je neuspeh zagotovljen. Že zdavnaj pred nami so jih izoblikovali narava in ljudje. Naloga snovalcev muzeja je le, da jih tenkočutno prepoznajo.

Iz odgovorov na temeljna vprašanja bo izhajala tudi osnovna muzejska struktura. Že sedaj je jasno, da bo sestavljena iz zelo raznorodnih enot, celic. Ena izmed osnovnih bo verjetno informativna baza, ki jo je moč ponuditi tudi na virtualni ravni (za razliko od kibernetične je to tista zbirka ali razstava, ki v resnici obstoja, vendar so podatki zaradi lažje dostopnosti digitalizirani in dostopni v virtualni obliki). Vse vrste podatkov bi bilo potrebno združiti na portalu in z nivojskimi siti usmerjati k uporabnikom. Za uporabo prvovrstnih (znanstvenih) podatkov je potrebna določena odškodnina, za splošne velja le povabilo za obisk.

Z informacijami o odpiralnih časih, zasedenosti ali neprimernosti obiska zaradi specifičnih vzrokov (npr. vodostaja) dosežemo uravnovešeno turističnega navala na izključno nekaj točk in ga gospodarno preusmerjamo in prerazporejamo na manj obiskana mesta. Muzejske službe na tak način za svoje obiskovalce lažje iščejo primernejšo ali zanimivejšo ponudbo in pravočasno načrtujejo vsebinske korekture.

Na virtualni ravni bi bile na voljo informacije o obstoječih naravnih in kulturnih spomenikih (jame, gradovi, ponori, izviri, čas cvetenja redkih botaničnih

³ Poznavanje teme izvira iz številnih konzultacij pri prof. Tomislavu Šoli in iz njegovih nedavno objavljenih knjig. Profesorju Šoli se za na tem mestu iskreno zahvaljujem za ne-sebično razdajanje svojega širokega znanja.

vrst, pojav ali gibanje določenih živalskih vrst, npr. volkov ali medvedov itd.). Posredovani bi bili podatki o muzejih, privatnih zbirkah, inštitutih ali kulturnih dogodkih, ki sodijo v etnografsko ponudbo regije in jih je moč obiskati v izračunanem času obiska in v obsegu načrtane (peš ali vozne) poti.

Kibernetični muzej je najbrž edina doslej poznana oblika muzejskega delovanja, ki se že konceptualno prilagaja zahtevam kraške krajine, njene silne občutljivosti in velike stopnje ogroženosti. Izraz kibernetični muzej pomeni predvsem koncept muzejske institucije, ki upošteva zatečeno stanje in se je sposobna odzivati na sprotne družbene ali naravne pojave. Obenem je kibernetični muzej lahko tudi ena od zbirk, ki je v resnici nimamo zbrane vse na enem mestu, temveč je raztresena po različnih krajih in jo uporabniku virtualno ponudimo na informativen in interpretativen način.

V ta namen bi bilo potrebno zagotoviti tudi sprotno in stalno beleženje odziva obiskovalcev. Med drugim to omogoča tudi odprt pristop do (dela) informacijskega muzejskega sistema (t.i. forum), kjer lahko uporabniki sproti izrazijo svoje potrebe in izrekajo mnenje. Seveda pa je potrebno v ta namen zagotoviti stalnost muzejske službe, ki skrbi za tak program.

Na predlagan način bi bilo gotovo moč doseči zavirljivo raven komuniciranja z uporabniki in posledično osveščanje velikega dela javnosti.

S temi osnovnimi potezami, bi lahko muzej Krasa zares upravičil svoj obstoj in si pridobil sloves v svetu, kot moderna, uporabniku namenjena institucija.

Nevarnosti.

Nova tehnologija prinaša nemalo nevarnosti tudi z muzeološkega vidika. Velikokrat se je v svetu pokazalo, da zazrtost v visoko tehnologijo lahko doprinese k zanemarjanju kreativnosti zaposlenih, in žal, nemalokrat lahko negativno vpliva tudi na njihovo moralno držo. To bi pa pomenilo usoden udarec za muzej Krasa, saj vsa njegova zasnova temelji na etičnosti in visoki strokovnosti delovanja v izjemno občutljivem okolju. Muzejske službe bodo morale z nenehnim kreativnim pristopom iskati najoptimalnejše kompromise v dani družbi. V konceptu torej muzej vključuje moderno tehnologijo, ki jo mora kasneje nenehno obnavljati in dopolnjevati. Pri iskanju sredstev pa se velikokrat pritihočajo vabljuje ponudbe tistih, pred katerimi je muzej po načelu branik pred uničevanjem dediščine. Ni nujno, da je to le industrija, iz prakse vemo, da obstajajo še bolj usodne (politične) sprege.

Kakorkoli, kdor se nevarnosti zaveda, jih lahko že vnaprej prepozna. Najvažnejše pa je, da se zavedajo materialnih in moralnih zavezanosti tisti, ki muzej ustanavljajo. V primeru muzeja Krasa, bi iz mnogih temeljnih razlogov moral nastati projekt nacionalnega pomena.

Bati se je tudi treba, da se bi zaradi tako številnih temeljnih znanosti, ki s svojim vedenjem in množinami

podatkov napajajo generatorje muzeja Krasa, zatemnili njegov muzeološki kontekst in s tem že v kalu zatrli njegovo bistvo. Zavedati se je namreč treba, da kvantiteta še ne pomeni kvalitete in zbirka podatkov še ni znanje, kaj šele modrost! Ljudje pa ne hodijo v muzeje le zaradi predmetov in kuriozitet, temveč čedalje bolj zaradi pristnih doživetij in da bi se ob pridobivanju znanja zabavali ali ker pričakujejo, da jim bo muzej s predmeti posredoval prastaro človeško modrost. Dober muzej obiskovalcu posreduje preteklost kot kvaliteto današnjega življenja in ga napolnjuje z vero v prihodnost. Ni umetnost razporediti nekaj predmetov v vitrine, umetnost pa je z njimi posredovati temeljna življenjska sporočila.

In če je kje na svetu ljudem pomagala preživeti modrost, potem je to zagotovo bilo na Krasu. Muzeološka naloga muzeja Krasa je torej na tisoč in en način z raznovrstnim gradivom pripovedovati o čudežni naravi in ljudeh, o preteklosti in sedanjosti, o navadah in običajih, o spretnostih in tehnoloških znanjih. Predvsem pa o kraški modrosti.

Vendar se je treba še nečesa bati že vnaprej. Bati se je, da bodo nekateri videli pri ustanavljanju novega muzeja predvsem priložnost, da zgradijo sami sebi pomnik v obliki povsem neprimerne arhitekturne rešitve in bi nato ta pomnik natrpali z blestečimi, kot žafran dragimi vitrinami ter raznimi hipermodernimi inštalacijami, ki ignorirajo potrebe stvarnosti. Ampak te vrste mojstrov vsaj ni težko prepoznati, v njihovih pompoznihih rešitvah ponavadi ni niti sledu o vsebini. So popolnoma sterilni. Muzej Krasa pa je smiselno graditi le, če bo temeljil na prepoznavnosti in originalnosti, edino to namreč prinaša muzejem v današnjem svetu obisk in s tem ugled ter dohodek. Originalnost, kot pravi znani zagrebški muzeološki teoretik Tomislav Šola, pa je moč doseči le z originalnim kontekstom. Torej s temeljitim in širokim poznavanjem primarnih znanosti, ki so v primeru Krasa geografija in krasologija, arheologija in zgodovina, etnologija in umetnostna zgodovina. Originalni kontekst pa je tako rekoč nevidno muzeološko tkanje, ki bo živo povezovalo temeljne stroke v senzibilne družbene strukture.

Ker pa bomo Slovenci še dolgo morali čakati na vsaj povprečno muzeološko izobražene (!) muzealce, kaj šele da bi med njimi iskali dobro teoretično podkovanost, je seveda pričakovati, da bo predlagani model naletel na velike ovire predvsem pri ljudeh iz vrst muzealcev. Najglasnejši bodo seveda tisti, ki imajo za seboj močne institucije in ki jih znanje muzeologije – niti najmanj ne ovira.

Mark Tulij Cicero: LELIJ – O PRIJATELJSTVU. Maribor, Litera, 2004, 124 str. (Prevod, spremna beseda in opombe Barbara Zlobec – Del Vecchio)

Antični svet z vsemi svojimi umetniškimi prepleti in konotacijami čedalje bolj priteguje slovenske znanstvene raziskovalce, ki s pronicljivimi motivacijskimi vzgibi segajo v kulturno-zgodovinski prikaz antičnih stvaritev, znotraj katerih naj bi prišlo do iskanja nekega komunikacijskega razmerja v odnosu do sodobne globalizirane evropske civilizacije. To usmeritev nam izpričujejo tudi številne slovenske založbe, ki nam v zadnjih časih ponujajo na knjižnem trgu kar številne prevode grško-rimskih avtorjev. Tokrat nam je mariborska založba Litera posredovala Ciceronovo delo Laelius – De amicitia. Za slovenski prevod je poskrbela Barbara Zlobec, ki je delo tudi vsebinsko razčlenila in ga opremila z opombami ter napisala spremno besedo, v kateri razlaga izbiro naslova, opisuje nastanek dela in izbiro dialoga.

Laelius – De amicitia oziroma Lelij – o prijateljstvu

Prijateljstvo kot najvišja etična vrednota, ki naj bi jo narava poklonila človeku, predstavlja enkratno temo, "ki je draga mislecm in piscem vseh dob". Čeprav gre za dokaj razširjeno in vsebinsko nadvse pritegljivo problematiko, je delo vendarle premalo pritegnilo strokovnjake, da bi se vanj poglobili in skušali iz njega izvleči tiste osnovne smernice, ki naj bi oplemenitile slehernega posameznika v tedanji republikanski dobi.

Datacija Lelija, ki spada med pozne Ciceronove filozofske spise, pa predstavlja za filologe dokaj sporno vprašanje, saj nekateri menijo, da je delo zaradi svojega prodornega nastopa nastalo še pred Cezarjevimi umori, mnogi proučevalci pa se raje opredeljujejo za poznejšo datacijo, to je za čas po Cezarjevem umoru, ko je Cicero, prizadet od številnih družinskih nesreč, stopil iz arene političnega dogajanja in mu je umik v svet filozofije pomenil edino možno pot iskanja tolažbe in notranjega ravnesja.

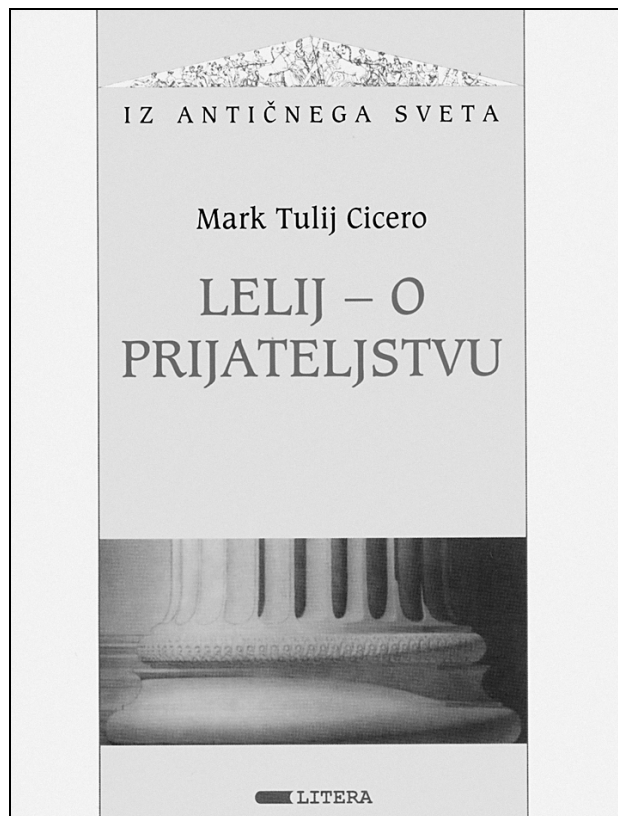
Struktura dela samega kaže na vrhunsko izdelanost dialoga, kar izstopa že v uvodnem delu, značilnem po dvojnem pripovednem okviru. V prvem se Cicero s spoštljivostjo spominja avgurja Kvinta Mucija Scevole, v drugem pripovednem okviru izstopa razgovor, ki ga je Mucij Scevola imel leta 129 pred Kr., to je nekaj dni po smrti Publija Kornelija Scipiona Emilijana. Da si je Cicero izbral za središčno osebnost svojega dialoga izredno uglednega Gaja Lelija, pripadnika filohele-nističnega krožka izobraženega Scipiona Emilijana, verjetno ni zgolj naključna opredelitev. Lelij je namreč kot svojstvena osebnost stremel po spojitvi rimske tradicije (mos maiorum) in grške modrosti (sophia). Z opisom prijateljstva med Lelijem in Scipionom je Cicero torej želel povzdigniti tisto ljubezen, ki ga je priklepala

na nepozabnega prijatelja Atika, saj sam pravi "*amare autem nihil est aliud nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita*" (§ 27) (Ljubiti ne pomeni nič drugega kot imeti rad nekoga, ki ga ljubiš, vendar ne iz potrebe in iz koristoljublja).

Prevajalka Barbara Zlobec si je torej med Ciceronovimi deli izbrala vsebinsko zelo aktualno delo, saj gre tu za neminljivo sporočilo prijateljstva, ki v današnji dobi propadanja vrednot vedno bolj priteguje človeka kot posameznika, vse bolj stremečega v iskanje kreposti.

Nemški filologi so do Ciceronovega dela zavzeli dokaj kritično stališče, češ da gre v njem za vrsto protislovij, ki naj bi pretežno izhajala iz nekega poseganja v različne filozofske nauke ter iz spajanja etičnih načel, izhajajočih iz grških tekstov, s konkretnim družbenim položajem v takratnem Rimu. Celotna nastavitve dela je torej nemškimi filologom ustvarjala težave, zato so se nagibali k opredelitvi, da gre za nenotno delo, zgrajeno iz med seboj nepovezanih segmentov. Če izvezemo Aristotelovo delo Nikomahova etika, je Ciceronov Lelij, kljub vsem kritičnim pomislekom, edini ohranjen daljši spis o prijateljstvu iz antične dobe.

V dialogu o prijateljstvu nastopata poleg Lelija še Mucij Scevola in Gaj Fani, katerima je bil Lelij tast in je z njima razpravljal o prijateljstvu kot najvišji etični vrednoti. Čeprav je spis zgrajen v obliki dialoga, ima bralec po vsej verjetnosti občutek, da gre bolj za obliko mo-

nologa, saj se v zapisu v glavnem razgrinjajo Lelijevi pogledi na temo prijateljstva. Vsi protagonisti sicer posebej ideal uglednega, politično razgledanega in eminentnega Rimljana, kakršnega naj bi za Cicerona predstavljal Scipio Emilian, zmagovalac 3. punske vojne.

Dialog se odvija po že ustaljeni tridelnosti, kot izhaja iz samih Fanijevih trditev (§16): Lelij najprej pojasni, kaj je prijateljstvo (*quid sentias*), nato odkriva, kateri je njegov izvor (*qualem existumes*), nazadnje pa pojasnjuje, katera so navodila v odnosih s prijatelji (*quae praecepta des*). Ob pojmovanju prijateljstva pa je pri Leliju večkrat zaslediti nihajoč odnos, in to tudi pod vplivom zgodovinskega dogajanja. V mladostnih spisih se namreč Ciceron nagiba k težnji, da je prijateljstvo sad vzajemne naklonjenosti (*De inventione*), pozneje pa je pri njem opazen utilitaristični nagib, saj omenja, da prijateljstva sklepamo zato, da si vzajemno pomagamo z uslugami. Šele pozneje se v njem ustali prepričanje, ki postane nekako etično vodilo Lelijevega dialoga, da prijateljstvo temelji na naravnem nagnjenju. Na osnovi lastnih izkušenj, zlasti dolgoletnih vezi s Scipionom, prihaja do spoznanja, da je prijateljstvo možno le med ljudmi, ki so dobri in plemeniti. Sam sicer ne verjame v ideal modričana, *boni viri* so le tisti, ki jih ne prevzemajo visoke ambicije, ampak se potegujejo za pravičen družbeni red. Čeprav se v pojem prijateljstva vrivajo tudi nekatere politične konotacije, vendar se avtor še vedno opredeljuje za najvišjo obliko prijateljstva, ki jo označuje kot *omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia consensio* (§20). To seveda velja le za trdna, prava prijateljstva, ne pa za tista, ki vzklijejo iz neke potrebe ali koristoljubja, kot je možno zaslediti v številnih grških razpravah. Seveda se Cicero v svojem Leliju sooča s takimi pogledi na prijateljstvo, po katerih naj bi slednje izhajalo iz narave, vendar se v svojem iskanju višje popolnosti raje opredeljuje za trditev, da je prijateljstvo le spremljevalec človeka, saj mu kot krepost pomaga pri duhovni in duševni rasti. Epikurejski pogled na prijateljstvo Cicero popolnoma zavrača, čeprav je ta njegov odklon le nekoliko pretiran, saj Epikurovo pojmovanje prijateljstva izhaja iz želje po potrebi človeške toplote.

Da je Cicero sploh nakazal možnost prijateljstva iz koristolovja, je verjetno potrebno iskati vzrok v takratnih politično-socialnih razmerah republike, ko je bilo silno razvejano podkupovanje ljudskih množic in je za dosego lastnih koristi veljalo prepričanje, "da se da vse kupiti".

Če se torej izognemo vsem tem obrobim namigom na raznovrstne oblike prijateljstva, naj poudarimo, da je osrednji del razprave Lelij usmerjen v prikaz povprečnega vsakdanjega prijateljstva. Pri tem poudarja avtor, da mora biti oseba iskrena in vredna zaupanja, pri morebitnih kritikah ali grajah pa ne sme občutiti užaljenosti.

Moč prijateljstva je torej temeljnega pomena za družbeni razvoj, kajti v svoji plemenitosti je to krepost, s

pomočjo katere se vzpostavljajo trdne medsebojne vezi in moralni zakoni, ki se nato razširijo v občečloveške zakone, na katerih naj bi temeljila vsaka poštena država.

Delo *Laelius-De amicitia* se nam tokrat predstavlja tako v prevodu kot v izvirniku, prevajalka Barbara Zlobec je v svoji natančni in specifični razlagi ter razčlenitvi dela v sprotne opombah ponudila dokaj široko zasnovan okvir dogajanja v rimskem svetu, ki zajema bodisi zgodovinsko-politični scenarij kot tudi izredno razvejani spektrum filozofskih struj, kar je Cicerona posebno v zadnjem življenjskem obdobju močno pritegovalo, tako da je v njegovih spisih etika postala vodilna krepost ne le posameznika, ampak celotne družbe oziroma države. In iz takega inspirativnega vzgiba je vzkliko tudi Ciceronovo delo Lelij – o prijateljstvu, ki je tokrat našlo svojo pot tudi na slovenski knjižni trg.

Jadranka Cergol

Jack P. Shonkoff, Deborah A. Phillips (eds.): FROM NEURONS TO NEIGHBORHOODS: THE SCIENCE OF EARLY CHILDHOOD DEVELOPMENT. Washington, National Academy Press, 2004, 588 str.

Delo "From Neurons to Neighborhoods" se posveča obravnavi zakonitosti človekovega razvoja v obdobju zgodnjega otroštva. Pri ustvarjanju monografije, ki je rezultat raziskave, trajajoče dve leti in pol, je sodelovalo kar dvajset avtorjev, profesorjev različnih znanstvenih področij in članov vplivnih ameriških združenj, ki se ukvarjajo z otrokovim razvojem. Njihovo raziskovanje je imelo tri osrednje cilje:

1. Informiranje ustvarjalcev in izvajalcev politike, znanosti in stroke na področju zdravja in razvoja otroka ter njegove družine.
2. Spodbujanje raziskav na področju temeljnih znanosti o zgodnjem otrokovem razvoju (od prenatalnega obdobja do vstopa v šolo), kot tudi njihovih aplikativnih študij.
3. Izobraževanje javnosti o dosedanjih spoznanjih o poteku in značilnostih otrokovega razvoja v obdobju zgodnjega otroštva.

Interes za raziskovanje kompleksnosti človekovega razvoja obstaja že dolgo, zato je bil v prvi vrsti namen avtorjev predstaviti dosedanja spoznanja o značilnostih otrokovega razvoja, do katerih so prišli znanstveniki na področjih nevrobiologije, vedenjskih in socioloških znanosti, ter tako spodbuditi njihovo uporabo v praksi, da bi zagotovili večje blagostanje današnjih otrok. Osrednji del raziskave pa je predstavljalo proučevanje omenjene tematike, da bi prišli do odgovorov na naslednja ključna vprašanja:

- kako vzgoja v vrtcu vpliva na otrokov razvoj,
- kakšen je dolgoročni vpliv vzgoje v družini na otroka,
- kateri je najpomembnejši dejavnik, ki vpliva na zgodnji razvoj možganov,
- ali lahko z zunanjimi dejavniki oziroma poseganji v otrokov razvoj vplivamo na njegov hitrejši potek,
- kakšno je resnična vloga staršev v prvih letih življenja.

Izpostaviti velja, da so kot glavno utemeljitev potrebe po tovrstnem raziskovanju avtorji poudarili dejstvo, da so izkušnje v prvih mesecih in letih življenja izredno pomembne in to ne samo za blagostanje v odraslosti, temveč predvsem za ustvarjanje baze za vse, kar bo sledilo, ki je lahko bodisi močna bodisi krhka. Zgodnje faze življenja ustvarjajo tako temelj, na katerem bo otrok gradil vso svojo pot v odraslost.

Knjiga, ki obsega zajetnih 588 strani, je razdeljena na štiri osrednja poglavja. Prvo je posvečeno predstavitvi temeljnih značilnosti razvojne stopnje zgodnjega otroštva, ki je predstavljena v podpoglavjih, kot so uvod v delo, novi pogledi na dednost in okolje ter izziv kulturnih študij. Drugo poglavje obravnava dednost in sposobnosti, ki se razvijajo pod njenim vplivom v zgodnjem otroštvu. Razdeljeno je na podpoglavja: razvoj samobvladovanja, govor in učenje, sklepanje prijateljstev in ločitev od staršev, razvoj možganov. Tretje poglavje obravnava prepletenost vplivov zgodnjega razvoja, ki jih je otrok deležen v različnih okoljih, in sicer v družini, vzgojno-varstveni instituciji ter širšem okolju in skupnosti (občini, državi). Zadnje, četrto poglavje, pa je namenjeno predstavitvi predlogov, kako bi predhodno predstavljeno znanje in ugotovitve o značilnosti otrokovega razvoja v obdobju zgodnjega otroštva udeležili v vsakdanjem življenju.

Delo zaključujejo seznam uporabljenih literature, priloge, med katere je uvrščena tudi predstavitev avtorjev, ter stvarno kazalo. Ob sami obsežnosti knjige velja opozoriti tudi na izredno veliko število uporabljenih virov, na katerih temelji, saj seznam uporabljenih literature šteje kar 1824 različnih bibliografskih enot. Navedeno krepi teoretično vrednost študije.

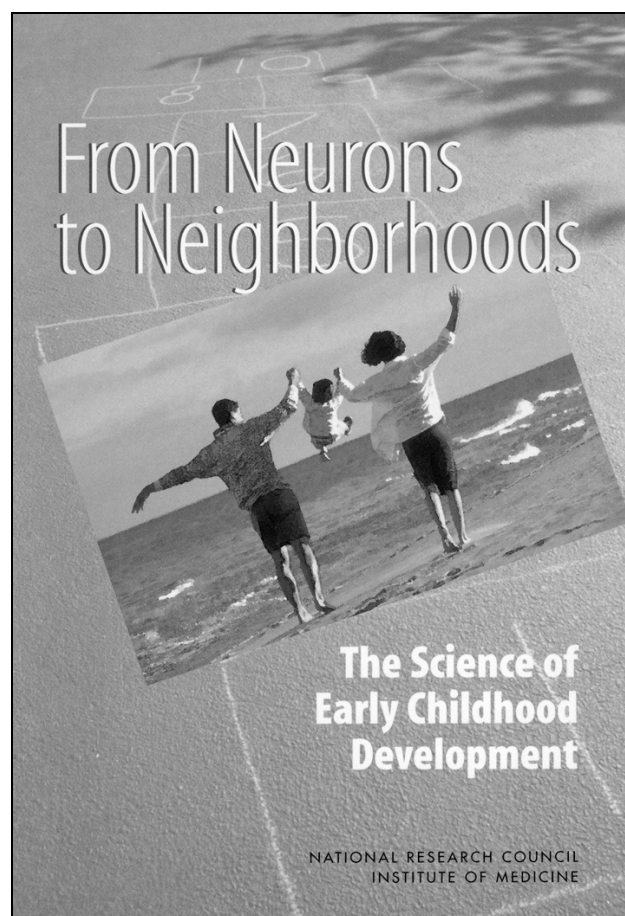
Najpomembnejši zaključki, do katerih so prišli avtorji dela "From Neurons to Neighborhoods", so sledeči:

- vsi otroci imajo zmožnost čutenja in učenja,
- v prvih letih življenja je za razvoj bistvena povezava med vplivi iz okolja in vzgojo,
- družba se nenehno spreminja, spremenjenih potreb majhnih otrok tako ne moremo sproti prepoznavati,
- sodelovanje med znanostjo, prakso in politiko na področju zgodnjega otroštva je problematično in zahteva korenite spremembe.

Natančneje se ustavimo pri zadnjih dveh ugotovitvah. V današnji družbi smo priča drastičnim socialnim in ekonomskim spremembam, ki hkrati predstavljajo izziv staršem po uravnavanju ravnotežja med

časom, ki ga preživijo z otrokom, časom za delo, ki je namenjeno ekonomskemu preživetju ter časom za sprostitev. Spremenjeni delovni vzorci povzročajo spremenjeno vzgojo otrok, ki se odraža tudi na njihovem telesnem, gibalnem, kognitivnem, socialnem in čustvenem področju razvoja. Avtorji ugotavljajo, da se povečuje število otrok, katerih starši zaslužijo premalo za preživetje svoje družine, zato delajo nadure ter/ali se morajo vrniti v delovno okolje takoj po rojstvu otroka. Starši vedno manj časa preživijo s svojim otrokom, zato na potek njegovega razvoja v vedno večji meri vplivajo izkušnje, ki jih pridobi v zunanjem okolju. Pomemben dejavnik otrokovega razvoja tako danes predstavlja vzgoja v vrtcu. Avtorji študije navajajo podatek, da je vzgoje v vrtcu deležnih največ otrok, ki so mlajši od treh let in pri katerih sta oba starša ali pa samo eden izmed njih polno zaposlena. Vključenost otrok v vrtce oziroma organizirane oblike predšolske vzgoje od leta 1977 do 1994 izrazito narašča, predvsem v starostni skupini otrok od tretjega do četrtega leta. S skrajšanjem delovnega časa na polovičnega pri obeh starših pa se povečuje tudi delež otrok, ki ostajajo v zgodnjem otroštvu v večinski oskrbi domačega okolja.

Ne glede na kraj otrokove vzgoje, torej doma ali v vzgojno-varstveni organizaciji, pa je najpomembnejša

njena kakovost, ki jo po mnenju avtorjev predstavljajo doslednost vzgoje, kakovost odnosov ter možnost izkušenj, ki jih okolje nudi na posameznih področjih razvoja, pri čemer izpostavljajo zlasti vlogo dostopnosti izkušenj za jezikovni in kognitivni razvoj. Ob tem se nenehno povečuje delež staršev, ki jim finančne možnosti ne omogočajo, da bi svojemu otroku ponudili kvalitetno vzgojo. Otrok, ki raste v "revščini", v smislu skromnega izkušnjskega okolja, ima več možnosti, da bo:

- izpostavljen vplivom iz okolja, ki ga obremenjujejo in značilno negativno vplivajo na njegovo blagostanje, ter usmerjajo razvoj k škodljivim izidom;
- izkušnjsko revna vzgoja v prvih letih življenja je zelo uničujoča, veliko bolj kot če bi se pojavila v zgodnjem šolskem obdobju;
- izkušnjsko revno okolje v družini in hkrati tudi v širšem okolju učinkuje kot dvojno tveganje in ima tako okrepljen vpliv na pojav negativnih posledic razvoja.

Pri ugotavljanju pomanjkljivega sodelovanja med znanostjo, prakso in politiko na področju zgodnjega otrokovega razvoja pa je potrebno vseeno imeti v uvidu, menijo avtorji, da si različni politični in strokovni programi delijo enako prepričanje. Njihovo enotno mnenje je, da je okolje izrednega pomena za otrokov zgodnji razvoj in lahko poveča zmožnosti zelenih razvojnih izidov. To dejstvo potrjujejo tudi znanstvene ugotovitve.

Kljub temu pa lahko tudi v slovenskem prostoru zasledimo še veliko neizkoriščenih možnosti sodelovanja med znanostjo o otrokovi vzgoji in izobraževanju ter praktičnim delom v vrtcu in šoli. Zato vsekakor velja natančneje preučiti napotke, ki jih avtorji študije "From Neurons to Neighborhoods" navajajo pri uresničevanju tesnejšega sodelovanja med znanostjo in stroko na področju otrokovega zgodnjega razvoja, in sicer:

- agencije in fundacije, ki se ukvarjajo in podpirajo preučevanje zgodnjega otroštva, naj sledijo zgledu uspešnega pristopa kliničnih raziskav v biomedicinski znanosti; cilji strokovnega programa za delo z otrokom naj tako temeljijo na osnovi raziskav;
- evalvacija uspešnosti dela v vzgojno-varstvenih organizacijah mora biti dokumentirana v ustreznih državnih službah; namen ocenjevanja obstoječega stanja je omogočanje sprememb programa na osnovi ugotovitev ter uporaba evidenc za namen stimuliranja nadaljnjih eksperimentov in študij;
- pomembne strokovne in politične odločitve naj se sprejemajo nujno ob upoštevanju izsledkov znanstvenih raziskav na tem področju;
- starše je potrebno izobraževati za starševstvo ter vzgojo otrok; odgovornost za izvedbo te naloge lahko prevzamejo delovne skupine, ki delujejo na področjih izobraževanja, zdravstva in človeških virov.

Opozoriti pa velja, da se navedena priporočila

nanašajo na določeno, v tem primeru ameriško okolje, v katerem je študija nastala. Priporočila so zelo konkretna, sej se opirajo na možnosti za izboljšavo delovanja nevladnih in vladnih institucij ter organizacij v tem območju. Kljub temu pa je možno sam pristop k reševanju obstoječe problematike z nekoliko spretnosti in dobrim poznavanjem stanja prenesti tudi v države Zahodne Evrope. V monografiji je zelo velik poudarek namenjen ravno priporočilom za izboljšanje stanja in s tem njeni aplikativnosti, čeprav delo sodi na področje temeljnih del razvojne psihologije.

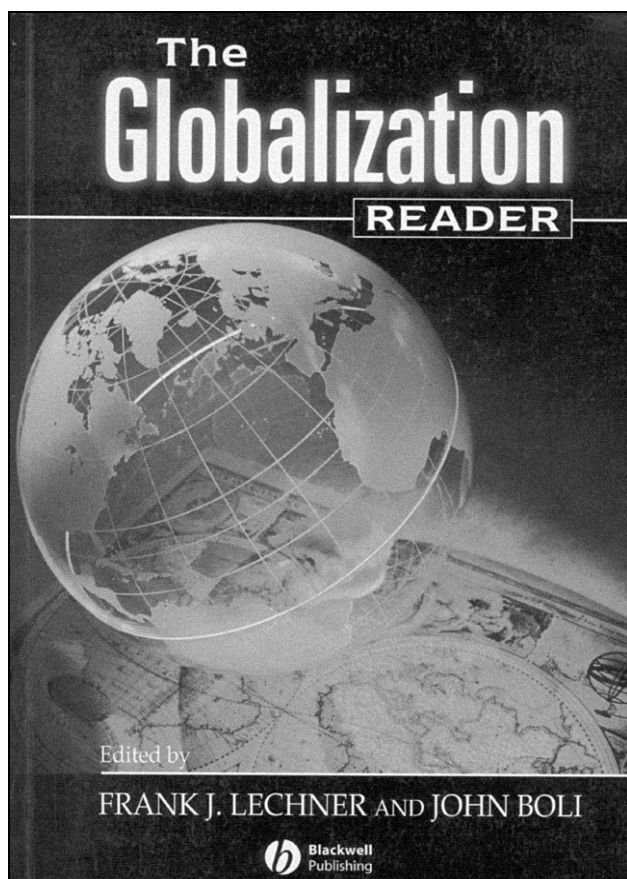
Izpostavimo lahko tudi, da avtorji izredno pomembno vlogo v povečevanju možnosti za otrokov razvoj pripisujejo raziskovalnemu delu. Slednjega, menijo, je človeštvo na področju otrokovega razvoja komaj začelo uporabljati. Vendar pa je znanstveno-raziskovalno delo tisto, pišejo, ki lahko v zelo veliki meri pomaga otroku in njegovim staršem premagati izziv zadovoljevanja potreb in razvijanja življenjskih možnosti v 21. stoletju.

Zaključimo lahko, da je delo "From Neurons to Neighborhoods" posvečeno analiziranju zakonitosti poteka otrokovega razvoja v prvih letih življenja in kot tako eno redkih, ki se natančno posveča preučevanju zgodnjega otroštva. V slovenskem prostoru bo vsekakor nepogrešljivo čtivo vsem, ki se ukvarjajo s to starostno skupino otrok, bodisi raziskovalno bodisi strokovno. Ker knjiga prinaša tudi bogat zbir dosedanjih temeljnih ugotovitev, bo zelo dobrodošla pri študiju in usposabljanju študentov, praktikov in raziskovalcev s področij vzgoje in izobraževanja, kineziologije, specialnih didaktik, psihologije, pedagogike, predšolske vzgoje, medicine, sociologije in antropologije. Bogat vir informacij pa bo tudi vsem staršem, ki želijo o razvoju svojega otroka vedeti nekaj več, z namenom da bi mu omogočili čim boljše izhodišče za razvoj zdrave in skladne osebnosti.

Joca Zurc

Frank J. Lechner – John Boli (eds.): THE GLOBALIZATION READER. Malden, USA, Blackwell, 2000/2003, xii + 411 str.

Zbornik *The Globalization Reader*, ki sta ga uredila Frank J. Lechner in John Boli (prvič objavljen leta 2000, dvakrat leta 2001, dvakrat leta 2002 in ponovno leta 2003) je najbolj znana zbirka besedil, ki se nanašajo na karakterizacijo procesa globalizacije in z njim povezanimi vprašanji: kaj vse vključuje globalizacija, ali je globalizacija nov fenomen, ali jo povzroča širjenje globalnega trga, ali globalizacija prispeva k bolj homogenemu svetu, ali determinira lokalne dogodke, ali je škodljiva. Zbornik vsebuje 54 kratkih člankov, ki so

razvrščeni v 9 sklopov. Med najbolj znanimi avtorji so imena, kot so Samuel P. Huntington (*The Clash of Civilisation?*), Hans Küng (*A Global Ethics as a Foundation for Global Society*), David Harvey (*Time-Space Compression and the Rise of Modernism*), Ted C. Fishman (*The Joys of Global Investment*), Dani Rodrik (*Has Globalization Gone Too Far?*), Sadako Ogata (*Peace, Security, and Humanitarian Action*), John Tomlinson (*Cultural Imperialism*), Frank J. Lechner (*Global Fundamentalism*), Arjun Appadurai (*Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy*), Paul Wapner (*Greenpeace and Political Globalism*) in drugi.

Vprašanja, ki jih je v modernem in postmodernem času povzročil proces globalizacije, se nanašajo predvsem na funkcionalno arhitekturo (politično, ekonomsko, kulturno) nacionalnih skupnosti, ki so usmerjene predvsem v državno oziroma v lokalno suverenost, avtonomijo, ki jamči za ohranjanje identitete na vseh nivojih. Pri tem se v analizah fenomenov, ki so v zvezi z globalizacijo, pojavlja "močna teorija identitete", ki jo zagovarjajo privrženci močne lokalne suverenosti na vseh področjih socialne in politične ontologije, pa tudi "slaba teorija identitete", ki jo zastopajo lastniki mednarodnega kapitala v multinacionalnih združbah.

Optimistični scenarij globalizacije se začne z rabo koncepta liberalizacije, z multikulturnimi vrednotami

sodobne družbe, znotraj katere je s pomočjo standardizacije, informacijske tehnologije in mobilnega partnerstva možno uveljaviti socialno in pravno ravnovesje v svetu. To pa prikriva interes kapitala, da spremeni in preuredi vse sektorje socialne ontologije, da naredi eno prostorsko-časovno kompresijo, znotraj katere postane absolutni gospodar in edina vrednota denar. Pesimisti in skeptiki, ali globofobi, karakterizirajo fenomene nove globalizacije kot novi kolonializem in imperializem, ki ga uveljavlja transnacionalni in spekulativni kapital v rokah multinacionalnih kapitalskih združb. Mobilnost kapitala pa vidijo kot umik lastništva z enega delovnega okolja in selitev na področja z manj plačano delovno silo. Ta mobilnost kapitala in spremenjen način dela v bolj sofisticirano in tehnološko zahtevno delo povzroča "liberalizacijo lokalnega", brezposelnost ali ekonomsko migracijo.

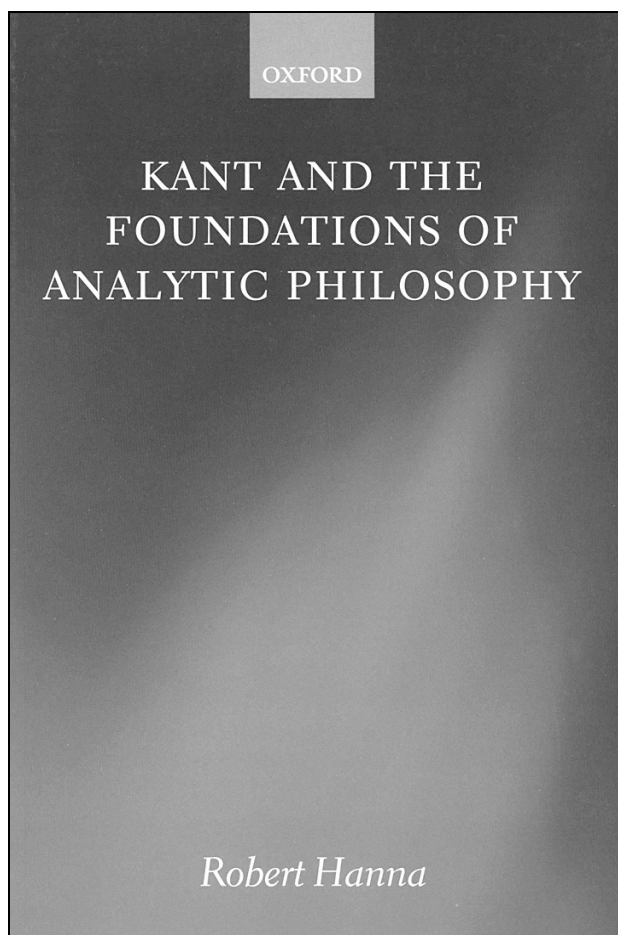
Zbornik *The Globalization Reader* korektno predstavi vse vidike globalizacije in z njo povezane fenomene. V njem so podana mnenja za in proti globalizaciji, čeprav obstaja občutek da gre za proces, ki se ga ne da več ustaviti s pomočjo demokratičnih sredstev odločanja. Po eni strani se je globalizacija že uveljavila kot nujnost sodobnega postmodernega kapitalskega načina trgovanja z "mrtvimi (slabo plačanimi) dušami" po globalnih vaseh sveta, po drugi pa kot premagovanje distance, kot odpiranje in primerjalna prilagoditev identitet. Ta zbornik pomaga pri izbiri pristopa k razumevanju tistega, kar se nam dogaja in vključuje tudi nas same.

Nijaz Ibrulj

Robert Hanna: KANT AND THE FOUNDATIONS OF ANALYTIC PHILOSOPHY. Oxford, Clarendon Press, 2002, xv + 312 str.

Robert Hanna, profesor filozofije na koloradski univerzi Boulder, si je v knjigi Kant and the Foundations of Analytic Philosophy zastavil zapleteno nalogo vzpostavljati konceptualne relacije med analitično in transcendentalno filozofijo, predvsem Kantovo filozofijo, ki izhaja iz kritike uma. Naloga je težka predvsem zato, ker ne v evropski in tudi ne v anglo-ameriški filozofiji ne obstaja doktrinarna povezava med tema dvema področjema filozofskih raziskav, z izjemo zanimanja, ki ga je že pred 30 leti pokazal Sir Peter F. Strawson (glej: *Individuals* in tudi *The Boundaries of Senses*) in v novejšem času Hilary Putnam.

Poskus kognitivnosemantične interpretacije transcendentalne filozofije temelji predvsem na tistem, kar je povedal že Gottlob Frege, oče analitične filozofije, ko si je v delu *Die Grundlagen der Arithmetik* (1884) zastavil kantovsko vprašanje, ali so matematične resnice analitični ali sintetični stavki apriori, oziroma, ali je možno z

uporabo stavčnega računa izpeljati matematično simboliko iz majhnega števila logičnih resnic (pravil). Vprašanja o semantičnih in strukturalnih lastnostih jezika so se razširila med filozofi jezika in filozofi logike (Russell, Wittgenstein, Carnap, Quine). V uvodu knjige *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy* Robert Hanna razkriva: "Ta knjiga ima dva pristno prepletena vidika. Najprej je interpretativno raziskovanje Kantove masivne in plodne Kritike čistega uma, nato pa še kritičen esej o zgodovinskih zasnovah analitične filozofije od Gottloba Fregeja do W. V. O. Quina".

Knjiga je razdeljena na pet poglavij, v katerih avtor poveže analitično filozofijo, ki je nastajala kot dominantna intelektualna aktivnost v avstro-nemški in anglo-ameriški filozofiji od Fregeja do Quina s Kantovo transcendentalno filozofijo, logiko in moralno teorijo. Najbolj značilno za ta pristop je poudarjanje možnosti, ki obstajajo v Kantovi filozofiji kot stični teoriji uma, znotraj katere se razkrivajo sposobnosti analitičnega in tudi sintetičnega uma in nenazadnje možnosti interpretacije vprašanja identitet, ki jih omogočajo ti dve lastnosti umskega poenotenja zunanje vsebine in notranjih apriornih pogojev spoznavanja.

Lahko rečemo, da v Kantovi filozofiji obstajajo deli,

ki jih lahko primerjamo z raziskavami sodobne "fuzzy" logike. Predvsem pa mislimo na del Kritike čistega uma "Antizipationen der Wahrnehmung", v katerem Kant obravnava realnost v pojavu kot vrednost med 0 in 1 in na ta način tudi anticipira temeljne koncepte "fuzzy" logike, kot je funkcija pripadnosti ali funkcija pojava oziroma funkcija stopenj, v kateri se realiteta v pojavu nahaja.

Nijaz Ibrulj

J. M^a. Blázquez Martínez, J. Remesal Rodríguez (eds.): *ETUDIOS SOBRE EL MONTE TESTACCIO* (ROMA) I. Union académique internationale, Corpus international des timbres amphoriques (Fascicule 7) bajo los auspicios de la Real Academia de la Historia (CITA 7). Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona, 1999.

Za študij rimskodobnih amfor predstavlja grič Monte Testaccio (v nadaljevanju MT) južno od Aventina v Rimu najvažnejše in najbogatejše najdišče. MT je pravzaprav do ok. 30 metrov visoko umetno nasutje iz milijonov črepij transportnih amfor, ki so nastale v bližnjih pristaniških in skladiščnih objektih v času od avgustejske dobe do druge polovice 3. stoletja. Kljub temu, da MT kot zaključena celota predstavlja enkratni arhiv rimske gospodarske zgodovine, so z obsežnejšimi arheološkimi raziskavami začeli šele leta 1989. Takrat je stekel obsežen raziskovalni projekt, ki ga pod vodstvom izdajateljev pričujoče knjige izvaja ekipa španskih raziskovalcev z Univerze v Barceloni (*Departament de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga. Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona*), z njimi pa sodelujejo italijanski kolegi z Univerze *La Sapienza* v Rimu (*Dipartimento di Scienze della Terra. Università degli Studi di Roma "La Sapienza"*). MT je za španske raziskovalce zanimiv predvsem zaradi amfor za oljčno olje tipa Dressel 20, ki so jih izdelovali v provinci Betiki na jugu Iberskega polotoka (danes pokrajina Andaluzija) in predstavljajo večino vsega amforičnega depozita na MT (do 85%).

Osrednja tema knjige, ki je tukaj predstavljena, so izsledki proučevanj keramičnega gradiva, izkopanega med letoma 1989 in 1990. Knjigo je pod okriljem španske "Kraljeve akademije za zgodovino" (*Real Academia Española de la Historia*) izdala univerza v Barceloni, sicer pa se kot sedmi zvezek vključuje v posebno serijo "Mednarodnega akademskega združenja" (*Union Académique Internationale*), v kateri naj bi objavljali žige na rimskih amforah (*Corpus international des timbres amphoriques*). Razdeljena je na dva velika razdelka (Parte I in II), v prvem so v osmih prispevkih španskih avtorjev predstavljene historično-arheološke študije materiala, izkopanega med letoma 1989 in 1990, v drugem delu, kjer prevladujejo italijanski avtorji, pa so zbrane

različne predvsem arheometrične študije gradiva z MT (poglavja 9-18). Sicer je to že druga obsežnejša študija o špansko-italijanskih izkopavanjih na MT, prvo poročilo o izkopavanjih v letu 1989 je izšlo leta 1994 (J. Mª Blázquez, J. Remesal y E. Rodríguez, *Excavaciones arqueológicas en el Monte Testaccio. Roma, Memoria campaña 1989*. Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales, Madrid 1994).

Kot rečeno, največ gradiva, odkritega na MT, predstavljajo betiške amfore za oljčno olje tipa Dressel 20. Te amfore so značilne kroglaste oblike, imajo nizko ustje, ozek in kratek vrat, ki je z dveh strani z ročajema povezan s trebuhom, spodaj pa zelo kratek stožčast zaključek. Posebnost teh amfor so številni slikani napisi (*tituli picti*), ki so bili naneseni na zgornjem delu trebuha, na vratu posode in na ročaju. Raziskovalci jih glede na mesto na posodi delijo v pet različnih rubrik, ki jih označujejo z grškimi črkami α , β , γ , δ in ϵ . Večidel študij, ki so zbrane v pričujoči knjigi, je posvečen ravno tem amforam.

V prvem poglavju J. Remesal Rodríguez podaja kratko poročilo o izkopavanjih leta 1990. Takrat je bilo v štirih kvadrantih izkopanih 12 kubičnih metrov materiala, med katerim je bilo 99,99% amforičnega nasutja skupne teže 11.400,5 kilograma. Od tega je 636,5 kilograma fragmentov afriških amfor (5,5%), ostalih 10.764 kilograma amforičnega nasutja pa predstavljajo amfore Dressel 20 (94,41%). Kot so izračunali raziskovalci, je bilo slednjih vsaj ok. 350, v njih pa je bilo uvoženo okrog 26.705 litrov betiškega olja, medtem ko je bilo afriških amfor najmanj 40, v njih pa skupaj ok. 2240 litrov olja. Amfore izvirajo iz obdobja od 153 do 224 po n. št.

V drugem poglavju z naslovom *Tituli picti*, odkriti leta 1990, ki obsega le pol 29. strani izdajatelja napovedujeta dokončno objavo teh napisov v eni naslednjih publikacij in opozorita na ugotovitev raziskovalne ekipe, da so ti napisi služili kot neke vrste davčne etikete.

V tretjem poglavju se José Remesal Rodríguez posveča žigom na amforah, odkritih leta 1990. Žigi so bili pred žganjem posode vtisnjeni v glavnem na ročajih (*in ansa*), sicer pa so tudi na ustju posode (*in labro*), na korenu ročaja (*in radice ansae*), na trebuhu (*in ventre*), na najširšem delu posode (*in collo*) ali na nogi (*in pede*), kjer so zapisani v nasprotno smer (*retro*). Na preostankih 350 betiških amfor je bilo odkritih skupno 75 žigov - med njimi 33 različnih tipov in dva neopredeljiva, medtem ko na afriških v gradivu, izkopanem leta 1990, niso zasledili nobenega. Na žigih nastopajo okrajšana imena izdelovalcev, npr. COR(neli) CLE(mentis), MF[EPAPRO-DI(ti), L. C) ANT() P(ortu), ob njih včasih tudi imena delavnic oz. posesti, na katerih so izdelovali amfore (*figlinae/fundi*), npr. L. I() D() F() ITALICAE ali (*Figlina*) SCA(lensis).

Četrto poglavje je delo štirih avtorjev in predstavlja grafite iz 2. stoletja, odkrite med izkopavanji leta 1989 -

z izjemo tistih, ki so bili predstavljeni že v prvem poročilu iz leta 1994, in grafite na materialu iz leta 1990. Skupaj je bilo odkritih 105 grafitov, ki so bili vpraskani na ustju ali trebuhu posode. Med grafiti so zastopana števila, posamezne črke (sigla) oz. nedoločljivi znaki in skupine črk. Dvakrat je z grafitom zapisan datum. V katalogu avtorji obravnavajo 19 grafitov, skoraj vsi so prikazani tudi z risbo. Večinoma gre samo za posamezne znake, najdaljši grafit je: *martinus / xiii k(alendas) sep(tembres)/gallio (?)*.

Peto poglavje o afriških amforah, odkritih v letih 1989 in 1990, je prispeval Víctor Revilla. Ker so bile odkrite skupaj z amforami Dressel 20, ki so datirane z imeni konzulov, je bilo mogoče tudi fragmente afriških amfor absolutno kronološko razvrstiti. Vse izvirajo iz obdobja od sredine 2. stoletja do začetka 3. stoletja. Izdelane so bile v glavnem v provinci Prokonzularni Afriki, in sicer v delavnicah na področju okrog Tunisa. Isti avtor v sedmem poglavju analizira tudi maloštevilno namizno posodje in ostalo kuhinjsko keramiko, v šestem poglavju pa César Carreras Monfort predstavi amfore, ki ne pripadajo niti betiškim niti severnoafriškim tipom. Teh je bilo v raziskavah v letih 1989 in 1990 odkritih 29 primerkov, izvirajo pa iz Kampanije, Galije, Krete, Luzitanije in od drugod.

V osmem poglavju José Remesal Rodríguez in Antonio Aguilera Martín prinašata dodatke in korekture k branju slikanih napisov in žigov na amforah Dressel 20, odkritih leta 1989 in že objavljenih leta 1994. To poglavje prinaša nova spoznanja pri interpretaciji napisov, zato o njem nekaj več.

Kot ugotavljata avtorja, napisi in žigi vsebujejo različne podatke, ki se jih da uporabiti pri preučevanju proizvodne ekonomije in trgovanja z betiškim oljem. Pomembni so tako vtisnjeni napisi (žigi in grafiti *ante cocturam*) kot napisi, nanešeni s črnilom (*atramentum*) na površino amfore (*tituli picti*). Raziskovalna ekipa na MT je razvila poseben statistični postopek, ki je omogočil povezovanje različnih epigrafskih elementov oz. ugotavljanje razmerja med žigi, *tituli picti* in grafiti, odkritimi v isti stratigrafski enoti.

S slikanimi napisi so bile opremljene vse amfore Dressel 20, iz njih pa izvemo na primer podatke o teži vsebine, imena trgovcev (*mercator, negotiator ali diffusor*), imena državnih nadzornikov in drugo. Posebej pomembni so napisi, ki jih raziskovalci označujejo z grško črko δ in so se skozi čas razvijali na poseben način. Ti napisi vsebujejo več zaključenih elementov, ki so znotraj napisa običajno razvrščeni takole: *R(ecognitum)* (= 1); *conventus* (= 2); *p(ondo)* = 3; ime v roditeljskem (= 4); ime v imenovalniku (= 5); toponim (= 6); navedba konzulov (= 7) ital. Struktura napisa je različna glede na juridični konvent (*conventus*), iz katerega so prispele amfore (*Corduba, Astigi ali Hispalis*), saj na amforah iz posameznega konventa nastopajo ti elementi vedno v enakem vrstnem redu. Potem ko so ugotovili te zako-

nitosti, so raziskovalci rekonstruirali tudi nepopolne napise, če je le bilo mogoče ugotoviti mesto ohranjenega besedila znotraj napisa.

Avtorja sta pripravila več seznamov slikanih napisov in risbe, ki bralcu omogočajo kontrolo branja. Prvi je seznam astigitanskih (iz mesta Astigi) napisov iz začetka 3. stoletja s popravkom starih branj v *Corpus inscriptionum Latinarum* XV in poznejši literaturi. Avtorja navajata 35 napisov, ki jih je bilo mogoče časovno razvrstiti (datirajo od leta 209 naprej). Kot primer navedimo napis CIL XV 4100 iz leta 217, ki kaže podobno zgradbo kot večina ostalih ("*R(ecensitum) astigi(s) p(ondo) cc... actus illius (et illius, pens(it?) ille, illo et illo co(n)s(ulibus)*") in ga avtorja bereta takole: *R astig(is) arca p(ondo) CCXXXGI / actum nemini p(ensit?) atimet[io] / p[rae]sente et extricato ii cos.* Po njunem mnenju predstavljajo imena v rodilniku pri teh napisih imena davčnih nadzornikov (*actores fiscales*). Na analiziranih amforah iz let med 214 in 228 nastopata samo dve taki imeni (*Agathephorus in Neminus*). Če bi šlo za imena proizvajalcev, bi jih vsekakor moralo biti veliko več.

V drugem seznamu sta avtorja zbrala popravke ostalih napisov, odkritih leta 1989 in objavljenih leta 1994, v tretjem pa popravke k že objavljenim žigom. Na koncu poglavja so indeksi, kjer so posebej analizirani napisi β s trojno imensko formulo (*tria nomina*) in formulacijo *Fisci Rationis Patrimoni Provinciae Baeticae*, in napisi δ. Pri slednjih so posebej navedena imena mest (*Astigi, Corduba, Hispalis, Malaca, Lacca?*), imena uradnikov (*actores*), kontrolorjev teže (*p(onderatores) vel p(ensitores)*), imena v rodilniku in imenovalniku, topnimi, imena delavnic ali posesti (*figlinae vel fundi*) in imena konzulov.

Prvi del knjige zaključujejo risbe amfor, odkritih leta 1990 (str. 131-204).

V drugem delu knjige so poleg treh posebnih študij (poglavja 9-11) predstavljeni posamezni deli projekta MT (poglavja 12-18), ki ga podpira italijanski "Državni svet za raziskave" (*Consiglio Nazionale delle Ricerche - Italia*) in ki vključuje poleg arheoloških tudi različne geološke in kemične raziskave.

V devetem poglavju Piero Berni Millet obravnava gradivo, ki ga je leta 1872 raziskal Heinrich Dressel in objavil v *Corpus inscriptionum Latinarum* XV (1899). Avtor je s pomočjo grafičnih programov izdelal tridimenzionalno rekonstrukcijo griča MT in vrisal najdišča posameznih takrat analiziranih amforičnih depozitov. Najdbe iz petih različnih obdobj (od flavijsko-trajanske do poseverske dobe) so na karti označene z različnimi barvnimi odtenki. Poleg tega je avtor izdelal tudi tabele analiziranega gradiva, kjer so v prvi navedeni datirani kosi, v drugi fragmenti z napisi β, v tretji in četrti pa žigi, razvrščeni glede na sektor, v katerem so bili najdeni, in po abecednem vrstnem redu.

V desetem poglavju se Simona Morreta ukvarja z

oblikovnimi različicami amfor Dressel 20, odkritih na MT, in sicer z gradivom iz leta 1990. V obsežnem katalogu, ki zajema 194 kosov, je pri vsakem upoštevanem do 23 parametrov.

V enajstem poglavju Antonio Aguilera Martin razlaga postopek t.i. "diskriminantne analize" amfor Dressel 20. Po avtorjevih besedah je namen te metode razviti matematični model in na podlagi tega razdelati kronologijo amfor. Gre za t.i. "multivariabilno statistično tehniko", pri kateri so posamezna opažanja razdeljena v skupine, ki so jih oblikovali glede na en kriterij.

V dvanajstem poglavju Odino Grubessi predstavlja prve rezultate mineraloških, petrografskih in kemičnih analiz vzorcev amfor Dressel 20 s šestih najdišč v Andaluziji in z MT. Pri raziskavah je bilo vključenih več postopkov, kot na primer opazovanje vzorcev z polarizirajočim mikroskopom (granulometrija), postopek difrakcije z žarki X za ugotavljanje mineralov, kemična analiza s fluorescenco X, postopki za ugotavljanje količine kvarcita in temperature pečenja. Primerjava rezultatov analiz vzorcev iz Andaluzije in z MT je pokazala, da so bile izdelane na podoben način.

V trinajstem poglavju Francesco Burragato, P. L. Di Russo in Odino Grubessi predstavljajo projekt arheometričnih raziskav severnoafriških amfor, odkritih med 1989 in 1991, kjer so uporabili podobne postopke kot pri amforah Dressel 20.

V štirinajstem poglavju Marcello Di Filippo, Odino Grubessi in Beniamino Toro predstavljajo projekt t.i. gravimetričnih raziskav griča MT, s pomočjo katerih je mogoče ugotoviti gostoto in proces nalaganja arheoloških depozitov žgane gline. Raziskovalci so na MT postavili 75 gravimetričnih postaj (40 na zgornjem delu in 35 na vznožju MT) in pri vsaki ugotavljali lego in količino depozita. Na podlagi dobljenih rezultatov so pripravili digitalni model celotnega griča in izračunali hipotetično količino amforičnih depozitov. Volumen griča naj bi po njihovih izračunih znašal okrog 550.000 kubičnih metrov, srednja vrednost gostote depozita pa 1350 kilogramov na kubični meter. Tako so izračunali skupno maso amforičnega depozita, ki naj bi znašala 742.500.000 kilogramov. Zanimivi so tudi podatki o količini uvoženega olja v Rim, ki naj bi ob srednji vrednosti teže ene betiške amfore 30 kilogramov in srednji vrednosti olja v eni amfori ok. 70 kilogramov znašala 24.750.000 amfor (742.500.000 kg : 30 kilogramov) oz. 173.250.000 kilogramov olja (24.750.000 amfor x 70 kilogramov). Srednja vrednost uvoženega olja na leto bi bila tako 5.775.000 kg na leto, povprečna letna poraba na prebivalca – ob predpostavki, da je v Rimu prebivalo milijon ljudi – pa ok. 6 kilogramov. Čeprav so ti rezultati zgolj hipotetični, vendarle dajejo slutiti kakšne velikanske količine oljčnega olja so vsako leto prispele v Rim.

V petnajstem poglavju skupina avtorjev obravnava uporabnost termoluminiscenčne analize, s katero je

mogoče izmeriti poroznost in vsebnost radioizotopov pri določanju starosti in opredeljevanju keramičnih najdb in predstaviti preliminarne rezultate analize amfor z MT. Kot ugotavljajo avtorji, so bile koncentracije radioaktivnosti, poroznost, oblika termoluminiscenčnih znakov in položaj delcev pri amforah z MT podobne kot pri vzorcih iz Andaluzije.

V šestnajstem poglavju N. Genova, S. Meloni in M. Oddone predstavljajo rezultate analize keramičnih vzorcev z metodo aktiviranja nevtronov in njeno uporabnost pri določanju izvora amfor. Avtorji so s to metodo poleg vzorcev z MT analizirali tudi ročaje amfor Dressel 20 iz dveh pomembnih izdelovalnih središč v južni Španiji, La Catria (žigi PORTO in POPULI) in El Tejarillo (žig PNN). Vzorce so izpostavili curku nevtronov in nato izmerili vrednosti indukcijske radioaktivnosti ter tako ugotovili vrednosti okrog tridesetih kemičnih elementov (tabele 32-35), nato pa rezultate statistično obdelali in primerjali.

V sedemnajstem poglavju L. Conti, Francesco Burrigato in Odino Grubessi predstavijo izsledke primerjalne analize afriških amfor z MT (izkopavanja v letih 1991, 1992 in 1993), amfor s treh tunizijskih produkcijskih središč (Nabeul, Thaenae in Sullectum) in afriških amfor, ki so jih odkrili pri izkopavanjih v Ostiji. Uporabili so podobne arheometrične postopke kot so opisani v 12. in 13. poglavju. Rezultate so nato obdelali s pomočjo t.i. multivariabilne statistične analize in jih prikazali v tabelah.

Osemnajsto poglavje, ki sta ga pripravila Odino Grubessi in L. Conti, je ponovno posvečeno arheometričnim raziskavam amfor Dressel 20, in sicer analizam vzorcev iz španskih najdišč La Catria z žigoma PORTO in POPULI in El Tejarillo z žigom PNN in amforam z enakimi žigi z MT. Tudi tu so raziskovalci uporabili več metod (optično mikroskopijo, aktiviranje nevtronov, fluorescenco z X žarki in drugo) in ugotovili, da najboljše rezultate obeta ugotavljanje koncentracije cirkonija. Dobljene vrednosti bi lahko uporabili tudi kot parameter pri analizah amfor Dressel 20 z drugih najdišč.

Na koncu knjige je še sklepna beseda izdajateljev s kratko analizo prispevkov in obsežen izbor literature (str. 545-558). Tu so poleg študij, ki obravnavajo amfore, navedena tudi dela s področja antične ekonomije in trgovine, poročila o raziskavah pomembnejših najdišč amfor in razprave o raznih arheometričnih metodah. V izboru je kar 15 enot, katerih avtor je izdajatelj José Remesal Rodríguez, ki velja za enega najuglednejših poznavalcev betiških amfor.

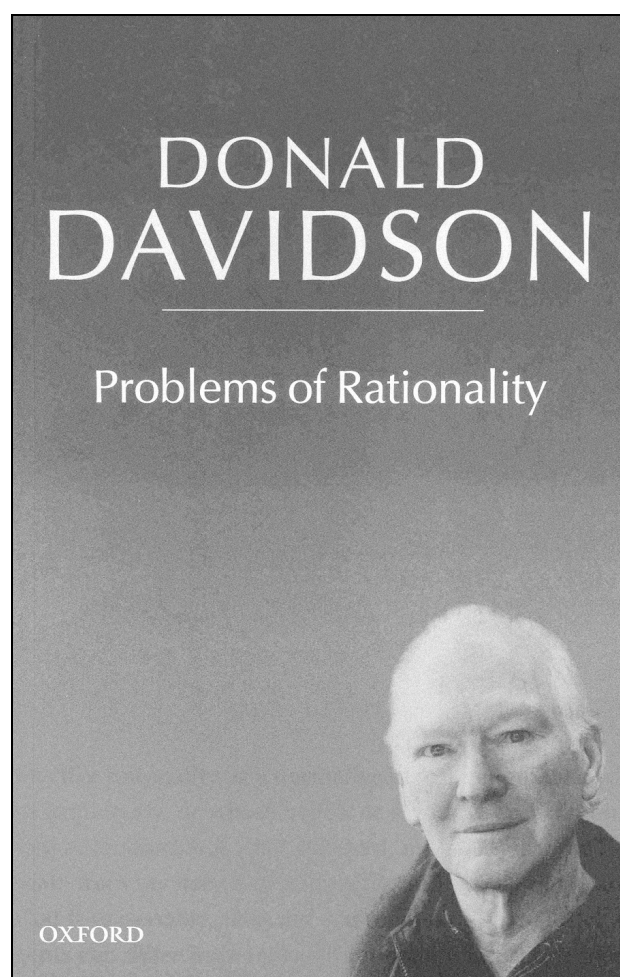
Zbrani prispevki omogočajo dober vpogled v delo posameznih raziskovalnih ekip na MT in odpirajo številna vprašanja, povezana z izkopanim gradivom. Za študij betiških amfor ali za vprašanja oskrbe antičnega Rima bo knjiga vsekakor dragocen vir podatkov.

Milan Lovenjak

Donald Davidson: PROBLEMS OF RATIONALITY.
Oxford, Clarendon Press, 2004, 280 str.

Knjiga *Problems of Rationality* je četrta zbirka filozofskih esejev ameriškega filozofa Donalda Davidsona, profesorja s kalifornijske univerze Berkeley. Davidson je knjigo pripravil dolgo časa, nato pa jo je s pomočjo Ernija LePora posthumno (umrl je 30. avgusta 2003) uredila in izdala njegova žena Marcia Cavell, ki je napisala tudi uvod.

V knjigi *Problems of Rationality* je zbranih 14 esejev, ki so nastajali in so bili že objavljeni med leti 1984 in 2001. Eseji so razvrščeni v tri sklope: [1.] *Rationality and Value*, ki vsebuje štiri eseje, v katerih se Davidson posveča tistim problemom, ki za racionalnost predstavljajo izražanje objektivnega vrednotenja moralnih dejanj, kot sta verbalna komunikacija in interpretacija drugega. Pri tem zastopa teorijo intersubjektivne in interpretativne resnice, ki se lahko objektivizira le znotraj triangulacije, ki obstaja med nami, drugimi ljudmi in zunanjim svetom, ki ga delimo jezikovno in mentalno; [2.] *Problems and Proposals*, ki vsebuje šest esejev, v katerih Davidson odpira vprašanja identifikacije, reprezentacije ter inter-

pretacije govornih, fizičnih in družbenih dejanj in pri tem poudarja interaktivni učinek razumevanja mentalnih fenomenov znotraj družbene triangulacije, ki jo ustvarijo ontologija prve osebe, zunanji svet, ki ga delimo, in ontologija tretje osebe. V 10. eseju Davidson poudarja enotnost mišljenja, pomena in delovanja v okviru ontologije prve osebe kot govorne in tudi komunikacijske interpretacije; in [3.] *Irrationality*, ki vsebuje štiri eseje, v katerih si Davidson zastavlja vprašanje o racionalnosti iracionalnega dejanja. Kot paradoks iracionalnosti se izkaže dejstvo, da iracionalna dejanja, prepričanja in emocije vsebujejo intencionalnost, vendar pa nimajo koherence ali konsistence oziroma vzročno-posledičnega odnosa, ki je značilen za racionalnost. Davidson se pri tem opira na Freudovo analizo iracionalnosti in podpre njegovo povezavo običajnih razlogov iracionalnosti, kot so razdeljenost uma v več neodvisnih struktur,

obstoj pomembnih struktur v vsakem "kvazi" avtonomnem delu in izostanek logičnih vzročnih relacij med deli uma. Na koncu knjige je dodan še intervju z avtorjem (*An Interview with Donald Davidson*), ki ga je pripravil Ernie LePore.

Knjiga *Problems of Rationality* ameriškega filozofa Donalda Davidsona (1917–2003) sodi med najpomembnejše dosežke s področja filozofije jezika, filozofije družbene triangulacije, logike dejanja in logike moralnega vrednotenja; v knjigi dobimo odgovore na vprašanja, ki se nanašajo na holizem mentalnih, družbenih, fizičnih, psiholoških in jezikovnih reakcij, ki ustvarjajo socialno ontologijo in socialno osnovo znotraj nje: komunikacijo in interpretacijo drugega, v katerih se lahko ustvari in uporabi pojem objektivne resnice.

Nijaz Ibrulj